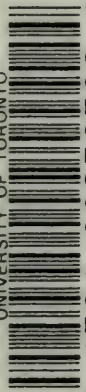

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 00258768 1

2 vols

GESCHIEDENIS
DER
STAATHUISHOUDKUNDE
IN NEDERLAND
TOT HET EINDE DER ACHTTIENDE EEUW

DOOR

Mr. O. VAN REES.

~~~~~  
Eerste deel.  
~~~~~

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1865.

OORSPRONG EN KARAKTER

VAN DE

NEDERLANDSCHE NIJVERHEIDSPOLITIEK

DER ZEVENTIENDE EEUW

DOOR

Mr. O. VAN REES.

1823-1892
lid v/d Raad v. Indië
1878 lid der Tw. Kamer
1879 minister v. Koloniën
1884-1888 Gouv. Generaal

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1865.

HC

325

R1

deed/

I N H O U D.

INLEIDING.

De wet der ontwikkeling ook geldig in de geschiedenis der staathuishoudkunde. XV. — Voorloopers van ADAM SMITH in Engeland. XVI. — Vermoeden dat er in de zeventiende eeuw eene belangrijke economische literatuur in Nederland geweest is. XVII. — Uitgeschreven prijsvraag. XIX. — Inhoud der bekroonde prijsverhandeling van E. LASPEYRES. XXI. — Waarde der pamflettenliteratuur voor de geschiedenis der staathuishoudkunde. XXIII. — Tot eene juiste opvatting van de geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland is het noodig niet alleen de theorie maar ook de praktijk te kennen en veel hooger op te klimmen dan de zeventiende eeuw. XXVI. — Wijze van behandeling en inhoud van dit werk. XXIX.

EERSTE HOOFDSTUK.

De opkomst der nijverheid en der staathuishoudkunde.

- Blz.
- § 1. *Grondgesteldheid en ligging* 1.
- Verband tusschen de geschiedenis en den bodem van Nederland. 1. — Vorming en aard van den bodem. 2. — Oudste bewoners. 3. — Noodzakelijkheid en gemakkelijkerheid van ruilhandel met de naburige volken. 4. — Gunstige ligging van Nederland voor den handel. 4. — Het karakter zijner bewoners maakt hen zeer geschikt voor handel en scheepvaart. 4.
- § 2. *Veeteelt en landbouw* 5.
- Beiden reeds vroeg uitgeoefend. 5. — Tweederlei toestand met betrekking tot het grondbezit. 6. — De markten. 7. — Zij zijn bevorderlijk aan de handhaving der vrijheid. 8. — Daartoe werken ook de

polderbesturen krachtig mede. 9. — De Nederlanders wegens hunne bekwaamheid om het water te keeren in het buitenland gezocht. 11. — De lijfeigenschap minder algemeen en vroeger afgeschapt dan elders. 12. — Gunstige stelling der pachters. 15. — Het beklemregt. 15. — Het regt van naasting. 16. — De oopenhooping van grond in de doode hand wordt tegengegaan. 17. — Verkoop van domeinen. 18. — Denkbeelden van PHILIPPUS A LEIDIS, betrekkelijk het verband tusschen den bloei van den landbouw en de vrijheid der landbouwers. 18. Vgl. 400.

§ 3. *Visscherij en handwerksnijverheid* 20.

Onmisbaarheid van uitvoerproducten voor den handel 20. — Belangrijkheid der zeevisscherij. 21. — De haringvisscherij. 21. — De scheepsbouw. 22. — De lakenfabrieken. 23. — De zontziederijen en overige fabrieken. 25. — Stelling der regering tegenover de nijverheid. — Maatregelen tot handhaving van den roem van den Hollandschen haring in het buitenland. Keurmeesters met vrije keuring. 26. — Maatregelen tot voorkoming van uitputting der bron. 27. — Maatregelen tot bevordering van de deugdzaamheid der waren en tot voorkoming van bedrog bij de handwerken en fabrieken. 28. — Oorsprong en gevolgen der stedelijke hallen. 28. — Geschiedenis der Leidsche hallen. 29. — De zucht om gelijkmatigheid in de fortuinen der neringdoenden te houden komt weinig voor. 32. Vgl. 400.

§ 4. *De handel* 33.

Oude handelsbetrekkingen met Brittannië en de Oostzee. 33. — Gunstige ligging van Utrecht tusschen Keulen en Londen. 33. — Begunstiging des handels door de Carolingische vorsten. 34. — De bisschop van Utrecht moet de beschermer des handels in Noord-Nederland worden. 35. — Dit plan verijdeld door den graaf van Holland. Stichting van Dordrecht. 36. — Het wordt het middelpunt van den levendigen handel met Engeland. 38. — Handelsbetrekkingen met Vlaanderen. 39. — Met Noorwegen en de kusten der Oostzee. 39. — Vischvangst op de kusten van Schonen. 40. — Vrachtvaart tusschen de Oostzee, de Rijnstroken, Engeland en Frankrijk. 42. — Handelsvrijheid reeds vroeg een hoofdbeginsel der Nederlandsche nijverheidspolitiek. 42.

§ 5. *De tollén.* 43.

Welke belastingen onder dien naam begrepen werden. 43. — Gunstige bepalingen voor het verkeer onder Karel den Grooten. 43. — Vermeerdering der tollén, misbruiken en decentralisatie. 44. — De tollén te Dordrecht en te Geervliet. 45. — De graven van Holland zien het

belang van lage tollen en vrijstellingen in. 46. — Aard der tollen en wijze van heffing. 47. — De handel was in Nederland veel vrijer in zijne bewegingen dan in Duitschland, Frankrijk en Engeland. 49. Zie ook 60. — Verbod van invoer van Engelsch laken in 1428. 50. — Het wordt reeds in 1447 op aandrang van Amsterdam ingetrokken. 51. — Overzeesch bier van een verbod van invoer in Zuid-Holland uitgezonderd. — Menigvuldige vrijstellingen. 52. — De vreemdelingen worden door lage tollen en andere gunsten aangelokt. 53. — In de vredesverdragen komen de handelsbelangen meestal ter sprake. 56. — Handelspolitiek der graven van Holland met betrekking tot Engeland. 57. — Het Groot-Commercietraat van 1496. 59. — Afschaffing van het strandregt. 60.

§ 6. *De stapelregten* . . . : 62.

Tweederlei soort van stapelregten. 62. — Oorsprong en geschiedenis van het Groningsche stapelregt. 63. — Andere stapelregten van dien aard. 66. — Verplichtingen om de waren, die langs eene stad werden gevoerd, aldaar te koop uit te stallen. 66. — Oorsprong en omvang van het stapelregt van Dordrecht. 68. — Het Maasregt. 70. — Tegestand der overige Hollandsche steden. 71. — Beperking van het Dordrechtsche stapelregt door KAREL V. 75.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De invloed der steden.

§ 1. *Opkomst en zelfstandigheid der steden*. 77.

Oorsprong der gemeenteregten, bepaaldelijk in Holland. 77. — De poorters worden door de vorsten, ook met het oog op de belangen des handels, begunstigd. 78. — Belangrijke voorregten, door hen verkregen. 79. — Invloed der steden op de regeling der nijverheid door de regering. 80. — Het Groot Privilegie. 80. — De adel en de geestelijkheid verliezen het voorregt van vrijdom van belasting. 82. — De uitoefening van handel en nijverheid aan de geestelijken verboden. 83. — Stedelijke belastingen. 85. — De indirecte belastingen hebben de overhand. 86. — De steden verkoopen lijfrenten. 87. — Overzicht van de ontwikkeling der gemeenten in de overige Noord-Nederlandsche gewesten. 87.

§ 2. *De handelspolitiek der steden* 89.

De steden sluiten handelsverdragen en verdedigen hare burgers ook in het buitenland. 89. — Zij lokken vreemdelingen aan. 90. — Opkomst der Hollandsche steden. 91. — Handelsgeschiedenis van Amsterdam. 92. — De Noord-Nederlandsche steden werken mede tot het ontstaan der Hanse. 95. — Door hare tusschenkomst breiden zij hare handelsbetrekkingen uit. 97. — Allengs ontstaat er naijver tusschen de Duitse en de Nederlandsche steden. Oorzaken daarvan. 97. — Verschil in beginselen. 98. — In de vijftiende eeuw ontstaat een strijd, die de Hollandsche en Zeeuwsche steden de Hanse doet verlaten. 100. — De Hanse kwijnt en wordt allengs in de vrachtvaart door de Nederlandsche steden verdrongen. 101. — Vlaanderen wordt in de veertiende eeuw het middelpunt van den handel tusschen Noord- en Zuid-Europa. 103. — De Noord-Nederlanders worden de voorname vrachtaarders. 104.

§ 3. *De strijd voor handelsvrijheid onder KAREL V.* 105.

De Noord-Nederlandsche steden worden stapelplaatsen. 105. — Uitbreiding der vrachtvaart onder KAREL V. 106. — Om den stapel en de vrachtvaart te behouden gevoelt men noodig te hebben: vrijheid om zich uit te rusten en te varen, gelijk men wil, vrijheid om in en uit te voeren, vrijdom van bezwarende tolregten. 106. — Strijd tusschen die behoefte en de politiek van het Oostenrijksche huis. 106. — De Staten van Holland ijveren tegen in- en uitvoerregten op het graan. Geschiedenis van het congiégeld. 107. — De Staten stellen niet alleen belang in de vrijheid van uitvoer van het buitenlandsche maar ook van het binnenlandsche graan. 112. — Zij dingen aan op de afschaffing van den hondersten penning op de uitgaande koopmanschappen en verkrijgen die. 113. — Vrees voor represailles bij invoer van inkomende regten. 115. — Tegenstand der reeders tegen de uitvoering der ordonnantie op de scheepvaart, welke hen tot eene dure uitrusting verplicht. 116. — Afkeer van gedwongene assurantie. 118.

§ 4. *De gilden* 119.

Oorsprong der gilden. 119. — Hun karakter. 120. — Overhelling tot een *Zunftregiment* tegen het einde der middeleeuwen. 121. — In het laatst der zestiende eeuw oefenen de gilden in de meeste plaatsen geen politieken invloed meer uit. 123. — Oorzaken daarvan. 125. — De afkeer van monopolieën bekleedt daaronder eene plaats. Gevoelen van PHILIPPUS A LEIDIS. 127. — De stedelijke regeringen handhaven in vele gevallen de vrijheid van arbeid en mededinging tegenover de privilegieën der gilden. 131. — Vooral tot bevordering der immigratie.

133. — De gilden waren in Nederland veel minder uitsluitend dan elders. 134. Vgl. 401. — Vergelijking met het gildewezen in Frankrijk. 136. — In Duitschland. 137. — In Engeland. 140.

DERDE HOOFDSTUK.

De gevolgen van de omwenteling der zestiende eeuw.

§ 1. *Verandering van den regeringsvorm* 142.

Vereeniging van alle Nederlandsche provinciën onder het Oostenrijksche huis. 142. — Toenemende centralisatiegeest en heerschezucht, klimmende belastingen. 143. — Toenemend misnoegen. Oorzaken van den opstand tegen FILIPS II. 144. — Staathuishoudkundige redenen werken mede. Het geloofsonderzoek weert de vreemdelingen. 145. — De tiende penning. 146. — Protest der Staten van Holland. 148. — De opstand breekt uit. 150. — Hij scheidt de noordelijke Nederlanden van de zuidelijke. 151. — Antwerpen wordt vervangen door Amsterdam. 152. — De republikeinsche regeringsvorm. 153. — De hoogste magt berust bij de vroedschappen. Gezag van de Staten-Generaal, den Raad van State en de stadhouders. 154. — De regenten zijn grootendeels nijvere lieden. 155. — Belang daarvan voor handel en nijverheid. 156. — Het beschermend stelsel vindt geen ingang ten gevolge van het overwigt van Holland, dat handelsvrijheid behoeft. 157.

§ 2. *De voor- en nadeelen der stedelijke autonomie*. 160.

Gevolgen der stedelijke autonomie. 160. — Onderlinge naijver. 160. — Het gebruik van nieuwe vaarten tegengehouden. 161. — Onder de Republiek kunnen de steden hare monopolieën moeilijk tegen elkander handhaven. 163. — Het Dordsche stapelregt. 164. — De onderdrukking van het platte land. — Tegenwerkende omstandigheden. 165. — Voorbeelden. 166. — *Ordre op de Buiten-neringe* van 1531. 168. — Om haar doel te bereiken, sluiten de steden overeenkomsten met de ambachtsheeren of koopen heerlijkheden aan. 169. — *Korte Deductie* der Noord-Hollandsche dorpen. 171. — Amsterdam en Delft schaden zich zelven door hun naijver ten opzichte van de Zaan en Delfshaven. 174. — De winkeliers beschermd tegen de rondventers. 176. — Meeningen der geleerden. 177. — Goede gevolgen van het gemis van centralisatie in de nijverheidswetgeving. — De vrijheid der drukpers. 179.

§ 3. *De regeling der tolregten in de zeventiende eeuw* 181.

De nijverheidspolitiek inzonderheid handelspolitiek. 181. — Naast de tollèn komen inkomende en uitgaande regten. 181. — Oorsprong en geschiedenis der Convoyen en Licenten. 182. — Beginselen, bij de vaststelling der regten gevolgd. 183. — Vrijheid van in- en uitvoer staat op den voorgrond. 184. — Bescherming der lakennering. 185. — De in- of uitvoer van weinig waren verboden. 186. — Protest van Amsterdam tegen zulk een verbod. 190. — Weinig beschermende regten. — Voorregten der visscherij. 192. — De Lastgelden. 193. — De inkomende regten lager dan de uitgaande. Sommige artikelen vrijgesteld. 194. — Bedrag der regten. 195. — Zij beginnen meer en meer te drukken. 196. — Naijver van Engeland en Frankrijk. De navigatie-akte en het tarief van COLBERT. 197. — Alleen in tijd van oorlog represailles. Onderhandelingen. 201. — Represailles tegen Frankrijk in 1663 en 1671. 204. — De oorlog van 1672 breekt uit. 206. — Zorg voor de vrijheid des handels te midden van den oorlog. 207. — De wijze van invordering der tolregten. 208. — De wedijver der admiraliteiten en steden met betrekking tot den handel, leidt tot verwaarloozing der plakkatèn. 202. — Uitgebreide sluikhandel. 210.

§ 4. *De graanpolitiek* 212.

Algemeene wensch naar regeling van den graanhandel. 212. — Daaruit voortvloeiende maatregelen, inzonderheid in Duitschland. 213. — Gunstiger toestand en krachtiger vrijheidszin in de Nederlanden, vooral ten gevolge van Amsterdam's graanhandel. 214. — Belemmerende maatregelen van KAREL V en FILIPS II. 215. — Grootere vrijheid, niettegenstaande de vooroordeelen der geleerden, tijdens de Republiek. 217. — De kooplieden trachten voortdurend het verbod van uitvoer te doen opheffen. 220. — Zij dringen aan op lage in- en uitvoerregten. 221. — Belangrijke Deductie van Holland in 1671. 222. — Antwoord van Zeeland. 225. — Ook Rotterdam verdedigt vrijheid van in- en uitvoer. 227. — Bedrag der regten op granen. 228. — Gunstige invloed der betrekkelijke vrijheid van den graanhandel op den landbouw. 229. — Welvaart en vrijheid der boeren. 231.

§ 5. *De vrijheid der zee* 233.

Handelspolitiek met betrekking tot de Oostzee. 234. — De vaart op Oost-Indië. 235. — HUGO DE GROOT stelt de nadeelen van het monopolie der Spanjaarden en Portugezen in het licht. 237. — De vischvangst op de kusten van Engeland. 239. — Zorg der Staten voor de vrijheid en de belangen der scheepvaart. 241. — Zij verlangen intuschen slechts vrijheid in hun eigen, geenszins in het algemeen belang

of voor anderen. 242. — De regel *vrij schip vrij goed.* 244. — Beperking van het begrip van contrabande. 246. — Het convoijeren en het varen in admiraalschap. 247. — Wetgeving op de assurantie en de avarij. 248.

§ 6. *De regering en de nijverheid* 248.

Algemeene zucht om de bevolking door voorkomendheid jegens vreemdelingen te doen toenemen. 249. — Onverdraagzaamheid komt bij uitzondering voor. 250. — Vrees voor pauperisme. 251. — De emigratie in sommige gevallen beperkt. 252. — Waakzaamheid tegen vervalsching en zorg voor de deugdzzaamheid der nationale producten. 253. — Innerlijke waarde boven goedkoopte gesteld. 255. — De landbouw. 256. — De veeteelt en het maken van boter en kaas. 257. — De veenderijen. 259. — Verbod van uitvoer van mest. De tienden. 260. — De visscherij. 264. — Prijsbepalingen. 266. — De broodzetting. 267. — De middelen van gemeenschap. 268. — Het vervoer te water en te land. 269. — Belemmeringen, voortvloeiende uit de baatzucht der steden en de zucht om te reglementeren. 270. — Niettemin veel vrijheid. 271. — Uitmuntende toestand van het ruilmiddel. 273.

VIERDE HOOFDSTUK.

De economische letterkunde der zeventiende eeuw.

§ 1. *Het karakter der Nederlandsche staathuishoudkunde* 274.

De beoefenaars van de wetenschap der politiek. 274. — Van het natuur-, staats- en volkenregt. 277. — De land- en stedebeschrijvingen. 278. — De regtsgeleerden. De geschiedschrijvers. 279. — De pamfletten-literatuur. 280. — De theorie was het gevolg der praktijk. Voorrang van handel en scheepvaart. 281. — De visscherij en het fabriekwezen. — 282. — De Nederlandsche schrijvers gelooven niet aan de harmonie der belangen. 283. — Strijd tusschen de free traders en de protectionisten. 284. — De slingering tusschen mercantilisme en handelsvrijheid belemmert de ontwikkeling der staathuishoudkunde. 285. — Bewijzen voor den invloed van het mercantilisme. 286. — Drie protectionisten. 287. — Het verlangen naar bescherming neemt toe in het laatst der zeventiende eeuw. 289. — De zucht tot bestrijding der weelde, in Nederland zwakker dan elders. 291. — Argumenten der protectionisten. 293. — Men vreest dat andere volken de Nederlandsche beginselen zullen navolgen. 294. — Algemeene vrijheidsliefde en afkeer van regeringstusschenkomst. 295. — Afkeer van

monopoliën. 298. — Afkeer van prijsbepalingen. 299. — De brood-zetting. 301. — De geleerden prijzen geen inkomende, veeleer uitgaande regten aan. 302. — De staathuishoudkunde wekt weinig belangstelling. 303.

§ 2. HUGO DE GROOT. 304.

De leer van den eigendom, als steunende op *behoefte* en *arbeid*. 305. — Gevolgd door de overige juristen maar niet door SPINOZA. 308. — De vrijheid van verkeer. 308. — Belangrijke memorie van PIETER DE GROOT. 311. — Overeenstemming met SPINOZA. 312. — De monopoliën en de billijke prijs. 313. — De oorsprong en de maatstaf der waarde. 314. — Het geld. 316. — De denkbeelden van SALMASIUS en latere schrijvers. 317. — De leer van den intrest. DE GROOT is daaromtrent niet inconsequent geweest. 319.

§ 3. GRASWINCKEL. 324.

Verdiensten van GRASWINCKEL. 325. — Overzigt zijner *Aenmerckingen*. 326. — Wanneer een verbod van uitvoer geoorloofd is. 327. — Het bedrijf der opkooers beoordeeld. 328. — De belemmeringen van den graanhandel. 330. — Inkomende regten op granen aangeprezen. 332. — Een verbod van uitvoer nimmer noodig en dikwijls schadelijk. 335. — Middelen tot voorkoming van duurte en gebrek. 337. — Meeningen van andere geleerden. 338. — De oorzaak der algemeene prijsverhooging in het laatst der zestiende eeuw. 340.

§ 4. *De woekerkwestie* 342.

De verdedigers van den intrest. 343. — De oorsprong en geschiedenis der banken van leening. 344. — De promotie van KRIEX en de zaak van KONINGH. 346. — Strijdschriften. 347. — Resolutie der Staten van Holland van 1658. 349. — Gronden voor en tegen het nemen van intrest. 450. — De bergen van barmhartigheid. 353. — Onderzoek naar de oorzaken der hoogte van den intrest. 355. — Wettelijke bepalingen van den intrest. 356. — De bankhouders nemen te veel intrest. 358. — De voordeelen der vrije medewerking door SALMASIUS in het licht gesteld. 359. — Latere gevoelens over den intrest en de banken van leening. 361.

§ 5. PIETER DE LA COURT 362.

Oorsprong zijner politieke en economische denkwijze. 362. — Het *Welvaren der Stad Leyden*. 364. — Het *Intrest van Holland* en het

aandeel van JOHAN DE WITT aan dat werk. 366. 370. — De *Aanwysing der politike gronden en maximen*. 368. — De vertalingen van het *Intrest* en de oorsprong der meening, dat JOHAN DE WITT er de schrijver van is. 371. — Verdere lotgevallen van DE LA COURT. 372. — Overzicht van den inhoud van het *Welvaren*. 373. — De hoogeschool 375. 378. — De manufacturen en handwerken. 376. 379. — De nadeelen der hallen en gilden. 380. — Het gebruik van gouden en zilveren voorwerpen van gering gehalte voordeelig. 387. — De voorsteden. 388. — De economische inhoud der *Aanwysing*. 390. — Miskenning van de productieve kracht van landbouw en veeteelt. 392. — De Oost-Indische compagnie. 394. — Protectionisme. 396. Vgl. 393, 402. — Denkbeelden van anderen over de gilden. 397. — Geringe invloed der werken van DE LA COURT. 398.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELEN 400.

NAAMREGISTER 403.

INLEIDING.

Zoolang de geschiedenis eener wetenschap nog slechts oppervlakkig gekend wordt, heeft het meestal den schijn, alsof zij hare ontwikkeling uitsluitend te danken heeft aan weinige groote mannen, wier genie als bij ingeving de gewichtigste waarheden ontdekt en haar daardoor plotseling met reuzenschreden vooruit heeft doen gaan. Uitgebreider kennis en grondiger studie der literatuur doen echter meestal inzien, dat de wet der ontwikkeling zich evenzeer op het gebied des geestes als in de stoffelijke wereld laat gelden. Een geweldig natuurverschijnsel, dat onverwachts losbreekt, is welligt gedurende duizenden jaren langzaam voorbereid. Eene nieuwe theorie, wier onmiskenbare waarheid eensklaps over een geheel veld van kennis een helder licht verspreidt, is niet zelden het resultaat van eeuwenlange nasporingen en overpeinzingen. De verdiensten der geleerden, aan wie de wetenschap hare grootste vorderingen verschuldigd is, bestaan in den regel vooral hierin, dat zij de waarheid helderder ingezien, scherper geformuleerd, beter van dwalingen gezuiverd, met meer consequentie ontwikkeld en juister toegepast hebben dan hunne voorgangers.

Het is in dit opzigt met de staathuishoudkunde niet anders gegaan dan met alle overige wetenschappen. Nadat het meesterlijk geschrift van ADAM SMITH, *over den rijkdom der volken*, op het vasteland van ons werelddeel algemeen bekend en gewaardeerd was geworden, gold hij geruimen tijd voor

den grondlegger der wetenschap. Wel zag men de verdiensten der Physiocraten niet geheel voorbij; maar de eenzijdigheid, waarmede zij den grond als de eenige bron van rijkdom beschouwden, was te goed door SMITH weêrlegd, dan dat men hem hun leerling kon noemen. Zoo vond men vóór hem weinig anders dan het mercantiele stelsel, met zijn kleingeestigen naijver, zijne belemmerende reglementen, zijne privilegiën en monopoliën, en wanneer men het werk van SMITH naast die van de meest bekende verdedigers dier theorie plaatst of zijne leerstellingen met de nijverheidspolitiek zijner dagen vergelijkt, dan is het onderscheid zoo groot en treffend, dat men inderdaad geneigd zou zijn te gelooven dat het licht plotseling de duisternis vervangen heeft en de economische waarheid, even als Minerva uit het hoofd van Jupiter, als bij tooverslag uit het brein van den diepzinnigen denker is te voorschijn getreden. Latere nasporingen op het gebied der letterkunde hebben echter die meening aanmerkelijk gewijzigd. Het is niet alleen gebleken dat de meeste voorstanders van het mercantilisme zich aan groote inconsequentie schuldig gemaakt en naast grove dwalingen belangrijke waarheden verkondigd hebben, maar ook dat er reeds in de zeventiende eeuw eene reactie tegen dat stelsel bestond, die noodwendig tot juister inzicht in de eischen der volkswelvaart leiden moest. Inzonderheid heeft een grondiger onderzoek der Engelsche schrijvers, door den uitstekenden geleerde WILHELM ROSCHER ingesteld,¹ boven allen twijfel verheven, dat ADAM SMITH op menig punt scherpzinnige voorgangers heeft gehad. Zoo vindt men reeds bij HOBBS de splitsing der staathuishoudkunde in de leer van de voortbrenging, de verdeeling en het gebruik der rijkdommen; bij JOSIAH CHILD de afkeuring van monopoliën en privilegiën, een helder inzicht in de voordeelen van een vrij verkeer tusschen de volken en eene juiste beoordeeling der navigatie-acte, als het middel tot schepping eener handels-

¹ *Zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre. In de Abhandlungen der Philol. Hist. Classe der kön. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. II. (1857) p. 1—146.*

vloot door begunstiging der reederij ten koste des handels; bij PETTY de belangrijke stellingen, dat de arbeid en de bodem de vader en de moeder van den rijkdom zijn en dat de prijs der waren in verhouding staat tot hare productiekosten; bij STEUART de leer der verhouding tusschen vraag en aanbod; bij LOCKE het beginsel dat het eigendomsregt op arbeid berust; bij DUDLEY NORTH een uitstekend pleidooi voor den vrijen handel, waardig een hoofdstuk van den *Rijkdom der volken* uit te maken. Teregt leidt ROSCHER uit deze en dergelijke feiten de gevolgtrekking af, dat ADAM SMITH niet in dezelfde mate, als men vroeger meende, voor den schepper der staathuishoudkunde kan gehouden worden. Hij vond, zelfs bij zijne eigene landgenooten, de leer van waarde en prijs, van geld en munt, van loon en intrest, van vrijheid van arbeid en vrijheid van handel reeds zoover ontwikkeld, dat hij er weinig aan behoefde te veranderen. Hij had de reeds waargenomene feiten slechts te ordenen, de reeds ontdekte waarheden slechts met elkander te verbinden, tot algemeene beginselen terug te brengen en op de bestaande verhoudingen toe te passen, om een geheel te vormen, dat tot een onwankelbaren grondslag voor de staathuishoudkunde zou kunnen strekken. Doch juist omdat hij dit gedaan heeft, blijft hij het middelpunt in de geschiedenis der wetenschap. Wat vóór hem gezegd is, kan als voorbereiding, wat na hem betoogd is als ontwikkeling zijner leerstellingen beschouwd worden.

Hoe meer de overtuiging veld won, dat ook de overige eeuwen het hare hadden bijgedragen om op het gebied der staathuishoudkunde allengs het licht der waarheid te doen doorbreken, des te meer krom het verlangen om nader bekend te worden met de economische denkbeelden der geleerden van vroegeren en lateren tijd; en het kon niet anders, of veler belangstelling moest daarbij inzonderheid gevestigd worden op de Republiek der Vereenigde Nederlanden, die reeds in de zeventiende eeuw zoowel door hare voortreffelijke handelspolitiek als door haren roem in kunsten en wetenschappen had uitgeblonken. Juist onder die Engelsche schrijvers, wier werken ROSCHER met zooveel vrucht bestudeerde,

vond hij er verscheidene, die uitdrukkelijk op Holland wезen, als het toonbeeld van welvaart en economische wijsheid, en aan hunne regering en landgenooten geen beteren raad wisten te geven dan na te volgen, wat daar ten gunste der nijverheid geschiedde.¹ Inderdaad was onze handelswetgeving op een vrij wat lossere leest geschoeid dan bij onze naburen het geval was. Van het beschermend stelsel waren in de tolregten slechts weinig sporen te vinden, en de financiën waren, in vergelijking met andere landen, zoo goed geregeld, dat het herhaaldelijk de verwondering van vreemden opwekte, hoe men zooveel geld van de ingezetenen kon heffen, zonder hen te onderdrukken of uit te zuigen. Waar de volkshuishouding zoo voortreffelijk was ingerigt, daar liet het zich vermoeden dat het niet aan schrijvers zou ontbroken hebben, die de voorwaarden der welvaart beter dan elders in het licht hadden gesteld; en dat vermoeden moest bijna tot zekerheid klimmen, wanneer men bedacht dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden in de vorige eeuwen niet slechts door stoffelijken bloei, maar vooral niet minder door wetenschappelijke verdiensten heeft uitgemunt. Bijna geen vak van kennis of het vond hier beoefenaars, wier roem door gansch Europa weêrklonk en duizenden uit alle oorden naar onze hoogeschoolen lokte. Zelfs de statistiek

¹ T. a. p. 31, 57. Onder de oorzaken van onzen bloei noemden zij vooral den lagen intrest, waarop velen hunner meenden dat de wetgeving invloed kon en moest uitoefenen; de deelname van kooplieden aan de regering; de afwezigheid van het eerstgeboorterecht bij erfenissen; de aanmoedigingen en belooningen, van staatswege aan ondernemers en uitvinders verstrekt; de zorg der regering om de koopvaarders door begeleiding van oorlogschepen te beschermen; de bekwaamheid der schippers, de uitmuntende inrigting der schepen en de goedkoope vrachtprijzen; de nationale spaarzaamheid; de algemeene verspreiding van mathematische kennis; de matigheid der in- en uitgaande regten; de voorkeur, welke aan indirecte boven directe belastingen gegeven werd; de goede armverzorging; de gastvrijheid jegens vreemdelingen; de snelle en goedkoope beslechting van handelsprocessen; het algemeen gebruik van handelspapier; het voorbeeldige hypotheekstelsel. Zie voor de ingenomenheid der Duitsche geleerden met Holland in de zeventiende eeuw o. a. ROSCHER, die deutsche Nationalökonomik an der Gränzscheide des 16ten und 17ten Jahrhunderts, in de Abhandl. der Sächsischen Gesellschaft der Wissensch., philol. histor. Classe, IV. N°. 3, 1862, p. 313.

vond in noord-Nederland reeds in de zeventiende eeuw ijverige voorstanders;¹ en zou dan alleen de staathuishoudkunde verwaarloosd zijn geworden?

Diergelijke overwegingen gaven aanleiding dat in 1859, ongetwijfeld op aandrang van ROSCHER, door de *Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft* te Leipzig eene prijsvraag werd uitgeschreven, waarbij een uit de bronnen geput overzicht van de staathuishoudkundige literatuur in Holland tot het begin der achttiende eeuw werd verlangd.² Op den bepaalden tijd, het einde van November 1861, kwam slechts één antwoord in, waarvan bij de bekrooning Dr. E. LASPEYRES, privatdocent aan de hoogeschool te Heidelberg, thans hoogleeraar te Bazel, de schrijver bleek te zijn. Waarom had geen Nederlandsch geleerde zich de moeite getroost om eene zoo uitlokkelijke en voor zijn vaderland zoo eervolle vraag te beantwoorden? Ongetwijfeld omdat men in Nederland zeer goed wist dat er vroeger geen staathuishoudkundige literatuur van wetenschappelijke beteekenis bestaan heeft. Wanneer men de werken van GRASWINCKEL en PIETER DE LA COURT benevens enkele verhandelingen uit het laatst der achttiende eeuw uitzondert, heeft ons vaderland bijna niets aan te wijzen, wat naast de menigvuldige economische geschriften der Engelschen, Franschen en Italianen verdient geplaatst te worden. Dr. LASPEYRES zelf erkent dit terstond op de eerste bladzijde zijner verhandeling en geeft er de reden voor aan. „De gevolgtrekking,” zegt hij, „dat in Holland, waar de volkshuishouding uitmuntend ingerigt was en de wetenschap tevens ijverig beoefend werd, natuurlijk

¹ Zie mijne *Redevoering over de Wetenschap der Statistiek*, 1860, bl. 16 v. *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek*, XX (1861) bl. 288.

² „Während des 17. Jahrhunderts gilt bei Deutschen, wie Franzosen und Engländern fast allgemein Holland als das klassische Land der volkswirtschaftlichen Praxis und Gesetzgebung. Gleichzeitig standen viele Wissenschaften, zumal die Philologie, Philosophie und Rechtswissenschaft, bei den Holländern in grosser Blüthe. Es ist hiernach sehr wahrscheinlich, obschon bis jetzt wenig bekannt, dass auch die volkswirtschaftliche Theorie im damaligen Holland bedeutende Kenner gehabt. Die Gesellschaft wünscht deshalb: eine *quellenmässige Darstellung der national-ökonomischen Literatur in Holland bis zum Anfange des 18. Jahrhunderts.*”

ook de wetenschap der volkshuishouding een hoogen trap van ontwikkeling moest bereikt hebben, zou juist zijn, wanneer reeds destijds de kennis van de hulpbronnen en den rijkdom van een volk als eene eigene wetenschap erkend en beoefend geworden ware. Dat was echter in de Nederlanden evenmin als in andere landen het geval; en in plaats dat de bloei der volkshuishouding en de hoogte der wetenschap de ontwikkeling der staathuishoudkunde bevorderden, hadden beiden integendeel hare verwaarloozing ten gevolge. Terwijl toch, met betrekking tot het eerste punt, in Engeland juist de treurige toestand der nijverheid en der welvaart en de bewondering van Holland de beste geschriften in het leven riep, was het natuurlijk dat in de Nederlanden de bloei van alle bedrijven en de gestadige toename van den rijkdom het overbodig maakten, over de oorzaken der welvaart na te denken en te schrijven. Inderdaad zullen wij in den ganschen loop dezer verhandeling zien dat er des te minder over een tak van nijverheid geschreven werd, naarmate deze bloeyender was, en dat slechts, wanneer zijne ontwikkeling belemmerd werd, aanvallen tegen die hinderpalen en voorstellen tot herstel in het licht verschenen. Wegens hunne eigene belangrijkheid werden de economische toestanden slechts zelden behandeld." Van daar dat de uitgebreide en belangrijke pamfletten-literatuur, waarop Nederland in de vorige eeuwen bogen mogt, in LASPEYRES' oog voor de geschiedenis der staathuishoudkunde de grootste waarde bezit. ¹ „Juist in zulke onwetenschappelijke vlugschriften — meent hij — moest de rijke schat van staathuishoudkundige gedachten, welke dagelijksche aanschouwing en ervaring bij de Nederlanders deden opkomen, nedergelegd worden. Bij dit bij uitstek praktische volk kan men veilig aannemen dat in dezelfde mate, waarin de geleerde vorm en de dikte van een geschrift toenemen, de waarschijnlijkheid afneemt dat daarin economische beschouwingen zullen voorkomen."

In plaats van de behandeling der voornaamste schrijvers tot hoofdzaak te maken, heeft LASPEYRES dan ook begre-

¹ LASPEYRES p. 43, 49.

pen hun eene plaats te moeten aanwijzen in zijne Inleiding die zoowel tot doel heeft om het bewijs te leveren „dat de kracht der Nederlandsche staathuishoudkunde niet in grootere wetenschappelijke werken, maar juist in de gelegenheidsschriften berustte,” als om de verdiensten der weinige economisten in het licht te stellen. Hij behandelt daarin vooreerst, onder het opschrift *die politische Schriftsteller*, de denkbeelden van HUGO DE GROOT, GRASWINCKEL, BOXHORN, PIETER DE LA COURT en SPINOZA. Dan komen *die Juristen* aan de beurt, namelijk VINNIUS, NOODT, VOET, VAN BIJNKERSHOEK en HUBER, bij welke de oogst van staathuishoudkundige denkbeelden vrij wat schraler is dan bij de eerstgenoemde reeks. Daarop volgt eene uitweiding over de *Doctor-dissertationen*, waaraan LASPEYRES grooten lof toezwaait. „Gelijk nog heden ten dage,” zegt hij, „onder de academische proefschriften in Nederland veel meer belangrijke verhandelingen voorkomen dan onder de Duitsche, zoo moet hetzelfde ook gezegd worden van die uit de zeventiende en de achttiende eeuw. Voor de geschiedenis der staathuishoudkundige inzichten in Nederland zijn deze dissertatiën ten minste even gewichtig als de dikke commentaren en compendiën. Wel geven de meesten niet meer dan de dikke codices, zelfs wanneer zij regtsinstellingen behandelen die het gebied der staathuishoudkunde raken, hetgeen zoozeer in zwang was dat alleen het getal der geschriften over as-surantie legio is; vele juristen kozen echter gaarne, gelijk nog heden ten dage aan de Nederlandsche hoogeschoolen dikwerf geschiedt, een onderwerp van niet-juridischen of althans niet zuiver juridischen aard en behandelden dat ook dien overeenkomstig. Zij schreven over handel en handelsverdragen, over compagniën en koloniën, over markten en stapelregten, over belastingen, over geldwezen, over monopolien enz. Wanneer men maanden lang niets dan partijschriften over vraagstukken van koophandel of nijverheid gelezen heeft, maakt de lectuur dier dissertatiën een eigenaardigen indruk. Zelfs tot oplossing van zuiver staathuishoudkundige vragen, uit het Nederlandsche volksleven gegrepen, worden de oude classici, de Romeinsche jurisprudentie en de Hei-

lige Schrift als de grondslagen van alle kennis beschouwd en aangewend. In den regel worden bij administratieve kwestieën van den nieuweren tijd bewijsplaatsen uit die drie bronnen aangehaald; zoo wordt bij voorbeeld elk onderzoek omtrent monopoliën aan het opkopen van al het koorn door JOZEF in Egypte vastgeknoopt. De meeste geleerden komen daarbij in tegenspraak met de minachting der oude wereld voor handel en nijverheid, en dit verschil tusschen de oude en de nieuwe beginselen moest nog sterker opvallen aan de jeugdige schrijvers, die pas hunne philologische studiën aan de hoogeschoolen voleindigd hadden. Niettemin hechtten zij in den strijd tusschen de wetenschappelijke autoriteiten en de werkelijkheid der dagelijksche praktische ondervinding, waarin zij zich bewogen, meer gewigt aan de levende bewijzen dan aan de doode uitspraken der ouden, al waren het die van een PLATO, een ARISTOTELES, een CICERO. Zij zouden ook geen Nederlanders geweest zijn, wanneer zij aan die autoriteiten meer vertrouwen hadden geschonken.”¹

Behalve in de dissertatiën heeft LASPEYRES ook in de werken der geschiedschrijvers naar bijdragen voor zijn doel gezocht. Hij vond daarin meer bijzonderheden betrekkelijk de geschiedenis der nijverheid dan in de historische geschriften van andere landen, maar uiterst weinig staathuishoudkundige redeneringen. Met denzelfden weinig bevredigenden uitslag doorbladerde hij onze menigvuldige land- en stedsbeschrijvingen. Van grooter nut waren hem de *kaufmännische Schriften*, bepaaldelijk van RICARD, LE MOINE DE L'ESPINE en LE LONG, hoewel ook dezen, en vooral de beide laatsten, zich meer met het aangeven en toelichten van feiten dan met wetenschappelijke beschouwingen en onderzoekingen hebben bezig gehouden. Boven al de genoemde geschriften blinken in economische waarde de prijsverhandelingen en andere werken uit, die in de tweede helft der achttiende eeuw door het algemeen besef van achteruitgang en het zoeken naar middelen tot herstel werden uitgelokt. Niettemin hebben zij volgens LASPEYRES slechts waarde

¹ Bl. 31.

als gelegenheidsschriften, tot toelichting der meeningen van den dag, „want als voortbrengselen der wetenschap staan zij bijna allen verre achter bij de gelijktijdig in Frankrijk bloeiende literatuur der Physiocraten en bij de Engelsche werken van HUME en STEUART, om van ADAM SMITH in het geheel niet te spreken.” De inleiding besluit met eene beschouwing der werken van LUZAC, wiens *Hollands rijkdom* meer beteekent als historisch dan als staathuishoudkundig geschrift, en van PESTEL, bij wien wel zeer belangrijke beschouwingen en uitspraken voorkomen, maar die zich toch volstrekt niet had losgemaakt van de vooroordeelen van zijnen tijd en bovendien over de belangrijkste vraagstukken eene zeer wankelende opinie had.

Bij het gebrek eener eigenlijk economische literatuur bleef het echter der moeite waard om den inhoud dier „onwetenschappelijke vlugschriften” te onderzoeken, waarin de staathuishoudkundige wijsheid der Nederlanders zou zijn neêrgelegd; en LASPEYRES heeft daartoe geen moeite gespaard. Vijf maanden heeft hij in ons land doorgebracht, grootendeels te 's Gravenhage, waar de Koninklijke Bibliotheek hem vele duizenden pamfletten ter lezing aanbood. Ook te Amsterdam en te Utrecht heeft hij getracht zijne boekenkennis te vermeerderen. Zijn onderzoek heeft zich uitgestrekt van het begin der zeventiende tot het einde der achttiende eeuw, dus veel verder dan de prijsvraag vorderde. „Dat ik” — zegt hij in de Voorrede — „de opkomst der Republiek in de zestiende eeuw verwaarloosde, is het gevolg van de geringe beteekenis van de staathuishoudkundige geschriften dier tijden. De Nederlanders hadden tot het begin der zeventiende eeuw wel wat anders te doen, dan zich met economische vraagstukken te bemoeijen. De oprigting der Oost-Indische compagnie hield ik dien ten gevolge voor het beste uitgangspunt. Dat ik op de meeste geschriften na het jaar 1782 geen acht sloeg, vindt zijnen grond evenzeer in de politieke omstandigheden. Het verval van nijverheid en welvaart was na den voor de Nederlanden zoo noodlottigen onafhankelijkheidskrijg der Amerikanen zoo groot en algemeen erkend, dat hier het slot evenzeer was aangewezen

als in de Oost-Indische compagnie, den grondslag van den Nederlandschen handelsbloei, het begin." Binnen die tijdruimte heeft LASPEYRES echter niet minder dan 644 geschriften van staathuishoudkundigen aard opgespoord; ¹ en hij deelt ons in zijn werk de slotsom van zijn belangrijk en met bewonderenswaardige vlijt voltooid onderzoek mede.

De inhoud der door hem onderzochte gelegenheidsschriften bragt van zelve mede, dat hij zijn werk verdeelde naar de economische strijdvrage, door welke zij in het leven geroepen werden. Zoo schetst hij ons in het eerste boek wat er geschreven is bij gelegenheid van de oprigting der Oost-Indische en der West-Indische compagniën, van de verlenging van beider octrooi en van de kolonisatieplannen in Amerika. Het tweede boek behandelt de oorzaken van Neêrland's handelsbloei, de Nederlandsche handelspolitiek tegenover Engeland en Frankrijk, het streven der industriëlen naar bescherming en begunstiging en den daartegen overgestelden eisch der kooplieden, dat de handel vrij zou zijn. In het derde en vierde boek vinden wij het voornaamste wat over de privilegiën der gilden en over den graanhandel geschreven is. Het vijfde boek ontleent zijnen inhoud aan den strijd over directe en indirecte belastingen, over de regeling der in- en uitgaande regten, over verpachting of collecte, en geeft tevens een uittreksel der leerstellingen van vier theoristen op dit gebied, BOXHORN, DE LA COURT, PESTEL en VAN DE GRAAFF. Eindelijk is in het zesde boek het voornaamste bijeengebragt, wat over geld en crediet, intrest en woeker, staatsschulden en windhandel in het licht is verschenen.

Voorzeker moet men hulde brengen aan den ijver en het

¹ Eene volledige lijst dier geschriften wordt aan het slot van zijn werk, p. 291—326, medegedeeld. Daar het niet in mijn plan lag uit *al* die geschriften een en ander over te nemen, heb ik gemeend die lijst te kunnen weglaten. Wie wil, kan haar bij Dr. LASPEYRES zelve raadplegen. Men mist daaronder zeer weinig geschriften van eenig belang, waartoe echter behooren het *Belgium federatum* van SCHOOCK, het *Jus agrarium* van TROTZ, de *Inleiding tot de algemeene geographie* van NICOLAAS STRUYCK en de *Recherches sur le commerce* van VAN DER OUDERMEULEN. Zie voorts de recensie van Mr. J. DE BOSCH KEMPER in het *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Stati-tiek*, 1863, bl. 271 vv.

talent van den schrijver, die langs dezen weg een werk heeft tot stand gebracht, dat voor de geschiedenis onzer nijverheid en onzer financiën, onzer industriële wetgeving en onzer handelspolitiek eene blijvende waarde bezit, en die daarbij eene kennis onzer voormalige toestanden en onzer taal heeft getoond, welke wij bij vreemdelingen zelden aantreffen. Wanneer wij echter vragen of zijn arbeid veel nieuwe bouwstoffen voor de geschiedenis der wetenschap aan het licht heeft gebracht, dan moet het antwoord ontkennend luiden. Evenmin als in de dikke kwartijnen der geleerden heeft LASPEYRES in de dunne vlugschriften, door het belang van het oogenblik in de pen gegeven, een onbekenden schat van staathuishoudkundige waarheden opgedolven. Hoewel natuurlijk met zijn onderwerp ingenomen en diep doordrongen van Nederland's grootheid in de zeventiende eeuw, draagt bijna elk hoofdstuk de blijken zijner teleurstelling. Waar hij de geschriften over de voortdoring van het monopolie der handelscompagniën uit de achttiende eeuw behandelt, klaagt hij: „Bijna deze gansche literatuur houdt zich bezig met de oorzaken van het verval en de middelen tot herstel. Zij is vervelend genoeg en bevat weinig belangrijks;” en elders, ook met betrekking tot de zeventiende eeuw: „Aan nieuwe economische gedachten zijn de voorstellen niet zeer rijk; het zijn zuivere partijschriften.” Aan de schildering van den strijd tusschen de vrijhandelaars en de monopolisten wordt veel gewigt ontnomen door zijne verklaring: „Om datgene, wat wij onder het algemeene welzijn verstaan, dat wil zeggen, om het belang van alle ingezetenen als verbruikers, werd slechts gedacht, voor zooverre het met ieders wenschen en bedoeelingen strookte. Zuiver wetenschappelijke bewijsvoeringen komen slechts zeer zelden voor.” Ook omtrent de belastingen lezen wij hetzelfde: „Om lang te filosoferen over het regt om belasting te heffen, over de beste aanwending van het opgebrachte geld en over de onderlinge verhouding der belastingen, hadden de Nederlanders niet veel tijd.” Waar LASPEYRES vermeldt, hoe snel men na 1748, na met onstuimigheid de vervanging der accijnsen door directe belastingen verlangd te hebben, weder tot de oude voorliefde voor de

eerste terugkeerde, omdat men zich in zijne verwachting, dat de prijzen door hare afschaffing dalen zouden, bedrogen zag, zegt hij: „Dat was weder de kortzigtige economische opvatting, die de gevolgen onmiddelijk verwacht, nadat de oorzaak is begonnen te werken. Zij openbaart zich overal in de Nederlandsche literatuur.” Het hoofdstuk over de belangrijke vraagstukken omtrent de regeling van het geldwezen wordt reeds dadelijk met de verklaring geopend, dat de Nederlanders zich daarin niet bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt. „Er was geen reden om over het geld te schrijven, want het muntwezen was in Nederland, in vergelijking met andere landen, goed geordend, en tot theoretische beschouwingen gevoelden zich de Nederlanders, met weinige uitzonderingen, volstrekt niet aangetrokken.” Doch reeds genoeg om aan te toonen dat LASPEYRES niet vrij van overdrijving bleef, toen hij van dien „rijken schat van staathuishoudkundige gedachten” gewaagde, die in onze vlugschriften zou verborgen zijn.¹

Zoo schijnt dan de slotsom van zijn arbeid bijna zuiver negatief te zijn. Er was naar de economische literatuur gevraagd en er is geen economische literatuur van groote beteekenis gevonden. Wel is het er verre af dat LASPEYRES' verhandeling aan onzen roem op staathuishoudkundig gebied afbreuk zou doen. Zij bevat nieuwe en schitterende bewijzen van de erkende waarheid, dat wij in de vorige eeuwen veel minder dan de ons omringende natiën aan de eischen van het mercantilisme hebben toegegeven, dat er een frischer en vrijer geest ademde zoowel in onze nijverheid als

¹ P. 92, 98, 164, 165, 218, 236, 281. Vgl. p. 48 v. Zeer juist is dan ook het oordeel van zijnen recensent in de *Göttingische gelehrte Anzeigen* van 3 Junij 1863, p. 870: „Und in der That legt der Leser des vorliegenden Buchs dasselbe schwerlich mit dem Gedanken aus der Hand, dass die Welt den Holländern in Bezug auf wissenschaftliches Denken über ökonomische Dinge viel zu danken habe, und dass künftig bei der Darstellung des geschichtlichen Entwicklungsgangs, den die wissenschaftliche Oekonomie genommen, die holländische Literatur einen Platz einnehmen werde, der ihrer thatsächlichen Bedeutung im ökonomischen Leben entspräche.” Vgl. de beoordeelingen van Prof. J. DE BOSCH KEMPER, t. a. p. en van Prof. S. VISSERING, in de *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 1863, p. 732 vv.

in onze literatuur. Maar hoe het komt, dat wij anderen vooruit waren en krachtiger weêrstand hebben geboden aan de algemeene zucht naar monopolie en protectie, wordt ons niet voldoende verklaard. Het verband tusschen de praktijk en de theorie wordt niet in een helder licht gesteld. De lectuur van het werk van LASPEYRES laat den indruk na, dat onze voorouders, niettegenstaande hunne gebrekkige theoriën, of liever nog zonder eenige theorie, als bij instinct op menig punt den goeden weg zijn ingeslagen. ¹

Die uitkomst kan echter de ware niet zijn, reeds alleen hierom, dat zulk eene hooge ontwikkeling der volkshuishouding zich bij eene zoo beschaafde natie niet denken laat, zonder op algemeen erkende beginselen te steunen. Om echter die beginselen niet slechts in de praktijk maar ook in de theorie op te sporen, is het niet voldoende om de literatuur te doorvorschen. De economische ontwikkeling van Noord-Nederland is van een geheel anderen aard geweest dan die van Duitschland, Frankrijk en zelfs Engeland. Reeds in de middeleeuwen is men er tot het besef gekomen dat persoonlijke vrijheid, eigendomsregt en handelsvrijheid de voorwaarden der volkswelvaart zijn. De aangeborene vrijheidsliefde der ingezetenen, de handelspolitiek der vorsten, de invloed der steden en het overwigt der provincie Holland hebben er allengs toe geleid om die overtuiging te versterken en in de regeringsbeginselen te doen opnemen. Dat er in de zeventiende eeuw op economisch gebied meer vrijheid in Nederland dan elders gevonden werd, dat de jeugdige en kleine Republiek te midden van den krijg tegen de magtigste monarchie den hoogsten trap van bloei bereikte, was geenszins, gelijk niet zelden door buitenlandsche schrijvers beweerd wordt, ² het gevolg van de verdubbelde krachts-

¹ Zie de recensie van PICKFORT, in de *Vierteljahrsschrift für Volkwirthschaft und Culturgeschichte*, 1863, p. 116 vv.

² Ook LASPEYRES is niet geheel vrij van die dwaling, gelijk o. a. blijkt uit zijne bewering op p. 117: In demselben Zeitraum (de tachtigjarige oorlog) *erblühte* unter dem Schutze einer grossen Kriegsflotte der Handel auf alle Länder Europa's." Zie ook *Vorwort*, p. VII, waar hij de Oost-Indische compagnie noemt: „der Grundstein der niederländischen Handelsblüthe.”

inspanning, die door den strijd voor gewetensvrijheid en nationale onafhankelijkheid op bijna elk gebied werd opgewekt, of van de talenten en kapitalen, uit de zuidelijke Nederlanden naar het noorden gevloeid: de opstand tegen Spanje met zijne merkwaardige gevolgen deed op dit punt niet meer dan bevestigen en uitbreiden, wat reeds in de eerste helft der zestiende eeuw bestond. Van daar dat de economische grootheid der Vereenigde Gewesten in de zeventiende eeuw en de magtige invloed, dien zij door de voortreffelijkheid hunner op goede gronden rustende praktijk op de ontwikkeling der wetenschap hebben uitgeoefend, niet begrepen kunnen worden zonder veel hooger in de geschiedenis op te klimmen en te letten op de reeds veel vroeger aangenomene en door langdurige ervaring geijkte beginselen, waarvan de literatuur der zeventiende eeuw slechts de weêrklank is.

Inderdaad is op het gebied der staathuishoudkunde, vooral met betrekking tot Nederland, de geschiedenis der begrippen niet van de geschiedenis der feiten af te scheiden. Door uitsluitend een overzicht der literatuur te verlangen, kon de prijsvraag, ook bij zulk eene voortreffelijke beantwoording als haar ten deele viel, nimmer tot eene bevredigende oplossing voeren. LASPEYRES heeft dit zelf gevoeld en zooveel hij kon de door hem besprokene denkbeelden uit de aanwezige toestanden toegelicht; maar hij heeft daardoor het bezwaar niet kunnen opheffen dat hetgeen *na* 1600 *geschreven* is ook door hem als hoofdzaak werd beschouwd, terwijl integendeel, met uitzondering van de koloniale politiek en ten deele van de finantiën, juist hetgeen *vóór* 1600 *geschied* is op den voorgrond moest staan.

Toen dan ook het aanzoek tot mij kwam om de verhandeling van LASPEYRES voor Nederland te bewerken — eene taak die mij wegens vroegere studiën op dit gebied zeer toelachte, — begreep ik terstond dat eene vertaling met aantekeningen of zelfs eene vrije omwerking noch mij noch anderen voldoen zou. Integendeel kwam het mij noodzakelijk voor om, met dankbaar gebruik van de nieuwe bouwstoffen, door LASPEYRES aangebragt, het door hem behandelde on-

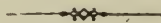
derwerp in ruimeren zin op te vatten en door zamenvoeging van theorie en praktijk, regeringsbeginselen en literatuur, te trachten de geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland in haar geheel te schetsen. Hoeveel op dit gebied ook reeds voorgearbeid is, de omvang van het onderwerp en de menigvuldige punten, die nog toelichting behoeven, doen mij levendig gevoelen, dat mijn arbeid slechts eene onvolledige proeve is; doch ik zou mij reeds vleijen een nuttig werk verrigt te hebben, wanneer de volgende bladzijden, welligt juist door hetgeen men er te vergeefs in zoeken zal, tot nieuwe nasporingen opwekten en aan velen lust inboezemden om onze schoone historie, meer dan tot nog toe geschied is, ook uit een economisch oogpunt te bestuderen.¹

Het voornemen om niet alleen de twee laatste eeuwen maar ook de voorafgaande periode in mijne beschouwing op te nemen, leidde natuurlijk tot eene geheele verandering in de indeeling van het onderwerp. Terwijl LASPEYRES de belangrijkste strijdvrage achtereenvolgens behandeld had, moest thans zooveel mogelijk de chronologische orde gevolgd worden. Met betrekking tot de zeventiende en de achttiende eeuw leverde dit het groote voordeel op, dat beider eigenaardig karakter beter in het licht kon komen dan bij LASPEYRES, die daartoe uit den aard der zaak minder gelegenheid had en het onderscheid bovendien niet altijd gevoelde. Overigens heb ik mij bij de behandeling der vorige eeuwen niet gestreng aan de tijdorde gehouden, maar gemeend nu en dan een blik terug of vooruit te mogen slaan, waar de volledigheid van het overzicht of de duidelijkheid dat schenen te vereischen. Ik achtte dit des te meer geoorloofd, daar de economische toestanden en beginselen in ons vaderland veel minder het gevolg van den invloed van krachtige vorsten of bekwame staatslieden dan de vrucht eener langzaam voortgaande ontwikkeling zijn

¹ De onmisbaarheid der staathuishoudkunde voor de studie der geschiedenis is onlangs treffend in het licht gesteld door H. BAUDRILLARD, in het *Journal des Economistes*, Janvier 1865, T. XLV, p. 9—27.

geweest. Noch in de middeleeuwen noch later kan men de geschiedenis onzer staathuishoudkunde aan bepaalde namen, met uitsluiting van anderen, vastknoopen. KAREL V, WILLEM I, OLDENBARNEVELT, JOHAN DE WITT, waren elk op zijne beurt op economisch terrein de werktuigen en tolken van den tijdgeest, geenszins gelijk SULLY en COLBERT de scheppers van nieuwe toestanden of de invoerders van nieuwe beginselen. Onze economische geschiedenis behoeft derhalve niet aan de gewone tijdvakken onzer staatkundige geschiedenis te worden vastgeknoopt.

Ten einde de eenheid der beschouwing van den oorsprong en het karakter onzer nijverheidspolitiek in de zeventiende eeuw niet te verbreken, heb ik het beter geacht drie belangrijke onderwerpen, die elk min of meer op zich zelf staan, afzonderlijk te behandelen, namelijk de koloniale politiek, de financiën, bij wier beschouwing tevens het crediet ter sprake zal komen, en het armwezen. Zij zullen, met de theorie en de praktijk der achttiende eeuw, den inhoud uitmaken van het tweede deel. Intusschen is het eerste daardoor zulk een afgesloten geheel geworden, dat het reeds als zelfstandig werk het licht kon zien.

EERSTE HOOFDSTUK.

De opkomst der nijverheid en der staathuishoudkunde.

§ 1. *Grondgesteldheid en ligging.*

In weinig landen is de geschiedenis van het volk zoo naauw zamengeweven met den aard van den bodem, als in Nederland. De nijverheidstakken, waarop de inwoners zich bij voorkeur hebben toegelegd, de beginselen hunner wetgeving en hunner politiek, de eigenaardige trekken van hun karakter, de uitslag van hun beroemden strijd tegen de Spaansche dwingelandij en de oorzaken van hunne magt in de zeventiende en van hunnen rijkdom in de achttiende eeuw, vinden voor een groot deel hunne verklaring in de grondgesteldheid en de ligging van die kleine plek, die eerst na een arbeid van eeuwen geheel aan de heerschappij van het water onttrokken is, en nog voortdurend met onbezwekene volharding aan zee en stroomen wordt betwist. Van daar dat een blik op de vorming van den bodem aan de geschiedenis van den oorsprong der nijverheid behoort vooraf te gaan; want de geologie van Nederland is inderdaad, volgens de gelukkige uitdrukking van een Fransch schrijver, staatkundige geologie.¹

Het grootste gedeelte van Nederland heeft oorspronkelijk

¹ A. ESQUIROZ, *la Neerlande et la vie Hollandaïse*, Paris 1859, I. p. 3.

een uitgestrekten zeeboezem gevormd, waarin zich de Schelde, de Maas, de Rhijn, de Vecht, de Eems en de Weser ontlastten. Gelijk overal onder diergelijke omstandigheden geschiedt, vormden zich in het noordwesten vele zandbanken die, allengs hooger wordende, eene borstwering begonnen te vormen tegen het indringende zeewater. Zoo werd de zeeboezem een binnenmeer en het zoete rivierwater kreeg de overhand boven het zilte nat. Bovendien voerden de rivieren een vruchtbaar slib, waarmede zij den bodem van den zeeboezem bedekten. Snel ontkiemden nu eene menigte zoetwaterplanten, wier eeuwen lang op elkander gestapelde overblijfselen de lage veenen gevormd hebben. Op dezen nieuwen moerassigen bodem, vol grootere en kleinere meeren, ontstonden allengs bosschen. Eerst in de dertiende eeuw heeft de zee op onderscheidene plaatsen den lossen veengrond ondermijnd en zich weder tot het grootste dier meeren, de tegenwoordige Zuiderzee, een weg gebaad. Inmiddels waren de rivieren voortgegaan met langs hare oevers en aan hare monden eene laag klei neder te leggen, waardoor inzonderheid de smalle streek tusschen den Rhijn en de Maas groote vruchtbaarheid verkreeg. Langs de boorden van den voormaligen zeeboezem bevonden zich zandgronden, die in een vroeger tijdperk den bodem der zee hadden uitgemaakt. Ook daarop zijn hier en daar bosschen gegroeid, wier opeengestapelde afval in die streken, waar voortdurende vochtigheid de verrotting tegenhield, allengs de hooge veenen gevormd heeft, waarop de heideplant welig pleegt te tieren.¹

Voordat ons vaderland bewoond was, bestond het dus uit bosschen en moerassen, door eene bijna onafgebrokene reeks van duinen tegen de Noordzee beschut, hier en daar door heidevelden afgewisseld en door verscheidene rivieren doorsneden, die in de naburige landen haar oorsprong nemen en waarvan de grootste, de statige Rhijn, reeds een aanzienlijk gedeelte van Duitschland bespoeld en aldaar eene menigte kleinere stroomen in zich opgenomen heeft, voor hij den

¹ Dr. W. C. H. STARING, de bodem van Nederland, 1856. Voormaals en thans, opstellen over Neêrlands grondgesteldheid, 1858.

vlakken Nederlandschen bodem bereikt. Deels langs de kust, deels langs de rivieren, vooral echter langs den Rhijn, kwamen nu allengs bewoners in deze streken aan. Zij vonden in de bosschen eene groote verscheidenheid van wild;¹ tallooze zwermen van zee- en landvogels leverden hun een overvloed van eijeren op;² de menigvuldige stroomen bevatteden niet slechts een overvloed van visch maar boden ook eene gemakkelijke gelegenheid aan om met hunne stamgenooten in gemeenschap te blijven of hunne ontdekkingsreizen en strooptogten verder naar Brittannië of langs de kusten voort te zetten. Geen wonder derhalve dat ons land meer en meer bewoners aanlokte. Hier en daar werd het woud omgehakt of door brand vernield; het rondweidende vee, vooral de schapen, beletteden dat het telkens op nieuw ontkiemende hout andermaal een bosch vormde. Zoo kwamen er meer en meer opene plekken, op de zandgronden met de heideplant, op de klei met grassoorten en kruiden bedekt. Nu bleek het weldra welk een vruchtbaren grond de Rhijn binnen zijne oevers besloot. De Betuwe werd de woonplaats der Batavien, een Germaanschen volkstam, die zich door zijne betrekkelijke welvaart en beschaving niet minder dan door zijn krijgshaftigen en vrijheidlievenden geest onderscheidde. In het noorden vestigden zich de Friezen, sinds overoude tijden als moedige en geharde zeevaarders bekend, die meer en meer naar het zuidwesten doordrongen en, hoewel later in het oosten met Saksische en in het zuiden met Frankische volkstammen vermengd, het hoofdbestanddeel der bevolking van noord-Nederland bleven vormen. Naarmate deze intusschen in aantal en ontwikkeling toenam, voldeed de karig door de natuur bedeelde grond steeds minder aan hare klimmende eischen. Het werd noodig een ruilhandel aan te gaan met andere volken, wier rijker bodem of hooger beschaving meer

¹ STARING, voormaals en thans, bl. 212 vv.

² Mr. J. DIRKS, geschiedkundig onderzoek van den koophandel der Friezen, 1846, bl. 33. Nog in de 15de eeuw was de inzameling der eijeren in Noord-Holland een gewoon en winstgevend bedrijf, zoodat de landlieden zich zeer beklagden over de uitvinding der windmolens, wier beweging en geraas de vogels verdreef. Zie C. H. TROTZ, *jus agrarium foederati Belgii*, Francq. 1751, I. p. 75.

aanbood wat het leven veraangenamen of veredelen kon. Doch naauwelijks was deze behoefte gevoeld, of de middelen lagen voor de hand om haar te bevredigen. De rivieren en de kust leverden uitstekende waterwegen naar de naburige landen op, en zoowel visscherij als zeeroof hadden de ingezetenen reeds vroeg geleerd daarvan partij te trekken. Zoo werd de handel in Nederland een natuurlijke en noodzakelijke nijverheidstak, een middel van bestaan voor velen; en het kon niet anders of zijne uitstekende ligging moest daaraan voortdurend voedsel geven.

Wie een blik op de kaart van Europa slaat, ziet terstond dat de landstreek tusschen de Schelde en de Weser in vroeger dagen, toen de geringe ontwikkeling der scheepvaart lange togten nog bezwaarlijk maakte, voor de handelaars uit de verschillende streken een natuurlijk rustpunt vormde. In het midden van westelijk Europa aan zee gelegen, tusschen Duitschland en Engeland, Scandinavië en Spanje, de Oost- en de Middellandsche zee, van goede havens en uitmuntende waterwegen voorzien: welk land was meer geschikt om de schepen der verschillende natiën tot zich te lokken, om aller handelswaren tijdelijk op zijn gastvrijen bodem te bewaren, om de markt te worden waar ieder brengen kwam wat hij had aan te bieden, overtuigd dat hij er vinden zou, wat hij in ruil begeerde? Voorzeker, de bewoners van Nederland moesten al zeer traag of zeer stomp geweest zijn, wanneer zij niet spoedig van die gunstige ligging hadden partij getrokken. Wij zullen weldra zien op welke wijze regenten en onderdanen hebben zamengewerkt om hun land tot het middelpunt en de stapelplaats van den handel tusschen het noorden en het zuiden van Europa te verheffen; doch het moet hier nog worden opgemerkt hoezeer het volkskarakter, ten deele de vrucht van grondgesteldheid en klimaat, deze rigting begunstigde.¹ Geoefendheid en onverschrokkenheid in den strijd tegen het water, dat op verschillende wijzen

¹ Mr. J. HORA SICCAMI, Neerlands grond en beschaving in verband beschouwd; in het *Algemeen letterlievend maandschrift*, 1848, n°. 7. Vgl. van denzelfden schrijver: Neerlands volksaard en staatswezen in verband beschouwd, Utrecht 1844.

het leven en de welvaart der ingezetenen bedreigde, vloeiden van zelf uit de dagelijksche behoeften en ervaringen voort. Arbeidzaamheid, geduld en volharding waren onmisbaar, om den oogst tegen overstroming te beveiligen of in de hooger gelegene streken den meereendeels schralen bodem tot vruchtbaarheid te dwingen. De gehechtheid aan den grond, gewoonlijk des te grooter naarmate hij meer zorg vereischt, wekte liefde voor het vaderland; de gewoonte om zich zelf te helpen, voedde het gevoel van zelfstandigheid en de zucht naar vrijheid. Wel bragt het vlakke land eene effenheid in de gedachten en gewaarwordingen, die zich tegen eene hooge ontwikkeling van de verbeeldingskracht en van het gevoel verzette; maar dit nadeel werd door gezond verstand en kalm overleg meer dan opgewogen, terwijl de ondervinding van alle tijden geleerd heeft dat de Nederlanders, al denken zij langzaam en al blijven zij koel, zich bij de uitvoering hunner voornemens door geen hinderpalen laten terugschrikken. ¹

Zoo hebben derhalve de grondgesteldheid en de ligging van Nederland de ingezetenen reeds van den aanvang gewezen op den handel, als een der voornaamste middelen van bestaan, als een hoofdbron van welvaart en rijkdom, en tevens in elk opzicht geschikt gemaakt om dien met goeden uitslag te drijven.

§ 2. *Veeteelt en landbouw.*

De veeteelt, de eerste schrede van een jagers- en visschersvolk op den weg der beschaving, is reeds vroeg in Nederland een gewoon bedrijf geweest. De Romeinen vonden bij de Friezen het gebruik van melk, kaas en vleesch, en legden hun de verplichting op om jaarlijks een zeker getal ossehuiden te leveren. Op groote schaal werd de schapenfokkerij gedreven, vooral op de heidegronden, die ook aan tallooze zwermen bijen voedsel verschaften. Zoo leverde de veeteelt

¹ ESQUIROZ, p. 67, 90. KOLB, Handbuch der vergleichenden Statistik, Leipzig 1862, p. 344.

onderscheidene handelsproducten, die reeds vroeg werden uitgevoerd. Friesche paarden en Hollandsche runderen waren in het buitenland gezocht.¹ Bommelsche kaas en Doesburgsche was komen voor op een toltarief, in 1104 voor de schepen, die Coblentz voorbijvoeren, vastgesteld.² Het bereiden van boter schijnt eerst later algemeen te zijn geworden.³ In de eerste helft der zestiende eeuw was de productie van boter en kaas in Holland alleen zoo aanzienlijk, dat zij door GUICCIARDINI in waarde met de uit Portugal aangevoerde specerijen, door hem op een millioen gouden kroonen geschat, werd gelijkgesteld.⁴

Ook de landbouw werd reeds uitgeoefend, toen de Romeinen onze gewesten het eerst betraden. De Friezen behoefden gerst voor hun bier, haver voor hunne paarden. Zij aten boonen en bouwden vlas, waarvan hunne vrouwen linnen stoffen weefden.⁵ Het duurde echter tot de negende eeuw, eer de landbouw, zoowel door den invloed der kloosters als door het voorbeeld der uitmuntend bestierde villa's van Karel den Groote, tot belangrijke ontwikkeling kwam.⁶

Toen Nederland allengs bevolkt werd, schijnt zich aldaar, met betrekking tot het grondbezit, even als bij alle Ger-

¹ H. SCHERER, *allgemeine Geschichte des Welthandels*, Leipzig 1852, p. 358, 391.

² P. BONDAM, *Charterboek van Gelderland*, 1789, I. 156: „De Bomela debent dare unum caseum et duas denariatas vini. De Hertwerde (het dorp Herwerden tusschen Bommel en Tiel) debent dare unum bonum salmonem. De Thiele et de omnibus locis compertinentibus venientes debent dare de unaquaque navi unum bonum salmonem pro onere, et duas denariatas vini. De Tauentria (Deventer) venientes ab intrante quadragesima usque in pascha debent dare de singulis navibus centum et viginti halecia; inde usque in autumnum viginti anguillas, et duas denariatas vini. De Trajecto venientes a pascha usque ad autumnum debent dare unum bonum salmonem, inde usque ad pascha centum et viginti halecia et duas denariatas vini. De Duesburg venientes debent dare unam tabulam cerae, et unam denariatam vini.”

³ DIRKS, *kooph. der Friezen*, bl. 30, 35.

⁴ GUICCIARDINI, *Beschryvinghe van alle de Nederlanden*, Amst. 1612, bl. 193, 220.

⁵ DIRKS, *kooph. der Friezen*, bl. 31, 128. Mr. L. A. J. W. baron SLOET, *overzicht van den landbouw in Duitschland van de vroegste tijden tot in het midden der 9de eeuw*, in NYHOFF'S *Bijdragen tot de vaderlandsche geschiedenis*, VIII (1852) bl. 81—108.

⁶ TROTZ, *jus agrarium*, I. p. 28.

maansche stammen, tweederlei toestand te hebben gevormd.¹ Meestal zette zich een aantal huisgezinnen gemeenschappelijk op dezelfde plaats neder en nam als markgenootschap eene zekere uitgestrektheid gronds in bezit. Daarvan kreeg ieder eerst zooveel hij behoefde voor zijn huis, hof en tuin. Het overige veld werd, voor zoover het tot bouwland moest dienen, naar de verscheidenheid van den grond in kampen gedeeld, waarvan elk zijn aandeel ontving, in den regel in vollen eigendom, slechts bij uitzondering in tijdelijk bezit met periodieke afwisseling. De bebouwing geschiedde echter in elk geval niet naar eigen goedvinden maar volgens bepaalde regels, door de meerderheid vastgesteld.² De wouden en heidevelden bleven onverdeeld in gemeenschappelijk gebruik. Waar de grond op deze wijze in bezit was genomen, vormden de woningen meestal te zamen een dorp. Er waren echter buitendien vele zelfstandige hoeven, door meer of min uitgestrekte landerijen omgeven, van wier bebouwing de eigenaars aan niemand rekenschap verschuldigd waren. Dit individueel grondbezit schijnt op de kleigronden in Friesland, Holland en Zeeland, inzonderheid door Friezen bewoond, reeds in overoude tijden de overhand te hebben gehad; op de zandgronden in Gelderland, Overijssel en Drenthe, waar de Saksers zich gevestigd hadden, bleven daarentegen vele marken met hare belemmerende regels en onverdeelde gronden bestaan.³ Daar was het dan ook moeilijk deze in bouwland te doen overgaan, want de markgenooten zagen daarin een inbreuk op hunne gewoonten en regten. Vruchtboomen waren in hunne oogen een ergernis, als leidende tot individueel bezit.⁴ Ook buiten die marken werden vele gronden in gemeenschap bezeten. Toen de vorsten de op-

¹ G. WAITZ, *deutsche Verfassungsgeschichte*, Kiel 1844, sqq., I. p. 19—31; II. p. 265. Dr. M. J. NOORDEWIER, een bijna vergeten hoofdstuk uit het leven onzer vaderen, Groningen 1854.

² NOORDEWIER, t. a. p. bl. 52.

³ NOORDEWIER, t. a. p. bl. 11. Dr. W. C. M. STARING, geschiedenis van den boerenstand, in *de Gids*, 1858, bl. 545 vv. J. VAN DOORNINCK, denkbeelden over de opkomst van bevolking en nijverheid ten platten lande in Overijssel, in den *Overijsselschen almanak*, 1837, bl. 136, 144 vv.

⁴ NOORDEWIER, t. a. p. bl. 22.

komst der gemeenten begonnen te begunstigen, werden haar niet zelden gedeelten van het domein tot gemeene weide of ter verpachting geschonken, hetgeen een uitnemend middel was om woeste gronden tot ontginning te brengen, hoezeer het gemeenschappelijk bezit later de verdere ontwikkeling tegenhield.¹ In de middeleeuwen viel echter die keerzijde nog niet in het oog en werden dus ook weinig pogingen tot wijziging van dien toestand aangewend. Wel werd de gunstige bepaling der Bourgondische wet uit het begin der zesde eeuw, dat de verdeling van den gemeenschappelijken akker onder de medeëigenaren niet mag geweigerd worden, allengs in het Nederlandsche regt opgenomen;² maar al ware men ook gezind geweest daarvan een veelvuldig gebruik te maken, als zelfstandige genootschappen met een eigen bestuur vielen de marken niet onder haar bereik. Wanneer zich ten gevolge der vermeerdering van de bevolking en den veestapel, bij de markgenooten de behoefte deed gevoelen om meer land te ontginnen, dan waren zij gewoon om eenvoudig een stuk van den gemeenschappelijken grond in bezit te nemen. Nu en dan werd hiervoor aan de gemeenschap eene vergoeding geschonken of ging men tot de toewijzing van nieuwe grondstukken aan de gerechtigden over.³

Het mag echter niet worden voorbijgezien dat de marken, hoezeer de ontwikkeling van den landbouw door het tegenhouden van individueel grondbezit in den weg staande, krachtig tot handhaving van de vrijheid en de regten der ingezetenen hebben medegewerkt. De deelgenooten kozen zelve hun bestuur en maakten willekeuren, waarbij boeten werden vastgesteld: eene magt, die zij althans in alle markezaken behielden, nadat zij onder het bestuur der landsheeren gekomen en aan den gewonen regtsdwang onderworpen waren. Wel

¹ Mr. H. J. KOENEN, de Nederlandsche boerenstand historisch beschreven, Haarlem 1858, bl. 36. Mr. W. C. ACKERSDIJK, in de *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, II. 2de stuk (1818), bl. 61 vv.

² TROTZ, *jus agrarium* II. p. 572: „Conspirant ubivis leges.” Zoo luidt o. a. het Ommelander landregt (ibid. p. 575): „Soo nu de meeste deel deselve Landen willen scheyden, sal de minste moeten volgen.”

³ Mr. B. W. A. E. SLOET TOT OLDHUIS in het *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*, XVIII. (1859) bl. 10).

drong later de hoorigheid ook hier en daar, gelijk op de Veluwe, tot de marken door,¹ doch ook waar de markgenooten dien ten gevolge een gedeelte hunner zelfstandigheid verloren, bleven de voornaamsten onder hen als *tijns-* of *coconooten*, toch op vele plaatsen den schout ter zijde staan, die in elk geval niet willekeurig maar naar hofregten vonnisde en bestuurde.² Zoo voorkwam de eigenaardige inrigting der marken dat de landbouwers in den gedrukten en bijkans regteloozen toestand kwamen, die in den regel het karakter der lijfeigenschap uitmaakte.³

Niet minder werkte daartoe langs de kusten der zee en aan de oevers der rivieren eene instelling mede, die aan den onafgebroken strijd tegen het water zijn oorsprong ontleende. De eerste bewoners hadden, wegens de gedurige overstroomingen, zich op heuvels gevestigd of den grond met hetzelfde doel opgehoogd. Naarmate de landbouw zich uitbreidde, omringde men zijne akkers met kaden, om althans gedurende den zomer niet door het water belemmerd te worden. Natuurlijk zag men spoedig in dat men weinig vorderde, zoolang men op zich zelf bleef staan, dat het water veel krachtiger en met minder moeite gekeerd kon worden door samenwerking en gemeen overleg. Men sloeg de handen ineen, bedijkte een polder, benoemde een bestuur, droeg gezamenlijk lasten en kosten. Zoo ontstonden de heemraadschappen, die ongetwijfeld

¹ Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, over den oorsprong en de beteekenis der plaatsnamen in Gelderland, in NIJHOFF's *Bijdragen* V. (1847) bl. 233—275; en Mr. L. A. J. W. baron SLOET, marken op de Veluwe, in NIJHOFF's *Nieuwe Bijdragen*, I. (1859) 1—42, 175—193, 211—228. Daarentegen schrijven Mr. R. W. TADAMA, het markregt van Zilvolde van 1421 in NIJHOFF's *Bijdragen*, VIII. (1852) bl. 254—264 en J. A. NIJHOFF, Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, I. (1830) bl. 352, aan de marken een Saksischen oorsprong toe, in plaats van die voor eene algemeen Germaansche instelling te houden, en ontkennen haar bestaan op de Veluwe.

² Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, t. a. p. bl. 274. Baron SLOET, t. a. p. Zie ook van denzelfden: *Regten en gewoonten der Hentmermark*, in de *Nederlandsche Jaarboeken voor regtsgeleerdheid en wetgeving*, IX. (1847) bl. 486—524.

³ SLOET TOT OLDHUIS, in *Tijdschr. voor staath.* XVII. (1859) bl. 424. Dr. W. C. H. STARING, in *de Gids*, t. a. p. Vgl. voor Drenthe: Mr. P. W. ALSTORPHIUS GREVELINK, statistiek van de provincie Drenthe, Assen 1840, 154 v. en de aldaar aangehaalde schrijvers. TROTZ, *jus agrarium*, II. p. 529.

reeds lang bestaan hebben voordat de vorsten begonnen zijn zich met den waterstaat te bemoeijen en het bestuur der dijken te regelen.¹ Met betrekking tot die polders golden drie regels, waarin de geest onzer oude instellingen zich afspiegelt: dien 't water deert, die 't water keert; die medeweteren wil, moet medegelden; die bekostigt, die beheert.² Vrije werkzaamheid der polderbesturen en aandeel der ingelanden aan de keuze der heemraden en de regeling der algemeene belangen, werden dus als natuurlijke en onmisbare zaken beschouwd; en inderdaad, zoo men op krachtigen en volhardenden tegenweer tegen het water prijs stelde, moest men wel aan hen, die zulk eene moeilijke taak op zich namen, zekere zelfstandigheid laten behouden.³ Ook ontbreekt het niet aan bewijzen, dat de landsvorsten de regten der heemraadschappen geëerbiedigd hebben. In 1253 besloot de graaf van Holland, Willem II, te Sparendam eene sluis voor groote schepen te laten maken en bepaalde reeds bij voorbaat den tol, door elk vaartuig in evenredigheid van zijn inhoud op te brengen. De heemraden bragten hem echter onder het oog, dat zulk eene onderneming niet kon noch mogt begonnen worden zonder hunne toestemming, en een besluit van denzelfden vorst, twee jaren later genomen, leert ons dat hij niet slechts van zijn voornemen afzag, maar uitdrukkelijk beloofde niets meer te veranderen, zonder het

¹ Mr. A. G. BROUWER, proeve ten betooge der dringende behoefte van dijk- en polderzaken in Gelderland aan eene grondwettige herstelling, 1842. Mr. J. R. THORBECKE, brief aan een lid der Staten van Gelderland, over de magt der Provinciale Staten, 1843. Mr. A. G. BROUWER, brief aan Mr. J. R. THORBECKE, 1843. Vgl. Mr. J. HORA SICCAMA, Neerlands grond en beschaving in verband beschouwd, bl. 35—39. Bij G. A. S. SNOUCK HURGRONJE, de jure circa aggerum aquarumque curam in insula Walacriae constituto, Traj. ad Rhen. 1837, p. 15—23, worden gronden aangevoerd voor het bestaan van zelfstandige polderbesturen vóór de 12de eeuw. Vgl. *Begin, Voortgang ende Eind der Vrije ende der Gewaande Erfgravelike Bedieninge in Holland ende West-Vriesland*, Amst. 1683, bl. 90—92: „welker voormelde Dijken ende Polderen bewind van ouds was aan de Volmagtigden aller Ingelanden, die met eenen Sgout hunne keuren maakten ende de Sgouwe dedden; alsoo het bewind der Dijken aan niemande dan aan allen die se bekostigden bevoelen was.” Euz.

² Mr. J. HORA SICCAMA, t. a. p. bl. 37 in de noot.

³ Vgl. ESQUIROZ, t. a. p. I. p. 45, 53, 89.

goedvinden der Heemraden.¹ In 1310 gaf graaf Willem III een handvest, waarbij hetzelfde aan de ingezetenen van het baljuwschap van Medemblick werd toegezegd.² Het is daarmee geheel in overeenstemming, dat de heemraadschappen en polderbesturen voortdurend eene groote mate van autonomie bezeten hebben, die wel bevorderlijk was aan de persoonlijke vrijheid der landzaten, maar die aan den anderen kant de regering zeer heeft belemmerd in hare pogingen om eenheid in het bestuur van den waterstaat te brengen.

De bekwaamheid der Nederlanders om waterkeeringen te maken, moerassen uit te droogen en dijken aan te leggen, en de goede uitslag, waarmede zij dientengevolge hunnen grond bebouwden, werden reeds vroeg in het buitenland bekend en gewaardeerd. In 1181 ontboden de Vlamingen een groot aantal Hollandsche werklieden om een dijkbreuk te herstellen, dien zij niet meester konden worden; en toen dit werk naar wensch ten einde was gebracht, bood de graaf van Vlaanderen hun, die blijven wilden, al het land in vollen eigendom aan, dat zij bedijken en op de zee herwinnen konden, waarvan velen gebruik maakten.³ Terzelfder tijd waren verscheidene noord-Duitsche vorsten er op bedacht

¹ Mr. J. MEERMAN, geschiedenis van graaf Willem van Holland, 1783, II. bl. 254. VAN MIERIS, groot Charterboek van Hollandt en West-Friesland, I. 276, 293: „quod nullum meatum aquarum sive transitum, qui *Spooya* vulgariter nuncupatur, apud Spersedam fieri faciemus, nec aliquid etiam immutabimus — — absque communi consilio illorum communis terrae consiliorum, qui *Heemraden* vulgariter nuncupantur: videlicet eorum qui nunc sunt et qui praeterea sunt futuri.”

² VAN MIERIS, II. 113: „dat men tot geenen daghe gheen sluysen legghen en sal, noch verleggen in den dyck in onsen Baljuschap van Medemblick, ten zy by goetduncken des Heemraeds ende waerschappen, die meest ghegoet ende gelandt zyn, en by den meesten gevolge van der Ryckheid ende Vroetschap van onsen landt aldaer.”

³ J. P. AREND, algemeene geschiedenis des vaderlands, II. 1ste stuk, bl. 130. Dat de bekwaamheid der noord-Nederlanders in het keeren van het water voortdurend in het buitenland gewaardeerd werd, blijkt o. a. hieruit dat Hendrik IV dijkwerkers uit Holland liet komen, en dat de hertog van Wurtemberg terzelfder tijd aan de Staten eenen ingenieur verzocht om de Neckar meer bevaarbaar te maken. P. BOR, oorsprong der Nederl. oorlogen, 2de druk, Amst. 1679, IV. 461. E. VAN METEREN, Historie der Nederl. oorlogen, 's Grav. 1614, bl. 398 a. E. VAN REYD, Historie der Nederl. Oorlogen, 1626, bl. 277. *Resolutiën van Holland*, 1596, bl. 283. Zie ook E. VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Dijken*.

van de kunstvljijt hunner westelijke naburen partij te trekken. In onderscheidene streken, waar moerassen en poelen de uitoefening van den landbouw bemoeijeljkten, werd hun onder zeer gunstige voorwaarden, tegen betaling eener bepaalde jaarlijksche opbrengst, land in eigendom of in erfpacht aangeboden; ¹ en het schijnt dat vele Hollanders, Zeeuwen en Friezen, die in hun vaderland nog geen eigen erf bezaten, van die gelegenheid om hun toestand te verbeteren hebben gebruik gemaakt. ² Tot die landverhuizing, die echter niet zeer talrijk schijnt geweest te zijn, daar de Nederlandsche kronijkschrijvers er geen gewag van maken, hebben in het noorden de watervloeden, die in de twaalfde eeuw ons land teisterden en reeds de vorming der Zuiderzee, destijds nog een binnenmeer, voorbereidden, ongetwijfeld medegewerkt. Elders, bepaaldelijk in Holland, hebben de toenemende pogingen der edelen om het landvolk te onderdrukken en in een staat van lijfeigenschap te brengen, waarschijnlijk sommigen bewogen om elders hunne regten als vrije lieden te handhaven. ³ Over 't geheel schijnen in Nederland de landbouwers den oorspronkelijken Germaanschen vrijheidszin beter bewaard en hunne regten krachtiger verdedigd te hebben, dan bij hunne Duitsche en zelfs bij hunne Vlaamsche en Brabandsche naburen het geval is geweest. In Friesland is het leenstelsel en dus ook de hofhoorigheid nimmer doorgedrongen. De boeren waren daar grondeige-

¹ Zie het Charter van den bisschop van Hamburg van 1106 bij VAN MIERIS, I. bl. 79. — Wegens het zamenvloeijen van het staatsregt en privaatrecht in die dagen, is het niet altijd mogelijk om eigendom onder verplijting van de opbrengst eener grondbelasting van erfpacht te onderscheiden. In de gevolgen voor de ontwikkeling van den landbouw was er echter tusschen die beide toestanden weinig verschil.

² VON WERSEBÉ, über die niederländischen Colonien, welche in nördlichen Deutschland im 12ten Jahrhundert gestiftet worden, Hannover 1815. Zie bepaaldelijk p. 25, 138, 156, 307, 1078. Reeds vroeger, in de 9de eeuw, heeft de graaf van Vlaanderen laten afkondigen „dat zoo wie wilden eenige Bosschen niddelven, ende den grond bezaven, hy eigendom en volle bezit van hetzelfde land soude houden, voor hem en syne naekomelingen, soo nogtans, dat de eigenaars desselfs Lands de jaerlyksche Thieuden der gewoone Vruchten moesten geven aan den Heere ofte Graeve van Vlanderen.” TROTZ, jus agrarium, I. 31.

³ KOENEN, de Nederl. boerenstand, bl. 34. VON WERSEBÉ zoekt de oorzaak in de watervloeden. Vgl. AREND, gesch. des vaderl. II. 1ste stuk, bl. 113, 122.

naars of vrije pachters.¹ Ook in de overige gewesten ontbrak het niet aan eigenerfden, weinig gezind om zich door den adel in een staat van afhankelijkheid te laten brengen.² Dat de Duitsche vorsten aan de Nederlanders, die zich op hun gebied kwamen nederzetten, zeer gunstige voorwaarden aanboden, dat zij hen als vrije lieden behandelten en hun eigene regtbanken gaven, zoodat er een afzonderlijk *Holländerrecht* naast het Duitsche *Meijerrecht* ontstond,³ toont wel aan dat in ons vaderland persoonlijke vrijheid en grondeigendom, zoo al niet zeer algemeen, althans zeer gezocht waren. Reeds in de dertiende eeuw, welligt nog vroeger, bestonden er onder verschillende namen vierscharen, waarin vrije landbouwers over hunne gelijken regt spraken.⁴ In noord-Brabant werden in de dertiende en de veertiende eeuw aan de inwoners der meeste dorpen vrijheidsbrieven verleend, die hun toestand weinig van dien der poorters van bemuurde steden deden verschillen en het onderscheid tusschen vrije en onvrije lieden allengs geheel ophieven.⁵ De opstand der boeren van Kennemerland en Waterland in 1268⁶ bewijst dat men in Holland, waar het leenstelsel dieper doordrong en zwaarder drukte dan elders, niet gezind was zich gewillig het juk der hoorigheid te laten opleggen; en de vorsten, die aldaar reeds vroeg het belang van de vorming van een krachtigen en onafhankelijken middelstand hebben ingezien, ondersteunden hunne onderdanen door handvesten en privilegiën tegen de willekeur en de aanmatigingen van den trotschen adel. Reeds in 1291 erkende Floris V, dat de ingezetenen van Kennemerland volkomen vrij waren om van woonplaats te veranderen.⁷ In

1 W. EEKHOFF, beknopte geschiedenis van Friesland, Leeuwarden 1851, bl. 77 v.

2 KOENEN, t. a. p. bl. 28 vv. SLOET TOT OLDHUIS in *Tijdschr. voor staath.* XVII. bl. 424. AREND, t. a. p. bl. 497 v.

3 VON WERSEBÉ, t. a. p. p. 1066.

4 Erfgravelike Bedieninge, bl. 44 vv., 198 vv. SLOET TOT OLDHUIS, t. a. p. bl. 426. KOENEN, t. a. p. bl. 46.

5 Mr. W. C. ACKERSDIJCK, t. a. p. bl. 39—68.

6 AREND, t. a. p. bl. 340.

7 W. G. LAMS, het groot privilegie en handvestboeck van Kennemerlandt en Kennemer-Gevolgh, Amst. 1664, bl. 3: „Elck man mach wel varen woonen van

1322 kregen zij het regt om zelven hunne schepenen te kiezen; en in de handvest, hun in 1404 door Willem VI geschonken, komen de belangrijke bepalingen voor, dat niemand gevat, gebonden noch van zijn eigendom ontzet mogt worden, wanneer hij borg kon stellen; dat niemand verhinderd mogt worden, hetzij in persoon, hetzij door tusschenkomst van een pleitbezorger, zijn goed regt voor de vier-schaar te verdedigen; en dat het ieder vrij zou staan bij den graaf klagten over diens ambtenaren in te brengen.¹ Naast zooveel persoonlijke vrijheid in het noorden van Holland kon in de zuidelijke streken van dit gewest op den duur geen hoorigheid blijven bestaan; en het voorbeeld van Friesland, Holland en Brabant, in verband met de opkomst der steden en den aangeboren vrijheidszin der ingezetenen, moest allengs ook op de overige gewesten een grooten invloed uitoefenen. Geen wonder derhalve dat in noord-Nederland reeds in de veertiende eeuw de lijfeigenschap allengs verdween of althans hare hardste vormen verloor.² In het minst gunstige geval bleven er slechts bepaalde verplichtingen en diensten over, waarvan bij de toenemende beschaving allengs vele in eene geldopbrengst werden verwisseld.³ Willekeur werd meer en meer uitgesloten.

den eenen Dorpe in 't ander, sonder banne en sonder boete." Vgl. *Besondere privilegien ende handvesten, verleent aen d'Inwoonders van Westzaanden en Crommenie*, Zaardam 1661.

¹ LAMS, t. a. p. bl. 8, 34, 36.

² F. W. PESTEL, *Commentarii de republica Batava*, editio nova, Lugd. 1795; I. p. 286: „His aliisque de causis servitus privata in plerisque Belgii partibus non quidem lege generali antiquata est, sed paulatim, praecipue a saeculo inde XIV. adeo exolevit, ut pauca ejus effecta et vestigia passim supersint." Vgl. A. KLUIT, *historie der Hollandsche staatsregering*, Amst. 1802, IV. bl. 72—104. J. W. RACER, *Overijsselsche gedenkstukken*, Campen 1785, vierde stuk: aangaande de dienstbaarheid der vrije en hoorige ingezetenen van Overijssel. KOENEN, t. a. p. bl. 38 vv. SLOET TOT OLDRUIS in *Tijdschr. voor staath.* XVIII. bl. 68.

³ Zie voor Overijssel, waar tot het begin dezer eeuw hofhoorigheid bestond: RACER, t. a. p. G. ENGBERTS, *dissertatio de jure curiali litionico in Tubantia* (hofhoorig regt in Twente), Lugd. 1818. G. B. DONKER CURTIUS, *dissertatio de jure litionum in Tubantia*, Hagae Comitum 1831. In de *Bijdragen voor rechtsgeleerdheid en wetgeving*, I (1826), bl. 444—449, worden bijzonderheden medegedeeld betrekkelijk een destijds aanhangig proces over verkochte landerijen, wier bezitter beweerde, dat hij als hoorige boer regt had in het bezit te blijven.

In den regel veranderde de stelling der hofhoorigen in dien van pachters met een min of meer erkend regt om den door hen bebouwden grond voortdurend te bezitten. In 1345 verleende graaf Willem IV aan de landlieden, die onder het gebied van Haarlem woonden, het voorregt dat een pachter, die jaarlijks geregeld de verschuldigde penningen betaalde, de pacht levenslang zou behouden en dat zijne erfgenamen tegen betaling van de dubbele pachtsom zich het ongestoord genot voor zich en hunne nakomelingen konden verwerven.¹

Intusschen kwam er nu, bij de meerdere ontwikkeling van het privaatrecht, meermalen strijd tusschen de regten der eigenaars, die hun land verkoopen of een hoogere pachtsom bedingen wilden, en de regten der pachters, die beweerden dat zij niet van hun land verdreven konden worden. In de noordoostelijke gewesten schijnt deze strijd over het geheel meer ten gunste der pachters, elders meer ten gunste der eigenaars beslist te zijn. In de eerstgenoemde voerde namelijk de overmoed der pachters van kloostergoederen, die zich niet slechts als erfelijke bezitters beschouwden maar ook weigerden geregeld de huurpenningen te betalen, in het begin der zestiende eeuw tot eene regterlijke uitspraak, waarbij bepaald werd dat de pachters wel in het erfelijk bezit zouden blijven, doch onder de verpligting om jaarlijks een vasten huurprijs uit te keeren, de schattingen en lasten, op het land gelegd, te voldoen, en alle zes jaren ten bewijze van de voortdoring der overeenkomst eene bepaalde som te betalen.² Deze soort van pacht, *beklemregt* geheeten, waarbij de beklemde meijer bijna alle regten des eigenaars uitoefent en het geheele voordeel trekt zijner moeite en opofferingen, is in Groningen en de Ommelanden blijven bestaan en heeft aldaar niet weinig tot ontwikkeling van den landbouw bijge-

¹ „Si quis intra territorium Harlemi agros habet conductitios et in singulos annos pecuniam pendat, servabit ad vitam conductor. Et venundari etiam licebit ei, si possessori agrorum conductionis pretium conduplicet. Quod si etiam vir aut femina agrum conductitium possideret, et fato functo moriatur, heredes proximi in perpetuum servabunt, si modo agrorum domino conductionis pretium conduplicent, durante jure proprietatis a seculo in seculum.” TROTZ: jus agrarium, I, p. 53.

² KOENEN, de Ned. boerenstand, bl. 37.

dragen. In Holland en Zeeland werden daarentegen de willekeurige handelingen der pachters, die aan de eigenaars de vrije beschikking over hun land onthielden, in 1515 door een plakkaat van Karel V gestuit, waarbij aan de laatsten uitdrukkelijk het regt werd toegekend om na afloop van het pachtcontract het land op nieuw aan wien zij wilden te verhuren.¹

Niet onbelangrijk is voorts de omstandigheid, dat het Germaansche regt van naasting, volgens hetwelk een verkocht grondstuk binnen zekeren tijd door de naaste bloedverwanten van den vorigen eigenaar en zelfs hier en daar ook door degenen aan wier land het paalde,² voor den geboden prijs geëigend kon worden, in Holland, Zeeland en Friesland bleef bestaan, terwijl het in Duitschland en Frankrijk allengs te gronde ging. De landbouwende stand was daardoor in de genoemde gewesten meer dan elders in de gelegenheid om zich in het bezit van den grond te handhaven.

Werd langs deze verschillende wegen dus reeds in de middeleeuwen voor onze landlieden een veel beteren toestand voorbereid, dan over het geheel in Frankrijk en Duitschland gevonden werd:³ het was niet minder gunstig dat de land-

¹ *Groot Placaet-Boeck der Staten-Generael en der Staten van Hollandt en West-Vrieslant*, I, 363. Er wordt geklaagd: „dat die Pachters ende Huyrluyden, als sy yemandts Landt een tijdt van Jaren in huyr gehadt hebben, ende de selve Huyr uyt is, willen met kracht ende geweld gebruycken 't selve Landt, sonder eenige nieuwe Huyr te maecken tegens den Eygenaers van dien Lande, ghenoech tegens danck ende wille van den genen die 't selve Landt toe behoort, seggende ende maintenerende, dat hun-luyden die nae-huyl toe behoort.” Vgl. HADRIANI JUNII *Batavia*, Lugd. 1588, p. 222, waar hij van de noord-Nederlandsche landbouwers zegt: „usuarios agros et pascua, quasi dotalia dominia, liberis colendos transcribunt, tantae pervicaciae usufructuarii, ut conducto in certos annos vix nisi per vulnera necesque cedere velint.” Vgl. de plakkaten van 1 April 1580, 16 Febr. 1618, 26 Sept. 1658 en 26 Jan. 1664, Gr. Pl. B. I, 330, 365; III, 2513; IV, 1035.

² Volgens den regtsterm: „die met de verkofte Landen ofte onroerende Goe-den, gemengder veur ende aerde gelegen zijn.” s. VAN LEEUWEN, *ceusura forensis*, Lugd. Bat. 1741, libr. IV. c. XXI. p. 437—479.

³ Als de voornaamste omstandigheden, die de ontwikkeling van den landbouw in de middeleeuwen, inzonderheid in Frankrijk en Italie, hebben tegenhouden, worden opgenoemd door L. CIBRARIO, *économie politique du moyen âge*, 1859, II. p. 91: het geringe belaug van den landbouwer in de vruchten van zijn ar-

heeren er reeds vroeg op bedacht waren om de opeenhooping van grond in de doode hand tegen te gaan. Het schijnt dat Guy, graaf van Vlaanderen, in 1293 het eerst verboden heeft landerijen aan kloosters te schenken of te verkoopen. In Brabant is dit voorbeeld door hertog Johannes III, in Holland in 1328 door graaf Willem III gevolgd. In Utrecht werd in 1446, niettegenstaande aldaar de zetel eens bisschops was, bepaald dat voortaan geen vaste goederen meer aan geestelijke gestichten verkocht of geschonken zouden mogen worden. Wel werden diergelijke bepalingen niet altijd stiptelijk opgevolgd en somtijds zelfs later verzacht of herroepen; maar zij bewijzen den geest des tijds, die bovendien luide spreekt in de handvesten, aan onderscheidene steden op haar verzoek geschonken, waarbij aan de geestelijkheid verboden wordt binnen de muren of zelfs op eene mijl afstands huizen te bouwen of land te koopen.¹ Toen later alle Nederlandsche gewesten onder den

beid; de lijfeigenschap; de verplichting om zekere gewassen te teelen, b. v. moerbeïenboomen; de hooge intrest, die het kapitaal aan den grond onthield; oorlogen en veeten; in sommige wetgevingen als straf het verwoesten van huis en land der misdadigers; het verbod van handel of verkeer met steden en landen, om de nietigste redenen; de overvloed van onbebouwd land, soms opzettelijk verlaten om zich te onttrekken aan de willekeur van den heer; te veel weide tegenover bouwland, ten gevolge der reeds genoemde omstandigheden en van de behoefte aan paarden, voor oorlog en vervoer; prijs- en maximum bepalingen bij duurte, gepaard met verbod van uitvoer; onveiligheid op het land; toevloed der landbewoners naar de steden. Hetgeen CIBRARIO op den voorgrond plaatst, het gemis van een sterk en duurzaam belang van den landbouwer bij de bebouwing van den grond, kwam voorzeker in Nederland in veel minderen graad dan elders voor. Sommige der genoemde omstandigheden waren in het geheel niet aanwezig. Andere zullen later nog ter sprake komen. Vgl. H. SCHERER, *allgemeine Geschichte des Welthandels*, I. p. 357.

¹ TROTZ, *jus agrarium*, I. p. 36, 180—185. Jhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER, *geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland*, Haarlem 1851, bl. 307. TH. VELIUS, *Chronyk van Hoorn*, 4e druk, 1740, bl. 163, waar het in 1497 aan die stad geschonken privilegie aldus wordt ingeleid: „overmidts de voorschreven supplianten hen meest behelpen met Landt, neeringhe, en bysonder met te doen weyden ende vetten Ossen ende Koeyen, en dat de Landen en Weyden omtrent derselver onser Stede gelegen, dagelycx gekocht ende ondergetoghen worden by die van den Kloosteren ende geestelyeke persoonen binnen en omtrent der voorschreven onser Stede geleghen, soo dat by dien by lanckheyte van tyden gheschapen is, dat de voorschreven neringe aldaer vergaen sal, indien dat by

schepter van Karel V vereenigd waren, zijn nog verscheidene plakkaten tegen het vermenigvuldigen van goederen in de doode hand uitgevaardigd.¹ Het was echter niet alleen belangstelling in den landbouw, maar vooral ook zorg voor de geregelde opbrengst der belastingen, welke de vorsten tot diergelijke maatregelen noopte. Dat beide redenen er evenzeer toe leiden moeten om den staat het bezit van landerijen te ontraden, is in 1637 door de Staten van Friesland ingezien, die hunne domeinen in het openbaar te koop hebben aangeboden, uit overweging dat de grond in handen van particulieren veel meer opbrengt en dien ten gevolge ook krachtiger tot stijving der schatkist kan bijdragen.²

Het is met betrekking tot het behandelde onderwerp van groot gewigt, dat wij reeds in de veertiende eeuw zeer heldere begrippen omtrent het naauwe verband tusschen den bloei van den landbouw en de vrijheid en regten der landbouwers bij een Nederlandsch schrijver, PHILIPPUS A LEIDIS, aantreffen. Uit een adellijk geslacht gesproten, bezocht hij tot voltoojing zijner opvoeding de hoogeschool te Parijs, promoveerde aldaar in 1369 tot doctor in het kanonieke regt, en bekleedde daarna tot zijnen dood omstreeks 1380 de hooge betrekkingen van Raad van den graaf van Holland WILLEM V en van Vicaris of wereldlijk plaatsvervanger van den bisschop van Utrecht, ARNOUD VAN HOORN. Ten behoeve van den eerste schreef hij onder den titel: *de cura reipu-*

ons den voorschreven Kloosteren niet verboden en benomen werde." Zie voor verbod van aankoop van onroerende goederen in Gelderland o. a. Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, troostrede aan het oude Nijmegen, Utrecht 1861, bl. 75.

¹ Mr. G. A. DE MEESTER, Karel V en zijne plakkaten; in de *Nieuwe bijdr. voor regtsgel. en wetg.* V. (1855) bl. 271. PESTLL, commentarii I. p. 441. E. VAN ZURCK, Codex Batavus, Leyden 1764, in voce *geestelijke goederen*. Dat er onder de Republiek, die geen kloosters duldde, geen gevaar meer was voor het toenemen der goederen in de doode hand, is opgemerkt door TROTZ, jus agrarium, I. p. 243.

² TROTZ, jus agrarium, I. p. 125. In Zeeland werd in 1707 de vraag opgeworpen, of het niet raadzaam zou zijn de domeinen te verkoopen. Die vraag lag des te meer voor de hand, daar de domeinen tijdens de Republiek over het geheel zoo weinig opbragten, dat zij bijna door geen schrijver over de geldmiddelen onder de bronnen van inkomsten geteld werden. LASPEYRES, p. 240 n. 1045.

blicae et sorte principantis eene soort van handleiding tot de regeerkunst, die voor het eerst in 1516 te Leiden uitgegeven en voor de kennis van het middeleeuwsche staatsregt zeer merkwaardig is.¹ Hij wijdt daarin een geheel hoofdstuk² aan de uiteenzetting der gunstige bepalingen, die het Romeinsche regt ten opzichte der landbouwers bevattede. Hij verlangt dat voor hen snel regt gesproken worde, opdat zij door hunne regtsgedingen niet te lang van hunnen arbeid worden afgetrokken. De bedreiging van gestrengere straffen moet hunne personen en goederen tegen elke aanranding beveiligen. De wetgeving moet hun bijstand verleenen, wanneer zij gevaar loopen door woekeraars te worden uitgezogen. Men moet het door de vingers zien, wanneer zij op kerkelijke feestdagen tegen het gebod veldarbeid verrigten; en met betrekking tot alles, wat zij in hun bedrijf behoeven, moeten hun slechts matige belastingen worden opgelegd. Want het is billijk, meent PHILIPPUS, dat het regt hun te gemoet komt, die een nuttigen arbeid verrigten. Daarom prijst hij ook graaf WILLEM V, die aan eenige edelen, verstoord over de zorg waarmede hij de regten der West-Friesche boeren tegen hunne heeren handhaafde, ten antwoord gaf: „ik alleen ben heer over dit volk, en ik zal niet dulden dat het door wien ook verdrukt worde.” In een ander geschrift van denzelfden aard, *de formis et semitis reipublicae utilius et facilius gubernandae*, komt hij op dit onderwerp terug.³ De

¹ PHILIPPI DE LEYDEN tractatus juridico-politicus, Amstel. 1701. Accedunt auctoris vita etc.

² Casus LIX. p. 200—202.

³ T. a. p. 401: „Agrorum cultores virtutibus corporum et cotidianis laboribus commoditates et necessitates supportant reipublicae, et unde viget militia, nuptiae jocundantur, civitates habundant, justitia floreat, Principes speculantur, et fervescat religio illorum exercitiis, insita rebus natura deproperat indulgere. — — Ubi agricultores operas rusticas exercere prohibentur, et milites privatis utilitatibus occupantur, violatores nuptiarum transeunt incorrecti, regimenque civitatum ad lubricum dependet voluntatis: cultores justitiae per mutuum administrant, Principes sine curis, et incognita religio, nec immunitas Reipublicae conservetur, ibi salus dispersa et incurvata nimis gloriam absorbet penitus incolarum. Cultores agrorum ubi debita libertate fruuntur, milites publicae defensionis arma capescunt, violatores nuptiarum correcti suspirant. Et civitates splendida ordinatione refulgent, cultores justitiae fugientes invitantur, Principis

landbouwers, zegt hij, zijn de steun van den staat. Aan hunne ligchaamskracht en hun dagelijkschen arbeid ontleent het leger zijne sterkte, de maatschappij haar overvloed. Waar zij verdrukt en verhinderd worden zich ongestoord aan hunne werkzaamheden te wijden, daar heerschen onregt en willekeur, daar kwijnt de welvaart, daar loopt de onafhankelijkheid van den staat gevaar. Waar zij daarentegen de vrijheid genieten, die hun toekomst, daar nemen zij volgaarne de wapenen op tot verdediging des vaderlands, daar heerschen regt en orde, veiligheid en overvloed, daar bloeit de godsdienst, daar verheft het volk zich tot eer en aanzien.

§ 3. *Visscherij en handwerksnijverheid.*

Het behoeft wel geen betoog, dat eene natie nimmer tot grooten handelsbloei geraken zal, wanneer zij zelve geen koopwaren heeft aan 'te bieden. Een onvruchtbare landstreek kan door haar gunstige ligging een tijdelijke stapelplaats worden, maar bezwaarlijk op den duur den handel boeijen. Vrachtvaart is een voordeelig bedrijf, waaraan Nederland zeer veel verschuldigd is; maar vrachtvaart kan zich alleen uit eigen handel ontwikkelen en heeft daaraan voortdurend behoefte. Zou ons vaderland dus het middelpunt van den Europeschen handel worden, dan moesten ook de overige nijverheidstakken althans tot eenigen bloei geraken. Wij zagen reeds dat de landbouw niet achter bleef; maar in veel hoogere mate werd in de behoefte aan uitvoerproducten voorzien door de zeevisscherij en de fabrieksnijverheid, bij wier ontwikkeling wij thans een oogenblik moeten stilstaan.

De zeevisscherij is ongetwijfeld sinds overoude tijden een belangrijk middel van bestaan geweest. Onze rivieren en kusten waren rijk aan zalm, schelvisch, kabeljauw en andere vischsoorten, die niet slechts in verschen toestand een smakelijk voedsel opleverden maar ook, gedroogd, gerookt

elucescit industria, fervet religio, ac immunitas Reipublicae illibata conservatur; ibi decus, honor, ornatus, commodum, quies et concordia resultat populi, et bene vivens in praesenti transitu ad gloriam festinat Rempublicam vere gubernantis."

of gezouten, bewaard en verzonden konden worden. Dat onze voorouders zich niet tot hun eigen land bepaalden maar ook verder in zee hunne netten gingen uitwerpen, bewijst de omstandigheid dat de burgers van Kampen en Harderwijk reeds vóór de dertiende eeuw het voorregt hadden verworven om langs de zuidkust van Scandinavië te mogen visschen. In 1285 gaf koning Edward van Engeland aan de Hollanders, de Zeeuwen en de Friezen met betrekking tot zijn gebied dezelfde vrijheid. Zoowel in de Oostzee als op de Engelsche kust was het vooral de haringvangst, die de Nederlandsche visschers bezig hield; en dit voordeelig bedrijf werd nog veel winstgevender, nadat de haring in het laatst der veertiende eeuw, in plaats van in het begin van den zomer grootendeels de Oostzee binnen te zwemmen, terstond de Schotsche, Engelsche en Vlaamsche kusten begon op te zoeken. In 1386 vond Willem Beukelszoon te Biervliet het haringkaken uit, waardoor de visch langer bewaard en verder vervoerd kon worden; en hoewel de wijze dier toebeiding volstrekt geen geheim bleef, schijnen onze voorouders die kunst voortdurend veel beter dan hunne mededingers te hebben uitgeoefend, zoodat de Hollandsche haring ook op de buitenlandsche markten de voorkeur verkreeg. Snel nam nu de haringvangst toe, inzonderheid nadat in 1416 te Hoorn het eerste groote haringnet gebreid was. In de plakATEN der zestiende eeuw komt zij voor onder den naam van *de groote visscherij*. Al zijn de cijfers betrekkelijk onze haringvloot, die Walter Raleigh in 1603 aan koning Jacobus I opgaf, ongetwijfeld overdreven,¹ het blijkt niettemin uit alle

¹ Volgens RALEIGH zouden de Hollanders gevischt hebben op de kusten van Groot-Brittannië met 3000 schepen en 50000 menschen. Bovendien zouden nog 9000 andere schepen en 150000 menschen zich met de uitrusting der buizen en den handel in visch hebben bezig gehouden. ANDERSON neemt in zijn beroemde *Origin of commerce* (1787, II. p. 218) deze cijfers over op het gezag van den raadpensionaris JOHAN DE WITT, die ze „in his Intrest of Holland” heeft aangehaald, zoodat zij „coming from so great an author” boven alle bedenking verheven zijn. ANDERSON deelde nog in de dwaling dat het *Intrest van Holland* geheel of gedeeltelijk door DE WITT geschreven is. Vgl. over de waarde van RALEIGH's opgave, die trouwens reeds door DE LA COURT zelve (*Aanwijzing*, bl. 41) te hoog werd geschat: R. FRUIN, tien jaren uit den tachtigjarigen

berigten dat de haringvangst eene menigte schepen bezig hield, duizenden ingezetenen een bestaan bezorgde en in aanzienlijke hoeveelheid eene kostbare handelswaar opleverde, die in alle landen van Europa zeer gezocht was.¹ Later kwam ook de walvischvangst aan den handel hare schatting brengen. Zonder overdrijving konden de buitenlandsche bewonderaars van Hollands grootheid dus beweren, dat de visscherij aan Nederland meer goud en zilver opbragt dan andere volken met de grootste inspanning aan de aarde ontwoekerden.²

De zeevisscherij heeft echter nog meer voor den handel gedaan: zij is de moeder van scheepsbouw en scheepvaart geweest, zij is voortdurend eene kweekschool van krachtige en onversaagde zeelieden gebleven, en zij heeft onze voorouders genoopt om het vruchtbare beginsel van de vrijheid der zee te verkondigen en met inspanning van alle krachten te verdedigen. Op dit laatste punt kom ik terug. Het eerste leidt ons tot de beschouwing van de ontwikkeling der handwerksnijverheid.

In een kustland, waar groote rivieren uitmonden en de vischvangst een belangrijk middel van bestaan uitmaakt, moest de scheepsbouw zich vroeg en snel ontwikkelen, wanneer althans de bewoners niet geheel van kunstvljijt ontbloot waren. De berigten van Caesar en Tacitus geven grond om te vermoeden dat de Romeinen hier reeds vaartuigen en bekwame werklieden aantroffen; en het kan niet anders of hun

oorlog, Leiden 1856, bl. 118 en 142. Verslag over de zeevisscherijen, uitgebragt door de Commissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 9 Febr. 1854, n°. 57, 's Grav. 1854, bl. 13. Een ander anonym Engelsch schrijver schatte omstreeks 1615 het getal onzer buizen op 2000 met 37000 koppen (ANDERSON, II, 266), en in 1680 beweerde de schrijver van *Brittannia languens* dat onze haring- en kabeljaauwvisscherij 8000 schepen en 200,000 matrozen en visschers bezig hield (ibid. 550).

¹ F. C. J. FISCHER, *Geschiede des teutschen Handels*, Hannover 1793, I p. 689 ff. IV, S. 242 ff. M. E. LUZAC, *Hollandsch rijkdom*, 1801, I, bl. 125—145. E. W. DE ROOY, *geschiedenis van den Nederlandschen handel*, 1856, bl. 131, 146, 149, 236 vv. R. FRUIN t. a. p. bl. 117 vv. Jhr. Mr. F. E. BERG VAN MIDDELBURGH, *de Nederlanden en het Hanseverbond*, Utrecht 1833, bl. 160 v.

² ALOYSIUS MARLIANUS *Mediolanensis*, in de *Batavia illustrata ex Musaeo PETRI SCRIVERII*, Lugd. 1611, p. 123.

voorbeeld en hunne lessen moeten een gunstigen invloed op dezen nijverheidstak hebben uitgeoefend.¹ Nu is de scheepsbouw een zeer zamengesteld bedrijf. Het bewerken van ijzer en koper, het vervaardigen van touwwerk, zeilen en netten, van tonnen en vaten, is er onafscheidelijk mede verbonden. Waar dus de scheepsbouw bloeit, kunnen handwerken en fabrieksnijverheid op geen lagen trap staan; en de snelle ontwikkeling van den Nederlandschen koophandel, waarop wij weldra het oog zullen vestigen, waarborgt ons dat het den sloopstimmerwerven nimmer aan werk zal ontbroken hebben.² Onze voorraad van hout nam zoo sterk af, dat de bosschen reeds in de dertiende eeuw grootendeels verdwenen waren en men genoodzaakt was de onmisbare grondstof in de Oostzee of op de kust van Noorwegen te gaan halen. De uitbreiding der haringvangst in de vijftiende en de reusachtige ontwikkeling van onzen handel in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw gaven voortdurend aan den scheepsbouw nieuw voedsel. Op het eind der zestiende eeuw vestigden zich aan de Zaan de houtzaagmolens en de sloopstimmerwerven, die eerlang ook voor Fransche, Engelsche, Zweedsche en Duitsche reeders schepen op stapel zetteden. Het getal der jaarlijks op de Hollandsche werven gebouwde vaartuigen werd door HUGO DE GROOT omstreeks 1640 op niet minder dan tweeduizend geschat.³

Lang voordat de scheepsbouw zoowel door het velerlei vertier, dat er onafscheidelijk van is, als door den aanvoer van hout waartoe hij aanleiding geeft, als een krachtige steun van den handel beschouwd kon worden, bloeide in Nederland eene fabrieksnijverheid, die vroeger dezelfde plaats bekleedde, welke thans door de katoenindustrie wordt ingenomen. De uitgebreide schapenfokkerij leidde reeds vroeg tot wolweverij, waarin de Friezen weldra zulk eene bekwaam-

¹ SCHERER, *Gesch. des Welth.* I, p. 351. AREND, *algem. gesch. des vaderl.* II, 1ste stuk, bl. 173, 213, 306, 317, 453, 515.

² Volgens VAN MIERIS, IV, 318, zond de koning van Engeland in 1415 gemagtigden naar Holland om schepen te huren.

³ Mr. H. J. KOENEN, *voorlezingen over de geschiedenis van scheepsbouw en zeevaart*, 1854, bl. 71—87, 154—159 en de aldaar aangehaalde bronnen.

heid verkregen, dat Karel de Grootte gewoon was niet slechts aan zijne hovelingen Friesehe mantels te vereeren maar die zelfs aan vreemde vorsten ten geschenke zond. Daar de inlandsche wol minder fijn was dan de Engelsche, liet men deze op groote schaal aanvoeren, zoodat de invoer van wol en de uitvoer van geweven en geverwd laken reeds vóór de negende eeuw belangrijke handelstakken hebben uitgemaakt.¹ Wel is de bloei der noord-Nederlandsche lakenfabrieken tijdelijk afgenomen, toen de stapel der Engelsche wol in de twaalfde eeuw van noord- naar zuid-Nederland werd verplaatst; maar de onafgebroke woelingen in Vlaanderen op het einde der dertiende en gedurende een groot gedeelte der veertiende eeuw hebben weder vele wevers genoopt om eerst naar Brabant en vervolgens, toen ook daar onlusten uitbraken, naar Holland de wijk te nemen,² welks graven niets onbeproofd hebben gelaten om die nijvere lieden te nopen zich binnen hunne landpalen neder te zetten. Zoo zocht Floris V in 1277 allen, die zich met het vervaardigen van wollen stoffen bezig hielden, door vrijheid van den tol op laken en zelfs door tienjarigen vrijdom van de heirvaart uit te lokken om zich in zijne landen te vestigen,³ terwijl Schout en Schepenen van Dordrecht reeds in het vorige jaar hadden bekend gemaakt dat zij gedurende tien jaren vrij van alle lasten zouden zijn, wanneer zij zich binnen hunne stad kwamen vestigen.⁴

Door deze en diergelijke maatregelen, gepaard met de klimmende behoefte des handels aan uitvoerproducten en

¹ LUZAC t. a. p. I, bl. 219 vv. DIRKS, kooph. der Friezen, bl. 30, 35, 133 vv. Jhr. Mr. H. M. A. J. VAN ASCH VAN WIJCK, het oude handelsverkeer van Utrecht, 1846, bl. 147, 524. SCHERER, t. a. p. I. bl. 370--378. Hij vermoedt (bl. 354) dat de overtocht der Anglen en Saksen naar Engeland aanleiding heeft gegeven om de Engelsche wol naar Nederland te voeren en aldaar te laten bewerken.

² SCHERER, t. a. p. I. bl. 380. ANDERSON, t. a. p. I. bl. 264, 268, 304. (P. DE LA COURT) Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland, Leiden 1669, bl. 48 v.

³ Mr. P. H. VAN DE WALL, handvesten, privilegiën enz. der stad Dordrecht, 1790, I. bl. 53. LUZAC, t. a. p. III. bl. 65, 88. VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 525.

⁴ VAN DE WALL, t. a. p. I. bl. 52.

de gelegenheid tot voordeeligen afzet in het buitenland, bleef het weven en verwen van laken voortdurend een winstgevende nijverheidstak en bereikte althans in de vijftiende eeuw weder een hoogen trap van bloei. Zoo wordt onder de verschillende soorten van wollen stoffen, destijds geregeld te Dantzig aangevoerd, afzonderlijke melding gemaakt van het laken van Amsterdam, Kampen, Dordrecht, Harderwijk, Leiden, Naarden en Nijmegen:¹ een bewijs dat die industrie niet slechts overal verspeid maar ook geheel op de hoogte was. Volgens geloofwaardige opgaven werden er te Leiden alleen jaarlijks meer dan 47000 stukken laken van zestien el lengte en negen kwart breedte vervaardigd.²

Zoowel de visscherij als de veeteelt gaven aanleiding tot de ontwikkeling eener andere nijverheid, die eerlang op hare beurt den handel voedde. Het kaken van haring en het pekelen van boter vereischte meer zout dan van elders werd aangevoerd. De Hollanders en Zeeuwen gingen het dus zelve doen. In 1475 hadden alleen Hoorn en Enkhuizen zeventig met zout geladene schepen in zee. Om het ruwe zout te zuiveren verrezen talrijke zoutziederijen, wier producten weldra ook naar het buitenland, vooral naar de Oostzee, werden uitgevoerd.³

Het is naauwelijks noodig hierbij aan te stippen dat ook nog verscheidene andere fabrieken, bij voorbeeld de bierbrouwerijen, de stēnbakkerijen, de kolenbranderijen, de zeepziederijen en de aardewerkfabrieken reeds in de middel-eeuwen een hoogen bloei bereikten,⁴ om de stelling te regtvaardigen, dat het Nederland geenszins aan eigene handelswaren ontbrak.

Laat ons thans zien wat 's lands regering gedaan heeft, om den bloei van de zeevisscherij en de handwerksnijverheid te bevorderen, welke stelling zij gemeend heeft tegenover

¹ TH. HIRSCH, *Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte unter der Herrschaft des deutschen Ordens*, Leipz. 1858, p. 250 vv.

² J. J. ORLERS, *Beschrijving der Stadt Leyden*, 1641. bl. 245.

³ R. FRUIN, t. a. p. bl. 118. BERG, *de Nederlanden en het Hanseverbond*, bl. 201.

⁴ Mr. H. J. KOENEN, *voorzittingen over de geschiedenis der nijverheid in Nederland*, 1856, bl. 41--70.

die beide gewigtige bronnen van bestaan te moeten innemen. Den invloed der gilden laten wij daarbij thans nog buiten rekening.

Het is bekend hoe algemeen in de middeleeuwen de dwaling heerschte, dat de nijverheid niet slechts toezigt maar ook leiding behoeft.¹ Ook Nederland bleef daarvan niet vrij, inzonderheid sedert de verschillende gewesten, waaruit het was zamengesteld, denzelfden landheer begonnen te huldigen en er dus, althans ten deele, eenheid in de wetgeving mogelijk was geworden. Wat de visscherij betreft, het schijnt dat er reeds vroeg verordeningen op de haringvangst hebben bestaan, die echter geen ander doel hadden dan op de plaats waar de visscherij werd uitgeoefend de orde te handhaven.² Reeds in de vijftiende eeuw gevoelde men echter de wenschelijkheid om te voorkomen dat de goede naam van den Hollandschen haring in het buitenland door kwade praktijken verloren ging. In 1424 verbood hertog Jan van Beijeren in Zeeland haring te kaken, die niet den vorigen nacht gevangen was.³ In 1512 werd voorgeschreven dat de tonnen niet kleiner gemaakt en zonder pekkel en ongebrand niet verzonden mogten worden. Vier jaren later werd het keuren van den haring ingevoerd, op aandrang der buitenlandsche kooplieden, die klaagden dat zij wegens velerlei en toenemend bedrog de goede soorten niet meer van de slechte konden onderscheiden. Daar de stad Haarlem het best gelegen scheen om tot stapelplaats van den haring te worden verheven,⁴ schonk Karel V hare regering het voorregt om keurmeesters te mogen benoemen, die de haringvaten naar mate van hunnen inhoud van verschillende merken zouden

1 Dr. J. KAUTZ, die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomie und ihrer Literatur, Wien 1860, p. 219 vv.

2 Verslag over de zeevisscherijen, bl. 53.

3 VAN MIERIS, Gr. Charterb. IV. bl. 739.

4 Handvesten, privilegiën enz. der stad Haerlem, 1751, bl. 205: „dat onse voirsereue stede van Haerlem die alrepropyste ende bequaemste plaetse is in Noorthollant, om denseluen opslach ende packinge te leggen tot meesten oirboirgerieue ende proffijt van ons onsen landen ondersaten ende van den vreemden coopluyden.” Bovendien wordt de belofte om de stad „eenichssins te releueren ende in neeringe ende policie te bringen” als beweegreden opgegeven.

voorzien.¹ Te vergeefs had Amsterdam met eenige kleine steden van noord-Holland zich tegen het verleenen van dit privilege verzet, op grond dat het haar aandeel in den belangrijken haringhandel zou wegnemen. Het is intusschen opmerkelijk dat aan niemand de verpligting werd opgelegd om den haring, die naar het buitenland verzonden werd, te laten keuren.² Andere plakkaten van Karel V verbieden het gebruiken van netten met zeer kleine mazen, zoowel bij de haringvangst als bij de visscherij op steur en zalm in de Zuiderzee. Uit het verdwijnen dier beide laatste vischsoorten mag echter worden afgeleid, dat deze maatregelen van voorzorg tegen uitputting der bron, waaruit zooveel winst voortvloeide, of reeds te laat kwamen of weinig gebaat hebben.³

Met betrekking tot de handwerken en fabrieken schijnen er evenmin vroegtijdig algemeene verordeningen te hebben bestaan. Er was daaraan des te minder behoefte, naarmate deze soort van nijverheid uit den aard der zaak meer tot de steden beperkt was en men dus de zorg voor haren bloei en de wegruiming van voorkomende hinderpalen gevoegelijk aan de stedelijke regeringen kon overlaten. Allengs echter leidde zoowel de behoefte aan eene eenparige voorziening in sommige bezwaren als de toenemende centralisatiezucht der Bourgondische en Oostenrijksche vorsten tot de uitvaardiging van onderscheidene plakkaten op de uitoefening der meest belangrijke nijverheidstakken. Naast hetzelfde streven om in het belang der verbruikers bedrog te voorkomen, dat wij bij de regeling der vischvangst hebben opgemerkt, ontmoeten wij daarin bovendien de zucht om de deugdzaamheid der waren door doelmatige voorschriften omtrent de fabricie-

¹ Er waren vier merken, voor 1°. „den zuueren hariuck, 2°. den kuytzieken harinc, 3°. den ijdelcn harinc, 4°. den wrackharinc.”

² Het privilege bestond alleen hierin: „dat alle de ghene die in deselve stede van Haerlem huereu harinc bringen zullen denseluen harinc aldaer zullen mogen doen ende laten visiteren ende kueren op dat hen goetdunckt bij geswoeren luyden die bij den gerechte derseluer stede daer toe gedeputceert ende gemachticht zullen wesen.” De verpligting tot keuren dagteekent van 1584. Gr. Pl. B. I. bl. 719.

³ Mr. G. A. DE MEESTER, Karel V en zijne plakkaten, bl. 261 vv.

katie te bevorderen. Het eerste doel beoogden onderscheidene plakkaten op de goud- en zilversmeden en tegen het vermengen van wijn met schadelijke bestanddeelen; tot bereiking van het laatste was de nijverheid der bierbrouwers, lijndraaijers, tapijtwerkers en lakenwevers aan banden gelegd.¹ Niet alleen werd hun arbeid geregeld maar ook hun getal en de voorwaarden tot uitoefening van hun bedrijf vastgesteld. Het was inzonderheid de vervaardiging van wollen stoffen, waarmede de algemeene wetgeving zich op deze wijze bemoeide. Ook hierbij moet intusschen worden opgemerkt dat diergelijke voorschriften tot bevordering van de deugdelijkheid der waren niet zelden door de buitenlandsche kooplieden gevorderd werden en dien ten gevolge in die dagen in eene werkelijke behoefte voorzagen. Zoo werden in 1447 op eene vergadering van de afgevaardigden der Hansesteden klagten ingebracht over de toenemende ondeugdzaamheid van het laken, dat in sommige steden en dorpen van Holland geweven werd. Men besloot den invoer van Hollandsch laken te verbieden tot men zich met de voornaamste fabrieksteden, bepaaldelijk met Leiden, omtrent de beste middelen tot wering van dit bedrog verstaan zou hebben.² Het was derhalve geen ongegrond voorwendsel tot invoering van overbodigen dwang, wanneer Leiden in 1434 aan Filips den Goede verzocht dat hij straffen zou stellen op het vervalschen van het laken, bepaaldelijk op de vermenging van Schotsche onder de Engelsche wol, opdat de nering niet te niet zou gaan.³

Niettemin liet de tijdgeest niet toe dat men met betrekking tot deze waakzaamheid tegen bedriegelijke praktijken binnen de juiste grenzen bleef. De steden waar de lakennering bloeide, doordrongen van het belang om den goeden naam der door hare burgers vervaardigde manufacturen te

¹ Mr. G. A. DE MEESTER, t. a. p. bl. 258—261. Zie over de lakenwevers het Gr. Pl. B. VIII. bl. 1300.

² G. SARTORIUS, Geschichte des Hanseatischen Bundes, Göttingen 1803, II. p. 563.

³ VAN MIERIS, Gr. Ch. III. bl. 1054.

handhaven, zochten bijna overal naar middelen om dat doel te bereiken en meenden die het best te vinden, zoowel in naauwkeurige voorschriften omtrent de vervaardiging als in de verpligting om de goederen aan het oordeel van keurmeesters te onderwerpen, voor zij verkocht of afgeleverd werden. Zoo ontstonden de zoogenaamde *hallen*, die in de meeste steden, waar men wollen stoffen weefde, werden aangetroffen. Gelijk meestal geschiedt, schijnen die bepalingen aanvankelijk een gunstigen invloed te hebben uitgeoefend, doch naarmate zij dien ten gevolge met grootere zorgvuldigheid gehandhaafd werden of met de ontwikkeling der nijverheid en de veranderlijke eischen des handels in strijd kwamen, begonnen zij meer en meer door belemmering van de vrijheid der fabrikanten schade te stichten.¹ Het merkwaardigste voorbeeld van de gevolgen eener diergelijke handelwijze levert de geschiedenis der stad Leiden op, die in de veertiende en de vijftiende eeuw niet alleen door het getal harer weefstoelen uitblonk maar wier regering ook met buitengewone volharding gepoogd heeft de nijverheid in het keurslijf harer reglementen te knellen.

Reeds in 1363 heeft men te Leiden keuren op de lakennering gemaakt. Daarbij was voorgeschreven dat al de vervaardigde stoffen ter keuring op eene bepaalde plaats gebragt moesten worden. Waren zij niet op de voorgeschrevene wijze vervaardigd, dan werden zij afgekeurd, zelfs somtijds verbrand, terwijl de fabrikanten beboet of voor eenigen tijd in de uitoefening van hun bedrijf geschorst werden. Daar men het volle zonnelicht onmisbaar achtte om de verborgene gebreken te ontdekken, werd de verkoop of aflevering somtijds weken lang tegengehouden, totdat het der zon behaagde weder te voorschijn te komen. Aanvankelijk hield men in het oog, dat de keuren van tijd tot tijd naar de omstan-

¹ Zie o. a. betrekkelijk Zierikzee, waar de lakennering in de veertiende eeuw geregeld werd: *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, IX. bl. 389: „Dit hadt zooveel tot deszelfs bevordering toegebragt, dat de Zierikzeesche Lakenen zeer gezogt en gepreezen werden. Egter heeft het geenzins kunnen beletten, dat de Lakenweeverij met de verdere daartoe behoorende Handwerken in deeze Stad, hetzelfde Lot als in veele andere Steden van Nederland heeft ondergaan.”

digheden gewijzigd moesten worden;¹ maar weldra liet men dit na en verhinderde dus de toepassing van nieuwe uitvindingen of het gebruik van voordeeliger grondstoffen. Vele fabrikanten, wien die dwang verdroot, verhuisden naar de voorsteden, waar zij niet aan de keuren onderworpen waren. Nu besloot de regering de stad uit te leggen en daardoor de weerspannigen binnen haar regtsgebied en onder haar gezag terug te brengen. Onwillig om zich op nieuw aan het gehate juk te onderwerpen, bragten daarop sommigen hunne fabrieken naar de dorpen over. Wij zullen later zien hoe de Hollandsche steden er voortdurend naar gestreefd hebben om de nijverheid op het platte land ten haren voordeele te onderdrukken. Het zij hier voldoende aan te teekenen dat verscheidene lakenfabrieken in Brabant aan dezen zoo ver mogelijk om zich heen grijpenden dwang der stedelijke regeringen hare opkomst verschuldigd zijn geweest. Intusschen voegde zich weldra voor de binnen de stad geblevene fabrikanten een nieuw bezwaar bij de belemmering hunner vrijheid. De keurmeesters, telkens voor een jaar benoemd, moesten natuurlijk uit hun midden gekozen worden. Ten einde nu een onpartijdig oordeel te waarborgen, werd in 1451 bepaald dat zij hun bedrijf niet zouden mogen uitoefenen gedurende het jaar waarin zij de betrekking van keurmeester vervulden. Dat verbod werd nog in hetzelfde jaar tot alle regeringsbetrekkingen uitgestrekt. Het natuurlijke gevolg daarvan was dat vele ingezetenen zich van hun poorterschap trachtten te ontdoen, ten einde niet verkiesbaar te zijn; doch nu werd in 1542 op straffe van eene zware boete bepaald dat niemand eenig ambt mogt weigeren. Ook deze dwang oefende een schadelijken invloed uit. De klagen over achteruitgang der lakenrederij, die reeds in het laatst der vijftiende eeuw voorkomen, werden steeds luider en gaven karel V aanleiding om Leiden een en andermaal

¹ In eene keur van 1415 wordt nitdrukkelyk gezegd dat men de keuren „al bewilen veranderen ende vernieuwen moet naer den loop vander Neringe, om dat versoecke vanden Coopman te behouden.” J. J. ORLERS, Beschrijvinge der Stadt Leyden, bl. 244.

van een gedeelte der verschuldigde belastingen te ontslaan. De opstand tegen Spanje en het langdurige beleg der stad schenen het verval harer nijverheid te zullen voltoojnen; doch de wijze regenten, die na hare verlossing het roer in handen kregen, kozen den besten weg om haar weder in bevolking en welvaart te doen toenemen, door volkomene vrijheid met betrekking tot het poorterschap, de regeringsbetrekkingen en de godsdienst benevens alle gilden en hallen af te kondigen. Gepaard met de gelijktijdige verwoesting van Brabant en Vlaanderen door den oorlog zou deze vrijgevigheid de stad weder tot hoogen bloei gebragt hebben, indien men niet alreeds tot de vorige maatregelen ware teruggekeerd. In 1640 werd naast de vier nog aanwezige hallen voor de verschillende soorten van wollen stoffen ¹ eene nieuwe lakenhal opgerigt voor de fijnere lakensoorten, die men sedert eenigen tijd begonnen was te weven. De oude reglementen kwamen ten deele weder in zwang en de Leidsche lakennering bleef tot het einde der Republiek eene belemmerde en geplaagde nijverheid. ²

Gelukkig schijnen de overige steden het voorbeeld van Leiden niet stiptelijk gevolgd en althans aan de nijverheid meer vrijheid gelaten te hebben. ³ De stedelijke autonomie, die door de omwenteling der zestiende eeuw haar beslag kreeg, oefende in dit opzigt een zeer weldadigen invloed uit, door de steden in staat te stellen en op te wekken om van elkanders misslagen partij te trekken, terwijl de volkomene vrijheid van beweging, waarop de handel aanspraak maakte, noodwendig ook op de regeling der overige nijver-

¹ De Looi-hal voor de saayen, die ondtijds de hoofdnering uitmaakten, de Baai-hal, die de oudste was, de Ras-hal en de Fustein-hal. ORLERS, bl. 171 vv. Vgl. F. VAN MIERIS, Beschryving der stad Leyden, 1770, II. bl. 456.

² Zie over de geschiedenis der Leidsche lakennering behalve ORLERS, bl. 171 vv., 244 vv. vooral de Proeve uit een onuitgegeven staathuishoudkundig geschrift, *het Welvaren der stad Leiden*, van Mr. P. DE LA COURT, door B. W. WITTEWAALL, Leiden 1845, passim. Dat in de eerste helft der zestiende eeuw te Leiden het gebruik van een verbeterden weefstoel ten gevolge van de klagten der wevers verboden is, vermeldt BOXHORN, *institutiones politicae cum comment. ejusdem et observat. G. HORNII*, Amst. 1668, p. 4.

³ Zoo was o. a. te Amsterdam niemand *verplicht* zijne lakenen ter halle te brengen. Wij lezen uitdrukkelijk in de keur dat men ze zou *mogen* brengen. *Handvesten der stad Amstelredam*, 1748, II. bl. 1136.

heidstakken terugwerkte. Niettemin bleef de zucht om van regeringswege voor de deugdzaamheid der waren te zorgen voortdurend een karaktertrek der Nederlandsche nijverheids-politiek, hoezeer zij door de genoemde omstandigheden minder gelegenheid dan elders vond om nadeel te stichten.

Daarentegen treffen wij in de reglementen en plakkatens weinig sporen aan van de overigens met de regeling der nijverheid naauw verbondene zucht, om door beperking van den omvang der bedrijven binnen bepaalde grenzen eene zekere gelijkmatigheid in de fortuinen der neringdoenden te behouden.¹ Hoe weinig men daarop gesteld was, bleek uit den tegenstand dien het plakkaat van Karel V van 18 Januarij 1549 ondervond, waarbij, naar het heette tot wering van „Monopolien ofte secreete comploteryen — — door welke middelen eenige weynige tot hen-lieden alleen aentrocken het meeste gedeelte van de geheele neringe,” aan de brouwers werd voorgeschreven hoeveel bier zij hoogstens brouwen mochten en hunne nijverheid ook nog in andere opzigten aan lastige banden werd gelegd. De belanghebbende steden dienden daartegen vele verzoekschriften in en trachtten aan te toonen dat de bierbrouwerij te gronde zou gaan, indien hare vrijheid aldus belemmerd werd. In 1550 heeft Karel V commissarissen benoemd om de zaak te onderzoeken, hetgeen tot gevolg heeft gehad dat in 1551 aan de brouwers weder vergund is zoo dikwijls en op zulk eene wijze te brouwen als zij goedvonden, mits niemand binnen één jaar meer bier liet brouwen dan 8500 tonnen. Deze laatste beperking is echter in de praktijk niet gehandhaafd en in 1558 door Karel V zelve in zooverre afgeschaft, dat het ieder vrijstond ook meer tonnen te brouwen, mits slechts het bepaalde getal in zijne eigene brouwerij. Daar intusschen ook hiermede nog niet aan alle bezwaren was te gemoet gekomen, hebben de stedelijke regeringen opzettelijk nagelaten aan het plakkaat de hand te houden, zoodat het allengs in onbruik is geraakt.²

¹ Zie daarover o. a. c. WEHRMANN, die älteren Lübeckischen Zunftrollen, Lübeck 1864, p. 144 vv.

² D. VAN BLEYSWIJCK EZ. Beschrijvinge der stad Delft, 1667, bl. 709—720. Ook in de gildewetten komen slechts weinig beperkingen van dien aard voor. Te

§ 4. *De handel.*

Toen de Romeinen met ons vaderland in betrekking kwamen, leerden zij weldra de Friezen kennen als stoutmoedige zeevaarders,¹ wier rooftogten hun niet zelden veel afbreuk deden. Zeeroof en handel gaan in onbeschaafde tijden hand in hand. Zoo waren reeds vóór onze jaartelling betrekkingen aangeknoopt met de kusten der Oostzee, alsmede met Britannië, dat een overvloed van graan opleverde, waartegen men de producten van vischvangst en veeteelt ruilen kon. Het verblijf van talrijke legers in deze en de naburige gewesten bragt veel bij tot uitbreiding van het verkeer. Er ontstond behoefte aan een grooten en onafgebroken toevoer van graan, en de zucht der Romeinen om in de wingewesten op dezelfde wijze als in Italië te leven had tot gevolg, dat niet slechts levensmiddelen maar ook weeldeartikelen van alle zijden naar de vaste legerplaatsen toevloeiden, die door de groote krijgswegen met de verschillende deelen des rijks in betrekking stonden. Reeds in de eerste eeuw waren Londen en Keulen aanzienlijke koopsteden, die met elkander een levendigen handel dreven langs den Rhijn, welks hoofdarm toen nog bij Katwijk uitmondde. De wederzijdsche schepen voeren langs Utrecht, een zeer gunstig gelegen vlek op het punt, waar de Rhijn een noordelijken zijtak afgeeft, de Vecht geheeten. Deze rivier liep door het meer Flevo in de Noordzee en stelde dus de Friezen in de gelegenheid om den Rhijn op te varen en Keulen te bezoeken. Van

Amsterdam was alleen aan de passament- en lintwerkers, de schoenmakers, de smeden en de meesters van het lakenbereidersgilde voorgeschreven dat zij slechts één winkel mochten houden. Handvesten van Amsterdam, 1748, III bl. 1249, 1345, 1365, 1416. Bepalingen van het getal knechts kwamen hier en daar voor, inzonderheid bij de wevers (M. SCHOOCKII *Belgium federatum*, Amst. 1652, l. IX. c. 7 p. 254); te Amsterdam bovendien bij de mandemakers en stukwerkers en bij de hoedemakers. Met betrekking tot deze laatsten werd deze beperking, in 1625 ingevoerd, echter in 1687 weder afgeschaft. Handvesten, III bl. 1264 v., 1345, 1375.

¹ Gens durissima maritima. VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. 94.

daar dat Utrecht, door de Romeinen tot eene stad met een eigen bestuur, markt-, tol- en muntregt verheven, zich weldra tot eene belangrijke handelsplaats verhief. Toen de Romeinsche legers allengs uit Brittannië en Nederland terugtrokken, bleef niettemin de reeds gevestigde handel tusschen Keulen, als tusschenmarkt voor het zuiden en het oosten, en de kusten van Engeland en van de Oostzee bestaan. De volksverhuizingen, die over het geheel aan het handelsverkeer der destijds beschaafde wereld gevoelige slagen toebragten, schijnen Nederland in dit opzigt minder dan andere landen geteisterd te hebben, daar de stroom, met uitzondering van den togt der Anglen en Saksen naar Brittannië, zich meer naar het zuiden rigtte. Ook de invallen der Noormannen in de negende eeuw schijnen in dit opzigt meer tijdelijke schade dan duurzame belemmering veroorzaakt te hebben, daar hunne strooptogten zich gewoonlijk tot de zee-kusten en de boorden der rivieren bepaalden, en op de plaatsen, waar zij zich eenigen tijd vestigden, markten bleven bestaan.¹ Hoe dit zij, de Frankische overheersching was over het geheel voor den handel zeer weldadig. Het Christendom werd ingevoerd en te Utrecht, waar de eerste kerk was gebouwd, een bisdom gesticht dat onder het aartsbisdom Keulen stond, zoodat die beide steden niet slechts in betrekking bleven maar nog naauwer aan elkander verbonden werden.² Noord-Nederland was het middelpunt van den handel tusschen de Rhijnlanden, Engeland en de Oostzee, en die handel werd in een groot deel van het Frankische rijk hoofdzakelijk door Noord-Nederlanders gedreven.³ Inderdaad was de politiek der vorsten uit het Carolingische huis bij uitstek geschikt om den handel te doen bloeijen. Zij waren er voortdurend op bedacht om alle hinderpalen op te heffen, die het vrije verkeer der volken in den weg

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, 196—201.

² VAN ASCH VAN WIJCK, 89.

³ FISCHER, I. bl. 771 vv. WAITZ, deutsche Verfassungsgeschichte IV, 36: „Als Kaufleute in verschiedenen Theilen des Reichs werden hauptsächlich die Friesen genannt. Ausserdem Juden.“ Vgl. ASCH VAN WIJCK, 238. A. BEER, allgemeine Geschichte des Welthandels, Wien 1860. I. 228.

konden staan. Knevelarij werd beteugeld, oponthoud weggenomen; overal werden markten geopend en de kooplieden beschermd en bevoorregt. Met het oog op hunne veiligheid werden zij uitdrukkelijk onder voogdij der kerk gesteld. Immers kon men van de hooger beschaafde en meer vreedelievende bisschoppen ijveriger zorg voor de belangen des handels verwachten dan van de wereldlijke vorsten, die slecht naar uitbreiding van grondbezit streefden en meeren-deels nog met minachting vervuld waren voor de bedrijven der nijverheid.¹ Zoo werd in een charter van Lodewijk den Vrome tot bescherming des Rhijnhandels bepaald, dat de goederen der kooplieden in het geestelijk regtsgebied van den Utrechtschen bisschop noch bij hun leven noch na hunnen dood door de rijksambtenaren aangetast mogten worden, en dat deze zonder hunne toestemming geen verblijf in hunne huizen mogten nemen.²

Bij het verdrag van Verdun in 843 kwam Utrecht onder Duitschland. Terzelfder tijd begon het een deel van zijn gewigt te verliezen, omdat de mond van den middel-Rhijn bij Katwijk allengs door het woelende zand werd verstopt. De schepen kozen nu bij voorkeur een lageren tak van den Rhijn en het middelpunt van den handel op Engeland verplaatste zich naar Tiel. Desniettemin bleef Utrecht het vereenigingspunt der voornaamste handelswegen, ten gevolge zijner gunstige ligging tusschen Tiel aan de Waal, Deventer aan den IJssel, Stavoren aan den noordelijken Rhijnmond en Muiden aan de Vecht. Ook liepen er reeds in overoude tijden landwegen van Utrecht naar het noorden en het midden van Duitschland.³ Het kan dan ook niet bevreemden dat de Duitse keizers voortgingen met de magt der Utrechtsche bisschoppen uit te breiden en hun grondgebied te vergrooten.⁴

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, 166, 230, 327. FISCHER, I. Haupst. XVIII. WAITZ, t. a. p. IV. 46.

² VAN ASCH VAN WIJCK, 167. Van de belangstelling der zuid-Nederlandsche en andere vorsten in de markt te Utrecht, getuigt een charter van bisschop Godebald van 1127. Ibid. 550 vv. en Bijlage XII.

³ VAN ASCH VAN WIJCK, 253.

⁴ VAN ASCH VAN WIJCK, 379, 390.

De voornaamste handelswegen en de aanzienlijkste handelssteden, als Deventer, Groningen, Stavoren en Tiel, kwamen achtereenvolgens onder hun bestuur. Intusschen werd deze handelspolitiek der keizers ten deele verijdelde door eene gebeurtenis, wier gevolgen het middelpunt en den bloei van den handel meer naar het westen verplaatsten en aan de ontwikkeling van Noord-Nederland een geheel andere rigting gaven.

In het begin der tiende eeuw had zich in het noordwesten des lands een aanzienlijk geslacht allengs tot grootere magt verheven. Te midden der twisten tusschen de Fransche en Duitsche vorsten had het aanzienlijke goederen in leen weten te verkrijgen en langs velerlei wegen zijne bezittingen voortdurend uitgebreid. Zoo ontstond het graafschap Holland, welks heeren er aanvankelijk slechts naar schenen te streven om hunne heerschappij noordwaarts over de West-Friezen uit te strekken. De dappere weerstand van dien vrijheidlievenden volksstam, en niet minder de zucht om een aandeel te bekomen aan de voordeelen van den Rhijn-handel, noopten graaf Dirk III in het begin der elfde eeuw om het oog meer zuidwaarts te slaan. Daar lagen, te midden van talrijke eilanden, de monden van de Waal en de Maas en niet veel verder de monden der Schelde en de zeeboezem het Zwin, de haven van het nijvere Vlaanderen, dat een levendig handelsverkeer met Noord-Nederland onderhield. Al die wateren waren voortdurend met schepen bedekt, die er hunne vaste aanlegplaatsen hadden, waar zij zich van het noodige voorzagen. Voor de schepen, die van Engeland kwamen of derwaarts voeren, was in dit opzigt de plek zeer gunstig gelegen, waar Maas en Waal te zamen vloeiden, zoodat daar reeds vroeg een vlek ontstond, dat eerlang den naam van Dordrecht kreeg. Dirk III zag het gewigt van dat punt in, stichtte er in 1015 een burgt en begon er een tol te heffen.¹ Dit had tot noodwendig gevolg dat

¹ AREND, II. 1ste stuk, 57. Vgl. de levendige schildering van F. LÖHER, Jakobäa von Bayern und ihre Zeit, Nördlingen 1862, p. 14 vv. en W. G. BRILL, voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden, Leiden 1863, 2de stuk, bl. 15.

vele Engelsche schepen, ten einde niet tweemaal tol te betalen, te Dordrecht bleven liggen en aldaar hunne waren losten. Natuurlijk was men daarover te Tiel en te Utrecht zeer verstoord, en daar de schepen dier steden bovendien niet zelden door Hollandsche vrijbuiters, die te Dordrecht eene schuilplaats vonden, aangevallen en geplunderd werden, besloten de benadeelde partijen bij den keizer hulp te zoeken. Op den rijksdag, in 1018 te Nijmegen gehouden, werd de graaf van Holland beschuldigd zich wederregtelijk van eene plek, die op het grondgebied van den Utrechtschen bisschop gelegen was,¹ meester gemaakt en den handel gewelddadig belemmerd te hebben. Burgten te bouwen en tollën te heffen zonder 's keizers vergunning was naar het toenmalige staatsregt ten eenenmale ongeoorloofd. Dirk III werd veroordeeld om zijnen burgt af te breken en zich terug te trekken. Op zijne weigering verzamelde Gotfried, graaf van Neder-Lotharingen, op bevel des keizers een leger en trok naar Dordrecht op; doch hij werd geslagen en gevangen genomen. De graaf van Holland gaf hem echter de vrijheid, onder voorwaarde dat hij zou trachten den keizer tot andere gedachten te brengen. Inderdaad kwam er eene verzoening tot stand, zoodat Dirk III zijn doel bereikte en Dordrecht behield, dat reeds omstreeks het midden der elfde eeuw tot eene koopstad was aangegroeid, werwaarts de handel uit Keulen en Luik zich gerigt had.²

Het duurde echter niet lang of herhaalde klagten over de willekeurige handelwijze der Hollandsche graven en de roofzucht hunner onderhoorigen deden een nieuwen oorlog uitbarsten, die aanvankelijk een minder gunstigen uitslag had. Op eene rijksvergadering, in 1064 te Kaiserswerth gehouden, werden alle bezittingen van den graaf van Holland langs de oevers van den Rhijn verbeurd verklaard en aan het bisdom Utrecht geschonken, ongetwijfeld met het doel om de monden van den Rhijn, in alle rigtingen, weder onder

¹ Het verloop van den stroom had welligt twijfelachtig gemaakt, in wiens rechtsgebied het betwiste punt gelegen was. VAN ASCH VAN WIJCK, 291.

² VAN ASCH VAN WIJCK, 320.

één bestuur te vereenigen en daardoor de vrije Rhijnvaart langs al de takken dier rivier tot de Noordzee te verzekeren. Tot dat besluit toch werkten onderscheidene vorsten mede, wier belangen door den Dordrechtschen tol gekwetst waren; de aartsbisschop van Keulen, die de levendige handelsbetrekkingen met Utrecht op hoogen prijs stelde; de aartsbisschop van Trier, wiens zetel door den Moesel met den Rhijn in gemeenschap stond; de aartsbisschoppen van Bremen en Hamburg, uithoofde van het verband tusschen de Rhijnvaart en den handel op de Weser en de Elbe; de beide hertogen van Lotharingen, wegens de vaart op de Maas. In 1070 werd het besluit door den hertog van Neder-Lotharingen ten uitvoer gelegd; doch zes jaren later verdreef Dirk V, bijgestaan door zijnen stiefvader, den graaf van Vlaanderen, en diens zwager, Willem den Veroveraar, koning van Engeland, den bisschop van Utrecht weder uit zijne erflanden en dwong hem te beloven dat hij daarop geen aanspraak meer zou maken. Sedert dat tijdstip zijn de graven van Holland in het rustige bezit van Dordrecht gebleven.¹

De zeerooverijen der Hollanders, die zooveel kwaad gesticht en zooveel haat verwekt hadden, namen nu allengs een einde en Dordrecht, door de graven voortdurend begunstigd, verhief zich tot het middelpunt van den zeer levendigen handel met Engeland, die reeds in de tweede helft der dertiende eeuw hoofdzakelijk met Nederlandsche schepen schijnt gedreven te zijn. Althans werd in 1296, bij de verplaatsing van den stapel der Engelsche wol door koning Eduard I van Dordrecht naar Brugge, onder andere redenen ook deze aangegeven, dat de Engelsche zeelieden veel minder met de Hollandsche havens en reeden bekend waren dan met de Vlaamsche.² Ook op andere plaatsen van Holland en Zeeland, bepaaldelijk op de eilanden Walcheren, Schouwen, Goedereede en Texel, werd in de dertiende eeuw en waarschijnlijk reeds veel vroeger een druk handelsverkeer met

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, 341, 359. AREND, II. 1ste stuk, 72 vv.

² La richesse de la Hollande, Londres 1778, I. 20. Vgl. LUZAC, Hollands rijkdom, I. 113.

Engeland onderhouden. Brielle kreeg aldaar in 1285 belangrijke vrijdommen voor den handel zijner ingezetenen. In dit opzigt waren Stavoren en Groningen echter de Nederlandsche steden voor geweest. Reeds in de negende eeuw was laatstgenoemde stad een aanzienlijke marktplaats, inzonderheid voor granen, die veel handel op Engeland dreef en aldaar in 1257 belangrijke voorregten bezat. ¹

Met Vlaanderen, eerlang het middelpunt van den Euro-peschen handel, stonden de Nederlandsche steden omstreeks denzelfden tijd insgelijks in veelvuldige handelsbetrekkingen. De Geldersche en Overijsselsche steden, die reeds door den handel bloeiden toen er van Dordrecht nog geen sprake was, hebben echter in dit opzigt langen tijd den voorrang bekleed. Uit een reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollén op het Zwin van 1252 ² blijkt dat er destijds geregeld schepen aankwamen van Kampen, Harderwijk, Elburg, Deventer, Zwol en Stavoren. Van Hollandsche of Zeeuwsche steden wordt geen melding gemaakt. ³

Veel belangrijker dan de handel op Engeland en op Vlaanderen was de vaart naar de kusten van Noorwegen en de Oostzee. De oude scheepvaart der Friezen had reeds vroeg den weg derwaarts gebaad, en de landverhuizingen der Nederlanders naar Noord-Duitschland in de twaalfde eeuw droegen er zeker toe bij om de streken beter te leeren kennen en meer te doen bezoeken, die in overvloed het onmisbare graan en het niet minder nuttige hout opleverden, waaraan men in Nederland bij de snelle toename der bevolking spoedig behoefte kreeg. Het was echter bovenal de haringvangst die onze schippers naar Scandinavië lokte en tot wier veilige en winstgevende uitoefening onze koopsteden reeds in de eerste helft der dertiende eeuw van de Noordsche vorsten belangrijke privilegiën wisten te verkrijgen. Lang voordat er eene algemeene vereeniging van Duitsche kooplieden bestond en dus geheel

¹ BERG, Hanseverbond, 114—124. J. M. LAPPENBERG, *urkundliche Geschichte des Hansischen Stahlhofes zu London, Hamburg 1851*, p. 9.

² *Bijdragen tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*. V. (1860), 1—139. Zie bepaaldelijk bl. 50.

³ Vgl. *Tegenwoordige staat van Overijssel*, I. 77.

onafhankelijk van het latere Hanseverbond, onderhielden Kampen, Harderwijk, Zutphen, Deventer, Stavoren en welligt nog andere plaatsen een levendig handelsverkeer op Schonen en genoten aldaar het regt om, onder zekere voorwaarden, te koopen en te verkoopen, om op de kust te visschen en er *vitten* of afgepaalde berg- en verblijfplaatsen te bezitten. In het archief van Kampen is eene overeenkomst van 31 Julij 1289 tusschen die stad en den koning van Noorwegen bewaard gebleven. Vier jaren later sloot Kampen een verbond met Lubeck en eenige andere Wendische steden tegen denzelfden vorst, die verbitterd was over de stoutmoedigheid waarmede de schippers van Kampen en Stavoren eenige zee-roovers ter dood hadden doen brengen; en in het verdrag van 1294, waarmede de zoen getroffen werd, worden aan de burgers der genoemde steden, behalve de reeds vermelde vrijheden, de volgende voorregten toegekend, die ons een helder inzicht geven in de ruwheid der tijden en de moeilijkheden, waarmede de ontluikende handel te worstelen had. Zij zouden niet gedwongen worden schepen te trekken, behalve die des konings, dieven naar de galg of andere ter dood veroordeelden naar de plaats der teregtstelling te volgen, of wachten te betrekken bij dag of bij nacht. Hunne kisten zouden niet doorzocht worden, behalve bij gegrond vermoeden van diefstal of bedrog. Bij misdrijf zou alleen de schuldige gestraft worden, geen onschuldige in zijne plaats. Wegens schulden of ligte misdrijven zou niemand gevangen worden gehouden, wanneer degeen, bij wien hij zijn intrek had genomen, benevens twee zijner landgenooten, die een eigen schip bezaten dat nog niet zeilree was, voor hem borg wilden blijven. Ieder zou vrijheid hebben zijne eigene schepen te verhuren, niemand verpligt zijn die van anderen te huren. De goederen van een overledene zouden aan zijne wettige erfgenamen worden afgestaan, zoo zij zich binnen anderhalf jaar aanmeldden. Ten gerieve des handels zouden gewigten op eene openbare plaats bewaard en onveranderd blijven. Wanneer storm hen dwong weder binnen te loopen, zouden zij niet op nieuw tol betalen, zoolang zij althans niet weder kochten of verkochten. Leden zij schip-

breuk, dan mogten zij trachten hunne op het strand geworpene goederen zelve of met hulp van anderen te redden. Met betrekking tot dit laatste punt schijnt Kampen eerst bij het vredesverdrag van 1370 verkregen te hebben, dat die goederen gedurende jaar en dag voor de regthebbenden zouden bewaard worden. In 1326 verkreeg de stad nog het voorregt dat hare burgers te Skanoer een eigen *advocatus* mogten hebben om alle geschillen tusschen hen onderling te vereffenen, behalve in geval van doodslag of bloedstorting, en dat zij niet verplicht zouden zijn bij het lossen, laden of vervoeren van hunne waren van de diensten der inboorlingen gebruik te maken.¹ Dat zij er overigens steeds op uit waren om vaste en lage tollën te bedingen, behoeft naauwelijks vermelding.

Hoewel de haringvangst het hoofddoel van de Noord-Nederlandsche scheepvaart op Scandinavië was, verzuimden de kooplieden geenszins om van de gunstige gelegenheid om handel te drijven partij te trekken. Zij bragten er Fransche en Duitsche wijnen, zout, dat in groote hoeveelheden tot toebereiding van den haring en andere vischsoorten verbruikt werd, wollen en linnen stoffen, die zij ten deele uit Vlaanderen afhaalden, ten deele in hunne eigene gewesten verkrijgen konden, en bovendien was en fabriekwaren van verschillende aard. Behalve haring bragten zij hout, paarden en bier terug. Ook haalden zij hout van meer verwijderde streken, om het op de kust van Schonen met voordeel te verkoopen. Niet minder levendig waren hunne betrekkingen met Oost-Pruissen. Tusschen 1348 en 1400 zijn vele ingezetenen van Amsterdam, Edam, Dordrecht, Zierikzee, Middelburg, 's Hertogenbosch, Utrecht, Harderwijk, Nijmegen, Zutphen, Kampen en Deventer onder de burgers van Dantzig opgeschreven. De Hollanders reisden zelfs in de naburige landstreken rond om laken te verkoopen en graan in te koopen. Men zag hen aldaar zoo gaarne, dat zij door de Duitsche orde zelfs tegen de inheemsche kooplieden in be-

¹ *Charters en bescheiden over de betrekking der Overijsselsche steden, bijzonder van Kampen*, 1861, bl. 6, 8 vv., 25, 30, 72. Vgl. BERG, Hanseverbond, 148 vv.

scherming werden genomen. Behalve laken voerden zij vooral haring en zout in; behalve graan vooral wagenschot en asch uit.¹ Het blijkt hieruit dat de Nederlanders zich reeds vroeg op de vrachtvaart hebben toegelegd, die later een der hoofdbronnen van hunne welvaart is geworden. Door hunne betrekkingen met Vlaanderen en Duitschland waren zij de tusschenhandelaars tusschen de kusten der Oostzee en een groot deel van midden-Europa, en zoo verklaart het zich dat jaarlijks honderden vaartuigen met wijn onze stroomen bevoeren, en dat de haring hier tegelijker tijd het gewone voedsel van alle standen en een der belangrijkste handelswaren kon zijn. Uit eene rekening der tolontvangers te Lobith van 1306 blijkt dat in het geheel 1750 schepen in dat jaar tol hadden betaald, waaronder 117 schepen uit Arnhem, voornamelijk geladen met granen, vruchten, wijn, zout, haring en anderen visch, molensteenen, cement, planken, balken en aarde-werk. Onder die schepen waren er voorts van Nijmegen, geladen met wijn en cement; van Bommel met wijn, van Harderwijk met wijn, noten, molensteenen, haring en anderen visch; van Doesburg met bier en wijn. Wij zien welk een belangrijke plaats de wijn naast den haring innam; en inderdaad werden reeds in de dertiende eeuw door onze kooplieden niet alleen Duitsche wijnen ingevoerd maar ook Fransche naar Duitschland uitgevoerd.²

Koophandel en vrachtvaart, door visscherij en fabrieksnijverheid gevoed, waren dus reeds vroeg in Noord-Nederland de hoofdbronnen der welvaart. Die bronnen steeds ruimer te doen vloeijen, werd dan ook het hoofddoel, niet slechts van de steden, die er voordeel van trokken, maar evenzeer van de vorsten, wier aanzien en magt van den bloei der aan hun gezag onderworpenen gewesten afhankelijk waren. Een blik op de geschiedenis van twee der voornaamste handelsbelemmeringen in de middeleeuwen, van de tollën en de stapelregten, zal ons daarvan de overtuiging geven en ons tevens doen zien, dat de bevordering van handelsvrijheid

1 HIRSCH, Danzigs Handels- und Gewerbsgeschichte, p. 129 vv.

2 BERG, Hanseverbond, 125 vv., 154. vv., 201 vv.

reeds vroeg een hoofdbeginsel was der Nederlandsche nijverheidspolitiek.

§ 5. *De tollën.*

De heffing van tollën in Nederland dagteekent van het begin onzer jaartelling. Ten tijde van Tacitus waren er reeds tollën op den Rhojn.¹ In het Frankische tijdperk begreep men onder dien naam eene menigte belastingen, die thans verschillende namen dragen: in-, uit- en doorvoerregten, marktgeldën en accijnsen. Zij werden geheven als men in eene haven het anker liet vallen, te water of te land eene bepaalde plaats voorbijkwam, eene brug overging, of eene markt bezocht.² Onder het Merovingische huis nog eene fiscale belasting, uitsluitend bestemd om inkomsten te geven,³ namen de tollën onder het Carolingische huis, dat aan het verkeer bijzondere zorg wijdde, meer het karakter aan van eene vergoeding voor de diensten, door de regering den handel bewezen. Zij werden dan ook uitsluitend geheven van waren, die naar de markt gebragt werden of van daar terugkeerden. De bescherming, waarop zij regt gaven, strekte zich langs bepaalde handelswegen van den eenen tol tot den anderen uit, zoodat het gevaarlijk was eene andere rigting te kiezen, tenzij men een vrijgeleide van den landheer had weten te verwerven. Uit die vrijgeleiden ontstonden echter allengs nieuwe tollën.⁴

Onder Karel den Groote en zijne opvolgers zijn eene menigte verordeningen omtrent de tollën uitgevaardigd, meer in het belang van handel en verkeer dan ten voordeele der schatkist. Herhaaldelijk werd bepaald dat de tollën niet hooger of menigvuldiger mögten geheven worden dan van ouds gebruikelijk was, en alleen daar waar zij onmisbaar waren tot voorziening in eenige behoefte, bepaaldelijk het

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, 62.

² Zie een opgave der verschillende benamingen, waaronder tol geheven werd, bij WAITZ, deutsche Verfassungsgeschichte, II. 552; IV. 52.

³ WAITZ, II. 549; IV. 46.

⁴ VAN ASCH VAN WIJCK, 255 vv. WAITZ, IV. 49.

onderhoud van bruggen en wegen. Niemand mogt gedwongen worden over eene brug te gaan, als hij op eene andere plaats den stroom kon overtrekken. Een schip, dat onder eene brug doorvoer zonder aan te leggen, zou vrij zijn. Wagens en paarden, niet met koopwaren beladen, betaalden geen tol. De tol zelf bestond of in een gedeelte der waren, daar het geld nog schaarsch was, of in eene vaste som voor bepaalde voorwerpen, voor elken wagen en elk lastdier, en voor de schepen in evenredigheid hunner grootte.¹

Naarmate de landsvorsten meer magt verkregen en de zwakke opvolgers van Karel den Groote zich minder in staat gevoelden hun gezag te doen eerbiedigen en de orde te handhaven, moesten natuurlijk de misbruiken en de knevelarijen, waartoe de tolheffing zoo gereede aanleiding gaf, toenemen. Wel trachtten de Carolingische vorsten en later de Duitsche keizers dat kwaad zooveel mogelijk te stuiten, maar hunne pogingen waren meestal magteloos en zij werkten bovendien de toenemende verwarring zelve in de hand, door aan hunne getrouwen, aan kloosters en steden het regt te schenken om tol te heffen en de opbrengst voor zich te behouden. Daardoor was de deur voor allerlei misbruik wijd opengezet

¹ WAITZ, IV. 62. W. SCHAEFFNER, *Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs*, Frankf. 1859, I. 202. Met betrekking tot Nederland zijn mij geen oudere voorbeelden bekend dan den reeds vermelden tol in 1104 voor de Nederlandsche schepen, die te Coblenz aankwamen, vastgesteld (hiervoor bl. 6 noot 2) en het charter van keizer Hendrik V van 1122 betrekkelijk de tolheffing te Utrecht, bij VAN ASCH VAN WIJCK, Bijlage XI. en bij van MIERIS, I. 86: „Qui desuper dusburg (veni)unt annonam afferentes dent octo denarios sed octavus eis reddatur de pl(ecte) duos et unum pro modio. qui autem a locis infra dusburg constitutis venerint dent septem denarios et septimus eis reddatur de plecte duos et unum pro modio. Vinum afferentes de quolibet vase sedecim denarios dent, sextus decimus (eis reddatur). Si decem vasa vel plura habuerint, unius vasis theloneum remittatur eis, quod vulgo vullewin dicitur. Si pauciora quam decem nihil condonetur eis. Si all(ecia) ut deferant emerint. si maius est theloneum piscis quam vini pro pisce theloneum solvant. Fresones sal afferentes unum lop salis et unum denarium solvant. (Freso)nes de osterlant venientes viginti quatuor denarios dent. ita ut quatuor eis reddantur. De saxoniam venientes decem et septem dent denarios septimus decimus eis reddatur. Es venale afferentes fertonem de quolibet last solvant. Dani cum mercaudi causa introierint civitatem de capite suo singuli qui magistri dicuntur navium quatuor denarios dent. Normannos ab omni modo theloneo liberos esse cognoscimus.”

en de handhaving van algemeene beginselen in het belang des handels onmogelijk geworden.¹

Hoe nuttig het intusschen voor het verkeer zou geweest zijn, wanneer de Duitsche keizers de regeling der tolregten geheel aan zich hadden gehouden, bleek onder anderen uit eene uitspraak van Hendrik V, bij wien, toen hij zich in 1122 te Utrecht bevond, vele klagten over ingeslopende misbruiken werden ingebracht. De tolln werden door hem op den ouden voet hersteld en de regtspraak over tolgeschillen aan de schepenen der stad opgedragen. Het laatste was van te meer gewigt, daar de bisschop wel den tol hief, maar de stad, hoewel hem als haren heer huldigende, niettemin eene eigene, door de bevolking gekozene en van hem onafhankelijke regering bezat.²

Met betrekking tot Holland hebben wij reeds gezien, dat de magtige graaf de bekrachtiging van den op eigen gezag te Dordrecht geheven tol had weten te verkrijgen. De keizer bleef zich echter het regt voorbehouden om tolvrijheid te verleenen en schonk in 1064 die gunst aan de Vlamingen met betrekking tot alle tolln langs den Rhijn. Daar de inkomsten van den graaf van Holland hierdoor aanmerkelijk verminderden, schijnt de keizer hem op zijn verzoek vergunning gegeven te hebben om te Geervliet, in het land van Putten, een nieuwen tol te heffen van alles wat de Maas op- en afvoer. De Vlamingen, ongezind om zich aan dien nieuwen dwang te onderwerpen, en bovendien om verschillende redenen met den graaf van Holland in onmin, grepen de wapenen op, versloegen zijn leger, namen hem gevangen en noodzaakten hem in 1167 tot onderteekening van een vredesverdrag, waarbij hij beloven moest dat de Vlaamsche kooplieden door gansch Holland tolvrijheid zouden genieten. Zelfs zag hij zich verplicht terug te geven, wat hun reeds was afgevorderd. Met betrekking tot alle andere kooplieden bleef de tol echter ongetwijfeld bestaan, en het schijnt dat

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, 427. WAITZ, IV. 55—57.

² VAN ASCH VAN WIJCK, 132, 437. Zie ook 439, noot 2 voor 's keizers tuschenkomst in de tolheffingen van den hertog van Gelderland. Vgl. BONDAM, charterboek van Gelderland, I. 327.

de graaf weldra weder kans heeft gezien om dien ook van de Vlamingen te heffen. Althans is Dirk VII in 1195 door keizer Hendrik VI in het genot van dien tol bevestigd, die op vijf ten honderd der waarde van elk voorbijvarend schip bepaald werd. Daarbij werd uitdrukkelijk van de Vlamingen, als verplicht tot betaling, melding gemaakt. De Vlaamsche kronijken klagen dat die tol niet alleen scherp ingevorderd maar ook willekeurig verhoogd werd, en de wrevel over die heffing heeft ongetwijfeld veel bijgedragen om weldra een nieuwen krijg met Vlaanderen te doen uitbarsten.¹ Ook hieruit blijkt op nieuw, hoezeer het handelsverkeer door de tollën moest belemmerd worden, zoolang de vorsten slechts door onderlingen naijver en door de zucht om hunne inkomsten te vermeerderen gedreven werden. Doch in dit opzigt is het voor Nederland een onwaardeerbare zegen geweest dat de graven van Holland reeds vroeg hebben ingezien, dat een tol alleen dan veel opbrengt wanneer velen dien betalen, en dat eene handelplaats alleen dan druk bezocht wordt, wanneer de kooplieden niet door een hoog tarief worden afgeschrikt. Aan Willem II, die ook als Roomsche koning eene waardige plaats in de geschiedenis van Duitschland heeft ingenomen, en aan diens zoon Floris V, die als het offer zijner verlichte pogingen tot opheffing der lijfeigenschap en tot vestiging van den burgerstand onder de dolksteken van den misnoegden adel gevallen is, komt de eere toe van niet alleen de opkomst der gemeenten in de dertiende eeuw krachtig bevorderd maar tevens door eene verstandige regeling der tollën den handel meer en meer naar hun gewest gelokt te hebben.² Aan hun voorbeeld, door hunne opvolgers en ook elders nagevolgd, heeft men het te danken, dat Noord-Nederland zich met betrekking tot de tollën reeds vroeg onderscheidde zoowel door zijne matige tarieven als door de menigvuldige vrijstellingen, aan ingezetenen en vreemdelingen verleend.³

¹ AREND, II. 1ste stuk, 124, 180, 205, 240.

² Ibid. 260, 379.

³ Volgens VIGLIUS (commentarius rerum actarum super veetigali Decimi Denarii, in de *Analecta Belgica* van C. P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, Hag. Com-

Hoezeer nog te weinig toltarieven uit de middeleeuwen bekend en behoorlijk toegelicht zijn, om ons eene volledige kennis te verschaffen van hunne motieven en van de verhouding tusschen de hoogte der belasting en de waarde der belaste goederen, lijdt het echter geen twijfel dat er een streven was om de tollèn laag en gelijkmatig te houden. Verbodswetten ten behoeve der inlandsche nijverheid schijnen vóór de vijftiende eeuw niet bestaan te hebben. Tolregten in evenredigheid met de waarde komen dikwijls voor. Wij zagen reeds dat de tol te Geervliet in 1195 op vijf ten honderd der waarde bepaald werd. De heffing van slechts een ten honderd der waarde van alle koopmanschappen zonder onderscheid was niet zeldzaam.¹ Bestond de tol in

1743, I. pars I. p. 290) herinnerden de raadsleden, toen zij hunne bezwaren tegen den tienden penning inbragten, Alva aan deze politiek: „Ideoque prudenter Philippum Ducem Burgundiae, authorem prosperitatis harum Provinciarum, diligentissimam dedisse operam, ut commercia quam liberrima essent juraque teloneorum ac vectigalium moderatissima; quaeque ad vitam sustinendam pertinent, quoad fieri posset, vili precio compararentur.” Vgl. LUZAC, Hollands rijkdom, I. Bijl. A. bl. 2.

¹ In 1243 gaf de graaf van Holland vrijheid aan die van Lubeck en Hamburg om door zijne stroomen naar Vlaanderen te varen, mits betalende *centesimo marcæ prime emptionis bonorum prefatorum* (i. e. suorum) G. F. SARTORIUS, urkundl. Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse, herausgeg. von J. M. LAPPENBERG, Hamburg 1830, II. p. 47. In de latere privilegiën, die Lubeck verkreeg en die zonder twijfel allens ook op de overige Hansesteden werden uitgestrekt, worden meer en meer bepaalde artikelen met een tol belegd, waarvan de verhouding tot de waarde bezwaarlijk is na te gaan; doch dat de tollèn waarschijnlijk eer verlaagd dan verhoogd zijn, blijkt o. a. uit de bepaling in den voorregtsbrief van 1357: „et de omnibus aliis bonis seu mercaturis ipsorum hic non expressis vel nominatis ibidem adductis, vel deductis, Racione thelonii nobis de qualibet marca, hoc est de quibuslibet XII. solidis sterlingorum secundum valorem aut estimacionem bonorum soluent vnum denarium sterlingum.” Ibid. II. 440. Vgl. I. 264 vv. In 1330 erlangen de Engelsche kooplieden vrijheid om in Holland te komen handel drijven, mits betalende „pro telonio centesimum denarium.” VAN MIERIS, Groot Charterb. II. 504. In 1337 wordt aan de burgers van Utrecht vrijheid gegeven om voorbij alle 'sgraven tollèn te varen „op ten hondersten penninck in allen manieren, als zi hier toe ghedaen hebben.” Ibid. II. 596. Zij kregen later hetzelfde voorregt in Gelderland. Ibid. IV. 265. Toen graaf Willem IV in 1339 aan de burgers van Alkmaar de vrijheid gaf om jaarlijks drie jaarmarkten te houden, bepaalde hij den tol „van elken paid vier penningen, van elken rind twee penningen hollands, van ander vee na gelijke dat 'er toe behoorde; van elken laken onerhoeft agt penningen, en van allen slapenden goede den hondersten penning.” LUZAC, Hollands rijkdom I. 206.

een gedeelte der waren, dan komt nu en dan voor dat één of twee stuks op de honderd geëischt werd.¹ Ongeladene schepen waren vrij van tol.² Levensmiddelen waren reeds vroeg bevoorregt.³ Niet uitdrukkelijk genoemde zaken betaalden naar evenredigheid der overige.⁴ Op de markten werd van zaken van weinig waarde soms niets gevorderd.⁵ Goud en zilver waren tolpligtig, tenzij uitdrukkelijk vrijgesteld.⁶

Uit het reeds aangehaalde reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollén op het Zwin van 1252⁷ kunnen wij nog eenig licht putten betrekkelijk de regels, die omtrent de tolpligtigheid gevolgd werden. Elke tol omvatte een zeker regtsgebied, binnen hetwelk men vrij was, na eenmaal den tol betaald te hebben. Binnen dat regtsgebied, dat zich òf tot in de volle zee òf tot een aangrenzend regtsgebied uitstrekte, waren op onderscheidene plaatsen kantoren gevestigd, waar de tol geheven werd.⁸ Had het eenmaal vertolde

¹ Toen Heusden in 1357 het stapelregt van allen opvarenden visch verkreeg, werd de tol voor sommige soorten op één ten honderd bepaald: „van elken hondert snoecs een snoec; van elken hondert carpers een carper.” VAN MIERIS, III. 28. Te Naarden, dat twee jaren vroeger het stapelregt van den in de Zuiderzee gevangen visch gekregen had, werd van snoeken en karpers hetzelfde betaald; van elke honderd schelvischen daarentegen twee. LUZAC, I. Bijlage G. Evenzoo moesten volgens het tolreglement voor het Zwin van 1252 van alle granaat- en oranjeappelen, limoenen en sponzen twee stuks van de honderd worden afgegeven. T. a. p. V bl. 1—139; VI bl. 317—327. Een gebrekkig afschrift van het tweede gedeelte van het tolreglement gaf reeds MEERMAN, geschiedenis van graaf Willem, IV, 241 vv.

² Tolreglement voor het Zwin, *ibid.* 30: „Voort een ydel scip niet bringhende niet ladende es niet sculdich.”

³ VAN MIERIS, I. 255, 270, 316.

⁴ In de tollijst voor de Duitsche kooplieden van 1389 (bij VAN MIERIS, III. 523) leest men: „Item alrehande copenscap, wat goede dattet es, dat hier voeren niet ghenomet steyt, dat sel tollén bi ghelike ende van anderen goede voirsz.” Vgl. tolreglement voor het Zwin, 43.

⁵ Voor de jaarmarkt te Dordrecht werd in 1342 bepaald: „ende dat beneden eenre marc werdich is ende vercoft wordt, dat en sal niet gheuen.” VAN DE WALL, handvesten 189.

⁶ Tolreglement voor het Zwin, t. a. p. 86 en 120, op de woorden *goud* en *zilver*. Daarentegen in de tollijst voor de Duitsche kooplieden van 1389: „Item ghelt, selver, vederspel en gheylt ne genen tolle.”

⁷ Zie bl. 39 noot 2.

⁸ Zoo werd de tol op het Zwin geheven „ten damme ter monkerede ende ten

schip het tolgebied verlaten, dan werd het onvrij en moest bij terugkeer andermaal betalen, als het weder lossen of laden, koopen of verkoopen wilde. Van dat beginsel werd zelfs niet afgeweken als tegenwind het noodzaakte het tolgebied weder binnen te vallen. Alleen mondbehoeften waren dan vrij. Ten gunste van vreemdelingen werden echter op dit punt uitzonderingen toegelaten. Althans wordt in het genoemde reglement voor het Zwin aan de kooplieden van Oostland, Castilië en Kampen vergund om in dat geval andermaal te lossen en te laden, alleen tol betalende van de nieuwe goederen, die zij innemen. Ten einde ontduiking van den tol te voorkomen, was voorgeschreven dat de tolboomhouders van elk doorvarend en tolpligtig schip een pand moesten nemen, bestaande in een kleedingstuk, dat in het tolkantoor bewaard en alleen tegen vertooning der kwitantie van het tolgeld gelost werd. Schepen met haring en andere vischsoorten, met vruchten, stroo of turf geladen, gaven altijd iets van hunne lading aan de boomhouders of sluiswachters ten beste.

Er is dus grond om te beweren dat de handel zich in Nederland vrij bewegen kon, veel vrijer althans dan elders het geval was. In Duitschland heerschten, bij volkomene stelselloosheid, monopolie en privilegie.¹ In Frankrijk vinden wij reeds in de dertiende eeuw een onafgebroken toezigt op den graanhandel, zoowel om te voorkomen dat de vijanden van den staat daardoor gebaat werden als om tegen schaarschte te waken. Omtrent den handel in wijn, laken, goud, zilver en andere zaken werden daar in het begin der veertiende eeuw verordeningen uitgevaardigd, uit de vrees ontsproten, dat de ingezetenen bij uitvoer verarmen en gebrek lijden zouden. Terzelfder tijd werd de uitvoer van grond-

houke, ter mude ende ter sluis te slepeldamme;" t. a. p. 22. Ook met betrekking tot Dordrecht leert ons VAN DE WALL (Handvesten, 19) dat de tolkantoren gevestigd werden op die punten, waar de schepen gewoonlijk voorbijvoeren als zij uit zee kwamen of naar zee gingen. Naarmate men, tot ontduiking van den last, andere uitwegen zocht, werden de tolhuizen verplaatst of nieuwe opgericht. In 1249 waren er vier: te Ammers, te Moordrecht, te Niemandsvriend en te Almsvoete.

¹ SCHERER, Geschichte des Welthandels, I. 364, 374, 406, 442.

stoffen in 't belang der nijverheid verboden. Sedert dien tijd treffen wij voortdurend in Frankrijk de noodlottige zucht aan om den binnen- en den buitenlandschen handel te regelen, gepaard met de niet minder schadelijke poging om de schatkist ten koste des handels te verrijken.¹ Zelfs in Engeland, waar overigens een veel vrijgevinger handelspolitiek heerschte dan in Frankrijk en Duitschland, was de handel meer dan in Nederland aan banden gelegd. De uitvoer van wol werd er geregeld, tot bepaalde plaatsen in en buiten Engeland beperkt, soms verboden, niet alleen om in tijd van oorlog Vlaanderen afbreuk te doen, maar ook om de binnenlandsche nijverheid, die zich in de veertiende eeuw begon te ontwikkelen, op te beuren. Niet zelden werd, waarschijnlijk om de mogelijkheid van ontduiking van het uitgaand regt te voorkomen, de uitvoer aan de inlandsche kooplieden verboden en alleen aan de vreemdelingen toegestaan. In 1337 verbood Eduard III het dragen van buitenlandsch laken, doch zonderde zich zelve, zijne vrouw en kinderen van het verbod uit: een bewijs dat de lakenfabrieken, die hij wilde begunstigen, nog niet in de fijnere behoeften der hoogere standen konden voorzien.² Daarentegen vinden wij in Nederland eerst in 1428 melding gemaakt van een verbod van invoer tot bescherming der binnenlandsche industrie. Ten gevolge der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten had Holland veel geleden. Handel en nijverheid kwijnden. De wolweverij, waarvan Leiden bijna uitsluitend bestond, was grotendeels te niet gegaan, en de Engelschen hadden van die omstandigheden partij getrokken om hunne lakenen in groote hoeveelheid in te voeren en zich bijna van het geheele binnenlandsche verkeer meester te maken.³ Filips van Bourgondië, door zijne verarmde onderzaten daartoe aangespoord, begreep dat in deze omstandigheden buitengewone maatre-

¹ A. SAULNIER, recherches historiques sur le droit de douane. Paris, 1839 p. 24 ss. CH. GOURAUD, histoire de la politique commerciale de la France, Paris 1854, p. 71 ss.

² ANDERSON, origin of commerce, I. 281, 305, 306, 365.

³ B. W. WTTWAALL, proeve uit *het welvaren der stad Leyden* van P. DE LA COURT, bl. 17.

gelen noodig waren en verbood den invoer en zelfs het dragen van Engelsch laken in Holland, Zeeland en Friesland.¹ Naauwelijks hadden echter de lakenfabrieken, ten gevolge van dit monopolie, weder eenigen bloei teruggekregen, of de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden begonnen zich te ergeren over een verbod, dat hen in hunnen handel belemmerde. Amsterdam, gelijk wij later zien zullen steeds aan het hoofd der freetraders, trok van de eerste gelegenheid partij om het monopolie te doen opheffen. Toen het zich in 1447 door het geven van geld en troepen in den krijg tegen het weerspannige Gent verdienstelijk had gemaakt, wist het van den daarvoor erkentelijken Filips in 't belang des handels onderscheidene gunstige bepalingen en daaronder ook de opheffing van het verbod van invoer van Engelsch laken te verkrijgen.² In het Groot-Commercietraktaat, in 1496 met Engeland gesloten, is dan ook de in- en uitvoer van alle goederen over en weder volkomen vrijgesteld.³

Dat men reeds vroeg helder inzag, hoezeer de bescherming der binnenlandsche nijverheid met Holland's belang in strijd was, zoodra de zeehandel er mede gemoeid werd, bewijst ook eene verordening van 1377, door den ruwaard, hertog Albrecht, uitgevaardigd. Zuid-Holland had door den oorlog met Utrecht, drie jaren te voren uitgebarsten, alsmede door

¹ VAN MIERIS, IV. 923: „want bi den Ingelschen gewande ende wollen garen, dat men vast veel gewone is te brengen in die voirsz. landen van Holland, van Zeeland, ende van Vriesland, die steden der zelve landen, die welke meest staen ende gefondeert syn op draperie, hoir coepmanscepe, ende neringe vast veel verloren hebben, ende noch meer gescapen waren te verliesen, ende bi langheden van tyden mit allen te nieten te gaen, in dien dat dair op niet vorsien en worde, also ons bi den aenbrengen der ondersaten der voirsz. landen clairlic tot kennissen comen is.”

² J. WAGENAAR, Amsterdam in zijn opkomst, aanwas en geschiedenissen, 1760 vv. folio I. 152: „Hij maakte, ten behoeve der Hollandsche en Zeeuwsche koopsteden, eenige verandering in het verbod op den invoer der Engelsche lakenen. — Hij onthefte Holland en Zeeland van den tol, dien men te Grevelingen vorderde van de Engelsche wolle, welke, van Calais, voorbij deeze Stad, herwaarts gevoerd werdt, zoo ver hij eenige zijner andere landen van den zelve ontheffen zou. Hij beloofde daarentegen, geen en uitheemschen tolvrijheid te zollen verleenen door Holland of Zeeland.”

³ TH. RYMER, foedera et acta publica Angliae (ed. tertia, 1741) tom V. pars IV. p. 82 sqq.

overstromingen, veel geleden. Daar nu het brouwen van bier aldaar een voorname nijverheidstak was, die aan velen een bestaan bezorgde, meende de hertog acht te moeten slaan op de klagten der ingezetenen, dat de inyoer van vreemd bier voor hunne nering zeer verderfelijk was. Er werd verboden om ander bier te verkoopen of te gebruiken dan in het gewest zelf gebrouwen werd; doch bier dat over zee werd aangevoerd, was uitdrukkelijk van dit verbod vrijgesteld.¹ De verordening gold dus alleen het binnenlandsche, bepaaldelijk het Amersfoortsche en het Haarlemsche bier. Bovendien schijnt zij niet lang gehandhaafd maar het vreemde bier allengs tegen betaling van accijns weder toegelaten te zijn.²

De geringe belemmering, die de Nederlandsche toltarieven in vergelijking met andere landen den handel berokkendden, werd nog verminderd door de menigvuldige vrijstellingen, die zoowel aan ingezetenen als aan vreemdelingen geschonken werden. Het schijnt dat vele kloosters en geestelijke gestichten het eerst op die wijze begunstigd zijn geworden met betrekking tot alles wat zij voor hunne nooddrift behoeften.³ Weldra trok de handel er echter ook voordeel van. Niet alleen in Holland maar ook in de overige gewesten zijn achtereenvolgens de poorters van de meeste plaatsen geheel of gedeeltelijk van de betaling der tollén vrijgesteld.⁴ Deze

¹ VAN MIERIS, III. 333: „Soo hebben wij geordonneert bij onsen Rade, datmen geenerhande bieren tappen, vercoopen noch gebruycken en sal mogen, nergens in onsen lande van Zuyt-Hollandt, binnen der steden, nocte daer buyten, sonder alleene bier, dat sij selver brouwen, of dat van buyten over de zee coemt.” Vgl. III. 482. *Handvesten van Haerlem*, bl. 44.

² VAN DE WALL, *Handvesten van Dordrecht*, 320. — Bij een handvest van Willem van Beijeren van 1351 (*Handvesten van Haerlem*, 35) was reeds voor Kennemerland, Westvriesland, Amstelland, Waterland en den Zeevank bepaald, dat er alleen inheensch bier mogt gebruikt en verkocht worden. In dit verbod schijnt „ommelands bier ende Hamburger bier” ook begrepen te zijn geweest; maar het is opmerkelijk dat Amsterdam was vrijgesteld: „sonder onse stede van Amstelredamme die zullen bruken ende vercopen wat bier dat si willen binnen hore vryheit van hore stede.”

³ LUZAC, *Hollands rijkdom*, III. 45. MEERMAN, graaf Willem van Holland, II. bl. 146, 237, 310; IV. bl. 196 vv.

⁴ S. J. VAN GEUNS, proeve eener geschiedenis van de toelating en vestiging van vreemdelingen in Nederland, Utrecht 1853, bl. 129—141.

vrijgevigheid stond in naauw verband met de zucht der vorsten, inzonderheid der Hollandsche graven, om de opkomst der steden te bevorderen door de nijverheid der poorters krachtig te ondersteunen. Het privilege kleefde echter aan den persoon, die verplicht was zijne goederen te vergezellen, zoo hij op tolvrijheid aanspraak wilde maken: een bezwaar van weinig belang in eenen tijd, toen het eene algemeene gewoonte was dat de kooplieden zelven met hunne waren reisden.¹ Ook gold het alleen voor hunne eigene schepen en goederen; niet voor die van tofpligtige personen, wier schepen zij huurden of wier goederen in hunne schepen geladen waren.² In het aangehaalde reglement voor de tolheffing op het Zwin werd bovendien de tolvrijheid, die de poorters van Sluis genoten, tot het geval beperkt waarin uitsluitend tolvrije personen handel dreven. Zoodra een vreemdeling deel had aan eenige onderneming, aandeel in het schip of in de goederen, dan verviel de vrijdom der overigen.³ Tot de vischvangst mogt men zich echter met vreemden vereenigen, zonder zijn regt te verliezen; en wanneer een poorter met anderen een schip kocht, was zijn aandeel vrij van den bepaalden tol. Dat ook elders in de Nederlanden diergelijke bepalingen golden, is waarschijnlijk.

Niet alleen de ingezetenen, ook de vreemdelingen kregen allengs deel aan deze voorregten; en het is een van de schitterende zijden van de Nederlandsche handelspolitiek in de middeleeuwen, dat de vorsten het van het hoogste belang beschouwden de kooplieden van naburige en meer verwijderde gewesten naar hunne havens en markten te lokken. Daar de vreemdelingen volgens het staatsregt dier dagen als regteloos beschouwd werden, zoolang de vorsten hen niet

¹ VAN ASCH VAN WIJCK, handelsverkeer van Utrecht, 260.

² Zie b. v. het reglement voor de tolheffing op het Zwin t. a. p. bl. 26: „voort heeft eenich poortere ghehuert j scip tieghen (d. i. van) eenen vreemden man tscip es toolne sculdich om dat die vremde man daer an deelt ende te segghene heeft.” — In de belangrijke voorregten, in 1389 door den graaf van Holland aan de Duitsche kooplieden toegezegd, werd bepaald dat zij op hun woord geloofd zouden worden betrekkelijk den eigendom der goederen, die zij met zich voerden. VAN MIERIS, III. 523.

³ T. a. p. 29: „die vremde lieden ontvrien altoos die poorters.”

in hunne hoede namen, was het niet overbodig hun te verzekeren dat zij beschermd en als ingezetenen behandeld zouden worden. Dat de graven van Holland zich met betrekking tot dit punt inzonderheid onderscheidden, kan ons niet bevreemden wanneer wij ons herinneren dat het na de stichting van Dordrecht weldra hun streven werd om hun gewest tot het middelpunt van den Nederlandschen handel te verheffen. Willem II en Floris V schijnen ook in dit opzicht de belangen des handels helder ingezien en het goede spoor aan hunne opvolgers gewezen te hebben. De eerste noopte de burgers van Lubeck en Hamburg langs de Hollandsche stroomen naar Vlaanderen te varen en dus ook de Hollandsche havens te bezoeken door zeer matige tollën voor hen vast te stellen, en strekte de hun geschonkene voorregten later ook tot de kooplieden van Dortmund, Bremen en Stade en de onderdanen der markgraven van Brandenburg uit.¹ Zijn zoon gaf in 1276 aan de kooplieden van Deventer, Kampen, Zwol en andere naburige plaatsen vrijheid om in Holland, en bepaaldelijk te Dordrecht, handel te komen drijven, uit overweging dat het land daarvan voordeel en eer zou inoogsten, en liet de daartoe betrekkelijke oorkonde door de poorters van Dordrecht, Middelburg, Zierikzee, Haarlem en Westkappel met hunne zegels bekrachtigen.² In het volgende jaar gaf hij eenige voorregten aan de burgers van Hamburg.³ Met het doel om Dordrecht te begunstigen, schonk Willem III in 1313 aan alle kooplieden van *Oestlande*, dat is van alle steden aan de Oostzee gelegen,

¹ MEERMAN, geschiedenis van graaf Willem, II. bl. 59; IV. bl. 282, 312, 362, 364. SARTORIUS, Urkundliche Geschichte I. p. 216, II. p. 47.

² VAN MIERIS, I. 385: „Sint dat die komanne van steden ende van dorpen, die hier na volgen, — — — die tott nu in Vlanderen totter havene, die men heet Swin, met hore comenscap vor desen pleghen te varen, nu totte onser havene van Dordrecht, of tott ene ander steden in onse lant, daert hem best coemt, mit hoere comenscap van desen daghe voert begheren te varen en achtinge hebben, ende wy marken, dat van hore toecomst al onss' lants orbaer ende ere mach wesen, es dat zake, dat si hore vaert voerseyt tott onsen lande maken,” etc. Vgl. II. 44, 72.

³ VAN MIERIS, I. 394: „Nos considerantes quod ex ipsorum advertu toti terrae nostrae utilitatis et honoris advenire, et accrescere poterit incrementum.”

vrijheid van tollen, indien zij met hunne volle lading derwaarts wilden komen.¹ In 1339 stond Willem IV aan de poorters van Alkmaar toe, Vlamingers, Brabanders en andere uitheemschen op hunne markten toe te laten.² In 1351 gaf Willem V aan de Oost-Friezen, met welke hij in 1348 een wapenstilstand had gesloten, verlof om tusschen Oost-Friesland en Haarlem veilig te varen en te Haarlem bier te koopen.³ In 1389 vergunde hertog Albrecht aan de stad Hoorn, dat de Deenen hare markt met hun vee en hunne paarden bezoeken mogten.⁴ In hetzelfde jaar kregen de kooplieden van Duitschland belangrijke voorregten. Er werd voor hen eene afzonderlijke tollijst vastgesteld. Wanneer zij met ongebroken last te Dordrecht ter stapel kwamen, zouden zij slechts één tol te betalen hebben, in andere gevallen slechts één tol in Holland en één in Zeeland. Volkomene vrijheid om te vergaderen, zoowel in het geheim als in het openbaar, werd hun toegezegd; en als er een oorlog met Duitsche vorsten uitbrak, zouden zij veertig dagen hebben, om te vertrekken, of meer, als het noodig was. In verband met de gewoonte dier dagen om kooplieden aan te houden voor schulden of misdrijven van hunne landgenooten, was het ook een groot voorregt dat zij van die aansprakelijkheid voor het gedrag van anderen ontheven werden.⁵ De Italianen, Spanjaarden en Portugezen werden met de Duitschers op ééne lijn gesteld.⁶ Doch het is overbodig deze

¹ VAN DE WALL, handvesten van Dordrecht, 137.

² LUZAC, Hollands rijkdom, I. 206.

³ Handvesten van Haerlem bl. 36: „den Oostvriesen *onsen vyanden* — — — — veylich te varen ende te bieren binnen onsen lande.”

⁴ Handvesten van Amstelredam, I. bl. 31.

⁵ VAN MIERIS, III. 523: „Item dat men neynen man van den voirsz. coeplieden binnen onsen landen hem, noch syn goet houden moghen, noch restieren voor een ander mans scult, of misdaet, of het en ware, dat hi kenlic borge daer voren ware.” In Engeland kwam de bepaling: „that the said foreign merchants should hereafter be liable to no execution, stop or loan, either on themselves or on their goods,” reeds voor in de Charta mercatoria van 1302; doch ANDERSON (origin. of commerce, I. 269) deelt ons mede hoe desniettemin de gewoonte nog lang in stand bleef „of one foreigner's being liable for the debt and even punishable for the crime of another.”

⁶ VAN MIERIS, III. 507.

voorbeelden te vermenigvuldigen. Alleen zij nog opgemerkt, dat in de overige Nederlandsche gewesten dezelfde politiek werd gevolgd.¹

Bij deze zucht om nijvere vreemdelingen aan te lokken kunnen wij verwachten, dat reeds vroeg in de verdragen sprake van de kooplieden zal zijn geweest. Toen in 1202 tusschen Hendrik I hertog van Brabant en Dirk VII graaf van Holland vrede werd gesloten, werd bepaald dat de wederzijdsche kooplieden vrijelijk in beider landen zouden mogen verkeereren, zonder hogere tollèn te betalen dan van ouds gebruikelijk was geweest.² In het vredesverdrag van 1256 tusschen Margaretha gravin van Vlaanderen en Floris voogd van Holland komen weder diergelijke bepalingen voor.³ Toen in 1307 tusschen den hertog van Brabant, die te midden der onlusten na den moord van Floris V in 1296 getracht had zich van een gedeelte van Holland meester te maken, en den graaf van Holland een verdrag gesloten was, waarbij de eerste zijne aanspraken opgaf, was het onmiddelijke gevolg dat aan de Dordrechtsche kooplieden weder vrijgeleide werd verleend, om in zijne landen handel te drijven.⁴ In het verdrag van 1323, waarbij de langdurige twisten tusschen Vlaanderen en Holland over het bezit van Zeeland werden beslecht, werd uitdrukkelijk bepaald dat

¹ Zie de meeste hiertoe betrekkelijke plaatsen uit VAN MIERIS en andere bronnen met zorg bijeengebragt door S. J. VAN GEUNS, proeve eener geschiedenis van de toelating en vestiging van vreemdelingen in Nederland, 1853 bl. 6—27, 62—64, 79, 141. Vgl. PESTEL, commentarii I. p. 264 sqq. Jhr. Mr. H. J. VAN DER HEIM, iets over vroegere scheepvaartwetten, 's Grav. 1850.

² VAN MIERIS I. 138: „quod mercatores Ducis ejusdem, transeuntes per terram praedicti Comitis, transibunt cum eodem jure tam in aquis quam in terris, quo telonia fuerunt in principio suae constitutionis statuta: mercatores vero Comitis, per terram Ducis transeuntes, tam in terris quam in aquis per omnia praedicto modo transibunt. Item firmiter statutum est inter eos, quod si quis de terra Comitis credit pecuniam suam homini de terra Ducis, non potest nec debet et vadium pro eo accipere, nisi prius illum conveniat in Oppido vel in loco, in quo manet, et si justitia loco fuerit ipsi denegata, vadium accipere potest, sed non alibi nisi super homines loci vel Oppidi, ubi justitia ei fuerit denegata: simili modo observabitur per omnia si homines Ducis hominibus Comitis suam crediderint pecuniam.”

³ VAN MIERIS, I. 299.

⁴ AREND, II. 2de stuk bl. 36.

de wederzijdsche handel vrij en onbelemmerd zou zijn, onder voldoening der gewone tollën en regten.¹ Deze voorbeelden zijn voldoende om den geest te leeren kennen, die in alle verdragen doorstraalt.

De graven van Holland waren er inzonderheid op bedacht om met Engeland in het belang des handels eene goede verstandhouding te bewaren. De betrekkingen met dat land waren zeer oud en van groot gewigt. In de tweede helft der middeleeuwen dreef Engeland meer handel met de Nederlanden dan met alle overige landen te zamen.² Het hoofd-artikel van den Engelschen uitvoer was de wol, die wegens de uitgebreide schapenteelt, ten deele het gevolg der verwaarloozing van den landbouw na de Normandische verovering, in groote hoeveelheid voortgebracht en door de Nederlandsche lakenfabrieken zeer gezocht werd. Zij schijnt van de tiende tot de twaalfde eeuw naar Tiel en naar Utrecht, later naar Dordrecht gevoerd te zijn.³ Krachtig droeg dit bij tot den bloei der Noord-Nederlandsche lakenfabrieken. Van de zijde der Engelschen werd die uitvoerhandel gedreven door eene begunstigde handelmaatschappij, *the compang of the merchants of the staple of England*, omstreeks 1248 opgericht en aansprakelijk voor de betaling der uitvoerregten, die een der belangrijkste bronnen van inkomsten voor de schatkist vormden.⁴ Daar de ondervinding echter leerde dat die uitvoerregten gemakkelijk konden ontdoken worden, wanneer het vrijstond om niet slechts uit alle Engelsche havens maar ook naar alle andere havens wol uit te voeren, bepaalde Eduard II in 1312 dat de wolstapel op eene bepaalde plaats in de Nederlanden zoude zijn. Alle Engelsche wol moest derwaarts worden gebracht, terwijl later ook nog meermalen werd vastgesteld uit welke Engelsche havens uitsluitend mogt worden uitgevoerd. De bepaling der stapelplaats werd, onder 's konings goedkeuring, aan de *Company*

¹ Ibid. 39. Zie ook VAN MIERIS, III. 188. VAN GEUNS, t. a. p. bl. 12.

² ANDERSON, origin of commerce, I. 285.

³ VAN ASCH VAN WIJCK, handelsverkeer van Utrecht, 533 vv. VAN DE WALL, handvesten van Dordrecht, 19.

⁴ ANDERSON, I. 216, 231.

overgelaten, die zich eerst te Antwerpen, daarna te Brugge en in 1348 te Calais vestigde, dat destijds aan de Engelschen toebehoorde en tot 1558 in hunne handen bleef, in welk jaar de stapel naar Brugge terugkwam.¹ De menigvuldige geschillen en oorlogen tusschen Engeland, Vlaanderen en Frankrijk gaven echter aanleiding dat de stapel tijdelijk ook elders gevestigd werd. Zoo was hij van 1382 tot 1388 te Middelburg.² Het aanzienlijk verbruik van wol in de Nederlanden en de belangrijke voordeelen, die daaruit zoowel voor de inkomsten der wederzijdsche vorsten als voor de algemeene welvaart voortvloeiden, noopten hen evenzeer om dien handel te begunstigen. Even als in de Nederlanden, heerschte ook reeds vroeg bij de Engelsche regering eene vrijgevege handelspolitiek. Het groot charter van 1215 bevatte de toezegging eener volkomene handelsvrijheid voor alle vreemde kooplieden, die zich zelfs, onder voorwaarde van wederkeerigheid, tot oorlogstijd uitstrekten;³ en in 1302 vaardigde Eduard I de beroemde *charta mercatoria* uit, waarbij het genoemde beginsel uitdrukkelijk werd herhaald. Van onze zijde bleef men niet achter. Herhaaldelijk werd aan de Engelsche kooplieden vrijgeleide toegezegd, en toen in 1275 de koning van Engeland, met Vlaanderen in oorlog, den uitvoer van wol verboden had, en de Hollandsche en Zeeuwsche zeevaarders, van hun gewoon bedrijf verstoken, zich uit weêrwraak ter kaapvaart uitrustten en aan de Engelsche

¹ ANDERSON, I. 281, 284, 326, 332, 355; II. 103.

² Zie VAN MIERIS, III. 383, 396, 433, voor de vrijheden en voorregten, destijds aan de leden der *Company* gegeven, en de bescherming aan de Spaansche, Italiaansche en andere vreemde kooplieden toegezegd, die te Middelburg kwamen en in Zeeland vertoefden.

³ Art. 41: „Omnes mercatores habeant salvum et securum exire ab Anglia et venire in Angliam, morari et ire per Angliam, tam per terram quam per aquam, ad emendum et vendendum, sine omnibus malis toltis, per antiquas et rectas consuetudines, preterquam in tempore guerre, et si sint de terra contra nos guerrina; et si tales inveniantur in terra nostra in principio guerre, attachientur sine dampno corporum et rerum, donet sciatur a nobis vel capitali justiciario nostro, quomodo mercatores terre nostre tractentur, qui tunc inveniuntur in terra contra nos guerrina; et si nostri salvi sint ibi, alii salvi sint in terra nostra.” Teregt zeide MONTESQUIEU (*Esprit des lois*, xx c. 14): „Il est beau que la nation Angloise ait fait de cela un des articles de sa liberté.”

koopvaardij groot nadeel toebragten, liet Floris V niets onbeproefd om de verbrokene handelsbetrekkingen zoo spoedig mogelijk te herstellen.¹ Zoo werd insgelijks, na elken oorlog, zoodra de vrede gesloten was, over en weder de handelsvrijheid hernieuwd, en nadat in de vijftiende eeuw de wederzijdsche betrekkingen herhaaldelijk door vijandelijkheden verstoord en daardoor aan de welvaart van beide landen groote afbreuk gedaan was, werd in 1496 het Groot-Commercietraktaat gesloten, dat eene schitterende uitzondering maakte op den meer en meer naar privilegie, monopolie en uitsluiting overhellenden geest dier tijden. Het gaf aan de onderdanen van beide vorsten volkomen vrijheid om met alle koopwaren² in elkanders land handel te drijven, alles in en uit te voeren en op elkanders kusten te visschen, behoudens de verpligting om de gewone tollën te betalen. Het zou aan beide vorsten slechts vrijstaan den uitvoer van levensmiddelen in tijden van gebrek of om andere billijke redenen te verbieden.³ Opmerkelijk is ook de afzonderlijke bepaling dat de uitvoer van goud en zilver, behoudens zekere waarborgen tegen misbruik⁴ over en weder geheel vrij zou zijn, daar het verbod van uitvoer van edele metalen in het laatst der middeleeuwen reeds aan de orde van den dag was.⁵ Hoewel hierbij van wederkeerigheid sprake was, pleitte dit meer nog voor de Nederlandsche dan voor de Engelsche

¹ AREND, II. 1ste stuk, 345.

² „tam eorum bona propria quam etiam aliena.” Zie hiervoor, bl. 51 noot. 3.

³ „solvendo tamen, quantum attinet ad mercatores utriusque partis partium praedictarum, pro rebus, bonis et mercantiis suis, jura et thelonia quae ante quinquaginta annos proxime elapsos statuta, soluta et consueta fuerunt, et non alia: et nichilominus poterunt utriusque partis principes in dominiis suis, quoad subditos suos, talia jura et thelonia quae voluerunt de novo instituere. Poterunt etiam, non obstantibus praedictis, causa necessitatis victualium, et alia justa et rationabili causa, prohibere et defendere, ne tale genus victualium quod eis magis videbitur expedire a dominiis extrahatur.” Vgl. voor de tractaten met Engeland A. KLUIT, *historiae federum Belgii federati primae lineae*, Lugd. 1790, I. p. 188 sqq. *Groot Placaat- en charter-boek van Vriesland*, I. 675.

⁴ De uitvoerders moesten een getuigschrift vertoonen van het bestuur der plaats, waar zij zich het metaal hadden aangeschaft, dat het op wettige wijze hun eigendom was geworden.

⁵ KAUTZ, geschichtl. Entwicklung, 258.

vrijgevigheid, daar zoowel uit de woorden zelven van het tractaat als uit andere berigten¹ blijkt dat er wel geregeld goud en zilver uit Nederland naar Engeland ging, inzonderheid tot betaling der van daar ontvangene wol, maar niet omgekeerd uit Engeland naar Nederland. Bovendien trachtte men in Engeland reeds vroeg den geldvoorraad door wettelijke voorschriften te doen toenemen. In 1340 werd bepaald dat voor iedere baal wol door den uitvoerder twee mark zilver moest worden teruggebracht. Gedurende de gansche vijftiende eeuw beschouwde men aldaar dien uitvoer als een verlies voor de natie en legde dien ten gevolge meermalen aan de vreemde kooplieden de belemmerende verplichting op om het geld, dat zij voor hunne ingevoerde en verkochte waren ontvangen hadden, uitsluitend tot aankoop van binnenlandsche producten te bezigen. Nog in 1531 werd dit gebod herhaald.²

Ook met betrekking tot de afschaffing van het voor de scheepvaart verderfelijke strandregt, waaromtrent het Hanseverbond zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt,³ is Nederland niet achter gebleven. Reeds in 1252 werd Soest in Westfalen, gedurende de middeleeuwen eene der aanzienlijkste landsteden van Duitschland, door graaf Willem II van het strandregt op de Hollandsche kusten vrijgesteld.⁴ Toen Floris V in 1277 aan de Hamburgsche kooplieden belangrijke voorregten schonk, voegde hij er uitdrukkelijk bij, dat hunne bij schipbreuk op het strand geworpene goederen jaar en dag voor hen en hunne erfgenamen zouden bewaard worden; en dezelfde bepaling komt voor in het privilegie, door hem in het volgende jaar aan de Overijsselsche steden Kampen, Zwol, Deventer en andere geschonken.⁵ Die bewaring gedurende jaar en dag werd in Engeland voor het

¹ ANDERSON, I. 285.

² ANDERSON, I. 274, 313, 407, 505; II. 54.

³ SARTORIUS, *Geschichte des Hanseatischen Bundes*, II. p. 660. H. WHEATON, *histoire des progrès du droit des gens*, Leipzig 1846, I. p. 93. CIBRARIO, *écon. pol. du moyen-âge*, II. p. 166.

⁴ BERG, *Hanseverbond*, 134.

⁵ VAN MIERIS, I. 348, 394, 396. Vgl. VAN GEUNS, t. a. p. bl. 37—40, 194—198; PESTEL, *Commentarii* I. 454.

eerst in 1275 bij de wet verordend, onder de in Nederland onbekende voorwaarde, dat althans één levend wezen van het wrak gered zou zijn;¹ en wij zagen reeds vroeger² dat het tot 1370 duurde, eer hetzelfde beginsel in Scandinavië werd toegepast.

Terwijl de vreemdelingen nog bijna overal met groote moeilijkheden te kampen hadden om aandeel aan het handelsverkeer te bekomen, werd dus in Nederland niets verzuimd om hen aan te lokken en geregelde betrekkingen met hen aan te knoopen. Wij zullen later zien hoezeer de steden in dit opzigt met hare vorsten wedijverden, in tegenoverstelling van de Engelsche natie, die nog langen tijd met tegenzin tegen de vreemdelingen als mededingers en onderkruipers vervuld bleef.³ Handelsvrijheid en gelijkstelling van de vreemdelingen met de ingezetenen waren de middelen, waardoor men trachtte de bevolking en de welvaart te doen toenemen en Nederland tot het middelpunt en de stapelplaats van den handel tusschen de Oostzee en de Middellandsche zee te verheffen. Is het te verwonderen dat het grootsche doel snel werd bereikt?

¹ BLACKSTONE, commentaries on the laws of England, B. I. ch. 8 § 11.

² Bl. 41.

³ ANDERSON, I. p. 516: „our cities and monopolising corporations, who always looked with envious eyes on the benefits which were reaped by foreign merchants residing in and trading to England.” Vooral te Londen had men: „great aversion and opposition to the foreigners.” I. p. 242. Vgl. I. p. 137, 269, 317, 354, 366, 483, 515; II. 34. Zie ook GOURAUD, histoire de la politique commerciale de la France, I. p. 136: „Il n'est pas de vexations, d'avaries, de découragements de toutes sortes que le Conseil privé, le maire de Londres, les gouverneurs des ports, à partir de cette époque, n'infligent aux marchands étrangers, pour les dégoûter de faire le commerce d'importation, par exemple, autrement que par navires anglais, ou bien de priver les Anglais d'un fret et d'un article fructueux d'échange, en emportant certains objets manufacturés d'Angleterre. On ferait un volume du récit des mesures de protection violente que, durant le seizième siècle, l'Angleterre en ce genre adopta, et qui plus tard passèrent, pour y rester jusqu'à nos jours, dans le texte de son droit des gens.”

⁴ SCHERER, Geschichte des Welthandels, I. 364: „Es beweist einen hohen Grad praktischer Geschäftskunde und noch mehr tief und weitblickenden Scharfsinns, dass die Herren und Gemeinden des Landes inmitten des durch Privilegien, Monopole und Ausschliessungen beschränkten und daran gewohnten Zeitgeistes eine vollkommene Freihandelspolitik einschlugen, allen Völkern gleiche Aufnahme gewährten, den Gang des Handels sich selbst überliessen und sich jeder andern

§ 6 *De stapelregten.*

In naauw verband met de tollen stonden de stapelregten, die in de middeleeuwen zeer algemeen zijn geweest en vooral door de Duitsche keizers en landsvorsten in overgroote menigte zijn verleend. Zij hielden de verpligting in om zekere waren op eene bepaalde plaats ter markt te brengen, en kunnen in twee soorten onderscheiden worden, naarmate zij de voortbrengselen eener bepaalde streek in den omtrek der markt, of wel in het algemeen alle handelswaren betroffen. In het eerste geval was de maatregel vrij onschuldig, zelfs dikwerf zeer nuttig, zoolang er nog eene dun gezaaide bevolking, weinig verkeer, veel onveiligheid was. De verkoopers werden niet langer door rondreizende opkoozers bedrogen. Zij waren zeker hunne waren te kunnen afzetten tegen een redelijken prijs, daar op de markt altijd eene voldoende vraag bestond, en de koopers zelve behoeften niet het land rond te reizen maar wisten waar zij, hetgeen zij verlangden, in voldoende hoeveelheid konden vinden. De mededinging der verkoopers, die den prijs drukte, werd opgewogen door de mededinging der koopers, die den prijs opjoeg. Het behoeft echter naauwelijks gezegd te worden, dat deze maatregel, die bij geringe handelontwikkeling gunstig werken kon, belemmerend en voor de verkoopers nadeelig werd, naarmate de bevolking toenam en de gelegenheden tot voordeeligen afzet zich vermenigvuldigden. Toen maakten de koopers allengs van hunne magt gebruik om het evenwigt tusschen hen en de verkoopers te verbreken, en het stapelregt ontaardde in eene onderdrukking van het platte land ten gunste der steden.¹

Einmischung enthielten, als der, ihm durch die zweckdienlichsten Anordnungen und Anstalten fördersam entgegenzukommen, ihn durch eine weise, gerechte und schnelle Handhabe der bürgerlichen Gesetze in allen Operationen zu unterstützen und so den Vorzug des Ortes recht lebhaft empfinden zu machen. Wir glauben, dass wenn man den Ursachen der langen und ausserordentlichen Handelsblüthe der Niederlande in diesem Zeitraum nachforscht, auf dieses handelspolitische Regierungssystem der Hauptnachdruck zu legen und es höher anzuschlagen sei, als die natürlichen Vortheile der Lage und die Gunst der äusseren Verhältnisse.”

¹ FISCHER, *Gesch. des Teutschen Handels*, II. 312—319. SCHERER, I. 385. Vgl. A. Z. HANLO, *diss. de privilegiis urbium cogendi mercatores ut mercium vendendarum gratia forum suum adeant*, vulgo *Stapelregt*, Lugd. Bat. 1828.

Hoe algemeen die onderdrukking in ons vaderland geweest is, zullen wij later zien, wanneer wij de gevolgen van de autonomie der steden overwegen. Hier verdient alleen het Groningsche stapelregt zoowel om zijn oorsprong als om zijne geschiedenis eene afzonderlijke behandeling.

De Ommelanden bestonden oudtijds uit verscheidene kleine gemeenebesten, die zich allengs naauwer aan elkander en aan de stad Groningen aansloten, zoowel tot onderlinge bescherming tegen den vijand als in het belang eener goede regtspraak. Daar ten gevolge der partijschappen in de Ommelanden orde noch regt bestond, werd zeer dikwerf door de eene of andere partij, die onregt geleden had of zich verongelijkt achtte, de regtspraak der stad ingeroepen, en dit gaf eindelijk in 1428 aanleiding tot een verdrag, waarbij van de vonnissen der Ommelandsche regters appel aan de regtbank der Warven te Groningen werd toegelaten. Niet minder met betrekking tot den handel dan met betrekking tot het regt vestigden de Ommelanders het oog op de stad, die reeds vroeg, gelijk wij zagen, een levendig verkeer zoowel met het buitenland als met de overige Nederlandsche gewesten onderhield, en wier markt hun dus eene uitmuntende gelegenheid aanbood om de voortbrengselen van hunnen landbouw en van hunne veeteelt te gelde te maken of tegen andere waren te verruilen. Van daar dat zij reeds in 1251 een verdrag met Groningen sloten, waarbij bepaald werd dat de markt dier stad ten allen tijde voor hen vrij, open en onbelemmerd zou zijn. Daarentegen verlangden de Groningers dat de Ommelanders hunne waren nu ook uitsluitend bij hen ter markt bragten en zich bij hen van alles, wat zij behoefden, voorzagen, en de laatsten waren daartoe des te meer geneigd, naarmate de stad door het afnemen van den handel te Stavoren en door het toenemen van hare betrekkingen in de Oostzee in welvaart won. Zoo was Groningen reeds door de magt der omstandigheden de stapelplaats der Ommelandsche producten geworden, voordat haar met betrekking tot dit punt in eenig staatsstuk een uitsluitend regt was toegekend. Dit geschiedde eerst in de vijftiende eeuw, toen de gilden meer iuvloed en voorregten

verkregen. Toen werd in hunne reglementen uitdrukkelijk bepaald dat noch vreemdelingen noch stedelingen in de Ommelanden handel mogten drijven, zoodat de landlieden wel verplicht waren om hunne producten naar de stad te brengen en aldaar het benoodigde in te koopen.¹ Aan de zijde van den Dollart en de Eems werd echter nog veel handel door de Ommelanders gedreven met de Hamburgers, die toen meester van Embden waren en zich niet om het Groningsche stapelregt bekommerden. Dit gaf aanleiding tot veel twisten en vijandelijkheden, totdat in 1437 een verdrag tusschen Groningen en Hamburg gesloten werd, waarbij aan Groningen de stapel der inlandsche goederen, doch tevens aan Hamburg het vrije gebruik der Eems werd toegekend. Nu was echter de uitvoer van landbouwproducten aan de landzijde nog mogelijk. Ten einde dezen te voorkomen, werd in de verbonden van 1473 en 1482 tusschen de stad en de Ommelanden uitdrukkelijk bepaald, dat geen koorn kon worden uitgevoerd, dan alleen wanneer het over zee was aangebragt.²

Niet tevreden met den handel der Ommelanders aldus aan banden te hebben gelegd, trachtten de Groningers ook te beletten dat er fabriekmatige arbeid werd uitgeoefend. Reeds in de veertiende eeuw maakten zij aanspraak op het uitsluitende regt om bier te brouwen, dat hun echter herhaaldelijk betwist is.³

Natuurlijk ontstond nu, naarmate de handel zich ontwikkelde en de welvaart in de Ommelanden toenam, aan de eene zijde bij Groningen de zucht om het stapelregt uit te breiden, aan de andere bij de Ommelanders de zucht om het in te

1 Volgens het *Gilt ende Oldermansboek* werd het in 1439 aldus gedefiniëerd: „dat nemandt na desen daghe in Vreeslandt tusschen der Eemse ende die Lauwerse koopmanscap sal drijven he en sie borger ofte he en hebbe syne buirmalen ende syne ghiltrechte ghewonnen van den Oldermannen. — — Want van den ghemeenen coepman de stapell ende de hoghste markeden van allen gueden van Vreeslandt geleghet is to Groninghen.” H. O. FEITH, diss. de gildis Groninganis, Gron. 1838. p. 65 sqq.

2 Mr. H. L. WICHERS, verklaring van het tractaat van de reductie der stad Groningen aan de Unie van Utrecht, Gron. 1794, I. bl. 47 vv., 72 vv., 90.

3 WICHERS t. a. p. II. 54.

krimpen. Voortdurend rezen daarover oneenigheden. De hertog van Alva gaf in 1571 eene sententie die geen van beide partijen bevredigde. In 1579 sloten de Ommelanden zich bij de Unie van Utrecht aan, voornamelijk omdat zij daarvan verzachting van het stapelregt verwachtten. Dezelfde reden noopte de stad zich van deelneming aan de Unie te onthouden. Toen Groningen in 1594, na eenigen tijd door prins Maurits belegerd te zijn, tot de Staatschen overging, werd in het verdrag zeer wijselijk van het stapelregt gezwegen, maar bepaald dat de Staten-Generaal voortaan de geschillen tusschen de stad en de Ommelanden zouden beslechten. Dit is ook geschied bij de uitspraken van 21 Januarij 1597 en 8 Junij 1599, die beiden de strekking hadden om de Ommelanders, behoudens eenige voorregten voor de stad, meer vrijheid van beweging te geven. De eerste hield in dat de Ommelanders overal en met iedereen vrijelijk zouden mogen handel drijven, met uitzondering van de voortbrengselen van hun eigen landbouw en veeteelt, die te Groningen ter stapel moesten worden gebracht. Bier zouden zij alleen voor hun eigen verbruik mogen brouwen, niet om het te verkoopen. De tweede was nog gunstiger voor de Ommelanders, daar het stapelregt beperkt werd tot de verpligting om de waren gedurende eenen voormiddag ter stapel te brengen aan de Diepswallen. Onverkocht zijnde, werden zij door een beambte gemerkt en konden dan overal vrijelijk verkocht worden, behoudens de verpligting om bij uitvoer naar buiten 's lands een bepaald stapelregt te betalen, dat intusschen vrij laag was gesteld, daar het bij voorbeeld voor een ton boter even als voor een paard slechts vier stuivers bedroeg.¹

In het begin der zeventiende eeuw kwamen er nieuwe geschillen op tusschen Groningen en Appingadam, dat zich niet aan het stapelregt onderwerpen wilde en, behalve op oude privilegiën en gewoonten, zich ook hierop beriep „dat de natuurlijke vrijheid van alle steden en plaatsen medebragt dat de ingezetenen handel en trafiek konden en mogten drij-

¹ WICHERS, I. 110, 132; II. 177, 180.

ven, werwaarts het voordeel hen riep en het belang zulks vorderde." Bij twee vonnissen der Staten-Generaal van 4 December 1610 en 3 Julij 1615 werd de eisch toegewezen en Appingadam van het Groningsche stapelregt vrijgesteld.¹

Tot dezelfde soort van stapelregten, als waartoe het Groningsche behoorde, kan voorts nog gebragt worden, dat alle Hollandsche visschers volgens een handvest van 1342 verplicht waren de visch, die zij in de Zuiderzee gevangen hadden, te Naarden ter markt te brengen, welk voorschrift eerlang door den hertog van Gelderland werd nagevolgd door de aanwijzing van Harderwijk als de stapelplaats van visch voor zijne onderzaten.² Diergelijke bepalingen waren destijds hoogst waarschijnlijk slechts de wettelijke bekrachtiging eener bestaande gewoonte en hebben ongetwijfeld allengs moeten wijken voor de toenemende en door den opstand tegen Spanje bevestigde autonomie der onderscheidene gewesten en steden.³

Er was echter nog een tweede soort van stapelregten, hierin bestaande, dat men met sommige of met alle waren niet door of langs eene bepaalde plaats mogt trekken, zonder die aldaar eerst te koop te hebben uitgestald. In sommige opzichten waren die veel voordeeliger voor de plaats, die er het genot van had en tevens veel nadeeliger voor den handel in het algemeen. Zij schonken het voorregt van eene ruime markt, die niet alleen aan eene menigte personen middelen van bestaan verschafte maar ook tot allerlei bedrijven en ondernemingen aanspoorde. Daarentegen werd de handel er meer door belemmerd; want terwijl het op het platte land, vooral naarmate het verkeer er levendiger en de veiligheid er grooter werd, niet moeilijk was het stapelregt eener soms uren ver verwijderde plaats te ontduiken, wanneer men

¹ WICHERS, II. 193—200.

² VAN MIERIS, II. 596. HANLO, 71. Tegenwoordige staat van Gelderland bl. 473.

³ Dat Naarden althans den stapel niet uitsluitend behield, bewijst eene handvest van 1488, waarbij aan de Hollandsche visschers bevolen werd den haring, dien zij in de Zuiderzee vingen, ter markt te brengen te Amsterdam, Monnikendam, Edam, Hoorn, Enkhuizen of Medemblik. Zie *Handvesten, privilegïën, willekeuren ende ordonnantiën der stad Enchuysen*, 1667, bl. 42.

daarin voordeel zag, bleef de groothandel wegens de over het geheel geringe zorg voor de middelen van gemeenschap eeuwen lang aan dezelfde water- en landwegen gebonden en kon zich dus veel moeilijker aan het kostbare en lastige oponthoud onttrekken. Het is bekend hoeveel afbreuk de stapelregten van Worms, Spiers, Maintz en Keulen tot in de negentiende eeuw aan den Rijnhandel hebben gedaan.¹ Ook in Nederland kwamen onderscheidene diergelijke stapelregten op, die echter, met ééne uitzondering, weinig omvang hadden en waarvan sommigen niet anders bedoelden dan de ontduiking van verschuldigde belasting te voorkomen. Zoo bepaalde graaf Willem VI in 1404 dat bij het eiland Walcheren geen goederen mogten worden overgeladen zonder binnen de stad Middelburg opgeslagen te zijn geweest en de regten betaald te hebben, die hij zoowel als de stad gewoon was daarvan te heffen. Zoo kreeg Enkhuizen met hetzelfde oogmerk in 1573 gedurende een viertal jaren het stapelregt van alle visschen, die het Vlie of Marsdiep werden binnengevoerd, opdat zij niet zonder belasting te betalen naar Engeland zouden gebragt worden.² Meer met het oog op de bevordering van den bloei der steden werd in 1351 aan Amsterdam de stapel verleend van uitheemsch bier, en in 1357 aan Heusden van alle opvarende visch, uitgezonderd haring van de Schoonsche kusten, die onmiddelijk *ter hoogste markt*, dat was in die dagen naar Keulen of Venlo, gevoerd mogt worden. In 1386 kreeg Heusden bovendien den stapel van al het zout, dat de Maas of de Waal opvoer „ten ware ter hoechster marcte,” zoodat ook nu weder gezorgd was dat de buitenlandsche handel geen schade kon lijden.³ Waar zoo veel voorzigtigheid bij de vorsten zich paarde aan zooveel naijver tusschen de steden, als wij weldra zien zullen dat

¹ SCHERER, II. 417. BEER, II. 421, 479.

² HANLO, 71 sq.

³ VAN MIERIS, II. 806; III. 28, 453. J. VAN OUDENHOVEN, beschrijving van Heusden, Amst. 1651, bl. 39 vv. Zie voor een stapelregt van Zwolle ten aanzien der goederen, welke door de Veenbrugge en over de Nyebrugge gevoerd werden: B. J. VAN HATTUM, geschiedenissen der stad Zwolle, 1767 vv. I. bl. 367. Tegenw. staat van Overijssel, III. bl. 429.

in Nederland bestond, daar kunnen wij ons niet verwonderen dat de stapelregten over het geheel onbeteekenend gebleven zijn en den handel naauwelijks gehinderd hebben. Slechts een dier regten verdient wegens zijn omvang en zijne geschiedenis een uitvoeriger vermelding.

Deels ten gevolge van zijne gunstige ligging, deels ten gevolge van den afbreuk, door den tol te Dordrecht aan den handel van Tiel toegebracht, dat allengs van zijn voorrang als middelpunt en stapelplaats van den handel op Engeland had moeten afstand doen, verhief Dordrecht zich meer en meer en werd eene aanzienlijke koopstad. Wegens de trouw, door de burgers aan graaf Floris IV bewezen, werden zij door diens zoon Willem II in 1249 met tolvrijheid begunstigd, met uitzondering van wijn, laken of wol, staal en ijzer, waarvan zij het geheele, en van zout en graan, waarvan zij het halve tolgeld zouden moeten voldoen. Dat voorregt had volgens den geest dier tijden alleen betrekking op de eigene goederen der begunstigten, doch deze zochten er allengs partij van te trekken, niet slechts om goederen van anderen, die zij in hunne schepen geladen hadden, van den tol te bevrijden, door die als hun eigendom aan te geven, maar ook om onvrije goederen aan den tol te onttrekken, door die in het benedenste gedeelte van hun schip onder tolvrije goederen te verbergen.¹ Hierdoor werd natuurlijk aan de grafelijke inkomsten afbreuk gedaan en tevens nadeel toegebracht aan de vreemde kooplieden, die geen tolvrijheid hadden en dus ook van zulke kunstmiddelen geen gebruik konden maken, zoodat zij bezwaarlijk met de bevoorregten konden mededingen. Er lag tot bestrijding van dit euvel een middel voor de hand, dat tevens krachtig kon medewerken om Dordrecht op te heffen en tot het middelpunt van den handel langs de rivieren te maken. Wanneer men bepaalde dat alle goederen, die langs Dordrecht moesten varen, binnen die stad gelost en uitgestald moesten worden, dan kon er veel minder bedrog en ontduiking van den tol plaats grijpen, terwijl de stad daarvan tevens groot voordeel

¹ VAN DE WALL, handvesten van Dordrecht, 102 noot 6.

moest trekken. Zulk eene verpligting tot af- en overlading bestond reeds sedert vele jaren te Valenciennes in Henegouwen, welks graaf niet slechts aan den graaf van Holland Floris V verwant was maar ook in dat gewest aanzienlijke goederen bezat. Na den moord van genoemden vorst in 1296 werd de graaf van Henegouwen door de edelen van Zuid-Holland uitgenoodigd om, terwijl de zoon en opvolger van Floris V, Jan I, nog in Engeland vertoefde, tijdelijk in het bestuur des lands te voorzien, terwijl hij drie jaren later door den jeugdigen graaf tot mederegent werd aangenomen.¹ Het kan dus niet bevreemden dat in hetzelfde jaar door beide vorsten gezamenlijk eene handvest werd uitgevaardigd, waarbij tot wederopzeggens toe de markt van alle waren, die de Merwede en de Lek afkwamen, te Dordrecht gevestigd werd.² In 1304 werd dit privilegie, waarvan de uitwerking volkomen aan de verwachting beantwoordde, bevestigd doch tevens eenigermate beperkt. Het stapelregt zou zich bepalen tot haver, wijn en hout. Niemand die beneden d. i. ten westen van Dordrecht woonde, zou de stad mogen voorbijvaren om haver of hout in te koopen, maar zich aldaar van het benoodigde moeten voorzien, behoudens, bij beiden, de vrijstellingen van het stapelregt, die de graaf reeds gegeven had of nog geven zou. Met betrekking tot den wijn werd onderscheid gemaakt, of hij voor binnenlandsch gebruik of voor uitvoer bestemd was. In het laatste geval moest hij veertien dagen³ ter markt blijven liggen. In het eerste geval waren Middelburg en Zierikzee vrij van het stapelregt. Ten gunste van Zierikzee, dat reeds van oudsher een bloeienden wijnhandel had bezeten, werd bovendien de laatste vrijstelling ook tot vreemde kooplieden uitgestrekt, mits hun wijn aldaar verkocht en niet weder uitgevoerd werd.⁴

¹ AREND: algem. gesch. des vaderl. II. 1ste stuk, 344, 381, 401.

² Zie de aanmerkingen van VAN DE WALL, 100 vv. Reeds in het vorige jaar was, bij wijze van proef, de markt der haver te Dordrecht geweest.

³ In 1342 werd deze termijn op acht dagen gesteld. VAN DE WALL, I. 190.

⁴ VAN DE WALL, 127. Het is tot regt verstand dier bepalingen welligt niet overbodig hier te vermelden, dat men destijds in ons land nog bijna alleen zoogenaamden *bovenlandschen* wijn dronk, aan den Rhijn of de Moesel geteeld; bijna

In verband met deze maatregelen, hoofdzakelijk bestemd om den handel naar Holland te lokken en Dordrecht op te heffen, werd eerlang eene andere genomen, die niet minder tot hetzelfde doel moest leiden. In 1313 verleende graaf Willem III aan de kooplieden uit de Oostzee vrijheid van tolleren, indien zij met hun vollen last uit zee tot Dordrecht opvoeren. Daar van dit voorregt meer en meer gebruik werd gemaakt en de zoogenaamde Oostersche handel te Dordrecht zeer toenam, besloot Willem IV de gewoonte tot regel te maken en gebood in 1338 aan alle schepen, die uit de Oostzee in de Maas kwamen, om zonder last te breken tot Dordrecht door te varen. In 1344 werd dit nieuwe voorregt, in onderscheiding van het eigenlijke stapelregt het *Maasregt* genoemd, tot alle schepen, die de Maas binnenkwamen, uitgestrekt, alleen met uitzondering van diegenen, die met ongebroken last binnen door terstond naar Vlaanderen voeren. De reden dier uitzondering ligt waarschijnlijk in de zucht om de schepen niet af te schrikken van langs 's graven tolleren te Geervliet en elders te varen, gelijk zij in den regel deden om de gevaarlijke banken der Vlaamsche en Zeeuwsche kusten te vermijden. Had men deze schepen willen dwingen naar Dordrecht door te varen, dan zouden zij wellicht liever, niettegenstaande het gevaar, de Vlaamsche zeegaten zijn binnengeloopen, tot groote schade voor de opbrengst der tolleren. Overigens is het Maasregt, hoewel voortdurend in regten gehandhaafd, ten gevolge der opkomst van Brielle, Rotterdam en Delfshaven wegens feitelijke ontduiking reeds in de vijftiende eeuw allengs in onbruik geraakt.¹

Zoo was derhalve Dordrecht inderdaad verheven tot een der voornaamste handelplaatsen aan den Rhijn. Verscheidene waren, welke die rivier op- of afvoeren, moesten er ter stapel worden gebragt, en het daardoor ontstaande vertier lokte van zelf ook andere goederen naar de druk bezochte

geen *Westersche* of Fransche. VAN DE WALL, 376. Zie over het stapelregt der Fransche wijnen, waarop later Middelburg aanspraak maakte: JEANNIN, *négotiations*, Amst. 1695. p. 201, 203. M. SCHOOCKII *Belgium federatum*, Amst. 1652. p. 114.

¹ VAN DE WALL, 137, 182, 193 v., 875, 898, 978.

markt. Het voordeel, dat daaruit voortvloeide, was zoo groot, dat de stad er natuurlijk naar streven moest om haar stapelregt niet slechts te handhaven maar ook zooveel mogelijk uit te breiden. De oorspronkelijke instelling van 1299, als sprekende van *alle* koopmanschappen, was haar in dit opzigt meer gunstig geweest dan de meer beperkte bepaling der handvest van 1304; en het kan ons dus niet bevreemden dat zij er steeds op uit was om de eerste weder geldig te maken. Het ontstaan der Hoeksche en Kabeljaauwsche twisten bood daartoe eene zeer gunstige gelegenheid aan, daar beide partijen het magtige en rijke Dordrecht gaarne op hare zijde zagen. Den 17 Maart 1350 verleende keizerin Margaretha aan Dordrecht eene handvest, waarbij het stapelregt in den ruimsten omvang en voor altijd ¹ bevestigd werd. Vijf jaren later werd dit privilegie door haren zoon Willem V vernieuwd.² Volgens deze nieuwe redactie moesten alle goederen, die den Rhijn, de Maas, de Waal, de IJssel, de Lek en de Merwede op- of afvoeren, van waar zij ook kwamen of wien zij toebehoorden, te Dordrecht ter markt gebragt en na verkoop in andere schepen overgeladen worden. Alleen de schepen van Dordrecht, Middelburg en Zierikzee, met zout beladen, zouden met vollen last naar Venlo of naar Keulen mogen doorvaren en graan van daar terugbrengen, zonder intusschen onderweg last te mogen breken.

Het kon niet anders of de voorregten, op deze wijze achtereenvolgens aan Dordrecht toegekend, moesten den naijver en de ontevredenheid der overige Hollandsche steden opwekken. Men vond het onredelijk ³ verplicht te zijn om de waren, die uit Duitschland, Gelderland of de zuidelijke Nederlanden den Rhijn of de Maas afdaalden, te Dordrecht te gaan koopen. De ontevredenheid openbaarde zich herhaaldelijk in

¹ Het was vroeger slechts tot wederopzeggens toegestaan.

² VAN DE WALL, 235 vv.

³ WAGENAAR, vaderlandsche historie, III. 209 v. A. KLUIT, primae lineae collegii diplomatico-historico-politici, Lugd. 1780, p. 90. § 598, 600, verklaart het verzet tegen monopolïën, stapelregten enz. door: „intelliguntur privilegia data salvo jure tertii.”

verzet; maar de Dordrechtvaarders waren niet gezind dat te dulden en ontzagen zich niet daden van geweld te plegen om hun privilegie te handhaven. Met gewapende vaartuigen voeren zij naar Schiedam en voerden uit de haven een schip weg, uit de Oostzee aangekomen, geladen met velerlei koopmanschappen en toebehoorende aan een poorter dier stad, die verzuimd had zijne goederen te Dordrecht ter stapel te brengen. Niet minder gewelddadig gingen zij te werk jegens de poorters van Schoonhoven, Delft en Gorinchem, namen menigwerf hunne schepen weg en verbraken zelfs moedwillig eene sluis, die de Schoonhovenaars bij Haasdrecht in het algemeen belang gemaakt hadden.¹ Het spreekt van zelf dat die geweldnarigen weêrwraak uitlokten. Herhaaldelijk werden de Dordrechtsche kooplieden gevat en op hunne goederen beslag gelegd. De hertogen van Gelderland en de andere bovenlandsche vorsten sloten soms de bovenstroomen, om de Dordrechtvaarders tot inschikkelijkheid te nopen, waarop deze op hunne beurt de rivier afsloten.² Zoo bleef het stapelregt gedurende de middeleeuwen en zelfs tot diep in de zestiende eeuw een rijke bron van tweedragt en vijandelijkheden, en het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat het ook op den loop der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten eenigen invloed heeft uitgeoefend, daar vele steden uit naijver tegen Dordrecht en hoop om van dien dwang verlost te worden zich veel gemakkelijker zullen hebben laten overhalen om zich bij de tegenovergestelde partij aan te sluiten.³ Herhaaldelijk werd de tusschenkomst der landsvorsten ingeroepen om den overmoed der Dordrechtvaarders te stuiten of omtrent den omvang van hun privilegie uitspraak te doen. Wij kunnen daarbij voortdurend het streven opmerken om het privilegie in te krimpen of althans te matigen in het belang der vrijheid van verkeer. Herhaaldelijk werden Hollandsche en Zeeuwsche steden of dorpen van het stapelregt

¹ Zie deze en dergelijke feiten aan Dordrecht te laste gelegd in de Sententie van Isabella van Bourgondië bij VAN DE WALL, 566 vv.

² VAN DE WALL, 545 vv.

³ LÖHER, Jakobäa von Bayern, I. 95. Vgl. VAN DE WALL, I. 342 of VAN MERIS, III. 581.

vrijgesteld. Kooplieden, die zout in het klein verkochten, mogten vrijelijk de rivier op- en afvaren.¹ Hertog Albrecht van Beijeren, die in 1389 graaf van Holland werd, sloot zelfs met de Dordrechtenaars, die destijds zijne tollën gepacht hadden, eene overeenkomst, waarbij hij op zich nam hun eene vergoeding te geven, door scheidsmannen te bepalen, wanneer hij aan Duitsche schepen toestond te Dordrecht geen stapel te houden.² Een en andermaal, in 1393 en 1444, werd uit wrevel over het gedrag of de houding van Dordrecht het stapel- en Maasregt geheel ingetrokken, etgeen echter slechts tijdelijke gevolgen had.³ In 1431 werden langdurige geschillen tusschen Dordrecht en de steden van Noord-Holland over het stapelregt aan het oordeel van de raden des hertogs van Bourgondië onderworpen, die de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden bij voorloopige schikking voor twee jaar van het Maasregt en de Hollanders, voor zooverre zij den IJssel bevoeren, ook van het stapelregt ontsloegen.⁴ In 1446 werd deze uitspraak door Filips van Bourgondië bevestigd voor den tijd van vijf jaren, terwijl tevens uitdrukkelijk bepaald werd welke goederen aan het stapelregt zouden onderworpen zijn.⁵ Daar de Dordrechtenaars, na verloop van dien tijd zich geregtigd achtende het stapelregt weder in zijn vollen omvang uit te oefenen, eenige op den IJssel varende schepen gewelddadig hadden aangehaald en ter stapel gebragt, volgde er in 1453 een nieuwe uitspraak, slechts in zooverre van de vorige verschillende, dat de vrijheid der Hollanders op den IJssel ten gevalle van Dordrecht eenigermate werd beperkt. In 1461 werd aan de stad Gorinchem dezelfde vrijheid ten opzichte der

¹ VAN DE WALL, 127, 171, 250.

² VAN MIERIS, III. 521. VAN DE WALL, 345, 526 vv.

³ VAN DE WALL, 347, 555. VAN MIERIS, III. 616, 627.

⁴ VAN DE WALL, 517. Die vrijstelling betrof, gelijk altijd, alleen de eigen goederen der Hollanders en Zeeuwen. Vgl. 579: „alle sceppe mit comans goede geladen Hollandere off Zeelandere toebehoerende beyde sceppe ende goede.”

⁵ VAN DE WALL, 578 vv. De volgende goederen bleven onderworpen aan het stapelregt: „koorn hart off weeck erweten bonen wicken ende alle saet dat der maten toebehoirt mit wijnen weet sout hout oeft colen calk molensteene scalyen ijser stael hoppe hars ende rynnne.”

Merwede verleend, welke aan de Hollandsche steden met betrekking tot den IJssel geschonken was.¹ Het zou geheel overbodig zijn al de volgende beslissingen in het laatst der vijftiende en het begin der zestiende eeuw aan te halen; slechts de aanleiding tot de definitieve sententie van Karel V verdient nog vermelding. In 1505 verbonden zich Haarlem, Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Gorinchem, Alkmaar, Enkhuizen, Hoorn, Medemblik, Edam, Monnikendam, Oudewater, Naarden, benevens eenige Noord-Hollandsche dorpen, om met gezamenlijke krachten „die selve ondeuchdelijcke onbehoorlijcke ende seer schandelijcke belastinge te wederstaen ende — — — te doen remedieeren sonder hier af te scheyden ofte cesseren in eeniger wijs ten waer mitten uitersten regten getermineerd ende beslegt.”² Zij steunden daarbij op de herroeping van het stapelregt in 1393 en 1444, die echter, gelijk wij zagen, slechts tijdelijke gevolgen had gehad. Sommige dier steden maakten processen aanhangig, zoowel bij het Hof van Holland als bij den Grooten Raad van Mechelen, die echter niet naar hunnen zin uitliepen, daar de voorregten der Dordrechters op den vasten grondslag van deugdelijke handvesten steunden. De stad Rotterdam, ontevreden over eene provisionele sententie van de landvoogdes Maria van 1539, waarbij aan hare poorters bevolen was om hangende het principaal proces alle stapelgoederen, den IJssel afkomende, te Dordrecht ter markt te brengen, haalde de meeste steden en dorpen van Holland over om zich met haar over de privilegiën van het stapelregt regtstreeks te beklagen bij Karel V.³ Gezamenlijk dienden zij een verzoekschrift in, waarbij zij zich beriepen op het natuurlijk regt van alle ingezetenen om op alle rivieren en stroomen, als zijnde allen gemeen, handel te drijven, zonder verplicht te zijn zekere plaatsen aan te doen om aldaar de

¹ VAN DE WALL, 615.

² VAN DE WALL, 817.

³ VAN DE WALL, 991 v. Het zijn dezelfde steden, die zich in 1505 verbonden hadden, met uitzondering van Haarlem en Oudewater, en met bijvoeging van Geertruidenberg, Brielle, Woerden en Utrecht. Zie voor laatstgenoemde stad VAN DE WALL, 625.

goederen ter markt te brengen of in andere schepen over te laden.¹ Na de handvesten, door beide partijen aangevoerd, onderzocht en de zaak rijpelijk overwogen te hebben, gaf Karel V in 1540 de volgende uitspraak, die tot het laatst der achttiende eeuw de grondslag van het stapelregt is gebleven.² Dordrecht zou dat regt behouden, doch „mit sulcke limitacien ordonnancien restrictien ende modificatien,” dat er niet veel meer dan eene schaduw overbleef van het onbeperkte regt, waarop het zoolang aanspraak had gemaakt. In de hoofdzaak kwam de nieuwe regeling hierop neder. Er werd uitdrukkelijk bepaald welke goederen aan het stapelregt onderworpen waren, hoofdzakelijk landbouwproducten, hout, ijzer en wijn.³ Het regt gold alleen voor de schepen, die de Merwede of de Lek afvoeren. De steden boven Dordrecht gelegen zouden bovendien alle afvarende stapelgoederen in hare havens mogen ontvangen, doen ontladen en koopen „voer 't gebruyck van den voersz. steden ende inwoenders alleenlijk, sonder deselve goeden te moegen andere luyden vercoopen vermangelen oft transporteren;” een verbod dat bezwaarlijk gecontroleerd en gehandhaafd kon worden. De schepen die langs den IJssel in de Lek kwamen of uit Vlaanderen door de stroomen ten westen van Dordrecht naar de Zuid-Hollandsche steden voeren, waren in den regel vrij van het stapelregt. Bovendien stond het aan de ingezetenen van sommige streken vrij om de voortbrengselen van hun eigen grond overal ter markt te brengen, en in de gevallen

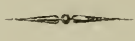
¹ VAN DE WALL, II. 996: „hebben ons te kennen gegeven hoe dat nae disposicye van gemenen rechte ende jngeboeren natuerlijk vrijdom cenen yegelijcken geoirlooft es te hanteren mit alrelij negociacie allen rivieren stroomen wateren ende havenen als wesende een yegelijcken gemeen sonder bedwongen te zijne tot zekere plaetsen mit scepen ende goeden te moeten arriveren ende die selve goeden aldaer te verbodemen ende verstaepelen overmits dat tselve een servyl recht wesen soude contrarie der voirsz. natuerlijcke vrijdomme.” Zie ook diergelijke argumenten aangewend door Middelburg in 1532, inzonderheid met betrekking tot alle stroomen waarin „die zee vloede ende ebde,” bij VAN DE WALL, II. 954.

² VAN DE WALL, 995 vv. Op bl. 1006 noemt hij de uitspraak of regeling van Karel V „het droevig overschot van ons voorheen zoo uitgebreid stapelregt.”

³ Het zijn dezelfde als de opgenoemde in noot 5 op bl. 73, doch thans met de uitdrukkelijke bijvoeging: „ende geen andere.”

waarin zij nog gedwongen waren eerst Dordrecht aan te doen, behoefden zij in den regel slechts één dag voor de stad te blijven liggen, zonder verplicht te zijn hunne waar aldaar te slijten, wanneer zij dat niet konden doen „tot huere geriefve.” Werd hunne waar te Dordrecht niet verkocht, dan waren zij geen regt verschuldigd. Ook zouden vreemde vrachtschippers, mits uit plaatsen waar ook de Dordschen werden toegelaten, hunne diensten te Dordrecht mogen aanbieden en voortaan bij overlading niemand verplicht zijn van Dordrechtsche schepen en schippers gebruik te maken, tenzij deze hem even goed als de vreemden bedienden.

Ook met betrekking tot de stapelregten blijkt ons derhalve een streven naar wegruiming der hinderpalen, die den handel konden belemmeren. Dat de handel voor Noord-Nederland hoofdzaak was en dat hij vrijheid behoefde, daarvan waren onze vorsten reeds zeer vroeg overtuigd. De opkomst der steden heeft die beginselen nog dieper doen wortelen, en de omwenteling der zestiende eeuw heeft ze, door Holland aan het hoofd der Republiek te brengen, over alle bedenkingen en tegenwerkingen doen zegevieren.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De invloed der steden.

§ 1. *Opkomst en zelfstandigheid der steden.*

De oudste steden in Nederland, Utrecht, Duurstede, Tiel, Nijmegen, Deventer, Groningen, Stavoren, hebben meeren-deels aan den handel hare opkomst en haren bloei te danken. Zij stonden onder het bestuur van den bisschop van Utrecht, wien, gelijk wij reeds gezien hebben, behalve de zorg voor de geestelijke belangen der Nederlandsche gewesten ook de bevordering van het handelsverkeer was opgedragen. Het duurde echter tot de dertiende eeuw eer het getal en de magt der steden zoozeer toenamen, dat zij invloed begonnen uit te oefenen op 's lands aangelegenheden. De oorzaak dier maatschappelijke ontwikkeling was in Noord-Nederland, gelijk elders, de opkomst der gemeenten, die er echter op veel vreedzamer wijze plaats greep dan in Frankrijk en zelfs in de zuidelijke Nederlanden.¹ Van opstand der onderdrukte stedelingen of landlieden, van vredesverdragen, den landsheeren gewapenderhand afgedwongen, was hier geen sprake. Zoowel uit zucht om in de trouw van magtige en rijke burgerijen een steun te vinden tegen den heerschzuchtigen en

¹ A. KLUIT, *Historie der Hollandsche staatsregering*, Amst. 1802, IV. bl. 104 vv. Mr. J. J. VAN HEES VAN BERKEL, *proeve eener beschouwing over geschiedenis en staatsregt, vooral in betrekking tot ons vaderland, onder de heerschappij der Franken en de regering der Graven*; Utrecht 1836.

woelzicken adel, als uit inzicht dat er geen beter middel was om den handel, waarop zij zooveel prijs stelden, te bevorderen,¹ hebben de Nederlandsche vorsten uit eigen beweging aan vele op hunne domeinen gelegene plaatsen gemeenteregten geschonken; en de adel, evenzeer behoefte gevoelende aan meer geld en betere troepen, dan door zijne vasallen en onderhoorigen bijeengebragt konden worden, heeft allengs dit voorbeeld nagevolgd. Volgaarne bragten de poorters de som bijeen, die nu, in plaats der vroegere lasten en diensten, door hen moest worden opgebragt, maar door persoonlijke vrijheid en eigendomsregt meer dan opgewogen werd. Aanvankelijk bleven zij nog geheel onder het gezag van hunnen heer, die de wetgevende magt uitoefende en den schout of baljuw aanstelde, die zijne regten bewaren, de orde handhaven en de regtspleging leiden moest. De regtspraak zelve berustte echter bij de schepenen, die uit de poorters gekozen werden, en allengs met den schout ook het burgerlijk bestuur begonnen uit te oefenen. De menigvuldige handvesten, waarbij vrijdom van tollén gegeven of vrije jaar- en weekmarkten ingesteld werden, bewijzen hoezeer de vorsten bij het verleenen van voorregten de belangen des handels op het oog hadden.² Snel wonnen de steden in bevolking en welvaart, waartoe de bepaling niet weinig medewerkte, dat een lijfeigene door er eenigen tijd te wonen, zonder door zijnen heer opgeëischt te zijn, het poorterregt verwierf.³ Zoo ontstond allengs een derde stand, die door de vorsten voortdurend begunstigd werd en weldra den adel in magt en rijkdom overschaduwde. Omstreeks het midden der veertiende eeuw braken overal in Nederland bloedige twisten en burgeroorlogen uit, wier diepste grond in het noodwendig antagonisme tusschen den vroeger uitsluitend bevoorregten adel en de meer en meer

¹ MEERMAN, Willem II, I. bl. 28.

² Zie o. a. VAN MIERIS, I. 159, 367, 411. Handvesten der stad Enchuysen, bl. 32, 47. — „Vrijgeleide voor de poorters en vrijdom van tollén, welke van vreemden worden geheven, behoorden tot de voordeelen, welke in de gemeentelijke vrijheid in de eerste plaats waren begrepen” Mr. J. VAN HALL, de keuren van Zeeland, in de *Nieuwe bijdragen voor regtsgel. en wetgeving*, IV. (1854) bl. 438.

³ In Holland na jaar en dag of korter; in Overijssel eerst na dertig jaar. KLUIT, IV. bl. 117 vv. Hiervoor bl. 13 vv.

invloedrijke poorters, tusschen het oude en het nieuwe element in de middeleeuwsche maatschappij gelegen was.¹ Bevestiging en uitbreiding van het staatkundig gewigt der laatsten was overal het gevolg van den strijd. Vooral in het graafschap Holland, waar gedurende geruimen tijd verschillende vorsten gewapenderhand naar de kroon dongen, hadden de steden ruime gelegenheid om den heer, dien zij huldigden, door belangrijke diensten aan zich te verpligten, of aan het verleenen van bijstand in geld en troepen² voorwaarden te verbinden. Zoo kwamen de poorters allengs in het bezit van gewigtige voorregten. Zelfen benoemden zij den schout en de schepenen, aan welke de regterlijke en, onder medewerking van de rijksten en vroedsten der burgerij, ook de wetgevende magt was toevertrouwd. Het privilegie *de non evocando* waarborgde hun dat zij nimmer voor eene willekeurige regtbank ter verantwoording zouden geroepen worden; en het regt om belastingen te heffen, hun telkens bij vernieuwing voor een aantal jaren verleend, stelde hen in staat niet alleen om prachtige stadhuizen te bouwen als zichtbare bewijzen en gedenkteekenen hunner autonomie, maar ook om tot handhaving hunner veiligheid en hunner regten troepen te huren, schepen te wapenen en des noods geschut op de wallen te planten. In de vijftiende eeuw dragen de meeste steden het karakter van kleine republieken, die zich zelve regeren, met elkander over gemeenschappelijke belangen beraadslagen en eigenmagtig verbonden sluiten. Wel was het voor het minst zeer twijfelachtig of zij daartoe volgens het staatsregt dier dagen bevoegd waren;³ maar de gewoonte, te midden van den burgerkrijg ontstaan, nam allengs in veler

¹ LÖHER heeft in zijne *Jakobäa von Baijern* dit antagonisme uitnemend gechilderd. Vgl. VAN HEES VAN BERKEL, t. a. p.

² Hoeveel manschappen alleen de Hollandsche steden bijeenbragten, als de graaf te velde trok, blijkt uit eene raming in 1398 bij VAN MIERIS, III. bl. 683. Het geheele getal bedraagt 5985 gewapenden, 159 timmerlieden, 103 smeden, 101 metselaars en 70 arbeiders.

³ KLUIT, *primae lineae* § 708 sqq. Vgl. C. H. TROTZ, *commentarius legum fundamentalium foederati Belgii*, Harl. 1778, p. 81 sqq. VAN DE WALL, *privilegiën van Dordrecht*, bl. 661 vv. 744 vv. S. VAN SLINGELANDT, *staatkundige geschriften*, Amst. 1784, I. bl. 52.

oogen het karakter van een regt aan, en de deelneming der steden aan de staatsvergaderingen leidde bovendien van zelve tot naauwere aaneensluiting en grootere overeenstemming. Reeds in het laatst der dertiende eeuw was Floris V begonnen de Hollandsche en Zeeuwsche steden over handelsbelangen te raadplegen. Voortdurend oefenden zij grooten invloed uit op de regeling van het muntwezen, en omtrent koophandel, zeevaart en visscherij werd niets bepaald, zonder dat haar gevoelen was ingewonnen.¹ Reeds in 1308 was een gezantschap, door graaf Willem III naar Engeland gezonden tot bijlegging van geschillen over de visscherij op de Engelsche kusten, uit onderscheidene burgers van Dordrecht, Zierikzee, Brielle en andere steden en slechts één edelman zamengesteld.² In de vergadering der Staten, waarvan de geestelijkheid, welligt wegens de onafgebrokene oneenigheden tusschen de Hollandsche graven en de bisschoppen van Utrecht, was uitgesloten,³ nam de invloed der steden voortdurend toe, daar de adel te midden der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten zoozeer in aantal en magt verminderde, dat onder Karel V nog slechts twaalf edelen werden opgeroepen. Bovendien hadden deze met elkander slechts één, de zes steden daarentegen, die den derden stand vertegenwoordigden, ieder één stem. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat de derde stand van het hem toekomende regt om de beden van den vorst toe te staan of te weigeren een ruim gebruik maakte tot vergrooting zijner zelfstandigheid en vermeerdering zijner voorregten. Het merkwaardigste voorbeeld en tevens het krachtigste bewijs zijner aanspraken biedt ons het Groot Privilegie aan, na den dood van Karel den Stoute door de Staten aan zijne dochter Maria als tot prijs hunner hulde en bijstand in hare benarde omstandig-

¹ Mr. J. C. DE JONGE, over den invloed van den derden stand in de staatsvergaderingen van ons vaderland. Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde, I, eerste stuk (1824) bl. 158, 162. KLUIT, *primae lineae* § 343, 648 sqq. Zelfs Karel V bleef aan deze gewoonte getrouw. Zie Mr. G. A. DE MEESTER, Karel V en zijne plakaten, bl. 257, 279 v. Ook FILIPS II. Zie SLOET, tijdschrift voor staath. XII. bl. 203—212.

² BERG, Hanseverbond bl. 122.

³ DE JONGE, bl. 57.

heden afgedwongen. De vorstin zag zich verplicht voor zich en hare opvolgers te beloven, dat zij niet huwen noch oorlog voeren noch belasting heffen noch de munt veranderen zou zonder toestemming van de Staten; dat de staatsambten uitsluitend door inboorlingen bediend en alle staatsstukken uitsluitend in de Nederlandsche taal geschreven zouden worden; dat de Staten dagvaarten mogten houden, zoowel onder elkander als met de Staten van andere gewesten; dat er voor Holland en Zeeland, binnen eerstgenoemd gewest, eene afzonderlijke Rekenkamer zou zijn; dat het Hof van Holland, uit den Stadhouders en acht raden, namelijk twee edellieden en zes bekwame regtsgeleerden, zamengesteld, zich niet vermeten zou om in eerste instantie kennis te nemen van zaken, die tot de bevoegdheid van de regtbanken der steden of dorpen behoorden, met name van alle geschillen over erfregt, leengoederen alleen uitgezonderd; dat het privilegie *de non evocando* benevens alle andere vroeger geschonkene voorregten gehandhaafd zou worden; voorts, dat zonder toestemming der Staten geen nieuwe tollens geheven en integendeel de koophandel en de neringen begunstigd en krachtig beschermd zouden worden.¹ De meeste dezer voorregten waren reeds vroeger, te midden der burgerwisten, door hulpbehoevende of dankbare vorsten verleend;² doch het

¹ Artikel XVIII luidde: „Item, voort gelooven wy den voorschreven Landen ende Ingeseetenen van dien, in haare Koopmanschap, Neeringe, ende oude Coustumen, Vryheeden ende Handteeringe van dien, die zy dus lange gehad hebben, te houden, te styven, ende sterken teegens eenen ygeliken die hen daar inne eenigh hinder, belet, vermindertheid, of ongebruik zouden willen doen, ende waer 't saake dat hen-luiden daar inne van eenigen landen of luiden, wie die zyn, of weesen mogen, namaals eenig belet, vermindertheid of ongebruik geschiede, ende aangedaan worde, dat te weederstaan ende hen-luiden af te doen, naar onser magt en mogentheid.” Vgl. Register gehouden bij meester AERT VAN DER GOES, II. bl. 380, waar de Staten van Holland in 1547 aanmerken: „geattendeert de Beeden, en bysonder de ordinaris Beeden, altoos geconsenteerd werden, onder conditie dat men veylig soude mogen Visschen, Zeylen en Negotieren ter Zee.”

² Zoo had Margaretha van Henegouwen bij hare inhuldiging in 1346 verklaard geen oorlog buiten de palen van Holland, Zeeland en Friesland te beginnen, zonder toestemming van de ridders, knapen en goede steden van Holland; zoo had hertog Albrecht, in 1358 tot Ruwaard aangenomen, beloofd de landen te regeren met raad der goede steden; zoo had Jan van Beijeren in 1418

Groot Privilegie greep op enkele punten zoozeer in hunne wetgevende magt in, dat Maria's opvolger, Filips de Schoone, het stilzwijgend op zijde schoof en bij zijne inhuldiging alleen de vóór haar geschonkene privilegiën bekrachtigde, zonder dat de Staten zich destijds daarover beklaagd hebben, als gevoelden zij zelve dat zij in hunne eischen te ver waren gegaan. Niettemin blijkt er, uit welke geest de door rijkdom en vrijheid overmoedige poorters bezielde en hoezeer, naast veiligheid van personen en goederen, de belangen der nijverheid hun ter harte gingen.

Het is geheel in overeenstemming met het standpunt, waartoe de derde stand in de vijftiende eeuw in Holland opklom, dat de adel en de geestelijkheid het middeleeuwsche voorregt van vrijdom van belasting er niet konden behouden. Reeds in de veertiende eeuw hadden de graven dit voorregt aanmerkelijk ingekort, door den regel in te voeren dat schotbaar¹ land, al kwam het in handen van edellieden of geestelijken, schotbaar zou blijven, en dat vrij land, eenmaal schotbaar geworden, nimmer meer vrij zou zijn. Meer en meer drongen de poorters, die zelve soms uitgestrekte landerijen bezaten, waarvan zij schot moesten betalen,² er op aan, dat er tusschen de verschillende standen op dit punt volkomene gelijkstelling zou komen.³ In het begin der vijftiende eeuw kregen Alkmaar en Medemblik het privilegie dat alle geestelijken, die aldaar woonden, van hunne eigene goederen schot zouden betalen.⁴ Niet zelden hechtten de

aan de steden van Holland en Zeeland vergund, om met elkander raad en vergadering te houden. AREND, *algem. gesch. des vaderl.* II. tweede stuk, bl. 163, 249, 468. Vgl. DE JONGE, bl. 81. KLUIT, *primae lineae* § 709 en *Holl. staatsr.* IV. bl. 358—363.

¹ *Schot* was de oudste naam voor grondbelasting, die oorspronkelijk alleen van onvrijen, schotboortigen, gevorderd werd, bij omslag over de dorpen.

² Aanvankelijk waren de poorters, als vrije lieden, van het schot bevrijd geweest; doch wegens het groote bezwaar, dat daaruit voor de dorpen voortvloeide, wier aanslagen even hoog bleven en dus voor het geringe aantal der schotpligtige inwoners steeds drukkender werden, is dit voorregt door Willem van Henegouwen in 1341 afgeschaft. VAN MIERIS, II. p. 761. KLUIT, *primae lineae* § 878 sq.

³ DE JONGE, bl. 157. TROTZ, *jus agrarium*, II. p. 349. AREND, *algem. gesch. des vaderl.* II. derde stuk bl. 342.

⁴ VAN MIERIS, III. 747; IV. 358.

steden aan de inwilliging eener bede de uitdrukkelijke voorwaarde vast, dat de adel zijn aandeel in de bepaalde som zou opbrengen. Het duurde echter tot de regering van Karel V, eer deze wensch van den derden stand volkomen werd ingewilligd. Wegens zijne onophoudelijke oorlogen voortdurend om geld verlegen en overtuigd dat de steden des te gereeder hare beurs zouden openen, wanneer hij aan haar herhaalden aandrang toegaf, schafte hij bij plakkaat van 2 November 1553 alle nog bestaande vrijdommen af.¹ Het verwekte algemeen misnoegen, toen Filips II in 1556 aan drie der voornaamste edellieden, den prins van Oranje en de graven van Egmond en Hoorne, op nieuw vrijdom van belasting verleende, daar zij gezamenlijk meer dan een twaalfde van den belasten grond in Holland bezaten. Niet slechts maakten de Staten van dat gewest over dat volgens hen onwettig privilege een proces bij het Hof van Holland ahangig, maar zij hechtten ook aan hunne inwilliging der eerstvolgende bede de uitdrukkelijke voorwaarde dat alle ingezetenen, geestelijke zoowel als wereldlijke, daartoe zouden contribuieren „ende dat niet tegenstaande eenige privilegien, exemtien ende vryheeden, die de voorsz. pretense vryen, ofte eenige van hen ter contrarie hebben, ofte allegueeren souden moogen, hoe die ook geclausuleert souden moogen weesen.”²

Met betrekking tot de geestelijkheid was de ontevredenheid over hare privilegiën door een nog dringender reden dan de zucht naar gelijkheid van lasten aangewakkerd. Reeds in de veertiende eeuw werd op verschillende plaatsen geklaagd dat de geestelijken van hunnen vrijdom van schot en lot misbruik maakten om handel te drijven en winst te behalen. De kloosters, waarvan vele bovendien het voorregt van tolvrijheid bezaten,³ en zich dus goedkoop grondstoffen konden aanschaffen, namen handwerklieden in dienst en openen winkels,

¹ Mr. H. P. HEENEMAN, verhandeling over de graaflijke beden in Holland; in de *Staatkundige akademieverhandelingen*, Utrecht 1790, bl. 173 vv.

² Resolutiën van Holland, 1556 bl. 771, 777, 783, 785, 791. SLINGELANDT, I. bl. 18.

³ Hiervoor bl. 52.

waar men de meeste levensbenooidgheden goedkooper dan elders krijgen kon, zoodat vele neringdoenden van hunne middelen van bestaan beroofd werden.¹ In verband met het streven der geestelijkheid naar uitbreiding van grondbezit, was deze poging om ook door de uitoefening van nijverheid hare rijkdommen te doen toenemen voor de algemeene welvaart hoogst gevaarlijk, en zoowel de landsvorsten als de stedelijke regeringen trachtten herhaaldelijk langs verschillende wegen dit bezwaar uit den weg te ruimen. In onderscheidene stedelijke keuren werd de uitoefening van neringen en handteringen aan geestelijken verboden. In de verordeningen tegen de vermeerdering der goederen in de doode hand werd niet zelden tevens aan de kloosters het regt ontzegd om winkels te houden en handel te drijven.² In Groningen werden langdurige twisten betrekkelijk dit onderwerp tusschen de stad en de omliggende kloosters eerst in 1520 door eene uitspraak van scheidsregters beslecht, waarbij bepaald werd dat de kloosterlingen niet mogten koopen en verkoopen „anders dan tot nutt, noetdruft, nutticheit ende gebrueck.” Elk klooster zou voorts mogen hebben en houden één meester smid en schoenmaker, elk met één knecht en niet meer „de welke niet sullen aerbeiden ofte maken anders dan tot des Cloesters behoeff ende bruecken.”³ Bij den grooten invloed der geestelijkheid en de vrees der smalle gemeente voor haar ongenoegen was het echter zeer moeilijk aan diergelijke bepalingen de hand te houden, zoolang het eigenbelang der

¹ M. Z. VAN BOXHORN, *Nederlandsche Historie*, 2e druk, Amst. 1739, bl. 282: „te deser tyd was daar niet van weereldlijke winste, of het smaakte ende wierde neerstig ingetrokken by de Geestelyke, in alle schyn gelyk of het haar voornamelyk toestond sulk gewin, met onlydelyke verkortinge van de arme ende sugtende gemeente, na te jagen. Dit doen drukte des te meer den Borger, door dien de Geestelyke hare waren ende werk veel beter koop konden geven als andere, alsoo sy den Borgeren opgelegde lasten niet waren onderworpen. Daar quam by dat een ygelyk, groot ende klein, vreesde de Geestelyke, ende haar de pennik gonde boven andere, om hare gonste te verkrygen. Dus raakten in de Steden de winkels neeringloos, ende de Kloosteren hadden de toeloop.” Vgl. J. DE RIEMER, *Beschrijving van 's Gravenhage*, Delft 1730, I. bl. 462 vv.

² BOXHORN t. a. p. 184; 282. Zie ook DE BOSCH KEMPER, *geschiedk. onderzoek naar de armoede*, bl. 51 en 306. Hiervoor bl. 17.

³ WICHERS, *tractaat van reductie I.* 156. FEITH, t. a. p. 71.

koopers in den lageren prijs der aangeboden waren bovendien een onweerstaanbaren prikkel vond. Van daar dat de afschaffing van vrijdom van belasting in de nijvere Nederlandsche steden inderdaad dringend gevorderd werd.

De steden zelve voorzagen aanvankelijk in hare behoeften door een omslag over de gegoede ingezetenen, in den vorm van het voormalige schot; later inzonderheid door accijnsen, die in Holland reeds in de dertiende eeuw voorkomen.¹ Natuurlijk moest het regt daartoe haar eerst bij privilegie verleend worden; maar vele stedelijke regeringen ontzagen zich niet ook zonder bepaalde vergunning nieuwe accijnsen uit te schrijven, zoodat Karel V het noodig vond haar dat uitdrukkelijk bij plakkaat te verbieden.² De accijnsen werden inzonderheid gelegd op voorwerpen van algemeen verbruik, als wijn, bier, graan, meel, brood, vleesch, visch, zout, turf; voorts op vee,³ paarden, schapen, wollen stoffen of andere zaken, die verkocht of ter markt gebragt werden.⁴ Het was in dit opzigt zeer bevorderlijk voor den bloei der stedelijke finantiën, dat de meeste heerlijke regten, waaruit de graven en heeren belangrijke inkomsten trokken, allengs aan vele steden werden afgestaan, verpacht, verpand of verkocht.⁵ Daartoe behoorde het regt van den *wind*, om een koornmolen op te rigten; het regt van de *gruit*, om bier te brouwen;⁶ het regt van de *maat* en van de *waag*,

¹ Begin, Voortgang ende Eind der Vrye ende der Gewaande erf-gravelike bedieninge in Holland ende West-Vriesland, Amst. 1683, bl. 141 vv. Mr. J. DE WAL, accijnsbrief van Haarlem in 1274 door Floris V verleend of ontworpen; in de *Werken van de Maatsch. der Nederl. letterkunde*, VII (1856) bl. 161 vv. Mr. H. J. KOENEN, voorlezingen over de geschiedenis der finantiën van Amsterdam, 1855 bl. 10 vv.

² Gr. Pl. B. II. bl. 1051, 2047.

³ Volgens P. PAULUS, verklaring der Unie van Utrecht, Utrecht 1775, I. bl. 390, zou vee niet lang vóór de zestiende eeuw belast zijn. Het komt echter reeds voor in den accijnsbrief van Haarlem van 1274.

⁴ DE WAL, t. a. p. KLUIT, IV. bl. 61 vv. (accijnsbrief voor Middelburg van 1325). Groot Plakkaat-boek, II. bl. 2048. VAN MIERIS, II. bl. 365 (accijnsbrief voor Emelisse van 1358).

⁵ F. N. SICKINGA, Bijdrage tot de geschiedenis der belastingen in Nederland, Leiden 1864, bl. 53 vv. P. PAULUS, I. bl. 385, 394. KLUIT, IV. bl. 432.

⁶ De *gruite* beteekende oorspronkelijk het uitsluitende regt om de kruiden te

om alles te meten of te wegen, wat naar maat of gewigt verkocht werd; het regt van de *markt*, om marktgelden te heffen. Naarmate de graven en heeren van die onderscheidene regten afstand deden, kregen de stedelijke besturen meer gelegenheid om van de burgers belasting te heffen en werden daardoor in staat gesteld den vorst met aanzienlijke sommen bij te springen. Doch tevens wonnen zij voortdurend in onafhankelijkheid, daar de graaf verplicht werd als bedede te vragen, wat hij vroeger als regt eischen kon.

Onder den algemeenen naam van accijnsen komen niet alleen indirecte maar ook directe belastingen voor. Zoo lezen wij in den accijnsbrief, in 1274 door Floris V aan de poorters van Haarlem verleend, dat elk schoenmaker, die een winkel hield, wekelijks twee penningen zou betalen, elk linnenwever één penning, elk wolwever twee penningen, elk voerman jaarlijks twee schellingen voor zijn wagen, elk poorter voor zijn molen drie schellingen, zoo deze met paarden, zes, zoo hij door wind gedreven werd. Die in ondergeschikte betrekking eenig handwerk uitoefende, zou jaarlijks twaalf penningen geven. Daarenboven zou elk handeldrijvend poorter voor zijne goederen en inkomsten volgens de schatting der schepenen en gezworenen betalen.¹ De indirecte belastingen hadden echter verreweg de overhand; en de voorkeur voor deze soort van heffingen, die later een onderscheidend kenmerk der Nederlandsche nijverheidspolitiek uitmaakte, schijnt dus reeds te dagteekenen van de opkomst der steden. Twee beweegredenen leidden daartoe; vooreerst de zucht om de vreemdelingen, die door directe heffingen zouden zijn afgeschrikt, op eene ongevoelige wijze tot stijving

verkoopen, die de brouwers in het bier mengden. Zoowel om te voorkomen dat slechte kruiden gebruikt werden, als om hunne inkomsten te vermeerderen, schijnen de graven en heeren reeds in de tiende eeuw te hebben ingevoerd dat men alleen in hun gruihuis die kruiden bekomen kon. Het toenemend gebruik van hop in de veertiende eeuw deed aan de bezitters van de gruite veel afbreuk en heeft er waarschijnlijk toe bijgedragen om het regt van de gruite te doen overgaan in een accijns op het bier. Mr. W. C. ACKERSDIJCK, verhandeling over het regt van de Gruit: in de *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederl. letterkunde* III, eerste stuk (1819) bl. 177—202.

¹ DE WAL, t. a. p. 187.

der stedelijke kas te laten bijdragen; ten anderen het besef en welligt hier en daar de ondervinding dat eene geringe belasting op voorwerpen van algemeen verbruik, die alle ingezetenen treft, in den regel meer opbrengt dan eene zware belasting, die alleen op de meer gegoede drukt.¹ Toen de regering van Haarlem eigenmagtig een versterfgeld of belasting op de erfenissen had ingesteld, beklagden de poorters zich niet over de nieuwe heffing zelve, wier opbrengst waarschijnlijk onmisbaar was, maar over haren vorm, en verzochten dat zij door een accijns op het beestiaal vervangen zou worden, hetgeen de graaf in 1556 goedgunstig toestond.² Het is intusschen niet vreemd dat de heffing van nieuwe accijnsen, vooral in tijden van schaarschte van levensmiddelen, dikwerf bij de smalle gemeente veel tegenstand vond en soms tot onlusten en oproeren aanleiding gaf.³

Behalve door belastingen, voorzagen de steden ook in hare geldelijke behoeften door geldleeningen. Daar de kapitalisten dier dagen veel meer prijs stelden op de borgstelling eener goede stad dan van eene menigte edellieden, hadden de vorsten, als zij geld opnamen, reeds vroeg de steden aangezocht om voor de geregelde voldoening der renten in te staan, hetgeen deze volgaarne deden, daar het haar eene nieuwe gelegenheid gaf om zich onmisbaar te maken en voorregten te bedingen. Doch nu lag het voor de hand, dat zij zelve renten van verschillenden aard, inzonderheid lijfrenten, begonnen te verkoopen om buitengewone uitgaven te dekken. Daar deze handelwijze tot misbruik aanleiding gaf, werd zij door Karel V verboden.⁴

In de overige Noord-Nederlandsche gewesten greep eene diergelijke ontwikkeling plaats, als in Holland. Overal wonen de steden in aantal, bevolking en regten, en namen

¹ Erfgrav. bedieninghe bl. 144.

² KLUIT, IV. bl. 151. Handvesten van Haerlem, bl. 271 vv.

³ Zie o. a. P. PAULUS, I. bl. 397, 380, 382. VELIUS, Chronyk van Hoorn, bl. 104.

⁴ KLUIT, primae lineae § 319 sq. Handvesten van Haerlem, bl. 70. Erfgrav. bedieninghe bl. 144 vv. Mr. G. A. DE MEESTER, de Staten van Gelderland onder het licht der geschiedenis; in de *Nederl. Jaarboeken voor regtsgel. en wetgeving*, 1846 bl. 260.

eene belangrijke plaats in de Staten in. In Zeeland bestonden deze uit drie leden, die ieder één stem hadden, namelijk den abt van Middelburg, die tijdens den opstand tegen Spanje uit de vergadering wegviel, den adel, daarna uitsluitend door de prinsen van Oranje in hunne kwaliteit van eersten edele van Zeeland vertegenwoordigd, en vijf steden, wier getal later tot zeven klom. In het Sticht had Utrecht reeds in de elfde eeuw aandeel aan de regeling van 's lands aangelegenheden en vormde sedert dien tijd, met de geestelijkheid en den adel, eene landsvergadering, die vroeger dan elders vastheid en overwigt verkreeg. De zestiende eeuw bragt daarin alleen in zooverre verandering, dat de kapittels der vijf kerken, die bij de hervorming de nieuwe leer omhelsd hadden en in het bezit hunner uitgestrekte goederen gebleven waren, met meer beperkte magt de geestelijkheid vervingen, en dat de vier overige steden zitting in de Staten kregen, hoewel Utrecht den boventoon bleef voeren. De Geldersche steden, reeds vroeg gewoon met elkander tot regeling der handelsbelangen verbonden te sluiten, begonnen in den aanvang der veertiende eeuw invloed op de landdagen der vier kwartieren, waarin Gelderland verdeeld was, uit te oefenen.¹ De geestelijkheid nam er geen deel aan de staatsvergaderingen; en nadat de baanderheeren, die onmiddelijke leenmannen van den Duitschen keizer waren en het eerste lid der Staten vormden, in 1595 wegens hun heulen met Spanje waren uitgesloten, stonden de steden met den adel volkomen op dezelfde lijn. In het Oversticht of Overijssel had de bisschop van Utrecht zich allengs de meeste heerlijkheden weten toe te eigenen, zoodat er geen eigenlijke adel bestond maar alleen vrije grondeigenaars, die zich tot onderlinge bescherming hunner vrijheid met de drie groote steden verbonden en allengs met hen de vergadering der Staten vormden. Wij hebben reeds gezien welke rol de stad Groningen in het gewest van dien naam vervulde en hoe weinig de

¹ DE MEESTER, t. a. p. bl. 257, 260. Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, troostrede aan het oude Nijmegen, Utrecht 1861, bl. 42 vv.

Ommelanden, wier grondbezitters in de Staten van hun gewest vertegenwoordigd werden, tegen haar invloed vermogten. Alleen in Friesland bleef de invloed der steden in de middeleeuwen onbeteekeend; de landdagen bestonden in de vijftiende eeuw nog uitsluitend uit de afgevaardigden der landgemeenten, en eerst na de omwenteling der zestiende eeuw vinden wij in de vergadering der Staten naast de drie kwartieren van het platte land ook de elf steden als vierde kwartier vertegenwoordigd.

§ 2. *De handelspolitiek der steden.*

Wij zagen vroeger dat de steden, door hare gunstige ligging aan groote rivieren of aan de Zuiderzee daartoe in staat gesteld, zich sedert hare opkomst inzonderheid op vischvangst, koophandel en vrachtvaart toeleghden. Ten einde die nijverheidstakken met goed gevolg te kunnen uitoefenen, was het in die dagen onmisbaar geregelde handelsbetrekkingen aan te knopen en verdragen te sluiten, zoo men niet in den vreemde als regteloos beschouwd en behandeld wilde worden; en wij hebben dan ook reeds gelegenheid gehad op te merken hoezeer de steden er op uit waren om voor hare burgers veiligheid, handelsvrijheid en velerlei voorregten te bedingen.¹ Ook met betrekking tot dit punt legden zij eene groote mate van zelfstandigheid aan den dag. Zij sloten als onafhankelijke staten verdragen met vreemde vorsten, verdedigden gewapenderhand hare belangen en ontzagen zich niet oorlog te verklaren en gezamenlijk vloten uit te rusten.² Zoolang in de Nederlanden nog elk gewest en bijna elke stad op zich zelve stond en de landsvorsten

¹ Dat ook betrekkelijk kleine plaatsen in dit opzigt niet achterbleven, bewijst het voorbeeld van Kuilenburg, dat te Calais, nadat aldaar de stapel der Engelsche wol gevestigd was, voor zijne burgers het voorregt verwierf dat zij niet voor de schulden hunner medeburgers aansprakelijk zouden gesteld worden. NYHOFF, Bijdragen tot de vaderl. geschiedenis, I. bl. 207 vv.

² A. KLUIT (prima lineae § 999, 489 sqq. historia federum I. p. 297) ontkennt ten onregte dat de steden werkelijk op eigen gezag krijg hebben gevoerd. Vgl. LUZAC, Hollands rijkdom I. bl. 118 vv. BERG, Hanseverbond bl. 141 v. AREND, algem. gesch. des vaderl. II. eerste stuk bl. 408, tweede stuk bl. 264.

buiten staat of ongezind waren de belangen en de regten hunner onderdanen te handhaven, was het voor de ontwikkeling der nijverheid van groot belang dat de stedelijke regeringen de magt bezaten om den buitenlandschen handel op die wijze krachtig te beschermen; doch die bevoegdheid was te veel in strijd met de eischen van orde en eenheid om op den duur geduld te kunnen worden, zoodat Maximiliaan van Oostenrijk teregt in zijne Ordonnantie op de admiraliteit van 8 Januarij 1487 aan de steden verbood, om voortaan zonder zijne vergunning oorlogschepen uit te rusten en vijandelijkheden te bedrijven.¹

Naast de zucht om met het buitenland in eene goede verstandhouding te staan, bestond bij de stedelijke regeringen een levendig verlangen om veel vreemdelingen zich tijdelijk of blijvend binnen de muren te zien nederzetten. De pogingen der vorsten om hen te nopen de Nederlandsche havens en markten te bezoeken, vonden volkomen weerklank in de steden, waar men den buitenlandschen koopman geenszins als een gevaarlijken mededinger maar veeleer als een gewenschten bondgenoot beschouwde. Immers bragt-hij handelswaren aan, die men weder met voordeel aan anderen verkoopen kon, en ruilde die tegen de voortbrengselen der inheemsche nijverheid of tegen de uit het buitenland aangevoerde stapelgoederen.² Het mag overbodig heeten dit algemeene streven der steden om vreemdelingen aan te lokken, waardoor de noordelijke Nederlanden zich niet minder gunstig dan de zuidelijke van de naburige volken onderscheidden, in bijzonderheden aan te toonen.³ Een blik op de

¹ Gr. Pl. B. IV. bl 1203.

² Dat men zoo dacht, blijkt o. a. uit de *Sententie van den Grooten Raad van Mechelen* betrekkelijk het Congiégeld bij LUZAC, Hollands rijkdom I. Bijlage I. bl. 5 vv.

³ Afzonderlijke vermelding verdient intusschen de vrijgevigheid van de stad Veere ten opzichte der Schotten, die er in 1444 den stapel hunner wol vestigden en tot het laatst der achttiende eeuw lieten blijven, waartegen hun, naast vrijdom van alle belastingen, hoe ook genaamd, het regt verleend was om naar de wetten van hun eigen land te leven: een privilegie dat onder de Republiek aan geen andere natie was toegestaan. Middelburg, Rotterdam, Antwerpen en andere steden hadden te vergeefs beproefd den stapel der Schotsche wol tot zich te trekken. *Tegenwoordige staat van Zeeland*, II. bl. 176 v.

geschiedenis van Amsterdam, dat ook in dit opzigt door zijne vrijgevigheid heeft uitgemunt, zal voldoende zijn om het gezegde te staven.

De Hollandsche steden, die gedurende de Republiek zoowel op politiek als op staathuishoudkundig terrein den toon hebben gegeven, zijn echter eerst later dan de overige tot beteekenis en welvaart gekomen. Utrecht en Tiel, Stavoren en Groningen, Nijmegen en Arnhem, Kampen en Deventer waren reeds bloeiende koopsteden, die buitenlandschen handel dreven, toen Holland nog niet veel meer dan visschersdorpen bezat. Maar de vischvangst leidde tot scheepvaart en de scheepvaart tot handel; en de verlichte staatkunde van Willem II en Floris V, die niets verzuimden wat strekken kon om de steden in bevolking en bloei te doen toenemen, droeg er krachtig toe bij om de Hollandsche steden binnen korten tijd niet slechts naast de Friesche, Geldersche en Overijsselsche eene eervolle plaats te verzekeren maar zelfs in magt, rijkdom en ondernemingsgeest boven haar te doen uitblinken. Rotterdam, in de twaalfde eeuw nog geheel onbekend en eerst in het laatst der dertiende met stedelijke vrijheden begiftigd, nam zoo snel in welvaart toe dat het reeds in 1358 moest worden uitgelegd.¹ Hoorn, waar in 1316 de eerste huizen werden gebouwd, was reeds in het laatst der veertiende eeuw ook in het buitenland bekend als de voornaamste Hollandsche markt voor boter, kaas en vee.² Enkhuizen, in de vijftiende eeuw bloeiende door de haringvisscherij, had eerst in de veertiende eene geschikte haven gekregen.³ Even nederig is de oorsprong, even snel de opkomst van Amsterdam geweest. In de schaduw van het slot der heeren van Amstel, in de twaalfde eeuw gebouwd, ontstond allengs een dorp, door kloeke zee-lieden bewoond, die hunne netten niet slechts in de Zuyderzee maar ook in de Noordzee gingen uitwerpen en er zich tevens reeds vroeg op toeleghden om door den aanvoer van graan uit andere landen in het gebrek aan levensmid-

¹ Tegenwoordige staat van Holland, II. bl. 219.

² Ibid. bl. 410 v. VELIUS, Chronyk van Hoorn, bl. 10 vv.

³ Tegenwoordige staat van Holland, II. bl. 451.

delen in Nederland te voorzien.¹ Groot voordeel trok de plaats in dit opzigt van de doorbraken en overstromingen, die in de dertiende eeuw de Zuiderzee het karakter van een binnenmeer geheel deden verliezen en het zeewater door het IJ tot voor hare kaden bragten. Nu was het veel gemakkelijker geworden om deel te nemen aan den buitenlandschen handel, en tevens was voor de vreemde schepen de gelegenheid geopend om zelve de meer en meer in belangrijkheid toenemende plaats te bezoeken. Alles uit den weg te ruimen wat de ontwikkeling van den handel en de aankomst van vreemdelingen kon tegenhouden, was voortaan het onafgebroken streven der ingezetenen van Amsterdam. Toen zij in 1275, waarschijnlijk bij gelegenheid van een togt van Floris V tot beteugeling der oproerige West-Friezen, veel van het ruwe krijgsvolk geleden hadden en de graaf geneigd was hun daarvoor eene vergoeding te geven, verzochten en verkregen zij als eerste privilegie tolvrijheid door het geheele graafschap² Omstreeks 1300 kreeg Amsterdam eene eigene regering en stedelijke regten. In 1342 verwierf het zich tegen betaling van eene som gelds het belangrijke voorregt, dat zijne poorters in het grootste gedeelte van Holland niet gearresteerd noch hunne goederen in beslag genomen mogten worden, tenzij wegens erkende schulden.³ Inmiddels had de stad meermalen ondervonden hoe nadeelig het was onder heeren te staan, die meer op de bevrediging van eigen eerzucht dan op de bevordering van het welzijn hunner onderzaten bedacht waren, en wier klein gebied hen buiten staat stelde krachtigen tegenweer te bieden tegen uitheemsch geweld of eenig gewigt te leggen in de schaal der buitenlandsehe politiek. Van daar dat Amsterdam zich zeer verheugde toen het met geheel Amstelland in het begin der veertiende eeuw in het bezit van den leenheer, den graaf van Holland,

¹ LUZAC, Hollands rijkdom, III. bl. 67.

² J. WAGENAAR, Amsterdam in zijne opkomst, aanwas en geschiedenissen, I. bl. 83.

³ Ibid. I. bl. 110: „Voort dat men gheenen poorter van Amstelredam noch zyn goet besetten en mach van schade of van schoude onverwillecoert, benoorden den mase, in al onsen lande, uytghenomen onsen vryen Steden.”

terugviel en grooten prijs stelde op het privilegie van 1346, waarbij bepaald werd dat de stad nimmer weder van de grafelijkheid van Holland zou kunnen worden afgescheiden.¹ Door de regering werd sedert niets verzuimd wat strekken kon om de burgers van tollèn te bevrijden en hun toegang tot vreemde havens te verschaffen; en de menigvuldige diensten, door hen aan de graven van Holland bewezen, maakten deze zeer geneigd om aan de stad alle voorregten te schenken, die zij tot uitbreiding van haren handel en tot aantrekking van vreemdelingen behoefde.² Daar het IJ eenigermate als de haven van Amsterdam kon worden aangemerkt, was het voor de stad van groot belang dat haar regtsgebied over die watervlakte in 1409 aanmerkelijk werd uitgebreid.³ Inmiddels was zij reeds in de veertiende eeuw begonnen zorg te dragen voor de veiligheid der schepen, die de Zuiderzee binnenvoeren. Er waren vuurbaken opgericht en tonnen in zee gelegd tot aanwijzing der ondiepe plaatsen. Tot vergoeding der daaraan verbondene kosten werd haar vergund een gering regt te heffen van ieder schip in evenredigheid van het getal lasten.⁴ Dat de stad intuschen geenszins tegen geldelijke offers opzag, wanneer het de uitbreiding van hare bevolking of van haren handel gold, bewijst de omstandigheid dat zij zich beijverd heeft om het regt van *exue* of de belasting op de erfenissen van vreemdelingen, die in de meeste binnen- en buitenlandsche steden

1 Ibid. I. bl. 117.

2 Willem VI bevestigde en vermeerderde in 1405 de privilegiën van Amsterdam tot belooning van verledene en toekomstige diensten, *ende oock om dat die Coopman te bet zyne goede Stede versoeken*, d. i. bezoeken zou. WAGENAAR, Amsterdam I. bl. 138.

3 Ibid. bl. 139.

4 LE LONG, de koophandel van Amsterdam (10de druk, 1801) I. bl. 13. Kampen, dat ook van ouds eenig regt bezat om tonnen in de Zuiderzee te leggen, heeft dat 4 Maart 1527 aan Amsterdam afgestaan, onder voorwaarde dat alle goederen, die te Kampen t' huis behoorden, vrij zouden zijn van paalgeld. Na den opstand tegen Spanje is Enkhuizen op 9 Februarij 1573 door den prins van Oranje beschonken met *het regt van de paelkiste*, hetgeen Amsterdam bij de Satisfactie van 8 Febr. 1578, waarbij het tot de Staatsche zijde overging, te vergeefs heeft getracht terug te krijgen. Het behield echter het regt om de vuurbaken te onderhouden en daarvoor *vuurgeld* te heffen.

en ook bij haar bestond, over en weder af te schaffen, daar zij teregt begreep dat zich des te meer personen binnen hare muren zouden nederzetten, wanneer zij verzekerd waren dat hunne nalatenschap onverminderd aan hunne elders wonende erfgenamen zou worden uitgekeerd.¹ Toen in 1497 een aanzienlijk getal geladene koopvaardijschepen voor de stad het anker hadden laten vallen en de regering vreesde dat de kooplieden uit plaats en, die bij Amsterdam wegens achterstallige renten in de schuld waren, niet zouden durven komen om de aangevoerde waren te bezien, ten einde niet wegens die schuld in gijzeling te worden gezet, liet zij openlijk afkondigen dat niemand zich daarover behoefde te bekommeren, dat integendeel ieder van volkomen vrijgeleide verzekerd kon zijn.² Waar zooveel ijver en zooveel voorzigtigheid zich paarden aan zulk eene gunstige ligging met betrekking tot het binnenland, kon de uitslag niet twijfelachtig wezen. Reeds in de tweede helft der vijftiende eeuw stond Amsterdam aan het hoofd der Noord-Nederlandsche koopsteden. In 1489 kreeg de stad het regt om „van nu voortaan tot eeuwighen daghen” de Roomsche-koninklijke kroon te voeren boven haar eigen wapen, niet alleen tot belooning voor bewezen diensten maar ook, gelijk de handvest verklaarde, omdat „hare Poorteren ende ingesetenen daghe-lycks, met haren schepen ende goeden, te water ende te lande, in veele verre ende vreemde Rycken ende Landen converserende waren in Coopmanschappen,” en in 1493 besloot zij, na de overige Hollandsche zeesteden tot eene gemeenschappelijke beraadslaging te hebben uitgenoodigd, om eigenmagtig een gezantschap naar Engeland, Frankrijk en Gelderland te zenden, ten einde de afschaffing van eenige handelsbelemmeringen te bewerken.³

¹ WAGENAAR, Amsterdam I. bl. 167. Vgl. VAN GEUNS, de toelating enz. van vreemdelingen, bl. 49—55, 217—220.

² Ibid. I. bl. 195.

³ Ibid. I. bl. 189, 192. Uit het medegedeelde blijkt reeds dat LASPEYRES p. 171 ten onrechte van Amsterdam spreekt als van „eine im Vergleich mit andern Städten während der ersten drei Viertel des XVI. Jahrhunderts *unbedeutende* Stadt.” Vgl. Correspondence of ROBERT DUDLEY, earl of Leicester, edited by JOHN BRUCE, Londen 1844 p. 477 (1586): „It is a place of great wealth, being

De snelle ontwikkeling van Amsterdam's bloei en handelsgrootheid had tot natuurlijk gevolg, dat de stad reeds in de tweede helft der veertiende eeuw tot het beroemde handelsverbond behoorde, dat allengs uit de behoefte aan bescherming en samenwerking in het noorden van Europa ontsproten was. De algemeene onveiligheid, waardoor de middeleeuwen zich kenmerkten, had er overal toe geleid dat de kooplieden uit hetzelfde land zich bij elkander aansloten, zoowel tot gemeenschappelijke bescherming als uit zucht naar onderlinge vrije regtspraak. Nergens was dit echter zoo noodig als in het noorden, zoowel wegens de ruwheid van de zeden der inwoners als omdat men niet zelden verplicht was in de eene of andere haven te overwinteren.¹ Het is ontwijfelbaar dat de Noord-Duitsche en de Noord-Nederlandsche kooplieden, waar zij elkander in de Oostzee ontmoeten, elkander aanvankelijk als landgenooten beschouwd en waar het noodig was gesteund hebben;² en inderdaad, zij hadden denzelfden zuiver Germaanschen oorsprong, zij spraken nog dezelfde taal, zij behoorden beiden tot het groote Duitsche rijk. Van daar ook dat de Hanse later tot beginsel heeft gehad, zich te onthouden van alle gemeenschap

the only towne for trafik in this part of Christendom. There belongeth to this towne a thousand ships and lesser vessalls. There lyeth for the most part a thousand shippes. They travill furth of most partes to yt, being furnished in a manner for all traydes. There is allwaies in this towne great abundance of corne, and I think the only place for store of danty fishes in the world." Bedenkt men dat de opstand in 1572 uitbrak en Amsterdam tot 1578 de Spaansche zijde hield, dan blijkt het dat de handelsbloei aldaar dus reeds omstreeks het midden der zestiende eeuw zeer groot moet zijn geweest. Opmerkelijk is ook de verklaring van GUICCIARDINI (Beschrijvinghe bl. 211); „Het is voorwaer wonderlijk ende schier ongelooffelijk, dat wanneer een van de voorseyde Vloten van twee oft drie hondert groote schepen hier aencomen, de inwoonders soo machtich van rijedom zijn, dat zy selve terstondt alle het goedt opcoopen, in der voeghen dat de schepen ghelost ende ontladen zijnde binnen vijf ofte ses daghen, terstont wederom moghen nae huys varen." Vgl. over de oorzaken der opkomst van Amsterdam: P. DE LA COURT, Aanwysing I. c. 13.

¹ BERG, Hanseverbond bl. 23 v. SARTORIUS, Urkundliche Geschichte des Ursprunges der deutschen Hanse, herausgeg. von J. M. LAPPENBERG, I. p. 4 vv.

² SARTORIUS, Gesch. des Hanseat. Bundes II. p. 276 n 12. Urkund. Gesch. p. 211 v., 269.

in handelsbelang met kooplieden en steden van Vlaanderen en Brabant, die niet tot dat rijk behoorden.¹ Daar de kooplieden in het buitenland met de steden, wier burgers zij waren, voortdurend in betrekking bleven, leidden hunne vereenigingen noodwendig tot overeenkomsten tusschen die steden zelve en hebben langs dien weg aanleiding gegeven tot het ontstaan van dat magtige bondgenootschap, dat geruimen tijd in het noorden van Europa op het gebied des handels de wet heeft gesteld. Wij zagen vroeger welk aandeel de Noord-Nederlandsche steden reeds in de dertiende eeuw aan de vischvangst en de scheepvaart in de Oostzee alsmede aan den koophandel langs den Rhijn genomen hebben, en het is daarmede volkomen in overeenstemming dat het Hanseverbond ook aan hare medewerking zijne opkomst en uitbreiding te danken heeft gehad en dat er aanvankelijk tusschen Deutsche en Nederlandsche Hansesteden volstrekt geen onderscheid werd gemaakt. Op de Keulsche Confederatie van 1367, waaraan bijkans alle koopsteden langs de Oost- en de Noordzee, van de kusten van Lijfland en Pruisen tot de kusten van Holland en Zeeland, deel namen, waren de voornaamste Noord-Nederlandsche steden vertegenwoordigd. Krachtig werkten zij mede tot uitvoering van het aldaar genomen besluit, om koning Waldemar van Denemarken, wiens veroveringszucht zich noch aan de belangen des handels noch aan de regten der kooplieden stoorde, met de wapenen in de vuist te dwingen van zijne aanslagen op Zweden af te zien, en kregen zij dus ook deel aan de voorregten, die in het vredesverdrag van 1370 aan de Hansesteden werden toegekend.² Van de Noord-Nederlandsche steden worden daarbij genoemd: Kampen, Deventer, Utrecht, Zwolle, Hasselt, Groningen, Zierikzee, Brielle, Middelburg, Arnemuiden, Harderwijk, Zutphen, Stavoren, Dordrecht en Amsterdam.

¹ BERG, bl. 57, 80, 257. Slechts geringe uitzonderingen zijn op dien algemeenen regel toegelateu. Ibid. bl. 78, 80, 254, 257, 259.

² SARTORIUS, *Gesch. des Hanseat. Bundes* I. p. 133—170. BERG, bl. 164 vv. SARTORIUS vermeldt (p. 161) dat bij den eersten strijd tegen Waldemar in 1364 de steden der Zuiderzee, die zich te Kampen uitgerust hadden, het eerst op de Deensche kusten verschenen.

Intusschen waren niet alleen de uitdrukkelijk genoemde maar al de steden, die aan den oorlog hadden deel genomen, in het verdrag begrepen; en dat daartoe ook nog andere Noord-Nederlandsche steden behoorden, schijnt onder anderen te volgen uit de omstandigheid dat de koning van Zweden in 1368 aan de „schepenen, raadtsmannen, borgheren ende de gansche gemeenten van Amstelredamme, Enckhuysen ende Wieringhen ende alle hare hulperen die hen in desen krijg behulpsaam geweest syn” bij afzonderlijken gunstbrief gewigtige handelsprivilegiën had toegekend.¹

Sedert dat tijdstip was het aanzien der Hanse in Europa gevestigd. De Noord-Nederlandsche steden deelden in al de voorregten, die dat handelsligchaam zich wist te verwerven, en waren daardoor in de gelegenheid om haren handel en hare vrachtvaart aanmerkelijk uit te breiden. Terwijl hare kooplieden zich tot op dien tijd hoofdzakelijk tot de kusten der Noordzee en het westelijk gedeelte der Oostzee bepaald hadden, drongen zij nu dieper daarin door en gingen zelve de Noordsche en Pruissische voortbrengselen uit het noordoosten afhalen.² Slechts korten tijd schijnt intusschen de goede verstandhouding tusschen de Duitsche en de Nederlandsche Hansesteden bewaard te zijn gebleven. Reeds in het begin der vijftiende eeuw openbaarde zich tusschen beiden een naijver, die op een werkelijk verschil van belangen en van handelspolitiek gegrond was en noodwendig vroeger of later tot een vredebreuk leiden moest. De steden, die aan de Oostzee lagen, waren natuurlijk geneigd die watervlakte als haar bijzonder domein te beschouwen, en duldden slechts noode dat de schepen van verder afgelegene gewesten haar een deel der aldaar te behalen winsten kwamen ontrooven. Had men in de twaalfde en zelfs in de dertiende eeuw het verband tusschen alle leden van het Duitsche rijk nog levendig gevoeld, dat verband trad meer en meer op den achtergrond naarmate in de veertiende en vooral in de vijftiende eeuw de Nederlandsche gewesten

¹ LUZAC, Hollands rijkdom I. Bijl. C, 2. Vgl. v. MIERIS, III. bl. 227 vv., 587.

² BERG, bl. 200, 288 vv. SARTORIUS, Gesch. des Hanseat. Bundes, II. p. 278.

een eigen karakter kregen en onder het Bourgondische huis eene onafhankelijke stelling tegenover Duitschland begonnen in te nemen. De onafgebrokene strijd tegen het water, de vroegtijdige bloei van landbouw en veeteelt op den vlakken en vruchtbaren bodem in tegenoverstelling van de Duitsche bosschen en bergen, de grootsche ontwikkeling van visscherij en handel, het levendig en toenemend verkeer met vreemdelingen hadden de Nederlanders tot eene zelfstandige natie gemaakt, wier welvaart en beschaving, wier eigenaardige zeden en gewoonten, wier taal zelfs, door de scheepvaart gewijzigd en met buitenlandsche elementen verrijkt, een aanmerkelijk contrast vormden met de Duitsche toestanden.¹ Het kon niet anders of dit verschil, dat des te meer in het oog viel naarmate de Hollandsche en Zeeuwsche steden, die het zuiverst en krachtigst het eigenaardige Noord-Nederlandsche karakter vertegenwoordigden, een grooter aandeel aan den handel kregen, moest allengs tot botsingen aanleiding geven. Daar kwam nog bij dat de Duitsche steden door geheel andere beginselen geleid werden, dan in Nederland sedert de oudste tijden inheemsch waren geweest. Het hoofddoel der Hanse bestond in het verkrijgen en handhaven van een uitsluitend handelsverkeer tusschen het noordoosten en het westen van Europa. Zij alleen mogt de Noordsche volken van alle benoodigdheden voorzien, zij alleen hunne voortbrengselen opkopen, zij alleen den tusschenhandel drijven tusschen Rusland en Scandinavië aan de eene, Engeland en de Nederlanden aan de andere zijde. Met dat doel werden in de eerstgenoemde landen privilegiën verworven, die den ingezetenen wel het voordeel van eene ruim voorziene markt verzekerden maar daarentegen hun eigen handel en scheepvaart belemmerden of geheel vernietigden. Aan de vreemdelingen dezelfde regten toe te kennen, die zij van hen verkregen, zou in de oogen der Duitsche kooplieden met moedwillige winstderving hebben gelijk gestaan.² In Neder-

¹ BERG, bl. 365. Vgl. J. BOSSCHA, de Duitschers en de Nederlanden vóór den Munsterschen vrede. Eene voorlezing. 's Grav. 1847.

² BERG, bl. 290 v. SARTORIUS, Gesch. der Hanseat. Bundes, II. p. 30. SCHERRER, Gesch. des Welthandels I. p. 442.

land heerschte daarentegen de grootste gastvrijheid. Vreemdelingen uit te lokken de Nederlandsche havens te bezoeken en zich in de Nederlandsche steden neder te zetten, was hoofddoel van de handelspolitiek der vorsten en der steden, en het was daarmede geheel in overeenstemming, dat bij de handelsverdragen het beginsel van wederkeerigheid gehuldigd werd. Wij zagen vroeger ¹ welke belangrijke voorregten Kampen reeds in het laatst der dertiende eeuw in Noorwegen verwierf. Een charter van 1305 leert ons dat de regering dier stad zich haastte dezelfde voorregten aan de ingezetenen van Noorwegen, die Kampen bezochten, toe te kennen. ² Die geest was geheel in strijd met de monopoliezucht der Hanse en werd voor de laatste des te gevaarlijker, naarmate meer Noord-Nederlandsche schepen de Sont binnenzeilden om de Pruissische, Zweedsche en Russische havens op te zoeken. Immers waren de Nederlandsche kooplieden in zoverre van de Hanse onafhankelijk, als zij zich tot het drijven van hunnen handel niet slechts op de algemeene door deze geslotene verdragen, die voor al hare leden golden, beroepen konden, maar bovendien hunne eigene charters bezaten, in vroeger of later tijd van de koningen van Denemarken en Zweden verkregen, en zich daardoor van de verpligting ontslagen konden achten om in elk opzigt in het zog der Duitse zeevaren te varen. Nu werd het voor deze eene levensvraag of men de lastige mededingers zou toelaten zich meer en meer van een aanzienlijk deel der winstgevende vrachtaart meester te maken, en het smeulende vuur van den onderlingen naijver wachtte slechts op eene aanleiding om in lichtelaaije vlam uit te barsten. Toen de Wendsche Hansesteden in het begin der vijftiende eeuw, te midden der twisten en vijandelijkheden tusschen den koning der drie

¹ Bl. 40. Vgl. SARTORIUS, *Gesch. der Hanseat. Bundes* I. p. 252, 254: „In Brabant und Flandern war der damals so sehr verbreitete, kleinliche Neid gegen Fremde wenig bekannt; im Gegentheile man suchte die Ankunft und die Niederlassungen der Fremden; allein ohne ihnen solche Monopole zuzugestehen, wie die Hansen durch die Gewalt ihrer Waffen, durch die bestochenen oder gewonnenen Herren des Nordens, sich in Dänemark, Norwegen und Schweden verschafft hatten.“ Ditzelfde is volkomen toepasselijk op Noord-Nederland.

² Charters en bescheiden der Overijsselsche steden, bl. 15 n°. 8.

destijds vereenigde Noordsche rijken en den hertog van Holstein over het bezit van het hertogdom Sleeswijk, voor den laatsten partij trokken, in de hoop van daardoor de magt des eersten te verzwakken, begrepen de Nederlanders, die door dezen zeer begunstigd werden, dat het voor hen veel voordeeliger zou zijn de onzijdigheid te bewaren, en weigerden dus, even als de Pruissische, de Lijflandsche en de meeste landsteden, aan den oorlog deel te nemen. Daardoor behielden zij gedurende den ganschen Holsteinschen oorlog, die van 1426 tot 1435 aanhield, de vrije vaart op de Noordsche rijken en waren dus in staat hunne handelsbetrekkingen aldaar ten koste der krijgvoerende Hansesteden aanmerkelijk uit te breiden. Naauwelijks was echter de vrede gesloten, of de laatsten maakten zich in stilte gereed om hare mededingers voor de weigering van medewerking te tuchtigen en uit de Oostzee te verdrijven. In 1437 werden de argelooze Nederlandsche schepen onverwachts overvallen, buit gemaakt en met hunne lading verbeurd verklaard. Deze handelwijze, voor Nederland dubbel nadeelig daar de mislukte oogst met dubbel verlangen naar de terugkomst der uitgezondene graanschepen deed uitzien, wekte groote verbittering, bepaaldelijk te Amsterdam, dat de grootste verliezen had geleden. Onder magtiging van hertog Filips van Bourgondië werd door de gezamenlijke zeesteden ¹ eene vloot uitgerust, die groot na-deel aan de Duitsche Hansesteden toebragt en de Noordzee zoo volkomen van hare schepen zuiverde, dat zij zegevierend met den bezem in de mast terugkeerde. De geweldige handelsstremming, die het gevolg van dezen krijg was, deed weldra beide partijen naar rust verlangen, zoodat reeds in 1441 een bestand voor tien jaren gesloten werd. ² Alleen de Overijsselsche en Geldersche steden uit de oostelijke provinciën waren echter geneigd de vroegere betrekkingen met de Hanse weder aan te knooien. In Holland en Zeeland,

¹ Dordrecht alleen weigerde tot deze uitrusting mede te werken, in de hoop dat de stapel der Hanse er nog eens duurzaam gevestigd zou worden. BERG, bl. 299 in de noot.

² SARTORIUS, *Gesch.* II. p. 276 vv. BERG, bl. 288 vv.

waar men zich het ijverigst had toegerust om zich op de Duitsche zeesteden te wreken,¹ gevoelde men zich sterk genoeg om dien band, die thans meer knelde dan steunde, te kunnen ontberen en scheidde men zich voor goed van de Hanse af.² Terwijl Deventer, Kampen en andere steden dien ten gevolge groote voordeelen bleven trekken van den handel op Noorwegen,³ waartoe de Hanse het uitsluitend voorregt bezat, zochten de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden in de Noordsche rijken hunne oude charters te doen gelden of nieuwe te verwerven. Zij slaagden er bijna overal in, dezelfde privilegiën als de Hanse te verkrijgen, daar de Noordsche vorsten zeer gaarne zagen dat hare magt door deze tweespalt aanmerkelijk geknot werd, terwijl zij bovendien veel liever de wederkeerigheid huldigende Nederlanders dan de op monopolieën aandringende Duitschers in hunne havens of op hunne markten toelieten. Zoo werd zelfs aan de eersten vergund om onmiddellijk op IJsland te varen, hetgeen aan de Hanse nog altijd ontzegd was geweest.⁴ Te vergeefs zocht de Hanse zoowel door herhaalde vijandelijkheden als door het verbod om de afvallige Nederlanders op hare kantoren toe te laten en eindelijk in 1472 door alle handelsgemeenschap met hen af te breken, hen uit de vaart te dringen. De Hollandsche ondernemingsgeest liet zich door geen bedreigingen of hinderpalen terugschrikken. In de Oostzee behielden de Duitsche steden echter nog tot in de zestiende eeuw het grootste aandeel aan handel en vrachtvaart, daar zij door hare ligging in de gelegenheid waren om de verschillende streken veel sneller en in alle jaargetijden te bezoeken en zware goederen voor geringer kosten derwaarts te voeren. Onderscheidene omstandigheden begonnen echter reeds in de vijftiende eeuw haren bloei te ondermijnen. De

¹ BERG, bl. 299. De betrekkingen der Friesche steden met de Hanse bleven slechts in naam bestaan; Groningen werd in 1456 wegens ongehoorzaamheid aan de besluiten des verbonds daarvan nitgesloten. Ibid. bl. 312.

² BERG, bl. 306, 344, 365. SARTORIUS, *Gesch.* II. p. 283. Vgl. FRUIN, tien jaren bl. 117.

³ BERG, bl. 368 v.

⁴ BERG, bl. 307.

magt der Duitsche ridders en der Zwaardbroeders, die der Hanse altijd de hand boven het hoofd hadden gehouden, werd in 1410 door den koning van Polen in den slag bij Tannenberg gebroken. Omstreeks denzelfden tijd verliet de haring de kusten van Schonen, om niet weder in de Oostzee terug te keeren. De toenemende magt der Duitsche vorsten ondermijnde meer en meer den staatkundigen invloed en de autonomie der steden, bovendien reeds door onderlinge twisten verzwakt. In 1478 werd Novogorod veroverd door Iwan III, die de voorregten der Hanse als een inbreuk op zijn gezag beschouwde en in 1494 hare factorij liet sluiten. Reeds in het volgende jaar wisten de Amsterdamsche kooplieden van den bisschop van Lijfland eenen gunstbrief te verwerven voor hunnen handel op dat gewest, die hen in de gelegenheid stelde ook in Rusland betrekkingen aan te knooien.¹ In 1518 lagen er meer dan tweehonderd Nederlandsche schepen in de Sont. Weinige jaren later begon het getal dier schepen, die geregeld op de Oostzee voeren, dat der Hanseschepen, die de Hollandsche havens bezochten, reeds te overtreffen.² De gevolgen der ontdekking van Amerika, die aan den loop van den Europeschen handel eene nieuwe rigting gaf, waarvan onze voorouders op uitstekende wijze tot uitbreiding hunner vrachtvaart partij trokken, drongen de Hanse geheel op den achtergrond. Te vergeefs zette Jurgen Wullenwever, Lubeck's eerezuchtige burgemeester, nadat de kroon van Denemarken in 1533 was opengevallen nog eenmaal alles op het spel, om dat land aan zijne vaderstad ondergeschikt te maken en de Sont voor de Nederlanders te sluiten.³ Na zijnen dood ging Lubeck met rassche schreden in handelsbloei en aanzien achteruit, en toen in 1582 op eene bijeenkomst der Hansesteden werd

1 LUZAC, Hollandsch rijkdom I. Bijlage B. BERG, bl. 352.

2 VELIUS, bl. 208, 220.

3 G. WAITZ, Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die europäische Politik. Berlin, 1855, III. p. 247. Zie ook J. J. ALTMAYER, histoire des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le nord de l'Europe, Brux. 1840, p. 257 vv. De eerstgenoemde schrijver stelt WULLENWEVER in een minder gunstig licht dan de laatste, die hem (p. 302) met de Gracchen en Arteveldes vergelijkt.

aangeraden om tegen de Nederlandsche steden, die verzuimden of weigerden de door de Hanse bepaalde contributiën te betalen, represailles te bezigen, sloeg het zelf dat voorstel af op grond dat de Nederlanders, als men hunne schepen weerde, wel andere wegen zouden weten te vinden, waardoor de Duitsche zeeplaatsen gevaar zouden loopen geheel verlaten te worden.¹ In het begin der zeventiende eeuw was de verhouding zoozeer veranderd dat het voormaals zoo trotsche en magtige Hanseverbond herhaaldelijk aan de Staten-Generaal der Vereenigde Provinciën brieven van aanbeveling aan de koningen van Denemarken, Zweden en Engeland en aan de grootvorsten van Rusland verzocht en als gunst verkreeg.²

De afscheiding der Hollandsche en Zweedsche steden van het Hanseverbond droeg er niet weinig toe bij om haar bloei te verhoogen en haar voor te bereiden om eerlang, wanneer geloofsvervolging en oorlogsrumoer de nijverheid der zuidelijke Nederlanden verstoren zouden, de rol van Brugge en Antwerpen als stapelplaatsen der Europesche en Indische producten over te nemen. Vlaanderen, waar de handel en het fabriekwezen reeds in de dertiende eeuw een hoogen bloei bereikten, waar dezelfde zorg voor de belangen der nijverheid en dezelfde gastvrijheid jegens vreemdelingen bestond als in Holland, had zich in de veertiende eeuw tot het middelpunt van den handel tusschen Noord- en Zuid-Europa verheven. Nadat de uitgebreide karavanenhandel van Constantinopel, Indië en China op de Oostzee door de verwoestingen der Mongolen en Tartaren allengs vervallen was, hadden de Italiaansche handelsteden, daartoe door de kruistogten opgewekt, zich beijverd de waren, die het Noorden van Europa niet meer missen kon, naar de Vlaamsche markten, inzonderheid naar Brugge, te voeren, waar zij door de Noord-Duitsche kooplieden in ruil voor visch en graan, bont en pelterijen werden afgehaald. Even als elders, sloten zich te Brugge de Duitsche kooplieden,³ onder welke destijds

¹ SARTORIUS, *Gesch. der Hans. Bundes* III. p. 300.

² SARTORIUS, *Gesch.* III. p. 43.

³ „De ghemene coplude uten Romeschen Rike van Almanien.” BERG, bl. 72.

nog de Noord-Nederlandsche gerekend werden, naauw aan-een, bragten in 1347 de onder hen bestaande regels en gewoonten op schrift en legden daardoor den grondslag van de vierde groote factorij, die de Hanse naast die van Novogorod, Bergen en Londen onderhield. De stelling der Hanse was echter te Brugge eene geheel andere dan elders, bepaaldelijk in het onbeschaafde noorden, waar men hare diensten nog niet missen kon. Hare voorregten verschilden slechts weinig van die, welke door de graven van Vlaanderen aan anderen werden verleend, zoodat er aan eene uitsluitende handelsheerschappij, gelijk in het noorden, niet te denken viel.¹ Toen derhalve de Hollandsche en Zeeuwsche steden zich van de Hanse afscheidden, werd haar daardoor het verkeer met Brugge geenszins afgesneden. Door hare nabijheid waren zij beter nog dan de Duitsche steden in de gelegenheid de behoeften der Vlaamsche markt te leeren kennen en hare uitgebreide handelsbetrekkingen in het noorden stelden haar in staat die spoedig te bevredigen.² Het was in dit opzicht voor onze voorouders van onberekenbaar gewigt, dat de Vlamingen zich allengs door de voordeelen hunner wereldmarkt hadden laten verleiden om het woelige en gevaarlijke zeeleven grootendeels vaarwel te zeggen en zich bijna uitsluitend tot de rustiger en veiliger werkzaamheden van de fabriek of het kantoor te bepalen. Zij lieten het aan de Italianen, de Spanjaarden en de Portugezen, aan de Engelschen, de Duitschers en hunne noordelijke naburen over, om hun te brengen wat zij behoeften en hunne eigene voortbrengselen naar andere landen te voeren.³ De vrachtvaart, waarop men zich in Noord-Nederland reeds van den aanvang der scheepvaart had toegelegd, vond dus in Vlaanderen eene onuitputtelijke bron, die des te ruimer

¹ BERG, bl. 77.

² LUZAC, Hollandsch rijkdom III. bl. 95 schrijft aan de gunstige ligging van Amsterdam toe, dat het den stapel der granen tegen de Hanse behouden heeft.

³ Zij haalden echter voortdurend zelve veel wijn uit Frankrijk, vooral uit la Rochelle. Ook kwamen hunne schepen in het noorden voor, maar bij uitzondering. BERG, bl. 106, 264, 278. Vgl. SCHERER, Geschiede des Welthandels I. p. 347, 360.

vloeijen kon, naarmate de afscheiding van de Hanse de Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden van alle lastige belemmeringen ontsloeg, met name van de verplichting om de eigenlijke stapelgoederen allereerst te Brugge en later te Antwerpen binnen de factorij op te slaan of althans het daarvoor gevorderde *Schossgelt* te betalen.¹ Het werd nu mogelijk om ook in Noord-Nederland een voorraad van die goederen bijeen te brengen, die de vreemdelingen te meer kon uitlokken om zich met hunne schepen derwaarts te begeben. Reeds had de Hanse, wanneer zij over de behandeling harer kooplieden in Vlaanderen ontevreden was of nieuwe voorregten eischte, een en andermaal hare factorij naar Dordrecht, Middelburg of Utrecht verlegd,² zoodat de weg naar Noord-Nederland zelfs aan die buitenlandsche schippers niet onbekend was, die gewoon waren alleen hare factory te bezoeken en in Holland en Zeeland nog geen geregelde betrekkingen hadden aangeknoopt. De Vlaamsche onlusten in het laatst der vijftiende eeuw droegen er veel toe bij om Noord-Nederland in dit opzicht te begunstigen. De groote omwenteling der zestiende eeuw voltooide slechts, wat reeds vroeger was voorbereid, en bragt den handelsbloei van het zuiden geheel naar het noorden over.

§ 6 *De strijd voor handelsvrijheid onder Karel V.*

De snelle ontwikkeling van handel en vrachtvaart in de veertiende en de vijftiende eeuw had de Noord-Nederlandsche koopsteden allengs tot geduchte mededingers, zoowel van Brugge en Antwerpen als van Lubeck en Hamburg, gemaakt. Zij begonnen zich tot stapelplaatsen te verheffen, wier pak-

¹ Zie omtrent de twisten over het stapelregt van Brugge en het *Schossgelt*, E. WORMS, *histoire de la ligue Hanséatique*, Paris 1864, p. 215 vv. SARTORIUS: *Gesch. der Hans. Bundes* III. p. 297 vv.

² Volgens SARTORIUS, *urkundl. Gesch.* I. p. 222 vv. was de factorij vóór 1370 meermalen, maar telkens voor zeer korten tijd, te Aardenburg. Zij was voorts te Dordrecht van 1358 tot 1360 en van 1389 tot 1391; te Middelburg voor de goederen van minder waarde in 1451, terwijl de stapel der belangrijkste artikelen destijds te Antwerpen was, te Utrecht in 1456. Eerst in 1549 is de factorij voor goed van Brugge naar Antwerpen verplaatst.

huizen voortdurend een genoegzamen voorraad van verschillende goederen bevatteden om aan de vreemde bodems, die derwaarts den steven wendden, eene retourvracht te verzekeren, en de Nederlandsche koopvaardis-schepen waren onafgebroken bezig om de voortbrengselen van de Oostzee, Engeland, de Nederlanden en Frankrijk over en weder te voeren en tegen elkander te verruilen. Die winstgevende handelstak kreeg nieuw voedsel, 'toen Karel V de Nederlandsche kooplieden in Spanje met de inlandsche gelijkstelde, terzelfder tijd waarop de Spanjaarden, door de grootere voordeelen van den Indischen handel verlost, hun de vaart tusschen de beide landen bijna geheel overlieten.¹ Men begreep echter in Noord-Nederland zeer goed dat er belangrijke bezwaren te overwinnen waren, zoo men in beide opzigten slagen wilde. Met betrekking tot de vrachtaart moest alles vermeden worden wat tot overbodige onkosten aanleiding gaf, want alleen door lage vrachten konden de Nederlandsche schepen de hoop voeden met die der Hanse gelijkgesteld te worden of de voorkeur te verkrijgen; en om de vreemdelingen tot eene geregelde vaart op de koopsteden te brengen, wier havens wegens de menigvuldige ondiepten langs de kust en in de Zuiderzee niet zonder gevaar en onkosten te bereiken waren en dus bij die van het buitenland veel te wenschen overlieten, was boven alles noodig dat zij aan geen grootere belemmeringen en lasten onderworpen werden, dan elders het geval was. Door vrijheid alleen konden die verschillende doeleinden bereikt worden, vrijheid om schepen uit te rusten en te varen gelijk men goedvond, vrijheid om alles in en uit te voeren, vrijdom van bezwarende tolregten. Die vrijheid kwam intusschen eerlang in strijd, zoowel met de toenemende centralisatie onder de vorsten uit het Oostenrijksche huis als met hunne behoefte aan geld tot bestrijding der ontzaggelijke oorlogskosten, die het gevolg hunner magt en heerschezucht waren. Met hoeveel kracht en volharding en met welk een juist inzicht in de belangen des handels de kooplieden en reeders

¹ FRUIN, tien jaren 119.

hunne vrijheid verdedigden, waar zij met de inzigten der regering in botsing kwam, blijkt overtuigend uit de geschiedenis van het zoogenaamde congiégeld, van den honderdsten penning op de uitvarende koopmanschappen en van het plakkaat op de zeevaart van 1563.

Amsterdam, dat zich reeds van zijne eerste opkomst op den graanhandel had toegelegd, was allengs een der belangrijkste stapelplaatsen van koorn geworden, en verscheidene andere Hollandsche steden deelden in de voordeelen van dien handel, die niet slechts voor de Nederlandsche provinciën onmisbaar maar ook een der voornaamste steunpilaren van de vrachtvaart was.¹ Nu is er geen handelstak, waarbij de behoefte aan vrijheid van in- en uitvoer meer in het oog springt. Hooge en vooral veranderlijke in- en uitvoerregten, welligt nu en dan door een volslagen verbod afgewisseld, schrikken de buitenlandsche kooplieden af om hun graan ter stapel te brengen, berooven de verbruikers van het onwaardeerbare voordeel van een geregelden aanvoer, en beletten tevens de binnenlandsche reeders om van elke prijsverhoging op vreemde markten terstond partij te trekken. De tolleren op het graan waren dan ook in Holland steeds matig en vast geweest.² In 1505 werd echter bij plakkaat van Filips den Schoone de uitvoer van graan uit Amsterdam tijdelijk verboden, tenzij daarvoor een zeker verlof- of congiégeld was betaald, en die vordering, niettegenstaande de bezwaren der kooplieden van tijd tot tijd herhaald, dreigde in 1540 ten gevolge van een nieuw plakkaat van Karel V eene regelmatige belasting te worden.³ De Staten van Holland begonnen nu te vreezen dat de kwijnende graanhandel dien last niet langer lijden kon zonder geheel te gronde te gaan en wendden zich in 1545 tot den keizer met het oot-

¹ Vgl. w. BUNK, staathuishoudkundige geschiedenis van den Amsterdamschen graanhandel. Amst. 1856, bl. 2.

² LUZAC, I. Bijlage A. bl. 2.

³ BUNK, bl. 12 v. Register van AERT VAN DER GOES, I. bl. 122 (1526). De gedeputeerden van Dordrecht, Haarlem en Amsterdam stemmen toe in eene bede, o. a. onder voorwaarde „dat men vuyt Hollant in vreemde Landen sal mogen voeren Cooren sonder te betalen Congiegelt.”

moedig verzoek om hun te vergunnen in regten het bewijs te leveren dat het congiégeld in strijd was met de door hem bezworene privilegiën. De vorst gaf zijne toestemming en de Staten dagvaardden den procureur-generaal, die hem moest vertegenwoordigen, voor den Grooten Raad van Mechelen. Hier beriepen zij zich op de belofte, zoowel door zijnen vader in 1495 als door hem zelve in 1515 bij beider inhuldiging afgelegd, dat de bestaande tollèn niet verhoogd noch nieuwe tollèn ingevoerd zouden worden; doch tevens verzuimden zij niet in een helder licht te stellen dat het congiégeld voor den handel allernadeeligst was, en zij deden dat op zulk eene voortreffelijke wijze dat hun betoog in de geschiedenis der staathuishoudkunde eene belangrijke plaats verdient.¹

Zij begonnen met er op te wijzen dat de ingezetenen van Holland, een kleine en weinig vruchtbare plek, die niet dan met onafgebrokene moeite en kosten tegen de zee verdedigd werd, bijna alleen door vischvangst, handwerken en negotie in hun onderhoud konden voorzien; dat zij reeds vroeg begonnen waren de voortbrengselen hunner nijverheid naar andere landen uit te voeren en tegen buitenlandsche waren te ruilen, die zij niet alleen naar hun eigen land maar naar alle omliggende rijken voerden; dat dien ten gevolge Holland allens ook door vreemde kooplieden bezocht was geworden en dat de voormalige graven, het belang daarvan inziende, zoowel door voordeelige handelstraktaten te sluiten als door de oude tollèn onveranderd te laten, den bloei van handel en scheepvaart zooveel mogelijk hadden trachten te bevorderen. Die vrijgevigheid was vooral wenschelijk in Holland, waarvan de meeste zeesteden wegens de ondiepten niet zonder loods en herhaalde ligting bereikt konden worden, zoodat de vreemde koopman, al kon hij te Hamburg, te Embden of elders slechts een geringeren prijs dan in Holland voor zijne waren bedingen, toch dikwerf meer winst maakte door de besparing dier onkosten. Niettemin had de verstandige politiek der voorouders tot gevolg gehad dat de handel voort-

¹ Het is opgenomen in de *Sententie* van den Grooten Raad van Mechelen, afgedrukt bij LUZAC, I. Bijlage A.

durend toegenomen was, de tollen steeds grootere inkomsten hadden afgeworpen en het land bevolkt en welvarend was geworden. Sedert eenige jaren had echter de keizer, niet voldoende omtrent Holland's toestand ingelicht, op het voetspoor van zijn doorluchtigen vader, van alle graan, dat over zee was aangevoerd, bij uitvoer belasting geheven, waarvan de naburige vorsten, bepaaldelijk de koningen van Engeland en van Portugal, terstond partij hadden getrokken om de vreemde kooplieden „die alleen met vrydom getrocken worden, ende ter contrarien met bezwarenisse verjaeght,” door vrijdommen en voorregten naar hunne havens te lokken, „soe dat men” — want de volgende beschouwingen verdienen in hun geheel gelezen te worden — „door desen huydensdaechs bemercken ende sien mochte, dat in eenige vremde plaetsen ongelyck veel meer Oostersche scepen arriveerden, dan hier voirtyds plach te doen, doer 't welcke die scepen van Hollant nyet alleen en begonsten te verminderen ende vergaen, maar worden oick in vremde landen groot getal van scepen alle jare getemmert, daer deur die Sciptymmerluyden verrocken in grooten getalle vuyt onsen Lande van Hollant tot Eemden, Breemen, Hamborch, in Ingelant ende elders, zulcx oick veel scippers, bootsgesellen ende diergelycke doende waren, ende deur deselve vryheden worden oick huyden 's daechs die Oostersche waren in Engeland, Eemden, enz. beeter coop, ende tot beteren pryse gegeven ende vercocht, dan in onsen voirsz. lande van Hollant; ende opstellende meerder ongelt, zoude 't zelve onse lant merckelick meer moeten declineeren, soe die waren in Hollant nyet gezocht en zouden worden; *want daer gheen aftreck en es daer en compt nyet toe*; ende boven dit inconvenient, soe copen die Oostersche Coopluyden, comende in Engeland, weder Ingelsche lakenen, Wolle, Tin, Loot ende ander goet; daer zy, comende in Hollant, plagen lakenen te coopen, ende ander goet, daer veyl zynde; van gelycken, den Oisterlinck, zeylende met zyn Coren in Spangnien oft Portugal, brengt wederomme Wynen, Olie, Zout, Specerien, ende andere Coopmanscappen, de welke d'Oosterlingen vuyt dese landen plagen te halen, oft men plach die Oistwaerts te bringen bij onsen ondersaten; daer

vuyt wel te bemercken was, wat achterdeel wy ende dese onse landen hadden ende waren lydende, bij den imposten van 't voirsch. Congiégheft oft diergelycke. Deze onse voirsch. landen van Hollant liggen notoirlick in 't middel van de Oistersche ende Westersche Zee, ende plagen de Coopluysden van Oosten alhier te ontladen, ende hun weder te laden met Coopmanscappen comende vuyten Westen, die hen dienden, ende van gelycken, soe deden wederomme die van Westen, in welcken gevalle wy hadden vuyt zulcken Coopmanscappen dobbel thol, 't welck te nyeten ginck, ende als nu die Oistersche zeylende waren met huer Coren westwaerts, mercklick in Vranckryck, soe versagen zij hen daar oick van Zout, Wyn, Laeken ende andere Coopmanscappen, die daer zyn, de welck zy alle vuyt desen lande plagen te halen, soe dat in 't laeste dese landen gescapen zouden zyn ledich te blyven staen van Coopmanscappen; *want als de Coopman andere wegen gewoone wort, soe en kan men hem nyet weder gecrygen als men wilt*, soemen aen diversche plaetsen ende steden van desen onsen landen zien mochte: in een teecken van dien zoude bevonden worden (waert noot) dat d' Ingelsche bringe wel monster van huerlieden Coren tot Middelborch, 't welck zy in Engelant leveren willen, ende tot Middelborch brengen zouden om te vercoopen, *'t selve latende om den voirsch. impost, alst wederomme vuytgevoert zoude worden*, soe dat wel claerlick te verduchten staet, ten zy 't voirsch. Congiégheft, ende oick alle andere nyeuwe ongel-den¹ afgedaen worden, ten eynde dat die Oistersche Coopluysden heurlieden vaste stede mogen zetten in onsen voirsch. lande van Hollant, dat zy luyden in corten tyden andere plaetsen kiezen zullen, ende brengen aldaer huere waren, coopende wederomme die waren van den landen, zulcx van gelycken die Westersche Oistwaerts useren: men zoude bevinden (waert noot) dat die van Dansyck, zekeren tyt geleden, siende dat men heeft willen useren van 't voirschreven congiégheft, hebben huer scepen met Coren geladen, ende oick Hollantsche scepen bevracht gehadt in grooten getalle

¹ Dit slaat op den honderdsten penning op de uitgaande waren, waarover hierna.

op Lyssenbone, Andalousye, Engellant ende elders, daer dierte van Coren es geweest, voorby gaende dese landen van herwaerts over, daer se te vooren plagen te comen binnen desen landen, ende oick andere vremde natien Corens gebreck hebbende, dat plagen tē halen; dit oick bemerckende de Brethoenen, hadden mede, omtrent den selven tyt, met Zout voirby desen landen, 't welck zy in desen lande plagen te brengen, in Oostlant gevaren, mangelende Zout tegen Rogge oft Terwe, ende wederom zeylende metten Rogge oft Terwe in anderen Heeren landen, daer 't hen luyden gelieft heeft: Dit oick verstaen hebbende de Coopluyden van Spaengien, Secilien, Italianen, Portugalesers ende andere vremde natien, waren getrocken ende gereyst tot Danzyck, Breemen ende elders in Oistlant, ende hadden aldaer scepen bevracht, met Coren geladen, ende in andere landen gesonden, daer zy proffyt hebben weten te doen; soe hadde van gelycke de Factuer van Portugael tot Breemen doen coopen, ende daer afscepen naer Lissebonne groote quantiteyt van Terwe, ende by gebreck van scepen, die hy daer nyet genouch gecrygen en conde, hadde hy tot Amsterdam groote scepen doen haelen, die ledig derwaerts zeylden; ende van daer, geladen met Coren, na Lissebonne gevaren waren; by alle welke middelen onse voirsz. lant van Hollant mettertyt die neeringe zoude moeten verliesen, al doer 't voirscrev. Congiégheft, ende noch meer zoude, haddet voirtganck, gelyk men al reede wel bewercken konde."

Uit dit aanschouwelyk tafereel der gevolgen van het congiégeld, dat tevens in een helder licht stelt hoe uitgebreid de Hollandsche vrachtvaart in die dagen was en in hoeverre de Hollandsche steden er reeds in geslaagd waren om zich tot stapelplaatsen van den Europeschen handel te verheffen, blijkt welk een helder inzicht men aldaar had in het onafscheidelyk verband tusschen invoer en uitvoer, tusschen eigen handel en vrachtvaart, tusschen handelsvrijheid en handelsbloei, tusschen matige tolregten en een hooge opbrengst. In zulk een land kon voorzeker het beschermend stelsel met zijne verbodswetten en handelsbelemmeringen nimmer ingang vinden.

De procureur-generaal, buiten staat het klemmende betoog

der Staten te weêrleggen, roerde hunne staathuishoudkundige argumenten slechts ter loops aan, en bepaalde zich bijna uitsluitend tot de verdediging van het regt van zijnen vorst. Ten allen tijde, beweerde hij, hadden de graven van Holland het regt gehad en ook dikwerf uitgeoefend, om den uitvoer van inheemsch of buitenlandsch graan, tot voorkoming van duurte en gebrek, te verbieden, in welk geval het hun natuurlijk evenzeer vrijstond om de kooplieden, die genegen waren zeker verlofgeld te betalen, van dat verbod te ontslaan. Nu was het wel mogelijk dat door de uitoefening van dat regt eenig nadeel aan de ingezetenen werd toegebracht; maar als men dat wilde laten gelden, zou de keizer er wel toe moeten komen om alle tolregten en belastingen af te schaffen, hetgeen toch voorzeker een ongerijmde vordering zou zijn. Het was geenszins de vraag wat overeenkwam met „t interest particulier van die van Hollant” of met „de commoditeyt van eenen particuliere stede, te weten Amsterdam,” maar of de keizer regt had het congiégeld te heffen, en omtrent dit punt kon geen ernstige twijfel bestaan.

Inderdaad had de procureur-generaal van zijn standpunt evenzeer gelijk als de Staten van het hunne. Het staatsregt was hier in strijd met de staathuishoudkunde, of liever, het eerste liet toe wat de laatste wraakte. Gelukkig dat de keizer, hetzij zijn scherp verstand de juistheid van het beoog der Staten inzag, hetzij hij redenen had om hen met het oog op ruime beden tot goedwilligheid te stemmen, ditmaal geneigd was zijn regt aan het belang zijner onderzaten op te offeren. Bij sententie van 13 October 1548 werden de Staten in het gelijk gesteld. Voortaan zou al het graan, buiten Holland gewassen en derwaarts gebragt, weder mogen worden uitgevoerd zonder eenige andere tollèn of regten te betalen, dan sedert 1495 in zwang waren geweest.

Het was echter niet alleen met betrekking tot het buitenlandsche graan, dat men in Holland op vrijheid van uitvoer prijs stelde. Toen in 1527 de landvoogdes den uitvoer van binnenlandsch graan verboden had, beklaagden zich de gedeputeerden der zes groote steden over dien maatregel. Een algemeen verbod van uitvoer voor alle graan kon volgens

hen in tijden van schaarschte nog gebillijkt worden; maar er was volstrekt geen reden, noch bij gebrek noch bij overvloed, om tusschen binnenlandsch en buitenlandsch graan onderscheid te maken.¹ In 1545 wilde Karel V andermaal den uitvoer van binnenlandsch graan tegenhouden, en achtte het daartoe noodig te verbieden dat het binnen Amsterdam zou worden gebragt, omdat het aldaar gemakkelijk met buitenlandsch graan verward en als zoodanig uitgevoerd kon worden. Men bragt hem met eerbied onder het oog dat de stad dien ten gevolge ligtelijk gebrek zou kunnen lijden, daar er somtijds gedurende eenigen tijd geen graan uit de Oostzee aankwam, terwijl „die van Amsterdam alsoo gaerne goedt Brood eeten als andere Landen.”²

Behalve het congiégeld was in 1542 bij het uitbreken van den oorlog met Frankrijk nog een andere belasting ingevoerd, namelijk de honderdste penning op alle uitgaande koopmanschappen. Hoewel een regt van één ten honderd van de waarde in die dagen, vooral in vergelijking met andere landen, niet hoog mogt heeten, was het echter bezwarend voor de Hollandsche kooplieden, die bij hunne pogingen tot uitbreiding der vrachtvaart en tot vestiging van den stapel van vele handelswaren binnen hunne steden ook den kleinsten druk als eene schadelijke belemmering gevoelden. Toen nu de landvoogdes in de maand Februarij aan de Staten eene nieuwe bedede voorlegde, bestaande in de tiende penning van alle vruchten en van de winst op de koopmanschappen, verklaarden zij eerbiedig daarop niet te willen antwoorden voordat de plakkaten op den honderdsten penning waren afgeschaft, als strijdig met de bezworene privilegiën betrekkelijk de verandering der tollén, en onvermijdelijk voerende tot „de destructie van den Lande, dat op Coopmanscepe es gefondeert: oick tenderende tot verjaginge van de Coopman-

¹ VAN DER GOES, I. 127; „want, of daer es gebreck Corens, ende behoirt simpliciter verboden te wesen geen Coorn vuyt te voeren, of daer en es geen gebreck, als 't oick nyet en es, zoe behooren zy vuyt te voeren dat van buyten innecompt sonder misbuieren, achtervolgende heur Privilegien 't Lant van Holland in 't generael ende Amstelredam in 't particulier gegeven by den Keyser ende syne Voirsaten.”

² VAN DER GOES, II. 240.

scepen ende Cooplyden vuyt Hollant, tot groot interest van des Keyzers Thollen en Domeyne: vernielinge van sijn Bieden die vuyt het proffyt commende van de Coopmanscepen betaeld worden." De landvoogdes nam deze stoutmoedigheid zeer kwalijk en verzekerde dat zij het plakkaat in eeuwigheid niet zou intrekken, als rakende de hoogheid en het gezag van zijne keizerlijke majesteit. Die voorgewende verontwaardiging had een zeer eenvoudige reden: een vermogend koopman, Jasper Doulx, had reeds twee honderd duizend gulden aan de regering voorgeschoten, onder voorwaarde dat hij de belasting voor zijne eigene rekening zou mogen heffen. Niettemin beloofde de landvoogdes in 1543 dat de honderdste penning in het volgende jaar zou worden ingetrokken. Toen zij intusschen daaraan niet voldeed, bragten de gedeputeerden van Dordrecht op de dagvaart te Brussel in 1544 de zaak andermaal ter sprake en werden in hunne vordering tot opheffing der belasting zoowel door de edelen als door de overige steden ondersteund. De gedeputeerden van Amsterdam verklaarden „dat sy verpondt en ganscheijken gefundeert waren op de Zeylingen en Negotie." Toen de regering hare bevreemding te kennen gaf, dat de edelen zich met betrekking tot dit punt bij de steden voegden „gemerck de koopmanschap henluyden in 't groot noch kleyn en roerde," gaven zij tot antwoord dat zij het verzoek der steden om tot afschaffing der belasting mede te werken niet van de hand hadden willen wijzen; doch het bleek ook bij andere gelegenheden dat zij de belangen des handels even helder als deze inzagen.¹ De steden keerden echter onverrigter zake naar huis, met het verzoek om gedurende den oorlog niet meer over dien honderdsten penning te spreken. Nog in hetzelfde jaar kwam de vrede tot stand; doch het was eerst na herhaalden aandrang en zelfs bepaalde weigering om in eene bede toe te stemmen dat de Staten hun zin kregen. Zij waren zoo stoutmoedig geweest eene afzonderlijke acte te vorderen, waarbij hun privilegie uit-

¹ Vgl. VAN DER GOES, II. 520, waar de edelen bij het inwilligen van eene petitie, vele conditiën maken ten gunste van handel en visscherij.

drukkelijk werd erkend; doch deze voorzorg baatte hun weinig, daar reeds in 1551, toen de oorlog met Frankrijk op nieuw zou uitbreken, een plakkaat werd uitgevaardigd, waarbij van alle uit het westen inkomende en westwaarts uitgaande goederen de tweehonderdste penning gevorderd werd. Aanvankelijk schijnen de Staten in deze heffing als in eene onvermijdelijke oorlogsbelasting berust en slechts klagten over onwettige uitbreiding van het plakkaat geuit te hebben; doch Amsterdam bewoog hen reeds spoedig om op de bekende gronden op de afschaffing aan te dringen. Behalve het oude argument dat de belasting geen tol was en dus niet onder het privilege viel, gaf de regering tot antwoord dat haar opbrengst geheel gebruikt werd tot bescherming der koopvaardij-schepen en visschersvaartuigen, zoodat er niets van in de kas des keizers vloeide. Niettemin werd bij elke nieuwe bede door de Staten ernstig beraadslaagd of zij hunne inwilliging niet van de afschaffing van den tweehonderdsten penning zouden laten afhangen. De landvoogdes daarentegen dreigde met de „indignatie” van zijne majesteit, wanneer zij daartoe overgingen. Nu vorderden de Staten dat hun althans rekening en verantwoording van de opbrengst zou worden gedaan. De twist eindigde in 1554 met de opheffing der gehate belasting.¹

Behalve de vrees dat de vreemde kooplieden door nieuwe belastingen op den handel zouden worden afgeschrikt, oefende ook de mogelijkheid van represaille-maatregelen in de naburige rijken invloed uit. In hetzelfde jaar werd in de vergadering der Staten van Holland beraadslaagd of men, wegens den aanzienlijken uitvoer van turf, niet een stuiver belasting kon leggen op elk honderdtal uitgevoerde tonnen. De edelen en de gedeputeerden van Haarlem zagen daarin geen bezwaar; maar de gedeputeerden van Dordrecht, Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda „resolueerden ter contrarie, overmits den Turf den voorsz. Impost niet en mogte draagen, ende dat daar door dierte en rysinge geschaapen waare te koo-

¹ VAN DER GOES, I. 683 vv. II. 23, 39, 43, 127 vv. 140, 145. *Register van Holland en West-Friesland*, 1551 vv. bl. 396, 399, 403, 444, 448, 452, 501, 510, 536, 582.

men, dat ook die van Braband oorsaake gegeven soude weesen, Impost te stellen op Hout en andere Waaren uit Braband in Holland komende.”¹ In 1555 kwam het voorstel weder ter sprake om uitgaande regten te leggen op turf, boter, kaas, paarden, hoornvee, visch, konijnen, gevogelte, baksteen en schelpkalk, ten einde daarmede de jaarlijksche renten te betalen waarmede Holland bezwaard was ten gevolge der talrijke en zware beden, die het in de laatste jaren had toegestaan. De gedeputeerden van Delft, Leiden, Amsterdam en Gouda gaven echter voor advies „dat men op de koopmanschappen, weesende het principaal welvaaren van den Lande van Holland, geen Imposten en behoorde te stellen, alsoo daardoor deselve diverteert in andere Landen, als tot Embden en andere plaatsen, gelijk tot meerder stonden bij experientie bevonden is.”²

Er was echter, behalve de vrijheid van in- en uitvoer, nog meer noodig, zoo de Nederlandsche handel de buitenlandsche mededinging het hoofd wilde bieden, namelijk vrijheid om de schepen uit te rusten, gelijk men dat het voordeeligt achtte. Onze schepen waren niet duurder, dan men die elders bouwde, onze zeelieden waren wegens hunne bekwaamheid en onverschrokkenheid overal gunstig bekend, maar er werd bovendien eene groote zuinigheid in de uitrusting en vooral in de bemanning vereischt, om zoo goedkoop te kunnen varen, dat men ook in het buitenland de voorkeur kreeg of behield. Welligt was die zuinigheid nu en dan te ver gedreven, verder althans dan met genoegzame zorg voor de veiligheid van schip en lading in tijd van oorlog strookte; althans werd den 19 Januarij 1549 door Karel V eene ordonnantie uitgevaardigd „op 't stuck van de Navigatie Coopmansche wijze,” waarin naauwkeurig werd voorgeschreven op welke wijze de schepen gedurende den oorlog met Schotland gewapend en met hoeveel koppen zij, in evenredigheid van hunne grootte, bemand moesten zijn.³ Na den vrede

¹ *Register van Holland*, 1554 bl. 569, 573.

² *Ibid.* 658, 666.

³ *Gr. Pl. B. I.* 783 vv. Daarbij waren nitnuntende bepalingen betrekkelijk het zeeregt gevoerd. Zie DE MEESTER, Karel V en zijne plakkatens bl. 262.

werd de ordonnantie niet ingetrokken maar herhaald, daar er nog steeds veel zeeroof gepleegd werd; en in 1563 werd zij nogmaals, vermeerderd en verbeterd, te Brussel afgekondigd. Ten einde te voorkomen, dat het plakkaat een doode letter bleef, was bepaald dat niemand goederen „van pryse ende importantie” zou mogen laten verzekeren, tenzij in schepen geladen die op de voorgeschrevene wijze waren toegerust.¹ De graaf van Aremberg, stadhouder der noordelijke provinciën, zond de ordonnantie naar het Hof van Friesland met verzoek om te onderzoeken of de handhaving van hare bepalingen in die provincie, wier ingezetenen zich grootendeels met de zeevaart bezig hielden, ook zwarigheden zoude opleveren en het mitsdien raadzaam zoude zijn haar zonder wijziging af te kondigen. Bij resolutie van het Hof van 3 Januarij 1564 werd een der raadsheeren gecommiteerd om zich naar Harlingen en eenige andere steden te begeven, ten einde den inhoud van het plakkaat aan belanghebbenden en deskundigen mede te deelen en hen over de uitvoerbaarheid te raadplegen. Hij liet te Harlingen eenige voorname schippers bijeen roepen en onder eede hun gevoelen zeggen. Zij waren van oordeel dat de voorschriften omtrent de toerusting der schepen bezwaarlijk konden worden ingevoerd, omdat de scheepvaart dien ten gevolge door overbodige kosten gedrukt zoude worden. „Soude oyck te beduchten weesen dat deur dien de zeevarende neringe van dese landen souden op nyette comen, alsoe de luyden meer onkosten souden doen dan daer proffyt soude vallen.” Te Bolsward verklaarden de opgeroepene schippers hetzelfde, en wezen vooral op het bezwarende der verplichting om de schepen met meer matrozen te bemannen. Zoo moest bij voorbeeld een schip van veertig vaten, dat gewoonlijk met drie mannen gevoerd werd, er voortaan acht hebben. De

¹ Gr. Pl. B. I. 821. Die goederen worden opgenoemd 797: „Koopmanschappen van weerde, importantie ende prijse, als namentlijk Wolle, Yser, Stael, Koper, Tin ende andere Metalen, Aluyn, Zijde, Rollen van Boldavid oft Canivetsen, Laeckenen, Saeyen, Lijnwaet, Tapisseryen, Wasch, Kramerye of Mercerye te verkoopen metten gewichte oft metter ellen, Weed oft Pastel, Meed of Garencen, Speceryen, Wijnen, Suyckeren, Cyropen, Olyen, Rogge, Tarwe, Zout ende alle diergelijcke andere Coopmanschappen.”

onkosten zouden daardoor zoozeer toenemen, dat men niet meer met de vreemden zou kunnen mededingen en bepaaldelijk de vaart op de Oostzee verliezen zou: „overmits dat de vremde coopman, die in dese landen nytt en woent ofte synen facteur heeft, mach negotieren in allederande goeden die hem gelieft brengen ende voeren met sulcken schepen alst hem gelieven sal. Ende aenschou genomen op de schepen, die om vracht vaeren, soe is voor oogen dat nyemant van desen lande in sijnen schepen eenige vrachtgoeden van vremde coopluyden sal kunnen gecrigen, alsoe de vremde schippers nytt sijnde van dese landen de vracht betercoop sullen moegen betuyghen, dan de schippers van onse natie, alsoe de vremde schippere tot de toerustinghe nytt verobligeert syn.” Ook achtten zij de bepaling dat men, bij verzuim van voldoende uitrusting, van het voorregt der assurantie verstoken zou zijn, in strijd met den algemeenen regel dat sommige kooplieden niet ten koste van het algemeen behoorden bevoorregt te worden. „Ende schijnt voor de handt dat het voors. capittel van de toerustinghe der schepen soude eenichsints in fafuer ende tot voordeele wesen van de assuradeurs oft die gene die versekeringe doen, alsoe de schepen die soe toegerust worden minder perikel ofte risiko sullen lijden; dewelcke assurantien soe veel fafuer ofte voordeel nytt en behooren te hebben, maar behooren geheel aff gestemp't te worden als tenderende ende comende tot proffyte van vijftich ofte hondert coopluyden min ofte meer ende nytt tot het gemenen lants nut ende proffyt, 't welcke geprefereert behoort te werden.”¹

De verzekering tegen de gevaren der zee was destijds in de Nederlanden nog niet algemeen in zwang.² De hertog van Alva begon in 1568 met haar te verbieden, liet haar in het volgende jaar onder zekere voorwaarden toe, doch herstelde eindelijk in 1570 op de klagten der kooplieden de door hen zoozeer gewenschte vrijheid om op dit punt overeenkomsten te sluiten, gelijk zij goedvonden. In 1629

¹ *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*, XII. bl. 203—212.

² *Ibid.* 212: „alsoe deselve assurantie in dese landen nytt geuseert ofte gepractiseert en wort.”

dachten de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden er ernstig over om een algemeen assurantie-collegie op te rigten, waarbij alle uitvarende schepen zich moesten aan-geven; doch het ontwerp stuitte weder op den onwil der kooplieden af, om zich aan banden te laten leggen.¹ Ook met betrekking tot de uitrusting en wapening der koopvaardij-schepen in tijd van oorlog zagen de Staten-Generaal de belangen der scheepvaart niet voorbij. In de plak-katen, in 1603 en later daaromtrent door hen uitgevaardigd, wordt een veel kleinere bemanning voorgeschreven dan in het plakkaat van 1563 het geval was geweest.² Goedkoop te kunnen varen was een vereischte, dat zich op dit gebied tegen alle belemmerende voorschriften aankantte. Het was een der middelen geweest waardoor men in de eerste helft der zestiende eeuw aan de Hansesteden een aanzienlijk deel der vrachtaart ontnomen had;³ het bleef ook in de volgende eeuwen een der voornaamste redenen van Nederland's handelsbloei.

§ 4. *De gilden.*

Terwijl de Noord-Nederlandsche steden zich allengs tot mededingers der Hanse en der Vlaamsche en Brabandsche stapelplaatsen verhieven, was in haar eigen boezem eene instelling ontstaan, die, hoezeer onschuldig en zelfs weldadig bij haar oorsprong, zich niettemin overal, waar zij wortel schoot, als de geduchtste vijand der vrijheid van arbeid heeft doen kennen. In de dertiende eeuw begonnen namelijk degenen, die hetzelfde bedrijf uitoefenden, zich tot onderlinge bescherming en tot bevordering hunner gemeenschappelijke belangen in gilden te vereenigen. Dat er reeds in 1200 een gilde van lakenkoopers te Dordrecht bestond, gelijk door sommigen uit een handvest van graaf Dirk VII van dat jaar

¹ PESTEL, Commentarii I. p. 460 s. „Sed id consilium non potuit probari omnibus; cumque nec mercatoribus libertatis plenae contrahendi et, quando vellent, navigandi amantibus placeret, exitum non habuit.”

² Gr. Pl. B. I. 876.

³ VELIUS, Chronijk van Hoorn, 220.

wordt afgeleid, is niet boven alle bedenking verheven,¹ maar het is zeker dat reeds in 1277 de wolwerkers aldaar voorregten bezaten en dat omstreeks denzelfden tijd ook te Utrecht, te Deventer en in de overige voorname koopsteden gilden werden opgericht.² Eerst in de veertiende eeuw werd deze instelling in Holland algemeen en drong zij ook tot Zeeland door. Te Groningen namen de vereenigingen van nijvere lieden, die aldaar reeds vroeger als broederschappen bestonden, eerst in de vijftiende eeuw den vorm van gilden aan;³ en in sommige steden komen deze eerst in de zestiende eeuw voor.

De Noord-Nederlandsche gilden waren allen ongeveer op denzelfden leest geschoeid. Alleen poorters konden tot leden worden aangenomen. Niemand kon te gelijker tijd lid van twee gilden zijn. Om het bedrijf van het gilde te mogen uitoefenen, moest men een bepaald aantal leerjaren vervuld en bovendien in de meeste handwerkersgilden door de vervaardiging van een meesterstuk eene proef van voldoende bekwaamheid gegeven hebben. Alleen de wettige gildebroeders mochten met hunne ondergeschikte werklieden het handwerk of de nering van het gilde uitoefenen; die zich overigens verstoutte op die wijze in zijn onderhoud te voorzien, werd als beunhaas in de boete geslagen. De gildebroeders verkozen zelven jaarlijks hunne dekens of overlieden of hadden althans het regt om daartoe bij de stedelijke regering eene benoeming in te dienen. Zij waren verplicht om elkander te helpen begraven en moesten geregeld iets bijdragen in de gemeenschappelijke kas, waaruit hun in geval van ziekte of gebrek eene wekelijksche ondersteuning

¹ VAN DE WALL, handvesten van Dordrecht bl. 295: „videlicet quod nullis infra Durdrech liceat pannos ad venditionem incidere nisi illis qui ab hoc officio denominati sunt eo quod pannorum incisores appellati sunt et nisi in fraternitate oppidanorum ad Durdrech attinentium.” Vgl. MEYER, esprit, origine et progrès des institutions judiciaires, la Haye 1820, IV. p. 75. VAN ASCH VAN WIJCK, handelsverkeer van Utrecht, bl. 151, acht het niet onwaarschijnlijk dat de oorsprong der Utrechtsche gilden tot de achtste eeuw opklimt.

² C. J. FONTUYN, specimen de Gildarum historia, forma et auctoritate politica, medio imprimis aevo, Amst. 1834, p. 221. J. T. BODEL NYENHUIS, diss. de juribus typographorum et bibliopolarum in regno Belgico, Lugd. 1819, p. 314 sqq.

³ H. O. FEITH, diss. de gildis Groninganis, Gron. 1838, p. 48.

werd uitgekeerd. Bij gewigtige aangelegenheden werden zij door de overlieden ter beraadslaging in het gildhuis bijeengeroepen, en gewoonlijk vereenigden zij zich eenmaal 's jaars aan een gemeenschappelijken maaltijd, waarbij de overlieden vrije vertering hadden, hetgeen met de emolumenten bij het keuren der meesterstukken het eenig geldelijk voordeel was, aan hunne betrekking verbonden. De eenige bezoldigde beambte was de gildeknecht, wiens lastpost, aanvankelijk aan den jongsten gildebroeder opgedragen, allengs door de klimmende voordeelen eene begeerlijke betrekking werd.¹

Wij zien uit deze beknopte schets dat de gilden in Noord-Nederland volkomen hetzelfde karakter vertoonen als in Duitschland en Frankrijk, en de gevolgtrekking ligt voor de hand dat zij, even als daar het geval is geweest, meer en meer in hun eigen belang de vrije mededinging beperkt en daardoor een zeer schadelijken invloed zoowel op de algemeene welvaart als op de ontwikkeling der kunstvlijt moeten hebben uitgeoefend. Niettemin is dat geenszins het geval geweest. Holland is in de zeventiende eeuw evenzeer bekend en beroemd geweest wegens de vrijheid van arbeid, die er heerschte, als door de handelsvrijheid, die zijne wetgeving bezielde;² en het is derhalve de moeite waard de redenen op te sporen waarom de gilden daar minder nadeelige gevolgen dan elders gehad hebben. Dat onderzoek zal ons nieuwe bewijzen geven van den vrijzinnigen geest, waardoor onze voorouders zich op economisch gebied onderscheidden, en ook daardoor medewerken om ons een juister oordeel te doen vellen over hunne economische litteratuur.

Hoewel de oudste gilden te Dordrecht hun oorsprong of liever hunne uitsluitende regten aan een grafelijk handvest verschuldigd waren,³ is dat echter slechts bij uitzondering

¹ H. W. TYDEMAN, verhandeling over de gilden, in de *Nieuwe verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen*, IV. eerste stuk, 1821, bl. 15—27. BODEL NYENHUIS, p. 318—331. Handvesten der stad Amstelredam, 1748, III. 1177—1476.

² TYDEMAN, bl. 58, haalt plaats en van vreemde schrijvers aan. Zie ook FORTUYN, p. 114.

³ VAN DE WALL, bl. 54: „horē handveste die si hebben van ons.” Vgl. echter

voorgekomen. Voor verreweg het grootste gedeelte ontstaan in eenen tijd, toen de steden reeds belangrijke privilegiën bezaten en zich zelven bestuurden, hadden zij bijna allen hun wettelijk bestaan aan de stedelijke regeringen te danken. De handwerkslieden of neringdoenden, die zich tot een gilde wenschten te vereenigen, verzochten en verkregen daartoe vergunning van het plaatselijk bestuur, dat tevens hunne regten en pligten bepaalde.¹ De stedelijke regenten achtten het nuttig dat degenen, die hetzelfde bedrijf uitoefenden, zich tot een gesloten ligchaam vereenigden, zoowel met het oog op de handhaving der orde² als tot bevordering van de weerbaarheid der ingezetenen tegen aanvallen van buiten,³ doch zorgden tevens dat de gilden slechts eene ondergeschikte stelling innamen. Niet lang intusschen schijnen deze daarmede genoeg te hebben genomen. Reeds in de veertiende eeuw trachtten zij, in navolging van hetgeen in Vlaanderen en Brabant geschied was, invloed op het bestuur en zelfs de geheele regeringsmagt in handen te krijgen, en inderdaad zijn zij er op vele plaatsen in geslaagd aanmerkelijke regten te verwerven. Te Utrecht benoemden zij zelven telken jare de stedelijke regering en wisten zij bovendien den regel in te voeren dat niemand het burgerregt verkrijgen kon, die niet tot een of ander gilde behoorde. Daar nu natuurlijk alleen burgers regeringsbetrekkingen konden bekleeden, waren al degenen die naar een zetel in den Raad dongen zonder eenig ambacht uit te oefenen, verplicht zich in eenig gilde

bl. 302: „Alle hunne magt heeft geen anderen grond gehad dan de onrust der tijden, van welke zij zig, tot hun voordeel, wonder wisten te bedienen.”

¹ BODEL NYENHUIS, bl. 312. TYDEMAN, bl. 27.

² VAN DE WALL, bl. 294: „omme ghemeene noot orbaer ende nutseep ende om ghebrec dat die stede vortijts in alrande beleede ghehadt heeft ende om te scuwen onraet in der stede ende die meeste ruste ende profijt voort te zetten tot ons gherechts lantsheren behoef ende der stede van Dordrecht in betren punten te brenghen van neringhen ende van rechte.”

³ Bepaaldelijk schijnt in Groningen de behoefte aan gewapende manschappen aanleiding tot de oprigting der gilden door den Raad gegeven te hebben. De gildebroeders waren verplicht „den rade te sterckene toe rechte mit lijff ende mit guede.” FEITH, p. 60. WICHERS, tractaat van reductie, I. bl. 77, 79. Vgl. over de verplichtingen der gilden met betrekking tot de verdediging der steden NYHOFF's Bijdragen tot de vaderl. gesch. V. bl. 136—141.

te laten opnemen. Vele edellieden getroostten zich in de hoop op toekomstige eer die schijnbare vernedering, waardoor het aanzien der gilden niet weinig verhoogd werd.¹ Elders ging hunne magt niet zoover, want het was een algemeen en bijna overal geëerbiedigd beginsel dat niemand in een gilde mogt worden opgenomen, die het handwerk niet zelf uitoefende;² maar op de meeste plaatsen hadden zij toch invloed op de keuze der regeringsleden, die bovendien verplicht waren hen min of meer naar de oogen te zien, en de vaderlandsche geschiedenis bevat menig tafereel van burgertwist en strijd, waaruit blijkt dat zij zelfs voor geen geweld hebben teruggedeeind om hun invloed te vergrooten en hunne magt te bevestigen.³ Er was dus ook in ons vaderland tegen het einde der middeleeuwen eene overhelling naar het zoogenaamde *Zunftregiment*, waaronder Duitschland eeuwen lang heeft gezocht en waarvan de sporen aldaar nog geenszins verdwenen zijn.

Wanneer wij echter naar den invloed vragen, dien de gilden in het laatst der zestiende eeuw op de stedelijke regeringen uitoefenden, dan vinden wij slechts hier en daar sporen van eene diergelijke magt, als destijds in Duitschland regel was. In Dordrecht, waar zij eene belangrijke rol hadden gespeeld, werkten zij nog mede tot de benoeming van de *Goede luiden van den Agte*, die in sommige gevallen de burgerij vertegenwoordigden, maar overigens waren zij in Holland zoozeer op den achtergrond gekomen en aan de stedelijke magistraten ondergeschikt geworden, dat in eene merkwaardige uiteenzetting van den regeringsvorm van dat gewest, in 1587 door de Staten als protest tegen de aanmatigen van den graaf van Leicester gepubliceerd, met geen enkel woord van de gilden melding wordt gemaakt.

¹ Tegenwoordige staat van Utrecht, I. bl. 419.

² FORTUYN, bl. 227. MEYER, IV. p. 76 vv. VAN DE WALL, handv. v. Dordrecht, bl. 295 (uit een handvest van 1367): „hine si wercman van die ambachte, ende hine sal dat ambacht stadelic hantieren.”

³ Zie o. a. Mr. G. W. VREEDE, geschied- en letterkundige herinneringen, Gorinchem 1836, II. bl. 45. VAN HATTUM, geschiedenis van Zwolle, passim, Overijsselsche almanak, 1854, bl. 118—150.

Volgens dat staatsstuk was „de magt omme te adviseren, resolveren ende disponeren van alle saecken” uitsluitend bij de vroedschappen, die hunne betrekking levenslang bekleedden en de openvallende plaatsen uit de burgers aanvulden.¹ In den regel werd de betrekking van Deken bij elk gilde door een lid uit de vroedschap vervuld, zoodat er van eene onafhankelijke stelling of van zelfstandige handelingen geen sprake meer kon zijn. Hetzelfde was in Zeeland het geval.² Te Utrecht verloren de gilden reeds in de eerste helft der zestiende eeuw, te Breda en te 's Hertogenbosch iets later, te Groningen in het begin der zeventiende eeuw alle gezag in regeringszaken.³ Te Zwolle, Deventer en Kampen bepaalde zich de volksinvloed tot de Gezworene Gemeente, oorspronkelijk eene vertegenwoordiging der burgerij, doch allengs ontaard in een besloten ligchaam, dat bij afsterven van een zijner leden zich zelf aanvulde.⁴ Alleen in Gelderland bleven de gilden tot het laatst der achttiende eeuw gewichtige regten met betrekking tot de keuze der regeringsleden uitoefenen, en zelfs was hun hier en daar invloed op het bestuur toegekend. Te Arnhem mogten zonder hunne medewerking geen stedelijke eigendommen verkocht of bezwaard, geen stedelijke belastingen geheven worden. Doch het waren aldaar niet alle maar uitsluitend de zes oudste gilden, die dat regt uitoefenden, en bovendien was in alle Geldersche steden aan de burgerij, ook buiten de gilden, eenige invloed toegekend.⁵

Wij zien dus overal de gilden slechts eene ondergeschikte rol vervullen. De stedelijke regering houdt de magt in handen, beslist over de oprigting van nieuwe gilden, stelt hunne reglementen vast en bepaalt in één woord de stelling, die zij in de gemeente hebben in te nemen.⁶ Vraagt men naar

¹ VREDE, t. a. p. II. bl. 36 vv.

² Tegenwoordige staat van Holland en van Zeeland, op de verschillende steden

³ FORTUYN, p. 236, 238. FEITH, p. 48.

⁴ Tegenwoordige staat van Overijssel, op de steden.

⁵ Tegenwoordige staat van Gelderland, op de steden. — Geldersche volksalmanak voor 1858, bl. 1—24: de Arnheemsche gilden door J. A. N. — Mr J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, troostrede aan het oude Nijmegen, bl. 52 vv.

⁶ Zie o. a. Handvesten der stad Amstelredamme, 1637 bl. 114: „Item geen

de oorzaken van dit in vergelijking met andere landen merkwaardig verschijnsel, dan moet in de eerste plaats gewezen worden op het aristocratisch karakter der stedelijke regeringen. Terwijl bij de opkomst der steden het bestuur in zooverre democratisch mogt heeten, dat bij de jaarlijksche verkiezing der magistraten of het nemen van gewigtige besluiten alle poorters bij klokkeslag ter beraadslaging werden bijeengeroepen, was deze gewoonte, grootendeels ten gevolge van den onwil der nijvere gemeente om zich met regeringszaken te bemoeijen, allengs in onbruik geraakt en het geheele regeringsbeleid in handen gekomen van Raden of Vroedschappen, die hun ambt levenslang vervulden en hoogstens aan andere personen of lichamen, die geacht werden de burgerij te vertegenwoordigen, een zeer beperkten invloed op hunne zamenstelling en hunne handelingen toekenden. Deze overgang had in de meeste steden reeds plaats gegrepen, toen de gilden er tot eenig aanzien kwamen. Aan den eenen kant gaf dit schoon spel aan de eerezucht der gildehoofden, die bij hun streven naar meer invloed zich het voorkomen konden geven van vertegenwoordigers en handhavers van de regten der miskende burgerij. Maar aan den anderen kant bezat de stedelijke aristocratie, wier magt door de gewoonte bevestigd was en wier aanhang door den nationalen afkeer van noodelooze of onzekere veranderingen niet weinig vergroot werd, op de meeste plaatsen kracht genoeg tegenover de jonge gilden om hen in bedwang te houden.¹ Veelal schijnen de gildehoofden, die natuurlijk liever eene levenslange plaats in de Vroedschap, onafhankelijk van hunne betrekking, bekleedden dan als tijdelijke slechts voor één jaar gekozene vertegenwoordigers van hun ambacht daarin

lyden die in Gilden zijn, noch ander lyden, en sullen noch en moeten willekeuren, of settinge maecken noch legghen, onder hen selven buyten den Gerechte, soo wie dat dede, ende alle die ghene die daer over waren, daermen willekeuren of settingen maeecten, die verbeurden elcks veertigh schellinghen Hollandts, tot des Gherechts proevinghe." — Te Dordrecht hadden de gilden in 1437 afstand moeten doen van het regt om keuren te maken. VAN DE WALL, bl. 531.

¹ Vgl. FORTUYN, p. 229 vv. De nationale overhelling tot den aristocratischen regeringsvorm had zich ook bij de polderbesturen geopenbaard. HORA SICCAMI, Neerlands grond en beschaving, bl. 39. Vgl. R. FRUIN, tien jaren, bl. 29.

zitting te hebben, gemakkelijk door voorspiegeling van eigene grootheid te zijn overgehaald om de aanspraken van het gilde te laten varen.¹ Slechts hier en daar is het noodig geweest de regten, die de gilden reeds verkregen hadden, in te korten, of met geweld hunne aanmatigheden te keer te gaan. Toen Utrecht na eene reeks van bloedige onlusten, waarin de gilden eene groote rol hadden gespeeld, in 1528 onder het wereldlijk gezag van Karel V kwam, werd namens dezen bepaald: „dat van nu voort-aen geen Dekens van der gilden van onze voorsz. stadt van Utrecht geroepen en sullen wesen in Wette oft Rade, noch en sullen henlieden van gene sake onderwinden, dan alleenlijk van saken, haers neeringe van haer Gilde aengaende: sonder dat sy sullen mogen vergaderen, dan by consente van onsen Stadthouder oft zijnen Lieutenant, Schout ende Burgermeesteren. Ende als die selve eenige vergaderinge geaccordeert sal werden: So sal altijs een van den Gerechte daer by geschickt wesen, die mede present sal zijn in haer-luyder communicatie: Op peyne indien anders gebeurde, gestraft te werden aen lijf ende goet, naer gelegentheyte van der saecke. Ende men sal maer een Gilde consent geven, op eenen dach vergaderinge te maecken.”² Te Groningen, waar de hoofden der gilden, Bouwmeesters genaamd, zich in het begin der zestiende eeuw tot volksleiders opwierpen en van hun gezag misbruik maakten om de regering te belemmeren, wist deze hun invloed reeds spoedig zoozeer te beperken, dat zij in 1594, toen de stad na een langdurig beleg door prins Maurits tot de Staatsche zijde overging, als geen deel der regering uitmakende in het tractaat van reductie opzettelijk met stilzwijgen werden voorbijgegaan. In 1601 werd door de Staten-Generaal uitdrukkelijk verboden hen in de regering toe te laten, en in 1663 is hun ambt niet alleen geheel afgeschaft maar zijn tevens alle gildevergaderingen onwettig en strafbaar verklaard, tenzij door den eersten burgemeester bijeengeroepen

¹ MEYER, IV. p. 83.

² Costumen, usantiën enz. van Utrecht, met aanmerkingen door W. VAN DER MUELEN, Utrecht 1709, bl. 9. Vgl. FORTUYN, p. 236.

en onder voorbehoud van het regt van den Raad om een lid uit zijn midden aldaar te doen tegenwoordig zijn.¹ Bloediger liepen de geschillen af, die in het begin der vijftiende eeuw te Zwolle tusschen de regering en de gilden uitbarstten. In 1413 begonnen deze aandeel aan de wetgevende magt te eischen. Toen de stedelijke regenten, na gedurende drie jaren te vergeefs beproefd te hebben de gilden tevreden te stellen, eindelijk voor een opstand vreesden, die hun het leven kosten kon, besloten zij hunne tegenpartij te voorkomen en verzochten in het geheim den bisschop van Utrecht en de naburige steden Deventer en Kampen hun eenige gewapende manschappen toe te zenden. Op den bepaalden dag, 13 December 1416, kwamen de bisschoppelijke krijgsknechten, bij twee of drie te gelijk en verkleed, achtereenvolgens binnen, zonder dat de gilden, wier hoofden juist dienzelfden avond vergaderden en feestvierden, eenig vermoeden hadden van het onheil dat hen dreigde. Doch omstreeks middernacht gaf de groote klok door honderd achtereenvolgende slagen het afgesproken teeken; de groote markt werd door de troepen bezet, het gildehuis omsingeld, de aldaar aanwezige hoofden gevangen genomen en met andere gildebreeders, die van hun bed waren opgeligt, op staanden voet zonder vorm van proces onthoofd. Later werden nog velen, die het bloedbad ontkomen waren, verbannen. De gilden zijn dezen slag nimmer te boven gekomen.²

Bij deze beschouwing der verschillende wegen, waarlangs de gilden allengs hun staatkundigen invloed verloren, hebben wij reeds gelegenheid gehad op te merken dat de landsvorsten en later de Staten geenszins geneigd waren hunne eischen in te willigen en hunne regten uit te breiden. Ongetwijfeld is die gezindheid grootendeels toe te schrijven zoowel aan de vrees voor woelingen en onlusten als aan de

¹ FEITH, p. 48, 56, 153.

² Overijsselsche almanak voor 1854, bl. 118—150. Vgl. VAN HATTUM, gesch. van Zwolle, I. bl. 287—310, die het streven der gilden naar staatkundigen invloed als misdadigen opstand tegen de wettige overheid brandmerkt, en deze dien ten gevolge van alle schuld tracht vrij te pleiten door te beweren dat niemand onverhoord en zonder vonnis gedood is.

zucht der stedelijke regenten tot behoud van het eenmaal verkregen gezag. In dit opzigt is inzonderheid merkwaardig dat de Staten van Holland in Maart 1581 aan de vroedschappen verboden voortaan over de zaken des gemeenen lands te beraadslagen met eenige gilden of schutterijen, terwijl nog geen twee jaren te voren in de Unie van Utrecht aan de stadhouders en alle magistraten en ambtenaren opgelegd was om bij eede te beloven, dat zij alle schutterijen, broederschappen en collegiën in de steden of vlekken, die tot de Unie waren toegetreden, zouden onderhouden: eene bepaling die, letterlijk opgevat, wel geen verpligting tot het toekennen van staatkundigen invloed inhield, maar toch ongetwijfeld de bedoeling had om al die ligchamen, die zulk een groot gedeelte der burgerij omvatteden, ten gunste der nieuwe orde van zaken te stemmen.¹ Naast deze min of meer baatzuchtige oogmerken is echter de strekking niet te miskennen om te voorkomen dat de gilden misbruik zouden maken van hunne magt, om zich een monopolie te verschaffen ten koste van het algemeen. PHILIPPUS A LEIDIS, de Hollandsche staatsman en geleerde uit de veertiende eeuw, wiens heldere inzichten in de belangen van den landbouw wij vroeger² hebben leeren kennen, behandelde elders de vraag, of afspraken tusschen de voortbrengers of de verkoopers van dezelfde waar tot gemeenschappelijke verhooging van den prijs geoorloofd waren. Hij beantwoordde haar ontkennend, op grond der bepalingen van het Romeinsche regt, doch verzuimde niet bij die gelegenheid te waarschuwen tegen de misbruiken, waaraan de opkomende gilden zich reeds begonnen schuldig te maken.³ Waar wij reeds zoo vroeg een voornaam staatsman een der

¹ VREELDE, geschied- en letterk. herinneringen, II. bl. 35 vv. Het is hier de plaats niet om te ontvouwen hoe ook het bestuur van Leicester, die getracht had bij de gilden en de schutterijen steun te vinden, er toe heeft medegewerkt om deze op den achtergrond te doen schuiven, zoodra de stedelijke regenten zich daartoe krachtig genoeg gevoelden. Vgl. FRUIN, tien jaren, bl. 29. VAN HEES VAN BERKEL, bl. 81. C. J. SICKESS, de schutterijen in Nederland, Utrecht 1864, bl. 64 vv.

² Bl. 18.

³ De cura reipublicae casus XXXVII p. 116. Hij beantwoordt de in den

grootste nadeelen van de gilden in het licht zien stellen, daar mogen wij verwachten dat men hunne zelfstandigheid ook uit een staathuishoudkundig oogpunt zal hebben te keer gegaan.¹ Toen de gezetene schippers te Harlingen, hunne winsten door de mededinging der vreemden, die geen stedelijke lasten droegen, aanmerkelijk verkort ziende, omstreeks het midden der zestiende eeuw zich tot een gilde vereenigden en aan 's lands regering uitsluitende voorregten verzochten, willigde deze hun verlangen slechts in zooverre in, dat zij de door een vreemden schipper aangenomene vracht voor den-

tekst aangegevene vraag met de l. 2 C. *de monopolis et conventu negotiatorum illicito*, waarvan hij dan de volgende toepassing maakt: „Professores operum sunt majores in aliquo corpore, quod quidem hodie corpus vocari potest fraternitas vel societas ejusdem artificii, ut fraternitas sagittariorum vel textorum. Et habent quosdam superiores in suo corpore, qui quandoque vocantur Decani, quandoque majores, quandoque Capitanei, qui dispositionem habent in illo corpore rerum gerendarum. Ergolabi sunt operarii laborantes in suis stationibus, ab ergo quod est opera et laborare. Nota ex hac lege, quod nulli licet monopolium, conventiones, pactiones vel conjurationes illicitas facere vel conservare, nec privilegia super his concessa valent. — — — Et ubi vulgares et plebei potentiam statuendi hujusmodi pactiones et statuta sibi vendicant, ex uno inconvenienti permissio ad deteriora provocati novitatum adinventionibus, et temporaliter, (et, quod dolendum amplius, spiritualiter) coloratis vitiis non desinunt pullulare. Celebrantur enim conventicula, et floret detractio perniosa, et non recitanda leviter, ne audientium polluantur auditus, antiquorum aperit fida relatio, inde subsecuta, ubi privatae congregationes vulgarium ad informationes sinistras eorumdem fuerunt toleratae. Qui ut seditiones publicas, infestationes et concitationes omittant, divinam Majestatem, tamquam spiritu ducti libero offendere nullatenus formidabant. Uude excidendae sunt et et prohibendae statim tales congregationes.” Cfr. p. 135, waar sprake is van de l. 7 C. *de precibus impetratori offerendis* (Rescripta contra jus illicita ab omnibus iudicibus refutari praecipimus etc.) „Ex praemissis capias argumentum, non valere illud privilegium, quod temporibus meis indultum vidi quibusdam, ut infra tres leucas tria miliaria vel quatuor in nullis villulis et casis circumjacentibus alicui oppido textores vel fullones vel hujusmodi operarii commorari non poterant, vel sua officia exercere. Nam istud directe impietatem respicit, et jus ac proprietatem aliorum absorbet, et maximam violentiam habet. Et ideo merito stare non debuit.”

¹ Naar het mij voorkomt wordt door sommigen (zie o. a. H. HOUCK, diss. de collegiis opificum et mercatorum, Daventr. 1846 p. 74) verkeerdelijk het handvest van Willem I van 1312 bij VAN MIERIS, II. 122, als eene poging beschouwd om de gilden te onderdrukken. Beter wordt het door ORLERS, Beschrijvinge der Stadt Leyden, 1641, bl. 734 verklaard als een verbod „dat niemant onder eenige Gilden mochten zyn, ofte de selve Hanteringe ende Neeringe doen, ten zy de selve Burger ofte poorter deser Stede was.”

zelfden prijs zouden kunnen overnemen, maar geenszins meer zouden kunnen vorderen.¹ Deze beperking was volkomen overeenkomstig met de bepalingen van een merkwaardig plakkaat, den 4 October 1540 uitgevaardigd, waarbij aan alle steden, gemeenten, collegiën van kooplieden, ambachten en gilden verboden werd eenige statuten of ordonnantiën te maken „smaeckende monopolien ofte prejudiciabele der ghemeene welvaert.”² In de definitieve uitspraak van Karel V betrekkelijk het stapelrecht van Dordrecht komt ins-

¹ *De vrije Fries*, 1850, V. bl. 351—359: De gildegoren en het grootveerschipsgilde te Harlingen. De gildebrieff houdt o. a. in: „Dat wy de saken voirscreven overgemerct, den voirn. schippers van Harlingen supplē, genegen weseñ tot heure voirss. bede en begeerte, hebben by ryphen advyse ende deliberatie van Rade geoctroyeert, gewillekoert ende geacordeert, octroyeren, willekueren ende accorderen vuyt zunderlinge gratie by deesen, dat zy luyden ende huere nacomērs zullen van nu voirtaen allen vrempten scippers geprefereert worden inde vrachten, waren eñ coopmanschappen, comende opter haven van onsen voors. stad van Harlingen, in suleker voeghen, dat den suplianē ende elcken van hen, onbevraecht weseñ, geoirloeft ende toegelaten sal zyn, die vrachte, bij de andere vrempte scippers aldair aengecomen, over te nemen ende selver te fueren, ten selven pryse, daer voir die bestaet ende by den vrempten scipperen aengenomen zullen wesen; wel verstaende, dat onse jegenwoerdige gracie en octroy gheen stadt grypen noch sal mogen opereren tegens de vrempte scippers van den plecken ende havenen, alair zy supplianten vryelycken bevrachten mogen, welcke vremde scippers van alzulcke plecken ende havenen insgelycx zullen moegen zoe vryelyck bevrachten tot Harlingen, als die voern supplianten bevrachten in hun quartier.” Bovendien wordt aan de Harlinger schippers de verpligting opgelegd van altijd twee of drie karweelen gereed te hebben ten behoeve der regering, om personen over te voeren naar Medemblik, Enkhuizen, Amsterdam en Sparendam, voor een bepaalden prijs.

² Zie dit plakkaat o. a. in de *Handvesten enz. der Stadt Aemstelredam*, 1639 bl. 383 vv. en aldaar art. IV: „Item, om te verhoedene de schaden procederende van den monopolen ende onbehoorlijke Contracten, die veel Coopmans ende Ambachtslieden maecken ende ghebruycken in onsen Landen van herwaerts over, ten achterdeele van den anderen goeden ende rechtveerdigen Coopman ende Ambachtslieden, ende teghens de ghemeene welvaert, soo hebben wy gheordonneert ende ghestatueert, ordonneren ende statueren, dat ghene Coopman, Ambachtsman oft anderen hem en vervordere te maecken Contract, Pactie oft Appoinctement smaeckende monopolie, oft prejudiciabele der ghemeene welvaert, ghelijck te coopene alle de coopmanschap van eender soorte, om die onder hen te bewarene, ende daer naer die te vercoopene tot excessiven prijse, ende ander gelijcke, op de pene van Confiscatie van den goeden ende Coopmanschap alsoo ghekocht, ende boven dien arbitrale correctie. Verbiedende allen den Steden, Gemeenten, Collegien van Coopliuyden, Consulten ende Suppoosten, Lichamen van Ambachten ofte Gildens, ende allen anderen te maecken eenige Statuyten,

gelijks eene bepaling voor met het doel om te voorkomen dat het uitsluitend regt van het wijnkoopersgilde aan den buitenlandschen handel afbreuk zou doen.¹ De Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden gaven later een blijk van dezelfde gezindheid, toen zij na de verovering van 's Hertogenbosch in 1629 alle gilden aldaar openstelden en op de deswegens ingebragte klagten ten antwoord gaven „dat het openen der Gildens met seer rypen ende voorbedachten raade was geschied, sulks daarin geen verandering te verwagten stond.”²

Hoe dit zij, in elk geval stonden de stedelijke regeringen boven de gilden en hadden het in hare magt de misbruiken te keer te gaan, waartoe deze aanleiding konden geven. Menigvuldig zijn de gevallen, waarin zij inderdaad, voor zooverre de tijdgeest het toeliet, de vrijheid van arbeid en mededinging tegenover de monopoliezucht der gilden in bescherming hebben genomen. Een paar voorbeelden zullen voldoende zijn om dit in het licht te stellen. In den nieuwen gildebrieff, in 1633 door de Amsterdamsche regering voor de lakenbereiders of droogscheerders vastgesteld, op grond dat de vroegere van 1548 „niet wel en quadreerde met de gelegentheyden van den jeghenwoordighen tijdt,” werd uitdrukkelijk bepaald dat het aan meesters uit andere steden vrij zou staan om zich in Amsterdam neder te zetten, mits in hunne woonplaats hetzelfde regt aan de Amsterdamsche meesters werd toegestaan. Zij moesten echter eerst het poorterregt verwerven en waren ook verplicht de voor de gil-

Ordonnantien ofte Edicten, smaeckende monopolien ofte prejudiciabele der ghe-meene welvaart, te niete doende, ende abolierende alle ghelijcke die hier voortijds ghemaect zijn gheweest, als nul en van onweerden, niet teghenstaende eenighe confirmatie generale of speciale hierop verworven.” VAN ZURCK, *Codex Batavus in voce Monopolie* § 1, n°. 1, beweert van dit plakkaat: „Conform 't zelve is gestatueert, geen vergaring van Ambagten en Neering te maken, zonder consent van Burgermeesteren, en Schepenen, bij Keur van Steden.”

¹ VAN DE WALL, bl. 1012 Art. XVII: „Dat een vrepnde coopman bringende wijnen tot Dordrecht sal de selve wijnen mitter canne moegen verecoopen als een burgere sonder yet meer te gevenc dan die voern. burger.” Uit bl. 296 blijkt dat er een gilde was van de „knappen van den wijnambochte.”

² *Welvaren van Leiden*, bl. 74, 78.

debroeders vereischte proef van bekwaamheid af te leggen, waarbij men hun tweemaal zooveel als anderen liet betalen.¹ In 1661 bepaalden de Staten van Holland dat de winkeliers, die geen gouden of zilveren voorwerpen mogten verkoopen wanneer zij niet tot het gilde der goud- en zilversmeden behoorden, daarin moesten worden opgenomen, wanneer zij dat verlangden, tegen betaling vande helft van het geld dat een meester te geven had.² Ten einde te voorkomen dat de leden van een schippersgilde hunne diensten te duur zouden laten betalen, waren op vele plaatsen de vrachtloonen bij stedelijke ordonnantie vastgesteld, onder bepaling dat wel minder maar niet meer zou mogen gevorderd worden.³ Dat niet alleen in Holland maar ook elders dezelfde geest heerschte, bewijst de regeling van het Groot-Schippers-gilde, in 1605 te Groningen opgericht. Daarbij werd aan de Groningsche schippers het uitsluitende regt toegekend om de Groningsche kooplieden te bedienen, doch onder twee belangrijke beperkingen. Wanneer de schipper meer vracht eischte dan met de „gelegentheyt des tijdes” overeenkwam, stond het den koopman vrij om zich door vreemden te laten bedienen; en in elk geval zouden vreemde schepen, die geladen waren binnengekomen, eene retourvracht mogen innemen.⁴ Op vele

1 Handvesten enz. der Stadt Aemstelredam, 1639 bl. 290, art. 18: „Jemandt van buyten comende, sal niet vermogen het voorsz. Ambacht op te stellen, ten ware d' selve, 't selvige Ambacht geleert, en sijne Meesters proef gedaen hadde, in alsulcke plaetse daer een behoorlick Gilde is, ende daer den Meester alhier het Gilde voldaan hebbende, oock mach genieten gelijke Vrijheyd, ende sal in sulcken gevalle nae behoorlijcke betooch, ende alvoren zijnde Poorter deser Stede, maer ghehouden zijn te doen de ordinarie Meesters proef ende daer van betalen eens so veel als die hier ter Stede geleert heeft.”

2 Gr. Pl. B. II. 2763.

3 Zie o. a. Handvesten van Aemstelredamme, bl. 322. „Ende op dat de Cooplyuden moghen weten waer naer sy henlieden sullen hebben te reguleren int betalen van de vracht van de Schippers op henre beurt varende, soo hebben mijne voorsz. Heeren geordonneert, ende ordonneeren bij desen, dat de binnelants-varende Schippers te vracht sullen moghen nemen ende ontfangen van alle Waren ende Coopmanschappen sulcks als hier achter volght, ende dat syluyden niet meer maer wel min sullen moghen nemen, op pene van ses gulden te verbeuren op elcken stuck.”

4 FEITH, p. 307: „so sullen de binnen schipperen den coopman voorts gerijven

plaatsen is de vorming van een schippersgilde opzettelijk tegengehouden, opdat hun monopolie de belangen des handels niet in den weg zou staan.¹

Het is ten deele aan deze verstandige politiek der stedelijke regenten te danken dat de voortdurende immigratie, die sedert de tweede helft der zestiende eeuw tot onwaardeerbaren zegen voor ons land op zoo groote schaal heeft plaats gegrepen, niet door de uitsluitende voorregten der gilden in haren loop is gestuit. Zelfs deinsde men voor eene volkomene vrijstelling van alle belemmerende gildewetten niet terug, wanneer men gegronde hoop had de nijvere bevolking daardoor te zien toenemen. Toen de herroeping van het edict van Nantes in 1681 scharen van protestantsche fabrikanten en werklieden naar onze gewesten de wijk deed nemen, beijverden de stedelijke regenten zich om hun de uitoefening van hun bedrijf gemakkelijk te maken. Te Amsterdam werd terstond aan eenige gezinnen „vrijdom van de respectieve gilden toegestaan, alsmede oorlof om hun ambacht te exerceren en winkelneringe te doen, zonder daarvoor iets te betalen;” terwijl de burgemeesters in 1683 uitdrukkelijk gemagtigd werden „uit consideratie van de tegenwoordige tijden, ten respecte van de gevluchte menschen hier ter stede, gedurende dezen tegenwoordigen oorlog naar gelegenheid der lieden en zaken te dispensereren van de rigueur en stricte observantie der keure, ten opzichte van de respectieve gilden successivelijk geëmaneerd.” Ook elders, in bijna alle gewesten en steden, was de toezegging van volkomene vrijheid van arbeid het middel, waardoor men de *réfugiés* tot zich zocht te trekken;² en het was eerst nadat men in meerdere

voor behoorlycke vracht, na gelegentheyd des tijdes, ende soo sij sulcx niet deden, sal alsdan den coopman vrijstaan sijn gerijff te soecken, soo wel bij den vreemde schipperen, als van den ingesetenen.” Zie ook p. 296.

¹ SCHOOCKII, Belg. feder. l. VIII. c. 4, p. 226: „*utrarumque navium (n. huurschepen en vrachtschepen) exercitores in plerisque fere urbibus propriam habent tribum: quae tamen alibi iis est negata, ne hac ratione ex compacto agatur, mercatoribusque integrum sit iis merces suas committere, quorum operam alias sibi commodiorem atque utiliorem experti sunt.*”

² Romswinkel, de commissaris van den markgraaf van Brandenburg te Amsterdam, schreef 1 April 1686 aan zijn vorst: „que la seule chose que les Etats

of mindere mate zijn doel bereikt had, dat men aan de niet ongegronde klagten der gilden toegaf en de vreemdelingen aan dezelfde lasten onderwierp, die men hun had opgelegd.¹

Ook zonder deze vrijgevigheid van de stedelijke magistraten maakte de inrigting onzer gilden zelve het reeds voor den vreemdeling veel gemakkelijker om zich in een onzer steden neder te zetten en zijne nering of zijn ambacht uit te oefenen, dan elders mogelijk was. Vooreerst stonden eene menigte bedrijven buiten het gildewezen en mogten dus door iedereen vrijelijk worden uitgeoefend.² Dat was in den regel

avaient refusée étaient les monopoles et cela dans la crainte d'empêcher de nouvelles fabriques de se former." Jhr. Mr. W. F. J. BERG, de réfugiés in de Nederlanden, Amst. 1845, bl. 192. Ook in Gelderland, waar de gilden nog steeds grooten invloed hadden, bleef men niet achter; getuige Nijmegen, waar bij Raadsbesluit van 15 November 1685 aan de Fransche réfugiés vrijheid verleend werd om hunne handwerken, koopmanschappen en neringen uit te oefenen, zonder dat zij „de Burgerschap of Gildens zouden behoeven te winnen of deswegens iets te geven, met vrijdom van tochten en wachten voor den tijd van tien jaren." Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGHEN, troostrede aan het oude Nijmegen, bl. 80.

¹ BERG, de réfugiés, bl. 161, 170, 172, 193, 195, 196 v. LASPEYRES vergist zich, als hij beweert (p. 192): „Und die städtischen Gilden konnten es ohne Gefahr sich gefallen lassen, weil die neuen Ankömmlinge *neue* Gewerbe mitbrachten, eine Concurrenz also nicht zu fürchten war." Vgl. VAN GEUNS, de toelating van vreemdelingen, bl. 176 tot 187, 277 v.

² BODEL NYENHUIS, bl. 312, 319. WAGENAAR, Amsterdam, II. bz. 477: „De voornaame Neeringen, die tot geene bijzondere Gilden behooren, strekken wel, in de eerste plaatse, ten nutte der ingezetenen in 't gemeen; doch leveren ook waaren uit, in welken Binnenlandsche, en zelfs Buitenlandsche handel gedreeven wordt. — — — De Neeringen, op welken wij hier zien, zijn Brouwerijen, Mouterijen, Branderijen, Azijnmaakerijen, Meëmaakerijen, Haring- en Zoutenvischkooperijen, Zoutkeeten, Suikerrafineerderijen, Tabaksspinnerijen, Touwslaa-gerijen, Teerkookerijen, Zeepziederijen, Houtkooperijen, Steenkooperijen, Zijde-reederijen, Zijdeweeverijen, Gonddraadtrekkerijen, Twijuderijen, Katoendrukkerijen, Passerijen, Kalanderijen, IJzergieterijen, Salpeter- en Zwavelrafineerderijen, Kruidmaakerijen, Loodgieterijen, Glasblaazerijen, Smeersmelterijen, Waschsmel-terijen, Vermilloen- en Vernismaakerijen, Terebinthijnmaakerijen, Potten-, Steentjes- en Platteelbakkerijen, en misschien nog eenige anderen, die onzer opmerkinge ontglipt zijn." Op bl. 431 worden nog genoemd de Horologiemakers, Diamantslijpers, Zadelmakers, Zeevenmakers, Knoopenmakers, Naaldenmakers, Speldemakers enz. Bovendien: „Onder de geringste neeringen heeft men 'er veelen, die ook in geen Gilde zijn, en meest alleen, of aan hunne wooningen, of langs de straten, uitventen, 't gene zij, op de Markten of elders, hebben ingekogt; gelijk, dagelijks, in grooten overvloed, omtrent eenige soorten van visch, groente, fruiten, bloemen, turf, hout, stroo, zand en andere waaren geschiedt." Vgl. VAN GEUNS, de toelating van vreemdelingen, bl. 245.

het geval met alles wat, met uitzondering der winkelnering, den eigenlijken handel, zoowel in het groot als in het klein, betref; ¹ en daar deze nijverheidstak een van de hoofdbronnen der welvaart was, beteekende die vrijheid zeer veel. Bovendien bleef over het algemeen het getal der gildebroeders onbeperkt ² en waren de voorwaarden, om onder hen te worden opgenomen, uiterst gemakkelijk te vervullen. Het poorterschap, dat gewoonlijk doch niet overal gevorderd werd, ³ was te verkrijgen, hetzij door inwoning gedurende een korten tijd, hetzij voor eene zeer geringe som gelds. ⁴ Het getal leerjaren was kort, meestal twee, zelden meer dan vier jaren. De onkosten, aan de toelating tot het meesterschap verbonden, waren betrekkelijk gering. Zoo betaalden te Amsterdam de bakkers hoogstens 10, na 1714 hoogstens 25 gulden, de kleermakers na 1642 30, na 1719 25, de goud- en zilversmeden na 1601 25, de lakenbereiders en droogscheerders 36 gulden. Van vreemdelingen werd gewoonlijk meer, van zoons of schoonzoons van gildebroeders minder gevorderd. In vele gilden bestond geen verplichting tot het vervaardigen van een meesterstuk; in andere kon men die voorwaarde afkopen. Op het verbod om te gelijker tijd lid van twee gilden te zijn, werden uitzonderingen toegelaten. Bepalingen omtrent de fabrikatie tot bevordering

¹ Bij uitzondering komen gilden van kooplieden voor. FORTUYN, p. 221. FEITH, 180.

² BODEL NYENHUIS, p. 322. Als uitzondering vermeldt hij het gilde der *pharmaceutae* te Groningen, dat niet meer dan twaalf leden mogt tellen. — Te Amsterdam is het getal roeischuiten van de stadsherbergbrug in 1641 op zes, het getal vlotschuiten in 1688 op 175 bepaald. Handvesten (1748) III. bl. 1424, 1432.

³ VAN GEUNS, de toelating van vreemdelingen, bl. 81 vv. 241 vv. In 1668 werd te Amsterdam uitdrukkelijk bepaald (Handvesten I. bl. 125) dat ieder, ook zonder het poorterschap te koopen, allerlei handwerken en neringen mogt komen opzetten, mits alleenlijk in handen van Burgemeesteren den eed van getrouwheid aan de stad afleggende. Vgl. WAGENAAR, Amsterdam, II. bl. 433. M. SCHOOCKII, Belgium federatum, l. VII. c. 25. p. 214.

⁴ VAN GEUNS, bl. 107 vv. 274 vv. Te Amsterdam werd volgens resolutie van 3 Junij 1578 gevorderd: 5 gulden aan de stad, 6 stuivers aan den Secretaris en 3 gulden aan het Weeshuis; te Utrecht volgens resolutie van 15 Oct. 1550 7 gulden en 4 stuivers: in de meeste andere steden nog minder. In den loop der zeventiende eeuw werden deze sommen echter op de meeste plaatsen eenigermate verhoogd; zoo te Amsterdam tot 50 en te Utrecht tot 25 gulden.

van de deugdzaamheid der waren kwamen slechts bij enkele gilden voor en waren over het geheel van zeer geringe beteekenis.¹ Wanneer men hierbij in aanmerking neemt dat de zoogenaamde beunhazen niet altijd gestrengelijk vervolgd maar in de groote steden en bepaaldelijk te Amsterdam dikwerf oogluikend geduld werden,² en dat overal vrije jaarmarkten en zelfs hier en daar vrije weekmarkten³ bestonden, waarop het vergund was ook buiten de stad gemaakte goederen uit te stallen en te koop aan te bieden, gevoelt men terstond dat men in Noord-Nederland met betrekking tot de vrijheid van arbeid en mededinging in een geheel anderen toestand verkeerde dan in Frankrijk, Duitschland en zelfs Engeland het geval was. Het gewigt van het onderwerp noopt mij dit nog met een enkel woord in het licht te stellen.

In Frankrijk is reeds in de veertiende eeuw een strijd ontstaan tusschen de gilden en het koningschap, dat hunne pogingen tot uitsluiting van vreemdelingen afkeurde en tegenover hun monopoliegeest meer vrijheid van arbeid behouden wilde. Doch te gelijker tijd begonnen de vorsten in den verkoop van het meesterschap eene bron van inkomsten te zoeken, en weldra overwoog het belang der schatkist boven de eischen der nijverheid. Eene ordonnantie van Hendrik III van December 1581 bragt alle bedrijven onder de beperkingen van het gildewezen, met het tweeledig doel om de daarin heerschende misbruiken te keer te gaan en tevens van alle nijvere lieden eene belasting te heffen. Wel duurde het tot 1673, eer die ordonnantie onder het krachtig bestuur van Colbert over het gansche rijk ten uitvoer werd gelegd; doch inmiddels hadden de gilden tijd gehad om hunne privilegiën te handhaven en uit te breiden, zoodat het verkrijgen van het meesterschap hoogst moeilijk, voor de meeste ambachtlieden inderdaad onbereikbaar was geworden. Minstens drie of vier, soms acht jaren moest men als leerling hebben doorgebracht. Voor de opname in het gilde werd

¹ TYDEMAN, bl. 7, 16, 20. BODEL NYENHUIS, p. 322, 328. FEITH, p. 154. MEYER, IV. p. 67. Handvesten van Amstelredam, passim.

² LE LONG, koophandel van Amsterdam, I. bl. 69.

³ Zie o. a. Handvesten der stad Enchuysen, bl. 47. VAN GEUNS, t. a. p. bl. 83, vv.

dan, behalve het meesterstuk, eene vrij aanzienlijke som gevorderd. Driehonderd *livres* was weinig; bij sommige gilden, onder anderen bij de lakenwevers, klommen de kosten tot over de drieduizend *livres*. In vele gilden was het getal meesters, in andere het getal jaarlijksche toelatingen tot het meesterschap beperkt. Voegt men bij al die bezwaren den last der menigvuldige en belemmerende reglementen, reeds sedert de dertiende eeuw bij de meeste bedrijven ingevoerd, en den druk der belasting, door Colbert gestrengelijk ingevorderd, dan mag voorzeker de toestand der nijvere lieden in de Republiek der Vereenigde Nederlanden vrij wat gunstiger worden genoemd.¹

Tusschen Frankrijk en Duitschland bestond met betrekking tot dit punt in de vorige eeuwen weinig verschil. Reeds in de dertiende eeuw zijn de handwerkersgilden in de groote Duitsche steden corporatiën geworden, die in de veertiende en vijftiende eeuw de patricische geslachten uit de regering verdrongen en zich in hunne plaats gesteld hebben. Zoo ontstond het *Zunftregiment*, waarbij het bestuur uit vertegenwoordigers der gilden was zamengesteld en alle burgers dien ten gevolge in een of ander gilde moesten worden opgenomen. Nieuwe bedrijven werden dan ook meedoogenloos bij eenig gilde ingedeeld en daardoor aan den gildedwang onderworpen.² Krachtig werkte tot bevordering van de privilegiën der gilden het in Duitschland in de zestiende eeuw algemeen heerschende gevoelen mede, dat ieder regt had op het behoud van zijn debiet en dus door geen nieuw uitoefenaar van zijn bedrijf in zijne inkomsten mogt benadeeld worden. Slechts hier en daar werden destijds de voordeelen der vrije mededinging door de plaatselijke besturen erkend en althans eenigermate in toepassing gebragt.³

¹ E. LEVASSEUR, *histoire des classes ouvrières en France*, Paris 1859. Dictionnaire de l'économie politique, ed. Guillaumin, in voce *corporations*.

² W. ARNOLD, *Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte*, Gotha 1854, I. p. 250—258; II. p. 208—214, 291—300, 356.

³ G. SCHMOLLER, *zur Geschichte der national-ökonomischen Ansichten in Deutschland während der Reformations-Periode*. *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*, 1860, p. 522 vv.

Te Bremen handhaafde de Raad even als in Nederland zijn gezag over de gilden, zoodat de *Neue Eintracht* of stedelijke grondwet van 1534 bijna woordelijk dezelfde bepalingen inhield betrekkelijk hunne onbevoegdheid om op eigen gezag te vergaderen of verordeningen te maken, als de hiervoor aangehaalde Costumen van Utrecht van 1528. Niettemin behielden de gilden er voortdurend grooten invloed en verzetten zich krachtig tegen de vestiging van vreemdelingen. Tegen het einde der zestiende eeuw vestigde zich te Bremen zekere Lucas van der Meden, een Hollander, die het schoenmakersambacht fabriekmatig dreef, veel werk bij beunhazen uitbesteedde en zijne talrijke knechts en leerjongens niet, volgens den regel van het gilde, halfjaarsloon maar dagloon en zelfs stukloon gaf. Niettegenstaande hij van den Raad eene vergunning had gekregen om zijn ambacht uit te oefenen, maakte het gilde het hem zoo lastig, dat hij zich verplicht zag eene overeenkomst te sluiten, volgens welke hij, ongetwijfeld tegen betaling van veel geld, in het gilde opgenomen en van eene reeks van lastige bepalingen in de gildewetten ontslagen werd. Zoo ging het telkens, als de Raad door toelating van hooger ontwikkelde industriëlen der stedelijke nijverheid nieuw leven trachtte bij te zetten.¹ Te Lubeck bleven de gilden insgelijks aan den Raad ondergeschikt, maar hoewel deze herhaaldelijk door de toelating van vrije meesters, die niet aan den dwang der gilden onderworpen waren, in de behoefte aan ruimere mededinging trachtte te voorzien, kon zij den tegenstand der

¹ v. BÖHMERT, Beiträge zur Geschichte des Zunftwesens. Preisschriften gekrönt und herausgegeben von der fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft zu Leipzig, 1862, p. 10, 31. Toen men in 1620 te Bremen tot den bouw der Neustadt overging, was er in den Raad eene partij die „Freystellung allerhand Religionen, Aufhebung aller Aemter, Zulassung der freien Commerciën” voorstond, opdat de nieuwe stad spoedig bevolkt zou worden. Maar zij vormde de minderheid, voor zooverre zij deze beginselen ook op de oude stad wilde uitstrekken. Alleen met betrekking tot de nieuwe werd vrijheid van de uitoefening der godsdienst en afschaffing van den gildedwang aangenomen, de laatste op grond „dass die Unpfelbare erfahrung bezeuge, dass wenn die Commercia nicht gehemmet oder in Gewisse gleichsam Monopolische Schranken eingeschlossen, sondern franc und frey gelassen werden, dass sie desto mehr floriren und zunehmen.” Ibid. p. 33 v.

gilden op dit punt niet altijd overwinnen. In vele gilden was het getal leden bepaald; in de overige werden de voorwaarden om tot het meesterschap te worden toegelaten steeds moeilijker gemaakt. Bovendien was aan de gilden niet slechts de bevoegdheid verleend om den invoer van diergelijke goederen, als zij zelve vervaardigden, uit den naasten omtrek der stad te weren, maar bovendien om alle woningen, waarin zij vermoedden dat beunhazen hun arbeid verrigten, te doorzoeken; een regt dat wegens de noodwendig daarbij voorkomende misbruiken wel herhaaldelijk geregeld doch nimmer afgeschaft is. Ook was het in dit opzigt voor de gilden eene gunstige omstandigheid dat in de zeventiende en achttiende eeuw in Lubeck de meening veld won, dat in een welingerigten staat de verschillende bedrijven behoorlijk verdeeld moeten zijn, zoodat ieder van een voldoende bestaan verzekerd is.¹ Veel erger dan in de genoemde Hansesteden ging het in die plaatsen, waar de gilden het heft der regering in handen hadden gekregen. Nadat de vrede van Munster aan den nijveren burgerstand, die in den dertigjarigen oorlog zooveel geleden had, de gelegenheid om te arbeiden teruggaf, werd in de steden het oorlogsgewoel geenszins door den levendigen en heilzamen strijd der vrije mededinging maar door eene kleingeestige en onbarmhartige jagt op arbeidzame en rustige vreemdelingen en beunhazen vervangen. De schandelijkste eigenbaat verborg zich achter het masker van eerbied voor de goede orde en zorg voor de deugdelijkheid der afgeleverde waren. De gilden der verschillende steden hielden met elkander briefwisseling en vormden een krachtig organisme, dat zich tegen elke hervorming aankantte en de vermaningen en verordeningen der Duitsche rijksdagen, waar de misbruiken en nadeelen van het gildewezen herhaaldelijk ter sprake werden gebracht, met goed gevolg in den wind sloeg.²

¹ C. WEHRMANN, die älteren Lubeckischen Zunftrollen, Lubeck 1864. Zie vooral p. 63, 65, 97, 99, 103, 110, 137.

² BÖHMERT, p. 10, 28, 31, 44. Ten onregte beweert dus LASPEYRES, p. 183 dat de Nederlandsche gilden eene „sehr grosse Aehnlichkeit mit den deutschen Zuständen, besonders denen der Hansestädte“ vertoonen. Dit blijkt nog meer

In Engeland hebben de gilden noch dezelfde uitbreiding noch denzelfden invloed gehad als in Frankrijk en Duitschland. Zij bleven beperkt tot de steden, die reeds ten tijde van Elisabeth door handwerksnijverheid uitmunten of middelpunten van den binnenlandschen handel waren, en de praktische zin en vrijheidsliefde der Engelschen heeft niet geduld dat hunne belemmerende monopoliën en reglementen tot nieuwe nijverheidstakken of zelfs tot verbeterde bereidingswijzen zouden worden uitgestrekt. Niettemin hebben zij in menig opzigt de vrijheid van arbeid, zoowel met betrekking tot landgenooten als vreemdelingen, beperkt en door hun gezag te Londen, dat reeds ten tijde van het Groot Charter groot gewigt legde in de schaal der politiek, menigwerf een verkeerden invloed op de wetgeving uitgeoefend. De belemmeringen van den handel der buitenlandsche kooplieden en het verbod van invoer van vreemde manufacturen, herhaaldelijk in de vijftiende eeuw uitgevaardigd, zijn grootendeels aan hun aandrang toe te schrijven.¹ Toen eene wet van 1548 tot voorkoming van zamenspanningen tusschen kooplieden tot gemeenschappelijke prijsverhooging tevens de be-

uit het eenige voorbeeld van een geregeld verband tusschen de gilden van dezelfde soort in verschillende steden van Nederland dat mij is voorgekomen. Met betrekking tot het lakenbereidersgilde te Delft deelt VAN BLEYSWIJCK (Beschrijvinge der stad Delft, 1667 bl. 601) namelijk mede: „Dit Gilde heeft een loflijk gebruyck, waer in het veele anderen overtreft, namelijk dat het in een geduyrige onderlinge correspondentie is, met die van negen andere voornaemste steden van gansch Hollandt, als Dordrecht, Haerlem, Leyden, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alemaer, Hoorn, en Enchuysen; welcke tien met den anderen, volgens authorisatie van den Staet in dato 17 Julij 1638 om de twee jaren by tour-beurten dan in d' een dan in d' ander stad, haer gedeputeerden op sekere bestemden tijd by een senden. Die Stad, wiens beurte het is om de nagebueren t' ontfangen, is gewoon twee gecommiteerdeu uyt de Magistraet tot haer assistentie te senden, en de vergaderinge twee dagen lang van alle verteerde kosten binnen haer Stadt te defroyeren, de reys-kosten werdende by yeder Stad in 't particulier voldaan. Op dese vergaderinge (die belachlijcker wijze de *Synode der Droogscheerders* genaemt werd) werden alle gravamina 't gemene best van de rederye belangende vereffent; de resolutien dienaengaende genomen werden pertinentlijk genotuleert en na gedane rapport aen de principalen, moeten gemeensamerhand by elck in sijn Stad onderhouden werden.”

¹ ANDERSON, origin of commerce, I. p. 407, 483, 515, 516. Vgl. over de uitsluiting der vreemdelingen door de Engelsche gilden: DE LA COURT, Aanwijzing bl. 53.

paling inhield dat het aan alle werklieden, die bij den aanbouw van woningen gebruikt werden, vrij zou staan overal hunne diensten aan te bieden, onverschillig of zij in het tot hun ambacht betrekkelijke gilde der plaats waren opgenomen, wisten de Londensche gilden reeds het volgende jaar de intrekking dezer heilzame vrijstelling van den gildedwang te bewerken.¹ In 1563 werd de befaamde wet uitgevaardigd, volgens welke niemand eenige nijverheid mogt uitoefenen zonder minstens zeven jaren leerling te zijn geweest: een schadelijke en hatelijke dwang, die eerst in 1814 is afgeschaft, nadat Adam Smith er een krachtig protest tegen had ingebracht.² Ook Engeland kan derhalve met betrekking tot het gildewezen de vergelijking met Nederland bezwaarlijk doorstaan.

¹ ANDERSON, II. p. 82: „and so it remains to our own times, contrary to the opinion of most wise and judicious men.”

² A. SMITH, wealth of nations, I. cap. 10.

DERDE HOOFDSTUK.

De gevolgen van de omwenteling der zestiende eeuw.

§ 1. *Verandering van den regeringsvorm.*

De Nederlandsche provinciën, oorspronkelijk door verschillende hertogen, graven, heeren en bisschoppen geregeerd, die den keizer van Duitschland of den koning van Frankrijk als hunnen leenheer erkenden, kwamen allengs door erfregt, huwelijk, overeenkomst of overweldiging onder hetzelfde gezag. In de noordelijke gewesten greep deze vereeniging echter veel later plaats dan in de zuidelijke. Terwijl de laatsten voor het grootste gedeelte reeds in het begin der vijftiende eeuw door Filips den Goede aan de erflanden van het Bourgondische huis werden vastgehecht, dat in 1433 ook in Holland en Zeeland het Beijersche verving, bleven de eersten nog honderd jaren langer onder verschillende heeren van elkander afgescheiden. In het begin der zestiende eeuw stonden Utrecht en Overijssel nog onder hunnen bisschop en Gelderland onder zijnen hertog, terwijl het bestuur van het onafhankelijke doch door partijschappen verscheurde Friesland door den Duitschen keizer aan Albert, hertog van Saksen, verpand was en Edzard, graaf van Oost-Friesland, zijne heerschappij over Groningen en de Ommelanden trachtte uit te strekken. Eerst in 1543 waren al de Nederlandsche provinciën, ten gevolge van den afstand van Gelder en Zut-

phen door den hertog van Gelderland, onder den scep-
 ter van Karel V vereenigd. Hoewel deze bloot uiterlijke een-
 heid aan de zelfstandigheid, aan den regeringsvorm en aan
 de regten der afzonderlijke gewesten geen afbreuk deed,
 had zij echter tot noodwendig gevolg dat de grootere magt
 der landsheeren zwaarder begon te drukken en dat zich
 meer en meer een streven naar centralisatie openbaarde
 dat, hoe weldadig in menig opzigt, niet zelden in botsing
 kwam met de werkelijke of vermeende regten en belangen
 der ingezetenen.¹ Waren de grootere veiligheid en rust,
 die een meer algemeen en krachtiger bestuur medebragt,
 voor den landbouw voordeelig, de handel leed onder de
 menigvuldige en klimmende belastingen.² Want reeds de
 vorsten uit het Bourgondische huis hadden eene weelde-
 rige hofhouding overeenkomstig geacht met hun politiek
 gewigt; en hoe meer het laatste klom, des te meer wer-
 den zij door eigen heerschzucht of door vreemden naijver
 in buitenlandsche oorlogen gewikkeld, bij wier uitslag de
 Nederlandsche provinciën zeer weinig belang hadden, terwijl
 zij er niettemin de kosten van moesten dragen. Daar kwam
 bij dat de vorsten, naarmate zij in aanzien klommen, ook
 des te minder geneigd waren zich aan de belemmerende
 vrijheden der verschillende gewesten en steden te stooren.
 Waar zij eenheid in de regtspleging beoogden, stond hun
 op vele plaatsen het privilegie *de non evocando*, waar zij
 eenheid in het algemeen bestuur wilden brengen, het pri-
 vilegie dat geen vreemdelingen ambten mogten bekleeden,
 waar zij de inkomsten hunner schatkist wilden vergrooten,
 de magt der provinciale Staten om hunne toestemming in
 nieuwe heffingen te weigeren, in den weg. De verzoeking
 om zich boven die beperkingen hunner magt te verheffen
 werd gevoed door de tegenwerking, die ook aan hoogst nuttige
 maatregelen, gelijk de hervorming der door ergerlijke mis-

¹ DE JONGE, over den invloed van den derden stand, bl. 50. VAN HEES VAN
 BERKEL, proeve bl. 80, 87 vv. PESTEL, Commentarii, I. p. 273. LUZAC, Hollands
 rijkdom, III. bl. 106. v.

² KOENEN, de Nederlandsche boerenstand, bl. 42. De Nederlandsche handels-
 politiek, bl. 20 vv.

bruiken bezoedelde regtspleging, te beurt viel, en door het besef dat de in het algemeen belang ingeroepene privilegiën in vele gevallen slechts een scherm waren, waarachter de eigenbaat en de heerschzucht der stedelijke regenten zich zochten te verbergen. Zoo ontstond er meer en meer een antagonisme tusschen het streven der vorsten om hunne magt, ook door toenemende centralisatie, uit te breiden, en de zucht der landzaten om hunne gedurende de veertiende en vijftiende eeuw verworvene vrijheden te handhaven: een antagonisme dat zich vooral levendig gevoelen deed en een bepaalden vorm verkreeg, toen de regering in de handen van Filips II, koning van Spanje, was overgegaan. Karel V, te Gent geboren en in Nederland opgevoed, gemeenzaam met de Vlamingen, wier taal hij sprak, had zich niet slechts den eerbied maar ook de liefde zijner Nederlandsche onderdanen weten te verwerven. Hij was hun landgenoot en zijn roem als vorst en veldheer straalde af op de gewesten, wien hij wel tot het voeren zijner menigvuldige oorlogen zware offers afvergdde, maar die hij niettemin als de parels aan zijne kroon beschouwde en wier staatslieden grooten invloed op hem uitoefenden. Zijn zoon en opvolger daarentegen, in Spanje geboren en opgevoed, uitsluitend met de Spaansche taal vertrouwd en geheel Spanjaard zoowel in zijne denkbeelden als in zijne manieren, vormde een scherpe tegenstelling met de gulhartige, vermaakzuchtige en vrijheidlievende natie, waarover hij onder verschillende titels gezag zou voeren. Weldra vertrok hij naar Spanje, om nimmer in de Nederlanden terug te keeren, waarvoor hij volstrekt geen sympathie gevoelde. De algemeene regering te Brussel bestond voortaan, zoo al niet in naam, dan toch inderdaad uit zijne vertrouwden, die geen maatregel van eenig gewigt mogten nemen dan op zijn bevel. Nu kon eene botsing niet uitblijven. Van uit het Escuriaal door tusschenkomst van Spaanschgezinde staatslieden met hulp van Spaansche troepen volgens Spaansche regeringsbeginselen bestuurd te worden, was meer dan de Nederlandsche natie verdragen kon. Verdrijving der Spanjaarden werd de leus, waaronder zich het algemeene misnoegen openbaarde. Doch

het zou welligt tot geen opstand, althans tot geen omwenteling gekomen zijn, wanneer het godsdienstige element zich niet bij het politieke had gevoegd. Filips II was niet slechts een despoot, hij was ook een dweeper, die geen krachtiger hartstogt kende dan haat tegen de ketters, geen hooger doel dan handhaving van het uitsluitend gezag van het Katholicisme. Te vuur en te zwaard moest de dwaalleer in zijne erflanden bestreden en vernietigd worden, geen andere gedachte mogt bij zijne onderdanen opkomen dan die door de Kerk geijkt was. Doch de hervorming, reeds in de eerste helft der zestiende eeuw zoowel uit Frankrijk als uit Duitschland naar de Nederlanden overgewaaid, had er te diepe wortelen geschoten om nog te kunnen worden uitgeroeid. Toen het bleek dat de Spaansche vorst op dit punt onverzettelijk bleef, was tevens de afscheuring van Spanje onvermijdelijk geworden.

Te midden der menigvuldige oorzaken die tot den opstand aanleiding gaven, waren er ook van staathuishoudkundigen aard, voortvloeiende uit de beginselen van nijverheidspolitiek die reeds in de veertiende en vijftiende eeuw algemeen waren geworden. De plakaten tegen de ketters oefenden op den handel een zeer nadeeligen invloed uit, door de vreemdelingen, bevreesd voor het strenge geloofsonderzoek, te weren. Zij waren volkomen in strijd met de gastvrijheid, waarin de Nederlandsche koopsteden voortdurend met elkander hadden gewedijverd. Veel meer nog dan de zware en klimmende belastingen, zelfs waar deze op de in- en uitgaande goederen gelegd waren, werd hierdoor de handel belemmerd en Nederland verhinderd de stapelplaats te zijn, waar de koopwaren van het noorden en van het zuiden geruild werden. Te midden der geloofsvervolgingen en vooral onder Alva's willekeurig en bloeddorstig bestuur, kwijnde de nijverheid. Duizenden verlieten het land om elders eene schuilplaats te zoeken, waar zij hun bedrijf ongestoord konden uitoefenen. De scheepvaart verflaauwde, vele pakhuizen stonden ledig, de handel scheen zijn ondergang te moeten te gaan. In deze omstandigheden moest het dubbelen schrik verwekken toen Alva een plan opperde, welks ver-

wezenlijking niet slechts zijnen vorst van de lastige verpligting zou ontslaan om telkens de toestemming der weerspannige Staten in de voorgeslagene beden te winnen, maar tevens een onherstelbaren slag aan de gansche nijverheid moest toebrengen. Hij legde namelijk aan de Algemeene Staten, den twintigsten Maart 1569 te Brussel bijeengekomen, het ontwerp van twee nieuwe belastingen voor, bestaande in de voortdurende heffing van den twintigsten penning van alle onroerende en van den tienden penning van alle roerende goederen, bij elken overdragt van eigendom, met uitzondering van den eersten aanvoer van koopwaren uit het buitenland en van den eersten verkoop van landbouwproducten aan kooplieden. Om ontduiking te voorkomen, was bepaald dat alle magazijnen, zolders en pakhuizen van tijd tot tijd aan het naauwkeurig en streng onderzoek der belastinggaarders zouden onderworpen worden. Door deze belastingen werden twee bronnen van inkomsten voor de schatkist geopend, wier ruime opbrengst welligt voldoende zou zijn om alle uitgaven te dekken.¹

Tot dusverre had de regering altijd in buitengewone behoeften voorzien, hetzij door het stelsel van quotisatie, waarbij bepaald werd welke sommen betaald zouden worden, gedurende hoeveel jaren de regering daarop zou kunnen rekenen, welk aandeel elk afzonderlijk gewest in de opbrengst zou dragen en welke belastingen het daarvoor zou mogen uitschrijven; hetzij door de eenvoudige vaststelling der door elk gewest op te brengen som, met vrijheid om zelf de beste middelen tot hare heffing te kiezen.² In beide gevallen waren de medewerking en toestemming der Staten onmisbaar. Door de nieuwe belasting zouden deze overbodig gemaakt en daarmee het voornaamste bolwerk van de regten en vrijheden der ingezetenen omver geworpen zijn. Ongetwijfeld

¹ Resol. van Holland, 1569 bl. 287: „welken Impost van weegen sijne Majesteit geheeven soude werden in plaats van alle andere Beeden, tot onderhoudenisse en sustentatie van alle de affairen van herwaerts over.”

² R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, over den tienden penning; in de *Studiën en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, I. 2de stuk, Amst. 1863, bl. 443.

lag deze uitkomst in Alva's bedoelingen,¹ maar het laat zich ligtelijk begrijpen dat de Staten het niet waagden om in dit opzigt eenig wantrouwen te openbaren, en zich bepaalden tot het uiteenzetten van de economische bezwaren, die noodwendig uit den nieuwen maatregel zouden voortvloeijen. Reeds had men den hertog, toen hij zijn plan allereerst in den Raad van State en den Raad der geldmiddelen ontvouwde, in bedenking gegeven dat de prijs van alle goederen, ook der buitenlandsche koopwaren, daardoor aanmerkelijk stijgen zou, dat de Staten van sommige gewesten er zich ongetwijfeld tegen zouden verzetten, op grond van het privilegie, volgens hetwelk de bestaande tollën niet verhoogd mogten worden, en dat inderdaad de aard der Nederlandsche gewesten, die in scheepvaart en handel hunne voornaamste bronnen van bestaan vonden, geen belastingen duldde waardoor het verkeer belemmerd en de kooplieden afgeschrikt moesten worden. De hertog had geantwoord dat de voorgestelde belastingen hem zeer billijk voorkwamen, daar de verkooper den tienden of den twintigsten penning alleen zou behoeven uit te keeren op het oogenblik dat hij zijn geld ontving en dus slechts een gedeelte zijner winst behoefde af te staan. Op de verschillende deelen des lands zouden zij veel gelijkmatiger drukken dan de slecht verdeelde en tot onophoudelijke geschillen aanleiding gevende quota's, terwijl de provinciën en steden, als de opbrengst eenigermate aan de verwachting beantwoordde, tevens hoop konden voeden met hare gewone inkomsten de bezwarende schulden af te lossen, die zij vroeger tot voldoening van haar aandeel in de beden mogten hebben aangegaan. Met betrekking tot de twee laatste punten had Alva geen onregt; want inderdaad, er was allengs in de belastingen eene

¹ VIGLI AB AYTA Commentarius rerum actarum super vectigali Decimi Denarii rerum venditarum; in de *Analecta Belgica* van C. P. HOYNCK VAN PAPENDRECHT, Hag. Com. 1743, 1. pars I. p. 289: „Amitti quippe isthoc pacto auctoritatem, dum princeps a subditis suis auxilia redimere, et ad concessionem exorbitantium Privilegiorum condescendere subinde cogitur, si aliquid impetrare velit.” Vgl. p. 296: „Quotarum contributionem reprobare non desiit (sc. Dux Alvae), quod per eam populus sciret, quid Principi daretur; quod ut eundem lateret, praestare censebat.”

schroomelijke ongelijkheid ontstaan¹ en de renten der opgenomen gelden begonnen zwaarder en zwaarder te drukken.² Maar dat hij het bezwaar niet inzag hetwelk uit zijn voorstel voor den handel moest voortvloeijen, bewees alleen dat hij beter krijgsman was dan staathuishoudkundige; en het was dan ook inzonderheid van deze zijde dat het door de Staten bestreden werd, nadat hij het niettegenstaande de bedenkingen zijner raadslieden in hunne vergadering had gebracht. Men stelde in een helder licht dat de prijsverhoging van alle levensmiddelen zeer drukkend zou zijn voor de smalle gemeente, dat de binnenlandsche nijverheid voor hare duur gemaakte producten geen afzet meer zou vinden in het buitenland, dat de handel, grootendeels op crediet steunende, het scherpe onderzoek en toezigt der regering niet dulden kon. De Staten van Holland ontwikkelden bovendien in eene breede memorie dat hunne provincie inzonderheid diergelijke lasten niet kon verdragen. Immers werden aldaar voortdurend allerlei waren aangevoerd en door de inwoners opgekocht, met geen ander doel dan om die weder aan de ingezetenen der overige provinciën te verkopen, en daar nu de buitenlandsche waren bij den invoer

¹ BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, t. a. p. bl. 445: „de ongelijkheid en, bij gevolg, de ouregtvaardigheid der belastingen had haar toppunt bereikt. Het was aan de voornaamste steden gelukt de minder rijke gemeenten in de vertegenwoordiging van lieverlede op den achtergrond te schuiven, en het platteland moest de kosten van dat aangematigd gezag dragen. En welk eene verregaande ongelijkheid bestond er tusschen die steden zelve! Uit een tarief, dat een aanhangsel vormt der vertoogen van de Staten van Brabant, blijkt dat in 1571 de stad Leuven op de eerste levensbehoeften het dubbele der belastingen van Antwerpen en het vierdubbele van Brussel betalen moest. Die ongelijkheid der belastingen was een kwaad, dat dringend voorziening vorderde, maar de quotisatie diende slechts om het dieper te doen inwortelen.”

² Ibid. bl. 472: „werkelijk had men voor groote sommen schuldverbindtenissen aangegaan; want om de tweedragt te vermijden, die in den boezem der provinciën zelve uitborst, zoodra men de quoten moest verdeelen en de belastingen regelen, had men liever tegen zwaren woeker geld opgenomen bij de bankiers van dien tijd, de kooplieden van Antwerpen, Genua, Augsburg en andere plaatsen. Die onbedachte en maar al te dikwijls bezwarende leeningen legden den handel op het pijnlijkst aan bouden en het ontbrak niet aan voorbeelden, dat de goederen der bijzondere kooplieden in beslag waren genomen voor de schulden, door hunne stad of hun gild aangegaan.”

van de belasting waren vrijgesteld, zoo was het vooruit te zien dat degenen, die tot nog toe in Holland hun voorraad hadden opgedaan, zich voortaan in onmiddellijke betrekking tot de aanvoerders zouden stellen, ten einde de belasting te ontduiken.¹ Zoo zou Holland het voorregt verliezen van de groote marktplaats te zijn, waar ieder gaarne kwam koopen omdat hij er steeds een ruime keuze vond van hetgeen hij behoefde; en daar de vreemde kooplieden tevens hunne inkoop van manufacturen en andere producten der handwerksnijverheid liever in Engeland of in de Hansesteden zouden gaan doen, waar zij niet van eene diergelijke prijsverhooging te lijden hadden, zou de Hollandsche handel weldra geheel te gronde gaan.

Wanneer wij bedenken tot welke hevige en niet zelden gegronde klagten de heffing der accijnsen nog in onze dagen aanleiding geeft, dan lijdt het geen twijfel of de tiende penning, die niet anders was dan een zware accijns op alle koopwaren zonder onderscheid, zou inderdaad aan de Nederlandsche nijverheid onherstelbaar nadeel hebben toegebracht. Het was ook vooral tegen dezen dat men zich met kracht verzette. De twintigste penning, hoezeer als eene

¹ *Resol. v. Holland*, 26 April 1569, bl. 287: „want gelijk als notoir is dat de Koopmanschap van allerhande Waaren ende Specien van Goederen gebragt weesende in Holland, ofte by vreemde Koopluiden, ofte by de Onderzaaten aldaar in de goede Steeden van Holland werden ontlaaden, en by de Ingezeetenen der selver opgekogt ende opgeleid, tot behoef van alle de Provincien van herwaerts over, die aldaar koomende koopen haar gerief, als nu de Negotiatie met die van Holland beswaart sal werden met den tienden Penning op alle Verkoopingen, soo sal noodsaakelijken deselve moeten cesseren, en die van Holland benoomen werden de winste en profyte daar by sy haar onderhouden, want de Ingezeetenen van Brabant, Vlaanderen en andere, die alle Waaren en Koopmanschappen pleegen te koomen koopen van de Ingezeetenen van de Steeden van Holland, als voorseit is, sullen nu deselve voorbijgaan en laten sitten, en haar adresseeren aan de vreemde Koopluiden, die de Voorschreeve Waaren beeter koop sullen kounen geeven, als voor de eerste reise vry weesende van den voorschreeven tienden Penning, die de Ingezeetenen van Holland verkoopende soudon moeten betaalen, en mitsdien te dunderd verkoopen, om den voorschreeven tienden Penning te winnen op den pryse, sulks dat de Ingezeetenen voorsz haar mitsdien Neeringloos vindende, en gedestitueert van het eenig middel van haar onderhoud, veele sullen veroorzaakt zyn te vertrekken uit den Lande in andere omleggende Plaatsen, om gelyken Vrydom als de Vreemde hier te Lande te moogen genieten, diverteerende alsulks niet alleenlijk de Koopmanschap met de Menschen, maar ook alle Handwerken en Neeringen; enz.”

verhooging der reeds hier en daar bestaande regten op den overgang van onroerend goed met reden zeer bezwarend geacht, raakte veel minder aan den hartader van 's lands welvaart. Zoo algemeen was intusschen de weerzin tegen de voorgestelde belastingen, zoo groot de daardoor opgewekte ontevredenheid, dat de hertog van Alva zich voorloopig met eene jaarlijksche opbrengst van twee millioen gulden, op de gewone wijze over de provinciën om te slaan, liet te vreden stellen, onder voorwaarde dat de Staten na twee jaren hunne inwilliging in den tienden en den twintigsten penning niet langer zouden terughouden. Dien ten gevolge begonnen in den loop van 1571 over dit punt nieuwe beraadslagingen in den Raad van State, nieuwe onderhandelingen met de Staten der provinciën. Doch in plaats van meerdere inschikkelijkheid vond de hertog thans nog krachtiger weerstand. Men wist dat hij niet meer het volle vertrouwen des konings genoot, men verwachtte reeds zijn opvolger, men had reden om te vermoeden dat de voorgestelde belastingen door de Spaansche regering niet volkomen goedgekeurd, althans niet ernstig begeerd werden. Te vergeefs verklaarde Alva zich bereid ter wille des handels alle verzachtingen in het plakkaat te brengen, de men onmisbaar achtte; te vergeefs bood hij aan, de grondstoffen der nijverheid van de belasting te ontslaan en de huiszoekingen, alleen met uitzondering der allereerste, door aangifte onder eede van de waarde der gekochte of verkochte goederen te doen vervangen. Hoe meer hij drong en dreigde, des te halstarriger werd het verzet. Woedend over den ongewonen tegenstand was hij op het punt met geweld zijn plan door te drijven, toen de tijding van de inname van den Briel door de Watergeuzen op den eersten April 1572 aan zijne gedachten eene andere wending gaf. De eisch van den tienden penning had de maat van Spanje's dwingelandij volgemeten. De verdrijving van het Spaansche garnizoen uit Brielle was het sein tot een opstand, die zich als een loopend vuur door Holland en Zeeland verspreidde en weldra de verhouding aannam van eene omwenteling, die aan de Noord-Nederlandsche provinciën eene nationale regering teruggaf, en van een

krijg, waarin het magtige Spanje allengs door het kleine Holland werd uitgeput.

De opstand tegen Spanje had voor de nijverheid twee belangrijke gevolgen: hij scheidde Noord- en Zuid-Nederland van een en vestigde in het eerste een republikeinschen regeringsvorm. Bij hun streven om al de Nederlandsche gewesten onder hun gezag te vereenigen en tot één staat zamen te vlechten, hadden de Oostenrijksche vorsten niet gerekend op het groote verschil in volkskarakter, in regeringsvorm en in maatschappelijken toestand, dat tusschen het zuiden en het noorden bestond, en ten gevolge der hervorming door de verscheidenheid van godsdienst tot eene ondempbare klove aangroeide. In hetzelfde jaar, waarin de Unie van Utrecht de noordelijke gewesten tot gemeenschappelijken strijd tegen Spanje verbond, kwam in het zuiden de Unie van Atrecht tot stand, waarbij men beloofde den koning en der katholieke godsdienst getrouw te blijven. Sedert dien tijd werd de hereeniging niet meer begeerd, noch door de zuidelijke gewesten, die ongezind waren de uitsluitende heerschappij van het katholicisme aan de vrijheid op te offeren, noch door de noordelijke, wier welvaart en handelsgrootheid ten gevolge der afscheiding aanmerkelijk toenamen.¹ Wij zagen vroeger dat de zuidelijke Nederlanden niet alleen door den bloei hunner manufacturen maar vooral door den uitgebreiden handel, die in hunne voorname koopsteden gedreven werd, tot in de zestiende eeuw boven de noordelijke Nederlanden uitblonken, die zich daarentegen veel meer op de scheepvaart hadden toegelegd en reeds de voornaamste vrachtvaarders waren geworden tusschen de westelijke landen van Europa. Zoolang de zee vrij bleef, konden derhalve Holland en Zeeland, al woedde de oorlog aan hunne grenzen, door vischvangst en handel in hun onderhoud voorzien, terwijl Vlaanderen en Brabant, gewoon de vreemde waren niet af te halen maar te ontvangen, in veel afhankelijker toestand verkeerden. Weinige jaren na het uitbreken van den opstand zien wij in Noord-Nederland

¹ Vgl. R. FRUIN, tien jaren, bl. 237 vv.

reeds betrekkelijke rust en veiligheid heerschen. Met ijver legt men er zich toe op landbouw, visscherij, handwerken en neringen, de handel bloeit en de koopsteden zijn stapelplaatsen van de voornaamste Europesche en Indische producten. In de zuidelijke Nederlanden daarentegen kwijnt de nijverheid. Langs de Schelde, wier mond door de Staat-sche kruisers is afgesloten, varen geen koopvaardischepen meer naar Antwerpen op. Het fabriekwezen, van zijn geregelden afzet verstoken, ligt bijna hopeloos ter neder, en de willekeurige maatregelen der regering, het onafgebroken oorlogsrumoer en de plunderingen der miltzieke troepen schrikken van elke onderneming af, die tijd behoeft om winsten af te werpen. In grooten getale verhuizen de fabrikanten en kooplieden en verrijken de noordelijke provinciën met hunne kunstvljt en hunne kapitalen. De plaats van Antwerpen wordt ingenomen door Amsterdam. Die toestand werd in 1648 bij den vrede van Munster bevestigd, door de bepaling dat de Schelde gesloten zou blijven. De Republiek der Vereenigde Nederlanden wilde geen afstand doen van het voorregt, zoo duur verworven, het middelpunt des handels tusschen Noord- en Zuid-Europa te zijn.¹

Zoo was derhalve het doel bereikt, waarnaar Holland en Zeeland, door hunne gunstige ligging als van zelve daartoe gevoerd, reeds sinds eeuwen voortdurend gestreefd hadden, en daarmede tevens het hoofdbeginsel vastgesteld voor de gansche nijverheidspolitiek. Alles te doen wat strekken kon om de kooplieden van het zuiden en van het noorden te bewegen bij voorkeur in Nederland hun ruilhandel te komen drijven, was voortaan een der eerste pligten van 's lands regering;² en dat zij dien niet zou verwaarloozen, daarvoor

¹ Vgl. vooral R. FRUIN, tien jaren, bl. 115 vv.

² M. SCHOOCKII, *Belgium federatum*, p. 161: „Salus majoris mercaturae Belgicae in hoc vertitur, ne conjungatur Oriens et Septentrio cum Occidente; sive ne mercatores, qui ad Orientem et Septentrionem habitant, puta Hamburgi, Dautisci, Regio-Montii, in Dania, Norwegia, Suecia, Russia etc. ipsi plagas Occidentales adeant et inde petant quae sibi usui suut, ac vice versa Occidentales frequentent Orientales ac Septentrionales regiones. Quare foederati Belgae, quibus medio quasi loco inter has extremas plagas sedes conti-

waarborgde de omstandigheid, dat juist zij, die daarbij het grootste belang hadden, zelve het heft der regering in handen hielden.

De opstand tegen Spanje had aan de stedelijke regenten, wier magt en invloed onder de vorsten uit het Bourgondische en meer nog uit het Oostenrijksche huis aanmerkelijk waren ingekrompen, ruime gelegenheid gegeven om hun gezag te vergrooten. Hunne stelling tegenover den prins van Oranje was natuurlijk eene geheel andere, toen hij nog als stadhouder des konings de hooge regering vertegenwoordigde, dan toen hij als hoofd der opstandelingen tegen de wettige regering krijg voerde en zijne magt niet verder strekte dan het vertrouwen der Staten en de liefde des volks. Wel hadden Holland en Zeeland, uit besef der dringende behoefte aan eenheid en kracht bij de regering, hem in 1575 aangenomen tot hoofd en hoogste overheid en hem dus voorloopig de regten van den souverain toegekend, maar onderscheidene steden, die later bij verdrag tot de Staatsche zijde overgingen, weigerden hem alle daaruit voortvloeiende regten, bepaaldelijk het regt om de magistraatspersonen af te zetten en door andere te vervangen, toe te kennen.¹ Het allengs, na de afzwering van koning Filips II in 1581, opgekomen plan om den prins tot graaf van Holland en Zeeland te verheffen, werd door zijnen dood in 1584 verijdeld. Door de benarde omstandigheden, waarin zij destijds verkeerden, genoopt, boden de Staten de souvereiniteit achtereenvolgens aan Frankrijk en aan Engeland aan, doch beiden weigerden zulk een lastig en naar het scheen onhoudbaar geschenk te aanvaarden. Intusschen bleek het spoedig dat men de kracht der Vereenigde Provinciën te gering had gesteld. Manmoedig en met goed gevolg bleven zij het hoofd bieden aan de Spaansche legerbenden; en toen in 1588 ook de Onoverwinnelijke vloot deels door de Staatsche en Engelsche schepen deels door het geweld der stormen vernield

gerunt, omnem operam dare lapidemque movere debent ne conjungantur illa immediate, quae solummodo industria Batavorum, velut medium annulum constituentium, conjungi debent.”

¹ (VAN DE SPIEGEL), Historie van de satisfactie van Goes enz. 1777, bl. 236 vv.

was, traden de behoefte en de gedachte aan vreemde bescherming weldra geheel op den achtergrond. Zoo kwam de soevereiniteit in handen van de Staten der onderscheidene provinciën, die zich bij de Unie van Utrecht tot gemeenschappelijke bescherming hadden aaneengesloten. In die Staten hadden echter de afgevaardigden der steden het overwigt; en daar deze geen zelfstandige rol vervulden maar gebonden waren aan den lastbrief of de toestemming der vroedschappen, die zij vertegenwoordigden, zoo berustte de hoogste magt dus ten slotte bij de stedelijke regenten, zonder wier goedkeuring en medewerking geen wet gehandhaafd, geen maatregel doorgevoerd kon worden. Wel waren er nog drie magten in den staat, geroepen om het algemeene welzijn tegenover de bijzondere belangen te handhaven: doch hun gewigt was onvoldoende om de schaal naar de andere zijde te doen overslaan. De Algemeene Staten, die sedert 1593 voortdurend vergaderd bleven en in wier handen het hoogste gezag dus eigenlijk had behooren te berusten, bleven slechts zamengesteld uit de lasthebbers der soevereine provinciale Staten, en zouden slechts een onafgebroken tooneel van nijd en tweedragt vertoond hebben, ware het niet aan Holland gelukt daarin een beslissend overwigt te verkrijgen en te behouden.¹ De Raad van State, die in 1584 met de uitvoerende magt was bekleed, verloor weldra het algemeene vertrouwen; nadat, overeenkomstig het in 1585 met de koningin van Engeland gesloten verdrag, twee Engelschen daarin zitting hadden gekregen, zoodat de behandeling der meeste en gewigtigste zaken allengs tot de Staten-Generaal werd overgebracht. De stadhouders eindelijk vereenigden wel meer dan één provincie onder hun gezag maar bleven niettemin ondergeschikt aan de Staten, wien zij hunne aanstelling te danken hadden. Niettegenstaande zij eene luisterrijke hofhouding voerden, aan koninklijke familiën vermaagschapt waren en door het volk als vorsten

¹ Reeds prins Willem I had herhaaldelijk geklaagd „que les Députez jusques à présent servent à l'assemblée plustot pour excuser les Provinces comme Procureurs et advocats de leurs constituans et maitres, que pour avancher le bien commun.” Zie o. a. *Resol. der Staten Gen.* 24 Nov. 1579.

geëerd werden, bekleedden zij geen hooger rang dan die van eerste ambtenaren eener republiek en hadden geen andere regten dan in hunne instructie omschreven waren. Die regten schonken hun echter de magt om in buitengewone gevallen den tegenstand eener onwillige stad of provincie te breken: en daarin lag tevens eene der redenen waarom in Holland, dat zijn overwigt niet gaarne prijs gaf en welks stedelijke regenten zeer najiverig waren op hunne onafhankelijkheid, eene talrijke partij ontstaan kon, die de voortdoring van het stadhouderschap als een hinderpaal voor de verwezenlijking van hare politieke inzigten beschouwde.¹

De regenten der Republiek waren dus voor het grootste gedeelte burgers, nijvere lieden, die of zelve handel dreven of althans bij den bloei des handels belang hadden.² Hoe vreemd en bijkans onbetamelijk het elders nog in die dagen gevonden werd, dat het regeringsgezag in diergelijke handen berustte, bleek vooral gedurende het kortstondig en niet zeer luisterrijk bewind van den graaf van Leicester, die in 1586 door koningin Elisabeth aan het hoofd der Engelsche hulptroepen naar de Nederlanden was gezonden. Niet slechts openbaarde hij herhaaldelijk zijne ergernis dat hij zich voortdurend aan de bedenkingen der kooplieden moest storen,³ maar de partij, die hem deels uit verkeerden godsdienstijver deels uit zucht om zich door zijne tusschenkomst te verheffen in zijne aanmatigingen steunde, aarzelde ook niet om het gezag der Staten te ondermijnen door hunne leden als behoorende tot den burgerstand in een bespottelijk daglicht

¹ Vgl. mijne *Verhandeling over de Aanwijzing der politieke gronden en maximen van de Republiek van Holland en West-Vriesland* van PIETER DE LA COURT, Utrecht 1851, bl. 126 vv.

² Vgl. Mr. H. J. KOENEN, de vroegere en latere Nederlandsche handelspolitiek, Haarlem 1857, bl. 71 vv.

³ *Resol. v. Holland*, 18 Jan. 1586. Op verzoek van Leicester wordt besloten geen kooplieden in den Raad van State te benoemen, mits eenige bekwame kooplieden van eer en kwaliteit in de finantiën worden gesteld. Vgl. *Resol. der Staten-Generaal* v. 15 April 1586, waar Leicester weigert zijn plakkaat op de navigatie een paar dagen op te houden, opdat men hem de zwarigheden, die die men daartegen had, zou kunnen openleggen, o. a. zeggende: „dat men om eenige particuliere kooplieden wille niet en behoorde te beletten of veragteren sulken vorderlyken saek.” Vgl. H. GROTIJ *Annales*, Amst. 1658, p. 99.

te stellen.¹ Doch de burgerij liet zich niet op een dwaalweg brengen en waardeerde over het geheel een bestuur dat, uit haar midden ontsproten en deelende in hare bedrijven, het meest gezind en het best in staat moest zijn hare belangen te behartigen.² Inderdaad levert de gansche geschiedenis der zeventiende en achttiende eeuw het bewijs, dat zorg voor de ontwikkeling en den bloei der nijverheid voortdurend bij de regenten op den voorgrond heeft gestaan.³ Doch de republikeinsche regeringsvorm had nog andere voordeelen. Hij schonk aan den handelsstand eer en magt, in eenen tijd toen de uitoefening der nijverheid nog in vele landen onbestaanbaar met rang en aanzien werd geacht.⁴ Adam Smith heeft opgemerkt dat de rijke kooplieden, niettegenstaande de zware lasten en den lagen intrest, in Holland bleven wonen, omdat zij er aandeel aan de regering hadden.⁵ Hij had er kunnen bijvoegen, dat zij niet, gelijk elders, na genoegzame winsten behaald te hebben hunne kapitalen uit den handel terugtrokken, om in de hoogere kringen te worden opgenomen, daar zij zelven reeds de aristocratie des lands uitmaakten.⁶ De republikeinsche regeringsvorm bellette bovendien het veld winnen der elders vrij algemeen verspreide dwaling,⁷ dat de weelde van een hof en de verkwisting der aanzienlijken voordeelig zijn, omdat zij het

¹ In een Schotschrift bij BOR, III. bl. 205 tot 207, wordt den spot gedreven met de *Souveraine Heeren*, die zich met keizer Karel vergelijken willen: „Hans Schytpeper, Hans Meersdrager, Hans Brouwer, Hans Keeskoper, Hans Meulder, d' instrument wesende van de Souveraine Pensionarissen.” Vgl. BOR, III. bl. 427. VAN METEREN, f. 293 v. AREND, *algem. gesch. des vad.* III. eerste stuk, bl. 188, 231 vv.

² Vgl. GROEN VAN PRINSTERER, *archives de la maison d'Orange-Nassau*, seconde série I. p. 49 et 53 (op het jaar 1587): „ce peuple cy est assez doux et obéissant à leurs magistrats, c'est en vain d'espérer que par le peuple on viendra à bout de ranger les Estats à la raison. — Ce peuple cy est traitable et obéissant à son magistrat, autant et plus qu'en pais ou estat quelconque.”

³ PESTEL, *Commentarii* I. p. 478: „forma imperii opificiis et mercaturae maxime favens;” p. 489: „forma imperii, quae perpetuitatem illius libertatis (i. e. mercandi) sponderet; — — neque infrequens, eosdem mercaturae, qui reipublicae regendae, vacare.”

⁴ Zie o. a. BERG, *de réfugiés*, bl. 86, noot 3.

⁵ *Wealth of nations*, B. V. ch. III. (ed. 1791, III. p. 393.)

⁶ PESTEL, *Commentarii* I. p. 491.

⁷ KAUTZ, *Geschichte und Literatur der politischen Oekonomie*, p. 256.

geld snel doen omloopen. De zuinigheid, spaarzaamheid en orde van den handelsstand bleven heerschen, zoowel in de zeden als in de finantiën. Toen William Temple, na in het midden der zeventiende eeuw eenigen tijd als Engelsch gezant te 's Gravenhage te hebben doorgebracht, zijne opmerkingen en ondervindingen omtrent den toestand der Vereenigde Gewesten op schrift stelde, verzuimde hij niet als eene merkwaardige bijzonderheid te vermelden, niet alleen dat in den regel niemand meer dan zijn inkomen verteerde maar zelfs dat men meende een jaar te vergeefs geleefd te hebben, waarin men niet een gedeelte van zijn inkomen had opgelegd; en het is daarmede volkomen overeenkomstig, dat hij op een andere plaats het bestuur der geldmiddelen prijst, als zoo voortreffelijk ingerigt, dat de inzameling, ontvangst en uitgaaf op de meest ordelijke wijze plaats grepen, zonder dat de ambtenaren zich aan terughouding of afpersing schuldig maakten, waardoor overigens in de meeste landen aan de staatsinkomsten groote afbreuk werd gedaan.¹

Zoo scheen de nijverheid en inzonderheid de handel dus ten gevolge van den republikeinschen regeringsvorm op bijzondere begunstiging te kunnen rekenen. Intusschen was daardoor de heerschappij van het beschermend stelsel niet uitgesloten, dat in de naburige landen juist des te meer veld won, naarmate de regeringen er ernstiger op bedacht waren om voor de belangen der nijverheid te waken. In Engeland zoowel als in Frankrijk en Duitschland leidde de zucht om het geld in het land te houden, om de handelsbalans voordeelig te maken, om den landbouw te bevoordeelen en het fabriekwezen aan te moedigen, gepaard met het streven om de gansche nijverheid te regelen en zelfs op de levenswijze en de uitgaven der ingezetenen invloed uit te oefenen, tot een stelsel van in- en uitgaande regten, dat den handel groote bezwaren in den weg legde. Waarom sloeg de Republiek der Vereenigde Gewesten niet hetzelfde spoor in? Hoe is het gekomen dat Adam Smith nog in

¹ Historische Gedenkschriften, Amst. 1693, bl. 159, 243.

het laatst der achttiende eeuw getuigen kon, dat zij met betrekking tot de vrijheid van in- en uitvoer het meest van alle staten tot zijn ideaal genaderd was?¹ De oplossing van dit vraagstuk ligt in de omstandigheid dat Holland, het dichtst bevolkte, meest beschaafde en rijkste gewest, voortdurend een overwegenden invloed bleef uitoefenen in de raadzalen der Republiek. Reeds in de middeleeuwen had het onder de Noord-Nederlandsche provinciën den voorrang verworven, en na Vlaanderen en Brabant het meest in de opbrengst der geldmiddelen gedragen.² De gunstige uitslag van den opstand tegen Spanje was hoofdzakelijk aan zijne onwankelbare volharding te danken.³ Uit een strategisch oogpunt vormde het reeds destijds, gelijk nog heden, het middelpunt en de kracht van ons land.⁴ Niettegenstaande het telkens, wanneer de generaliteitskas ledig was, de benodigde penningen voorschoot,⁵ droeg het in de algemeene lasten 58 percent en dus meer dan alle overige provinciën te zamen;⁶ en de voornaamste staatscollegiën, de Staten-

¹ Wealth of nations, B. IV. ch. III. p. 250: „Holland, perhaps, approaches the nearest to this character, though still very remote from it.”

² P. PAULUS, Verklaring der Unie van Utrecht, Utrecht 1775, I. bl. 409.

³ Lettres et négociations de Buzanval etc. publ. par G. W. VREEDE, Leid. 1846 p. 129: „Je vous ai donné avis de ce que contribuait la Hollande seule cette année, qui monte à près de deux millions d'or. Aussi est-ce la meilleure pièce du harnois, et le reste ne sont qu'accessoires et comme frontières.” P. 8: „Car, s'ils demouraient faibles, et que quelque grand accident survint à leurs affaires, je ne doute pas, que quelque chose ne se dementist en cet édifice, et que quelque ville, ou possible quelque province particulière ne jouast à la fausse compagnie. Mais la Hollande et Zelande, qui sont l'ame de cet Etat, se perdront a de toute autre perdition que de celle des Espagnols.” — Niet zelden verzochten de afgevaardigden ter Staten-Generaal, als zij naar hunne provinciën terugkeerden, aan de Staten van Holland om de genomene besluiten ten uitvoer te leggen. Zie o. a. Resol. der Stat. Gen. v. 3 Sept. 1588.

⁴ Prins Willem I beweerde altijd dat het op Holland en Zeeland aankwam. BILDERDIJK, geschiedenis des Vaderlands, uitg. door H. W. TYDEMAN, VII. bl. 85. Vgl. W. J. KNOOP in de *Gids*, 1849, I. bl. 121 vv. 518 vv. „De ware kracht van ons land berust in het eigenlijke Holland.”

⁵ Zie o. a. BOR, Nederlandsche oorlogen, III. bl. 534 b. *Resolutiën van Holland*, passim.

⁶ P. PAULUS, t. a. p. bl. 413, 422. In 1786 schreef de Engelsche gezant lord Malmesbury (*Het Nederlandsche rijksarchief*, 1857 bl. 91): „Je crains que ce diable de 55 pCt. inspirera constamment un respect, qu'aucune considération ne

Generaal en de Raad van State, waren in dezelfde stad gevestigd, waar zijne provinciale Staten hunne vergadering hielden. Het was dus onvermijdelijk dat Holland zich niet alleen gerechtigd achtte maar er ook in slaagde om den boven- toon te voeren; en bij den lossen band, die de Vereenigde Provinciën tot één staat zamensnoerde, en de menigvuldige aanleidingen tot twist en tweedragt, is dat overwigt inder- daad een zegen geweest. Doch het had tevens tot gevolg dat de nijverheidspolitiek, die Holland voor zich zelve het voordeeligst achtte, het rigtsnoer werd van de algemeene wetgeving voor de gansche republiek. Vrijheid van in- en uitvoer, lage tollèn, voorkomende behandeling van vreemde- lingen en onbepèrkte gastvrijheid waren de middelen geweest, waardoor Holland voortdurend getracht had zijne scheepvaart uit te breiden, zijne vrachtvaart te voeden, zijne koopsteden tot stapelplaatsen van den Europeschen handel te verheffen en eene ruime en voordeelige markt voor zijne eigene pro- ducten te vinden. De handel was in Holland sints eeuwen de voornaamste nijverheidstak geweest, en reeds vroeg had men er ingezien dat vrijheid van beweging en verwijdering van alle belemmeringen de voorwaarden zijn van zijnen bloei. Van daar dat bij de regeling der inkomende en uitgaande regten het protectionisme geen ingang kon vinden. Al klaagde de landbouw over verwaarloozing, al riep het fabriekwe- zen om verbodswetten, de Hollandsche kooplieden wilden zich het regt niet laten benemen om even goed in buiten- landsche als in binnenlandsche waren handel te drijven, en het vrijzinnige Nederlandsche toltarief bleef een schitte- rende uitzondering vormen op de verbodswetten en be- schermende regten, waardoor in de zeventiende en acht- tiende eeuw de buitenlandsche handel bijna overal belemmerd werd. ¹

scoura dompter." Vgl. den brief van EVERT VAN DELEN VAN LAER, lid der Veluwsche ridderschap en afgevaardigde van Gelderland ter Staten-Generaal, in 1585 aan de Staten van zijn gewest geschreven (bij NYHOFF, Bijdragen, VI. bl. 122): „Die van Hollandt ende Zeelandt — — practiseren niet anders, als sij altijd gedaen hebben, dan te herschen over allèn anderen provincien."

¹ Vgl. mijne verh. over P. DE LA COURT, bl. 1—17.

§ 2. *De voor- en nadelen der stedelijke autonomie.*

De autonomie der stedelijke besturen in de Vereenigde Nederlanden, die ten gevolge der omwenteling, althans in sommige provinciën en inzonderheid in Holland, bijkans tot soevereiniteit gestegen was, had voor de nijverheid eigenaardige gevolgen. Terwijl zij aan de onderlinge ijverzucht voedsel schonk en daardoor, bepaaldelijk met betrekking tot de middelen van gemeenschap, veel goeds tegenhield, stond zij de handhaving van monopoliën en privilegiën krachtig in den weg. Terwijl zij aan den eenen kant noodwendig voerde tot verdrukking van het platte land, werd door haar aan den anderen kant de vrijheid van arbeid zeer bevorderd. Wij willen een oogenblik bij deze onderscheidene punten stilstaan.

Onderlinge naijver en afgunst, naauw verbonden met de meening dat de een niet winnen kan zonder dat de ander verliest, vormen een der sterkst sprekende karaktertrekken van den handel in de middeleeuwen. De opkomende handelssteden wedijverden niet alleen maar zochten elkander afbreuk te doen en te verdringen en verheugden zich dikwerf in elkanders achteruitgang en verval.¹ Ook in de Nederlanden had zich dezelfde geest herhaaldelijk geopenbaard.² Zelfs te midden van den opstand tegen Spanje verzuimden de steden niet van elke omstandigheid partij te trekken om zich ten koste van elkander te bevoordeelen. Gedurende het zesjarige tijdvak, waarin Amsterdam na 1572 nog de Spaansche zijde hield, wist het van den hertog van Alva nieuwe privilegiën te bedingen, terwijl Hoorn, Enkhuizen en Dordrecht niets verzuimden om de Hansesteden van Amsterdam los te maken en den Oostzee-handel aan zich te trekken.³ Die geest bleef voortdurend invloed uitoefenen en vertoonde zich vooral, wanneer eene verandering

¹ KAUTZ, Geschichtl. Entw. der National-Oekonomik, p. 186, 209.

² Zie o. a. Dordrecht tegen Delft bij AREND, alg. gesch. des vaderlands, 11. tweede stuk, bl. 253.

³ WAGENAAR, Amsterdam I. bl. 331, 333, 334.

in den gewonen loop der handelwegen eene of andere stad van het voordeel dreigde te berooven, dat uit het tijdelijk oponthoud of het voorbijvaren van talrijke schepen voortvloeide. Een paar voorbeelden uit de geschiedenis van de provincie Holland zullen dit in een helder licht stellen.

Men had in dat gewest reeds vroeg ingezien van hoeveel belang het was de middelen van gemeenschap tusschen de verschillende steden en dorpen te vermenigvuldigen, en zoo was het allengs door eene menigte kanalen doorsneden, die het vervoer van personen en goederen zeer gemakkelijk maakten.¹ Het aanleggen van nieuwe of het gebruik maken van de reeds bestaande doch wegens hare smalheid of ondiepte verwaarloosde vaarten, die de in den loop der tijden menigwerf van bed veranderde rivieren hadden achtergelaten, leverde echter in twee opzichten bezwaren op: het kon een middel zijn om de betaling der tollèn te ontduiken en het kon aan sommige plaatsen nadeel doen. Uit het eerste oogpunt vloeiden verscheidene plakكاتen en ordonnantiën van Karel V voort, waarbij verboden was van ongewone vaarten gebruik te maken „omme te schouwen die frauden die in zyne majesteyts thollen zouden moegen gebueren ende oyck dat de steden hueren gewoenlicken deurvaarten zouden moegen behouden.”² De laatste woorden doelen op het tweede bezwaar, dat de steden zelve, waar het zich voordeed, krachtig wisten te doen gelden. In 1529 was, door het leggen van een verlaat in het rivièrtje de Dregt, eene binnenvaart tot stand gekomen, waardoor kleine schuiten uit Delft en Leiden regtstreeks naar Amsterdam konden varen, zonder de tollèn te Gouda en te Sparendam voorbij te komen.³

¹ GUICCIARDIÏN, bl. 192: „Holland heeft de groote vloeden Rijn ende Mase, welke met veel rancken ende armen, somtijts oock den naem veranderende te veel plaetsen vlieten. Niet te min de inwoonders hier mede niet te vreden zijnde hebben tot der natueren oock groote konste ende behendicheyt gevoecht, ende t' alle kanten soo veel grachten ende waterloopen ghemaekt, dat men niet alleen van d' een stadt tot d' andere, maer oock van het een groot dorp tot het andere, soo gerieffelijck ofte gherieffelijcker als te lande can reysen.”

² Handvesten van Haerlem, bl. 250.

³ De gewone vaart van Delft naar Amsterdam liep destijds nog over Gouda en door het Haarlemmermeer.

De procureur-generaal van het Hof van Holland kwam in het belang van 's graven tollén tegen het gebruik van dien nieuwen waterweg op. Haarlem en Gouda ondersteunden zijn eisch, ten einde te voorkomen dat de poorters van Leiden en Delft, langs een korteren weg naar Amsterdam varende en tevens den tol ontduikende, hunne waren goedkoop aan de markt brengen en daardoor gevaarlijke mededingers worden zouden. Het Hof van Holland besliste dat het verlaat moest worden digt gemaakt.¹ In 1539 werd op verzoek van Dordrecht, Haarlem, Leiden en Gouda aan de stad Delft verboden voort te gaan met het delven van eene nieuwe vaart, omdat zij niet langs de genoemde steden liep. Intusschen ontsproten uit deze oneenigheid regtsgedingen, die in het laatst der achttiende eeuw nog niet geëindigd waren.² Evenzoo verzetteden zich later Haarlem, Dordrecht en Gouda met goed gevolg tegen het gebruik van eene binnenvaart tusschen Rotterdam en Amsterdam, die langen tijd door eene daarover liggende brug voor groote vaartuigen onbruikbaar was geweest. De schout en ambachtsbewaarders der heerlijkheid Vriesekoop hadden die brug voor het gemak van de rijtuigen doen verlagen en er tevens eene ophaalbrug van gemaakt, opdat de schuiten daardoor niet tegengehouden zouden worden. Doch nu konden er ook grootere schepen doorvaren, hetgeen den loop van het verkeer geheel moest wijzigen. De baljuw en dijkgraaf van Rijnland kwam de ophaalbrug toenagelen. De zaak werd voor den Hoogen Raad van Holland en Zeeland aanhangig gemaakt en in 1611 met eene overeenkomst besloten, waarbij de schout en ambachtbewaarders op zich namen de brug in haar vorigen toestand te herstellen.³ Inmiddels hadden de steden Dordrecht, Haarlem en Gouda in 1606 met elkander een verdrag gesloten, inhoudende dat zij niet zouden gedoogen dat hare poorters en inwoners gebruik maakten van eenige binnenvaarten, en dat zij elkander ten eeuwigén dage zouden bijstaan om alle binnenvaarten te verhinderen welke

¹ VAN DE WALL, Handvesten van Dordrecht, bl. 948.

² VAN DE WALL, t. a. p. bl. 993. Handvesten van Haerlem, bl. 232.

³ Handvesten van Haerlem, bl. 444.

alreeds gebruikt mogten zijn of in het toekomende gebruikt mogten worden.¹ Dat men hierbij niet alleen Zuid-Holland maar ook Noord-Holland op het oog had, bewijst het voorbeeld van het dorp Jisp, dat in 1665 aan de Staten consent verzocht om zekere slooten te verbreedden. Op aandrang der regering van Haarlem „beducht zynde dat de voorschrevene verwijdinge en doorgravinge soude mogen tenderen tot facilitatie van de binnenvaerten,” werd die toestemming alleen verleend onder de uitdrukkelijke voorwaarde dat de dorpeelingen de slooten niet zouden gebruiken „tot eenigerhande vaert, hoedanich die oock soude mogen wesen, als alleen, om het not van ende op de landen, aldaer leggende, te halen en te brengen” en dat het ten allen tijde aan de regering van Haarlem vrij zou staan de slooten te dempen ten laste en koste van het dorp Jisp.²

Het beste geneesmiddel tegen deze bekrompene eigenbaat lag eigenlijk in de kwaal zelve. Zoodra de souvereiniteit van den graaf had plaats gemaakt voor de souvereiniteit der Staten, viel het eerste bezwaar tegen het gebruik der binnenvaarten, de verkorting van 's graven tollen, weg, in zooverre de steden nu zelve te beslissen hadden of de verminderde opbrengst ook door andere voordeelen werd opgewogen; en de volkomene gelijkheid van politieke regten, die althans tusschen de stemhebbende steden plaats greep, liet niet toe dat de eene zich op den duur door de andere de wet liet stellen. Reeds in 1613 wist Rotterdam door te drijven dat het althans bij provisie het regt verkreeg om langs de binnenvaart goederen naar Amsterdam te vervoeren; en ook de overige binnenvaarten kwamen allengs in algemeen gebruik.³ Het staat hiermede in naauw verband, dat de steden onder de Republiek veel moeilijker hare uitsluitende privilegiën konden handhaven, dan vroeger het geval was geweest, toen zij gezamenlijk nog bukken moesten voor eene hoogere magt. Wel bleef haar bij verkrachting

¹ VAN DE WALL, handv. van Dordrecht, bl. 1628 vv.

² Handvesten van Haerlem, bl. 549.

³ VAN DE WALL, handv. van Dordrecht, bl. 1637, 948.

harer regten een beroep op de justitie over; maar al slaagden zij er in een gunstig vonnis te verkrijgen, dan werd de uitvoering daarvan niettemin dikwijls door de in het ongelijk gestelde partij bemoeijelijkt en zelfs ten eenenmale onmogelijk gemaakt. Een merkwaardig voorbeeld van zulk een eigenmagtig doch met goed gevolg bekroond verzet levert de geschiedenis van het Dordsche stapelregt, dat, gelijk wij vroeger zagen, een zeer vasten en in regten onaantastbaren grondslag had. De regering van Dordrecht verzuimde dan ook niet bij elke ontduiking van haar regt een eisch tot schadevergoeding bij het Hof van Holland in te stellen. Doch de *letteren executoriaal*, die zij in dat geval verkreeg, verloren langzamerhand hare kracht en werden eindelijk eene doode letter, daar de regering van Amsterdam en op haar voorbeeld ook andere steden niet gedoogen wilden dat zij binnen haar regtsgebied werden ten uitvoer gelegd. Dordrecht zag zich daardoor allengs gedwongen met onderscheidene steden overeenkomsten te sluiten, waarbij de verpligting om de waren aldaar ter markt te brengen tegen betaling eener som gelds voor elke overtreding van het stapelregt werd opgeheven.¹

Op één punt hadden de steden echter een gemeenschappelijk belang en bleven zij voortdurend eenstemmig: hare verhouding namelijk tot het platte land, dat in de Staten der meeste provinciën alleen door de edelen vertegenwoordigd werd, voor zooverre dezen ten gevolge van een meer of min uitgestrekt grondbezit of van heerlijke regten nog geacht konden worden daarbij belang te hebben.² Bij de

¹ VAN DE WALL, handv. van Dordrecht, bl. 1541, 1671, 1681, 1939. Vgl. SCHOOCKII *Belgium federatum*, p. 114: „Interim hoc ipsum jus — — hodie parum emolumenti eidem (civitati) confert, mercatura, olim amplissima, paulatim collabente.” Zie ook aldaar hoe Middelburg den stapel der Fransche en Spaansche wijnen allengs voor een groot deel aan Amsterdam en Rotterdam moest afstaan.

² In de *Korte Deductie der Noord-Hollandsche dorpen*, opgenomen in de *Besondere Privilegiën ende handvesten, verleent aen d' Inwoonders van Westzaanden en Crommenie* enz. Zaandam 1661, bl. 225 tot 241, wordt dienaangaande gezegd: „Dat mede die Ridderschap ende Edelen als representerende den platten Lande, incumben die Ingesetenen van den selven Lande, in hare gerechtigheden voor te staen ende maintainen, ende de verhoornissen, tot verkortinghe ende krenckinge van dien aangewend, te helpen weeren.”

behandeling van het stapelregt is er reeds op gewezen, dat het bij eene dunne bevolking en geringe ontwikkeling van het verkeer voor alle partijen voordeelig was, indien de producten van landbouw en veeteelt op eene aangewezen plaats ter markt moesten gebragt worden. De toenemende welvaart, het klimmende aantal steden en dorpen en de verbetering der middelen van gemeenschap maakten een diergelijk voorschrift echter weldra niet alleen overbodig maar ook nadeelig voor de landlieden, die daardoor van menige gelegenheid verstoken werden om hunne waren voordeeliger af te zetten. Niettemin bleven de poorters met kracht aandringen op de handhaving van bepalingen, die hen door kunstmatige vergrooting van het aanbod in staat stelden zich voor lagere prijzen te voorzien, terwijl zij tevens, door zich op de markt een voorkeepsregt te verzekeren, hetzelfde doel door beperking der vraag najaagden.¹ Dit baatzuchtig streven, dat trouwens in de middeleeuwen algemeen was,² bleef in de zestiende eeuw en gedurende de Republiek bestaan, en kreeg een nog hatelijker en voor het platte land verderfelijker karakter door de zucht om de uitoefening van onderscheidene neringen en bedrijven aldaar te bemoeijelijken of te verbieden, ten voordeele van de winkeliers en de ambachtslieden in de steden. Het platte land werd door de steden volkomen op dezelfde wijze beschouwd en, waar het mogelijk was, behandeld als volgens het koloniale stelsel de koloniën door het moederland. Het mogt zich alleen met zulke bedrijven bezig houden, als in de steden uit den aard der zaak waren uitgesloten. Het mogt met zijne producten geen vrijen handel drijven maar moest ze uitsluitend aan bepaalde steden afstaan. Het moest zich al wat het zelf begeerde in de steden aanschaffen. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden dat de burgerlijke vrijheid, welke de landlieden genoten, de betrekkelijke zelfstandigheid der meeste

¹ Zie o. a. VELIUS, Chronijk van Hoorn, bl. 19. DE MEESTER, Karel V en zijne plakaten, bl. 259.

² FISCHER, Gesch. des teutschen Handels, II. p. 312, 315, 385. CIBRARIO, hist. de l'écon. pol. au moyen-âge II. p. 108 vv. Zeitschr. für die gesammte Staatsw. 1860, p. 520, 537, 645.

dorpen, de moeilijkheid om de voorgeschrevene regels te handhaven en de zucht der kooplieden om zich van een voldoende voorraad te voorzien of tot den laagsten prijs in te koopen, het aan de steden onmogelijk maakten om dat stelsel volkomen en overal in toepassing te brengen.¹ Niettemin heeft het, inzonderheid in de provincie Holland, in veel grootere mate geheerscht dan met het algemeen belang strookte, en de ontwikkeling van het platte land aanmerkelijk tegengehouden. De geest der plaatselijke besturen en van 's lands regering zal het best uit enkele voorbeelden blijken. In 1407 bepaalde graaf Willem VI op klagte der burgers van Goes, welke neringen niet buiten de stad mogten uitgeoefend worden.² Te Hoorn werd in de vijftiende eeuw veel bier gebruikt, dat buiten de stad gebrouwen was. De stadsche brouwers wisten van den graaf te verkrijgen dat een accijns op het buiten-gebrouwen bier gelegd werd, die in 1470 nog aanmerkelijk werd verhoogd, toen de stad tot herstel van straten en dijken geld behoefde.³ De poorters van Sneek in Friesland hadden het privilegie dat in de omliggende dorpen geen ambachten uitgeoefend en geen handel in zware goederen, bepaaldelijk geen groothandel in kaas en boter gedreven mogt worden zonder toestemming van de magistraat.⁴ In 1516 werd aan de landlieden in Holland, Zeeland en Friesland verboden hunne boter op het land te verkoopen, op straffe van verbeurdverklaring en boete.⁵ In 1524 werd in de Staten van Holland de vraag behandeld of het niet raadzaam ware de dorpen meerdere vrijheid te geven met betrekking tot den verkoop van hunne producten; doch de steden achtten dat in strijd, zoowel met het algemeen belang, daar het dan veel gemakkelijker voor de opkooopers

¹ Zie o. a. VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *Grutters*, § 2, n. 1.

² VAN MIERIS, Gr. Chart. IV. 71.

³ VELIUS, Chronijk van Hoorn, bl. 86: „'t Was ook voornaemlyk gedaen om de Burgers, die nieuwe Brouweryen gesticht hadden, de hand te bieden, en de neeringe zoo in de Stad te brengen: Want door de hooge Excijsen op de buyten gebrouwen Bieren meende men de Burgers daer toe te krijgen dat sy haer met ingebrouwen bier souden behelpen.”

⁴ TROTZ, jus agrarium I. p. 526.

⁵ Gr. Pl. B. II. 2053.

zou zijn eene kunstmatige duurte te veroorzaken, als met haar bijzonder belang, dat een druk bezoek der markten vorderde.¹ Ook met betrekking tot den turf werd verkoop op het land in de kwartieren van Rijnland, Delfland en Schieland verboden.² Weldra ging men nog verder. Na eene vruchteloze poging om de edelen te bewegen het brouwen van bier in hunne heerlijkheden te verbieden,³ beklagden omstreeks twintig steden zich bij 's lands regering dat haar door verschillende neringen op het platte land groot nadeel werd toegebracht, en verzochten dat de uitoefening daarvan verboden mogt worden. Tot staving van hare vordering beriepen zij zich op de onmogelijkheid om de ordonnantiën tot voorkoming van bedrog en tot verzekering van de deugdelijkheid der waren aldaar te handhaven, op de afnemende opbrengst der stedelijke accijnsen en op de ongeregelheden, die het onvermijdelijk gevolg waren van het toelaten van herbergen en tapperijen buiten haar regtsgebied. De regering achtte de zaak gewichtig genoeg om een onderzoek in te stellen. Aan de bewoners van het platte land werd vergund hunne belangen te verdedigen en hunne bedenkingen op schrift te stellen. De steden weigerden echter die memorie te beantwoorden „seggende dat notoir was, dat uyt saecke vande Ambachten ende Neeringen die men dede op 't Platte Landt ende omtrent den voorsz. Steden, de selve depopuleerden, ende gingen te niete, ende die Dor-

¹ Register van VAN DER GOES, I. bl. 15. „Item die Gedeputeerden van den Steden en dunct nyet geraden dat men die Placcaten van den voorcoopen wederroepen sal, gernerct zy zeer profytelicken geweest zyn, uit afslaan van den Waaren en Suvel; maar alzoe enige Dorpen verde van den Steden geseten zyn, om ter weeck Marctdach te commen, oft oick nyet veel en hebben datter pyne-waerdich zy, daer zy geldt af mæcken moeten, om beden of andere lasten te betalen; daer inne soude men wel mogen voirsien, byzondere dat d' Officiers huer proffyt nyet en doen mitten verboden, welcke geschien om te seuwen Monopolien, ende oick dat de Steden mogen hebben huere Marctdagen, daar zy principalicken op gefundeert zyn, ende en mach daer de fraude van Voircoop of Monopolie nyet geschien als op ten Dorpen.”

² VAN DER GOES, register I. bl. 125. Vgl. bl. 106, 242, 314.

³ Ibid. I. bl. 242. Zie bij VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *goud*, § 10 (Resol. v. Holland v. 29 April 1644) hoe de edelen later te vergeefs getracht hebben het bedrijf van zilversmid voor de dorpelingen te behouden.

pen van dage te dage verbeterden." Den 31 October 1531 werd het geschil door Karel V ten haren voordeele beslist door eene *Ordre op de Buiten-Neeringe*, waarbij „om te voorzien tegen de depopulatie, desolatie en destructie” der steden bepaald werd: „dat voortaan niemant binnen onsen Landen van Hollandt, ende andere die daer onder gehouden worden, buyten besloten Steden (den Hage ende Alckmaer daer onder gereeckent) en sal van nieuws mogen opstellen ende erigeren eenige Weveryen, Loyeryen, Metselryen, Timmeryen, of andere gelycke Ambachten, Negociatie of Neeringen, die men binnen beslooten Steden behoort te doen, noch de selve Neeringen doen ende exerceren: Insgelyck dat niemant van nieuws en sal mogen op stellen eenige Backeryen en Tapperyen binnen zes hondert roeden naer de vryheden vanden voorsz. beslooten Steden, noch oock op stellen op 't Platte Lant eenige nieuwe Brouweryen, op pene dat sy ghehouden sullen zyn sulcke Brouwerye of andere Neeringe, Backerye ofte Tapperye van stonden aen op te breecken en af te doen, en boven dien tot boete te betalen ten onsen profyten de somma van vyftich Carolus guldens.”¹ Daar dit plakkaat de steden nog geenszins bevredigde, omdat het met betrekking tot de brouwerijen alleen de oprigting van nieuwe verbood, wisten zij in 1549 de uitvaardiging van een nieuw plakkaat te verkrijgen, waarbij haar getal niet slechts beperkt maar ook voorgeschreven werd hoeveel maal er hoogstens gebrouwen mogt worden.² De Staten van Holland hebben hieraan gestrengelyk de hand gehouden en menige brouwerij laten afbreken, die in strijd met het plakkaat verzezen was.³ In

¹ Gr. Pl. B. I. bl. 1268 vv. Het is opmerkelijk dat een diergelyk verzoek, in het volgende jaar door de steden van Friesland ingediend, om „hen te willen oetroyeren by sonderlinge privilegien, datter eene Koopluyden ofte Ambachten exerceren en sullen huere koopenschap ofte ambachten oppet platte landt, noch oick waege holden,” geen even gunstige beschikking uitlokte: ongetwijfeld een gevolg van de gunstiger staatsregtelijke toestand der bewoners van het platte land in dat gewest. De keizer verzocht zynen stadhouder, president en raden aldaar te trachten om de partijen tot eene billijke overeenkomst te bewegen. Zie Gr. Pl. en Ch. B. van Friesland, II. bl. 620.

² DE MEESTER, Karel V en zijne plakkatē. bl. 258.

³ Zie o. a. VAN DER GOES, register, II. bl. 422, 452, 458, 471, 478, 483 enz. VAN ZURCK in voce *Bierbrouwers en Commerce*, § 12. PESTEL, comment I. p. 253.

1602 is in Holland de koornkoopery ten platten lande verboden, op grond „dat het selve de Neeringe binnen de Steeden soude doen verminderen, ja voor een groot deel ontbrooken worden, mits deselve koornkooperye ten platten Lande geen Borger lasten onderworpen zynde, altyd konde doen blyven beneeden den prys van de Koornkoopers in de Steeden, en daar meede haare Neeringe wakkeren en in de Steeden doen declineeren.”¹ Ook de handel in wijn was den plattelandbewoners ontzegd.² Bovendien werd er voortdurend tegen gewaakt dat het rondloopen met waren op het platte land aan het debiet der stedelijke winkels geen afbreuk zou doen en te dien einde de zoogenaamde *ventjagerij* met zout en zeep, meel, brood en beschuit, bier, wijn, brandewijn, azijn, tabak, zijde, wol, laken, specerijen, suiker, siroop, rozijnen, kaarsen, hammen, spek en vleesch, pik en teer, herhaaldelijk verboden. Alleen visch, boom- en aardvruchten waren uitgezonderd.³

Behalve deze algemeene verbodswetten, die echter dikwerf gemakkelijker uit te vaardigen dan te handhaven waren,⁴ bezaten de steden nog twee middelen tot onderdrukking van het platte land, die zij niet verzuimden aan te wenden, namelijk het sluiten van eene overeenkomst met de ambachtsheeren⁵ of het aankopen van de heerlijkheden, die in veiling kwamen. In 1535 verkreeg Haarlem voor tweehonderd gulden van den heer van Heemstede voor zich en zijne erven de belofte, dat binnen zijn regtsgebied geen brouwerijen noch andere *stede neringen* zouden worden toegelaten; en de stad achtte dit voor zich van zooveel belang dat zij deze overeenkomst door keizer Karel V uitdrukkelijk deed bekrachtigen. Het is niet onbelangrijk op te merken dat zij hierbij

¹ Resol. van Holland, 20 Dec. 1602 bl. 482. Zie ook aldaar eene poging van Edam om de houtkoopery en scheepsbouw ten platten lande te doen verbieden.

² Nederlandsche Jaarboeken, 1751, bl. 645.

³ VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *Commercië*, § 16.

⁴ Zoo werd in de achttiende eeuw, niettegenstaande het hierboven vermelde verbod, de graanhandel op groote schaal in de Zaanstreek gedreven. VAN ZURCK, in voce *Granen*, § 3 n. 2.

⁵ Zie over pogingen der steden om zich met de edelen omtrent het verbieden van neringen ten platten lande te verstaan: VAN DER GOES, register I. 314.

als haar voornaamste beweegreden de zucht tot handhaving der orde en voorkoming van ongeregeldheden liet gelden.¹ Van denzelfden aard is de overeenkomst, in 1541 tusschen de stad Leiden en den burggraaf en de burggravin van Leiden gesloten, waarbij bepaald werd dat in de naburige dorpen Oestgeest en Leiderdorp geen *poorters neringe*, bepaaldelijk geen *draperye ofte hanteringe van wolle* gedaan en evenmin zout uit schepen in den Rhijn verkocht mogt worden. Hierbij namen de burggraaf en de burggravin den schijn aan van uit vrije gunst der stad te wille te zijn,² terwijl de eerste vierhonderd en de laatste honderd gouden schilden als loon voor de opoffering van de belangen hunner onderzaten ontvangen had.³ In 1582 kreeg Leiden door aankoop Leiderdorp geheel in zijne magt.⁴ Zulke aan-

¹ Handvesten van Haerlem, bl. 241 vv.: „Van wege die burgemeesteren schepenen ende raadt onser stede van Haerlem in Hollant, zoe in den name van hen selven als van hoer gemeen poorteren aldaer, is ons verthoont ende te kennen gegeven geweest hoe dat buyten Haerlem in de heerlicheit van Heemstede veel hujsen ende woonsteden staen daer men wijn, bier ende alderleij drack tapt ende taverne houdt; in welke tavernen rabauwen, hoeren, bouwen ende andere quaet geselschap verkeert ende veel doodslaghen, luxurien ende sonden gebeuren, twelck de regierders van Haerlem nijet en moghen beletten overmits dopposicie van den ambachtsheere van Hemstede; ende omme deselve sonden ende quaet te verhoeden hebben die burgmeestren ende regierders voirscreve gemaect anno XVc vyf en dertig zeker accordt ende overcompste metten heere van Hemstede etc.”

² Handvesten van Leiden, bl. 25 vv. „Wy doen condt allen luyden, dat wy uyt regter liefde ende gunste die wy hebben totter Stede van Leyden, ende aengesien ende overgemerckt die onbehoirlicke hanteringe ende misbruyckinge, die daer gedaen werd in onse Ambochtsheerlickheyt van Leyderdorp omtrent die Stede van Leyden, van eenige hem met die wolle generende, tot grooten quetsinge ende verminderinge van die principael neringe van der draperye der Stede van Leyden, ende mede die foortsen ende gevechten die daer geschien in den tavernen omtrent die voorsz. Stede, en oick overgemerckt die groote schade ende achterdeel die de voorsz. Stede gebeurt in haren exchysen ende anders, overmits die verscheyden neringen die vast aen de voorsz. Stede in onse Heerlickheyt van Leyderdorp gepleecht worden, ende geschapen waren van dage tot dage te vermeerderen, ende dat de ingesetenen van der voorsz. Stede van den genen buyten der poorten wonende heymelic ende by ontyden broot ende bier kochten ende inder Stede brochten sonder eenigen exchys te betalen.”

³ Dit is in de overeenkomst zelve geenszins vermeld, maar uit de kwitantien, bl. 30, blijkt dat die sommen ontvangen zijn „a cause de certain appointment fait entre nous et la dite ville, touchant certeyn Octroy” etc.

⁴ Ibid. bl. 685 vv.

koopen grepen dikwijls plaats en hadden in den regel een zeer nadeeligen invloed op de nijverheid en de welvaart der landstrecken, welke dien ten gevolge in meerdere of mindere mate aan de willekeur van najverige steden onderworpen werden.¹ Zoo ondermijnde Middelburg in de zestiende eeuw de welvaart van het naburige Arnemuiden, weleer een belangrijke, voor visscherij en scheepvaart even gunstig gelegene handelsplaats, door het verbod om onderscheidene bedrijven uit te oefenen,² nadat het zich in 1493 door aankoop van die plaats had meester gemaakt.

Onder de voorwendsels tot belemmering van de nijverheid en den handel ten platten lande, was er geen aan minder opspraak onderhevig, dan de zucht om smokkelarij en ontduiking der belastingen te voorkomen; en de Staten van Holland lieten dan ook niet na daarvan in hunne ordonnantiën op de heffing der accijnsen een ruim gebruik te maken. Verontwaardigd over den afbreuk, die daardoor aan hunne vrijheid en welvaart geschiedde, dienden de Noord-Hollandsche

¹ Dit blijkt o. a. uit de *Korte Memorie*, door de regenten der Zaaudorpen aan de Staten-Generaal ingediend „tot justifiëatie van het versoek aan H. H. M. tot maintien van het handvest en privilegie, hun gegeven bij Philips, in der tijd grave van Holland, in dato 12 Maart 1445, om niet te mogen worden verkocht of veralieneerd,” bij J. HONIG, geschiedenis der Zaanlanden, Zaandijk 1849, I. bl. 247 noot. Daarin komt het volgende voor: „Dewijl het apparent is, immers seer ligt gebeuren kan, dat de voorsz. hare bannen en Heerlykheden sullen worden ingekocht by dese of gene van de steden van Holland. Soo als reeds vele Heerlykheden en dorpen by diverse steden sijn ingekogt, weleke vervolgens door haer magt en vermogen, de neringen en koophandel der voorsz. bannen van alderhande soorten, soo binnen- als buijten 'slands gedreven wordende, sullen trachten te diverteren en in haer stad over te brengen. — — — Des noods soude kunnen werden aangetoont, dat diverse steden van Hollant in vorige tijden al getracht hebben te stremmen en te doen ophouden, de koopmanschappen en neringen die nog ten platten lande en vooral in diverse dorpen in Noord-Holland gedreven werden. Soo door het voorstellen van ordonnantiën op de opheven en de gemeene middelen beraamt, als andersints.”

² Tegenwoordige staat der Vereen. Nederl. IX. bl. 152. Klagt van die van Arnemuiden in 1531, dat die van Middelburg hun verboden „Koopmanschappen in 't Gros te doen, uitgenomen van Zout en Masten, dat zy hunne Lynslagers verbooden Lynbaanen te maaken, hunne kaarssemaakers meer dan twintig en een half Pond Roets in hun winkel te hebben, geen Ankers, Wapentuig, enz. te mogen maaken, en veele andere bezwaarnissen meer.” Vgl. X. bl. 204, en voor den aankoop van heerlijkheden door Zierikzee: IX. bl. 302.

dorpen aan de ridderschap der provincie eene *Korte Deductie* in, waarin zij hunne grieven ontvouwd en op behartiging hunner belangen aandrongen.¹ Zij beriepen zich op de natuurlijke vrijheid van een iegelijk om een bedrijf uit te oefenen ten einde in het onderhoud van zichzelf en de zijnen te voorzien; op de privilegiën, door onderscheidene graven zoowel aan hen zelve als aan het gansche gewest geschonken, en waarbij steeds de vrijheid van handel en nering op den voorgrond had gestaan; op de offers, door hen tijdens den opstand tegen Spanje, ook in het belang der steden gebragt, tot handhaving van hunne voorregten en van hunne vrije nering en handtering. Zij betoogden dat de steden het grootste belang hadden bij de welvaart van het platte land, dat niet alleen met zijne producten en zijne scheepvaart den handel steunde maar bovendien aan de neringdoende burgers talloze winsten bezorgde, en wezen tot staving dezer waarheid op de vermindering van vertier,

¹ In dat belangrijke stuk wordt o. a. gezegd: „Gemerckt naer de Notoire Dispositie van alle Rechten, kennelijk is dat alle geoorlofde Contracten naer oorspronck hebben uyt het gemeen Recht van alle volckeren. Consequentelijk dat de selve den Burgeren ende Huysluyden, sonder eenighe Distinctie even na zijn. Behalve dat in de natuere selfs gefondeert is, dat een yegelijk ter hande neme soodanighe Neeringhe, Handelinghe, ofte Ambacht, ofte ander middel, daer mede hij hem ende die gene die tot sijnen laste staen, soude mogen eerlijk ende na behooren onderhouden ende besorgen. Ende daeromme mede niemandt en is gheoorloft, yet te doen ofte voor te nemen, waer door die voorsz. Vryheydt soude werden belet ofte verkort. — — Alsoo de Remonstranten in ervaringhe zijn ghekomen, dat men voor is hebbende de Neeringe ten platten Lande te weeren, ende sulcx te beletten, dat d' Ingesetenen van hare Dorpen niet en soude mogen continueren in hare Neeringe ende Handelinghe, als tot noch toe is geschiedt. Dat mede van tijdt tot tijdt by de Steden werdt getracht, *per indirectum*, de Neeringen van de Dorpen te doen ophouden. Ende tot dien eynde de Ordonnantien, die op den opheve van de gemeene Middelen werden beraemt, sulcx werden gheformeert, dat hare Inghesetenen daer door werden belet hare Neeringhe ende Handelinghe te continueren, ende drijven als voor desen, ende sulcx in hare voorsz. Vryheden ende Privilegien gekrenkt. — — Ende dat om alle Snyckerye (soo men voorgeeft) so veel doenlijk is te voorkomen. Maer in der daet omme die Neeringen uyten Dorpen te trecken. — — Ende daer uyt te bespeuren is, dat men eerst soude zoeken de Dorpen, ende daer na die kleyne Steden te verdrucken, ende van hare Vryheden te priveeren, Ende eyndelijk haer selven en het geheele Landt te ruineeren; 't Welck oock seer odiens ende oock ongoddelijk soude zijn, alsoo die voornaemste koopsteden van dese Landen, met reden niet en mogen klagen.” Zie hiervoor bl. 164 noot 2.

die telkens in de steden kon worden waargenomen zoodra het besloten water was en het verkeer met de dorpen dien ten gevolge stil stond.¹ Zij trachtten in een helder licht te stellen dat de steden veel meer door de begeerte om de neringen ten platten lande tegen te gaan dan door de zucht tot voorkoming van fraude beziel werden, daar de laatste op het land niet gemakkelijker gepleegd of althans door doelmatige bepalingen zeer goed belet kon worden. Zij verzuimden niet er op te wijzen dat de steden langs dezen weg allengs een monopolie zouden verkrijgen, waarvan duurte van levensmiddelen het gevolg moest zijn.² Welligt heeft deze merk-

¹ Bl. 235: „Staet in desen boven dien mede te considereren, dat door het weeren vande Neeringen ende Ambachten ten platten Lande, de Dorpen die al voor de Steden zijn geweest, niet alleen t' eenemael souden moeten vergaen ende te niete loopen. Maer dat daer door de Provintie van Hollandt ende de Steden in 't particulier souden werden beschadight. — — Gemerckt de voorsz. Dorpen Jaerlijcx inde Middelen van Consumtien, ende andere Lasten die sy moeten draghen, ende ten proffijte van 't Landt opbrengen, verde over de drie-hondert vijftigh duysent Gulden 's Jaers, Boven die Middelen die met de Steden gemeen worden Verpacht, Die het gemeene Landt mitsdien sal moeten derven. — — Sullen mede die Steden haer vinden bedroghen, voor soo veel sy souden vermeynen, dat alle de Neeringen die nu ten platten Lande werden ghedreven, binnen hare Steden souden werden gebracht. Maer sullen de selve met der daet bevinden, dat de Neeringen ende Ambachten met de Inghesetenen van de Dorpen, in andere Provintien ende Conineckrycken ende Republike getransporteert sullen werden, Waer door de Provintie van Hollandt, van sijne Inghesetenen ende Neeringen ontbloot zijnde, namaels geen gelegentheydt sal hebben om 't selve al willende te herstellen. Soude mede de Steden inder daet bevinden, by al-dien de Ingesetenen, die haer nu ten platten Lande onthouden, buyten hare Steden quamen te blijven, wat schade hare Burgeren daer door soude komen te lijden. Daer van sy een proeve souden kunnen nemen als het besloten Water is, ende de Dorpen inde selve niet en komen.” Vgl. bl. 234: „hare Neeringhen, die sy alomme met hare Schepen en Schuiten zijn drijvende, tot mercklijcken dienst van verscheyden Steden, Ende insonderheydt van die alder-groote: Alsoo het meestendeel vande Waren ende Koopmanschappen, die sy inde Steden ende plaetsen van dese ende andere Provintien vervoeren, eerst inde Steden gekocht, ende in hare Schepen ende Schuyten gedaen werden. Consequentelijck, daer van het voordeel eerst by de Inghesetenen vande Steden werdt genooten.”

² Bl. 231: „Alle 't welck noodsaeckelijck cesseren soude, soo wanneer men die voorsz. Neeringe den genen die ten platten Lande wonen, soude willen benemen, Ende geheelijken toevoeghen eenighe particuliere Steden ofte Koopluyden, daer toe men trachtende is. Welcke Koopluyden oock machtigh zouden zijn, van alles den voorkoop te doen, ende de Waren onder haer te behouden, tot groote belastinghe van de Gemeente.”

waardige Deductie aanleiding gegeven, dat de zaak in 1668 in de vergadering der Staten van Holland besproken en dien ten gevolge aan de dorpen eenige meerdere vrijheid gegeven is om neringen uit te oefenen.¹ Zij mogten de bierstallen behouden, vóór 1596, de wagen- en kaarsenmakerijen, vóór 1568 opgericht, benevens alle grutterijen. In elk dorp mogt althans één bierstal zijn, al was er vóór 1596 geen geweest. Wie hun het regt tot uitoefening van eenige andere nering betwistte, moest procederen; vóór de uitspraak mogt geen feitelijke amotie plaats grijpen. Niettegenstaande deze verzachting liet de toestand van het platte land met betrekking tot de genoemde punten nog veel te wenschen over, hoewel de gewoonte allengs medebragt dat degeen, die op het land eenig verboden bedrijf wilde uitoefenen, daartoe de vergunning kon koopen van de stedelijke regering, die regt had dat te beletten.²

Een merkwaardig voorbeeld, hoezeer kortzigtige eigenbaat zich zelve schaden kan, leveren de pogingen van Amsterdam om de opkomst van den scheepsbouw aan de Zaan te beletten. Men was aldaar in de zestiende eeuw begonnen met schepen te kalefateren en zou zich welligt nog langen tijd met de daarmede behaalde winsten vergenoegd hebben, wanneer de regering van Amsterdam, ten einde de stedelijke nijverheid te bevoordeelen, niet aan de schuitenvoerders gelast had hunne vaartuigen binnen de stad te laten herstellen, op straffe van hun gilde te verliezen. Van deze werkzaamheid verstoken, begonnen de eigenaars der sloopstimmerwerven aan de Zaan, ten einde hun kapitaal niet renteloos en hun werkvolk niet ledig te laten, eerst kleine en later, op het voetspoor van Enkhuizen en Edam, ook groote koopvaardij-schepen te bouwen, die door den beroemden *Overtoom*, in 1600 daargesteld, over een breeden dijk uit de Binnenzaan in de naar het IJ loopende Buitenzaan gewonden werden. De toenemende scheepsbouw deed eene menigte hout-

¹ Resolutiën van Holland, 6 Dec. 1668, bl. 451. Zie ook 20 Dec., bl. 506.

² PESTEL, Commentarii I. p. 253. Vgl. Mr. G. W. VREEDE, bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling van 1795 tot 1798, Utrecht 1847, bl. 100. VAN GEUNS, toelating van vreemdelingen, bl. 87 v.

zaagmolens verrijzen, waaraan ook de Amsterdamsche houtkoopers en timmerlieden veel werk verschaften. Doch toen ook te Amsterdam eenige diergelijke molens gebouwd waren, ging er van de regering een verbod uit om gezaagd hout van de Zaan in de stad te brengen en ruw hout derwaarts uit te voeren. Verstoken van deze gemakkelijke gelegenheid om de onmisbare grondstof tot uitoefening hunner nijverheid te bekomen, zochten de wakkere Zaanlanders de bron zelve op, knoopten betrekkingen aan met Noorwegen en de kusten der Oostzee en voegden eerlang den houthandel in het groot bij hunne overige middelen van bestaan.¹ Zoo werkte Amsterdam onwillekeurig zelve mede tot de ontwikkeling en den bloei eener landstreek, wier welvaart het getracht had te ondermijnen.

Met een enkel woord verdient hier ook de handelwijze der stad Delft ten opzichte van het tot haar regtsgebied behorende Delfshaven vermeld te worden. De burgers, die zich met koophandel of scheepvaart bezig hielden, zetten zich natuurlijk het liefst in laatstgemelde plaats neder, wier ligging aan de rivier, in verband met een kanaal naar de stad, de uitoefening dier bedrijven zeer begunstigde. De Delftsche vroedschap zag echter met leede oogen dat het afhankelijke vlek, deels ten koste der stad, meer en meer in bevolking en welvaart won, en besloot eindelijk daaraan paal en perk te stellen. Er werd verboden te Delfshaven huizen te bouwen zonder vergunning en hooger dan voorgescreven was, en de uitoefening van sommige neringen werd er bemoeijelijkt of onmogelijk gemaakt. Het natuurlijke gevolg dier bekrompen bepalingen was geen ander dan dat velen, die zich gaarne te Delfshaven nedergezet of er althans een werf of een pakhuis bezeten hadden, naar Rotterdam vertrokken. Toen men inzag welken misslag men begaan had en op de genomene maatregelen terugkwam, was het te laat.²

De verdrukking van het platte land ten bate der steden

¹ HONIG, geschiedenis der Zaanlanden, I. bl. 247, 267.

² VAN BLEYSWYCK, Beschrijvinge der stad Delft, bl. 741 v. Hij trekt uit de vermelding dezer feiten het besluit dat: „oock nu hier op de Have het gemeene spreek-woord gebleecken is, dat de Koophandel noyt gedwongen wilde zijn.”

vond een schijnbaren grond van billijkheid in de omstandigheid dat de bewoners van het eerste uit den aard der zaak minder lasten te dragen hadden dan de aan talrijke accijnsen onderworpenen burgers: ¹ waarbij men echter geheel vergat de menigvuldige voordeelen in rekening te brengen, die de digte bevolking en de meerdere welvaart en beschaving eener stad ook aan de nijverheid opleveren. Uit hetzelfde beginsel vloeide het menigvuldig voorkomende verbod voort, om sommige soorten van waren langs de huizen te veilen of publiek te verkoopen in kleinere dan bepaalde hoeveelheden, die zoo groot genomen waren, dat particulieren in den regel op zulk eene veiling niet koopen konden. ² De winkeliers waren hierdoor beschermd tegen de mededinging der rondreizende kooplieden; doch tegen dit voorregt stond hier en daar een nadeel over, dat uit dezelfde bron voortvloeide. Om te voorkomen dat kleine winkels zich uit de eerste hand voorzagen „tot zeer groot nadeel van groote winkeliers, welke daarop zwaare huuren moeten draagen,” was te Amsterdam bepaald dat de makelaars geen goederen mogten afleveren dan in vrij groote kwantiteiten. ³ Zoo

¹ Zie dit o. a. uitgesproken in eene keur van Enkhuizen van 23 October 1624, waarbij op boete verboden wordt om „waren welcke in de Winckelen ende Neeringhkramen van deser Stede burgeren te vinden zijn” benevens „alle Vaet-boter ende Stapel-kase” op andere dagen dan op de beide marktdagen te koop te veilen: „Alsoo men bevindt dat de weeckelijcke Marekt-dagen deser Stede, te weten, de Woensdagh en Donderdagh, merckelijcken vergaen, om dat op alle andere daghen allerleye Waren binnen deser Stede van buyten innegebraght worden, waer uyt oock niet alleenlijk ontstaet, dat geen of weynige koopers van buyten in-komen, omdat de selfde hun niet konnen naer eenen seeckeren tijdt reguleren, 't welek streckt tot verminderinghe van af-treck, maer dat de verkoopers dagelijcks in de Stede komende, schier de vryheyt van de burgerye ten vollen, ende sonder eenige burger-lasten te dragen, aen haer te trecken, ende hare Waren, in forme van kleyne Warriens, uyt soetelen.” *Handvesten enz. der stadt Enchuysen*, bl. 381. — In de *Korte Deductie* der Noord-Hollandsche dorpen wordt integendeel beweerd: „dat by den Burghers niet meer, jae eer min, als by den Buerlyuden elcx in 't sijn betaelt werdt.”

² Tijdschrift voor staath. en statist. IV. bl. 377 vv. LE LONG, koophandel van Amsterdam, I. bl. 313. Zie voor Zeeland: Gr. Pl. B. IV, 1042.

³ LE LONG, t. a. p. I. bl. 72. Vgl. echter bl. 366, waar de schrijver klaagt dat er te Amsterdam te weinig verschil werd gemaakt tusschen een grossier en een winkelier, zoodat deze beide soorten van lieden elkander afbreuk deden, de cersten door ook in het klein te verkoopen, de laatsten door ook in het groot handel te drijven.

bleek het ook hier weder dat de regering, wanneer zij ter wille eener in haar oog billijke verdeeling der winsten de vrijheid van arbeid verstoort, als zij consequent wil zijn ten slotte niets anders doet dan alle partijen op haar beurt te benadeelen.

Het blijkt niet dat de onderdrukking van het platte land door de steden bij de mannen van wetenschap in de zeventiende eeuw aanstoot vond, niettegenstaande PHILIPPUS A LEIDIS haar reeds in de veertiende eeuw, toen zij als een natuurlijk gevolg van de begunstiging der stedelijke nijverheid allengs in zwang kwam, een onregt had genoemd.¹ Integendeel, JAN DE LA COURT² achtte het zeer natuurlijk dat de boeren zich alleen met landbouw en vischvangst mochten bezig houden, en zelfs GRASWINCKEL³ keurde de vrije mededinging der bakkers in de dorpen met die der steden af „streckende het voordeel der Dorpen, om de neeringhe der Steden te verminderen, ende ten platten lande te trekken.” Eerst in de tweede helft der achttiende eeuw is men op dit punt tot helderder inzicht gekomen.

De schadelijke gevolgen van de autonomie der steden werden echter over het geheel meer dan opgewogen door de vrijheid van arbeid, die er noodwendig uit voortvloeide. Wij zagen reeds meer dan eens hoezeer die vrijheid met den aard der ingezetenen overeenstemde en door hen bijkans als een natuurlijk regt beschouwd werd, op welks eerbiediging door de regering zij aanspraak hadden; doch het is zeer twijfelachtig of baatzucht en bekrompenheid er niet nu en dan in geslaagd zouden zijn haar op sommige punten te vernietigen, wanneer de algemeene regering de magt had gehad om der nijverheid over het gansche grondgebied de wet te stellen. Dit was echter geenszins het geval. De bevoegdheid der Staten-Generaal strekte zich niet veel verder uit dan tot de regeling van de buitenlandsche aangelegenheden, van het krijgswezen en van de finantiën der gansche Unie; en met betrekking tot het laatste punt moesten zij

¹ Zie hiervoor bl. 128 noot 3 aan het slot.

² Politike Discoursen, Amst. 1662, bl. 3. Vergl. bl. 47—49.

³ Placcaet-boeck op 't Stuck van de Lijf-tocht, Leyden 1651, 2de stuk bl. 145.

zich zelfs bepalen tot het vaststellen van de quota's der verschillende provinciën, aan welke de magt gebleven was om zelven de belastingen uit te schrijven, door welke de vereischte som zou worden bijeengebragt. Andere zaken bij de wet te regelen stond hun alleen vrij, wanneer alle provinciën het belang daarvan inzagen en omtrent de te nemen maatregelen overeenstemden; en zelfs dan gold het plakkaat alleen in die provinciën, wier Staten goed hadden gevonden het te laten afkondigen. Van daar dat de nijverheidswetgeving bijna geheel bij de provinciale Staten berustte, die op hunne beurt in menig opzigt door de stedelijke autonomie belemmerd werden. Zoo bleef er voortdurend eene groote verscheidenheid in den wettelijken toestand der nijverheid in de verschillende provinciën en in de voornaamste steden; en het was dus niet alleen mogelijk maar ook wegens den geringen omvang van het grondgebied der Vereenigde Gewesten in de meeste gevallen zeer gemakkelijk om zich van kwellende voorschriften of drukkende belastingen te ontslaan, door zich eenige uren verder, binnen de palen van eene naburige provincie of de muren eener andere stad, neder te zetten. In de *Korte Deductie* der Noord-Hollandsche dorpen, wier voornaamste inhoud reeds is medegedeeld, wordt herhaaldelijk op het gevaar gewezen, dat vele neringen van het platte land zich naar elders zouden begeven, indien men voortging haar op allerlei wijzen te belemmeren:¹ en dat dit geen ijdele bedreiging was, had reeds menig voorbeeld bewezen. Nadat men in de Hollandsche steden begonnen was de lakennering door reglementen en hallen te veel aan banden te leggen,² waren allengs sommige fabrikanten naar Noord-Brabant vertrokken en hadden zich te Tilburg, te Oosterwijk of in

1 Bl. 236: „Staende te noteeren, dat de Neeringhen noch Ambachten niet willen zijn ghedwonghen, ende mede lichtelijk vande eene Provintie inde andere ghetransporteert werden, Alwaer de selve soo wel als inde Provintie van Hollandt kunnen ghedreven werden.” Bl. 238: „Want de Scheepmakerije niet alleen in 't Sticht van Utrecht aende Vecht, omtrent den Hinderdam, maer in Vrieslandt tot Harlinghen, ende in andere Provintien soude kunnen getransporteert werden.”

² Zie hiervoor bl. 29.

andere dorpen neêrgezet, waar zij meer vrijheid genoten. Toen de strijd tegen Spanje vele Vlaamsche linnenwevers naar Holland deed uitwijken, stond hun de keus tusschen onderscheidene steden vrij, hetgeen tot gevolg had dat de meeste zich naar Haarlem begaven, waar hunne nijverheid nog niet aan belemmerende voorschriften gebonden was, en niet naar Leiden, overigens de aanzienlijkste fabriekstad, omdat men daar in 1577 een linnenweversgilde had opgericht. Toen in 1644 te Leiden verboden werd zekere zwarte verw te gebruiken, die men minder deugdzaam achtte, zonden de fabrikanten hun laken naar andere steden om het daar te laten verwen, zoodat de regering zich weldra verplicht zag het verbod in te trekken, ten einde den ondergang der verwerij te voorkomen. Omstreeks denzelfden tijd bragt een verwer te Middelburg, verhinderd om eene nieuwe bereidingswijze, die met de oude reglementen in strijd was, toe te passen, zijne werkplaats naar Delft over. Later, in 1718, verplaatste zich nog een der aanzienlijkste lakenfabrikanten uit Leiden naar Utrecht, waar de regering hem veel minder belemmeringen in den weg legde.¹

De groote zelfstandigheid der provinciale en plaatselijke besturen en de verscheidenheid van inzigten, die zich daardoor kon doen gelden, waren niet minder bevorderlijk aan de vrijheid der drukpers. De vrijheid van spreken, die in de Nederlanden altijd inheemsch was geweest,² moest na de uitvinding der boekdrukkunst natuurlijk op de drukpers overgaan. Wel werd de censuur in 1521 voor godsdienstige boeken ingevoerd en in 1524 tot alle geschriften uitgestrekt, met het doel om kettersche gevoelens te weren; doch bij de afzwering van Filips in 1581 werd de drukpers weder vrij. Behoudens enkele uitzonderingen mogt ieder op zijne eigene verantwoordelijkheid drukken en uitgeven wat hij goed-

¹ Welvaren van Leiden, bl. 7, 19, 56, 133, 134.

² Lettres et négociations de BUZANVAL, p. 52: „Nous sommes parmy un peuple, qui estime une partie de la liberté en la franchise de parler” P. 268: „C'est une liberté propre de ces peuples d'y dire et discourir tout ce qu'on pense.” *Correspondence of Robert Dudley, Earl of Leicester*, London 1844, p. 442: „they use libertye of speeche.”

vond. Eerst in 1615 werd andermaal in het kerkelijke censuur ingevoerd; doch de geest der natie was daarvan zoo afkeerig, dat het niet mogelijk was haar te handhaven. De verpligting om zijn handschrift eerst te laten onderzoeken door de daartoe in de verschillende provinciën en voornaamste steden aangewezenen personen werd niet opgevolgd en raakte allengs in onbruik.¹ Toen de gedeputeerden der Noord- en Zuid-Hollandsche synode er in 1654 bij de Staten van Holland op aandrongen, dat er ook politieke *visitatores librorum* zouden worden aangesteld, omdat in de geschriften, die niet tot de zuiver kerkelijke literatuur behoorden, zoo veel voorkwam dat met de leerstellingen der heerschende kerk streed, werd hun verzoek afgeslagen op grond dat „de praktyk van dien binnen dese Landen van zeer dange-reuse gevolgen zoude wezen.” Wel was tegen het drukken van „ergerlijke boekskens, paskwillen en libeilen” en na 1651 ook tegen het drukken van Sociniaansche boeken straf bedreigd; maar of er eene vervolging ingesteld en straf opgelegd zou worden, hing van de provinciale of van de stedelijke magistraten af; en bij de groote verscheidenheid van kerkelijke en politieke meeningen was het niet moeilijk eene plaats te vinden, waar men zijn geschrift zonder vrees voor kwade gevolgen aan de pers kon toevertrouwen. Daar het getal der boekdrukkers onbepert en de drukkerijen niet, gelijk in de zuidelijke Nederlanden, aan voortdurend toezigt onderworpen waren, kon men bovendien gemakkelijk elke vervolging ontduiken, door op het titelblad verdichte namen van plaats en uitgever te zetten: een middel waarvan niet alleen met betrekking tot binnenlandsche geschriften maar ook met betrekking tot uitgaven en nadrukken van buitenlandsche schrijvers een zeer ruim gebruik is gemaakt.² De gansche Noord-Nederlandsche literatuur der zeventiende en der achttiende eeuw levert het bewijs, dat in deze gewesten eene bijkans teugellooze vrijheid van drukpers heerschte,

¹ Vgl. SCHOOCKII Belg. feder. l. VII. c. 21 p. 207: „Si ulla vero lex in Belgio negligitur, ne haec ipsa quotidie, per executionis negligentiam, multis modis violatur.”

² BERG, réfugiés bl. 179.

gelijk destijds in geen ander land werd aangetroffen¹ en ook hier ongetwijfeld niet zou gebleven zijn, indien er groo-tere centralisatie en meer kracht bij de algemeene regering geweest waren.

§ 3. *De regeling der tolgrechten in de zeventiende eeuw.*

Wij hebben in de vorige paragrafen gezien dat de gevolgen van de omwenteling der zestiende eeuw met betrekking tot de nijverheid hierin bestonden, dat de Vereenigde Gewesten eene republiek werden, hoofdzakelijk door kooplieden geregeerd, en dat Holland, het bij uitnemendheid handelsdrijvende gewest, in die republiek den boventoon voerde. Bevordering van de belangen des handels moest dus het hoofdbeginsel worden der Nederlandsche nijverheidspolitiek. Wij willen thans nagaan welken invloed deze omstandigheid op de regeling der tolgrechten, de zorg tot voorkoming van duurte van levensmiddelen en de denkbeelden omtrent den buitenlandschen handel heeft uitgeoefend.

De overgang van de middeleeuwsche tolleren tot inkomende en uitgaande regten lag voor de hand, zoodra men het vrijzinnige beginsel begon aan te nemen, reeds in een voorregtsbrief van den graaf van Holland en Zeeland aan die van Lubeck van 1357 vervat,² dat van dezelfde waren slechts eenmaal tol zou worden betaald. Het verschil tusschen die twee soorten van belasting was alleen hierin gelegen, dat bij de heffing van de laatste de menigvuldige vrijstellingen van de tolleren wegvielen en dus ook voor de voortbrengselen der binnenlandsche nijverheid bij uitvoer betaald moest worden. Onder Karel V zijn behalve de tolleren, die ook nog gedurende de Republiek bleven bestaan,³ herhaaldelijk in-

¹ Zie voor het bovenstaande: BODEL NYENHUIS, de juribus typographorum et bibliopolarum in regno Belgico, Lugd. Bat. 1819, passim.

² „Et de bonis, unde semel infra districtus nostros thelonium solverint nobis, ulterius procedendo in aliis nostris theloniis de cisdem bonis thelonium non exsolvent.“ SARTORIUS, Urkundl. Geschichte des Hanseat. Bundes, II. p. 439. Dit privilegie was eigenlijk slechts eene bekrachtiging met enkele wijzigingen van andere, reeds vroeger verleend.

³ SICKENGA, bijdr. tot de gesch. der belast. in Nederland, bl. 204 vv.

en uitgaande regten geheven, bepaaldelijk tot vergoeding van de onkosten der bescherming van de scheepvaart of de vischvangst in oorlogstijd.¹ Het bleek ons reeds hoezeer de Hollandsche kooplieden die belasting destijds in strijd achtten met de belangen van den handel en hoezeer zij alle krachten inspanden om daarvan bevrijd te worden. Niettemin waren zij naauwelijks door den opstand tegen Spanje hun eigen meester geworden, of de behoefte aan geld tot volharding in den ongelijken kamp dwong hen zelve te doen wat zij in Karel V zoozeer hadden afgekeurd. Wat HUGO DE GROOT later met betrekking tot den tienden penning getuigde, dat de Staten alles gaven om daarvan verschoond te blijven, is evenzeer op de tolregten van toepassing. Reeds in 1572 werden in Zeeland en in het volgende jaar ook in Holland in- en uitgaande regten op alle waren gelegd, deels onder den naam van *Convoyen* als eene vergoeding voor de uitrusting der oorlogschepen die de koopvaarders begeleidden, deels onder dien van *Licenten* of verlofbrieven² voor het vervoer naar of uit vijandelijk land. Het laatste toch bleef niet alleen geoorloofd, maar werd zelfs als een voortreffelijk middel beschouwd om den vijand zelf tot de kosten van den krijg te doen bijdragen, dien men tegen hem voerde. Men ging daarbij van het denkbeeld uit dat de vijand zich toch zou aanschaffen wat hij noodig had, dat het dus niet baatte of men zichzelve de winst ontzeide die het voortdurend verkeer met hem kon opleveren, en dat het integendeel schaden kon, door hem nieuwe markten en andere wegen te leeren kennen om in zijne behoeften te voorzien.³ Vooral met betrekking tot

¹ Register van VAN DER GOES, passim. — Vgl. SICKENGA, bl. 64 en 88 voor vroegere Convoogelden en Licenten.

² Reeds in 1525 verlangden de Staten van Holland, niettegenstaande den oorlog met Frankrijk „te mogen vry vaeren mit alderhande Coopmanschappen in Vranckryck, vuytgesondert dat ter oirlof dienende es,” onder vrijgeleide „daer van betaelt sal worden pont ponts gelickx, van alle Coopluyden groot ende kleyn, sonder anschouw te hebben op te Natic en groote horsen die nyet meer voirdeel hebben en sullen dan die scamel Ondersaeten van de Keyserlicke Majesteyt.” Register van VAN DER GOES, I. bl. 39.

³ FRUIN, tien jaren, bl. 123. AREND, algem. gesch. des vaderl. III. eerste stuk, bl. 190 vv. PIETER PAULUS, verklaring der Unie van Utrecht, I. bl. 437.

Spanje viel het in het oog, dat de Vereenigde Gewesten het voordeel van hunne gunstige ligging moedwillig zouden prijs geven, wanneer zij door overdreven zucht om den vijand te schaden de Hansesteden toelieten hunne plaats in de vrachtaart derwaarts in te nemen; en het was dan ook een der grootste grieven tegen het slecht beraamde doch gelukkig kortstondige bestuur van den graaf van Leicester, dat hij den handel met den vijand op doodstraffe verbood.¹

Ook in de andere gewesten werden allengs diergelijke belastingen ingevoerd. Daar de ongelijke heffing echter voor den handel veel bezwaar opleverde, kwam in 1597 eene overeenkomst tot stand, volgens welke er voortaan eenparigheid in het bedrag der gevorderde regten zou plaats grijpen. Dien ten gevolge werd in 1603 eene algemeene lijst der Convoijen en Licenten vastgesteld, volgens welke deze door de vijf Admiraliteits-collegiën, waaraan het bestuur der zeezaken was toevertrouwd, moesten worden ingevorderd. In 1609 bij het sluiten van het twaalfjarig bestand aanmerkelijk verlaagd, in 1625 daarentegen na het hervatten van den krijg tegen Spanje weder verhoogd, in 1633, 1643 en 1645 herzien, kwam de lijst eindelijk in 1655 na den vrede met Engeland tot zekere vastheid en bleef, behoudens enkele wijzigingen, tot 1725 op dezelfde hoogte staan. Inmiddels waren de Licenten, die bij den vrede van Munster in 1648 wel hun reden van bestaan verloren maar wier opbrengst men niet meer missen kon, in plaats van afgeschaft te worden tot alle inkomende en uitgaande goederen uitgebreid en met de Convoijen tot één regt zamengesmolten.²

Door welke beginselen hebben nu de Staten-Generaal zich bij de vaststelling der in- en uitgaande regten laten leiden?

Wanneer wij overwegen dat handel en scheepvaart de hoofdbronnen waren van de welvaart der Vereenigde Gewes-

Zie het denkbeeld, dat de handel op Spanje vrij moest blijven, zoolang men dien aan Denemarken enz. niet verbieden kon, uitgesproken in de *Resol. van Holland*, 1584, bl. 779; 1589, bl. 107.

¹ AREND, algem. gesch. des vaderl. III, eerste stuk bi. 191.

² Mr. P. H. ENGELS, de belastingen en de geldmiddelen van den aanvang der Republiek tot op heden, Utrecht 1862, bl. 49 vv. SICKENGA, bl. 120 vv.

ten, dat de vrijheid des handels er reeds sedert eeuwen als de voorwaarde van zijnen bloei was erkend, en dat de aan zee gelegene provinciën in de Staten-Generaal den boventoon voerden, dan kan het ons niet bevreedden dat die regten geenszins als een steun der nijverheid maar als een noodzakelijk kwaad beschouwd werden.¹ Vrijheid van in- en uitvoer stond op den voorgrond. Tot aanmoediging van den ondernemingsgeest was de vaart op nieuw ontdekte landen gedurende de eerste reizen van Convoijen en Licenten vrijgesteld.² Beschermende regten werden, althans tot het laatst der zeventiende eeuw, slechts bij uitzondering toegelaten;

¹ GROTIJ *Annales et historiae de rebus belgicis*, Amst. 1658 p. 111: „mercaturae prae ceteris parcebatur regentium studiis, tum ne maximum atque instabile commodum alio pelleretur.” Dat men ook in de landprovinciën het nadeel van hooge regten helder inzag, bewijst o. a. eene Remonstrantie, in 1599 door den Overijsselschen gedeputeerde ter Staten-Generaal OTTO ROECK, burgemeester van Deveater, namens zijn gewest ingediend, bij gelegenheid dat er sprake was van verhooging der uitvoerregten uit Overijssel, zoowel langs den Rhijn als te lande. (*Tijdschrift voor staath. en stat.* XII. bl. 145—153.) Hij stelt vooral in het licht 1°. dat de uitvoer terstond afneemt bij hoogere regten: „wante doe elck vadt op den Rijn acht guldens betaelde, sal men bevinden, dat in ééne maent omtrent 270 vaten verlicentet sijn; maer ter contrairie als vadt op sestijn guldens ende oeck hoeger gestelt worde, en sijn in een geheel jaer geen 25 vaten op de cantoren van den Rijn angegeven noch oock bij weten des officiers gepassiret;” 2°. dat het vervoer te lande minder bezwaard behoort te worden dan het vervoer te water: „waerinne (n. alle tollen ende impositien van Convoyen ende Licenten) alle tijt dit resgard genomen is offte behoort te worden, dat de goeden die to lande met groete ende swaere costen vervoert worden, minder betalen als anderen, die na deselve plaetsen met kleiner vracht ende ongelder to water passeren kunnen, ten aensien mede dat int laden van de wagens aller menschen ende der chercheurs ogen ende ordel altijt onderworpen sijnde, minder fraude ende bedroch kan worden gepleget als in de schepen, daerin de misbruken sonder ontladinge met costen ende moyten vergeselschapt wesende, niet wel offte bequaemlick geheel ontdeekt kunnen worden;” 3°. dat lage tolregten het beste middel zijn om te voorkomen dat de voortbrengselen der Duitsehe nijverheid uit Embden, Bremen en Hamburg in plaats van door de Vereenigde Gewesten, naar Engeland, Frankrijk en verder gevoerd worden: „daer ter contrarie indien deselve neutralen op dese Landen handelende int ankomen ende affgaen met Convoy mogen bestaen, alle de vors. goederen doer dese Landen, met commoditeit van schepen beter als enich ander coninekrijk, vorstendom offte Seestadt voersien wesende, als doer eene bequaeme passage, na de vors. plaetsen gevoertt salden kunnen worden.”

² Resol. van Holland, 1594 bl. 356; 1597, bl. 429, 471; 1598 bl. 212. PESTEL, commentarii p. 450. VAN ZURCK, *Codex Batavus in voce Commercii*, § 1 n. 5. LASPEYRES, p. 72.

en men liet geen gunstige gelegenheid voorbijgaan om de regten, al was het slechts tijdelijk, te verlagen.

De lakennering, die sinds overoude tijden boven andere nijverheidstakken de bijzondere zorg der regering genoot of liever daaronder gebukt ging, was door een verbod van uitvoer der grondstof en een verbod van invoer van geverwd laken, stametten, karsaaijen en baaijen bevoorregt. Het eerste, in 1623 ingesteld,¹ was echter zonder twijfel van korten duur, daar de Amsterdamsche lakenwevers in 1648 te vergeefs op een diergelijk verbod aandrongen.² Het tweede, waarvoor in de plakkat³ tot reden werd aangegeven, dat men bevreesd was den roem der Hollandsche verwerijen in het buitenland te verliezen, wanneer uit de Vereenigde Gewesten ook ander dan aldaar geverwd laken mogt worden uitgevoerd, was grootendeels een maatregel van weerwraak tegen het verbod van invoer van Nederlandsch laken in Engeland, tot welks opheffing men herhaaldelijk vergeefsche pogingen had aangewend. Intusschen betrof het verbod alleen geverwd laken, geenszins hetgeen uit reeds geverwde wol vervaardigd was⁴ en nog veel minder ongeverwd laken, dat nog eene bewerking moest ondergaan. Integendeel was men er zoozeer op uit, de oude

¹ Plakkaat van 22 April 1623, Gr. Pl. B. I. bl. 1172, berustende op de overweging dat de uitvoer strekte „tot groote verminderinge van de Manufacturen hier te lande, ende schade ende naedeel van de goede Ingesetenen van dien, die heur broot daer mede zijn verdienende.” Vgl. SCHOOKII *Belgium federatum*, l. VII. c. 17 p. 199, die ook nog een verbod van invoer van gezuiverde en gekamde wol van 8 Junij 1630 ten voordeele der wolkaarders vermeldt.

² LASPEYRES, p. 167. — Den 6 Dec. 1693 werd de uitvoer van wol weder verboden, doch reeds 27 Maart 1694 werd dit verbod op aandrang der provincie Holland weder ingetrokken. *Recueil van Zeezaaken*, II. bl. 257.

³ Plakkaten van 1614, 1643, 1650 en 1663. Gr. Pl. B., I. bl. 1171: „Alsoo van allen ouden tijden die Vereenichde Nederlanden in alle Rijcken ende Landen, niet alleen van Europa maer oock daer buyten, ghehadt hebben, ende noch hebben, een loffelijcken Naem ende reputatie, dat in de selve die Bereyerye ende Verwerye der Wolle Laeckenen, Stametten, Carsayen ende Bayen, in goede ordre oprechtelick ende getrouwelick gebruyckt is, ende noch ghebruyckt wordt.” Eerst in 1643 zijn de stametten, karsaaijen en baaijen uitdrukkelijk uitgesloten. Vgl. *Welvaren van Léiden*, bl. 221 vv. LASPEYRES, p. 135.

⁴ Gr. Pl. B., bl. 1171: „uytgesondert de gemengelde Coleuren die notoirlijck inde Wolle zijn geverwt.”

gewoonte der Engelschen om hun laken in de Nederlanden te laten verwen in stand te houden, dat de Engelsche Court te Dordrecht vrijheid van regten genoot bij invoer van Engelsche ongeverwde lakenen en bij uitvoer van dezelfde stoffen, wanneer zij in ons land bereid en geverwd waren: een voorregt waarover de inlandsche kooplieden en fabrickanten zich met grond beklaagden.¹

Behalve deze verbodswetten ten gunste der lakennering, was in 1613 de invoer van stommen of ongezuiverde wijnen „tot conservatie van de gesontheit van onse goede Ingezetenen,” en in 1633 de invoer van vreemde calmijnen verboden, aangezien de Staten-Generaal zĕlven in Limburg eenige calmijn-bergen bezaten, waarvan zij voordeel trokken.² In 1623 drongen sommige fabrickanten van linten, die nog met kleine voetgetouwen werkten, op een verbod van invoer van nieuwe en veel betere werktuigen aan, door wier toenemend gebruik zij beweerden dat hun groote schade werd toegebracht. De Staten-Generaal, den invoer niet willende stuiten en niettemin genegen hun eenigermate te gemoet te komen, bepaalden er zich toe om aan de gebruikers der nieuwe werktuigen het vervaardigen van sommige soorten van linten te verbieden: „willende voorsien dat soo wel d'een als d'ander van de Onderdanen deser Landen in heure Neeringen werden gheconserveert, op dat elcks die arbeyden wil, aen de kost te beter mach geraecken.”³ Daarentegen vinden wij in de

¹ DE LA COURT, Aanwijzing bl. 99, zocht zijn troost in de meerdere vrijheid, die de koophandel hier over het geheel ten gevolge van den republikeinschen regeringsvorm genoot: „indien wij soo *mal a propos* hier te Lande ende ook daar belast, ende de Engelsen inteegendeel in hun Land ende ook hier onbelast blijven, sullen sy seer ligtelik veele onser Negotien tot zig trekken: ten zy de kooplieden aldaar onder die *Regeeringe*, uit eene andere oorsaak gedrukt werden, met andere seer gewigtige en veelvoudige ongemakken, die de koopmanschap onder de *Monarchen* ende *Vorsten* altyds pleeg onderworpen te zijn.” Vgl. SICKENGA, bl. 166.

² Gr. Pl. Boek, I. bl. 1214, 1195. VAN ZURCK, Codex Batavus vermeldt in voce *Kooper* het verbod van invoer van Calmijn als voortdurend, even als dat van Stomme wijnen (in voce *Wijnen*), maar voegt er betrekkelijk het laatste bij: „Hoe dit in Holland, welk ik niet zie dat *attache* aen dit *Placaet* verlcend heeft, gepractiseert wordt, is bekend.”

³ Gr. Pl. B., I. bl. 1190. SCHOORII Belg. fed. l. VII. c. 18 p. 203.

lijst van 1655 een verbod van invoer van Maasterlandschen, Schotschen, IJslandschen en diergelijken verschen en gestorten haring, en van stof van allerhande specerij, die evenmin mogt worden uitgevoerd. De laatste verbodswet, reeds dagteekende van 1617, had de strekking om verontreiniging en vervalsching dier kostbare waar te voorkomen.¹ De eerste was een der vele voorregten van de visscherij, waarop ik later terugkom.

Een verbod van uitvoer was niet minder schaarsch. Krijgsmaterieel, waaronder ook paarden begrepen waren, mogt natuurlijk in tijd van oorlog niet worden uitgevoerd.² Dit verbod, dat reeds in de Carolingische periode in zwang was gekomen,³ was echter te onbestemd en sneed tevens te groote winsten af, om niet den weerzin der kooplieden op te wekken. In 1551 beklaagden zich de Amsterdammers dat „onder Munitien van Oorloge gecomprehendeert wierden seekere grove Koopmanschappen, als Pek, Teer, Ruet, Leer, Masten, Sprietten ende andere, ende mitsdien verboden werden uit deese Landen te voeren, dewelcke schynen niet te behooren daer onder gecomprehendeert te worden.”⁴ Toen na de afschudding van het Spaansche juk de provinciën en de steden veel minder door de centrale regering werden in toom gehouden, schaamden vele kooplieden, inzonderheid uit Amsterdam,

¹ Gr. Pl. B. I. bl. 562: „Alsoo — — nyt andere landen in dese vereenichde provintien ghesonden, ende inghebracht werden vele poederen van peper, noten ende macis, die hier te lande onder de speceryen vermengt ende verkocht werden. Ende dat door sulcke vervalschinge niet alleenlyck die bewinthebberen van de Oost-indische compagnie gheblameert, de koopers van soodanige speceryen grootelijcx gefraudeert, maar ook alle de speceryen van de voorsz. Compagnie in merkelijke disreputatie gebracht werden. Daer nochtans die voorschreve bewinthebberen, tot verhoedinge van soodanige vermenginge ende vervalschinge altyds gewoon zijn geweest ende noch zijn, hare poederen in 't water te doen smijten, ghelyck als mede doen die Portugesen ende Castilianen, sonder yets daer van te bewaren, ofte aan yemant te verkoopen. Soo ist etc.” Vgl. I. 2463; III. 1309. Zie ook LASPEYRES, p. 91 noot 305. VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Specerijen*.

² Over de aloude vrijheid van handel en nijverheid in Nederland door Mr. D. Deventer 1840, bl. 130. SICKENGA, bl. 162.

³ WAITZ, deutsche Verfassungsgeschichte, IV. p. 42. Vgl. DE MEESTER, Karel V en zijne plakaten, bl. 261.

⁴ Resol. van Holland, 1551 bl. 399.

zich niet, den vijand ter sluiks wapenen. buskruid en zelfs schepen toe te voeren; en een hunner, die in 1638 vier schepen met buskruid naar Antwerpen had bevracht en deswegens door prins Frederik Hendrik werd ondervraagd, had de stoutmoedigheid te antwoorden dat de handel geen belemmering lijden kon en dat hij voor zich, als de weg tot winst door de hel liep, er het zegen zijner zeilen aan wagen zou.¹

In vreedestijd mogt amunitie, tegen betaling van matige regten, vrij worden uitgevoerd: alleen salpeter was aan een zwaar uitvoerregt onderworpen, en bij buskruid had men steeds een bijzonder verlot noodig.²

Wij zagen vroeger dat de uitvoer van goud en zilver tot de zestiende eeuw in de Nederlanden niet verboden was. Het plakkaat van 13 Mei 1518 op de tollèn van Holland, Zeeland en West-Friesland hield daarentegen de bepaling in dat „Gout of Silvere Masse ongemunt” niet mogt worden uitgevoerd.³ De uitvoer van gemunt geld, dat de handel dikwijls in ruil moest geven voor vreemde koopwaren, was dus niet verboden. Onder de Republiek was de in- en uitvoer van gemunt geld en muntmateriaal van alle regten vrijgesteld. In oorlogstijd werd nu en dan een tijdelijk verbod van uitvoer uitgevaardigd, doch de behoefte der kooplieden woog in den regel sterker dan de wetsbepaling en had in elk geval tot gevolg dat de uitvoer van negotiepenningen, gelijk de daalders en de ducaten, oogluikend werd toegela-

¹ Lettres et négociations du comte d'Estrades, Londres 1743, I. p. 28: „Interrogé sur le commerce qu'il a eu avec les ennemis: il a répondu, que les bourgeois d'Amsterdam ont droit de faire leur commerce par-tout, qu'il en nommera cent qui sont commissionnaires des marchands d'Anvers, et qu'il en est un, que le commerce ne peut pas être interrompu, et que pour lui, il veut bien leur déclarer, que si pour gagner dans le commerce il fallait passer par l'enfer, il hazarderait de bruler ses voiles; que sur cela Messieurs d'Amsterdam l'avaient jugé innocent, puisqu'il n'étoit que Commissionnaire, et qu'il faisoit pour ses maîtres les marchands d'Auvers.” De prins liet hem daarop vertrekken zonder hem te antwoorden, doch voegde den Franschen gezant toe, die dit tooneel had bijgewoond: „Vous voyez la patience qu'il faut avoir avec ces brutaux de marchands.” Vgl. LASPEYRES, p. 161. (VAN GOENS) Politiek verloop over het waarsysteem van de stad Amsterdam, 1781 bl. 6—11.

² SICKENGA, bl. 177 v.

³ Gr. Pl. Boek, I. bl. 1544.

ten.¹ Algemeen was de overtuiging bij de kooplieden, dat de uit- en invoer van edele metalen even vrij behoorde te zijn als die van andere koopwaren;² en inderdaad, in geen land bijna was men zoozeer gewaarborgd tegen het dwaalbegrip, dat de uitvoer van goud en zilver den nationalen rijkdom vermindert, als in de Vereenigde Gewesten, die deels uit de vrachtvaart deels uit den handel op Oost-Indië groot voordeel trokken. In beide gevallen moest men meestal beginnen met de producten, waarin men handel wilde drijven, tegen klinkende munt aan te koopen, in de hoop er later bij verkoop eene grootere som voor terug te krijgen; en de gunstige uitslag dier handelsondernemingen liet aan de wenschelijkheid der vrijheid van uitvoer geen twijfel over.

In 1624 werd de uitvoer van kiemen van meede, ploegen, eggen en andere landbouwwerktuigen verboden,³ uit vrees dat de zeer voordeelige cultuur van de meekrap naar andere landen zou worden overgebracht. Reeds in de zestiende eeuw had men begrepen de mest in het land te moeten houden, daar deze ook voor het digten der uitgeveende plassen van groot belang was.⁴ In het tarief van 1655 is bovendien

¹ SICKENGA, bl. 176. Vgl. LASPEYRES, p. 284: „für einige Länder wird das Geld geradezu als Waare characterisirt, so die Ducaten und Reichsthaler, welche nach Moscovien gingen.“ VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Munte* § 24, vermeldt nog eenige verboden om „penningen van goud, of biljoen, of massen van goud“ uit te voeren, doch voegt er bij: „Om 't geryf der Koopmanschap overtreden de kooplieden 't voors. dagelijks.“ Vgl. DE LA COURT, Aanwijzing bl. 100. Recueil van Zeezaaken, II. bl. 60.

² LASPEYRES, p. 119, 283.

³ Gr. Pl. B. I. bl. 1164: „Alsoo onder andere het Ampt van een goede Overheyt is mede brengende, den Onderdanen by alle behoorycke middelen te verrijcken met Welvaren ende Neeringe, veel meer te conserveren ende aen te voeden de Neeringe die alreede in swanek zijn, opdat de selve Onderdanen bequamer mochten wesen, omme de Regeeringe met hare middelen te stadigen: Welcken contrarie wy werden onderricht, dat eenige Persoonen haer bemoeyen ende onderwinden uyt dese Vereenichde Landen te voeren, ende doen voeren Kiemen van meede, Ploegen, Eggen, ende andere Instrumenten totten Landtbow dienende, waer door de Neeringe van de Meede, ende andere van dese Landen, te meer mochten werden vervreemt, enz.“

⁴ Register van AERT VAN DER GOES, I. bl. 125. VAN ZURCK, codex Batavus, in voce *Vuilnis*.

de uitvoer van netten en turf uitgesloten, alsmede van Schotsch en Luneburgsch zout. Verder strekten zich deze handelsbeperkingen niet uit. Een verzoek der Haarlemsche linnenwevers van 1643 om den uitvoer van linnen garens te verbieden, ten einde het verval der nijverheid en de toeneming der armoede te voorkomen, werd niet ingewilligd. Zoowel door de regering van Amsterdam als door anderen was te duidelijk in het licht gesteld, dat het zeer schadelijk was den uitvoer van eigen voortbrengselen te verbieden, en dat men den invoer van vreemde waren stuitte, zoodra men den wederuitvoer tegenhield. Ook gevoelde men levendig dat zulk een verbod slechts strekken kon om den smokkelhandel te prikkelen, die door de Hollanders en Zeeuwen, niet slechts in Spanje en de Spaansche koloniën, maar ook in de Vereenigde Gewesten op groote schaal gedreven werd, en wegens den zwakken regeringsvorm en den onderlingen naijver zeer moeilijk te keeren was.¹ In 1648 werd door de gezamenlijke lakenwevers aan de Staten-Generaal eene *Korte Deductie* ingediend, waarin zij er op aandrongen dat de uitvoer van wol en de invoer van afgewerkt laken uit Duitschland, de zuidelijke Nederlanden en Frankrijk verboden en op ongeverwd laken, dat naar de Vereenigde Gewesten kwam om daar geverwd te worden, een regt van 7 pct. gelegd zou worden. De lagere dagloonen toch in de genoemde landen maakten de mededinging zeer moeilijk. Het verbod zou aan de bloeiende verwerij geen schade doen, en evenmin aan den wolhandel, die de wolfabrieken volgt gelijk de compasnaald den zeilsteen. Integendeel zou de handel voordeel trekken van de uitbreiding der fabrieken, die het noodwendig gevolg der genoemde maatregelen zou zijn. En al ware het ook, dat de handel eenig verlies leed, dat kon niet opwegen tegen de winst der fabrieken, die aan veel meer menschen onderhoud verschafften. De gecommiteerden der Staten-Generaal, met het onderzoek dezer deductie belast, schenen aanvankelijk niet ongeneigd aan de lakenwevers een gunstig oor te leenen, doch werden eerlang

¹ LASPEYRES, p. 149 v. 169.

tot andere gedachten gebragt door een krachtig protest van de Amsterdamsche regering, die op den voorgrond stelde dat de handel voor de Vereenigde Gewesten van veel grooter beteekenis was dan de handwerken en fabrieken. Bovendien, al waren de dagloonen hooger, hetgeen niet veel kon zijn, zoo waren hier de grondstoffen goedkoper. De wolweverij had niets te vreezen van het buitenland, dat alleen grove stoffen leverde. De natuur had ons met betrekking tot den handel veel voorregten verleend, die de fabrieksnijverheid ontbeerde; niettemin kon deze, wanneer zij goed werk leverde en door onderlinge mededinging de loonen niet opjoeg, genoeg debiet verkrijgen. Het verbod van invoer van geveerd laken bestond reeds en behoefde slechts gehandhaafd te worden. Het invoerregt op ongeveerd laken zou ons in tijd van vrede den handel daarin en dus ook de verweverij benemen, want de handel volgt de kans op winst gelijk de schaduw het ligchaam. Het verbod van uitvoer van wol zou ons van den stapel berooven, daar niemand lust heeft in te voeren, wanneer hij het overtollige niet weder mag uitvoeren. Ook zou het geheel overbodig zijn, daar er voortdurend meer wol op de markt was dan wij zelve gebruiken konden. Wel hadden de lakenwevers zich op Engeland beroepen; doch dat voorbeeld was hier niet toepasselijk, daar dat land geen vreemde wol behoefde en ook geen stapel dier grondstof bezat.¹

Het ontbreken van verbodswetten zou echter weinig gebaat hebben, indien men in hare plaats hooge beschermende regten had aangewend; doch ook daarvan levert het toltarief van 1655 weinig sporen. Voor een stuk ongeveerd Engelsch laken werd bij uitvoer dertig stuivers betaald, maar slechts dertien, als het hier te lande geveerd was. Schotsch laken was bij invoer met een zeer gering regt, Duitsch laken iets hooger, laken uit Noord-Brabant,² de zuidelijke Nederlanden

¹ LASPEYRES, p. 167 v. Vgl. voor Amsterdam's afkeer van alle beschermende maatregelen, p. 170, 180.

² De Generaliteitslanden werden tot 1650 beschouwd te liggen buiten de tollinie; en hoewel destijds ten behoeve der beslotene steden de buitenlandsche paspoorten aldaar werden ingevoerd, bleef het platte land, waar zich de meeste lakenfabrieken bevonden, in denzelfden toestand. SICKENGA, bl. 127. LASP. p. 135 n. 518.

en Frankrijk veel hooger belast, waarschijnlijk omdat de laatste soorten de beste waren en dus aan de inlandsche fabrieken den grootsten afbreuk deden.¹ In 1606 was het uitvoerregt op ruwe zijde verhoogd, ten einde de zich ontwikkelende zijdespinnerij en weverij in het land te houden.²

Andere beschermende regten komen in het Nederlandsche toltarief van 1655 niet voor.³ De visscherij was echter in zooverre bevoorregt dat zij van alle inkomende regten vrijgesteld en bij den uitvoer zeer matig belast was. Alleen op gezouten visch, met uitzondering van haring, en op de producten der walvischvangst werden allengs bij uitvoer geringe regten gelegd. Bovendien was en bleef de haringvisscherij, tegen de verplichting om zelve voor een voldoende aantal convoijerende oorlogschepen te zorgen, vrijgesteld van de *Lastgelden*, die allengs op verschillende takken van handel waren ingevoerd.⁴

De motieven dezer verschillende uitzonderingen op het algemeen beginsel van vrijen in- en uitvoer doen ons nog te meer gevoelen hoezeer het protectionisme in strijd was met de beginselen der Nederlandsche nijverheidspolitiek. Alleen bij enkele neringen van overwegend gewigt, bij wier bloei de handel zelf groot belang had, gelijk de lakennering en de visscherij, vinden wij eigenlijke bescherming. Overigens is het veel meer de zorg voor den goeden naam van de Nederlandsche waren en de vrees voor navolging onzer nijverheid en bekendheid met onze handelwijze in het buitenland dan de zucht tot opbouw en uitbreiding van het

¹ SICKENGA, bl. 166 vermeldt alleen de *Weertsche en Verviersche lakenen*, onder welk opschrift echter ook de andere vermeld staan.

² Resol. v. Holland, 1606, bl. 341. VAN METEREN, gesch. der Nederl. oorlogen, f. 552 c.

³ Het is dus niet slechts overdreven maar onjuist wanneer GOURAUD, hist. de la pol. comm. de la France, I. p. 187, beweert dat Holland in de eerste helft der zeventiende eeuw gegrondvest heeft, behalve zijne zeemagt en zijne koloniale magt: 3° „sa puissance manufacturière: en développant ou en acclimatant *par des privilèges*, sur son territoire, toutes les manufactures anciennes et nouvelles de l'époque; 4°. enfin, sa politique et sa législation commerciale: *en entrant énergiquement dans la voie du régime protecteur.*”

⁴ SICKENGA, bl. 138.

fabriekwezen of het streven om de hoeveelheid geld te doen toenemen, waardoor onze staatslieden bij de regeling van het toltarief gedreven werden.¹ Bepaaldelijk met betrekking tot de visscherij heerschte er eene bekrompene zucht tot geheimhouding, die onder anderen geheel deed voorbijzien, dat zich ongetwijfeld een nieuwe bron van winst geopend zou hebben, wanneer men den uitvoer van netten, in wier vervaardiging ons land uitmuntte, niet verboden had.

De zoo even genoemde Lastgelden, die meer tot de scheepvaartregten dan tot het toltarief behoorden, daar zij, gelijk de naam reeds aanduidt, in evenredigheid van de grootte der schepen geheven werden, hadden hun oorsprong te danken aan de buitengewone uitrustingen ter zee in tijd van oorlog ten behoeve van bepaalde handelstakken. Volgens de sedert het ontstaan eener marine aangenomene gewoonte, waren de kooplieden in zulk een geval verplicht althans voor een groot deel de kosten te dragen, die zij veroorzaakten. In de middeleeuwen hadden zij zichzelve geholpen door hunne schepen in staat van tegenweer te brengen; nu de regering hen van dien last bevrijdde, werd het niet meer dan billijk geacht dat zij in de schatkist stortten hetgeen zij anders toch zouden hebben moeten betalen. Ook wanneer de vrede gesloten was, bleef het dikwijls noodig in zekere wateren meer dan in andere de Staten-vlag te vertoonen of den klank van het Nederlandsche geschut te doen hooren; en zoo gingen die tijdelijke lasten allengs in blijvende over. De Lastgelden drukten op sommige takken van visscherij benevens op de vaart naar het noorden, naar de Oostzee en naar de Middellandsche zee. In 1652, bij het uitbreken van den eersten Engelschen oorlog, werden zij echter tot alle schepen zonder onderscheid uitgestrekt en op één gulden per last bij inklaring en een halven gulden bij uitklaring vastgesteld. Daar dit regt zeer ongelijk drukte, omdat sommige schepen in hetzelfde jaar twee of drie reizen deden, terwijl andere langer uitbleven, werd in 1687 bepaald dat

¹ Vgl. Mr. D., *De aloude vrijheid van handel in Nederland*, bl. 219 vv.

het slechts eenmaal 's jaars, bij de eerste in- en uitklaring, betaald zou worden. Alleen de haringvisscherij en de vaart op de koloniën waren er van vrijgesteld. Met betrekking tot de vaart op de Middellandsche zee werd het Lastgeld geheven door de Directie van den Levantschen handel te Amsterdam, sedert 1624 een zelfstandig collegie, hetwelk daarmede de onkosten bestreed van de uitrusting der convojerende oorlogschepen, van de geschenken aan den Grootten Heer te Constantinopel en aan de hoofden der Barbarijsche roofstaten en eindelijk van de consulaten, die het in de Middellandsche zee noodig achtte.¹

Behalve door de genoemde belastingen was de vaart op de Oostzee nog afzonderlijk bezwaard, vooreerst door eene verhooging der in- en uitgaande regten² en ten anderen door een gering regt bij de doorvaart van de Sont ten behoeve van het Nederlandsche commissariaat aldaar, dat minder door zijn onbeteekenend bedrag hinderde dan door de lastige formaliteiten, waartoe het aanleiding gaf.³

Het strookt volkomen met de Nederlandsche beginselen omtrent de behandeling van vreemdelingen, dat men er niet aan dacht hunnen handel door differentiële regten te bezwaren. De zucht om hen integendeel door lage regten aan te sporen om hunne waren in de Vereenigde Gewesten ter markt te brengen, openbaarde zich bovendien in de omstandigheid, dat de inkomende regten over het geheel lager waren dan de uitgaande.⁴ Geheel van regten vrijgesteld waren in 1655 bij den invoer sommige soorten van haring en andere visch, kaas, Noordsche deelen, salpeter, de meeste soorten van gezouten huiden, hoornvee, paarden, varkens en wol; bij den uitvoer geweren en pistolen met toebehooren, Noordsche balken en brandhout, sommige soorten van huiden en

¹ SICKENGA, bl. 138, 155 v., 182.

² Zie Gr. Pl. B. I. bl. 2488 vv., waar naast de kolommen *Inkomende* en *Uytgaende* nog twee kolommen staan: *Inkomende van Oosten door d' Orisont oft Belt* en *Uytgaende nae Oosten door d' Orisont oft Belt*.

³ SICKENGA, bl. 146 v.

⁴ Memorie van 1687 in het *Tijdschrift voor staath. en stat.* XIII. bl. 2: „nae het schijnt met die inzichte om, door de kleender inkomende belasting, overvloed van alles, uyt het oosten en westen, hier in 't laut te doen komen.”

walvischspek. Niet uitdrukkelijk genoemde artikelen moesten zoowel bij in- als bij uitvoer vier stuivers betalen van de waarde van zes gulden: derhalve $3\frac{1}{3}$ percent. Voor de genoemde artikelen waren de regten in den regel nog lager.¹ Op de belaste grondstoffen der nijverheid rustten zeer lage invoerregten; op het ruwe zout van $2\frac{1}{2}$, op Noordsch hout van $2\frac{1}{2}$ tot 3, op pik van $1\frac{1}{4}$, op teer van $2\frac{1}{4}$, op ijzer van $1\frac{2}{3}$, op hennep van $1\frac{1}{4}$, op katoen nog minder, op gezouten en gedroogde huiden van 1 tot 2, bij fijnere soorten iets meer, op pelterijen, zijde, vlas, oliezaad en steenkolen van nog niet 1, op indigo van $2\frac{1}{3}$, op talk en smeer van nog geen 2, op koper, zink, blik, lood en tin van 1 tot 2, op ruwe suiker van 2 tot 3 percent der waarde. Regten van 4 of 5 percent waren alleen op fijne lakensche en fluweelen stoffen, vreemde linnens, katoenen lijnwaden uit Oost-Indië, indigo en cochenille, potasch en soda, vensterglas, drink- en spiegelglazen, gemaakt zilverwerk, marmer en andere kostbare steensoorten, porcelein, krenten, droogerijen en confituren, brandewijn, Fransche wijnazijn en tabak gelegd, derhalve op artikelen van weelde. Dat de uitvoerregten in den regel zwaarder waren, is reeds opgemerkt. Zij bedroegen niettemin voor vele artikelen slechts 1 of 2, zelden meer dan 5, alleen voor sommige soorten van visch en voor kaas en boter, welke laatsten echter bij doorvoer en bij uitvoer naar de koloniën vrij van regten waren, omstreeks tien percent.

Wanneer wij deze inrigting van het Nederlandsche toltarief van 1655 met de gelijktijdige nijverheidswetgeving van Frankrijk en Engeland vergelijken, dan blijkt het dat de Vereenigde Gewesten inderdaad op eene veel hoogere mate van handelsvrijheid konden bogen, dan destijds, met uitzondering van Hamburg en Bremen, ergens gevonden werd. Reeds in het begin der zeventiende eeuw telde WALTER RALEIGH de vrijheid van in- en uitvoer en de lage regten onder

¹ Zie SICKENGA, bl. 139 vv., die met veel naauwkeurigheid het regt op het gewigt of de maat voor de voornaamste artikelen tot een regt op de waarde heeft trachten te herleiden.

de hoofdoorzaken van Holland's handelsbloei;¹ en later erkende zoowel JOSIAH CHILD als WILLIAM TEMPLE de juistheid dier bewering en voegde de laatste er terecht bij, dat de deelname van praktische kooplieden aan de regering in dit opzigt voor de Republiek een zegen was geweest.² Niettemin waren de in- en uitgaande regten in het geheel niet zonder betekenis en zelfs in sommige gevallen zeer drukkend, al laten wij de uit de middeleeuwen overgeblevene tollē, die inzonderheid voor den doorvoer langs de rivieren hinderlijk waren,³ thans buiten rekening. Vooreerst had de handel, voor zooverre hij zich met de stapelproducten bezig hield, zoowel bij invoer als bij uitvoer, en dus dubbele regten te betalen. Bovendien was het niet bij de Convoijen en Licenten gebleven. De behoefte aan eene talrijke oorlogsvloot tot begeleiding der koopvaardij-schepen en verdediging des vaderlands, die de Staten genoopt had om niettegenstaande hun gegronde weerzin tot de heffing van inkomende en uitgaande regten over te gaan, had hen allēns gedwongen de opbrengst dier regten langs verschillende wegen te verhoogen. In 1651 waren de Convoijen en Licenten bij in- en uitvoer over zee met één derde verhoogd, en de toestand der geldmiddelen maakte het onmogelijk die verhooging reeds in 1655 te laten varen. Eerst in 1681 werd dit beproefd doch na vier jaren wegens de klimmende schulden der Admiraliteiten onuitvoerbaar bevonden, zoodat de last tot 1725 op den handel bleef drukken.⁴ Bovendien was in 1652 een *Veilgeld*

¹ Remains of Sir WALTER RALEIGH, London 1669, p. 170: „The liberty of free Traffick for strangers to buy and sell in Holland, as if they were free born, maketh great intercourse. The small duties levied upon Merchants, draws all Nations to trade with them.”

² ROSCHER, zur Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre, p. 57—66. TEMPLE, historische gedenkschriften, Amst. 1693, bl. 216, 217.

³ SICKENGA, bl. 204 vv. Zie ook het plakkaat van 13 Mei 1518 „op 't stuck van de Thollen van Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt,” in Gr. Pl. B. I. bl. 1644. In Gr. Pl. B. I. bl. 2389 wordt uitdrukkelijk gezegd dat de Convoijen en Licenten (in 1609) geheven worden „boven d' oude ende gewoonlijke rechten van de Thollen.”

⁴ SICKENGA, bl. 133 vv. Hoezeer men overigens wenschte de regten laag te houden, blijkt o. a. hieruit dat men die in 1609, na het sluiten van het twaalfjarig bestand, terstond verminderde: „omme van onser zyde niet na te laten, dat

ingesteld op alle goederen zonder onderscheid van twee percent op den invoer en één percent op den uitvoer. In 1655 werd dit regt wel tot de helft verminderd, maar het bleef niettemin den handel in stapelproducten met anderhalf percent bezwaren, en in de volgende oorlogen met Frankrijk werd het meestal tot zijn vorig bedrag teruggebracht.

Een merkwaardige memorie van 1687¹ stelt in een helder licht hoezeer deze klimmende lasten den handel belemmerden. De prijs van tabak, droogerijen en verwaren werd daardoor ongeveer met 15, van rijst met 12, van linnen goederen, koffij, thee, kakao en peper met 10, van ijzer met 8, van vele andere artikelen met 6 percent verhoogd. Zoowel wat het behoud van den stapel als de vrachtvaart betrof, werd daardoor de mededinging met andere landen, wier scheepvaart en ondernemingsgeest zich allengs uitbreidden, veel moeilijker gemaakt, bepaaldelijk met Hamburg, waar de gezamenlijke regten slechts twee of drie percent bedroegen.²

Omstreeks het midden der zestiende eeuw werden deze bezwaren door den naijver der naburige staten nog aanmerkelijk vergroot. De bloei der Vereenigde Gewesten berustte voor een groot deel op de gelegenheid om overal waren in te koopen, ten einde die elders met voordeel af te zetten, en om hunne schepen aan andere landen te verhuren, die zelve nog geen voldoende handelsvloot bezaten. Door verbodswetten en hooge regten kon echter die gelegenheid beperkt worden, en naarmate Frankrijk en Engeland wonnen in gevoel van zelfstandigheid en kracht, moest in beide landen de zucht toenemen om zich van de diensten der Nederlandsche kooplieden onafhankelijk te maken en zelve een deel der door hen behaalde winsten te genieten.³ De natuurlijke

dienen mach, ten eynde alle de Nederlanden wederomme bij vermeerderinge van de neeringe ende Traffique in haren ouden sleur mogen komen." Gr. Pl. B. I. bl. 2388.

¹ Tijdschr. voor staath. en stat. XIII. bl. 1 vv.

² Vgl. SICKENGA, passim.

³ In 1616 klaagden de Fransche kooplieden in eene memorie, waarin zij op den bloei van de scheepvaart en den handel der Hollanders wezen: „des richesses

ontwikkeling der nijverheid in beide landen zou er allengs van zelve toe geleid hebben om den Nederlandschen handel van het exceptionele standpunt af te brengen, waarop hij zich alleen verheven had omdat hij vroeger dan zijne mededingers zijne vleugelen had uitgeslagen en voor hunne zwakheid en onervarenheid een onmisbaren steun was geweest. Doch bijna gelijktijdig begrepen Cromwell in Engeland en Colbert in Frankrijk dat het tijd werd door krachtige maatregelen het oogenblik te verhaasten, waarop hunne landgenooten in elk opzicht met de Vereenigde Gewesten zouden kunnen wedijveren.¹ In het jaar 1651 vaardigde het Engelsche parlement de beroemde navigatie-akte uit tot bescherming der Engelsche scheepvaart. Haar hoofddoel, hoezeer in algemeene termen uitgedrukt, was niettemin bepaaldelijk tegen de Republiek gerigt, want het verbod om andere producten dan die van zijn eigen land in Engeland in te voeren, moest vooral de Nederlanders treffen, die zich destijds nog bijna uitsluitend met de vrachtvaart tusschen Engeland en andere landen bezig hielden. In 1661 werd de acte door Karel II bekrachtigd en tevens aan de Engelsche koloniën de verplichting opgelegd om uitsluitend Engelsche manufacturen te gebruiken, zoodat een Hollandsch schrijver uit het laatst der achttiende eeuw met regt kon beweren, dat de navigatie-akte zoowel der fabrieksnijverheid als den handel grooten afbreuk had gedaan. In 1655 werd in Frankrijk een tonnegeld van vijftig stuivers per ton op alle buitenlandsche schepen gelegd, en in 1659 dit regt vernieuwd met de bijvoeging dat geen vreemd schip in eene Fransche haven bevracht mogt worden, zoolang aldaar Fransche schepen beschikbaar waren. Zweden en andere staten volgden weldra het hun gegeven voorbeeld en begunstigden insgelijks de

et commoditez qui se tirent des pays étrangers, nous n'en avons rien qui ne passe par leurs mains, et n'y avons autre part, que celle qu'ils nous veulent faire." GOURAUD, hist. de la pol. comm. de la France, I. p. 188.

¹ KAUTZ, Geschichtl. Entw. der Nat. Oek. p. 259. Hetgeen nu in den tekst volgt tot bl. 206 is grootendeels, met enkele wijzigingen, uit LASPEYRES p. 125-132 overgenomen, hier en daar aangevuld uit BERG, de réfugiés, bl. 81-154, het *Recueil van Zeezaaken* en de *Resol. van Holland*.

ationale vlag. Men bleef echter in de beide eerstgenoemde landen hierbij niet stilstaan. In Engeland had men reeds dikwijls den invoer van Nederlandsche waren verboden, doch met uitzondering van wollen stoffen waren dat meestal slechts voorbijgaande bepalingen geweest. Krachtiger handelde in dat opzigt Frankrijk, terwijl Engeland in de scheepvaartwetten verder dan Frankrijk ging: elk land met betrekking tot datgene, waarin het de Hollanders het best missen kon. Reeds lang had men in Frankrijk door verschillende middelen vreemde fabriekwaren, inzonderheid geweven stoffen, zoeken te weren.¹ In 1648 werden de vroegere wetten herhaald en strenger gemaakt, en ten slotte legden de beide tarieven van Colbert van 1664 en 1667 hooge regten of een verbod van invoer op bijna alle buitenlandsche producten.

Hoewel de ware oorzaak van al die verordeningen niet werd uitgesproken, bleef zij voor de Vereenigde Gewesten geen geheim. Zoowel de staatslieden als de kooplieden erkenden dat zij uit naijver op den bloei van hun land voortvloeiden, dat het doel was hunnen handel te verderven, hetzij door volkomene uitsluiting hunner schepen gelijk in Engeland, hetzij door kunstmatige verhooging hunner vracht, gelijk in Frankrijk. Men klaagde er over dat Engeland magtig ter zee werd en onafhankelijk van de Nederlandsche reeders, dat vele kooplieden, wier handel door de navigatie-akte vervallen was, zich in Engeland gingen vestigen, dat bovendien de Fransche en Engelsche wetten in nog veel hatelijker geest werden ten uitvoer gelegd dan zij waren vastgesteld. Doch die klagten mogten niet baten. In beide landen was men te zeer van de doelmatigheid der aangewende middelen overtuigd, om niet krachtig op den ingeslagen weg voort te gaan. Waar hooge regten of verbodswetten den handel der Nederlanders niet genoeg afbreuk deden, daar sloeg men tot gewelddadigheden over, legde beslag op hunne schepen en

¹ Reeds in 1599 had FRANÇOIS VAN AERSSEN groote moeite om een invoerverbod van Nederlandsche wollen stoffen in Frankrijk tegen te houden. *Lettres et négociations de Paul Choart, seigneur de Buzanval, et de François d'Aerssen publiées par G. G. VREEDE*, Leide 1846, p. 71. Zie ook GOURAUD, *hist. de la polit. comm. de la France*, I. p. 170, 193.

goederen ¹ of verklaarde hun den oorlog, ten einde hun nog grooter schade toe te brengen. Het uitbarsten van den krijg met Cromwell in 1652 en met Karel II in 1665 had zijnen grond bijna geheel in het streven der Engelschen om het overwigt der Republiek ter zee te breken en in hun eigen voordeel haar bloei te verstooren, en de gezamenlijke aanval van Frankrijk en Engeland in 1672, hoezeer hoofdzakelijk door de veroveringszucht van Lodewijk XIV uitgelokt, vond in beider handelsbelangen geen geringen steun.

Welke middelen konden de Vereenigde Gewesten aanwenden, om die stelselmatige pogingen tot ondermijning hunner welvaart te keer te gaan? Was de krijg eenmaal uitgebarsten, dan was het antwoord niet moeilijk: geweld moest met geweld gekeerd worden, en zoowel de zeeslagen van Tromp en de Ruyter als later de veldslagen van Willem III leveren het bewijs, dat men tegen geen offer opzag waar de onafhankelijkheid en de eer van het vaderland op het spel stonden. Wat echter te doen, zoolang het bij differentiële lasten, hooge regten en verbodswetten bleef? Zou men den meer en meer gevaarlijken mededinger met de wapenen in de vuist dwingen om tot het stelsel van handelsvrijheid terug te keeren? Daartoe bestond in de Republiek niet de minste neiging. De partij, die zich in het begin der zeventiende eeuw tegen het twaalfjarig bestand verzette, omdat de oorlog de uitbreiding van den handel op Amerika begunstigde en zijne voordeelen verdubbelde, was steeds kleiner en zwakker geworden, naarmate meer geregelde handelsbetrekkingen de vroegere vaarten op avontuur vervangen hadden. Vrede werd toen de hoofdvoorwaarde voor den bloei der scheepvaart, zucht tot uitbreiding van hun grondgebied hebben de Vereenigde Gewesten nimmer gevoeld, en men begreep dus volkomen dat men in een zekrijg slechts verliezen en in een landkrijg niets winnen kon.² Den vrede zoolang mogelijk te bewaren, was een der staatsmaximen van Johan de Witt.

¹ Zie vooral BERG, de réfugiés bl. 95, 96, 101 v.

² Vgl. LASPEYRES, p. 60 en de geschriften aldaar aangehaald in noot 188. Zie ook p. 79. DE LA COURT, Aanwijzing, bl. 243 vv.

Zou men dan de handelwijze van Frankrijk en Engeland volgen, hunne waren insgelijks door hooge regten weren en hunne scheepvaart belemmeren door begunstiging der nationale vlag? Er waren er enkelen, die dit aanraadden; maar algemeen was de overtuiging, dat dit middel meer schaden moest dan het baten kon.¹ Door de vreemde waren duurder te maken of uit te sluiten, deed men zijn eigen handel en vrachtvaart afbreuk; en het geringe getal vreemde schepen, die de Nederlandsche havens bezochten, woog niet op tegen de talrijke Nederlandsche bodems, die elders hunne lading bragten of hunne diensten kwamen aanbieden. Represailles konden slechts verbitteren en tot uitbreiding en verscherping der verbodswetten leiden. Alleen als tijdelijke maatregelen, als middelen om tot nadenken te brengen of den indruk van vriendschappelijke doch ernstige vertoogen te verhoogen, konden zij welligt een gunstigen invloed uitoefenen. Bij het uitbreken van den eersten en van den tweeden Engelschen oorlog werd dan ook terstond de invoer van alle Engelsche waren verboden; doch naauwelijks was de vrede gesloten, of het verbod werd weder ingetrokken. Bij den vrede van Breda in 1667 verkreeg de Republiek in zooverre eene verzachting der Navigatie-akte, dat voortaan alle goederen, die uit Duitschland langs den Rijn naar zee werden gevoerd, als Hollandsche producten beschouwd zouden worden en dus met Hollandsche schepen in Engeland zouden mogen worden aangebragt. Met betrekking tot Frankrijk bepaalde men zich aanvankelijk tot vertoogen en onderhandelingen. Men droeg den gezant te Parijs op, den koning onder het oog te brengen² dat de vroegere tractaten, met Hendrik IV en Lodewijk XIII gesloten, uitdrukkelijk de vergunning voor de wederzijdsche onderdanen inhielden om alle goederen in- en uit te voeren; dat daarvan wel die goede-

¹ Zie bij LASPEYRES, p, 137 vv., 169 v. den inhoud van eenige vlugschriften betrekkelijk dit onderwerp, waarop ik in het volgende hoofdstuk terugkom. — Een blijk van den afkeer, dien de Antwerpsche kooplieden reeds vroeger van represailles hadden, geeft AREND, algem. gesch. des vaderl. II, vierde stuk, bl. 176.

² Resol. v. Holland, 11 Dec. 1648, bl. 831—837.

ren waren uitgesloten, waarin het verboden was handel te drijven, doch dat zulk een verbod natuurlijk evenzeer de onderdanen als de vreemdelingen betrof. Men trachtte de gronden te ontzenuwen, waarop de Fransche lakenwevers op het verbod van invoer van Hollandsche en Engelsche wollen en zijden stoffen aandrongen. Tegen de mogelijkheid van verval der Fransche industrie werd de zekerheid van vermindering der opbrengst van de inkomende en uitgaande regten overgesteld. De vrees voor uitvoer van groote hoeveelheden gouden en zilveren munten werd weerlegd door de opmerking dat die uitvoer reeds verboden was, dat de prijs der in Frankrijk verkochte goederen gewoonlijk per wissel werd overgemaakt, en dat, zoo er niettemin heimelijk geld werd uitgevoerd, dat geenszins aan den handel maar deels aan de winzucht dergenen, die op den prijs der edele metalen speculeerden, deels en vooral aan de talrijke legers te wijten was, die de koning in tijd van oorlog buiten zijne grenzen onderhield.¹ Eindelijk werd het beroep op het verbod van invoer van vreemd laken in de Vereenigde Gewesten niet geldig genoemd, daar dit wel op Engelsch maar geenszins op Fransch laken sloeg, dat ten allen tijde, zoowel geleverd als ongeleverd, vrij en onbellemerd was toegelaten.² Zulke argumenten waren intuschen weinig geschikt om op de Fransche staatslieden indruk te maken. Toen zij in 1655 op den ingeslagen weg een groote schrede voorwaarts deden, door het zware tonnegeld op alle buitenlandsche schepen te leggen, was men niettemin reeds begonnen over een „Tractaet van vriendschap, Confoederatie, Navigatie, Commerce ende Marine” te onderhandelen, hetwelk in 1662 tot stand kwam en de bepaling inhield, dat er tusschen beide landen volkomene handelsvrijheid zou bestaan en dat de wederzijdsche on-

¹ Het is vreemd dat men den koning niet onder het oog bracht dat de Hollanders in Frankrijk veel meer kochten dan verkochten, zoodat de balans ten slotte in zijn voordeel was. BERG, *réfugiés*, bl. 102 vv.

² De plakkaten maakten echter geen onderscheid maar verboden alle buitenlands bereide en geleverde lakenen.

derdanen bij in- en uitvoer betalen zouden „de gewoone-lijke ende andere Rechten, die by sijne Majesteyt ende sijne Successeuren, ofte door de gemelde Heeren Staten Generael in de Landen onder haer gehoorsaemheydt in Europa zijn opgesteldt, sonder dat de voorschreve Onderdanen van des eens ofte des anders zijde sullen gehouden wesen te betalen, meerder ofte andere rechten, lasten, Thollen ofte eenigerhande andere Impositien op hare Persoonen, Goederen, Waren, Schepen ofte Scheepsvrachten, directelijck ofte indirectelijck, onder wat naem, tytel ofte pretext het oock soude mogen wesen, als die dewelcke betaeldt werden bij des eens ende des anders eygene ende natuyrlijke Onderdanen.”¹ Hoe fraai dit klonk, het liet echter aan de Fransche regering met betrekking tot hooge regten en verbodswetten eene vrijheid, waarvan Colbert weldra een voor de Republiek zeer nadeelig gebruik maakte; en ten opzichte van het tonnegeld, waaromtrent het traktaat zweeg, hield een afzonderlijk artikel de bepaling in dat het, niettegenstaande de daarbij aangenomene „egualiteyt ten reguarde van des eens des anders Geallieerdens Onderdanen met de Ingeboornen in het stuck van de Rechten, Lasten ende Belastingen,” in stand zou blijven „ten ware dat sijne Majesteyt op de remonstrantien die hem hier namaals van wege de gemelde Heeren Staten moghten werden gedaen, in 't examineren der selver, met die groote genegentheyt, daer mede sijne Majesteyt haer belieft te vereeren, anders quame te disponeren.” Niettemin zou het voortaan slechts eenmaal, bij de uitlading, en van schepen, met zout geladen, slechts voor de helft gevorderd worden. Toen de Staten-Generaal echter spoedig inzaggen dat de hoop op afschaffing of wijziging van het tonnegeld, die hen genoopt had er op aan te dringen dat die belasting in het traktaat niet genoemd zou worden, geheel ijdel was en men integendeel in Frankrijk voortging het tonnegeld zoowel bij in- als bij uitvoer te heffen en de Nederlandsche kooplieden op velerlei wijze te kwellen en te benadeelen,²

¹ Recueil van de tractaten, n°. 36, art. 20.

² BERG, de réfugiés bl. 129. Zie bij WAGENAAR, vad. hist. XIII. bl. 24 vv. de gronden, van de zijde der Staten in 1661 tegen het vatgeld aangevoerd.

besloten zij te beproeven den Franschen vorst door represailles tot andere gedachten te brengen en legden in 1663 insgelijks een tonnegeld van vijftig stuivers per last op elk Fransch schip dat uit eene Nederlandsche haven werd uitgeklaard.¹ Deze maatregel had echter geenszins de gewenschte uitwerking; het bezwaar was grooter voor de Nederlandsche kooplieden, die in Fransche waren handel dreven, dan voor de weinige Fransche schippers, die de producten van hun land herwaarts bragten. Het verdient opmerking dat de Admiraliteit te Amsterdam, waar men er steeds op uit was alle handelsbelemmeringen zooveel mogelijk uit den weg te ruimen, terstond aan de nieuwe belasting den zachtsten vorm gaf door vijftig Fransche en dus slechts twee en veertig Hollandsche stuivers te vorderen. Toen de andere Admiraliteiten daarvan kennis kregen en deswegens klagten in de Staten-Generaal inbragten, werd de Amsterdamsche praktijk algemeen gemaakt.² Colbert ging inmiddels voort met de uitbreiding zijner maatregelen tot opheffing en begunstiging der nationale industrie. Jaren lang beproefden de Neder-

1 Recueil van Zeezaaken, I. f. 384. LASPEYRES maakt hiervan geen melding. De merkwaardige considerans luidt: „De Staaten Generaal — — — — doen te weten: Dat Wij, om des te meer te vorderen en te cultiveeren de mutucele Schipvaart en Commerce per Zee met de nabuyrige Rijken en Landen, Onse Vrunden en Geallieerden, met goede insichten hebben aangesien en toegelaaten, dat der selver Scheepen, deese Landen bevaarende, niet hooger of anders zijn belast en bezwaart geworden, als die van Onse Onderzaten selve; vertrouwende en verwaghtende, dat de Scheepen, toebehoorende de goede Ingezetenen deeser Landen, in dier voegen oock wederom door anderen getracteert en bejeegent souden worden. Edogh, dat Wij tot ons leetweesen het contrarie verneemende, en dat de Scheepen hier te Lande t' huys behoorende, speciaalijk in Vranckrijk in hare Trafficque niet en werden geadmitteert, sonder te moeten betaalen vyftigh stuyvers per Vat, en half geldt ten opsichte van de Scheepen met Zout gelaaden wordende, daer van de Scheepen aldaer t' huys behoorende, worden geëximeert, die over sulcks voor de Scheepen deeser Lande in de aflaadinge worden geprefereert, tot merckelijcke prejudiciale inegaliteyt tusschen de Ingezetenen van het voorschreeve Rijk van Vranckrijk en die van deesen Staat in het stuck van de Navigatie, omme waer inne te voorsien, en voor soo veel in Ons is, de schade en bezwaarnisse, dewelcke door soodanige desavantageuse inegaliteyt, Onse goede Ingezetenen koomen te lyden, te voorkomen. Soo ist” enz. Dat dit tonnegeld tot 1672 bleef bestaan, blijkt uit WAGENAAR, vaderl. hist. XIV. bl. 99.

² Recueil van Zeezaaken, II. f. 61.

landsche gezanten aan het Fransche hof langs verschillende wegen de intrekking der verbodswetten of de verlaging der inkomende regten te verkrijgen. Te vergeefs stelden zij in een helder licht, dat onbelemmerde handelsvrijheid het beste middel was om de inwoners van verschillende landen in de gelegenheid te stellen, op de ruimste schaal en op de goedkoopste wijze in al hunne behoeften te voorzien en tevens voor hunne eigene producten de voordeeligste markt te vinden.¹ Te vergeefs dreigden zij met eên verbod van invoer der voornaamste Fransche goederen. Colbert was niet ontvankelijk voor diergelijke staathuishoudkundige redeneringen, waarachter zijns inziens het eigenbelang zich verschool, en hij wist zeer goed dat de producten van zijn land voor het grootste gedeelte slechts naar de Vereenigde Gewesten werden gevoerd, om van daar weder naar de kusten der Oostzee en andere streken gebragt te worden, zoodat een verbod van invoer geen ander gevolg kon hebben dan een tijdelijke belemmering, die eerlang door den directen handel tusschen Frankrijk en de landen, die zijne voortbrengselen behoeften, meer dan opgewogen zou worden. Eerst toen alle vreedzame middelen om de Fransche regering tot inschikkelijkheid te bewegen waren uitgeput, gingen de Staten tot maatregelen van represaille over en vaardigden in Januarij 1671 twee plakkaten uit, waarbij de invoer van brandewijn en gedestilleerd verboden en de handel in Fransche manufacturen „de welcke tot Kleedinge, Cieraet of Ameublementen souden kunnen dienen,” zeer belemmerd en zwaar belast werd.² Colbert antwoordde door hooge regten te leggen op den invoer van pekelharing, bokking en specerijen met Hollandsche schepen of voor rekening van Hollanders. De Staten verboden daarop in November den invoer van alle Fransche

¹ Hoogst merkwaardig is in dit opzigt de *Mémoire de M. de Groot à Louis XIV.* Paris 10 Oct. 1670, bij MIGNET, négociations relatives à la succession d'Espagne, III. p. 622. Zie de voornaamste zinsneden daaruit hierachter, hoofdstuk IV § 2.

² Gr. Pl. B. III. bl. 264 vv. Met het laatste zouden zich in de groote steden slechts zes, in de kleine steden drie personen mogen bezig houden, die de vergunning daartoe met *f* 1000 en *f* 500 zouden moeten betalen. Bovendien waren de inkomende regten zeer verhoogd.

koele wijnen, azijnen, kanefassen, papier en kastanjes. Weenige maanden later trok Lodewijk XIV het zwaard en verklaarde, te gelijk met Engeland, Munster en Bremen, den oorlog aan de Republiek.

Het overwigt der Nederlanders ter zee en de ongestoorde betrekkingen met de Scandinavische rijken en Rusland vergunden hun inmiddels den handel met onderscheidene landen, inzonderheid met het noorden en met West-Indië, voort te zetten; doch het gemis van Fransche producten werd daarbij weldra zoo levendig gevoeld, dat de Staten-Generaal reeds den 9 October 1674 hunne verboden van invoer introkken en het handelsverkeer met Frankrijk op den vorigen voet herstelden.¹ De Amsterdammers, hiermede nog niet tevreden, beproefden in de volgende maand, doch naar het schijnt te vergeefs, de opheffing der bijkans met verbod gelijkstaande bepalingen omtrent den invoer en verkoop van Fransche manufacturen te verkrijgen.² Het kwam bij deze gelegenheid

¹ Gr. Pl. B. III. bl. 290.

² Resol. v. Holland, 24 Nov. 1674, bl. 649: „De Heeren Gedeputeerden der Stad Amsterdam, hebben door expresse last van de Heeren haare Principaalen ter Vergaderinge gerepresenteert, dat alhoewel bij verscheiden Placaaten teegens het debiteeren van Fransche Manufacturen hier te Lande gedaan emanieren, getragt is de inlandsche Manufacturen te beneficieren, en de nitlandsche Manufacturen te verbannen, op vast presuppoost, dat alle de sortementen tot de consumptie en Commercie noodig, soo goed en soo goedkoop hier te Lande als ergens gemaakt konden werden; egter by ervaaringe bevonden was, dat door middel van het voorsz. verbod, de inlandsche Manufacturen niet alleen niet van belang zyn gevordert, maar wel ter contrarie, dat de Traficque soodanig was geincommodeert, en gediverteert, dat niet alleen den handel met de overige Walsche en Vlaamsche Steeden onder de gehoorsaamheid van Spagne staande, ter saake van de viciniteit met de Franschen voor het meerendeel was belet en afgebrooken, maar ook occasie gegeven, dat de Goederen die met groot profyt voor deese Provincie, en de goede Ingezeetenen van dien, herwaards gebragt, opgemaakt, en weeder uitgescheept pleegen te werden, door andere Weegen, en specialyk over Oostende, buiten 's Lands na Oosten en Westen waaren versonden, in voegen, dat ook de Koopluiden hier te Lande woonende, genecessiteert waaren geworden haar tot onderhoud van haare Negotie en Correspondentie, met dat middel te behelpen, tot groot nadeel van het inkomende en uitgaande Regt, irreparable Schaade van vele Menschen, behalve dat ook bevonden was, dat verscheiden soorten van Manufacturen die tot voortsettinge van den Handel, en beeter debit van de inlandsche, noodsaakelyk wierden vereischt of niet, of ten minsten niet in sulken quantiteit gemaakt konden werden, als wel tot onderhoud

scherp uit, hoezeer de door de fabrikanten gewenschte uitsluiting van vreemde waren tegen het belang der kooplieden indruischte. Men had beweerd dat de binnenlandsche industrie volkomen in staat was om in de behoefte aan manufacturen voor uitvoer te voorzien, of zich althans, door de belemmering van den invoer gebaat, spoedig tot die hoogte verheffen zou. De uitkomst had volgens de Amsterdammers geenszins aan die verwachting beantwoord en de handel had door de uitsluiting der buitenlandsche waren meer geleden dan de fabrieksnijverheid er voordeel van getrokken had.

De vrede van Nijmegen, die in 1678 voor een tiental jaren aan de vijandelijkheden tusschen Frankrijk en de Republiek een einde maakte, ging gepaard met een handelsverdrag, waarbij het vrije verkeer hersteld, het Fransche tarief van 1667 door het vorige van 1664 vervangen en het vatgeld op den voet van het traktaat van 1662 teruggebracht werd.¹

Wij zien derhalve dat de Vereenigde Gewesten zich geenszins door het voorbeeld van Frankrijk en Engeland hebben laten verleiden om insgelijks de nationale scheepvaart en industrie door verbodswetten en hooge regten te beschermen. Het belang der vrijheid van in- en uitvoer bleef op den voorgrond staan. De represaille-maatregelen, waartoe men slechts noode overging, duurden zoo kort mogelijk. Zelfs te midden van den krijg liet men den invoer van vijandelijke waren toe; en wanneer men, ten einde in de behoefte aan matrozen voor de oorlogschepen te voorzien, het uitzeilen van koopvaarders tijdelijk verboden had, dan haastte men zich zoo spoedig mogelijk de vaart weder open te stellen „ter voorkoming van alle diversie van Commercie uit de Vereenigde Nederlanden, en om zoo doenlyk te beletten, dat geen

van den Handel wierde gerequireert; meenende oversulks, dat de saake van nu af aan ter Generaliteit daar heenen gedirigeert behoorde te werden, dat het voorsz. verbod van de Fransche Manufacturen, hetwelk maar voor een jaar is geconsenteert, met de expiratie van het selve jaar weeder gediscinueert, en den Handel, vrijen in- en uitvoer, als voor deesen, weeder opengesteld mooge werden.” Vgl. voor latere pogingen van Amsterdam tot verzachting der nadeelen, die de krijg voor den handel opleverde: LASPEYRES, p. 170, 173.

¹ Recueil van de Tractaten n°. 56.

vreemde personen door indirecte middelen, gedurende het generale verbod, zich daarvan zouden komen te prevaleren.”¹

Bij zooveel zorg voor handel en scheepvaart bij zooveel afkeer van alles wat den invoer of den uitvoer belemmeren kon, kan het niet bevreemden dat de invordering der regten op eene zeer eenvoudige en voor den koopman gemakkelijke wijze plaats greep.² De aangifte van hoeveelheid of waarde werd geheel aan hem overgelaten. Het onderzoek der cherschers of commiezen geschiedde maar eens, hetzij aan den boom, wanneer de goederen in ligterschepen of op schuiten werden overgeladen, hetzij voor het pakhuis, wanneer het schip, gelijk te Rotterdam, aldaar voor den wal kon gaan liggen. Bij vermoeden van bedrog, mogten de cherschers de opening der vaten, balen, kisten of pakken vorderen, doch onder verpligting van zelven schadevergoeding te geven, ingeval het bleek dat het vermoeden ongegrond was geweest. Met betrekking tot alle goederen, naar de waarde belast, hadden zij het regt van benadering, doch alleen onder voorwaarde van contante betaling met een zesde verhooging. Er was uitdrukkelijk voorgeschreven dat het onderzoek „zonder vexatie en met den meesten spoed” moest plaats grijpen. Alle op dit punt uitgevaardigde plakaten dragen het kenmerk van naauwlettenden schroom om de belangen des handels te kwetsen. Veel liever dan dezen aan banden te leggen of te belemmeren, getroostte men zich eene geringere opbrengst en zelfs de mogelijkheid van ontduiking der regten. De straffen tegen overtreding der voorschriften vastgesteld waren zacht, de geldboeten gering, de gelegenheid tot voorkoming van een proces door afkoop gemakkelijk, de processen zelven eenvoudig en kort. Van oudsher gold het beginsel dat de Convoijen en Licenten uit een geheel ander oogpunt beschouwd moesten worden dan de ge-

¹ BERG, de réfugiés, bl. 143 v.

² Het plakkaat v. 13 Mei 1518 „op 't stuck vande Thollen” schreef reeds voor dat de tollenaars „niet mogen exigieren noch eysschen van den Koopluyden meer dan 't recht van onsen Thollen, noch eenich belet of molestatie doen, noch oock yemant qualijk toe spreekken noch injurieren, met woorden noch met feyten.” Gr. Pl. B. I. bl. 1545.

wone belastingen, en volstrekt niet aan eene even strenge regtspleging moesten onderworpen zijn.¹ Men vond dan ook in de voornaamste havensteden der Vereenigde Gewesten noch die lastige en tijdroovende formaliteiten noch die menigte ambtenaren, die de toepassing van het beschermend stelsel onvermijdelijk na zich sleept. In Amsterdam is het getal cherchers nooit tot dertig geklommen, en te Rotterdam bedroeg het niet veel meer dan tien.²

Het was intusschen niet alleen wijze voorzorg, waaraan de handel zijn betrekkelijke vrijheid bij in- en uitvoer in vergelijking met andere landen te danken had. Het gemis van eenheid en kracht bij de algemeene regering en de onderlinge ijverzucht der provinciën en steden droegen daartoe niet minder bij. De vijf Admiraliteits-collegiën, wier inkomsten in de opbrengst der tolregten bestonden, wedijverden met elkander om door voorkomende en gemakkelijke behandeling de vreemde koopvaardij-schepen uit te lokken bij voorkeur in hunne havens binnen te vallen, en de steden, niet minder naijverig op elkanders bloei en steeds er op uit om elkander de loef af te steken, misbruikten niet zelden hare magt om ten gunste van hare ingezetenen de uitvoering der plakkatens te bemoeijelijken of te beletten, hetgeen haar des te gemakkelijker viel, daar zij op de zamenstelling der Admiraliteits-collegiën, voor zooverre deze binnen hare muren gevestigd waren, grooten invloed uitoefenden. Ook was het in dit opzigt een gewigtige omstandigheid dat de inkomende en uitgaande regten tot 1687 niet, gelijk de meeste overige belastingen, verpacht maar bij collecte geheven werden,³

¹ Volgens VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *Engelant* § 7, had Filips de Goede reeds in de vijftiende eeuw aan de Engelschen het privilegie verleend, dat de goederen, die zij bij de tollens verzuimd hadden behoort op te geven, niet verbeurd verklaard mogten worden, mits er geen opzettelijk bedrog gepleegd ware.

² (J. SCHELTEMA) Verhandeling over den geest van het plakkaat van 1725, Amst. 1816 bl. 20 vv. SICKENGA, bl. 120 vv., 237 vv. Zie voorts de plakkatens. In 1688 werd bepaald dat de aangifte der goederen moest geschieden naar de *el* van 's Gravenhage en het *gewicht* van Amsterdam. *Recueil* II. bl. 105.

³ SICKENGA, bl. 127. Alleen is in 1631, doch slechts tijdelijk en voor één vierde, de jaarlijksche opbrengst verpacht, hetgeen in Holland en Zeeland, en vooral te Amsterdam, groot misnoegen verwekte. WAGENAAR, vaderl. hist. XI. bl. 263.

zoodat niemand een regtstreeksch belang bij de opbrengst had, wanneer de Admiraliteiten althans zich daarom niet bekommerden. In 1667 antwoordde JOHAN DE WITT aan VAN BEUNINGEN, destijds gezant in Frankrijk, die de vrees had geuit dat de Vereenigde Gewesten tegen de Fransche verbodswetten maatregelen van retorsie zouden moeten nemen, dat zulks „van diffieiele exsecutie zoude wesen, mits de diversiteyt van de Collegien ter Admiraliteit, die de eene tegen de andere ligtelyk de hand wat ligten, om de nering en het debiet in den haren te trekken, gelyk, God betert, ook in 't regard van de Engelsche manufacturen, die zoo strictelyk verboden zijn,¹ dagelyks niet dan al te veel geschiet.”² Een plakkaat van 17 April 1675 drong ernstig op de handhaving der bestaande verordeningen aan „nademael bij experientie bevonden wort, dat in de Steden, op het executeren van haar Hoogh Mog. Placaten, so over ontdeckinge van frauden als anders, tusschen de Magistraten, ende d' Officieren van de Convoyen ende Licenten vele dis-gunsten ontstaen: Dat mede de selve Officieren door die van de Militie ende anderen in dienst van de Generaliteyt zijnde, bij wylen de handt soodanigh niet en werdt gheboden als den dienst van 't Landt wel vereyscht.”³ Waar zoowel bij de steden als bij de Admiraliteiten een diergelijke geest heerschte, daar moest de sluikhandel wel op groote schaal plaats grijpen, te meer daar de menigvuldige waterwegen en eilanden en de onvoldoende bewaking der kust het uiterst gemakkelijk maakten om koopwaren heimelijk binnen te brengen of uit te

¹ Wegens den tweeden oorlog met Engeland.

² Brieven van JOHAN DE WITT, II. bl. 260, 424. Vgl. M. SCHOOCKII *Belgium federatum*, l. VI. c. 11 p. 154: „Quamvis fatendum sit circa haec et similia decreta (n. verboden van in- en uitvoer), per conniventiam saepius dispensatum fuisse.” Later teekende VAN ZURCK in zijn *Codex Batavus* (in voce *Papieren*) bij de vermelding van het verbod van invoer van *vloeiende en ondeugende witte papieren* van 1530 aan: „Dat zulks in dit Land van zulk een vrije Commerce buiten gebrnik is, consteert.” Zie ook DE LA COURT, *Aanwijzing* bl. 94.

³ Gr. Pl. Boek II. bl. 1258. Vgl. *Recueil van Zeezaaken* II. bl. 375 (1685). Zoo klaagde ook TOLLENAER (zie hoofdst. IV § 1) in 1672 dat men de verbodswetten noch gedurende den vorigen Engelschen oorlog noch gedurende dezen be hoorlijk excuteerde maar integendeel „in faueur van eenige baetsoeckende kooplydens ende Winckeliers — — genoeghsaem conniveerde.” *Remonstrantie* bl. 9.

voeren. Vooral aan de Brabandsche grenzen was de smokkelhandel zulk een gewoon en weinig gevaarlijk beroep, dat de Amsterdamsche en Rotterdamsche kooplieden alles wat zij begeerden in hunne pakhuizen konden krijgen, tegen eene premie van anderhalf of twee percent voor de smokkelaars.¹ In 1686 leidde de ontdekking van ergerlijke misbruiken bij de heffing der tolregten tot het gevangen zetten en in staat van beschuldiging stellen van eenige cherchers te Rotterdam. Het bleek uit het ingestelde onderzoek dat bedrog en omkoopning aan de orde van den dag waren, dat zoowel te Amsterdam als te Rotterdam maar vooral in Zeeland op groote schaal en bijna schaamteloos gesloken werd, en dat de commiezen zich de afkeuring hunner superieuren en den haat der stedelijke magistraten op den hals haalden, wanneer zij naauwgezet hun pligt betrachtten.² De schuldigen werden destijds gestreng gestraft, doch de wortels van het kwaad zaten te diep en te vast, dan dat het mogelijk zou zijn geweest het bij den bestaanden regeringsvorm uit te roeijen.

Het is niet te ontkennen dat zulk een toestand een ongunstigen invloed moest uitoefenen op de zedelijkheid der natie. De Nederlandsche koopman, in het buitenland om zijne eerlijkheid en goede trouw beroemd en gezocht,³ zag zich bijkans verplicht een bedrieger te worden, zoo hij zich niet door minder naauwlettende mededingers van de baan wilde laten dringen. Inderdaad kan het niet bewimpeld worden dat de Hollanders en Zeeuwen over het geheel smokkelaars waren op groote schaal, die dit bedrijf niet slechts met uitstekend gevolg op de kusten van Spanje en Portugal, van Noord- en Zuid-Amerika, maar zelfs in hun eigen vaderland uitoefenden. De politieke vlugschriften, die tegen de op dat punt heerschende losbandigheid te velde trokken,

¹ SICKENGA, bl. 130.

² WAGENAAR, Vaderl. historie; XV. bl. 326 vv. Zie ook Mr. D. de aloude vrijheid van handel enz. bl. 138, 141 vv.

³ Zie o. a. bij BERG, de réfugiés bl. 146, de lofspraak van SOULVESTRE, waar hij spreekt van de handelsbetrokkingen der Nederlanders met de Fransche kolonisten in Amerika. „Ceux-ci aimaient leur rondeur dans les transactions, leur probité sans phrases, leur sincère loyauté.”

bragten niet zelden de vernuftige kunstgrepen aan het licht, tot ontduiking van het toezigt der ambtenaren aangewend. Nu eens verzekerde men dat een zoogenaamden prijs, in tijd van oorlog zegevierend binnengebragt, niet anders was dan een Zeeuwsch schip, met verbodene waren bevracht, waarvan de eigenaars met den gewaanden kaper in de beste verstandhouding stonden; dan weder dat aan een lading Portugesch wijn niets anders Portugeesch was dan de vaten en de merken, terwijl de inhoud uit verboden Franschen wijn bestond. Amsterdam, dat altijd het krachtigst voor vrijheid van handel ijverde, stond ook hierin op den voorgrond.¹ Wij mogen echter bij de beoordeeling van diergelijke praktijken niet vergeten, dat de regenten met opzet de hand voor de oogen hielden en zich gaarne lieten bedriegen, zoo de handel maar bloeide en de steden toenamen in welvaart en bevolking. Zonder handel kon de Republiek, zonder vrijheid de handel niet bestaan. Laat ons, ter wille van de verdiensten onzer voorouders in de handhaving van dit groote beginsel, een zacht oordeel vellen over hunne pogingen om de bezwaren weg te nemen, die allengs door de steeds hooger opgevoerde regten hunnen handel en hunne scheepvaart begonnen te drukken.

§ 4. *De graanpolitiek.*

De voortdurende en sterke behoefte aan levensmiddelen, gepaard met de wisselvalligheid van den oogst, heeft bijna overal en ten allen tijde den wensch doen opkomen dat de regering den graanhandel regelen zou. Was het brood duur, men schreef dat toe aan de onbelemmerde vrijheid van uitvoer of aan de willekeur van opkoozers, die niet alleen door voorschotten aan de landbouwers den oogst voor een spotprijs in hunne handen wisten te krijgen, maar daar-

¹ LASPEYRES, p. 139. Vgl. p. 113, 163, 169, 182, 225, 227, 243, 283. In den hevigen pamfletten-strijd over het door Amsterdam in 1780 heimelijk met Noord-Amerika gesloten handelsverdrag, wordt van deze omstandigheid niet weinig partij getrokken om te bewijzen, dat die stad uitsluitend door baatzucht, geenszins door vaderlandsliefde gedreven werd. Ibid. 181.

voor bovendien ten gevolge van onderlingen afspraak een buitensporigen prijs vorderden. Men verlangde dat de regering den uitvoer verbieden, den woekerhandel in granen bestraffen, de boeren tegen de kwade praktijken van listige geldschieters beschermen, de burgers van de prijsverhoogende mededinging der vreemde kooplieden ontslaan en in tijden van overvloed een voorraad tegen jaren van misgewas verzamelen zou. Van daar reeds sedert den tijd van Karel den Groote in westelijk Europa eene reeks van maatregelen, bestemd om gebrek en hongersnood te voorkomen of te bestrijden,¹ die wel voor het grootste gedeelte doelloos of schadelijk waren maar toch nu en dan een heilzamen invloed uitoefenden tot stuiting van kunstmatige monopolieën, zoolang de gebrekkige toestand der middelen van gemeenschap en vervoer nog geen voldoende mededinging toeliet. Door de algemeene stijging der prijzen in Duitschland in de eerste helft der zestiende eeuw, hoofdzakelijk het gevolg van de ruime opbrengst der aldaar aanwezige zilvermijnen,² werd het verlangen naar regeringstusschenkomst op nieuw aangewakkerd; te meer daar LUTHER en op zijn voetspoor de meeste Deutsche hervormers den handel veel minder waardeerden dan den landbouw en de handwerksnijverheid, en in de meeste kooplieden slechts baatzuchtige bedriegers zagen, die zich ten koste hunner medeburgers zochten te verrijken.³ Verboden van uitvoer, regeling van koop en verkoop, vaststelling der prijzen en regeringspakhuizen waren aan de orde van den dag; en de Deutsche geleerden hebben niet alleen destijds die maatregelen gebillijkt maar zijn tot het laatst der achttiende eeuw daarmede voortgegaan, niettegenstaande de ontwikkeling van het handelsverkeer er allengs elken grond van wegnam.⁴

¹ WAITZ, deutsche Verfassungsgeschichte, IV. p. 40. KAUTZ, p. 221.

² Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik, herausgeg. von B. HILDEBRAND, 1864 p. 165 v.

³ H. WISKEMANN, Darstellung der in Deutschland zur Zeit der Reformation herrschenden nationalökonomischen Ansichten. Leipzig 1861, p. 49, 138.

⁴ G. SCHMOLLER, zur Geschichte der national-ökonomischen Ansichten in Deutschland, in het *Zeitschrift für die gesammte Staatsw.* 1860, p. 529—654.

Ook in de Nederlanden bestonden dezelfde vooroordeelen. Reeds in de middeleeuwen had de regering een en andermaal een verbod van uitvoer uitgevaardigd, en zelfs het beroemd handelstraktaat met Engeland van 1496, dat overigens het beginsel der handelsvrijheid in de ruimste opvatting huldigde, had daartoe over en weder volkomene vrijheid gelaten.¹ Inmiddels legde Amsterdam zich meer en meer op den graanhandel toe en streefde er naar de stapelplaats te worden, waar men zich ten allen tijde van een genoegzamen voorraad kon voorzien. Dat vrijheid van in- en uitvoer daartoe onmisbaar was, werd te Amsterdam reeds vroeg en levendig gevoeld; en van daar sedert het laatst der middeleeuwen een dikwerf heftige strijd tusschen de landsregering, die nu en dan door de publieke opinie en hare eigene vooroordeelen genoopt werd den graanhandel te regelen, en de groote koopstad, die in elke belemmering van dien handel een hinderpaal zag voor haren bloei. Krachtig heeft deze behoefte van Amsterdam aan vrijen in- en uitvoer van graan er toe bijgedragen om de Staten van Holland, waarin het natuurlijk wegens zijne talrijke bevolking, zijne uitgestrekte handelsbetrekkingen en zijn grooten bloei een overwegenden invloed uitoefende, in hunne beginselen betrekkelijk de vrijheid des handels te versterken. Uiterst gunstig was het bovendien, dat in Noord-Nederland noch hetzelfde gebrek aan voldoende middelen van gemeenschap en vervoer noch hetzelfde vooroordeel tegen den koophandel als middel van bestaan werd aangetroffen, dat in Duitschland tot zooveel gegronde of ongegronde dwangmaatregelen aanleiding gaf. Meer dan eenige andere streek van westelijk Europa door rivieren en kanalen doorsneden, die de verschillende deelen des lands met elkander en met Duitschland in verbinding bragten, terwijl de uitgestrekte kusten van de Noord- en de Zuiderzee, die al de gewesten bespoelden, den toevoer van binnen- en buitenlandsch graan overal

ROSCHER, die deutsche Nationalökonomik an der Gränzscheide des 16ten und 17ten Jahrhunderts, in de Abhandl. der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, philol. histor. Classe IV. n°. 3, 1862, p. 282, 297 vv., 322.

¹ Bl. 59.

gemakkelijk maakten, was Noord-Nederland reeds vroeg van de meeste bezwaren bevrijd, die bij eene dunne bevolking en een lagen trap van maatschappelijke ontwikkeling den vrijen graanhandel beletten zijn zegenrijken invloed uit te oefenen.¹ Er was dus minder aanleiding om regeringstus-schenkomst noodig te achten, noch uit een economisch noch zelfs uit een zedelijk oogpunt; want de miskennis des handels, waaraan de Duitsche reformatoren zich schuldig maakten, was in het bijna uitsluitend door handel bloeiende en door kooplieden geregeerde Holland ondenkbaar en werd ook evenmin door ERASMUS als door CALVIJN gedeeld, wiens leer aldaar na de omwenteling bovendreef.² Met betrekking tot de graanpolitiek vinden wij dien ten gevolge in Noord-Nederland van het begin der zestiende tot het laatst der achttiende eeuw, naast dezelfde volksvooroordeelen die overal gegolden hebben en nog heden ten dage in veel landen grooten invloed uitoefenen, meer voorzigtigheid en minder dwang bij de regering en een voortdurend streven naar vrijheid bij den handelsstand.

Er bestaat intusschen in dit opzigt een belangrijk verschil tusschen de periode vóór de omwenteling, toen de Staten nog de nederige onderdanen waren van vorsten als KAREL V en FILIPS II, en de periode van de Republiek. Onder beide vorsten werd niet slechts herhaaldelijk de uitvoer van granen verboden maar bovendien de handel geregeld en beperkt, ook zonder dat buitengewone duurte daartoe noopte. In 1531 werden de stedelijke overheden gelast om binnen drie maanden een redelijken prijs te stellen op alle soorten van levensmiddelen:³ een gebod dat ongetwijfeld slecht opgevolgd en behalve met betrekking tot het brood weldra in vergetelheid geraakt is. In 1545 werd aan alle graanhan-

¹ W. ROSCHER, Nationalökonomik des Ackerbaues, Stuttg. 1860, p. 407: „Am frühesten werden alle diese Schwierigkeiten und Gefahren überwunden in grossen Hafenplätzen hochcultivirter Staaten, wo ein regelmässig bedeutender Lokalverbrauch auswärtigen Kornes die Grundlage bildet, wo Zu- und Abfuhr die wohlfeile Wasserfracht benutzen können, und eine Ueberfülle von Handelsreichthum das lange Ausstehen und späte Zinsbringen der Kapitalien erträglich macht.“

² WISKEMANN, p. 9, 87, 138.

³ Mr. G. A. DE MEESTER, Karel V en zijne plakkaten t. a. p. bl. 293.

delaars bevolen om het graan uitsluitend op de openbare markt van hunne woonplaats, met de kleine maat en niet in het groot, te verkoopen. Verschillende plakكاتen, in 1545, 1546 en 1547 uitgevaardigd,¹ verboden het koopen van graan om het weder te verkoopen anders dan op de gewone markten, dagen en uren, ten einde te voorkomen dat de opkoozers zich van den oogst zouden meester maken. Met hetzelfde doel werd alle aankoop van graan, dat nog niet gewassen of geogst was, te niet gedaan.² Het vervoer binnen de Nederlanden bleef, niettegenstaande het verbod van uitvoer, onder borgtogt vrij; doch ieder die van deze vergunning gebruik wilde maken, moest zijn graan een uur lang op de markt laten staan, ten einde elk ingezeten in de gelegenheid te stellen er tegen inkoopsprijs zooveel van te nemen als hij met zijn gezin voor drie maanden behoefde. Nog veel meer werd de graanhandel onder FILIPS II beperkt, door verschillende plakكاتen van 1556, 1565, 1566 en 1571. Daarin werd, naast het verbod van uitvoer en zelfs van het gebruik van graan tot het brouwen van bier, aan de graanhandelaars verboden in het groot te koopen, behalve wat uit zee was aangevoerd, alsmede in het groot te verkoopen. De schippers, landlieden of kooplieden, die ergens graan hadden aangevoerd, waren verplicht alles weder mede te nemen, wat op den marktdag onverkocht was gebleven, zoodat zij verstoken waren van de gelegenheid om het overschot aan de opkoozers af te staan.

¹ Zie deze en de volgende plakكاتen bij Mr. D. GRASWINCKEL, Placaet-Boeck op 't Stuck van de Lijf-tocht, Leyden 1651.

² TROTZ, jus agrarium II. p. 212 prijst GRASWINCKEL wegens zijn betoog dat het de bedoeling geweest is deze bepaling voortdurend in stand te houden, doch erkent dat zij in de plakكاتen der Staten niet meer gevonden werd. De strijd zelf over hare voortdnring bewijst dat zij gedurende de Republiek althans niet werd toegepast. Vgl. VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *Granen*, § 1 n°. 6, waar hij zegt dat de plakكاتen, die den koop en verkoop van granen regelden, als „insuffisant” of „impracticabel” in onbruik zijn geraakt. Zie ook aldaar § 3 n. 1. In Gelderland was de voorkoop nog door een plakkaat van 1597 verboden (TROTZ, II. p. 200); daarentegen hield het Groninger Landregt deze bepaling in: „Handelingen van land- en korenvruchten en dergelijke, die nog niet in wezen zijn, kunnen wel bestaan.” SLOET tot OLDHUIS, Tijdschr. v. staath. XVIII. bl. 444.

Op eene graanmarkt mogt door niemand meer gekocht worden dan hij voor zich en de zijnen noodig had, zoodat ieder die op eene plaats woonde, waar geen graanmarkt was, gedwongen werd van tijd tot tijd zelf elders zijne inkoop te gaan doen. Ook was alle verkoop zonder onmiddellijke levering, dus ook van te velde staand graan, verboden en eindelijk nog bepaald dat ieder, die meer graan bezat dan hij voor zijn eigen nooddrift behoefde, dat moest verkoopen tot zulk een redelijken prijs als door de stedelijke regeringen naar de omstandigheden zou worden vastgesteld. Wel golden al die geboden en verboden slechts voor zekeren, in de plakaten bepaalden tijd, of tot wederopzeggens; maar wij erkennen daarin toch denzelfden geest, die in Duitschland tot zulk eene omslagtige en tot in kleinigheden afdalende regeling van den handel in granen voerde. In Nederland waren die bepalingen echter zoozeer in strijd met de behoefte en de gewoonte, dat zij zeer slecht of in het geheel niet opgevolgd werden en althans spoedig in onbruik geraakten. Zelfs de gestreng hertog van ALBA kon op dit punt de weerspannige Nederlanders niet tot gehoorzaamheid dwingen;¹ en toen in 1596 prins MAURITS met president en raden van het Hof van Holland het noodig achtte, de verpligting om uitsluitend op de markt te koopen en te verkoopen nogmaals aan de ingezetenen op te leggen, bleef het plakkaat in de lucht zweven, zonder dat iemand er aan dacht het ten uitvoer te brengen.²

Inderdaad vinden wij tijdens de Republiek eene mate van vrijheid, gelijk elders te vergeefs werd gezocht.³ Dit was echter geenszins het gevolg van meer verlichte denkbeelden bij het publiek. Dat zelfs de meer beschaafden in den alge-

¹ GRASWINCKEL, Tweede stuk, bl. 139—149.

² GRASWINCKEL, t. a. p. bl. 165: „Of dit in observantie ghekoomen is geweest voor eenigen tijd, is ons onbekent, alsoo geen memorie en is, dat dit in train gheweest soude zijn. Soo dat men by preuve niet seggen kan, dat dit Placaet dienstich soude zijn. Maer wel, dat sonder dit, de saecken wel gaen können.”

³ VAN ZURCK, t. a. p. n°. 8: „In dit land van vrijheid en commercie staet de handel genoegsaem buiten bedwang; ten ware bij duurte of oorlog zulks *expres* verboden wordt.”

meenen haat tegen de opkoopeers deelden en van regerings-tusschenkomst veel heil verwachtten, blijkt uit menigvuldige geschriften.¹ Zoo schrijft VELIUS bij de vermelding der schaarschte van het graan in 1630:² „Daarby kwam nog, dat eenige bloedsuygers, de sloten voor hun gepropte koornmagasijnen hielden, om so al hoger merkt te verwagten, en de gemeente al meerder 't bloed ten nagelen uyt te perssen.” Herhaaldelijk werd voorgesteld dat de regering op groote schaal graan opkoope, den uitvoer verbieden, den prijs vaststellen zou. Het was echter bijna alleen bij buitengewone duurte dat diergelijke wenschen gekoesterd en geuit werden; en daar Amsterdam in tijd van vrede de steeds overvloedig voorziene voorraadschuur van een groot deel van Europa³ en dus volkomen in staat was om in alle behoeften der Vereenigde Gewesten te voorzien,⁴ zoo was het bijna uitsluitend in tijd van oorlog dat de regering zich genoopt vond in het algemeen belang tusschen beiden te komen.

¹ LASPEYRES, p. 204. Zie ook GROTH *mare liberum* c. 12: „In cunctis civitatibus dardanarios odio atque etiam poenis prosequimur: nec ullum tam nefarium vitae genus videtur, quam ista annonae flagellatio. Merito quidem.” TROTZ, *jus agrarium*. II. p. 213: „compertum habemus et in magna abundantia per improbos illos flagellatores, quos lepide *Kooren-byters* solemus appellare et per nefandas illorum conspirationes in monopolia ad immensum pretium grana adscendisse.” SCHOOCKII *Belgium federatum* l. VI. c. 11 p. 155.

² Chronijk van Hoorn p. 134. Vgl. de plaats uit COMMELIN, *Beschr. van Amsterdam*, aangehaald bij BUNK, *gesch. van den Amst. graanhandel*, bl. 74.

³ Merkwaardig is de opmerking van DIDEROT in zijn *Voyage de Hollande* (*Oeuvres inédites*, Paris 1821 p. 166): „Ce pays est appelé le grenier commun de l'Europe. — — Il n'y a point de marché public, ce sont des négociants qui font le commerce du blé; la libre concurrence des vendeurs fait le prix; la libre importation et exportation engendrent la fécondité. On y a éprouvé la cherté, mais jamais la disette. Je laisse tout cela à discuter aux économistes.” Uit de belangrijke tabellen betrekkelijk de graanprijzen, medegedeeld door Mr. D. *Over de aloude vrijheid van handel in Nederland*, bl. 172—176, volgt zelfs volgens dien protectionistischen schrijver „dat er zelfs geen voorbeeld is van aanhoudende duurte, behalve in tijden van oorlog.” Zie ook de rijke verzameling van feiten in het in denzelfden geest opgestelde werk: *Daadzaken betrekkelijk de graanwet*, Groningen 1847.

⁴ In de *Deductie* van 1671 bij WTEWAALL, *Bijdragen tot de staath. en stat. Utrecht*, 1836, I. bl. 131, verklaren de Staten van Holland dat „binnen eenige weynige Steden van Hollandt alleen noch meerder quantiteyt van Granen op de Solders bevonden wert, als in dese Vereenighde Provintien in 10, 12 of meer Jaren boven het Inlantsch gewasch geconsumeert kan worden.”

Zij bepaalde zich dan tot een tijdelijk verbod van uitvoer, dat bij het afnemen der duurte weder werd opgeheven. Dat verbod werd echter dikwerf ook tot andere levensmiddelen of daarmede verwante zaken uitgestrekt. Zoo werd in 1672 en 1741 de uitvoer van hooi en van stroo verboden wegens „schaarschte van veevoeder door aanhoudend koud weder;” in 1685 de uitvoer van beesten „om schaarschte te voorkomen en ten faveure van de eigenaren van weilanden;” in 1698 de uitvoer van rijst en van gierst.¹ Het staat hiermede in naauw verband dat de uitvoer van mest en van turf herhaaldelijk verboden werd.² Over het geheel schijnt men minder bezwaar te hebben gemaakt om den handel in deze waren dan dien in granen te belemmeren.³ Niet alleen was de eerste van minder gewigt, maar zijne vrijheid vond ook in het eigenbelang eener talrijke klasse van invloedrijke kooplieden en de nijverheidspolitiek der grootste en magtigste stad niet denzelfden steun, zoodat de algemeene vooroordeelen betrekkelijk de heilzame uitwerking van regeringstusschenkomst zich daarbij veel sterker konden doen gelden. Niettemin bleef dwang uitzondering en vrijheid regel, althans tot de tweede helft der achttiende eeuw, toen het protectionisme, gelijk wij later zien zullen, meer en meer de overhand kreeg en eene reeks van maatregelen in het leven riep, die aan het vaderlijk bestuur van KAREL V en FILIPS II herinnerden. Zoo werd in 1740 de uitvoer van stroo en riet, in 1741 het opkopen ten platten lande en het slagten van kalveren

¹ Mr. D. de aloude vrijheid enz. bl. 131, 157.

² Zie o. a. Register van AERT VAN DER GOES, I. bl. 125. Register van Holland, 1550, bl. 363. Mr. D. de aloude vrijheid enz. bl. 218. TROTZ, jus agrarium, II. p. 20, 401, 402.

³ Vgl. de *Deductie* van de Staten van Holland van 1671 t. a. p. bl. 122, alwaar gezegd wordt dat de Staten der overige provinciën herhaaldelijk verklaard hadden van advies te zijn „dat de Boter, Kaes, Vleesch en andere Eet-waren (Granen alleen uytgesondert) op 't innekoomen behooren belast ende op 't uytgaen ontlast te werden;” waarop de Staten van Holland daarin geconsenteerd hadden, „alhoewel oock ten aensien van de belastinge op d' inkomende Boter, Kaes, Vleesch, Speck en andere vette Waren, in reguarde van den Staet in 't gemeyn eene onredelijckheyt, en in reguarde van hare Provintie in 't particulier een contrarie intresse vindende.”

wegens de schaarschte van het rundvee, in 1751, 1764 en 1794 de uitvoer van mager vee, in 1794 van rundvee, in 1771 van aardappelen, in 1771 het mouten van graan verboden.¹ Doch het is hier de plaats nog niet om over den geest dier tijden uit te weiden.

Hoe tijdelijk derhalve de belemmering was, die de politiek der regering nu en dan den graanhandel berokkende, de kooplieden zochten haar voortdurend zooveel mogelijk te verminderen. Wanneer zij het verbod van uitvoer niet konden tegenhouden, beproefden zij het althans te beperken tot het buitenlandsche graan.² Reeds in 1501 wist de regering van Amsterdam eene verzachting van het bestaande verbod van uitvoer van graan te verkrijgen, hierin bestaande dat de vreemde kooplieden, die aldaar graan aanbragten, dat des verkiezende vrijelijk weder zouden mogen uitvoeren; en de in het plakkaat vermelde redenen geven het treffendste bewijs hoe levendig men reeds destijds gevoelde, dat een geregelde invoer met een verbod van uitvoer onvereenigbaar is.³ In het plakkaat van 1551 werd om dezelfde reden in het belang van Antwerpen, Amsterdam en de overige koopsteden het graan, dat over zee was ingevoerd, van het verbod van uitvoer vrijgesteld. Niet altijd echter werden de graanhandelaars evenzeer begunstigd, zelfs niet ten tijde der Republiek. In 1628, toen men wegens den

¹ Mr. D., de aloude vrijheid enz. bl. 131, 165. In 1698 was men bij groote schaarschte met betrekking tot dit laatste punt nog niet verder gegaan, dan het gebruik van granen tot de stijfelmakerij, de branderij en de azijnstokerij te verbieden. *Ibid.* 155.

² Dat men echter ook zelfs dit verbod ongaarne zag, bewijst de tegenstand der groote steden in 1527, vermeld hiervoor bl. 113.

³ „Alsoo alle dat koorn dat men in onsen Lande van Hollandt oorboirt ende ete van buyten komen moet, die coopman soude schuwen daer eenich koorn te brengen, want hy dat niet weder tot sijne geliefte nytvoeren en soude moghen, by den welcken onsen voorsz. Landt van Hollandt, dat niet thieëndendeel henzelven voeden en soude moghen van 't gewasse van koorn dat daer wassen mach, ende sonderlinghe onse voorsz. stede van Amsterdamme, daer immers luttel of geen koorn en wast, maer haer alleen metter coopmanschap generen ende onderhouden moet, gheschapen waren te komen in grooten swaren lasten, verdriet ende onderlinghe murmuratie van den volcke.” GRASWINCKEL, *Placcaet-boeck*, bl. 2. Vgl. sijne *Aenmerckingen* bl. 131 vv.

oorlog in Duitschland weinig aanvoer van graan verwachtte, werd de uitvoer onbepaald verboden. In 1631 werden zware straffen bepaald tegen hen, die het in Rusland ingeladene graan elders bragten dan regt door zee naar de Nederlanden. In 1698 werd weder een algemeen verbod van uitvoer uitgevaardigd. Doch terwijl het verbod van uitvoer van inlandsch graan somtijds gedurende eenige jaren achtereenvolgens in stand bleef, werd de uitvoer van buitenlandsch graan telkens zoo spoedig mogelijk weder vrijgesteld: een bewijs dat de buitenlandsche handel meer dan de overige nijverheidstakken door de regering werd ter harte genomen en dat deze met betrekking tot de vrijheid van den graanhandel nog geen volkomen zuivere begrippen koesterde.¹

Behalve wering of beperking van het verbod van uitvoer was er nog een punt, waarop van de zijde der graanhandelaars voortdurend werd aangedrongen: lage in- en uitvoerregten. Wij hebben reeds vroeger gezien hoeveel tegenstand het onder KAREL V geheven congiégeld in Holland had gewekt en met welk een gunstigen uitslag men zich tegen de heffing dier schadelijke belasting had verzet. Tijdens de Republiek gaf dit streven herhaaldelijk aanleiding tot geschillen tusschen Holland en de overige gewesten, waar de landbouw minder door de fabrieksnijverheid en vooral door den handel overschaduwd werd en dien ten gevolge zijn verlangen naar bescherming tegen buitenlandsche mededinging krachtiger en met beter gevolg kon uitspreken. Allereerst trad Zeeland als de vertegenwoordiger van den schijnbaar verwaarloosden en miskenden landbouw op. De vruchtbare kleigronden, waaruit dit gewest bestaat, hadden er dien nijverheidstak steeds van grooter gewigt doen zijn dan in het meer veenachtige en zandige Holland, en toen nu de Zeeuw-sche scheepvaart ten gevolge der Engelsche navigatie-akte grooten afbreuk leed en dus meer op den achtergrond kwam, terwijl de prijzen der landbouwproducten ten gevolge van eenige goede oogsten aanmerkelijk daalden, zagen de grond-

¹ Mr. D., de aloude vrijheid, bl. 152 vv. Vgl. Mr. SICKENGA, bl. 221 vv.

eigenaars de kans schoon om in hun belang op eene verhooging van het invoerregt op graan en koolzaad aan te dringen. Ten einde echter met betrekking tot het graan op geen onoverkomelijke bezwaren te stuiten, bepaalden de Staten van Zeeland, die in 1669 deze zaak in de Staten-Generaal bragten, zich tot het voorstel, dat het inkomend regt meer dan verdubbeld doch het uitgaand regt daarentegen evenveel verminderd zou worden, zoodat de som van beide regten dezelfde bleef en de aanvoer van graan uit de Oostzee tot verder vervoer naar het zuiden dus niet hooger belast werd. Niettemin vond dit plan in Holland hevigen tegenstand. Men begreep aldaar terecht dat het behoud van den stapel der granen van ruimen en voortdurenden aanvoer afhankelijk was, en dat elke belangrijke verhooging van het inkomend regt dezen verminderen, zoo niet geheel stuiten moest. In eene uitvoerige *Deductie* van de hand van den raadpensionaris JOHAN DE WITT, in 1671 door de Staten van Holland, daartoe in vollen getale ter vergadering van de Staten-Generaal verschenen, eerst voorgelezen en vervolgens in geschrifte overgegeven,¹ werden de redenen uitvoerig uiteengezet, die tegen het Zeeuwsche voorstel pleitten. Allereerst werd herinnerd „dat den Graen-handel is de source ende de wortel van de notabelste Commercie ende Navigatie deser Landen, en dat derhalven van allen ouden tijden in dese landen is goet gevonden en gepractiseert de inkomende Granen weynigh te belasten,” niet alleen om daardoor het brood goedkoop te houden „maer wel voornamentlijk om den grooten ende considerabelen handel, die jaerlijcks op Oosten ende Moscovien wert gedreven, waer door uyt dese Landen derwaerts werden getransporteert veele Manufacturen, Specceryen, Haringh en andere gesouten Visch en Koopmanschappen, die van de West in dese Landen werden ingebracht in retour, van welke Koopmanschappen meest Granen uyt die Gewesten na dese Landen werden getransporteert.” Bovendien waren deze landen altijd geweest „de Koren-schuur

¹ G. WTTWAALL, t. a. p. bl. 120—144. Vgl. SICKENGA, bl. 214 vv. BUNK, bl. 47 vv. Mr. D., de aloude vrijheid enz. bl. 192 vv. LASPEYRES, p. 192 vv.

van geheel Europa, waerinne alle den overvloed van andere Landen gebracht, opgeleght ende gesoldert wert, op welke gesolderde Granen altydts merckelijke capitalen tot geringen intrest getrocken, ende daer mede groote Commerciën gedreven werden, ter tijden en wijlen toe sich in andere Landen wederom schaersheyt van Gewasch, ende gebreck van Granen komt te openbaren, in welcken cas deselve Landen uit dese algemeene Kooren-schuure geprovideert ende gespijst werden." Die uitvoer was niet slechts voordeelig voor de schatkist en voor verschillende klassen van ingezetenen „maer wel voornamentlijk door die Retouren, die daer jegens dan wederom uyt het Westen na dese Landen gebracht, ende van daer 't sijner tijdt al wederom elders versonden werden." Voorzeker mogt het dus zeer onraadzaam heeten door verhooging van het inkomend regt aanleiding te geven dat de stapel der granen, die zooveel voordeel opleverde, naar Dantzig, Hamburg, Embden of andere daarvoor geschikte plaatsen verlegd zou worden. Bovendien was het zeer twijfelachtig of die maatregel wel tot het beoogde doel, verhooging van den prijs, leiden zou, daar er binnen de Hollandsche koopsteden meer graan op de zolders der pakhuizen voorhanden was dan in de Vereenigde Provinciën in tien jaren boven den inlandschen oogst verbruikt kon worden, zoodat vermindering van invoer althans in den eersten tijd op het aanbod geen merkbaren invloed kon uitoefenen. En dat doel zelf, was het niet in strijd, zoowel met het algemeen belang als met de billijkheid? De grondeigenaars zouden voorzeker bevoordeeld en daardoor beter in staat gesteld worden hunne reële lasten op te brengen; maar daarentegen zoude „het Corpus van de Gemeente, ende voor al mede die gene, die ten opsichte van haren handel, neeringe ende bedrijf de profitabelste subjecten zijn van de Republijcque, niet alleen ter concurrentie van dien, maer oock noch tot verre daer boven onbequamer gemaect werden om te kunnen voldoen d'ordinaris loopende middelen van consumptie, die in de meeste Provintien meer dan driemaal soo veel importeren, als de reële Lasten, niet alleen op de Landen maer oock op de Huysen gestelt, te samen komen uyt te

maken; sulcks dat aen d' eene zijde door de draeghlijcke betalinge van de reële lasten in de gemeene beurse eygentlijk niets sullende geavanceert werden, van de andere zijde door het afnemen van de gemeene middelen van consumptie, zijnde het ware source van den Staet, in de selve gemeene beurse uytermaten veele soude werden verloren." Dit was niet slechts nadeelig maar ook onbillijk „dewijle het gros van de Ingesetenen ende daer onder voornamentlijk die gene die veele familien den mondt open houden, daer tegen souden moeten dragen en effective betalen, niet alleenlijk even de selve somme die de Possesseurs van Landen in dezen Staet gelegen voor hare vruchten meerder souden komen 't ontfangen, maer daer benevens nog soo veel meer, als by haer over al het uytheemsch Graen, 't welck alhier in groote quantiteyt tot suppletie van het Inlandsche defect, moet werden geconsumeert, ter dier oorsake oock meerder betaelt soude moeten werden, sulcks dat daerinne noch die iniquiteyt soude steken, dat men om eenige Onderdanen, bij exempel met 100 te beneficeren, de anderen reëlijk en effectivelyk met 2, 3, ende meer honderden soude bezwaren, ende dat noch boven ende buyten de consideratie van het ruineren ende verbannen van de considerabelste Commercie en Navigatie uyt dese Landen, welcke bezwaernisse d' andere noch oneyndelijck soude te boven gaen."

Ik geloof geen tegenspraak te zullen ontmoeten, wanneer ik beweer dat het bovenstaande betoog tot het beste behoort, wat in de zeventiende eeuw tot verdediging van handelsvrijheid geschreven is. Een zoo helder begrip van het onafscheidelijk verband tusschen invoer en uitvoer, met andere woorden van de waarheid dat waren ten slotte altijd met waren betaald worden, benevens een zoo juist inzicht in de gevolgen der bescherming, die altijd de benadeelden veel meer schaadt dan de begunstigden bevoordeelt: bij welk Engelsch, Fransch of Duitsch schrijver van denzelfden tijd is het te vinden? Zoo JOHAN DE WITT zich tot het medegedeelde bepaald had, zijne Deductie zou den *Wealth of nations* van ADAM SMITH, die eerst eene eeuw later het licht zag, niet ontsierd hebben. Maar wij vinden daarin oock bladzijden die bewijzen, dat de

raadpensionaris niet vrij was van de vooroordeelen van zijn gewest en de dwalingen van zijnen tijd. De waarde van den landbouw en van den binnenlandschen handel wordt zeer laag gesteld, zoo niet geheel ontkend,¹ ten voordeele van den buitenlandschen handel, de vischvangst en de fabrieks-nijverheid, en tot staving dier meening op de omstandigheid gewezen dat alleen door tusschenkomst der laatsten, die de aanvankelijk uitgegeven kapitalen met woeker van de vreemdelingen, wien zij hunne diensten bewezen of die hunne waren kochten, terug ontvingen, de rijkdom der Republiek, in den zin van de hoeveelheid daarin omlopend geld, vermeerderd werd.²

De gedeputeerden van Zeeland ter Staten-Generaal lieten de Deductie niet onbeantwoord.³ Zij noemden het „eene generale maxime bij alle Natien hare binnen-landtsche Gewassen ende Manufacturen te benificeeren met die van hare Naburen ofte hoogh te belasten, ofte de quantiteyt van den invoer te limiteeren, ofte wel geheel te verbieden,” en beweerden dat Holland deze maxime zeer zorgvuldig opvolgde „ten respecte van de binnenlandtsche Manufacturen,” die door hooge invoerregten bevoordeeld waren. Daar Zeeland zich dit bezwaar getroostte, was het onbillijk dat Holland weigerde dat gewest op zijne beurt met betrekking tot den landbouw te gemoet te komen. Van dit punt, waarop Holland met grond kon antwoorden, zoowel dat er met uitzondering van de producten der vischvangst en de wollen manufacturen bijna geen beschermende regten bestonden, als dat Zeeland toch ook niet geheel van fabrieken en vooral

1 Bl. 133: „tusschen dewelcke (namelijk „de Reeders van Schepen ter Vischerye ende Koopvaerdye uytvarende, Manufacturiers, Negotianten of Traficquanten en diergelijke”) ende meest alle de andere (namelijk „de Eygenaers ende Bruyckers der Landen”) dat verschil is, dat d’eenè onder Godes zegen, het Corps van de Ingesetenen in ’t generael geconsidereert, ende sulcks waerlijck de Republijcque in een jaer veel millioenen rijcker maken, ende dat d’andere in qualiteyt als Possesseurs ende Administrateurs van hare middelen het gros van de Ingesetenen van dien noyt eenige meerder faculteyt of rijkdom zijn toebringende.”

² Bl 135 v.

³ Zie dat antwoord bij WTEWAALL t. a. p. bl. 263—288.

niet van visscherijen ontbloot was, stapten de gedeputeerden echter spoedig af om breedvoerig aan te toonen, eensdeels dat de verhooging van het inkomend regt, in verband met de verlaging van het uitgaand regt, den handel niet schaden zou, anderdeels „dat van den welvaert van den Landtman dependeren het welvaren van de Landt-eygenaars ende duysenden van gemeene Luyden, die daer by haer kost en subsistentie vinden, ende dat oock van die drie soorten van menschen het welvaren tot de Ambachts-Luyden, Winckeliers en Negotianten in de Steden voor een groot gedeelte afvloeyt.” Tegenover de wisselvallige winsten, door de visschers, kooplieden en fabriekanten behaald, stelden zij het nauwe en onverbreekelijke verband tusschen het belang der grondeigenaars en de onafhankelijkheid en het welzijn van den staat; ¹ en zij besloten met een argument uit het ongerijmde, dat destijds slechts op één man, PIETER DE LA COURT, geen indruk zou hebben gemaakt. Wanneer het onbillijk en na-deelig was om in het belang van een gedeelte der ingezetenen eene prijsverhooging van sommige waren te bewerken, dan zoude men met evenveel grond kunnen beweren dat het monopolie der Oost-Indische Compagnie moest worden afgeschaft. Immers „soude met waerheyt kunnen gesegd worden, dat, indien een yeder om best toegelaten wierde in die Gewesten (namelijk Oost-Indië) te negotieren, dat 'er veele Waren van daer komende, tot merckelijcker lager prijs aen

¹ Bl. 279: „Beyde die soorten zijn voor het gemeene-beste seer nootsakelijk, maer het geen d' een en d' ander tot de vastigheyt en subsistentie van den Staet toebrengt, is seer onderscheyden: De eerste soorte daarvan gesproken werdt, zijn in de Republijcquen gelijk de meubelen zijn in een huys, die niet aerd noch nagelvast en zijn, en vervolgens seer lichtelijk van het eene in het ander huis kunnen getransporteert werden, soo als de experientie overvloedigh leert, dat bij d'opkomende Oorlogen en andere ongemacken die soorten van menschen lichtelijk verhuysen, daer ter contrarie die andere soorte van Ingesetenen in den Staet seer diep zijn gewortelt, en als aen hare posten vast genagelt, en zijn in der daet die gene, die *pro aris et focis* alles moeten wagen en opsetten, en geen plaets en hebben om te kunnen wijcken: Het credit van het Landt siet oock voornamentlijk op hare vaste Goederen, van hare inkomsten worden duysenden Inwoonderen onderhouden, sulcks dat deze luyden eygentlijk zijn de stijlen en pylaren, daer het gebouw van de Republijcque op rust, en daerop men sich soo wel in tegenspoet als voorspoet volkomentlijk kan verlaten.”

de Ingesetenen deser Landen souden verkocht werden, ende met namen de Nagelen, Noten, Foelie en Canceel, die de gemelte Compagnie alleen in haer macht heeft, ende daerom tot soo hoogen prijs doet opklimmen, sulcks, dat door middel van het voornoemde Octroy al mede een Contributie op de andere Ingesetenen, aen de welcke verboden is, aldaer te Commerciëren, soude geheven worden, om de Participanten van de gemelte Compagnie daer mede te verrijcken." Intusschen, wie dacht er aan om aan de Compagnie, die „zulcke groote schatten en ryckdommen jaerlijcks in dese Landen" bragt en daarom „met beter fundament als eenige andere Negotie een Moeder der Commerciën genoemd" kon worden, hare voorregten te verwijten?

De tegenstand van Holland was intusschen krachtiger dan de aandrang van Zeeland. De verhooging van het invoerregt kwam niet tot stand en de gewigtige gebeurtenissen der volgende jaren schoven de daarover gevoerde geschillen gedurende geruimen tijd op den achtergrond. In 1690 en 1691 en vooral in 1705 kwam echter „het beneficeeren der Inlandsche gewassen" andermaal ter sprake. Vele provinciën, waaronder weder Zeeland, verlangden dat de inkomende granen met dat doel hooger belast zouden worden, doch slaagden er ook thans niet in de vrijheid des handels in het belang van den landbouw te belemmeren. Het bleek intusschen bij de laatste gelegenheid uit eene memorie van Rotterdam, hoezeer ook de regering dezer stad zich door een helder inzicht in het verband tusschen invoer en uitvoer onderscheidde. „Over het algemeen," lezen wij daarin, „wordt er niet genoeg gelet op de ware oorzaak, die in dit Land den prijs geeft aan de goederen, te weten: het vertier, welk vertier vereyscht liberteyt, en gevolgelyck zijn alle beletselen in de Negotie altoos nadeelig. Het middel is een stremminge van de Negotie, en kan alzoo niet anders dan verkeerde uitwerking hebben. De Commercie deser Landen heeft door de gedurige ervaring altijd geleerd, dat invoer occasioneert vertier na buyten, even als het vertier uit dese Landen het invoeren van elders. En consequentelyck dat de stremminge van de Negotie in Granen noodwendig moet verminderen de

consumptie van de Granen en andere Producten van deze Landen en het vertier van dezelve na buyten.”¹

Men zou zich echter vergissen, wanneer men meende, dat de afkeer der Hollandsche koopsteden van alle handelsbelemmeringen, vooral waar het den graanhandel gold, er toe geleid had om de inkomende en uitgaande regten op de granen geheel af te schaffen of althans bijzonder laag te houden. Wij zagen vroeger² dat de behoeften der schatkist de Staten-Generaal huns ondanks allengs noopten de Convoijen en Licenten tot eene hoogte op te voeren, die den handel en vooral de vrachtvaart meer en meer groote hinderpalen in den weg legde. De graanhandel was daarvan niet verschoond gebleven.³ Men kan het gezamenlijk bedrag der belastingen, die in de zeventiende eeuw dien handel drukten, gemiddeld voor de tarwe op meer dan elf en voor de rogge op bijna negen percent der waarde stellen.⁴ Het was dus inderdaad onbillijk te beweren dat de Hollandsche kooplieden weigerden, een voor hen zoo gewigtigen handelstak in de algemeene lasten te laten deelen. Integendeel had Holland zich nog verplicht gezien in 1659 eene belasting in te voeren op alle granen, die over zee, langs de rivieren of per as de provincie werden binnengevoerd. Dat hiermede geenszins beoogd werd den Hollandschen landbouw te beschermen, blijkt vooreerst uit het geringe bedrag van het regt, dat gemiddeld nog geen half percent der waarde be-

¹ BUNK, bl. 49—53.

² Bl. 196 v.

³ De Convoijen en Licenten waren voor het last *tarwe*, zonder het veilgeld en de verhooging, aldus vastgesteld:

	Invoer in het algemeen.	Invoer uit vijands land.	Invoer uit de Oostzee.	Uitvoer in het algemeen.	Uitvoer over zee.	Uitvoer langs de rivieren en telande.	Uitvoer naar de Oostzee.	Uitvoer naar vijands land.
1581 en 1584.	f 1.50			8				15 bovendien.
1609.	2.				6	10		
1603 en 1625.	2.	2.50		8				verboden.
1651 en 1655.	2.		2.85	8			8.85	
1725.	6.			vrij.				

De rogge, gerst, mout en boekweit waren, ongeveer in dezelfde evenredigheid, lager belast; de haver het laagste. Zie Mr. D. de aloude vrijheid enz., bl. 189 vv.

⁴ SICKENGA, bl. 209 vv.

droeg,¹ en ten anderen uit het besluit der Staten om de overige provinciën zoo mogelijk tot invoering derzelfde belasting te bewegen.² In 1699 werden de granen, in Zeeland gewassen en aldaar ingeladen, van deze belasting vrijgesteld, doch die uit de overige provinciën bleven daaraan tot het einde der Republiek onderworpen.³

Wanneer wij nu ten slotte vragen welken invloed de betrekkelijke vrijheid van den graanhandel in de Vereenigde Gewesten op den landbouw heeft uitgeoefend, dan is het antwoord volkomen bevredigend. De landbouw bloeide niet alleen maar, hetgeen vooral opmerkelijk is, hij bloeide het meest juist in dat gewest, dat zich altijd zoo krachtig tegen beschermende regten verzette, en waar ten gevolge van onafgebroken toevoer van buitenlandsche producten de levendigste mededinging plaats greep. Door dien toevoer van de verpligting bevrijd om allereerst voor eene voldoende hoeveelheid van het onmisbare graan te zorgen, konden de landbouwers zich naar verkiezing hetzij op vetweiderij, hetzij op het maken van boter en kaas, hetzij op de teelt van grondstoffen voor de fabrieksnijverheid of van fijne groenten en vruchten toeleggen. Van daar groote verdeeling van arbeid tusschen de dorpen,⁴ en dien ten gevolge veredeling der producten en vooruitgang der nijverheid. De beoefening en ontwikkeling van den tuinbouw, waarover in de tweede helft der zeventiende eeuw zelfstandige geschriften het licht zagen, verhief Holland, reeds de algemeene korenschuur,

¹ Het was bepaald voor de verschillende soorten van graan van tien tot vijftien stuivers het last. Gr. Pl. B. II. bl. 2546. *Resolutiën van Holland*, 1659 bl. 56.

² *Resol. v. Holland*, 1859 bl. 58.

³ Mr. D. bl. 159. Deze schrijver laat zich zoozeer door zijne protectionistische vooroordeelen medeslepen, dat hij deze belasting noemt „een waar monopolie voor de provincie Holland ten nadeele van de andere provinciën” en haar in verband brengt met Holland's toeleg „om de overige provinciën te onderdrukken of zich daarvan af te scheiden.”

⁴ PESTEL, commentarii I. p. 249: „Singuli (pagi) non lege, sed instituto quodam privato, quasi assignata sibi certa habent negotia; in hoc pago rem faciunt agricolae herbis medicatis, in illo fragis uvisque, in alio arborum commercium locupletat habitatores, in alio piscatio in mari aut fluminibus. In Hollandia Boreali praecipue casei commercio locupletantur agricolae; ne quid dicam de illis, qui navibus exercendis istic rem faciunt.”

tot den moestuin van Europa.¹ Kunstmatige warmte is in den landbouw het eerst in Holland toegepast. Hoeveel voordeel het bezit van land opleverde, blijkt het best uit de menigvuldige bedijkingen en droogmakerijen, inzonderheid in de eerste helft der zeventiende eeuw ondernomen. Van 1609 tot 1648 zijn daardoor gemiddeld jaarlijks alleen in de provincie Holland 1066 bunders aangewonnen.² Teregt verzekerde dan ook de beroemde LEEGHWATER in zijn *Haarlemmer-meer-boek*, in 1641 uitgegeven om de regering en het publiek van de mogelijkheid en wenschelijkheid der droogmaking van dien steeds meer land verslindenden plas te overtuigen: ³ „Het bedijken van Meren, en het brengen van schadelijke, verderfelijke wateren tot goed land, is een van de noodwendigste, profijtabelste en Godzaligste dingen in Holland; want Holland is met vele groote steden en dorpen bezet, wordt daarbij sterk bewoond, en daarenboven is er geen land, alwaar men de boter en kaas zoo schoon, goed, smakelijk en rein kan maken, zoodat in andere Landen de voorzegde waren zoo begeerd zijn en getrokken worden, dat ze om hare deugd nimmer overvloedig genoeg schijnen te zijn, zoodat de oude landen niet minder van prijs worden maar altijd meer en meer gelden, gelijk blijkt uit de veelvuldige Meren en Moerassen, die in Noord-Holland vóór en na de Beenster bedijkt en tot land gemaakt zijn.” Geen

¹ FISCHER, *Geschichte des teutschen Handels*, IV. p. 168 vv., 200. Vgl. SCHERER, *allgemeine Geschichte des Welthandels*, I. p. 351. Reeds in de vijftiende eeuw kreeg Engeland bijna al zijne groenten uit de Nederlanden. ANDERSON, *history of commerce*, II. p. 19, 45.

² STARING, *voormaals en thans*, bl. 169. Het blijkt ook daaruit met hoe weinig regt LASPEYRES op p. 214, in strijd met den inhoud van zijne noot 892, beweert dat de 17de eeuw „mit Verachtung” op den landbouw heeft neergezien. De ruime plaats, in de menigvuldige beschrijvingen der Vereenigde Gewesten (zie o. a. SCHOOCKII *Belg. feder. l. VIII. p. 227—245*) aan den landbouw toegekend, bewijst het tegendeel. Ook schreef HUGO DE GROOT reeds in 't begin der zestiende eeuw in zijne *Vergelijking der Gemeenebesten* (ed. MEERMAN, Haarl. 1801, II. p. 9): „Agriculturae quoque magna diligentia est: adeo ut nulli terrae angulo sterili esse liceat; omni solo seges aut gramen indicitur.”

³ Het *Haarlemmer-meer-boek* van J. ASZ. LEEGHWATER. Dertiende druk. Met aanteekeningen van Mr. W. J. C. VAN HASSELT. Amst. 1838, bl. 27 der inleiding en 25 § 65 van den tekst. Vgl. LASPEYRES, p. 212.

wonder dat niet alleen de vrijheid maar ook de welvaart onzer boeren zoowel in Frankrijk als in Duitschland, waar het in beide opzichten zoo geheel anders gesteld was,¹ bevreemding en bewondering opwekte. De beroemde Duitsche geleerde CONRING weidt in het breede uit over den gunstigen toestand der Nederlandsche landbouwers, die niet slechts van heerendiensten bevrijd waren en zelfs in sommige provinciën aandeel aan de regering hadden, maar waaronder men ook grondbezitters vinden kon, die in rijkdom van landerijen den adel van naburige landen verre overtroffen.² D'AUBERI teekent in zijne *Mémoires* aan, dat er boeren waren die aan hunne dochters eene ton gouds als bruidschat medegaven, en verhaalt hoe een Hollandsche pachter zich niet ontzag om den keurvorst van de Paltz, die na zijne mislukte poging om zich in het begin van den dertigjarigen oorlog tot koning van Boheme te verheffen in de Vereenigde Gewesten een schuilplaats had gezocht, op een vrij ruwe wijze te beduiden dat zijn land geen jagtveld was.³ Deze handel-

¹ Zie o. a. KAUTZ, geschichtl. Entwicklung etc. p. 231.

² TROTZ, jus agrorum II. p. 528: „Fortunatam rusticorum nostrorum conditionem testatur H. CONRINGIUS in *Diss. de Maritim. Comm.* § 78 tom. IV. *Oper. pag.* 897. Haud propensior, inquit, facile alibi, quam in Foederata Belgica in agricolas favor, ubi nec servitutem aliquam debent terrarum dominis, neque quidpiam iisdem acquirunt, opum suarum possessores securi, quas laboribus ac industria nacti sunt, ut reperire in illis liceat, qui agrorum suorum numero aliarum provinciarum etiam nobiles superent, filiasque locent viris gentilicia nobilitate conspicuis. In Frisia universa ut et Omlandia neque a publicis Comitibus arceri solent, dummodo, quantum legibus definitum est agrorum possideant. In ceteris provinciis assessores iudicii agrarii sunt atque iudicum (Scabinorum vulgo) gaudent nomine.”

³ *Mémoires pour servir à l'histoire de Hollande*, par LOUIS AUBERI seigneur du Maurier, Paris 1711, p. 209: „Il étoit à la Chasse, et par hazard il entra, en suivant un lièvre avec des chiens et des chevaux, dans un petit Champ jouissant cette maison. On avait nouvellement semé ce champ de *knolles*, qui sont ces gros navets dont on fait les *hochepots* si renommés. Le Fermier du lieu nommé Florus, en son habit de Fête de Drap d'Espagne noir, avec une Camisole de Ratine de Florence à gros boutons d'argent massif, courant avec un grand Valet qu'il avoit, à la rencontre du Prince, aiant chacun une grande fourche ferreé à la main et sans le saluer lui dit en grondant: *Koning van Bohemen, Koning van Bohemen*, c'est à dire Roi de Bohême, Roi de Bohême, pourquoi viens-tu perdre mon champ de *knolles*, que j'ai eû tant de peine à semer. Cela fit retirer le Roi tout confus, lui faisant des excuses, et lui disant que ses chiens poursuivant un lièvre, l'avaient mené la malgré lui.”

wijze, die elders ongehoord zou zijn geweest, kan echter weinig bevreemden in een land, welks regering aan de ingezetenen ten platten lande uitdrukkelijk het regt had verzekerd om de soldaten, die zich onbetamelijk gedroegen, niet alleen gewapenderhand te weerstaan maar ook aan te tasten en naar het naastbijliggende garnizoen te zenden, ten einde aldaar door den krijgsraad terechtgesteld te worden.¹ Kan er bovendien krachtiger bewijs voor den bloei van den Hollandschen landbouw gegeven worden, dan de algemeen erkende omstandigheid dat in de zeventiende eeuw nergens zoo veel netheid en reinheid als bij de boeren werd aangetroffen?²

Ook in Zeeland, door een zeer vruchtbaren bodem begunstigd, in Friesland, waar de eigenerfde boeren aandeel hadden aan de regering van hun gewest, en in Groningen, waar de gunstige invloed der beklemmingen in de kleistreken en der erfpachten in de veenkoloniën tegen de belemmeringen opwoog, door de monopoliezucht der hoofdplaats aan den vrijen afzet van landbouwvoortbrengselen in den weg gelegd, bloeide de landbouw en verspreidde welvaart om zich heen. Minder was dit echter het geval in Drenthe, Overijssel en het oostelijke gedeelte van Gelderland, waar het veelvuldig gemeenschappelijk bezit van weiden en heidegronden, het voortduren van tienden en garfpachten,³ het ontbreken van wegen en kanalen en vooral het gemis van den ontwikkelenden en winstgevendenden invloed van een levendig verkeer met het buitenland den vooruitgang tegenhielden.⁴ Zoo heb-

¹ Plakkaten van 11 Dec. 1642 en van 14 Junij en 14 Oct. 1673. Gr. Pl. B. II. bl. 111; III. bl. 177 en 181. Vgl. SCHOOCKII, Belg. feder. I. VIII. c. 14 p. 245.

² SCHOOCKII Belg. fed. I. l. VIII. c. 11 p. 239. Vgl. PICKFORT in het *Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft und Culturgeschichte*, 1863, I. p. 150, die de Nederlandsche reinheid als een bewijs van den welstand der lagere standen in het algemeen beschouwt.

³ Zoo noemde men de pachten die in een evenredig deel der vruchten bestonden en dus *in natura* werden opgebracht.

⁴ Zie vooral Dr. W. C. H. STARING, geschiedenis van den boerenstand, in *de Gids*, 1858 bl. 545 vv. — In de provincie Utrecht was de landbouw ook achterlijk wegens verschillende oorzaken; vooral omdat de regten der pachters niet genoeg geëerbiedigd werden. TROTZ, jus agrarium II. p. 361. SLOET TOT OLDHUIS in *Tijdschrift voor Staath.* XVIII. bl. 12.

ben ook de Vereenigde Gewesten in de vorige eeuwen eene treffende bijdrage geleverd tot de erkenning der waarheid, dat de handel en de landbouw geenszins tegenstrijdige belangen hebben, maar dat hun bloei ten naauwste samenhangt.

§ 5. *De vrijheid der zee.*

De omwenteling der zestiende eeuw had de zeeprovinciën en daarmede de kooplieden aan het hoofd der Republiek gebragt. De belangen des handels waren voortaan het rigt-snoer voor de wetgeving en voor de politiek.¹ Niet alleen zag men helder in, dat de gunstige uitslag van den opstand tegen Spanje grootendeels aan de voortdoring der buitenlandsche scheepvaart te danken was,² maar men was ook algemeen overtuigd dat, gelijk de Staten-Generaal het in 1645 uitdrukten:³ „het leven, welvaren en reputatie van den Staet, bestaat in de Scheepvaart, en Commercie ter Zee.” Van daar een onafgebroken streven om alles uit den weg te ruimen wat aan de onbeperkte vrijheid van het gebruik der zee afbreuk kon doen, om het regt te handhaven van op alle zeeën te varen, op alle kusten te visschen, met alle landen handel te drijven, om den handel der neutrale mogendheden in tijd van oorlog te beschermen en het begrip van contrabande zooveel mogelijk te beperken. Wel treden de volkenregtelijke beginselen daarbij in den regel meer op den voorgrond dan de economische, doch beide zijn met betrekking tot dit onderwerp zoo naauw verbonden, dat eene uitweiding op het gebied der eerste ter opheldering van de laatste bijkans onvermijdelijk is.

¹ Het is opmerkelijk dat de belangen des handels in de *Satisfactiën*, waarbij sommige steden de Spaansche zijde verlieten en zich onder het bestuur van den Prins van Oranje begaven, uitdrukkelijk gehandhaafd werden. Zie o. a. voor Amsterdam: WAGENAAR, gesch. van Amst. I. bl. 350; voor Goes: (VAN DE SPIEGEL) Historie van de satisfactie van Goes, 1787, bl. 393.

² Zie o. a. GRASWINCKEL t. a. p. bl. 125: „Want seeckerlijck, dat wij soo machtighen Vijandt verduyrt hebben, is de negotie ter Zee, die alleen ons in adem ghehouden heeft.”

³ VAN ZURCK, codex Batavus bl. 223 § 1. Vgl. M. SCHOOCKII, imperium maritimum, Amst. 1654, p. 125, cap. XXVIII: *Quam necessaria Belgis sit maritima potentia.*

De Noordzee en de Oostzee waren de eerste vaarwateren, waarin de Nederlandsche visschers en schippers hunne jeugdige krachten beproefden. Reeds vroeg hadden gunstbrieven van de Noordsche vorsten hun den weg derwaarts gebaad; en toen de Hanse in de vijftiende eeuw beproefde de Sont voor hunne schepen te sluiten, waren de Nederlandsche koopsteden reeds magtig genoeg om zich gewapenderhand tegen die aanmatiging te verzetten.¹ Sedert dien tijd werd inzonderheid door de provincie Holland,² die bij de vrije vaart op de Oostzee het grootste belang had, niets verzuimd wat tot haar behoud en tot verzachting harer lasten strekken kon. Door gezantschappen werd de goede verstandhouding met Denemarken, Zweden en Rusland onderhouden en telkens, wanneer er gelegenheid toe was, op vermindering van den Sondtol aangedrongen. Werd die tol willekeurig verhoogd, men liet geen middel onbeproofd om den koning van Denemarken hetzij door onderhandelingen, hetzij door het inroepen der tusschenkomst van bevriende mogendheden, hetzij eindelijk door eerbiedwekkende magtsvertooning tot toegevendheid te nopen. Toen KAREL GUSTAAF, koning van Zweden, in 1654 den Nederlandschen gezant VAN BEUNINGEN, die hem van zijne eierzuchtige plannen tot verovering van Polen en Denemarken trachtte af te brengen, met het sluiten van de Sont dreigde, gaf deze hem het fiere antwoord dat hij daarvoor geen vrees koesterde, daar hij de houten sleutels dier zeeëngte op de reede van Amsterdam had zien liggen.³ Inzonderheid waren de Staten er op bedacht in het belang van een ongestoord handelsverkeer den vrede in de Oostzee te bewaren en te voorkomen dat het evenwigt van magt tusschen Denemarken en Zweden verbro-

¹ Hiervoor bl. 98 vv.

² Register van VAN DER GOES, 1535 bl. 242: „Hollant, 't welck gefondeert es op te zeylage en de Oostersche vaert.” Zie ook *Resol. v. Holland*, 17 Aug. 1714 (bij Mr. J. SCHELTEMA, Rusland en de Nederlanden, Amst. 1817, I. bl. 8): „Van het tijdstip der eerste vestiging van dezen staat af, is de handel en scheepvaart naar de Oostzee en het Oosten en Noorden, altoos geweest het voorname voorwerp van de zucht, zorg en aandacht der regering, welke dezen handel niet oneigenlijk de *Moederhandel* noemde.”

³ Bijvoegsels en aanmerkingen op WAGENAAR, bl. 390.

ken en een dier beide mogendheden aldaar volkomen meester werd.¹ Toen de genoemde Zweedsche vorst in 1656 Dantzig, de korenmarkt van Nederland, belegerde, vertrok eene vloot van twee en veertig schepen tot beveiliging van den koophandel naar de Oostzee en bragt door hare tegenwoordigheid veel bij, zoowel tot het opheffen van het beleg als tot het sluiten van een voordeelig handelstraktaat, waarbij de vrije vaart in de Oostzee bevestigd werd. Twee jaren later wendde KAREL GUSTAAF zijne wapenen tegen Denemarken. Het belegerde Koppenhagen scheen niet lang weerstand te kunnen bieden; de voor de Nederlandsche belangen zoo schadelijke vereeniging der twee Noordsche rijken scheen nabij. Op voorstel van Holland wordt terstond door de Staten-Generaal tot onverwijde tusschenkomst besloten. Eene Nederlandsche vloot opent de Sont, verslaat de Zweedsche vloot, bevrijdt de Deensche hoofdstad en blijft in die wateren kruisen, totdat de vrede hersteld en het evenwigt behouden is.²

Toen deze gebeurtenissen plaats grepen, waren de Nederlanders reeds sedert een halve eeuw in het bezit van een anderen handelstak, die met meer regt de vaart op het Oosten genoemd mogt worden. Tot het laatst der zestiende eeuw waren de Nederlandsche vrachtvaarders gewoon geweest de voortbrengselen van Oost-Indië en Amerika in de Portugesche en Spaansche havens af te halen, om die van daar in het westen en het noorden van Europa te verspreiden. De toenemende moeilijkheden en gevaren, waaraan zij echter, inzonderheid na de bemagtiging van Portugal door FILIPS II in 1680, bij het drijven van dien handel onderworpen waren, deed allengs bij velen den wensch opkomen om zelve de landstreken te bezoeken, waarvan de uitspraak

¹ Brieven van JOHAN DE WITT, III. bl. 589: „het but van de voornoemde drie Staeten (Frankrijk, Engeland en de Nederlanden) behoorde te sijn, de Koningen van Sweden en Denemarcken te brengen in sodanig postuer, dat sij den anderen souden kunnen balancieren;” en bl. 634: „opdat de Commerciën sonder verandering haere loop mogen hebben.”

² Zie voor de politiek tegenover Denemarken en Zweden inzonderheid Mr. G. W. VREEDE, *Nederland en Zweden*, Utrecht 1840 en 1844, 2 stukken; en dezelfde, *Inleiding tot eene geschiedenis der Nederlandsche diplomatie*, Utrecht 1856 vv., II. eerste stuk bl. 325 vv. Vgl. LUZAC, *Hollands rijkdom*, III. bl. 342 vv.

van paus ALEXANDER VI en meer nog de onbekendheid met het vaarwater en de vrees voor de Spaansche en Portugesche galjoenen hen tot dusverre geweerd hadden. In 1595 staken de eerste schepen, naar Oost-Indië bestemd, in zee; en omstreeks denzelfden tijd begonnen de Hollandsche en Zeeuwsche reeders, die reeds nu en dan vrachten naar Amerika voor Portugesche en Spaansche kooplieden hadden aangenomen, ook voor eigene rekening schepen derwaarts te zenden. Weinige jaren later behoorde de vaart op Amerika tot de voordeeligste handelstakken en was in Oost-Indië de grondslag gelegd van een koloniaal gebied en eene handelsgrootheid, die de voormalige magt der Portugezen verre overschaduwden. Intusschen was daardoor inbreuk gemaakt op Spanje's aanspraken op het uitsluitende genot der vaart op de nieuwe wereld, en het kon dus niet anders of dit volkenrechtelijk geschil moest bij den in 1607 aangevangen vredehandel ter sprake komen. Even als koningin ELISABETH reeds vroeger had gedaan,¹ beriep men zich van de zijde der Staten op het regt der natuur, volgens hetwelk het gebruik der zee even algemeen als dat der lucht behoort te zijn. Doch meer dan alle juridische argumenten baatte de geheime resolutie, den 15^{den} Maart 1608 door de Staten van Holland genomen, om nimmer „eenigsints hetzij in het geheel of deel, directelijken of indirectelijken, te wijken, over te geven of af te staan van de vrije zeevaart, alomme en tot alle Plaatsen van de Waereld,” waarmede de Staten-Generaal zich eerlang op hun aandrang vereenigden. Daarop stuitte elk beroep der Spanjaarden op historische of volkenrechtelijke gronden af, en zij zagen zich ten slotte verpligt te dulden dat het twaalfjarig bestand, in 1609 gesloten, de uitdrukkelijke bepaling inhield, dat het voortaan aan de ingezetenen der Republiek vrij zoude staan ook buiten Europa met „alle andere Princen, Potentaten en Volckeren” handel te drijven, die hun dit zouden toestaan. De koning van Spanje behield zich alleen het onbetwiste regt voor om hun het verkeer met zijne eigene

¹ B. D. H. TELLEGEN, *disputatio de jure in mare, in primis proximum*, Gron. 1847 p. 18.

koloniën te ontzeggen.¹ Nog in hetzelfde jaar zag het be-
roemde *mare liberum* van HUGO DE GROOT het licht. Het is
hier de plaats niet om over de verdiensten van dat geschrift
uit te weiden; doch een der daarin behandelde punten be-
hoort geheel tot het gebied der staathuishoudkunde. Reeds
vóór hem hadden sommige Italiaansche en Spaansche juris-
ten, bij de behandeling der gronden, die den krijg tegen de
ongeloovige bewoners der nieuwe wereld konden regtvaardigen,
op de uit het volkenregt voortvloeiende vrijheid gewezen om met alle volken handel te drijven;² doch mis-
schien is DE GROOT de eerste die tot hare verdediging de
nadeelen van het monopolie en de onmisbaarheid der mede-
dedinging in het licht heeft gesteld. „Wat is onbillijker,”
vraagt hij,³ „dan de klagt der Portugezen, dat hunne win-
sten afnemen door de menigte der mededingers? Het be-
hoort toch tot de zekerste uitspraken van het regt, dat
iemand, die van zijn regt gebruik maakt, niet gezegd kan
worden met boos opzet of kwade trouw te handelen noch
zelfs een ander schade toe te brengen; en dit is inzonder-
heid waar, wanneer hij iets doet, niet om een ander te be-
nadeelen, maar om zichzelf te bevoordeelen. Nu is het
natuurlijk en overeenkomstig met het hoogste regt en met

¹ Vgl. AREND, algemeene geschiedenis des vaderlands, derde deel, tweede stuk, bl. 58 vv., 291 vv. — Dat de Staten-Generaal evenmin gezind waren de aanspraken van Venetië op de heerschappij over de Adriatische zee te erkennen, blijkt o. a. uit de instructie voor FRANÇOIS VAN AERSEN, in 1620 als gezant naar Venetië vertrokken (*Berigten* van het *Historisch Genootschap* te Utrecht, dl. V, eerste stuk, bl. 46): „Soo verre yet bij den hertoch ofte senaet wert gemitteert tegen de vrijheit vanden coophandel vande Geunieerde vrije Nederlanden in de Golpho, den ambassadeur sal hem excuseren daervan in eenige handeling te treden, als niet gelast sijnde, noch en sal zelve daer van geen openinge doen, maer evenwel sal bij maniere van discours wel mogen verstaen op wat voet den coophandel deser landen aldaer bequamelicken zonder interruptie ofte verhindernisse sal mogen werden gecontinueert ende gedreven tot meerder benefitie van beyde de republicquen.”

² „Jure autem gentium introductum est, ut commercia sint libera, violareturque jus gentium, si absque causa rationabili prohiberentur.” FRANCISCUS SUAREZ bij TELLEGEN l. l. d. 25. Zie *ibid.* p. 26 over ALBERICUS GENTILIS. Vgl. GROTII *mare liberum* cap. I: Jure gentium quibusvis ad quosvis liberam esse navigationem: cap. VIII: Jure gentium inter quosvis liberam esse mercaturam.

³ Cap. XII: Nulla aequitate niti Lusitanos in prohibendo commercio.

de billijkheid, dat men eene winst, die voor ieder te behalen is, liever zelf maakt dan aan een ander overlaat, al had hij die ook tot dusverre genoten. Wie zou naar de klagt van den handwerksman willen luisteren, dat een ander door de uitoefening van hetzelfde bedrijf zijne verdiensten vermindert? De aanspraak nu der Nederlanders op vrijheid van scheepvaart is des te meer gegrond, omdat hun voordeel op dit punt voor het geheele menschelijke geslacht een voordeel is. Wanneer iemand in een tijd van gebrek uit menschlievendheid het graan goedkoop verkocht, dan zou daardoor de snoode hardvochtigheid van hen bedwongen worden, die op duurte speculeren. Voorzeker wordt door diergelijke middelen de winst van sommigen verminderd: maar die vermindering gaat gepaard met een voordeel voor de menschen in het algemeen.¹ Wat is dan meer in strijd met het regt, dan dat de Spanjaarden de geheele aarde aan zich schatplichtig houden, opdat het niemand vergund zij te koopen of te verkoopen dan met hunne toestemming? In alle staten worden de opkoopters gehaat en zelfs gestraft, als ware er geen afschuwelijker bedrijf dan hetgeen zich ten doel stelt om het graan opzettelijk duur te maken. En teregt. Want zij doen der natuur, die vruchtbaar is voor allen, onregt aan; en de koophandel moet niet geacht worden ten voordeele van enkelen te zijn uitgevonden, maar opdat de overvloed van den een te gemoet zou komen aan het gebrek van den ander, behoudens eene billijke vergoeding voor hen, die de moeite en het gevaar van het vervoer op zich nemen. Zou dan datzelfde, wat in den staat, dat is in een kleineren kring van menschen, zeer bedenkelijk en nadeelig wordt geacht, in de grootē maatschappij van geheel het menschelijk geslacht te verdragen zijn, dat namelijk de Spanjaarden een monopolie van de geheele wereld maken?"

In hetzelfde jaar, waarin HUGO DE GROOT met deze en andere argumenten in het belang zijner landgenooten de vrije vaart naar Indië verdedigde, werd in Engeland eene ko-

¹ De laatste zinsnede ontleende GROTIVS aan den Spaanschen jurist FERNANDO VASQUEZ.

ninklijke proclamatie uitgevaardigd, waarbij hun een ander niet minder gewichtig regt betwist werd. Sedert overoude tijden waren zij gewoon geweest in de Noordzee en langs de kusten van Engeland en Ierland te visschen, en de graven van Holland, reeds vroeg overtuigd van het gewigt dier nijverheid, die niet slechts aan duizenden een bestaan maar bovendien aan den handel kostbare uitvoerartikelen leverde, hadden zich steeds beijverd alle belemmeringen uit den weg te ruimen, die uit onwil of vijandschap van de zijde van Engeland konden voortspruiten.¹ Herhaaldelijk was de vrijheid der visscherij over en weder door traktaten gewaarborgd. Het Groot-Commercietraktaat van 1496 met Engeland en het traktaat van 1541 tusschen KAREL V en den koning van Schotland hadden haar uitdrukkelijk bevestigd. In 1609 liet JACOBUS I echter bekend maken dat het voortaan niemand geoorloofd zou zijn te visschen in de zeeën, die Groot-Brittannië en Ierland bespoelden, zonder daartoe van zijnentwege vergunning te hebben verkregen. Dat was eene, zelfs voor die dagen, ongehoorde aanmatiging, zoowel in strijd met de uitdrukkelijke verklaringen van koningin ELISABETH en JACOBUS zelve als met het destijds heerschende Europesche volkenregt. Want terwijl de regel algemeen in zwang was gekomen en ook later door HUGO DE GROOT als volkomen regtmatig erkend werd,² dat het gezag van elken staat zich zoo ver uitstrekt als deze de voorbijvarende schepen door kustbatterijen dwingen kan dat te eerbiedigen, had ELISABETH ten stelligste geweigerd eenig regt van den koning van Denemarken op het bezit der zee tusschen zijn rijk en IJsland te erkennen, en zelfs JACOBUS nog in 1604 zijne aanspraken niet verder uitgestrekt.³ De Staten begrepen dan ook dat het raadzaam was terstond protest tegen de nieuwe leer betrekkelijk Engeland's heerschappij ter zee in te dienen, en gaven aan hun gezantschap, dat in den aanvang van 1610 der-

¹ Zie o. a. BERG, Hanseverbond bl. 121.

² De jure belli ac pacis, l. II. c. 3 § 13.

³ TELLEGEN, t. a. p. 37 v. Vgl. echter Mr. W. R. BOER, de dominio gentium aquatico, Traj. 1846, p. 51 en de *Lettres de BUZANVAL* (Codex diplom. van het *Historisch Genootschap*, I, 1) bl. 176.

waarts vertrok om den koning voor zijne medewerking tot het sluiten van het twaalfjarig bestand plegtig te bedanken en tevens de gemeenschappelijke belangen der protestantsche staten tegenover Spanje en Oostenrijk te bespreken, den last mede om met alle mogelijke middelen te trachten, althans de ingezetenen der Republiek aan hare gevolgen te onttrekken. Uitvoerig werd de kwestie tusschen de Nederlandsche gezanten en de Engelsche commissarissen besproken. De eersten beriepen zich, behalve op de eeuwenlange gewoonte en de tractaten, op de reeds door HUGO DE GROOT in zijn *Mare liberum* betoogde stelling,¹ dat de visscherij in zee ten volle met de scheepvaart moet worden gelijkgesteld, en men dus de eerste niet belemmeren mag, zoolang men de vrijheid der laatste erkent.² Zij verklaarden zich echter met schrandere toegevendheid bereid het regt des konings in het midden te laten, wanneer hij hun slechts de verzekering wilde geven dat hij er ten opzichte der Republiek nimmer gebruik van zoude maken. Waarschijnlijk zouden zij echter ook hierdoor de halstarrigheid van JACOBUS niet overwonnen hebben, indien de onverwachte moord van HENDRIK IV hem niet tot inschikkelijkheid had gestemd, zoodat hij hun liet mededeelen dat hij „om te bethoonen syn faveur, ende de Heeren Staten ende haer ondersaten in dese gelegentheynt niet te bedroeven,”

¹ Cap. 5: „Quae autem navigationis, eadem piscatus habenda est ratio, ut communis maneat omnibus.”

² Zie Mr. G. W. VREEDE, vrijheid van haringvaart en visscherij, in de *Bijdragen* van J. A. NYHOFF, derde deel, en aldaar bl. 5: „Premierement doit on considerer, qu'il est tout notoire, que les Provinces Unies sont en paisible possession vel quasi, de librement pescher par toute la Mer, de quel usage, selon le droict, ils ne peuvent estre depossedés par voie de fait. 2. Et posé que les Provinces Unies n'estoyent *point* en ladicte possession, — Ils auraient neantmoins droict de pouvoir pescher par toute la Mer, *idque triplici nomine*. a. En premier lieu, pour ce que, selon le droict escript, l'usage de la mer est commun à tous, tellement qu'en icelle ung chascun peult librement naviguer et pescher, sans qu'icelle usage, selon droict, peult estre defendu par quelqu'il soit. — — — b. Secondement les Provinces Unies ont droict de pouvoir pescher par toute la Mer, en vertu des Traictez etc. — — — c. Finalement les Provinces Unies ont le droict de pescherie par toute la Mer de Nort, autrement nommé l'Ocean Germanique, pour ce qu'en icelle ilz ont usé de ce droict *de longues années et pardessus la mémoire des hommes*, tellement qu'en tout événement ils auront *prescript* ce droict là.”

de uitvoering van de proclamatie betrekkelijk de visscherij vooreerst zou schorsen. De strijd ging nu van politiek op wetenschappelijk terrein over en werd door de wederzijdsche geleerden met groote heftigheid voortgezet. Bij onderscheidene gelegenheden, inzonderheid bij de vredesonderhandelingen met Engeland in 1654 en 1667, zocht de Engelsche regering op nieuw hare vermeende regten te doen erkennen; doch hoewel de Staten zich ten slotte verplicht zagen den eisch in te willigen, dat hunne schepen tusschen kaap Finisterre en Staten-land in Noorwegen voor de Engelsche oorlogschepen de vlag zouden strijken, weigerden zij standvastig om op het punt van de vrijheid der visscherij het allermindste toe te geven. Ongetwijfeld heeft deze tegenstand der Staten niet minder dan de geschriften van HUGO DE GROOT, GRASWINCKEL, BIJNKERSHOEK en anderen er toe bijgedragen om de Engelschen allengs van hunne voor de nijverheid zoozeer belemmerende aanmatiging te doen terugkomen.¹

Na hetgeen reeds omtrent de ontwikkeling der nijverheid in de middeleeuwen, de opkomst der steden en de gevolgen van de omwenteling der zestiende eeuw is medegedeeld, zal het wel geen afzonderlijk betoog behoeven, dat de Staten-Generaal, op het voetspoor en op aandrang der Staten van Holland, zich voortdurend de belangen des handels aange trokken en dien met al hunne magt beschermd en bevorderd hebben. Het is een algemeen bekend feit, dat de buitenlandsche staatkunde der Republiek, althans tot de verheffing van prins Willem III tot stadhouder in 1672, hoofdzakelijk handelspolitiek is geweest. In de instructiën der gezanten en in de diplomatieke onderhandelingen bekleedde de handel steeds de voornaamste plaats. Voordeelige handelstraktaten te sluiten, afschaffing van verbodswetten of verlaging van inkomende

¹ TELLEGEN, p. 41 v. W. R. BOER, de dominio gentium aquatico, t. a. p. p. 51—57. ULRIC HUBER sprak de Nederlandsche overtuiging kort en krachtig in deze woorden uit (*de jure civitatis*, ed. 4, Fran. 1708, l. II. Sect. IV. c. II. § 34, p. 391): „Ex his sequitur, jus piscandi, balaenas capiendi, in omnes terras navigandi et commercia exercendi, a nullo Principe vel populo jure prohiberi posse.”

en uitgaande regten te verkrijgen en bezwaren op te heffen, daartoe liet men geen gelegenheid voorbij gaan. Men verzette zich zelfs tegen het ontstaan van monopolieën in andere landen, wanneer men daartoe kans zag. In 1649 drongen de Staten van Holland, op verzoek van Amsterdam, de Staten-Generaal om bij den keurvorst van Maintz de afschaffing van een door hem verleend zout-monopolie te bewerken „als strijdig tegen de vrijheid der negotie.” Evenzoo hield men in 1695 Zweden terug van het vaststellen van een monopolie van pik en teer, en bewoog men in 1710 den Czaar van Rusland om geen monopolie van verschillende soorten van zaden te verleenen maar onbelemmerden inkoop en verkoop van die handelswaar te laten bestaan.¹ Behalve deze zorg voor den handel in het algemeen, liet men het ook de afzonderlijke kooplieden niet aan bescherming ontbreken. Hoezeer de Staten van het juiste beginsel uitgingen dat het aan de vrijheid des handels afbreuk zou doen, wanneer zij sommigen hunner met brieven van aanbeveling aan vreemde vorsten begunstigten, en zich dien ten gevolge van elke overbodige tusschenkomst onthielden, lieten zij hun gezag en hun invloed krachtig gelden, wanneer er onregt geleden was of aan regtmatige vorderingen tekort werd gedaan.²

Overigens mag hierbij niet worden voorbijgezien dat de Hollanders, waar zij de vrijheid des handels voorstonden en bevorderden, daarbij geenszins het welzijn der gansche menschheid maar alleen hunne eigene belangen voor oogen hadden. Vrijheid was voor hen het middel om hunne betrekkingen uit te breiden, om tot alle markten door te dringen, om aandeel te krijgen aan de voordeeligste handelstakken; want in het fiere bewustzijn hunner kracht vreesden zij de mededinging niet, zoolang hun geen monopolieën of privilegieën in den weg stonden. Doch wat zij voor zich zelven begeerden, waren zij geenszins geneigd aan anderen te schenken, wanneer zij zonder kennelijk nadeel alle voordeelen voor zichzelf konden houden. Zoo bleef de Schelde in 1648

¹ VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Monopolie*, § 6 en 7.

² Ibid. in voce *Commercie*, § 1 n. 6—8.

gesloten, opdat de herleving van Antwerpen geen schade zou toebrengen aan het naijverige Amsterdam.¹ Zoo werd de toegang tot den Oost-Indischen archipel voor de vreemdelingen versperd, zoodra het gezag der Compagnie er genoegzaam gevestigd was. Ook op ander gebied vinden wij hetzelfde beginsel toegepast. Gastvrijheid jegens vreemdelingen was ten allen tijde een Nederlandsche karaktertrek, ook hieruit voortspruitende dat men helder inzag hoeveel voordeel hunne komst en vestiging opleverde: doch men beschouwde het bijkans als een misdrijf wanneer ingezetenen zich elders gingen nederzetten en verbood hun somtijds hunne diensten in den vreemde aan te bieden, uit vrees dat zij de welvaart van andere natiën ten koste van hun vaderland zouden bevorderen.² Godsdienstvrijheid was een der middelen, waardoor men nijvere vreemdelingen trachtte aan te lokken: doch men hield zich overtuigd dat het voor de Vereenigde Gewesten zeer nadeelig zou zijn, wanneer zij ook in andere landen meer en meer werd toegepast.³ De geest van uitsluiting en egoïsme, die in de zeventiende eeuw op staathuishoudkundig gebied overal den sceppter zwaaide,

¹ Volgens *SCHOOCKII Belgium federatum*, p. 159 was te Antwerpen nog altijd veel wissel-, assurantie- en commerciehandel gebleven. Ook hadden de Italianen en Duitschers er nog altijd veel kantoren, handelsbetrekkingen en voorregten. „Metuendum summopere, ne simulac liber praeterlabentis fluvii usus concessus fuerit, eo commigrant praecipui institores.” Vgl. VAN DER VYNCT, *histoire des troubles des Pays-Bas*, 1822, III. p. 209.

² *SCHOOCKII imperium maritimum* p. 153: „publice sequentia quoque praecavenda videntur. I. Ne gens nautica diffluat, et aliis, sociis licet, inconsultis supremis potestatibus operam suam locent. — — — IV. Si quis ex majoribus mercatoribus, iis potissimum, qui omnia arcana mercaturae cognoverunt, ad alia loca se conferre velint, iis omnibus modis, magistratus maxime ejus loci ubi vivunt obstare debent. „Vgl. zijn *Belgium federatum* l. VI. c. 14. Zie voorts de volgende §.

³ Toen de Staten-Generaal in 1668 in het belang van de kooplieden der Republiek den koning van Zweden trachtten te bewegen om de vrije uitoefening der gereformeerde religie in zijn rijk toe te staan, deed hun gezant PIETER DE GROOT aan JOHAN DE WITT het gevaarlijke daarvan opmerken: „daer ick moet bekennen van sentiment te syn, dat er niet ruineuser voor de Commerciën van onsen Staedt kan uitgevonden werden, als soodaenige libre exercitie, die ick gelove, dat vele Familiën nyt ons Landt soude trecken, bijaldien dat deselve soo in Denemareken, als in dit Ryck, wierde toegestaen.” *Brieven van DE WITT*, II. bl. 590.

was dus evenmin vreemd aan de beraadslagingen van de regenten der Republiek.¹ Doch terwijl men aldaar vroeger en helderder dan elders had ingezien, dat vrijheid voor den handel eene levensbehoefte is, en tevens in haar belang het in de middeleeuwen zeer vrijzinnige beginsel van reciprociteit had aangenomen, leidde de verdediging dier vrijheid in de zestiende en zeventiende eeuw van zelve tot het bezigen van argumenten, die hare voordeelen voor alle partijen in een helder licht stelden. Hierdoor hebben de Staten-Generaal, terwijl zij uitsluitend op de belangen der Vereenigde Gewesten bedacht waren, tevens de algemeene belangen der menschheid krachtig bevorderd en door woord en daad veel toegebracht om het beginsel der handelsvrijheid ingang te doen vinden en zijne latere heerschappij voor te bereiden.

Niet minder hebben zij medegewerkt om den regel *vrij schip vrij goed* in het volkenregt in te voeren en het begrip van *contrabande* te bepalen en te beperken. Tot de zeventiende eeuw golden, met betrekking tot het eerste punt, hetzij de regels van het Consolato del Mar: *vrij schip onvrij goed*, *onvrij schip vrij goed*, hetzij de nog strengere regel der Fransche praktijk: *la robe*² *d'ennemi confisque celle d'ami*. Beiden, maar vooral de laatste, waren zeer nadeelig voor de onzijdige mogendheden, wier handel daardoor in oorlogstijd zeer beperkt en belemmerd werd. Het verbod om vijandelijke goederen te vervoeren verplichtte hen om in ballast terug te keeren, wanneer zij aan een der strijdvoerende mogendheden eene lading hadden aangebragt, terwijl het onderzoek of zich in hunne schepen ook goederen bevonden, die den vijand toebehoorden, uit den aard der zaak tot veel willekeur, oponthoud en schade aanleiding gaf. Van daar dat de Vereenigde Gewesten, die bij de voortzetting hunner voordeelige vrachtvaart te midden van den krijg het grootste belang hadden, reeds vroeg getracht hebben van verschillende mogendheden bij het sluiten van handels-

¹ Vgl. LASPEYRES, p. 160 vv.

² *Robe* beteekent hier *koopwaar*.

traktaten gunstiger voorwaarden voor het geval van oorlog te bedingen en bepaaldelijk den regel *vrij schip vrij goed* ten hunnen opzichte in praktijk te brengen.¹ Het eerst verkregen zij in 1612 die gunst van de Turken,² die bovendien ten hunnen opzichte den niet minder vrijzinnigen regel *onvrij schip vrij goed* huldigden. Doch daaraan hadden de Nederlanders, die hunne schepen wel aan anderen verhuurden doch hunne eigene waren bijna uitsluitend in eigen bodems laadden, veel minder behoefte, zoodat zij er geen bezwaar in vonden om

1 Vele Duitsche schrijvers beweren dat de Nederlanders, zoolang zij ter zee magtig waren, den handel der onzijdigen evenmin als anderen geëerbiedigd hebben, en eerst later, toen zij voor Engeland en Frankrijk moesten onderdoen, op de invoering van den regel *vrij schip vrij goed* hebben aangedrongen. Zie o. a. PICKFORT, in *Vierteljahrschr. für Volkw.* I. p. 169. LASPEYRES, p. 160. Ten bewijze wordt dan vooral gewezen op de plakkaten der Staten-Generaal van 2 April 1599, waarbij aan de neutralen alle handel op Spanje, en van 2 September 1624 en 21 Maart 1636, waarbij hun alle toevoer naar de Spaansche legers verboden werd. Zoowel het eerste, door koningin Elisabeth toegejuicht en door Hendrik IV, na eenige tegenkanting, goedgekeurd, als het laatste waren echter represaille-maatregelen. Tegenover den Franschen regel *la robe* etc. is men in de Nederlanden steeds getrouw gebleven aan de beginselen van het *Consolato del mar*. Bovendien vergeten de genoemde schrijvers ten eenenmale, dat de onderhandelingen der Nederlanders tot invoering van den regel *vrij schip vrij goed* reeds dagteekenen van het traktaat met Frankrijk van 1646, en onder Johan de Witt (1653—1672) met volharding en goeden uitslag gevoerd zijn, dus juist in het tijdperk van onze kracht, toen onze vloten nog in staat waren zich met de Engelse en de Fransche vloten te meten, en geenszins in het tijdperk van ons verval, of, gelijk LASPEYRES zegt, in de achttiende eeuw. Zie H. ROIJAAARDS, de placito libera navi libera merx, Rhenotraj. 1852, p. 23 sqq. R. G. PHILIPSON, over den volkenrechtelijken regel: *Schip is territoire*, 1864, bl. 75, 77 vv., 119 vv., 137 vv.

2 De Turken hadden dien regel reeds in 1604 ten opzichte der Franschen aangenomen, die echter op dit punt geen wederkeerigheid huldigden. Ten onregte beweert dan ook Dr. A. W. HEFFTER, das europäische Völkerrecht der Gegenwart, Berlin 1855, p. 290, dat de invoering van den regel *vrij schip vrij goed* vooral door Frankrijk bevorderd is. In de *Ordonnance de la marine* van 1681 staat in art. 7 de regel: *la robe d'ennemi* etc. nog omschreven, en in 1692, 1704 en 1744 is hij op nieuw bekrachtigd. Eerst in 1788 heeft Frankrijk den regel *vrij schip vrij goed* in zijne wetgeving opgenomen, ten einde zich in den strijd met Engeland de onzijdige mogendheden te vriend te maken. Later heeft Napoleon I getracht den regel *vrij schip vrij goed* in te voeren, maar minder uit ware liberaliteit dan uit zucht om den haat tegen de Engelschen, die zich aan de bepalingen van het *Consolato del Mar* hielden, op het vasteland te vermeerderen. Zie PHILLIMORE, Commentaries upon international law, III. § 180. ROIJAAARDS, de placito libera navi libera merx, p. 28, 77, 94.

den regel *onvrij schip onvrij goed* aan te nemen, wanneer deze inschikkelijkheid van hunne zijde het eenige middel was om de toepassing van den meer gewigtigen regel *vrij schip vrij goed* te bedingen.¹ Onder deze voorwaarde zijn door de Republiek, die daarbij eene groote mate van geduld en volharding heeft betoond, in de zeventiende eeuw achtereenvolgens met Frankrijk, Engeland, Spanje, Portugal en Zweden traktaten gesloten, welke dien regel allengs in het Europeesche volkenregt hebben ingevoerd, aanvankelijk nog wel als eene uitzondering, die uitdrukkelijk moest gemaakt zijn om er zich op te kunnen beroepen en die dikwerf uit vijandige gezindheid werd teruggenomen, maar toch als eene meer en meer gewenschte en gehuldigde uitzondering, die te zeer met de belangen des handels overeenstemde om niet allengs het overwigt te verkrijgen en den voormaligen regel te vervangen.

Het onderzoek of zich in een neutraal schip contrabande bevindt, is uit den aard der zaak veel minder bezwarend dan het onderzoek naar vijandelijke goederen; want de eerste bestaat in bepaalde artikelen, waaromtrent men zich vergewissen kan of zij al of niet aanwezig zijn, terwijl de omstandigheid, die de laatsten aan verbeurtverklaring blootstelt, veel moeilijker tot zekerheid te brengen is. De veel grootere mogelijkheid van bedrog geeft hierbij van zelve tot grooteren argwaan en dien ten gevolge tot veel meer willekeur aanleiding. Intusschen is het van groot gewigt met naauwkeurigheid te weten, wat in geval van oorlog onder contrabande begrepen wordt; en de vrachtvaart der onzijdigen lijdt natuurlijk des te minder schade, naarmate dit begrip enger wordt opgevat. Van daar dat de Staten-Generaal zooveel mogelijk zorg hebben gedragen dat in de handelstraktaten, door hen met andere mogendheden gesloten, uitdrukkelijk bepaald werd wat in geval van oorlog over en weder voor contrabande zou gehouden worden, en zoo-

¹ Niettemin verboden de Staten-Generaal in 1667 aan de Admiraliteits-collegiën om met de onvrije waren tevens vrije of het schip zelf verbeurd te verklaren. VAN BIJNKERSHOEK, verhandelingen van staatszaken, Leyden 1740, I. hoofdst. XII, bl. 155.

wel van Spanje en Frankrijk als van Engeland en Zweden hebben weten te verkrijgen, dat dit alleen met wapenen, paarden en krijgsbehoefden in engeren zin, met uitsluiting van levensmiddelen, metalen en scheepsmaterialen, het geval zou zijn.¹ Wel weken zij zelve, wanneer zij in oorlog waren, herhaaldelijk van deze naauwe beperking van het begrip van contrabande af en verboden bepaaldelijk aan de onzijdige mogendheden om iets wat tot uitrusting van schepen dienen kon, aan hunne vijanden toe te voeren;² doch zij volgden daardoor slechts de door HUGO DE GROOT vastgestelde beginselen, volgens welke de zaken, die zoowel in als buiten den oorlog gebruikt worden, tot contrabande mogen verklaard worden, wanneer een oorlogvoerende staat dat tot bereiking zijner doeleinden noodig acht.³

De zorg voor den handel bragt overigens mede, dat de oorlogschepen voortdurend gebruikt werden om de buizen, die ter haringvangst uitgezonden, zoowel tegen zeeroovers als tegen de aanmatigen der Engelschen⁴ te beschermen, de koopvaardischepen naar de Oostzee of naar de Middellandsche zee te begeleiden, de terugkeerende vloeden behouden binnen te brengen, de Barbariische zeeroovers in toom te houden en den eerbied voor de Nederlandsche vlag te handhaven.⁵ Bij verschillende plakkatens⁶ was aan de koopvaardischepen in het belang hunner veiligheid verboden om uit te varen behalve onder convooi of in admiraalschap,

¹ Zie de tractaten van 17 Dec. 1650 art. 6, van 27 April 1662 art. 27 en 28, van 1 Dec. 1674 art. 3, van 26 Nov. 1675 art. 3, in het *Recueil van de tractaten* n°. 18, 36, 50, 52.

² VAN BYNKERSHOEK, t. a. p. hoofdst. X.

³ De jure belli et pacis III. c. 1 § 5.

⁴ Zie o. a. WAGENAR, Vad. hist. X. bl. 307.

⁵ De gebrekkige regeringsvorm en het gemis aan eenheid in het bestuur der zeezaken hadden echter tot gevolg, dat de beveiliging der scheepvaart dikwijls veel te wenschen overliet. Zie DE LA COURT, Aanwijzing II. c. 1 (bl. 161—237), die de schuld daarvan op de stadhouders werpt, wier eer in dit opzigt inzonderheid verdedigd is door E. LUZAC, zoowel in *Hollands rijkdom* als vooral in REINIER VRIJAARD'S *openhartige brieven*. Vgl. Mr. J. C. DE JONGE, geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen, IV. 1ste stuk bl. 1—161.

⁶ 1 Sept. 1643, 25 Aug. 1651, 8 Nov. 1652, 29 Jan. 1658. Gr. Pl. B. I. bl. 876, 956, 960; II. bl. 491.

terwijl men echter gezorgd had de noodige uitzonderingen toe te laten, ten einde het wachten op de begeleidende oorlogschepen of op de aanwezigheid van een genoegzaam aantal in dezelfde rigting vertrekkende vaartuigen den handel niet zou kunnen belemmeren. Want op welk gebied men het ook noodig of wenschelijk achtte de nijverheid te besturen en te regelen, allermint op het gebied van den buitenlandschen handel. Reeds in 1517 had een plakkaat uitdrukkelijk bepaald dat alle schepen vrijelijk mogten zeilen, geladen en ongeladen, waar het hun beliefte,¹ en die vrijheid werd hoogst zelden belemmerd. Behalve de vaart op de koloniën, aan begunstigde maatschappijen voorbehouden, is mij slechts één uitzondering op dien regel voorgekomen, de verpligting namelijk in 1652 aan de Groenlandvaarders opgelegd, om hun spek en traan onmiddelijk naar de Vereenigde Gewesten en niet naar elders te voeren.²

Wanneer wij bovendien in het oog houden dat het Nederlandsche zeeregt, inzonderheid de wetgeving op de verzekering tegen de gevaren der zee en op de avarijen, zeer goed geregeld was,³ dan blijkt het dat de buitenlandsche handel bijna niets miste, wat hij tot zijne uitbreiding en zijnen bloei behoefde, voor zooverre dat althans van de regering afhing. Vrijheid, veiligheid en regtszekerheid waren zijn deel, voor zooverre zij in de zeventiende eeuw konden gehandhaafd worden; en aan bescherming der scheepvaart tegen vreemde mededinging werd nog niet gedacht. Zelfs ADAM SMITH heeft geen hoogere eischen gesteld.

§ 6. *De regering en de nijverheid.*

Tot een juist inzicht in de nijverheidspolitiek onzer voor-

¹ VAN ZURCK, Cod. Batavus in voce *Commercie* § 4.

² VAN ZURCK, *ibid.* in voce *Noord-vaerders* § 1.

³ LE LONG, de koophandel van Amsterdam, I. bl. 43 vv. De ordonnantie op de zeevaart van 1563 en de latere keuren van Amsterdam, Rotterdam en Middeburg zijn te vinden in het Gr. Pl. B. I. bl. 796, 847, 856, 858, 867.

vaderen in de zeventiende eeuw blijft ons nog over, het standpunt te leeren kennen, door de regering tegenover de binnenlandsche nijverheid ingenomen. De omvang van dit onderwerp, welks uitvoerige behandeling bovendien in eene geschiedenis der staathuishoudkunde niet vereischt wordt, laat mij slechts toe bij die hoofdpunten stil te staan, waarbij eene consequente wijze van handelen en dus vaste beginselen zijn op te merken. Ook zal ik mij in den regel bepalen tot hetgeen door de Staten-Generaal voor de geheele Republiek of door de Staten van Holland en van Zeeland was vastgesteld; niet alleen omdat over het bestuur en den toestand dier gewesten in de vorige eeuwen het meeste licht is opgegaan, maar ook omdat zij door digtheid van bevolking, welvaart en beschaving den voorrang bekleedden en de door hen genomene maatregelen in vele opzigten een voorbeeld vormden, dat door de andere provinciën meer of min werd nagevolgd.

Voorzeker mag hierbij op den voorgrond gesteld worden dat de voorkomendheid jegens vreemdelingen en de zucht der vroedschappen om de bevolking der steden te doen toenemen, de vrijheid van arbeid voortdurend zeer in de hand werkten. Het was niet alleen het voorregt van godsdienstvrijheid en burgerlijke vrijheid, van veiligheid en orde, dat een stroom van landverhuizers uit de zuidelijke Nederlanden en na de herroeping van het edict van Nantes ook uit Frankrijk, maar bovenal en onafgebroken uit Duitschland aanlokte: de gemakkelijheid om het poorterschap der meest welvarende steden te verkrijgen en tot de uitoefening van een winstgevend bedrijf te worden toegelaten, droeg daartoe niet weinig bij.¹ In elken nijverheidstak werden vreemdelingen gebruikt. Oostfriezen en Westfalingers kwamen jaarlijks in menigte herwaarts, om den landman bij het inzamelen van zijn oogst behulpzaam te zijn; Duitschers en Franschen arbeidden in onze fabrieken; en onze schepen waren voor een deel met Jutten, Denen en Noren bemand.² Wel keerden velen dier buitenlanders na verloop van korteren of langeren

¹ Zie hiervoor, bl. 134 vv. VAN GEUNS, de toelating van vreemdelingen, passim.

² BERG, de réfugiés bl. 301.

tijd met vollen buidel naar hun vaderland terug; maar anderen bleven achter en vergoedden de hun betoonde gastvrijheid met de vruchten hunner arbeidzaamheid. Inzonderheid was dat het geval met de meer vermogende kooplieden en fabrikanten, aan wier kunstvljt en buitenlandsche betrekkingen de Nederlandsche nijverheid niet weinig te danken heeft gehad.¹ Teregt doordrongen van de voordeelen, die uit hunne vestiging konden voortvloeijen, wedijverden de steden met elkander, wie den vreemdelingen de meeste voordeelen aanbieden zou; en zeldzaam zijn de gevallen, waarin hun bezwaren in den weg werden gelegd. Dit geschiedde in den regel alleen, wanneer verschil van godsdienst of vrees voor pauperisme in het spel kwam. Wel was de Republiek door hare verdraagzaamheid jegens hen, die van de leerstellingen der staatskerk afweken, in de zeventiende en achttiende eeuw het toevlugtsoord voor allen, die ter wille hunner godsdienst verdrukt of verdreven werden, maar nu en dan leidde toch de afkeer van andersdenkenden tot afwijking der overigens heerschende beginselen. De Joden, reeds in de zeventiende eeuw in Holland gevestigd, werden nog in de achttiende eeuw in Utrecht uit de hoofdstad en in Gelderland van het platte land geweerd. Van de gilden waren zij natuurlijk uitgesloten en dus tot het drijven van koophandel beperkt.² Ook de Katholieken hadden geen volkomen vrijheid van arbeid; in vele steden was het hun verboden sommige bedrijven uit te oefenen. Nog in 1739 werd aan de arbeidzame Hernhutters, die zich te Wijk bij Duurstede wilden nederzetten, aanvankelijk inwoning geweigerd, omdat een bekrompen predikant in hunne leerstellingen eene verdachte overeenstemming met het Spinozisme meende te ontdekken.³ Diergelijke opwellingen van onver-

¹ BERG, bl. 5. MR. H. J. KOENEN, geschiedenis van de vestiging en den invloed der Fransche vlugtelingen in Nederland, 1846 bl. 73.

² MR. H. J. KOENEN, geschiedenis der Joden in Nederland, Utrecht 1843, bl. 106, 176. VAN GEUNS, t. a. p. bl. 208. NYHOFF's bijdragen, IV. bl. 270-272. Handvesten van Amstelredam, I. bl. 138: de Joden, al zijn ze burgers, mogen geen poorters neringe doen.

³ MR. B. W. A. J. SLOET TOT OLDHUIS, in *Tijdschr. voor staath.* XI. bl. 104 v.

draagzaamheid behoorden echter in de Vereenigde Gewesten tot de uitzonderingen. Uit een geheel andere bron sproot in het begin der zeventiende eeuw de weigering der Leidsche vroedschap voort, om eene menigte arme wollenwevers uit de Waalsche provinciën op te nemen, die ten gevolge van het kwijnen der nijverheid in hun vaderland gedurende den oorlog in de Republiek werk kwamen zoeken. De gronden, destijds voor en tegen de opname aangevoerd,¹ doen ons zien dat in dit geval zelfs geen bekrompen naijver of gildeninvloed in het spel was. De opname van zoovelen zou eene aanzienlijke uitbreiding der reeds dicht bevolkte stad onvermijdelijk hebben gemaakt; en terwijl nu sommigen op de goede gevolgen der tot dusverre steeds betoonde gastvrijheid en de toenemende behoefte aan arbeiders wezen, vroegen anderen niet geheel zonder reden of men er op rekenen kon, dat er steeds voor al die handen genoeg werk zou zijn.² Was dat niet het geval, dan zou de vermeerdering der bevolking slechts eene vermeerdering van den armenlast ten gevolge hebben. Het zou onbillijk zijn te vergen, dat de Leidsche regering met betrekking tot onvermogenende werklieden dezelfde vrijgevigheid betoonde als jegens bewaame of vermogenende ondernemers, die zich binnen de stad kwamen nederzetten. Over het geheel was men in de meeste Nederlandsche steden er op bedacht om te voorkomen, dat het aantal bedeeden door vestiging van arme lieden te veel zou toenemen. Op sommige plaatsen werden zij alleen toegelaten tegen borgstelling dat zij de armverzorgers niet lastig zouden vallen, wanneer zij binnen een bepaalden tijd, te Leiden twee jaren, behoeftig werden. Amsterdam, in vroeger tijd steeds aan de spits, waar het vrijheid van handel of van arbeid betrof, gaf ook in dit opzigt een prijzenswaardig voorbeeld, door geen diergelijke borgstelling te vra-

¹ BOXHORN, *disquisitiones politicae*, casus XXXVII.

² Van de vrees, dat hunne opname welligt *die Wollenpreise steigern* zou, gelijk LASPEYRES p. 16 zegt, spreekt BOXHORN in het geheel niet; wel van de vrees dat de Spaansche wol ten gevolge van den oorlog tusschen Spanje en Portugal schaarscher zou worden (p. 283 n°. VIII).

gen maar ieder, zonder onderscheid van godsdienst, vermogen of stand, binnen zijne muren toe te laten.¹

Waar zooveel gelegenheid voor vreemdelingen was om op de voor hen meest geschikte plaats eenig bedrijf te gaan uitoefenen, daar moest ook wel voor de ingezetenen op dit punt eene groote mate van vrijheid bestaan, en inderdaad hebben wij reeds bij de beschouwing der gilden kunnen opmerken dat het niet moeilijk was om in eene andere stad het burgerregt te verwerven. Algemeen was de overtuiging dat de zorg voor de vermeerdering der inwoners tot de voornaamste pligten der stedelijke regenten behoorde,² en bevordering der immigratie bleef dien ten gevolge een beginsel, dat evenzeer door de steden als door de provinciën in praktijk werd gebracht. Het was echter natuurlijk dat men minder gunstig dacht over de emigratie, waardoor arbeid en kapitaal aan staat of stad onttrokken werden;³ en die stemming gaf soms tot een verbod aanleiding, zoodra men vreesde dat daardoor de geheimen der inheemsche kunstvljijt aan vreemden geopenbaard of de magt des vijands versterkt zou worden. In 1539 werden te Arnhem drie lakenwevers, die tegen hun burgereed hunne nering naar Munster hadden overgebracht, met het verlies van twee vingers voor dat vergrijp jegens hunne vaderstad gestraft.⁴ In 1616 verboden de Staten-Generaal aan de ingezetenen zich in dienst van vreemde mogendheden te begeven om op Oost-Indië te varen, op straffe van ballingschap en verbeurdverklaring hunner goederen.⁵ In 1629 werd aan scheepstimmerlieden, meesters

¹ PESTEL, commentarii de repub. Bat. I. p. 263. „Amstelodamensium interest, videre, ut quam plurimi ad sua pmoeria undiquaque affluant.”

² P. DE LA COURT, Welvaren van Leiden bl. 74. (DE BEAUFORT) Verhandeling over de vrijheid in den Burgerstaat, Leiden 1737, bl. 183. BOXHORN, instit. pol. I. c. 10, explan. p. 154: „Commercia et ópificia promoventur — — per admissam hominum et pauperiorum multitudinem, praecipue in illis locis, ubi facile ditescere, si sagaces sint, possint.” Vgl. HUBER de jure civitatis, II. Sect. II. c. 1 § 36, 37.

³ Zie hiervoor bl. 243 noot 2. Brieven van JOHAN DE WITT, V. bl. 387. BERG, de réfugiés, bl. 255 vv. WAGENAAR, Vad. Hist. X. bl. 47.

⁴ AREND, algem. gesch. des vaderlands, II. 4. stuk, bl. 9.

⁵ Gr. Pl. B. I. 549.

of gezellen, verboden om zich buitenslands te verhuuren of te laten gebruiken. In 1689 werd dit verbod tot vreemde zeedienst of vischvangst uitgestrekt.¹ Intusschen bleven deze beperkingen der vrijheid om zich te verplaatsen uitzondering. Over het geheel stond het ieder vrij zich te begeven waarwaarts hij wilde, zelfs naar het buitenland.² Alleen werd in sommige steden en heerlijkheden van de vertrekkenden een uittogtgeld geheven, in een bepaald gedeelte van hun vermogen bestaande, hetwelk echter allengs op vele plaatsen werd afgeschaft, omdat men terecht begreep dat de vreemdelingen zich bij voorkeur daar zouden nederzetten, waar hun vertrek niet bemoeijelijk werd.³

Wat nu de uitoefening der nijverheid zelve betrof, nog altijd waren de waakzaamheid tegen vervalsching en de zorg voor de deugdzaamheid der nationale producten werkzaam, die wij reeds vroeger in de middeleeuwen hebben zien opkomen.⁴ Behalve de plakaten tot voorkoming van ontduiking der belastingen, waardoor de vervaardiging en het vervoer van sommige veraccijnsde voorwerpen, gelijk bier, meel, zout en zeep, geregeld werden, bestonden er nog eene menigte voorschriften, die geen ander doel hadden dan de verbruikers tegen misleiding te behoeden. De regering achtte zich overal verplicht te zorgen, dat slechts goede waren werden afgeleverd. Vertrouwen dat het eigenbelang voor de producenten een genoegzame prikkel, de mededinging voor de consumenten een voldoende waarborg zou zijn, bestond destijds nog niet. Zoodra men vervalsching of achteruitgang bespeurde, werd de tusschenkomst der regering ingeroepen, en er verscheen eene verordening waarbij de wijze van bereiding voorgeschreven en keurmeesters ingesteld werden. Niet zelden werden daaraan maatregelen tot voorkoming van strijd tusschen verschillende bedrijven of tot bevordering van het welzijn der arbeidende standen vastgeknoopt. Zoo zijn de vis-

1 Gr. Pl. B. II. 299 : IV. 299. Recueil van Zeezaaken, I. bl. 506, 513, 518, 521.

2 PESTEL, comment. I. p. 319: „In Belgio jus cuique est, in fines alieni imperii domicilium transferre; invitus manet nemo.”

3 PESTEL, *ibid* p. 320. Vgl. over het regt van *exue* hiervoor bl 93.

4 Hiervoor bl. 26. LUZAC, Hollands rijkdom, I. bl. 127, 223; III. bl. 60.

schers en vischverkoopers, de bakkers, de bierbrouwers, de meedebereiders, de tabaksverkoopers, de bleekers, de lakenwevers en verwers, de zijdewerkers, de passementwerkers, de goud- en zilversmeden, de touwslagers en lijndraaijers, de ankersmeden, de zeildoekmakers, de zeepzieders en de steenbakkers allengs aan verschillende min of meer belemmerende voorschriften gebonden geworden.¹ Het lag voor de hand

¹ Zie VAN ZURCK, codex batavus, en Gr. Pl. B. passim. LE LONG, koophandel van Amsterdam, I. 59; II. 40. Mr. D. over de aloude vrijheid van handel enz. bl. 219—238. Als voorbeeld en tot opheldering van de motieven dier plakaten strekke dat van 5 Mei 1610 (Gr. Pl. B. I. 1220) waarbij aan de bleekers verboden wordt om sommige soorten van linnen te bleeken vóór 25 Maart en na 31 Augustus: „Alsoo t'onser kennisse gekomen is, ende wy klachten vernemen, dat de Lijnwaten in dese Provintie gebleyckt ende versonden wordende, als Ammelaeckens, Servietten ende andere soorten van Lijndelaecken mette Schietspoele geweven, niet en vallen soo sterck ende goet van deuchden als behoort, ende de selve wel eertijts plachten te vallen, door dien de geene hen met bleycken vande selve gheneerende, eenige Jaren herwaerts, ende hoe langer soo meer hen onderstaen ende ghepractiseert hebben, de selve Lijnwaten te vroeck in 't voorjaer, ende te laet in 't na-jaer te Velde ende ter bleycke te doen, in voegen de selve Lijnwaten, niet alleen door de stormen ende winden, in dien saysoene meest regnerende, seer geforceert, gescheurt ende gekrenckt worden: maer oock by gebreecke vande krachte des Sons (die tot het bleycken principelijcken mede van noode is) met stercke Looge getravailleert ende ten deele ghecorrumpeert werden: Dat oock de Knechten ende Maeghden die men op de Bleyckeryen, tot twintich ofte dertich, oock tot veertich ofte vijftich (minder ofte meerder nae elcks Neeringe groot ofte kleyn is) moet houden, door 't selve te vroeck uyt te leggen, ende te bleycke te brengen, veel accidenten, soo van deurbreeckinge van handen ende voeten, oock andere inconvenienten komen te wesen onderworpen, soo datter vele zijn die daerom ontsien op de Bleycken ende 't werck van dien, midts den strengen ende harden lucht, hen te verhuiren: Ende dat d'andere, die hen daer toe al begeben, door het doen van hun werck, in den voorsz. tijdt soo onmachtich worden, datse als de warme dagen aenkomen, ende het werck op 't druckste is, sieck ende onpassich worden: Daer door dan gebeurt dat de Neeringe niet gaende en kan gehouden worden, nochte behoerlijcken gedreven ende gevordert, daer bij noch komt dat oock de Melck (wesende een substantie die men in 't bleycken niet en mach ontbeeren) voor de Maent van Mey seer schrael ende quaet om te bekomen is, mitsdien de Koeyen op Stal staende weynich Melck zijn gevende, soo dat de Lijnwaten dickwils daer nae moeten worden op ghehouden, sonder tijdelijcken daer inne te kunnen worden ghestelt. Alles tot groote verkortinge der voorsz. Bleyck ende Lijnwaetneeringe, tot noch toe in, ende buyten 's Lants soo vermaert ende geestimeert gheweest. Soo ist etc.” Zeer belangrijk is ook in dit opzigt het plakkaat der Staten van Holland „omtrent het exerceeren der Neeringen en Trafiequen” van

om hierbij somtijds voor vervalsching en bederf aan te zien, wat slechts eene opoffering van de duurzaamheid of de gelijkheid aan de goedkoopte was; want het is in de vorige eeuwen een karaktertrek der Nederlandsche nijverheid geweest om inzonderheid op soliditeit en innerlijke waarde bedacht te zijn, al moest de prijs er ook den last van dragen. Ligt laken en dun papier, meer en meer uit Frankrijk ingevoerd, waren onzen fabrikanten eene ergernis. Intusschen is er nog eene diepe, al is het geen ondempbare klove, tusschen de waakzaamheid der regering tegen misleiding en den eigenwaan, waarbij zij zich verbeeldt beter dan de nijvere lieden te weten hoe zij te werk moeten gaan. De nijverheid, bepaaldelijk het fabriekwezen, door reglementen op te beuren en te ontwikkelen, gelijk COLBERT in het laatst der zeventiende eeuw op groote schaal in Frankrijk beproefde, heeft nimmer in de bedoeling der Staten gelegen. De inlandsche nijverheid was wel een krachtige maar geenszins de belangrijkste steun van den handel, die zich niet slechts met hare producten maar met die van gansch Europa en bovendien met den rijken oogst der Oost-Indische en West-Indische bezittingen bezig hield. Van daar dat er nog

12 April 1749, na de afschaffing van de verpachting der accijnsen uitgevaardigd (Gr. Pl. B. VII. 1398): „De Staaten van Holland en Westvriesland, allen den geenen die deezen zullen zien of hooren leezen; salut: Doen te weeten, Dat dewyl de respective Neeringen en Traficquen, die binnen deezen Lande geëxerceert worden, onder anderen een voornaam object zyn geweest, waar over de afgeschafte Pachten hebben gegaan, zulks occasie heeft gegeven, dat in de respective Ordonnantien op het stuk der Pachten van tyd tot tyd geëmaneert, veele goede ordres hebben geïnflueert, tot de Neeringen en Trafiquen betrekkelyk; dat hoe zeer die goede ordres ook wel hebben gedient tot beneficie der Middelen die verpacht waaren, nochtans dezelve ook teffens en voornamentlyk hebben verstrekt, om de Neeringen en Traficquen in eene onderlinge relatie tot mal-kanderen te doen staan, op dat den een den ander niet zoude moogen benadeelen, en om ten dien einde dezelve respectivelyk te doen jouisseeren van voorrechten en prohibitive Wetten, dienende om een ieder by het zyne te maintineeren, en om goede ordre onder deselve te onderhouden: dat gelyk als hier uit is evident, dat die goede ordres hebben gehad een einde en oogmerk dat permanent is, vervolgens ook daar uit profloeert, dat het is een zeer verkeerde verbeelding, die Wij vernemen, dat by sommige opgevat schynt te weezen, alsof, de Pachten afgeschafte zynde, ook te gelyk daar door alle die goede ordres zouden weezen vernietigt:” enz.

wel sprake kon zijn van zorg en bescherming voor reeds bestaande en bloeiende nijverheidstakken, maar dat er niet aan gedacht werd om door kunstmiddelen nieuwe fabrieken in het leven te roepen.¹ Bovendien lijdt het geen twijfel dat de meeste reglementen, vooral die betrekkelijk de handwerksnijverheid en het fabriekwezen, zeer slecht gehandhaafd werden of zelfs allengs in onbruik geraakten.²

Het minst had de landbouw zich over regeringsvoogdij te beklagen.³ Wanneer wij de hier en daar voorkomende vaststelling van den tijd voor het hooijen⁴ uitzonderen, heerschte in die nijverheidstak bijna onbepaalde vrijheid van arbeid; want het deed voorzeker aan die vrijheid geen afbreuk dat het op straffe verboden was hennep onder het vlas of bladeren onder de hop te mengen.⁵ Wij hebben vroeger, bij de beschouwing der graanpolitiek, reeds uit enkele voorbeelden gezien dat de landlieden over het geheel eene groote mate van welvaart genoten en dat hunne belangen geenszins door de regering verwaarloosd werden. De stoppelweide of de in de middeleeuwen vrij algemeen heerschende doch natuurlijk zeer schadelijke gewoonte om vee en varkens na afloop van den oogst op eens anders land te drijven, werd allengs beperkt en verboden.⁶ De ontginning van heide en duin en de landaanwinning door bedijking werd door verschillende voorregten aangemoedigd. Niet alleen werden daarvoor gedurende eenige jaren vrijdom van grondbelasting, somtijds zelfs van novale tienden verleend, maar bovendien het regt van onteigening tegen schadevergoeding, wanneer men naburig

¹ LASPEYRES erkent dit p. 134, 161 infra.

² VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Bakkers*, § 4 n. 1. VAN BLEYSWIJCK, beschrijvinge der stad Delft, bl. 720.

³ TROTZ, jus agrarium II. p. 53: „Arandi actum, quo tempore et modo a rusticis exerceatur, parum curant legislatores, peritis in sua arte credendum esse rati.”

⁴ TROTZ, I. p. 540. SLOET in Tijdschr. v. staath. XVII. bl. 353. Eene andere uitzondering vormde de alleen in Drenthe voorkomende verplichting om zijn land te bemesten „propter ingenium fundi arenosi.” TROTZ, II. p. 50

⁵ Gr. Pl. B. IV. 1386; I. 1202; VI. 1436.

⁶ TROTZ, I. p. 398. SLOET, t. a. p. bl. 342 v. In de *Resolutiën van Holland van 1609* bl. 814 wordt geklaagd dat dit *kwaad gebruik* destijds nog op Texel bestond.

land behoefde om een dijk en ringsloot te maken. In de meeste octrooijen voor het bedijken van polders werd vrijdom van tollën voor de graaflijkheid toegestaan.¹ Daarentegen werden de wetten, die het wild in het belang der liefhebbers van de jagt beschermden, voortdurend gehandhaafd, tot groot nadeel van den landbouw, zoowel in de duinstreken, waar de konijnen soms in één nacht een belangrijk gedeelte van het te veld staande gewas verslonden, als in de noordelijke gewesten, waar de ganzen, eenden en andere vogels zoozeer vermenigvuldigden, dat geheele velden daardoor uitgeplukt en bedorven werden. Eene gunstige uitzondering op deze miskëning van de regten van den landbouw, die ons echter te minder bevreemden moet daar zij niet alleen destijds in alle landen bestond maar ook heden ten dage nog geenszins uit de wetgevingen der meest beschaafde natiën verdwenen is, vormt eene resolutie der Staten van Holland, in 1661 onder het bestuur van JOHAN DE WITT genomen, om in het belang van den landbouw de konijnen uit sommige duinen geheel en uit andere althans voor een zeker aantal jaren te doen verhuizen.²

De veeteelt genoot minder vrijheid dan de landbouw, vooral wanneer wij het maken van boter en kaas onder de eerste begrijpen. In 't belang van de grondeigenaars werd nu en dan de uitvoer van mager vee verboden, uit vrees dat de weilanden ledig zouden liggen. Herhaaldelijk werd het slagten of verkoopen van schapen, lammeren en kalveren gedurende eenigen tijd verboden, opdat er geen gebrek aan jong vee en dien ten gevolge duurte van vleesch ontstaan zou.³ Om te voorkomen dat het paardenras verbasieren zou, was het in alle provinciën verboden de merriën door andere dan door de daarvoor in elk dorp door het openbaar gezag aangewezen en onderhouden hengsten te

¹ TROTZ, I. p. 55—60. Zie ook VAN ZURCK, codex batavus in voce *Duinen*, § 4, en *dijken*, § 15. SCHOOCKII Belg. feder. I. VIII. c. 11. p. 240.

² TROTZ, I. p. 389, 404, 451. SLOET, t. a. p. bl. 341. — Wanneer de jagtliefhebberij niet in het spel kwam, werd soms voor de uitroeiing van schadelijk gevogelte, b. v. eksters, gezorgd. Gr. Pl. B. II. 2462.

³ TROTZ, I. p. 475, sqq. Gr. Pl. B. I. 1216.

laten dekken.¹ Inzonderheid werden echter de bereiding en de handel in boter en kaas gereglementeerd; en hierbij openbaarde zich weder de zucht tot onderdrukking van het platte land ten gunste der steden, die wij vroeger hebben leeren kennen. Op vele plaatsen mogten beide artikelen niet verkocht worden, voordat zij ter 'stedelijke waag gewogen waren. De vorm der botervaten, die gekeurd moesten worden, was voorgeschreven; eenmaal daarin gepakt, mogt de boter niet meer vertond, verkneed of vermengd worden. In 1652 verboden de Staten van Holland het kleuren van de boter. De Staten van Friesland volgden in 1687 dit voorbeeld; doch de verbruikers waren zoozeer aan de gekleurde² boter gewend, dat reeds in 1697 het verbod moest worden ingetrokken. Intusschen bleef Amsterdam tot 1707 weigeren gekleurde boter uit Friesland te ontvangen, en bragt daardoor niet slechts aan de Friesche nijverheid maar ook aan zijn eigen handel nadeel toe. In 1697 werd in Friesland voorgeschreven, dat de boter met grof zout gekneed moest worden. Uit die zucht om te reglementeren ontsproot noodwendig de verzoeking om tegen vreemde mededinging te beschermen. Herhaaldelijk werd de invoer van vreemde, vooral van Iersche boter, verboden of met hooge regten bezwaard. De bereiding van kaas schijnt, althans tot de achttiende eeuw, aan minder belemmeringen onderworpen te zijn geweest; maar de voorkoop ten platten lande was meestal verboden en de verkoop in de steden in het belang der gilden geregeld. Eerst in 1723 treffen wij in Holland een streng verbod aan om zoetemelksche kaas te maken van melk, waarvan een gedeelte der room was afgenomen. De zoogenaamde hobbekaas, die uit zulke afgeroomde melk werd bereid, moest uitsluitend plat en met de letters H K gemerkt zijn. Op de overtreding dier bepalingen was geen geringere straf gesteld dan duizend gulden boete,

¹ SCHOOCKII Belg. fed. VII. c. 16, p. 198.

² De gekleurde boter wordt in de plakaten *roode* boter genoemd, waarmede intusschen ongetwijfeld slechts *geele* bedoeld wordt. „Norunt amplius agricolae, maxime in Hollandia, colorare butyrum colthae floribus, eique auri fulgorem conciliare.” SCHOOCKII Belg. feder. I. VIII. c. 9. p. 236.

geeseling en verbanning. Zij bleven echter niet langer dan een zestal jaren van kracht, en in Friesland, waar men er aan dacht om diergelijke maatregelen tegen vervalsching van kaas te nemen, bleef het bij beraadslagingen.¹

Meer grond was er voorzeker voor de regering om zich met de veenderijen in te laten, althans in de westelijke provinciën, waar de uitgraving der lage veenen niet zelden voor de dijken gevaar opleverde en in elk geval een onvruchtbaren plas achterliet. Van daar dat volgens de plakaten der Staten van Holland, wier bepalingen in de overige gewesten grootendeels werden overgenomen, geen vruchtbaar land verveend mogt worden zonder toestemming van Dijkgraaf en Heemraden. Uit duin of wildernis turf te halen was in strijd met het jagtregt en dus op zware boete verboden. De verveener moest borgtogt geven tot zekerheid dat de grondbelasting voortdurend betaald en de uitgegraven gronden later aangevuld en beplant zouden worden. Dat aan de vervulling dezer laatste verplichting intusschen geenszins voldoende de hand werd gehouden, bewijzen de menigte uitgeveende plassen, die nog heden ten dage in Noord-Holland en in Utrecht gevonden worden. Voorts was er met betrekking tot het graven, behandelen, vervoeren en verkoopen van turf veel meer voorgeschreven, dan de zorg voor de dijken en waterkeeringen of de invordering van den accijns vereischte, met het doel om de deugdzaamheid der waar te bevorderen en zoowel den verbruiker tegen afzetterij als den voortbrenger tegen de gevaren der vrije mededinging te waarborgen. Het is daarbij een eigenaardige karaktertrek der Nederlandsche natie, dat men sedert de oudste tijden tot op onze dagen toe voortdurend voor uitputting der veenen bevreesd is geweest. Reeds PHILIPPUS A LEIDIS, de Hollandsche staatsman en geleerde der veertiende eeuw,² gaf den raad om het veenland zorgvuldig te sparen en den uitvoer van turf te verbieden. Daar de graven van Holland intusschen voor de vergunning tot uitveening eene recognitie trokken, werd het eerste punt

¹ TROTZ, I. p. 515—534. SLOET, t. a. p. bl. 350—353. Zie ook Mr. D. over de aloude vrijheid van handel, bl. 212 vv.

² Zie hiervoor bl. 18.

door hen minder dan het tweede ter harte genomen; en ook nog onder de Republiek behoorde de zorg voor het behoud der kostbare brandstof naast de zucht om bovenmatige prijsverhooging te voorkomen tot de motieven, die menigwerf een verbod van uitvoer deden uitvaardigen.¹

Op het behoud van allerlei soort van mest werd overal veel prijs gesteld.² Van daar dat de uitvoer van die belangrijke stof niet alleen door de Staten-Generaal uit de Vereenigde Gewesten maar ook door de Staten der verschillende provinciën buiten hare grenzen verboden was. Deze noodelooze maatregel, waardoor de handel in mest ten nadeele van vele streken, die daaraan behoefte hadden, gedood werd, heeft waarschijnlijk veel bijgedragen tot de verwaarloozing der mestvoortbrenging, waarvan de Nederlandsche landbouw nog heden ten dage niet is vrij te pleiten.

Naarmate men in de Vereenigde Gewesten van den extensieven landbouw allengs tot den intensieven overging, begonnen de tienden meer en meer te drukken. Het is opmerkelijk dat reeds in het begin der veertiende eeuw in de heerlijkheid Westzaanden en Crommenie in Noord-Holland de koorntienden afkoopbaar werden gesteld tegen betaling eener vaste som in het jaar aan het gasthuis te Amsterdam; eene handelwijze die niet weinig tot toename der bevolking en der welvaart van die landstreek bijbragt en ook elders navolging schijnt te hebben gevonden, zoodat vele tienden in grondrenten veranderd werden.³ Intusschen was vooral

¹ TROTZ, II. p. 637 sqq. PESTEL, comment. I. 195 sqq. SLOET, t. a. p. XVIII. bl. 77—80. VAN ZURCK, in voce *turf*. Dr. W. C. H. STARING, voormaals en thans; opstellen over Neêrlands grondgesteldheid, Haarlem 1858, bl. 73 vv. — Uit de *Resol. van Holland*, 1554, bl. 573 en 639 blijkt, dat men aan verbod van uitvoer boven een uitgaand regt de voorkeur gaf „overmits den Turf den voorsz. Impost niet en mogte dragen, ende dat daer door dierte en rijsinge geschaapen waare te koomen.”

² Register van AERT VAN DER GOES, I. bl. 125 (a^o 1527): „Secundo, dat men vernyeuwen sal de oude Placcaten van 't Lant wederomme te moeten bepooten of toe te maken daer den Turf gedolven es. Tertio, ende want men hier toe hebben moet Peuy-Aerde ofte Misse, dat men dat nyet en sal mogen vercoopen, om te voeren vuyt Hollant in andere Landen.” Gr. Pl. B. I. 1232 vv. VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *Vuilnis*. TROTZ, II. p. 17 sqq. SLOET, t. a. p. XVII. bl. 401 v.

³ J. HONIG, geschiedenis der Zaanlanden, 1849, I. bl. 44. Mr. P. VAN DER

de geestelijkheid er zoozeer op uit om de tienden te vermenigvuldigen, dat KAREL V het noodig vond bij plakkaat van 1 October 1520 den tiendheffers alle regt te ontzeggen, ten ware zij bewijzen konden dat zij of hunne voorouders minstens veertig jaren achtereenvolgens van hun regt hadden gebruik gemaakt. Hout, hooi, hoornvee, schapen, ganzen, moeskruiden, boomvruchten en manufacturen werden uitdrukkelijk van het tiendregt vrijgesteld, voor zooverre zij er niet reeds overeenkomstig de vorige bepaling aan onderworpen waren of bij vrijwillige overeenkomst onder gebragt werden.¹ Dat men ook gedurende de Republiek zeer goed gevoelde hoezeer de heffing van tienden de ontwikkeling van den landbouw in den weg stond, blijkt uit eene zeer merkwaardige Deductie van de regering der stad Leiden, in 1603 aan de Staten van Holland ingediend, naar aanleiding der pogingen van sommige tiendheffers in Rhijnland om hun regt ook uit te strekken over de moeskruiden, op wier teelt men zich meer en meer begon toe te leggen.² Behalve een beroep op het genoemde plakkaat van 1520, door onderscheidene juridische en historische argumenten gestaafd, bevat die Deductie ook het betoog dat de tienden veel zwaarder drukken op vruchten die met „veel ende groote kosten, moeiten, arbeid ende pericule gewonnen worden,” dan op dezulken die verkregen worden „zonder kosten, zonder moeite, zonder pericule,” waarmede het onderscheid tusschen extensieven en intensieven landbouw vrij goed wordt aangeduid. Waar men niet anders doet dan het zaad in den beploegden akker strooijen en verder rustig afwacht welken oogst de Voorzienigheid geven zal, daar mogen tienden geoorloofd zijn: waar men beginnen moet met honderden guldens uit te geven om den grond behoorlijk toe te bereiden en vervolgens onafgebroken werkzaam moet zijn om alle

SCHELLING, Hollands tiend regt, Rotterdam 1727, I. bl. 372 vv. Zie ook het *Beknopt overzicht van het tiendwezen hier te lande* van Mr. SLOET TOT OLDHUIS, in het Tijdschr. voor staath. en stat. XIII. bl. 256—276; XIV. bl. 153—172.

¹ VAN ZURCK, Codex Batavus in voce *Tienden*. Gr. Pl. B. II. 1584. VAN DER SCHELLING, I. bl. 76.

² VAN DER SCHELLING, I. bl. 283 vv., II. bl. 255 vv.

schadelijke invloeden te voorkomen of te bestrijden, daar zou het ten hoogste onbillijk wezen wanneer een ander regt had op een tiende gedeelte van de vruchten, die noch door zijn geld noch door zijn arbeid zijn ontstaan. ¹ De Staten

¹ „De qualiteit, en de natuire der landen van Rynlandt is zulx, dat de zelve geene warmoesvruchten uit haer eigen zelfs deuchde en zoude mogen dragen.

„Maer moeten daer toe de voorschreven landen werden geprepareert mit zeer groote onverdragelyke kosten, ende bloedigen arbeit.

„Met onverdragelyke kosten, zegge ik, door dien, boven dien, dat de warmoes-luiden een hondert guldens, hondert twintich, jae hondert vyftich guldens 'sjaers moeten geven voor een margeu lants: de zelve de voorzeide landen noch moeten teenemael van nieus toemaken: kostende boven den arbeit, altemets drie, vier, vyf hondert guldens, eerse een kerl zaets daer inne mogen werpen: verwyge een stuiver daer van kunnen trecken.

„Wordende alle de voorschreven kosten ende preparatoiren arbeit alleen gedaen voor drie, vier jaren, datse de voorschreven landen mogen gebruiken tot hare teelinge, als naer breeder zal gezeit werden:

„Door oorzaeke de voorschreven landen alsdan zo uitgeteelt zyn, datse tot geen warmoesteelinge vorder nut en zyn.

„Zulx, dat ten dien regarde, de vruchten daer op wassende, wel meriteren exemptie van Thienden.

„De conditie van de vruchten is zulx, dat alle andere gewassen, als tarwe, garste, haver, rogge, ende diergelyke greinen, na dat de landen opgeploucht, ende bezaeit zyn, vorder bevolen worden de zegeninge Godts: zonder dat den ackerman in 't heele jaer daer vorder naer omme ziet (ten ware alleene om eens te wyen) dan in den tyt des Ougsts, dat hy vroyken maeit, 't gene de Heer Almachtich heeft verleent.

„Hiertegens, na dat de warmoes landen mit zo groote onkosten zijn geprepareert, moeten noch worden te meermalen omgespit, berast, beklout, ende andersins behavent zyn, cerse bezaeit werden.

„Bezaeit zynde, ende 't zaet opkomende, werden de arme luiden genoodzaekt om nacht ende dach te employeren tot uit-wyten van het onkruit, planten, ende verplanten, weder spitten, ende delven:

„Ende in summa, moeten 't gansche jaer, met haer wyven ende kinderen, leggen wroeten in de voorschreven thuynen als aertwormen: ende aldaer haer tyt zo zuirlick, in hitte ende koude, in regen, wint, ende onweder overbrengen.

„ — — Zonder twyfel is uiet een van de gheringste redenen, die de costume veroorzaeckt, ofte den Prince dezer landen beweecht hebben, de voorschreven vruchten van Thienden exempt te houden, om dat de zelve werden geteelt bij den genen, diens gedyn, naest de zegeninge Gods, alleen in zeer groote kosten, ende haren bloedigen arbeit, is bestaende:

„ — Immers zodanige, daer van Thienden heffende, zouden in effecte trecken de Thienden van 't sweet ende bloet van den schamelen arbeidsman, — —

„Zouden trecken de Thienden van alle de groote kosteu, diese daer aen leggen, zonder zelfs een stuiver uit te keeren.” VAN DER SCHELLING, II. bl. 189—192. Vgl. LASPEYRES, p. 215 n. 899.

van Holland achtten het geschil tusschen de tiendpligtigen en de meerendeels adellijke tiendheffers gewigtig genoeg, om de beslissing aan den Hoogen Raad en het Hof van Holland op te dragen, die het ten voordeele der eersten uitwezen en bepaalden dat warmoes- en boomvruchten niet tiendpligtig zouden zijn, wanneer zij het namelijk niet reeds gedurende veertig jaren vóór 1520 geweest waren. Ongetwijfeld heeft deze wijze bepaling er niet weinig toe bijgedragen om het kweken van groenten en vruchten in Holland aan te moedigen. Niet minder gunstig werkte de afwezigheid van tiendpligtigheid op de kultuur der meekrap, wier bloei zelfs door buitenlandsche schrijvers aan deze omstandigheid geweten is.¹ Men betaalde namelijk in plaats van tienden eene zoogenaamde *Redemptie*, bestaande in eene vaste en zeer geringe som voor den morgen, in Zeeland niet meer bedragende dan één gulden 's jaars.² Met betrekking tot de hop, die in het laatst der veertiende eeuw in Zuid-Holland begon geplant te worden, was insgelijks van den aanvang bepaald geworden, dat eene vaste uitkeering in geld de tienden vervangen zou; en in de volgende eeuw kwam hetzelfde beginsel bij de turftienden in zwang.³ Toen in het begin van de zeventiende eeuw de kultuur van de tabak in Utrecht en in Gelderland werd ingevoerd, is het insgelijks toegepast. Wel begonnen de Staten dier gewesten in het belang der schatkist van dit nieuwe gewas domaniale tienden te heffen,⁴ maar weldra werden deze bijna overal voor eene zekere som 's jaars, vijf of tien gulden per morgen, afgekocht.⁵

¹ A. SMITH (London 1791), III. p. 276. G. DU PUYNODE, monnaie, credit et impôts, Paris, 1853, II. p. 163.

² VAN DER SCHELLING, I. bl. 322—329.

³ VAN DER SCHELLING, I. bl. 303, 308.

⁴ TROTZ, jus agrarium I. p. 90: „Geconsidereerd, dat door die groote quantiteit van messie (d. i. mest), die de Tabaklanden requireren, die naast gelegene landen, op het hooge, genoegzaam desert, en buiten behoorlyke culture blyven liggen: waer door dan die Tiendhefferen en dienvolgende dezer Landschaps Domeinen werkelyke schade toegevoerd worden.”

⁵ VAN DER SCHELLING, I. bl. 329—331. Het groote belang van dezen afkoop van sommige tienden wordt door den heer SLOET TOT OLDHUIS, t. a. p. voorbijgezien, hoewel hij erkent (XIV. bl. 162) dat er hier te lande altijd een streven is geweest „om de levering der tiende in die van eene bepaalde geldsom te veranderen.”

Het meest van alle nijverheidstakken was de visscherij onder voorgdij gesteld, en wel des te meer, naarmate zij meer beteekende.¹ Het visschen met de hengelroede stond in alle publieke wateren aan alle ingezetenen vrij. Zoodra men echter een net wilde gebruiken, had men eene vergunning noodig; want het regt om te visschen was even als het jagtregt een vorstelijk regt, na de afzwering van FILIPS overgegaan op de Staten. Slechts in Waterland, sommige stroomen van Kennemerland en de vaarten van enkele steden mogt men vrijelijk zijn net uitwerpen.² De visscherij in de binnenwateren was door onderscheidene plakaten geregeld. Alle versche visch, van waar ook aangebragt, mogt niet verkocht worden, wanneer hij niet eerst op den afslag was geweest ter plaatse, daarvoor door het gebruik aangewezen. Met de grootste zorgvuldigheid waren de vangst en de verkoop van den haring tot in de geringste bijzonderheden geregeld, in het belang van zijne deugdzaamheid en tot voorkoming van onderkruiping en bedrog.³ Eerst den 24 Junij mogten de netten uitgewor-

¹ Dat het elders in dit opzigt niet beter gesteld was, erkent DE LA COURT, Aanwijzing, bl. 84: „De Vrijheid van *Visscherijen* en *Negotie* aangaande is nog grooter als ergens.” Zie eene schets van de regeling der visscherij bij RICARD, *traité général du commerce*, Amst. 1781, I. p. 61 vv.

² SCHOOCKII Belg. feder. l. VIII. c. 1, p. 216 vv. VAN ZURCK, *Codex Bata-vus* in voce *Visschen*.

³ „Alsoo de groote Visscherye ende Haringh-vaert is een Hooft-Neeringe, ende een van de principaelste Mijnen deser Vereenichde Nederlanden, daer by vele duysent Huysghesinnen binnen de selve Landen hen gheneeren ende onderhouden, oock veele ende verscheyde Hant-wercken, Neeringe, Vertieringe, ende sonderlinge de Navigatie ende Trafficq, soo binnen als buyten 's Lands wert geconserveert, midtsgaders vele retouren van Penningen ende Koopmanschappen, oock vermeerderinge van het inkomen der Convoyen ende Inkomsten deser Landen veroorsaekt wert, Ende dat om de selve Hooft-Neeringe in dese Vereenichde Nederlanden te conserveren, verscheyde goede Placaten ende Ordonnantien, op het vangen, souten, beneficiëren ende vertieren van den Haringh van tijd tot tijd geëmaneert zijn, waer deur de selve Neeringe jegens verscheyden traversen ende onbehoorlick voornemen (by eenige Baetsoeckers ende Benijders van den welstant deser Landen, ende de voorsz. Hooft-Neeringe tot verscheyden tijden voor gestelt) tot noch toe in eere ende reputatie is gemainteneert, tot grooten dienst van dese Vereenichde Landen, ende den goeden Ingesetenen van dien: Ende Wy nu seeckerlijck bericht werdende, dat by een nieuwe traverse ende sinisterlijke practijque, tot nadeel van de voorsz. Hooft-Neeringe, ghepoocht

pen, en eerst tien dagen na gezouten te zijn mogt de gevangen visch verkocht worden. In zee mogt dit laatste nimmer geschieden, want de geheele vangst moest eerst naar Holland of Zeeland worden gebracht. De plakaten der Staten van Holland van 27 April 1582 en 24 Mei 1584 hadden de vroeger vrijwillige keuring verpligtend gemaakt.¹ Ook de haringvaten en zelfs het zout waren aan keuring onderworpen. De uit zee aangebragte visch werd in het openbaar, onder toezigt van ambtenaren, verpakt en gezuiverd. Haring, tusschen 1 Januarij en 1 Junij gevangen, mogt niet in tonnen gezouten worden, opdat de roem van den Hollandschen haring niet door den uitvoer van slechtere soorten zou afnemen. Met hetzelfde doel was bepaald dat vreemde haring bij invoer niet verpakt maar in dezelfde vaten weder uitgevoerd moest worden. Reeds is vermeld² dat netten niet mogten worden uitgevoerd, opdat de vreemdeling ons in dezen nijverheidstak geen afbreuk zou kunnen doen. In 1669 werd in het algemeen verboden buizen of schepen voor de haringvaart voor vreemden te bouwen of uit te rusten, of iets uit te voeren, wat voor hare uitoefening kon dienen. Ook tot de walvischvangst werd hetzelfde verbod uitgestrekt, en tevens zware straf bepaald tegen allen, die zich op eenige wijze, als stuurlieden, kuipers, pakkers, kakers, zouters, spinners, breijers of verstellers van vischnetten, als commandeurs van walvischvangers, harpoeniërs of traankookers, in dienst van vreemde reeders zouden verbinden.³

wert uyt dese Vereenichde Nederlanden nae andere Quartieren ofte Plaetsen te transporteren, Duygen tot Haringh-Tonnen alhier te lande gemaect, oock halve Haringh-vaten in andere Vaten gheslagen, mits-gaders Kruys-want, om alhier te ontgaen de observantie van goede Ordonnantien ende Policien, die ten dienste deser landen op 't vangen, souden, beneficiëren, verkoop ende vertieren vanden Haringh zijn gemaect, ende niet te min den Haringh als op geconterfeyte ordre van dese Landen ghebeneficieert, in andere Landen te verkoopen, waer deur de voorsz. Hooft-Neeringe merckelijck in reputatie ende ordre soude werden verkort, ende de Vereenichde Nederlanden, ende de goede Ingesetenen van dien beschadicht ende geïnteresseert, jegens welck quaet voornemen ende sinistre practijque tijdelick moet werden voorsien. Soo ist etc." Gr. Pl. B. I. 755.

¹ Hiervoor, bl. 26.

² Bl. 190, 193.

³ VAN ZURCK, Cod. Bat. in voce *visch*. PESTEL, comment. I. p. 466 sqq.

Hoe weinig prijsbepalingen over het geheel in den geest der Nederlandsche natie vielen, is reeds bij de beschouwing der graanpolitiek opgemerkt. Ook wanneer de regering het noodig achtte daartoe over te gaan, bleven de plakkatens in den regel onuitgevoerd of werden, als van tijdelijken aard, zeer spoedig op zijde geschoven. In de achttiende eeuw ontmoeten wij in de provincie Holland nog bij uitzondering een maximum voor den prijs van boter en aardappelen, bestemd om gebrek en duurte te voorkomen; doch het werd na weinige maanden weder ingetrokken.¹ Niet minder zeldzaam schijnt onder de Republiek de vaststelling van het dagloon te zijn geweest. Wat vroeger van dien aard bestond,² is waarschijnlijk tijdens den opstand tegen Spanje in onbruik geraakt en later niet vernieuwd; althans wordt ons dit uitdrukkelijk gemeld van eene Friesche keur van 1540, waarbij „om te remedieeren op de abusen van de Maejers, Sichters ende Graevers” het loon dier arbeiders bepaald was.³ Het meest kwamen prijsbepalingen voor bij de vrachtlouwen, hetzij omdat gebrek aan voldoende mededinging dat in het algemeen belang wenschelijk maakte,⁴ hetzij omdat de regering de verplichting gevoelde om de verbruikers te beschermen tegen de nadeelen van een monopolie, dat zij zelve in het leven had geroepen, om het geregeld vervoer binnenslands te bevorderen. Bovendien was en bleef in vele gilden het loon der werklieden bepaald, doch in den regel met genoegzame ruimte om aan de bekwaamen een goed daggeld te verzekeren, zonder de meesters te dwingen aan onbekwaamen meer te geven dan zij verdienden.⁵

Zeer algemeen was echter in de Republiek de broodzetting

¹ Het duurde van 22 September 1741 tot 17 Mei 1742. Gr. Pl. B. VII. 1061.

² Zie o. a. VAN MIERIS, Gr. Chart. B. III. 759, waar hertog Albrecht van Beijeren bepaalt dat alle ambachtsgezellen tevreden moeten zijn met zoodanig loon als door het gereg. gesteld is.

³ TROTZ, jus agrarium II. p. 240. Vgl. SLOET, tijdschrift XVII, bl. 446.

⁴ Zoo heeft de Raad te Groningen wegens dagelijkse klagten over „de onbehoerlijke exaetien ende conspiracien der voerluyden, so up Meppel over der drenthe, als up Leeuwarden ende na den delfzyl varen” in 1601 den vrachtprijs vastgesteld. FEITH, de gildis Groninganis, p. 314.

⁵ Handvesten van Amstelredamme, III. bl. 1177—1476 passim.

of vaststelling van het gewigt en den prijs van het brood, bij gemeen overleg tusschen de stedelijke regeringen en commissarissen, door de bakkers uit hun midden gekozen. In sommige steden, gelijk Amsterdam, Haarlem en Groningen reeds in de vijftiende, in andere eerst in de zestiende eeuw ingevoerd, werd deze instelling in de provincie Holland bij plakkaat van 20 Julij 1655¹ ook tot het platte land uitgestrekt. In haar oorsprong een maatregel in het belang van het algemeen, tot voorkoming van afspraken tusschen de leden van het bakkersgilde, was zij weldra in eene begunstiging hunner nijverheid ontaard; want het lag voor de hand dat de regering, die door de bakkers zelven omtrent hunne onkosten en bezwaren moest worden ingelicht, den prijs ten minste zoo hoog stelde als noodig was om de productiekosten onder de ongunstigste omstandigheden te vergoeden. Van daar ook het uitdrukkelijke verbod om beneden de zetting te verkoopen, dat tot het laatst der achttiende eeuw heeft voortgeduurd. Zoo werd nog in 1717 te Delft, in eene nieuwe keur op de broodzetting, bepaald: „De backers sullen haer preciselijk moeten reguleren na de setting en daeronder niet verkoopen, 't zij voor minder prijs of met toegeven van eenig kleijn goed, timpen, koeckjes, scheurbollen, blom, paesbrooden, deuvecaters, of yts anders, 't zij directelijk, of ook bij afrekening op den kerfstok, of met afrekening bij de sack of op hoedanige andere indirecte manier het soude mogen syn.”² Vrije mededinging was dus in de steden uitgesloten; maar nu begon allengs het platte land, waar men veel goedkooper brood bakte, aan de stedelijke nijverheid afbreuk te doen. De consequentie vorderde dat dit nieuwe bezwaar voor de aan den eenen kant beschermde maar aan den anderen kant belemmerde bakkers uit den weg werd geruimd; en zoo ontstond het genoemde plakkaat van 1655, waarbij bepaald werd dat een roggebrood van twaalf pond slechts acht penningen en een tarwebrood van

¹ Gr. Pl. B. I. 1788; II. 3165.

² Mr. J. VAN KUYK, de broodzetting, Leiden 1852, bl. 12. Verkoop beneden de zetting is ook nog strengelijk verboden bij plakkaat van Holland van 12 April 1749 (Gr. Pl. B. VII. 1398).

drie pond slechts vier penningen minder zou mogen kosten in de dorpen en gehuchten dan in de hoofdplaats van het kwartier der provincie, waartoe zij behoorden. Als reden dier uitstrekking van de broodzetting tot het platte land werd de noodzakelijkheid genoemd om het ontduiken van den accijns op het gemaal te voorkomen; doch al moge dit invloed hebben gehad, het is duidelijk dat de ware grond dieper lag en in naauw verband stond met de zeer algemeene zucht om te beletten, dat de mededinging van het platte land voor de stedelijke nijverheid gevaarlijk zou worden. Bovendien was in vele Hollandsche steden aan de ingezetenen verboden zelf brood te bakken.¹

Waar de regering den prijs van het brood vaststelt, wordt zij meer of min verantwoordelijk voor duurte. Daar men dat in Holland zeer goed gevoelde, was bij onderscheidene resolutiën bepaald dat de bakkers verplicht zouden zijn het brood voor zoodanigen minderen prijs te verkoopen als de magistraat zoude goed vinden, behoudens vergoeding van het verschil tusschen dien prijs en de zetting uit de stedelijke kas. Zoo werd den 7^{den} November 1698 te Amsterdam afgekondigd, dat ieder, die het verlangde, roggebrood voor anderhalven stuiver beneden de zetting krijgen kon.²

Wij hebben reeds meer dan eens gelegenheid gehad op te merken hoeveel prijs men er, inzonderheid in Holland, op stelde om de middelen van gemeenschap te vermenigvuldigen en te verbeteren. Herhaaldelijk is in de middeleeuwen de bevoegdheid om eene vaart te graven als eene gunst in het belang des handels gevraagd en toegestaan.³ Hoeveel voordeel de buitenlandsche handel ook aanbragt, de binnenlandsche was sedert de oudste tijden te levendig geweest, had te veel welvaart verspreid en gaf voortdurend aan te veel ingezetenen een bestaan om geminacht of verwaarloosd

¹ schoockii Belg. feder. l. VII. c. 9, p. 180: „in multis Hollandiae civitatibus non licet singulis familiis in suum usum panem coquere, quo tum consularum pistoribus, tam maxime publico; (cui alias ratione denegati tributi fraus fieri creditur) alibi tamen hoc permissum est, minusque alii quam pistoribus publico tributi loco in singulos modios solvunt.”

² VAN KUYK, t. a. p. bl. 17.

³ Zie o. a. Handvesten van Haerlem, bl. 114. Gr. Pl. B. II. 675.

te kunnen worden. Van daar dat wij zoowel vóór als onder de Republiek allerwege het streven opmerken om niet alleen de middelen van gemeenschap maar ook de middelen van vervoer in overeenstemming te brengen en te houden met de eischen van het maatschappelijk verkeer.¹ Dat men hierbij meer werk van water- dan van landwegen maakte, was natuurlijk in een land, dat niet alleen voor kanalisatie bij uitstek geschikt was, maar welks voornaamste nijverheidstak inzonderheid de behoefte gevoelde om aanzienlijke hoeveelheden van dikwerf zeer omvangrijke of zware goederen op de minst kostbare wijze te vervoeren. Over het geheel zijn de waterwegen overal van veel grooter belang voor den handel geweest dan de landwegen, totdat de uitvinding der stoomkracht tegen de voordeelen van goedkoopte en gemak het bij toenemende concurrentie steeds gewigtiger voordeel van snelheid heeft overgesteld. Wij treffen dan ook in de Vereenigde Gewesten grooter zorg voor het vervoer te water dan voor het vervoer te land aan. Opdat het nimmer aan geschikte en voldoende middelen van vervoer ontbreken zou, hadden de meeste steden, die door kanalen of stroomen met elkander verbonden waren, bij onderlinge overeenkomst beurtveeren ingerigt, hierin bestaande dat vertrouwde en bekwame schippers geregeld op bepaalde dagen met goede schepen heen en weder voeren. Nu eens werd zulk een veer verpacht ten voordeele der stedelijke kas, dan weder werd uit die kas een deel der kosten bestreden, naarmate het meer of minder voordeel afwierp.² Met betrekking tot het vervoer te land werd het oprigten van geregelde diensten meer aan de particuliere nijverheid overgelaten; maar bijna overal werd toch op de wagens en paarden der voerlieden en de behandeling der kooplieden en reizigers be-

¹ Het is in dit opzigt karakteristiek dat HORNIIUS bij de opgave der kenmerken van een goeden staat goede wegen voorop plaatste. „Nam tria sunt, ex quibus bona Resp. agnoscitur: Nimirum, bonae viae, bona moneta, bona horologia.” In de aantekeningen op BOXHORN, institutiones politicae, Amst. 1688, p. 164.

² Mr. J. T. BUYS, de verordeningen op de veer- en beurtschepen, Haarlem 1853, bl. 16, 19, 20, 56.

hoorlijk toezigt gehouden.¹ Niet alleen tot voorkoming van ontduiking der belastingen maar ook in het belang des handels vond men in de meeste koopsteden eene menigte aangestelde pakkedragers en kraankinderen, van wier hulp men verplicht was zich althans bij het vervoer van belastingschuldige waren te bedienen.² Zoowel de beurtschippers als de voer- en sjouwerlieden waren in den regel aan bepaalde tarieven gebonden.

Hoe uitnemend deze instellingen ook waren en hoe krachtig zij aanvankelijk medewerkten tot opbeuring van handel en nijverheid, het kon niet anders of de geest van privilegie en uitsluiting, die in de vorige eeuwen overal heerschte en in de Nederlanden door den onderlingen naijver der steden nog aanmerkelijk werd aangewakkerd, moest allengs tot dezelfde bezwaren leiden die uit het gelijksoortige gildewezen waren voortgevloeid. Wat goed gewerkt had, toen het algemeen belang nog regeling vorderde, begon hier en daar te hinderen en te knellen, toen de toenemende vrije mededinging haar overbodig maakte. Het steeds aangroeiend getal beurtveeren deed weldra tusschen deze eene concurrentie ontstaan, waartegen zij zich door voorregten van verschillenden aard trachtten te beveiligen, en de stedelijke regeringen, in vele gevallen meer voor den bloei van het veer dan voor de algemeene belangen des handels bezorgd, gaven aan den aandrang toe en vaardigden eene menigte bepalingen uit, waaronder niet alleen de kooplieden maar ten slotte de beurtschippers zelve gebukt gingen. Toenemend gebruik van andere vervoermiddelen leidde tot nieuwe verordeningen, waarbij elke stad slechts haar eigen belang op het oog had. Waar dat belang sterk tegen dat van eene andere plaats indruischte, werd de strijd gewoonlijk door eene overeenkomst beslist, die wel aan ieder eenig voordeel verzekerde, maar ten koste van het algemeen. Onder anderen kwam men bijna overal overeen om aan de schippers, die verplicht waren op hunne reis verschillende plaatsen aan te doen, te

¹ SCHOOCKII *Belgium federatum* l. IX. c. 11, p. 258.

² *Ibid.* p. 253. VAN GEUNS, toelating van vreemdelingen, bl. 86, 247.

verbieden om goederen te vervoeren tusschen steden of dorpen, die reeds door een direct veer verbonden waren. Zoo werd het binnenlandsch vervoer door eene al te naauwkeurige regeling en vooral door de uitsluiting der vrije mededinging in eene menigte gevallen belemmerd, terwijl de groote ongelijkheid in de reglementen en in de tarieven bovendien velerlei bezwaar opleverde. Er was in dit opzigt een zeer groot verschil tusschen de vaart op het zoute en op het zoete water; want in de Zuiderzee en op het IJ heerschte over het geheel dezelfde vrijheid als de buitenlandsche handel voortdurend bleef genieten.¹

Uit de zucht der regenten om hunne medeburgers boven anderen te begunstigen, vloeide noodwendig voort, dat de voerlieden en vrachtschippers der plaats, waar hunne diensten gevorderd werden, hier en daar boven die van andere plaatsen eenige voorregten genoten, hetgeen voor de laatsten niet zelden het verkrijgen van eene retourvracht moeilijk of geheel onmogelijk maakte. Zoo hadden zelfs de Staten van Holland en Zeeland bepaald, dat alleen de leden van het Rhijnschippersgilde vrachten naar andere provinciën mogten aannemen. Vreemde schippers konden slechts, wanneer zij beladen waren aangekomen, eene vracht aannemen naar de plaats, van waar zij gekomen waren, op straffe van boete en verbeurdverklaring der vrachtpenningen.² Niettemin heerschte er in de Vereenigde Gewesten op dit punt over het geheel meer vrijheid, dan de regeling der beurtveeren en de instellingen van het gildewezen zouden doen vermoeden. De toenemende en dringende behoefte van den zeer levendigen binnenlandschen handel aan talrijke en goedkope middelen van vervoer van verschillenden aard had niet al-

¹ Toen Amsterdam aan Haarlem voorstelde om eene beurtvaart langs het IJ in te rigten, verklaarde de laatste stad zich daartegen: „achtende tselve als beletselen in publycke rivieren ende haevenen, nyet jegenstaende op alle ordinaris binnelandtsche vaerten ende veeren alsuleke, ofte gelycke ordre, gehouden werdt ende nootelijk gehouden moste werden, nijet alleen omme allerley inconuenienten tusschen de schuytvoerders te verhoeden, ingevalle de voorschreven schuyten twee op een vre ende sonder ordre soude affvaeren, maer oock om de reysende man ende coopluyden te beter te doen dienen ende gerieven.”

² Gr. Pl. B. II. 2599, 3035.

leen reeds vroeg tot eene buitengewone ontwikkeling van het bedrijf van vrachtschipper¹ en voerman aanleiding gegeven, maar tevens aan de kooplieden de overtuiging geschonken dat het voor hen veel voordeelijker was vrije mededinging toe te laten dan monopolieën of privilegiën te verleen. Van daar dat, gelijk wij reeds vroeger opmerkten,² er op vele plaatsen zorg werd gedragen dat de instellingen van het gildewezen niet op de schipperij zouden worden toegepast. Waar tusschen twee steden een druk vervoer plaats greep, werden de voorregten der stedelijke schippers en voerlieden dikwerf bij onderlinge overeenkomst afgeschaft, zoodat het in Holland allengs regel werd dat men die alleen liet gelden met betrekking tot die plaatsen, die ze zelve handhaafden.³ In eene overeenkomst tusschen Haarlem en Alkmaar van 1622, waarbij het aannemen van vrachten door de wederzijdsche voerlieden geregeld werd, vinden wij uitdrukkelijk vermeld dat die regeling volstrekt niet bedoelde eenigen afbreuk te doen aan ieders regt, om zich tot het vervoer zijner waren te bedienen van wien hij wilde.⁴ In elk geval kon men in Holland en Zeeland overal vrijelijk Haarlemsche schippers gebruiken, want deze waren sedert overoude tijden bevoegd verklaard om op alle plaatsen dier gewesten op vracht te varen en aldaar ongestoord te laden en te lossen, zonder eenige belemmering te mogen ondervinden door de gildebrieven of de keuren der steden: een regt dat hun herhaaldelijk door het op dit punt minder vrijzinnige Amsterdam betwist doch telkens door de

¹ SCHOOCKII Belg. feder. I. VIII. c. 4, p. 225: „eorum ingens est numerus.”

² Bl. 132.

³ Handvesten van Haerlem, bl. 313: „dat in de steden van Hollandt gheen recht van voorladinghe noch aflegghinghe gebruyckt en wordt, maer ter contrarien, dat bij den keuren ende ordonnantien der schipperen van Hollandt, als namentlijk van Haerlem, Delft, Leyden, der Goude ende andere expresselijk verboden es, gheen voorladinghe noch aflegghinghe te gebruycken, dan teghens den ghenen, die sulck recht vercreghen hebben, ende jegens henlyden gebruycken.”

⁴ Handvesten van Haerlem, bl. 466: „sonder datt men nochtans verstaet hier door, op eenige der voorschreeve veeren, yemaudt de vryheyt te beneemen vant verkiesen van soodanigen voerman, als hy sal willen huyeren ende gebruycken, volgens toude gebruyk.”

regterlijke magt erkend en gehandhaafd werd.¹ Vreemde schippers mogten overigens aldaar slechts vracht aannemen voor de terugreis, wanneer zij de toestemming der Overlieden van het Groot of van het Klein Binnenlandsvaardersgilde² verkregen hadden. Om als beurtschipper naar buitenlandsche plaatsen te varen, moest men er het burgerregt bezitten en lid van het Buitenlandsvaardersgilde zijn.³

De belemmeringen, die uit deze over het geheel zeer omslagtige en veelsoortige regeling van het binnenlandsch vervoer voortvloeiden, werden echter door den uitmuntenden toestand van het algemeene ruilmiddel meer dan opgewogen. Gedurende de middeleeuwen waren de Nederlandsche gewesten evenmin als andere landen van de nadeelen van willekeurige prijsbepalingen van het geld of van opzettelijke muntverzwakking verschoond gebleven, doch reeds vroeg hadden de kooplieden getracht hunne vorsten te bewegen om van dit verderfelijk hulpmiddel tot voorziening in tijdelijke behoeften afstand te doen. Reeds in het begin der vijftiende eeuw had JACOBA van Beijeren zich verplicht gezien te beloven, dat zij geen verandering in de munt zou brengen zonder toestemming der steden Dordrecht, Leiden, Haarlem en Delft,⁴ en in het Groot Privilegie van vrouwe MARIA was dezelfde bepaling uitdrukkelijk herhaald. Het wekte niet minder ontevredenheid op dan het tot veel ellende aanleiding gaf, toen MAXIMILIAAN in 1489, om in de drukkende schaarschte van geld te voorzien, welke met duurte van levensmiddelen gepaard ging, het ongerijmde middel koos om de wettelijke waarde der munt tot op een derde te verminderen.⁵ Geen wonder dus dat de Nederlandsche gewesten, toen zij zich

¹ Handvesten van Haerlem, bl. 303, 310, 370, 372, 373, 376, 486, 523, 531, 582, 587, 593, 596.

² Tot het laatste behoorden de schippers wier vaartuigen minder dan 15 en na 1669 minder dan 24 last maten. Handvesten, II. 1215.

³ Handvesten van Amstelredamme, I. 138; II. 1206 vv.

⁴ FR. BARON DE REIFFENBERG, mémoire couronné sur l'état de la population, des fabriques et manufactures et du commerce dans les provinces des Pays-Bas, pendant les XVme et XVIme siècles. In de *Mémoires de l'acad. de Bruxelles*, 1822, p. 210.

⁵ VELIUS, Chronijk van Hoorn, bl. 146.

tot verzet tegen Spanje's dwingelandij aaneensloten, de gemeenschappelijke regeling van het muntwezen als een der meest gewigtige onderwerpen beschouwden en daaromtrent reeds in de Unie van Utrecht de bepaling opnamen, dat zij zich met elkander zouden „conformereren in 't stuk van der Munte, te weten, in den cours van den Gelde.”¹ Aan twee zaken gevoelde men inzonderheid behoefte: vooreerst aan gelijkvormigheid tusschen de munten der onderscheidene provinciën, die geenszins geneigd waren haar souverain regt van muntslag aan de Generaliteit op te offeren, en ten anderen aan zekerheid dat in het gehalte en het gewigt zonder aller goedkeuring geen verandering zou worden gebracht. In beide behoeften voorzag het collegie van Generale Muntmeesters, door de Staten-Generaal benoemd om het opzigt te houden over alle zaken, die de munten der Vereenigde Gewesten betroffen. Zij waren belast met de zorg, dat de plakkatën, welke het gehalte, het gewigt en den vorm der muntstukken bepaalden, behoorlijk werden nagekomen en bevoegd om zoowel het muntmateriaal als het geslagen geld te onderzoeken en de vervalschte of te ligte stukken af te keuren. Alle geschillen over de innerlijke waarde van het geld werden door hen bij arrest zonder hooger beroep afgedaan.² De onafhankelijkheid van dit collegie en de naauwlettende zorg waarmede het voortdurend zijne verpligtingen heeft vervuld, hebben er niet weinig toe bijgedragen om niet alleen het binnenlandsch verkeer te bevorderen, maar ook den buitenlandschen handel te steunen door den roem der steeds volwigtige ducaten en ducatonen, die in alle wereldstreken als algemeen ruilmiddel gezocht waren.³

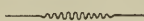
1 Art. XII. PIETER PAULUS, verklaring der Unie, II. bl. 209 vv.

2 Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, I. bl. 155, 336—340.

3 (VAN DER OUDERMEULEN) recherches sur le commerce, Amst. 1778, I. 2^e partie, p. 176 vv. Zie voor inbreuken op de eenparigheid van het muntstelsel, nu en dan door enkele provinciën of door de zoogenaamde rijksmunten te Nijmegen, Zutphen, Zwol, Deventer, Kampen en Groningen gepleegd en de daartegen aangewende middelen, waaronder afkoop der laatsten door eene jaarlijksche toelage: PIETER PAULUS, t. a. p. bl. 212, 216 vv. en *Tegenw. Staat* I. bl. 336 noot.

VIERDE HOOFDSTUK.

De economische letterkunde der zeventiende eeuw.

§ 1. *Het karakter der Nederlandsche staathuishoudkunde.*

Evenmin als elders is in Nederland in de zeventiende eeuw de staathuishoudkunde als eene afzonderlijke wetenschap erkend en beoefend geworden. Men was nog te veel gehecht aan de middeleeuwsche indeelingen van het uitgebreide veld der menschelijke kennis en aan de deftige vormen, waarin de vruchten van den arbeid der geleerden aan het publiek werden medegedeeld, om eene afzonderlijke plaats in te ruimen aan bespiegelingen, die geen hooger doel beoogden dan de regels aan te geven van wier opvolging de volkswelvaart afhankelijk is. Niettemin ontbrak het niet aan gelegenheid om de belangrijkste staathuishoudkundige vraagstukken ter sprake te brengen. De geschiktste aanleiding daartoe bood de veelomvattende wetenschap der politiek aan, die naast den staatsvorm en het staatsbestuur ook de staatszorg in haren kring had opgenomen en dus reeds gewoon was bij de maatregelen tot voorkoming of bestrijding van duurte, de regeling van het muntwezen, de behandeling der bedelaars, de heffing van belastingen en de inrigting van koloniën stil te staan. Zij vond in Nederland een uitstekenden beoefenaar in MARCUS ZUERIUS BOXHORN, wegens zijne talentvolle geschriften reeds op twintigjarigen leeftijd in 1632 tot hoogleeraar in de welsprekendheid te Leiden en later

tot opvolger van den beroemden HEYNSIUS aldaar benoemd. Zijne *Institutiones politicae*, die in 1650 het licht zagen en dikwijls herdrukt zijn,¹ bevatten eene voor dien tijd zeer ontwikkelde theorie der belastingen, en zijn bovendien merkwaardig omdat zij meer dan andere geschriften van dien aard Nederlandsche toestanden in het oog houden en bespreken, hetgeen ook het geval is met de in hetzelfde jaar verschenen *Disquisitiones politicae, id est, sexaginta casus politici ex omni historia selecti*. Dat BOXHORN inderdaad op eene naauwkeurige kennis van zijn land veel prijs stelde, bewijst zijn *Commentariolus de Statu confoederatarum provinciarum Belgii*, eene statistiek der Vereenigde Gewesten, die blijkens den inhoud tusschen 1644 en 1648 moet geschreven zijn en waaruit later, somtijds met overname derzelfde woorden, zijne meer beknopte *Reipublicae Batavae brevis et accurata descriptio* is geëxcerpeerd. Van meer algemeenen inhoud en over het geheel van veel minder belang, althans met betrekking tot de staathuishoudkunde, is de reeds vroeger geschrevene *Idea politica* van FRANCISCUS BURGERSDIJCK, insgelijks hoogleeraar te Leiden, welk geschrift evenwel, even als de *Institutiones* van BOXHORN, door diens opvolger GEORGIUS HORNIUS van aantekeningen voorzien is, daar deze verklaarde geen werk te kennen dat zich door beknoptheid en duidelijkheid zoozeer tot een leidraad bij het onderwijs aanbeval.²

Naast de geschriften van BOXHORN en BURGERSDIJCK verdient voorts ook het uitstekende werk *de jure civitatis*³ van den Frieschen regtsgeleerde ULRIC HUBER eene plaats in de geschiedenis onzer staathuishoudkunde, omdat hij daarin zijne inzichten omtrent vrijheid van arbeid, emigratie, monopolien, prijsbepalingen en inzonderheid omtrent de regeling van het belastingstelsel heeft medegedeeld.

¹ De door mij gebruikte uitgave der *Institutiones* is die van Amst. 1668 *cum commentariis ejusdem* (in het werk *explanationes* genoemd en waarschijnlijk ontstaan uit de mondelinge toelichting der op het college gedicteerde paragrafen) *et observationibus* GEORGI HORNI.

² Zie de opdracht aan den abt J. C. BARTHOLOMAEUS, en de minder gunstige beoordeeling van BURGERSDIJCK in MORHOFII polyhistor, Lubec. 1747, III. 2, 1, 3, p. 492. BURGERSDIJCK stierf te Leiden in 1635.

³ De door mij steeds aangehaalde uitgave is de vierde, Franeker 1708.

Minder wetenschappelijk van vorm doch veel belangrijker van inhoud zijn de geschriften van PIETER DE LA COURT, wiens krachtige en heldere pleidooijen voor vrijheid van arbeid en mededinging alles overtreffen, wat in de zeventiende eeuw zoowel binnen als buiten de Nederlanden over dat onderwerp geschreven is. Onder zijne werken verdienen inzonderheid het *Welvaren van Leiden* en het *Intrest van Holland*, later tot de *Aanwijzing der politike gronden en maximen der Republike van Hollandt en West-Vrieslandt* uitgebreid, genoemd te worden. Zijn jongere broeder JOHAN schreef een aantal kleine opstellen over verschillende staatkundige en economische onderwerpen, die na zijnen dood door PIETER verzameld en onder den naam van *Politike Discoursen* en *Consideratien van staat ofte Politike Weegschaal*, beiden in 1662 verschenen, uitgegeven zijn.¹ Men treft daarin over het geheel dezelfde inzichten aan, meestal met minder hevigheid uiteengezet, doch tevens met minder talent verdedigd.² De overige werken, door de beide broeders uitgegeven, zijn meer uitsluitend van politichen inhoud en hebben dus voor ons doel minder gewigt.³

Gelijktijdig met PIETER DE LA COURT leefde en schreef Nederland's grootste wijsgeer, BENEDICTUS SPINOZA. Daar in twee zijner werken, de *Tractatus theologico-politicus* van 1670 en de onvoltooide en na zijn dood in 1677 uitgegeven *Tractatus politicus* onderscheidene staathuishoudkundige vraagstukken worden aangeroerd, zou het voorzeker ongeoorloofd wezen zijne meeningen daaromtrent geheel onvermeld te laten.

Na de wetenschap der politiek was in de zeventiende eeuw

¹ Zie in mijne *Verhandeling over de Aanwijzing van P. DE LA COURT*, Utrecht 1851, bl. XIII vv. de gronden waarop het mij voorkomt dat de twee laatstgenoemde geschriften aan JOHAN en niet aan PIETER moeten worden toegeschreven.

² Waar in het vervolg de voornaam is weggelaten, wordt steeds PIETER bedoeld.

³ Zie daarover, behalve mijne *Verhandeling*, bl. VIII—XVI, LII—LVI: B. W. WTEWAALL, proeve uit een onuitgegeven staathuishoudkundig geschrift, *Het Welvaren van Leyden*, 1845, Inleiding. D. GROEBE, iets over PIETER DE LA COURT en zijne schriften, in de *Letterbode* voor 1844, bl. 162, 178, 196, 210. H. W. TYDEMAN, Ophelderingen op de Geschiedenis des vaderlands van BILDERDIJK, X. bl. 320 vv.

geen andere naauwer aan de staathuishoudkunde verwant dan het natuur- en volkenregt. De gronden van het regt van eigendom, de vrijheid van arbeid, de regeringstusschenkomst in het maatschappelijk verkeer tot handhaving der billijkheid, de zorg voor het muntwezen, bovenal de vrijheid van handel kwamen daarin ter sprake en gaven dus aan de geleerden veelvuldige gelegenheid om hunne economische inzichten te openbaren. Van daar dat het beroemde werk *de jure belli et pacis* van HUGO DE GROOT menige opmerking bevat, die bewijst dat de scherpzinnige grondlegger van het moderne staats- en volkenregt ook op het gebied der staathuishoudkunde in helderheid van inzicht zijne tijdgenooten vooruitstreefde.¹ Ook zijn *Mare liberum* verdient in dit opzigt onze belangstelling, even als de overige geschriften van Nederlandsche geleerden, die zich ten doel stelden het vermeende regt van Spanje op het uitsluitend genot der vaart naar Oost-Indië of de niet minder trotsche aanspraak van Engeland op de heerschappij der omringende zeeën op wetenschappelijke gronden te bestrijden.²

Tot de belangrijkste geschriften der zeventiende eeuw behoort voorts het *Placcaet-boeck op 't Stuck van de Lijf-tocht* van Mr. DIRCK GRASWINCKEL, eene verzameling van plakATEN en resolutiën betrekkelijk de graanpolitiek, gevolgd door beschouwingen van den schrijver, wier helderheid en juistheid op vele punten alles overtreffen, wat destijds over dat onderwerp geschreven was. Wij vinden daarin de wetenschappelijke toelichting en regtvaardiging der verlichte Hollandsche praktijk, die wij reeds hebben leeren kennen.

Behalve de genoemde meer of min theoretische werken leveren ook de menigvuldige land- en stedebeschrijvingen belangrijke bijdragen tot de kennis van de staathuishoudkundige meeningen en inzichten onzer voorouders.³ Inzonderheid verdienen daaronder de aandacht het *Belgium federatum* van MARTINUS SCHOOCKIUS, achtereenvolgens hoogleeraar

¹ Vgl. LASPEYRES, p. 3 vv.

² Zie Hoofdst. III. § 5.

³ Vgl. LASPEYRES, p. 32.

te Utrecht, te Deventer en te Groningen, in 1652 te Amsterdam verschenen, en de *Beschryvinge der stad Delft* van D. VAN BLEYSWIJCK EZ. van 1667. In eerstgenoemd werk wordt zeer uitvoerig over de verschillende nijverheidstakken gehandeld en niet zelden een of andere economische bijzonderheid met scherpzinnigheid toegelicht en beoordeeld. VAN BLEYSWIJCK wijdt een geheel hoofdstuk aan de schildering der neringen, handtering en koopmanschappen van de burgers zijner vaderstad, die vroeger door hare lakenweverijen en bierbrouwerijen een eervollen rang onder de fabrieksteden bekleed had doch reeds in den aanvang der zeventiende eeuw in bloei begon af te nemen, en toont bij zijne uiteenzetting der oorzaken van dien achteruitgang zulk een helder inzicht in de nadeelige gevolgen van reglementen en monopoliën, als naauwelijks bij een zijner tijdgenooten wordt aangetroffen.¹

Veel minder dan de schrijvers over politiek, staats- en volkenregt hielden de juristen zich met staathuishoudkundige vraagstukken bezig. De leer van den eigendom, het erfregt, sommige contracten, inzonderheid koop en verkoop, gaven hun daartoe eene gereede aanleiding, waarvan zij echter in den regel geen gebruik maakten.² Het uitvoerigst waren zij gewoon bij de in de zestiende en zeventiende eeuw zoo hartstogtelijk behandelde woekerkwestie stil te staan, weshalve wij hunne verdiensten op dit gebied later afzonderlijk zullen beschouwen.

Het loont evenmin de moeite om de beste Nederlandsche geschiedschrijvers, BOR, VAN MEETEREN, VAN REYDT, HOOFT, DE GROOT, VAN AITSEMA en anderen te doorbladeren, in de hoop van nadere inlichtingen omtrent de economische denkbeelden van hunnen tijd te verkrijgen. Hoewel zij meer dan de geschiedschrijvers van andere landen op de ontwikkeling der nijverheid en inzonderheid op de uitbreiding en de lotgevallen van den buitenlandschen handel acht slaan, deelen zij in den regel slechts de feiten mede of zetten met onpartijdigheid de gronden uiteen, die bij verschil van gevoelen

¹ LASPEYRES heeft deze beide werken niet geraadpleegd.

² Vgl. LASPEYRES, p. 24 v.

omtrent de wenschelijkheid van eenigen voorgestelden maatregel door de verschillende partijen werden aangevoerd. Wanneer hun bestek het toeliet, namen zij liefst, gelijk BOR, VAN MEETEREN EN VAN AITSEMA, de aan de regering ingediende of als vlugschriften algemeen verspreide memoriën in haar geheel op; doch zij leverden daardoor slechts eene aanvulling der uitgebreide pamfletten-literatuur, wier waarde, hoe onschatbaar ook voor de historie, uit een economisch oogpunt zeer dubbelzinnig is. Vooreerst toch was het veel minder de zucht tot bevordering van het algemeen belang of tot mededeeling der uitkomsten van naauwgezet onderzoek en nadenken dan het door een of anderen maatregel gekwetste eigenbelang of het vooruitzicht op winst wanneer zekere gebeurtenis tot stand kwam, dat aan de veelal anonyme schrijvers dier pamfletten de pen in de hand gaf. Nu is het eigenbelang voorzeker scherpzinnig in het uitdenken van gronden tot staving van zijn geliefkoosde meening; maar het is even zeker dat men verkeerd zou doen met die argumenten in elk geval als openbaringen van den tijdgeest of minstens als uitdrukkingen van veler opinie te beschouwen. Ten anderen leert de ondervinding dat in de nijverheid zij, wien het wel gaat, zich in den regel stil houden, terwijl de aanvallen op bestaande toestanden en wetten en de voorstellen tot verandering en hervorming van hen uitgaan, die de tusschenkomst der regering tot opbeuring hunner kwijnende industrie onmisbaar achten of zich van hare medewerking in een of anderen zin groot voordeel beloven. Dat over eenig beginsel gezwegen wordt, bewijst dus evenmin dat men het niet kende of niet huldigde, als het heftig en van meer dan ééne zijde aandringen op eenigen maatregel tot het besluit kan wettigen, dat de publieke opinie dien verlangde.¹ Van daar dat de pamfletten-literatuur met groote voorzigtigheid en zorgvuldige vergelijking, niet alleen der strijdschriften tegen elkander, maar ook van deze met de meer theoretische werken van denzelfden tijd, gebruikt moet

¹ Vgl. de opmerkingen van Mr. S. VISSERING in HILDEBRAND'S Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, I, p. 737.

worden. Onder deze voorwaarde kunnen zij echter belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der staathuishoudkunde leveren, vooral in een land, waar de beschaving en opgewektheid der ingezetenen, gepaard met eene elders nog onbekende vrijheid van spreken en schrijven, aan de literatuur van den dag eene verbazende uitbreiding gaf.

Op welke hoogte stond nu, blijkens den inhoud dier onderscheidene geschriften, de staathuishoudkundige ontwikkeling der Nederlanders in de zeventiende eeuw?

Als algemeen resultaat van dat onderzoek, in verband met hetgeen in de vorige hoofdstukken omtrent de ontwikkeling der nijverheidspolitiek is medegedeeld, kan reeds terstond op den voorgrond worden gesteld, dat de theorie eenvoudig het gevolg was der praktijk. De school oefende, waar het economische vraagstukken betrof, geen invloed op het leven uit, maar werd door hunne praktische oplossing zelve geïnspireerd. De mannen der wetenschap bepaalden zich in den regel tot de ontvouwing en verdediging der reeds lang door de ervaring geijkte regeringsbeginselen of der allengs geconsolideerde toestanden. Waar zij verder gingen en, gelijk GRASWINCKEL en vooral DE LA COURT, het bestaande op grond van algemeene beginselen afkeurden, daar werden hunne raadgevingen over het geheel niet begrepen en in elk geval niet opgevolgd.

Wij hebben gezien dat de zucht naar handelsvrijheid den grondtoon uitmaakte der Nederlandsche nijverheidspolitiek, niet alleen omdat de handel de voornaamste nijverheidstak was maar ook omdat de kooplieden het heft der regering in handen hadden. Die voorrang van handel en scheepvaart ontmoeten wij evenzeer in de wetenschap. Het is van algemeene bekendheid, zeide HUGO DE GROOT,¹ dat de Hollanders al hunne hulpmiddelen uit de zee en uit den koophandel trekken; en SCHOOCK² was daarmede in volkomene overeenstemming, toen hij leerde dat boven alle andere dingen voor

¹ *Annales*, p. 372.

² *Imperium maritimum*, Amst. 1654, p. 154: „Mercaturae ante omnia providenda, omniaque agenda ne minuatur.”

het behoud en de uitbreiding des handels gezorgd moest worden. Dezelfde geest straalt in alle overige geschriften door.¹ Waar er slechts eenigermate aanleiding toe bestaat, vloeijen zij van den lof van handel en scheepvaart over. Dat deze de ziel, de zenuwen, de hoofdzuil der Nederlanden, de moeder van allen rijkdom zijn, wordt reeds door de schrijvers uit het begin der zeventiende eeuw als een spreekwoord aangehaald. Niemand, behalve enkele theologanten in hunne geschriften over den woeker, viel het in ook slechts daarnaar te vragen, of de handel eene nuttige, prijzenswaardige en edele werkzaamheid was. Slechts de studerende jeugd gevoelde zich nu en dan, wanneer zij den Nederlandschen koophandel in hare dissertatiën ter sprake bragt, gedrongen om te onderzoeken of de Grieken en Romeinen, bij wier woorden zij geleerd had te zweren, regt hadden met minachting op den handelstand neder te zien; doch natuurlijk kwam zij algemeen tot de slotsom, waartoe ook de meest oppervlakkige blik in de haar omringende maatschappij voeren moest, dat de ouden in dat opzigt grovelijk gedwaald hadden.

Met den handel en de scheepvaart stond de visscherij, de moeder van beiden, naar het eenstemmige oordeel van alle schrijvers, in het naauwste verband; maar het fabriekwezen bekleedde in hunne schatting slechts den tweeden rang. Wel wordt herhaaldelijk onder de voordeelen des handels opgenoemd dat hij fabrieken doet opkomen, door grondstoffen aan te voeren en voor de voltooide producten uitwegen te vinden;² doch de overvloed van waren van allerlei soort uit bijna alle landen en wereldstreken, die voortdurend in de pakhuizen en magazijnen van Amsterdam, Rotterdam en de overige Hollandsche en Zeeuwsche koopsteden voorhanden waren, maakte de kooplieden veel onafhankelijker van de inheemsche nijverheid dan in Frankrijk en in de zeventiende eeuw ook nog in Engeland het geval was. Alleen SCHOOCK, die in zijn *Belgium federatum* de fabriek- en handwerksnijverheid met bijzondere voorliefde be-

¹ Van hier af tot den nieuwen regel is LASPEYRES, p. 117, woordelijk gevolgd.

² LASPEYRES, p. 120.

handelde,¹ en vooral PIETER DE LA COURT,² de grootste Nederlandsche staathuishoudkundige der zeventiende eeuw, schijnen het onafscheidelijk verband tusschen fabriekwezen en handel volkomen begrepen te hebben.

De voorrang des handels is, gelijk wij reeds zagen, in zooverre voor de Republiek der Vereenigde Gewesten een zegen geweest, dat hij voor zich zelve eene vrijheid van beweging verlangt, welke inderdaad voor alle nijverheidstakken wenschelijk is. Intusschen was het er verre af dat men dit toen reeds zou hebben ingezien. Integendeel, van de destijds algemeen heerschende dwaling,³ dat er strijd bestaat tusschen de belangen der verschillende volken, der verschillende steden en der verschillende nijverheidstakken, zijn de Nederlandsche schrijvers volstrekt niet vrij te pleiten. Zoo de kooplieden vrijheid begeeren, het is niet omdat die vrijheid in het algemeen belang is, maar omdat zij er zelve voordeel van trekken. Dit blijkt uit alle pleidooijen voor de vrijheid, die niet uitbleven zoodra eenige belemmering ontstaan was of op handen scheen. Men trachtte dan steeds te bewijzen dat de handel veel meer dan de overige nijverheidstakken tot de volkswelvaart bijdraagt, en dat dus het algemeen belang vordert, dat zijne eischen en niet die zijner tegenstanders worden ingewilligd. De voorstanders van den vrijen handel waren dus geenszins, gelijk de zuivere staat-

¹ P. 162: „Opifices, qui magnam partem peregrini sunt, dependentque a majoribus mercatoribus, quibus aut inserviunt, aut offerunt ea, quae manibus suis elaborant, fovere et in pretio habere convenit: Inter eos enim et mercatores arcissima cognatio intercedit, alterisque sublatis et eversis, alteros pariter tolli atque subverti necessum est.”

² *Aanwijzing*, bl. 113. Daar noemt hij „onse eigene Manufacturen, Visseryen, Negotien en Reederyen in Vragt-scheepen — — de vier suilen, waar op het welvaaren der gemeene Ingescetenen rust.” Vgl. bl. 36, 39 en 115. Dat ook SCHOOCK aan het fabriekwezen den tweeden rang toekende, blijkt uit p. 163: „Belgium — — post mercaturam — — incrementa, quae admisit maxima, accepta referre debet opificibus.” Bij DE LA COURT is van geen rang sprake.

³ Zie o. a. BACO, *Sermones fideles* c. 15: „Quidquid alicubi adjicitur, alibi detrahitur.” MONTAIGNE, *Essais* I. 21: „Le proufict de l'un est le dommage de l'autre.” Bij ROSCHER, die deutsche Nationalökonomik an der Gränzscheide des 16ten und 17ten Jahrhunderts, in de *Abhandl. der sächsischen Gesellschaft der wissenschaften*, philol. hist. Classe, IV. n°. 3, 1862, p. 326.

huishoudkundige beginselen vorderen, vertegenwoordigers der consumenten, maar slechts vertegenwoordigers van één bepaalden stand, den handelstand, overal waar de belangen des handels met die der overige nijverheidstakken in strijd schenen te zijn. Intusschen stemmen de belangen des handels in den regel met die der consumenten overeen. Handelsvrijheid is hetzelfde als vrijheid van mededinging, en vrije mededinging heeft goedkoopte tot gevolg. Van daar dat de kooplieden, waar zij tegen een inkomend regt of eene handelsbelemmering in het belang van fabriekwezen of landbouw te velde trokken, gewoon waren terstond op de prijsverhooging te wijzen, die daarvan het gevolg moest zijn. De protectionisten trachtten die bedenking te wederleggen door aan te toonen, hoe onbeteekenend weinig de prijs rijzen zou voor iederen consument in het bijzonder, zoodat de door hen voorgestelde maatregel niemand schaden en toch, daar de zamenvoeging van veel kleine sommen eene groote vormt, voor hen zelven groot voordeel opleveren zou. Daarbij verzuimden zij niet in het licht te stellen dat de kwijning van hun nijverheidstak duizenden werklieden van hun dagloon beroofde, terwijl daarentegen door zijne uitbreiding aan duizenden, die gebrek leden, werk en brood werd geschonken. Op dit punt echter bleven de kooplieden het antwoord niet schuldig. Zij wezen aan dat de hoogere prijs der buitenlandsche producten de mededinging in het buitenland onmogelijk maakte, dat dus de uitvoer en daarmee de productie moesten afnemen, dat duizenden daardoor van hun middel van bestaan verstoken werden, terwijl elke nieuwe handelstak integendeel aan duizenden gelegenheid gaf om hun brood te verdienen. Zoo deed elke partij haar best om het bewijs te leveren, dat de algemeene welvaart het krachtigst door haar bevorderd werd. Dat de handel daarbij de beste en krachtigste argumenten kon laten gelden, volgde uit den aard der zaak; maar tusschen deze berekening en vergelijking van de voordeelen der onderscheidene nijverheidstakken en een helder inzicht in hun onderling verband en in de onmisbaarheid van vrijheid voor allen ligt toch nog eene diepe kloof, die slechts door één Nederlandsch schrij-

ver uit de zeventiende eeuw, PIETER DE LA COURT, overschreden is.¹

Zoo verklaart het zich dat de heerschappij van handelsvrijheid, zoowel in de theorie als in de praktijk, niet in staat is geweest de Nederlandsche wetenschap te behoeden tegen de dwalingen van het mercantilisme. De leer dat de rijkdom der volken afhangt van de hoeveelheid edel metaal, waarover zij beschikken kunnen, ten naauwste zamenhangende met de meening dat tegen de winst van het eene volk noodwendig een evenredig verlies van het andere overstaat, had reeds in de zestiende eeuw in alle beschaafde landen zulke diepe wortelen geschoten en daarbij zulk een afgeronden en wetenschappelijken vorm gekregen, dat het niet missen kon de belangstelling ook der Nederlandsche geleerden tot zich te trekken, gelijk het reeds de sympathie des volks bezat.² Intusschen, zich onbepaald aan het mercantilisme over te geven en zich daardoor tot protectionisme te laten vervoeren, dat was in de Vereenigde Gewesten veel moeilijker dan elders. Daarvoor was de handelsvrijheid te diep in de zeden en denkbeelden doorgedrongen, daarvoor had zij eeuwen lang te rijke vruchten afgeworpen. Van daar eene wankeling en tweeslagtigheid, een hinken op twee gedachten, dat de werken der Nederlandsche staathuishoudkundigen over het geheel veel minder belangrijk maakt dan die der Fransche of Engelsche schrijvers uit denzelfden tijd. Waar het mercantilisme heerschte, daar kon men het verdedigen of bestrijden: in Nederland kon en wilde men noch het een noch het ander doen. Het mercantilisme uiteen te zetten en aan te prijzen als het beste middel om de volkswelvaart te bevorderen, daarin had niemand lust wegens de gevolgen, waartoe het leidde. Handelsvrijheid te verdedigen

¹ Vgl. LASPEYRES, p. 137—141, 162—165. Zeer juist zegt PICKFORT (Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Culturgeschichte I. 1863, p. 169): „Die Handelsfreiheit, wie sie in der Republik galt, war nicht das Ergebniss einer Agitation, die von der Theorie angefacht oder unterhalten worden wäre; sie lässt sich vielmehr nur als eine gleichsam wild gewachsene Frucht der niederländischen Volksarbeit und der niederländische Verfassung bezeichnen.“

² LASPEYRES, p. 119. Vgl. KAUTZ, gesch. Entw. p. 243, 254, 269, 278, 297.

en tegen het mercantilisme te velde te trekken, daartoe bestond vooreerst geen behoefte en ten anderen liet de ingenomenheid met de algemeen heerschende theorie evenmin aan de geleerden toe om in deze rigting consequent te zijn. Neemt men hierbij in aanmerking hoeveel minder aanleiding dan elders er in het welvarende Nederland bestond om over de oorzaken van den rijkdom der volken na te denken, dan wordt het duidelijk waarom aldaar de staathuishoudkunde geenszins in den bloei heeft gedeeld, waarin bijna alle overige wetenschappen zich in de zeventiende eeuw mogten verheugen.

Het is voorzeker niet overbodig het gezegde door eenige bewijzen te staven. Wij zagen reeds¹ dat de uitvoer van goud en zilver, even onmisbaar voor de vrachtaart als voor den kolonialen handel, gedurende de Republiek bijna niet belemmerd werd. Een verbod van uitvoer werd dan ook bijna nimmer, en wanneer het geschiedde, meer als tijdelijk middel om den vijand afbreuk te doen dan tot verhooging der volkswelvaart aangeprezen. Niettemin werd somtijds het nut der Oost-Indische compagnie betwijfeld, op grond dat zij slechts geld uitvoerde. De vrees, dat het geld het land zal verlaten, de overtuiging dat elke betaling in geld aan buitenlanders een nadeel, aan inlanders daarentegen onverschillig is, komt in vele geschriften voor.² In een brief aan een zijner vrienden, tijdens de onderhandelingen over het twaalfjarig bestand geschreven, klaagt de beroemde geschiedschrijver PIETER CORNELISZOOM HOOFT dat er voortdurend zooveel geld naar buiten gaat;³ en waar HUGO DE GROOT van den handel op Spanje gewaagt, teekent hij als de beste vrucht daarvan op, dat men voor de derwaarts gevoerde waren goud en zilver terugbragt.⁴ Een noodwendig gevolg

¹ Bl. 188.

² LASPEYRES, p. 97, 283.

³ Brieven, Amst. 1738, bl. 7. Hij verlangt: „dat men met bequaame wetten den overdaadt te schande maakt, zonderling in de dingen die wij van buiten krijgen, waar door ons gelt tot uitheemsche of vyandlijke volkeren vervoert wordt.”

⁴ Annales, p. 372: „aurum praecipue aut argentum relaturi, cujus ut copia apud Indiarum dominos ita usus ingens commercia celebrantibus.”

dier meening was de zucht om meer te verkoopen dan te koopen, waarvan zich in de Nederlandsche literatuur der zeventiende eeuw reeds vele sporen vertoonen.¹ Herhaaldelijk werden niet slechts door belangrijke fabrickanten maar zelfs door publicisten en geleerden beschermende regten aangeprezen. Onder de laatsten verdienen TOLLENAER, INDISE-RAVEN en VOET eene afzonderlijke vermelding.

Vóór het uitbarsten van den oorlog van 1672 diende de eerste aan de Staten van Holland een rekwest in, waarin hij betoogde dat het uitgevaardigde verbod van invoer van Fransche manufacturen² wel eenig voordeel aan de binnenlandsche industrie had aangebragt, maar niet zooveel als men verwacht had, omdat er nu des te meer manufacturen uit andere landen werden ingevoerd. Het zou derhalve wenschelijk zijn die ook te weren, even als alle buitenlandsche brandewijnen en gebrande wateren. Want hoe meer grondstoffen er in ons land verwerkt worden, des te meer bloeit de handel en neemt de welvaart toe. Wanneer wij daarentegen buitenlandsche manufacturen gebruiken, dan geniet de vreemdeling al het voordeel van de fabriekatie en lijden wij bovendien verlies in geld. Daar echter „een universeel verbodt van

¹ Zoo leest men in de zeer belangrijke *Consideratie over de tegenwoordige gelegentheydt van Brasil*, Amst. 1644, bl. 31: „Als dan so wordt een Burgher ende oock een gansche Provintie rijke, wanneer sij meer goederen nyt-levert die zy tot gelde maeckt, dan tót haren gebruyck inkoop, daer voor dat sy haer gelt moet uyt-geven.” Evenzoo in de *Remonstrantie ofte Vertoogh* van AREND TOLLENAER, 's Grav. 1672, bl. 15: „Want het is een saeck die van hem selven spreekt, dat generalijck geconsideraert, alleen de Negotie op die Landen winst, en sulcks rijkdom aen dese Landen aenbrenght, daer geen gelt boven de ingebrachte Waren toegeleyt, maer daer en tegens boven de ingekochte Waren, gelt gebracht wert in dese Landen: ten zy wy het geluck hebben van die Vreemde ende Uytheemsche Waren niet aen onse eygen Ingesetenen, maer wederom in andere Landen met winsten te verhandelen.” In de *Consideratie op de middelen tot voordeel van den Staat* enz. Amst. 1691, rekt INDISE-RAVEN uit, dat Frankrijk voor 600 tonnen gouds naar Holland zendt, Holland daarentegen maar voor 200 tonnen gouds naar Frankrijk, zoodat „dan nog 400 Tonnen Gouds der France Waeren meer overigh, aen baren gelde, aen d'ouderdanen in Vrankrijk, door Wissels jaerlijks zyn overgemaeckt, den Staet van die geldmiddelen is ontbloot, ende dese Ingesetenen daer door verarmt zijn geworden.” Vgl. LASPEYRES, p. 119, 137, 138, 144. BERG, de réfugiés, bl. 90.

² Zie hiervoor bl. 205.

alle Uythheemsche Manufacturen, voornamentlijk in dese conjuncture van tyden ende saecken, niet allesints soude overeen-komen met het intrest van Staet," zoo stelt TOLLENAER voor om eenige klassen van personen, bepaaldelijk allen die van den staat loon trekken, met hunne vrouwen en kinderen te verbieden zich te kleeden of hunne huizen te meubileren met buitenlandsche stoffen. Hij rekent uit dat daardoor in de Vereenigde Gewesten minstens dertig millioen gulden behouden zouden blijven, daar men de bevolking op twee millioen en het verbruik aan kleederen en meubels per hoofd wel op vijftien gulden kon schatten. Niet tevreden met het uitdenken van dit bezwaarlijk uitvoerbare plan, beraamde hij bovendien verschillende middelen „tot behoudinge ende vermeerderinge van het welvaren van de Republique van Hollandt ende West-Vrieslandt" en deelde die onder belofte van geheimhouding aan den burgemeester van Amsterdam COENRAAD VAN BEUNINGEN mede, die er volgens hem zeer mede ingenomen was en zijne concepten vereerde „met de Titul van de 14 Articulen des Politiquen Geloofs." Hij wendde zich vervolgens andermaal tot de Staten, met verzoek tot benoeming van commissarissen, om zijne voorstellen te overwegen en met hem te bespreken, onder voorwaarde echter dat men vooraf zoude overeenkomen omtrent de belooning die hij genieten zou „'t zy tanto 't zy percento," wanneer zijne voorstellen aannemelijk werden bevonden. Van daar dan ook dat hij in zijne *Remonstrantie* wel de onderwerpen opnoemde, wier regeling eene hervorming eischte, met aanduiding van het voordeel dat uit de aanneming zijner plannen zou voortvloeijen, doch zonder nadere verklaring, die hij zich voorbeheld tot zijne eventuele belooning zou zijn vastgesteld. Het schijnt echter dat strenge handhaving en uitbreiding der bestaande verbodswetten benevens krachtige en eenparige regeling der nijverheid in de verschillende gewesten den hoofdinhoud daarvan uitmaakten; althans stelde hij in eene *ampliatie* op zijne veertien artikelen voor om de bepalingen der Engelsche Navigatie-acte, die hij ter navolging in haar geheel achter zijne *Remonstrantie* liet afdrukken, over te nemen, terwijl hij tevens zeer veel gewigt

hechte aan de oprigting van „een Staetswyse Hooft-Collegie ofte eenen Raed van Commercie, Manufacturen ende Hantwercken deser Landen,” op het voorbeeld van Engeland en Frankrijk. Daardoor zou men in de reglementen op het fabriekwezen dezelfde eenheid kunnen brengen als reeds tot algemeen voordeel in de munt heerschte. Hoewel hij verklaarde dat de aanneming zijner voorstellen Holland binnen korten tijd met tweemaal honderdduizend menschen en meer dan tien millioen gulden aan inkomsten verrijken zou, blijkt het niet dat de Staten op zijne *Remonstrantie* veel acht hebben geslagen.¹

Het kon niet anders of de maatregelen van Colbert tot opbeuring der Fransche industrie, in verband met de *represailles*, in 1671 en later daartegen genomen, moesten de zucht tot uitsluiting van vreemde koopwaren bij alle belanghebbenden aanwakkeren. Het scheen zoo billijk den vreemdeling, die onze waren niet ontvangen wilde, ook van onze markten uit te sluiten; en de voordeelen die een tijdelijk verbod van invoer van Fransche brandewijnen en manufacturen aan de binnenlandsche voortbrengers dier artikelen aanbragt, deden hen natuurlijk wenschen dat het voort zou duren. Van daar dat het protectionisme in de tweede helft der zeventiende eeuw meer en meer voorstanders begon te tellen en onderscheidene geschriften het licht zagen, waarin krachtig op navolging van Frankrijk's voorbeeld werd aangedrongen.

Als de voornaamste vertegenwoordiger dier rigting verdient C. INDISE-RAVEN genoemd te worden, die omstreeks 1690 de publieke opinie en de regering voor zijne voorstellen zocht te winnen. Hij drukte vooral op het groote nadeel, dat Frankrijk lijden zou, wanneer men weigerde zijne producten te ontvangen. Niet alleen zou de bevolking daarvoor hare middelen van bestaan aanmerkelijk zien verminderen en buiten staat geraken hare belastingen te betalen, maar bovendien zou de regering door de vermindering van de opbrengst der hooge uitgaande regten groot verlies lijden. Intusschen acht hij het daarvoor geenszins voldoende om

¹ Vgl. LASPEYRES, p. 136.

de Fransche waren met hooge inkomende regten te bezwaren; alleen door een volstrekt verbod van invoer kan het beoogde doel bereikt en tevens de nadeelige gelduitvoer naar Frankrijk, dat ons tot nog toe meer waren zendt dan het van ons ontvangt, gestuit worden. INDISE-RAVEN hield dien uitvoer voor zoo nadeelig, dat hij zelfs niet aarzelde de regering te raden de munt aanmerkelijk te verzwakken, ten einde het geld in het land te houden en vreemd geld aan te lokken.¹

Eene wetenschappelijke uiteenzetting en verdediging van het mercantiele stelsel werd intusschen uitsluitend door den Utrechtschen hoogleraar JOHANNES VOET geleverd. In zijnen beroemden *Commentarius ad Pandectas*² zet hij beknopt maar naauwkeurig en volledig de redenen uiteen, welke zijns oordeels eene afwijking van de beginselen der handelsvrijheid, wier voordeelen hij overigens geenszins miskent,

¹ LASPEYRES, p. 138, 289.

² L. III. tit. 1 § 19: „Rebus ad hostes non exportandis accedunt proxime res extra belli considerationem etiam pacis tempore exportari vel importari prohibita; de quibus pro temporum oportunitate plura extant Ordinum Belgii placita, subinde etiam mutatis postea temporibus pro publica aut privata civium utilitate sublata. Quamvis enim insignis plerumque commercii liberi usus sit, dum gentium atque nationum velut commune quoddam vinculum est, atque ita eas sociat, ut, quod genitum uspiam, id apud omnes natum videatur, et remotissimis quibusque e locis advectum ita populo cuique repraesentetur, quasi ea ipsa in regione productum esset; jure tamen meritoque nonnumquam vetatur, aut restringitur personis, modis, temporibus, importandi aut exportandi potestas et commerciorum usus, quoties id Reipublicae expedire videtur, et ex adverso libertas nimia deprehenditur damnosa esse. Neque enim dubium, quin magistratui cuique jus sit, omnes suorum civium actus regendi suis in territoriis ad suae civitatis civiumque utilitatem, licet per consequentiam extranei laederentur, si modo nullum iis adimatur quaesitum jus. Exportari sane optima ratione vetantur ea, quae civibus necessaria, et ex quorum exportatione justus immineret penuriae metus. Contra, importari recte prohibentur merces illae, quibus vel opificia nostra et artificum industria minuitur, dum abundans eorum alias vacaturorum copia est; vel opes nostrae, ac maxime parata pecunia, nimis iu exterarum gentium sinum derivatur; vel cives ad luxum magis quam virtutem et avitam invitantur frugalitatem; vel denique emtores turpiter decipiuntur, dum spuriae, aut deterioris notae merces invectae miscentur aliis genuinis probisque, ac pari cum hisce pretio ignorantibus distrahuntur. Quibus fere fundamentis niti Ordinum nostrorum placita, importandi vel exportandi prohibitionem continentia, facile quisque ex eorum tenore cognoscet.”

kunnen regtvaardigen. Waren, welke de ingezetenen zelveu noodig hebben of uit wier schaarschte gebrek zou kunnen voortvloeijen, mogen door een verbod van uitvoer in het land gehouden worden. Een verbod van invoer daarentegen wordt vereischt, 1°. wanneer de inlandsche nijverheid door de buitenlandsche mededinging te veel lijdt; 2°. wanneer het geld in te groote hoeveelheid wegvloeit, ten gevolge van den aanvoer van buitenlandsche producten; 3°. wanneer het gebruik der laatste aan de voorvaderlijke eenvoudigheid afbreuk doet; 4°. wanneer de invoer van slechte waren tot bedrog en afzetting aanleiding geeft.¹ Wij vinden hier inderdaad de voornaamste argumenten bijeen, die voortdurend onder verschillende vormen door het protectionisme zijn te berde gebracht, en wier invloed zoowel op de praktijk als op de theorie wij reeds meermalen hebben opgemerkt. Slechts één punt verdient nog eenige nadere toelichting.

Het is bekend welk een belangrijk aandeel de zucht tot bestrijding der toenemende weelde, inzonderheid in Duitschland,² aan het veld winnen van het protectionisme gehad heeft. Niet alleen werd door de kostbaarheden en lekkernijen, uit vreemde landen aangebragt, voortdurend eene menigte geld uitgevoerd, waarvan men meende dat toenemende armoede het gevolg moest zijn, maar bovenal werden naar veler oordeel de zeden daardoor bedorven en de degelijkheid en ernst van het volkskarakter ondermijnd. Het kwam dus aan vele reformatoren en vooral aan LUTHER voor, dat het dringend noodig was een slagboom tegen de weelde op te rigten door den invoer van al die waren te verbieden, die men eigenlijk niet noodig had, daar de inlandsche landbouw en nijverheid voldoende in alle levensbehoefteu voorzagen. Het blijkt uit de aangehaalde plaats van VOET, dat

¹ Het mag echter niet voorbijgezien worden dat VOET *ibid.* § 20 leert: „leges illas, quibus restringitur libertas commerciorum, strictam recipere interpretationem.”

² SCHMOLLER, in *Zeitschr. für die ges. Staatsw.* 1860, p. 633, 668—712. WISKEMANN, *Darstellung der in Deutschland sur Zeit der Reformation herrschenden nationalökonomischen Ansichten*, p. 49 vv.

deze meening ook in de Vereenigde Gewesten eenigen weerklank had gevonden. Ook BOXHORN gaf den raad om op weeldeartikelen de zwaarste regten te leggen en keurde weeldewetten goed, niet alleen omdat zij de burgers in staat stellen meer belasting te betalen en beletten dat de minder vermogenden verleid worden om zich door navolging der rijken te gronde te rigten, maar ook omdat deugd en weelde zijns inziens bezwaarlijk zamen kunnen gaan.¹ SCHOOCK drukte den wensch uit dat de toenemende verscheidenheid en veranderlijkheid der kleeding door voorschriften van regeeringswege gestuit zouden worden.² Niettemin kon deze grond tot invoering van het protectionisme in de Vereenigde Gewesten onmogelijk wortel schieten. De vrijheid en welvaart, die er heerschten, en het sinds overoude tijden levendige verkeer met vreemden had er reeds vroeg tot het gebruik van buitenlandsche producten geleid. De weinige weeldewetten, in de middeleeuwen door de vorsten of door de stedelijke regeringen uitgevaardigd, bedoelden meer de overdadigheid in spijs en drank bij feestmalen te stuiten dan de kleeding of de levenswijze te regelen,³ en in het begin der zestiende eeuw waren het inzonderheid de Hollandsche edelen in het gevolg van Karel V geweest, die in Duitschland het voorbeeld eener verfijnde weelde gegeven hadden.⁴ Wel trachtte de genoemde vorst de in zijne dagen toenemende verkwisting eenigermate te stuiten, door voor te schrijven hoe ieder in zijn stand gekleed moest zijn; maar behalve de moeilijkheid om diergelijke bepalingen te handhaven, moest de uitgebreide handel, die meer en meer in het vervoer der kostbare Oost- en Westindische producten een rijke bron van winst vond, alle beperking der weelde natuurlijk geheel in strijd achten met zijne dringendste belangen; en

¹ Instit. pol. p. 148 n°. III. Cfr. p. 153: „Ethica ratio accedit; Quanto enim longius abest a luxu animus humanus, tanto propior virtuti putatur.” Vgl. LASPEYRES, p. 14.

² Belg. feder. XVII. c. 15, p. 413.

³ Zie eene opgave van bronnen voor weeldewetten bij HOPDIJK, ons voorgeslacht, V. bl. 30 v. Vgl. voor de zestiende eeuw: DE MEESTER, Karel V en zijne plakkaten, t. a. p. bl. 301.

⁴ SCHMOLLER, t. a. p. 675.

bovendien was er tijdens de Republiek in de Vereenigde Gewesten veel minder aanleiding om zich over de weelde te bekommeren dan in die landen waar eene luije geestelijkheid, een genotzuchtige adel of een prachtlievend hof het voorbeeld der verkwisting gaf. Gedurende de zeventiende eeuw bleven de zeden eenvoudig en werden de kapitalen niet minder door spaarzaamheid dan door arbeidzaamheid verdubbeld. Geen wonder derhalve dat de vrees voor toenemende weelde en zedebederf bijna geen invloed heeft uitgeoefend, noch op de beraadslagingen der staatslieden noch op de overdenkingen der geleerden. HUGO DE GROOT verdedigt in zijne *Vergelijking der gemeenebesten*¹ een betamelijk gebruik der verworven schatten evenzeer als later BARLAEUS² in zijne redevoering over den *Wijzen Koopman*, en zelfs SPINOZA keurt de weelde niet af, mits zij der gezondheid geen schade doe.³ Eerst in de achttiende eeuw is de weelde, die men onder de oorzaken van het verval der nijverheid begon te tellen, aan een grondiger onderzoek onderworpen en aan ernstiger aanvallen blootgesteld geworden.

De minder belangrijke geschriften, welke insgelijks den geest van het mercantilisme ademen, kunnen wij met stilzwijgen voorbijgaan. Over het geheel treft men daarin dezelfde argumenten aan, welke nog heden ten dage door de voorstanders van bescherming worden aangevoerd. Vermeerderde aanvoer van grondstoffen en uitvoer van fabriekaten, toeneming van het aantal fabrieken, stijging der dagloonen, vermeerdering van welvaart onder de arbeidende standen, bloei van den landbouw door toenemende vraag naar grondstoffen en levensmiddelen: dat alles werd als de onmisbare vrucht der uitsluiting van buitenlandsche waren den volke voorgespiegeld.⁴ Dat niet alleen de belanghebbenden aldus

¹ C. IX en X, bij MEERMAN, II. bl. 6 vv. LASPEYRES, p. 4.

² OASPARIS BARLAEI Mercator Sapiens sive Oratio de conjungendis mercaturae et philosophiae studiis: habita in inaugurationem illustris Amstelodamensium scholae, V. Id. Jan. 1632. Amst. ex typographia Guil. Blaeu.

³ Tractatus de intellectus emendatione, p. 418: „Deliciis in tantum frui, in quantum ad tuendam valetudinem sufficit.” Bij LASPEYRES, p. 23, n. 108.

⁴ LASPEYRES, p. 137 vv. en 119 noot 445.

spraken maar ook de mannen van wetenschap eenigermate in dien geest dachten, blijkt onder anderen uit eene plaats bij BOXHORN, waar hij leert dat het in het algemeen belang kan zijn de uitoefening van een nieuwen industrietak te verbieden, om te voorkomen dat de aanwezige fabriekanten en werklieden van hunne middelen van bestaan verstoken worden.¹ DE LA COURT beveelt niet alleen represaille-maatregelen aan, zoodra onze schepen of kooplieden in het buitenland meer dan de inheemsche belast worden, maar acht het ook zeer noodig om de buitenlandsche waren, die met de onze mededingen, bij verbruik binnenslands door de accijnsen hooger dan de onze te belasten. Met betrekking tot de inkomende regten is hij echter voorzigtiger en raadt slechts om „alle *gemaakte waaren* die wij hier te lande sou- den kunnen maaken, — soo veele ende niet meer te be- swaaren, als de *Negotie* lijden mag.”²

Met de algemeen heerschende meening, dat de winst van den een noodwendig het verlies van den ander is, hing ten naauwste zamen dat men het zoowel in de wetenschap als in de praktijk als een ongeluk beschouwde, wanneer andere volken dezelfde beginselen begonnen te huldigen waardoor Hol- land rijk was geworden, of er in slaagden om in andere landen dezelfde voorregten te verwerven. BOXHORN leert uitdrukkelijk dat men bij het sluiten van handelsverdragen monopoliën moet trachten te bedingen, daar deze, hoewel in het binnen- landsche verkeer schadelijk en met roof gelijkstaande, tegen- over het buitenland zeer wenschelijk zijn.³ DE LA COURT acht

¹ Instit. p. 4, *explan.* ad l. I. c. 1: „quod in scientia bonum est, in usu malum esse potest, imo quod in usu alibi bonum est, alibi malum esse potest. — — Ita Typographia apud nos approbatur, a Turcis nullo pacto admittitur, nec sine ingenti Reipubl. incommodo admitti potest, cum infinitae hominum in illa sint myriades destinatae libris describendis, atque eo pacto vitae alimenta promerentes, quae, introducta excusoria arte, aut fame perirent, aut in turpem mitterentur mendicacitatem. — — In hac urbe (Lugd. Batavorum) ante hos vi- ginti circiter annos instrumentum quidam invenerunt textorium, quo solus quis panni et facilius conficere poterat, quam plures aequali tempore. Hinc turbae ortae et querelae textorum, tandemque usus hujus instrumenti a magistratu pro- hibitus est.”

² Aanwijzing, bl. 97.

³ Institutiones, p. 171, explanatio ad l. I. c. 11: „In foederibus vero causa

het veel beter onze naar de Levant vertrekkende koopvaarders door convoijerende oorlogschepen te doen begeleiden dan de Middellandsche zee van de Barbarijsche zeeroovers te zuiveren; „want wij daar uit niet meer voordeels souden genieten, als de *Oosterlingen*, *Engelschen*, *Francoisen*, *Spanjaarden* en *Italianen*, die alsdan door andere veelvoudige voordeelen, ons gemelde Koophandel en Schipvaart ligtelijk konden onttrekken, ende misschien ook bijna in 't geheel uit der Zee vaaren souden,” hetgeen thans door hun geringere zeemagt verhinderd wordt.¹ Wij hebben reeds gezien: hoezeer men de toeneming van godsdienstvrijheid in andere landen voor de belangen der Vereenigde Gewesten schadelijk achtte; en wij zullen later, bij de beschouwing van de staathuishoudkundige inzigten der achttiende eeuw, het verval des handels grootendeels aan den vooruitgang der andere zeevarende natiën zien toeschrijven. Met betrekking tot de vracht- en kustvaart in het westen van Europa, die de Vereenigde Gewesten natuurlijk niet op dezelfde schaal konden blijven uitoefenen, nadat Engeland, Frankrijk en andere landen eene voldoende koopvaardijvloot gevormd hadden, mogt in die zienswijze eenige waarheid zijn: met betrekking tot de nijverheid in het algemeen steunde zij ongetwijfeld op eene dwaling. Dat de welvaart der verschillende volken ten naauwste samenhangt, heeft men in de Vereenigde Gewesten evenmin als elders vóór ADAM SMITH helder ingezien.

Terwijl intusschen de Nederlandsche schrijvers op deze wijze tol betaalden aan den geest der eeuw, is het aan den anderen kant niet te ontkennen dat de zucht naar vrijheid en de afkeer van regeringsbemoeying, die in de praktijk heerschte, zeer sterk in hunne geschriften doorstralen. Ook met betrekking tot de staathuishoudkunde was het van groot gewigt, dat de Nederlandsche juristen en staatkundigen bijna

commerciorum ineundis id agendum, ut si fieri possit, nobis solis ea vindicemus, quod Monopolium verum omnibus Politicis dicitur, quod ipsum in privato vitium maximum et latrocinium, in publico tamen maxime expetendum.” Vgl. LASPEYRES, p. 92, ten bewijze dat dit gevoelen ook door anderen gedeeld werd.

¹ Aanwijzing, bl. 164.

² Hiervoor bl. 243 noot. 3.

zonder uitzondering op het voetspoor van HUGO DE GROOT de leer van het maatschappelijk verdrag volgden en daaruit afleidden, zoowel dat de regering verplicht is het algemeen belang te bevorderen, als dat zij de vrijheid der burgers zoo weinig mogelijk moet belemmeren. Bij allen staan persoonlijke vrijheid, waarvan de vrijheid van arbeid een onderdeel is, en eigendomsrecht op den voorgrond. DE LA COURT sprak het algemeen gevoelen uit, toen hij verklaarde dat het ware *Interest* van Holland hierin bestond „dat den gemeenen onderdanen werde gelaaten *soo groote natuurlijke Vryheid*, ter bewaringe van haare respective Ziel ende Li-ghaam, ende ter vermeerderinge van haare goederen, *als eenigsins doenelik is.*”¹ Waar BOXHORN de beste middelen tot bevordering van handel en fabriekwezen uiteenzet, daar hecht hij veel grooter gewigt aan de wegneming van bezwaren dan aan regtstreeksche ondersteuning. Premiën voor de nijverheid, tijdelijke vrijstelling van belastingen, veiligheid op de wegen, toelating van vreemdelingen en voorkoming van bedrog, opdat de roem der Hollandsche waren in het buitenland niet verminderde, worden door hem uitsluitend aanbevolen.² De verwaarloozing van den landbouw in Rusland schrijft hij aan de gevolgen der lijfeigenschap toe, die den ijver der boeren noodwendig ondermijnen moest, daar zij de vruchten van hunnen arbeid niet voor zich zelven behouden mogten.³

¹ Aanwysing, bl. 518.

² Instit. I. c. 10 explan. p. 154: „Commercica et opificia — promoventur 1°. *praemio proposito opificibus*. Ita in hac urbe (Lugduni) cum lanificii opificium institutum Magistratus vellet, permisit liberum locum ad molas extruendas et 800 fl. ex publico in singulas molas expendit. 2°. *Privilegiis*, praecipue, si tributa ad tempus remittantur. — — 3°. *Itinerum securitate*, quae publica auctoritate procurari debet. — — 4°. *Per admissam hominum et pauperiorum multitudinem*, praecipue in illis locis, ubi facile ditescere, si sagaces sint, possint. — — 5°. *Si bonae fidei ratio habeatur*, quod hic Leidae observatur, ubi nullum est opificium, quod non suas leges et jura habeat: idque rectissime; si enim malae merces exportarentur, externi ab emendis illis caverent sibi, et sic necesse esset commerciorum corrumpere rationem. Vgl. LASPEYRES, p. 14.

³ Commentariolus c. VII. p. 66: „Sciendum est in Moscovia villicorum et rucularum non differre a mancipiis conditionem, cum ipse Dux plenam sibi in suorum subditorum familiaribus bonis potestatem sumat, unde fit, ut fere nihil amplius acquirere studeant, quam ipsa vitae necessitas flagitat; hinc agricultura hactenus ibi negligitur.”

GRASWINCKEL leert: ¹ „'t Is de beste politie die met weynich Wetten onderhouden wert, de beste Regeringhe, die minst regeert, maer elck een zijn eygen Wet-gever stelt.” SPINOZA kent aan ieder een regt op arbeid toe en verlangt dat de staat zich zoo weinig mogelijk met de aangelegenheden der burgers bemoeijen zal. ² VAN BLEYSWIJCK noemt de reglementen op de brouwning „'t eenemaal onnavolghlijck en impracticabel,” weshalve zij „seer weinigh effect hebben gesorteert,” en brengt ze in verband met de Spaansche tirannie, die de ingezetenen van hunne natuurlijke vrijheid berooven wilde. ³ GRASWINCKEL schrijft volkomen op dezelfde wijze de omslagtige en belemmerende regeling van den graanhandel onder FILIPS II aan „de directie der gheborene Spangiaerts” toe „dien de natuyre onses Landts weynich bekend gheweest is, ende den eysch der negotien noch minder.” ⁴ Vrijheid van emigratie en immigratie wordt zoowel door HUGO DE GROOT als door HUBER aanbevolen. ⁵ De stelling, dat de handel geen boeijen verdragen kan, wordt telkens wedergevonden. ⁶ Dat niettegenstaande den oorlog de handel met den vijand voortduurde, wordt zoowel door DE GROOT ⁷ als door BOXHORN ⁸ goedgekeurd. NOODT verlangt vrijheid van scheepvaart op alle rivieren. ⁹

¹ Placcaet-boeck; Aenmerckingen, bl. 95.

² Tract. theol. pol. c. XVI. Tract. pol. c. VI et VIII. LASPEYRES, p. 21, 23.

³ Beschryvinge der stadt Delft, bl. 720. Zijne historie der brouwning eindigt aldaar met deze woorden: „de uytkomst van de saecke heeft geleert, dat de Negotie niet gebonden ofte gedwongen mochte zijn, en dat de manieren vande Spaensche, en audere opper-hoofdige regeeringe, hier te Lande geen plaets en konde grijpen.”

⁴ T. a. p. bl. 139.

⁵ De jure b. et p. II. c. II. § 16, c. V. § 24. De jure civit. II. Sect. II. c. I.

⁶ O. a. in de *Consideratie over de tegenwoordige ghelegentheydt van Brasil*, Amst. 1644 bl. 5: „den handel wil niet ghedwongen zijn, inzonderheid onder de Nederlanders.” *De groote gilde der heedendaagsche financiers* (in de *Bibl. Dunc.* ingebonden op het jaar 1672): „Alle negotie moet vry weezen,” welke woorden aldaar opzettelijk met groote hoofdletters gedrukt zijn, om den regel nog meer in het oog te doen vallen.

⁷ De jure b. et p. III. c. XII. § 4 n. 3: „Idque ipsum in eo quod diximus Belgico-Germanico bello summa cum ratione et utilitate fieri videmus.” Vgl. de aant. 8 van GRONOVIVS, en hiervoor bl. 182.

⁸ Commentariolus c. V. p. 46: „idque ob ingentem pecuniae vim quae hoc nomine refertur.”

⁹ LASPEYRES, p. 26.

SCHOOCK waarschuwt zelfs tegen berisping of afkeuring van de handelingen der kooplieden, opdat hunne vrijheid daarvoor niet belemmerd worde.¹ Algemeen was dan ook de afkeer van monopolïën, inzonderheid wanneer zij in handen van bijzondere personen kwamen.² Men hield ze daarentegen voor minder schadelijk wanneer zij aan vereenigingen van burgers geschonken werden, hoewel velen ook in dat geval de vrijheid verkieslijk achtten boven de uitsluiting.³ HUBER leerde dat men met het toekennen van diergelijke monopolïën hoogst voorzigtig moet zijn, inzonderheid bij kooplieden, daar de vrijheid des handels het beste middel is om de nijverheid aan te moedigen en den staat te verrijken.⁴ Herhaaldelijk geopperde en inzonderheid in de landprovinciën geliefkoosde voorstellen om de reeders te dwingen hunne schepen te verzekeren, opdat de zorg voor hunne veiligheid den staat minder geld zou kosten, stuitte af op den onwil van den handelstand, die beweerde dat de trage en onbekwame kooplieden dan evenveel voordeel zouden hebben als de kundige en vlijtige.⁵ Geen wonder dan ook dat het pro-

¹ Belg. fed. VI. c. 14, p. 161: „Sedulo curandum, ut omnes contumeliae, quae a quocunque etiam inferri possent, ab ordine mercatorum avertantur. Hoc genus hominum, quicquid forte alii judicent, qui speculativae eruditionis opinione nimium quam tument, ingeniosum valde est, omnigenamque prudentiam dum totum terrarum orbem perambulat, sibi comparat; ac proinde impatiens est censurae omnium etiam eorum, qui secundum regulas theoreticas, alias non videntur incommode judicare de iis, quae ad negotiationem pertinent.”

² LASPEYRES, p. 92 vv., 97. VAN ZURCK, codex Batavus in voce *Monopolie*. VAN METEREN, Hist. des Nederl. Oorl. f. 660 verso: „Alsoo d'experientie leert, dat alle handelinge die by Monopolien aen eenighe besondere ende particuliere verleent worden, het ghemeene welvaren vande Coninghen Princen ende Republicken hare landen ende ondersaten schadelijck ende teghens de ghemeene vrijheyd der trafficque strijdende sijn.”

³ LASPEYRES, p. 92. HUBER, de jure civitatis l. II. Sect. III. c. II. § 11: „Denique, multi non temere existimant, plerumque satius esse, promiscuam Artificibus copiam sui praebere, ut quanto quis diligentior et peritior est, tanto majore commodo gaudeat, nec Universitatem praerogativa meliores, quod saepe fit, excludantur.”

⁴ Ibid. § 7: „quod tamen haud temere, nec nisi magna utilitatis publicae ratione faciendum.” § 12: „Multo magis in mercatoribus id observandum, ne Universitatibus stabilitis, promiscui usus libertas, quae auget hominum industriam et civitatem locupletat, coërceatur.”

⁵ LASPEYRES, p. 121 n. 467, p. 275 n. 1215. Vgl. BYNKERSHOEK, quaest.

tectionisme, in welken vorm het zich vertoonde, krachtige bestrijding vond en de geschriften, met wier inhoud wij ons zoo even bezig hielden, niet zelden op uitstekende wijze werden wederlegd. Zoo wij Frankrijks waren uitsloten, werd terecht aangemerkt, zouden wij dat land slechts weinig nadeel doen; want het was groot genoeg om op zich zelf te staan en kon bovendien met alle andere volken blijven handel drijven. Wij zouden dus ons zelve den neus afsnijden, meenende daardoor onze tegenpartij pijn te doen. De handel laat zich overal slechts door de kans op winst lokken en vestigt zich altijd daar het liefst, waar hij de meeste vrijheid geniet. Door vreemde waren hoog te belasten of uit te sluiten, berooven wij ons moedwillig van den stapel dier producten en van den winstgegenden doorvoerhandel.¹

Dat prijsbepalingen evenmin in den geest onzer natie vielen, bewijst evenzeer een belangrijk hoofdstuk uit de *Politike discoursen*² van JAN DE LA COURT als een strijd, die in 1689 tusschen twee ongenoemde publicisten gevoerd werd. Wat het eerste betreft, reeds het opschrift, luidende: *Dat Monopoliën, door het publijk geauthoriseerd weesende, schadelijk, maar particuliere Monopoliën behoorden toegelaten te zijn*, bewijst hoezeer de schrijver van elke belemmering der handelsvrijheid afkeerig was. Tot bewijs zijner stelling begint hij met er op te wijzen „dat in *Holland* soo veele rijke ervaren handel-drijvende menschen zijn, dat het gansch ondoenelik is eenigen handel tot weinig menschen te brengen; ten zy het *Monopool* onder pretext van *Octroyen* en *Compagnien* door de onweederstandelike magt der *Hooge overigheid* werde gestijft. Sulks hier uit van selfs volgde, dat niemand hier te Lande zijn koop-waaren hooger verkoopen kan als sy waardig zijn, ten sy de Hooge Overigheid door *Octroyen* en *besloote Gildens*³ dit verfoeijelijk *Monopolium* kragtig make:

juris priv. IV. c. I; aangehaald door LASPEYRES, p. 28. PESTEL, commentarii, p. 460, aangehaald hiervoor bl. 119 noot 1. Vg. hiervoor bl. 116 v.

¹ LASPEYRES, p. 137 vv., 169 vv.

² Eerste boek, vijfde discours, bl. 53—57. Vgl. LASPEYRES, p. 207.

³ Daar de afkeuring der *gilden* aan de broeders DE LA COURT uitsluitend eigen was, heb ik gemeend de vermelding der voornaamste gevoelens omtrent dit punt tot de laatste paragraaf te kunnen verschuiven.

want als alle Ingeseetenen vryelik alle handel ende neeringe ofte ambagt doen moogen, soo gelieve men te considereeren, dat de mensch van nature meester en waardeerder van zijn eigen goed en arbeid zijnde, dien-volgende vermag daar meede te leeven, en 't selven soo hoog te agten, als hy wil." Hiertegen wordt wel aangevoerd, dat de liefde gebiedt het zijne voor een redelijken prijs af te staan; „maar warelik deese vrywillige *barmhertige giften* ofte *aalmissen* (dus soude men moeten noemen alle verkoopingten uit barmhertigheid beneeden den prijs die men bedingen kan) hebben nietwes gemeens met de Koopmanschappen en Contracten, daar een yder aan weedersijden zijn eigen voordeel bedingd. Sulks hier niet schijnd, eenige de minste reeden te zijn om te seggen dat iemand zijn waaren te hoog agtende, tegen de billykheid of 't behoren doet, dewijl hij volgens de natuur en billykheid, meester van zijn goed behoord te zijn. — — En indien de *Overheid*, als *gemeene Vaders*, door *taxatie* op de waaren dit te hoog agten beletten wil, soo sal 't selven de winst haarer Onderdaanen besnoejen, want daarom werd het gedaan; en zijn eige Onderdaanen te beletten veel te winnen van Vremdelingen, sonder te kunnen beletten, dat anderer Landen Onderdaanen op deese veel winnen, is wel een seer barmhertige Vaderlike sorge voor vremden daar men niet aan verpligt is; maar het is ook aan de andere zijde een stiefvaderlike hardigheid, omtrent zijn eige ingeseetenen, daarmen allesints aan verpligt is, alsoo die verkeerde sorge klaarlik tot ruine derselven strekt. Dienvolgende soo geld deese reeden niet in de taxatie van *brood* en diergelijke waaren, die privativelik in de stad werden geconsumeerd, maar in alle geval moet de taxatie geschieden, volgens den prijs, voor dewelke de Koopluiden der graanen, het kooren van de buiten Koopluiden kunnen krijgen; andersins soude niemand in 't klein willen verkoopen, ten zy door dwang, die niet in 't werk te stellen is dan in beleegerde Steeden, en ten zy men den handel gansch wil verjaagen. En dewijl de *taxeerdere* van die waaren menschen zijn, soo is te gelooven, dat de corruptie *haare gunst* meer tot den *verkooper* als tot den *kooper* sal neigen: want vermits de

koopers weinig in consumtie verdoende, soo veel niet te koste konnen hangen om de gunst der *taxeerdere* te verkrijgen, als wel de verkoopers, die veel verkoopende, door giften, een groot voordeel uit haare gunst verkrijgen, soo sullen dienvolgende de selven daar in sonder twijfel meer arbeiden, en te koste hangen. En daarom zijn deese *taxatien* doorgaans een *last voor den koopers*; en den eene Onderdaan te belasten tot des anders voordeel, is doorgaans schaadelijk aan den Staat, om dat niemand garen in een Land ter woon sal komen, daar hy meer lasten als een ander te dragen heeft, en oversulks belet 't selven het inkoomen van nieuwe Inwoonders; en strekt om die geene te verjaagen, die door deesen last gedrukt werden. Nogtans soude in sommige gevallen, de vryheid tot het Monopool, en deese groote winningen, den Staat schaadelijk konnen zijn; maar men siet doorgaans het tegendeel, namentlik; *dat die het selven Monopool tragten te doen in een Vry-land, sig selven bederven*, en dat de Wetten die het selven souden beletten geduurig schaadende, den Staat honderd-maal meer quaads doen."

Het is naauwelijks mogelijk helderder uiteen te zetten dat tarieven overbodig zijn, waar vrije en voldoende mededinging bestaat, dat zij het natuurlijke regt miskennen om vrijelijk over de vruchten van zijn arbeid te beschikken, dat zij der nijverheid afbreuk doen door de vryheid van arbeid te belemmeren, en dat zij, hoezeer in het belang der verbruikers vastgesteld, dezen dikwerf meer schaden dan begunstigen, daar de voortbrengers langs verschillende wegen invloed op de prijsbepalingen kunnen uitoefenen. Het kan ons dan ook niet verwonderen dat JAN DE LA COURT, in overeenstemming met zijnen broeder¹ doch in strijd met al zijne overige tijdgenooten, de broodzetting schijnt te hebben afgekeurd; want hoewel hij erkent dat daarbij het argument niet geldt dat de ingezetenen ten bate van den vreemdeling benadeeld wordt, betoogt hij zeer goed dat zij volstrekt geen waarborg voor een billijken prijs kan opleveren.

¹ B. W. WTEWAALL, het welvaren der stad Leyden, bl. 65 v.

Een ander bewijs voor den algemeenen afkeer van prijsbepalingen leveren ons een paar belangrijke pamfletten van 1689 op. In het eerste werd voorgeslagen om de prijsverhooging van den brandewijn, die het noodwendige gevolg van het verbod van invoer was, door tarieven van regeringswege tegen te gaan. Weldra verscheen een tegenschrift, waarin vooreerst op de omstandigheid gewezen werd dat de prijs van brandewijn zeer veranderlijk was en ten anderen de onbillijkheid werd betoogd om de fabrikanten te verhinderen nu en dan winst te behalen, terwijl men de mogelijkheid van verlies liet bestaan. Was eenmaal een tarief voor brandewijn ingevoerd, dan zouden prijsbepalingen van andere waren niet uitblijven, en het gevolg zou zijn dat alle neringen, die daardoor in hunne vrijheid belemmerd werden, het land verlieten. De voorsteller der prijsbepaling haastte zich in zijn antwoord te betuigen dat hij volstrekt niet bedoelde op dien weg voort te gaan en bepaalde zich tot het betoog, dat met betrekking tot den brandewijn het algemeen belang een lagen prijs vorderde. De fabrikanten waren daarmede vóór den oorlog met Frankrijk tevreden geweest en konden dus thans geen aanspraak op verhooging maken, terwijl zij bovendien zelve door de aanneming van het voorstel gebaat zouden worden, daar het aan den smokkelhandel uit Frankrijk een einde zou maken.¹

In verband met dezen overwegenden afkeer van handelsbelemmeringen is het een zeer gewigtige omstandigheid, dat wij noch bij BOXHORN, noch bij BURGERSDIJCK, noch bij HUBER, waar zij de regels van een goed belastingstelsel aangeven, eenige aanprijzing van inkomende regten aantreffen, met het doel om daardoor de binnenlandsche industrie te bevoordeelen. Integendeel vinden wij bij de laatsten de uitdrukkelijke vermaning om bij de uitschrijving van belastingen den handel zooveel mogelijk te sparen.² BOXHORN beval

¹ LASPEYRES, p. 141.

² BURGERSDIJCK, c. 12, p. 115: „In vectigalibus imponendis magistratus debet esse aequus, ne mercatura impediatur, aut alio transferatur.” HUBER keurt de „mordacia et importuna vectigalia” af, inzonderheid „in populo mercaturae dedito.” *De jure civitatis* l. III. Sect. III. c. 1 § 35.

uitgaande regten aan, inzonderheid op zulke waren, welke de buitenlanders alleen van ons konden bekomen, omdat daardoor veel meer de vreemde koopers dan onze eigene kooplieden getroffen worden.¹

Op deze wijze tusschen de meest tegenstrijdige beginselen heen en weder slingerende, te veel met de algemeen heerschende theorie ingenomen om geheel met haar te breken, te diep van de nationale praktijk doordrongen om haar te kunnen verloochenen, kon de staathuishoudkundige wetenschap zich in de Vereenigde Gewesten niet zelfstandig ontwikkelen. Zij bepaalde zich in den regel tot het aanprijzen en toelichten der maatschappelijke toestanden, waarin zij zich bewoog en die insgelijks een mengsel waren van goed en kwaad. Tot onderzoekingen op economisch terrein voelden de Nederlandsche geleerden lust noch roeping. Het is in dit opzigt eene niet onbelangrijke omstandigheid, dat CASPER BARLAEUS, in 1632 geroepen om de te Amsterdam opgerigte Doorluchtige School plegtig in te wijden, wel het verband tusschen den koophandel en de wetenschap tot onderwerp zijner rede koos, maar daarin niettemin geen enkel staathuishoudkundig vraagstuk aanroerde. Hij dringt met voortdurend beroep op de wijsgeeren der oudheid op eerlijkheid en goede trouw, op voorzigtigheid en spaarzaamheid, op vrijgevigheid en milddadigheid aan; hij tracht zijne hoorders tot de beoefening der wetenschappen over te halen door hen te herinneren dat SOLON en THALES kooplieden waren en dat zelfs PLATO in Egypte met den verkoop van olie winst heeft gezocht; maar wat zij te doen en te laten hadden om handel en nijverheid te doen bloeijen, daarover bevat zijne rede geen enkel woord.²

¹ *Institutiones* l. I. c. 10 § 18, p. 148. Vgl. *Explanatio*, p. 155: „Ea tributa potissimum imponenda, quae peregrinos magis et externos quam cives et domesticos possunt onerare. Hoc obtinetur, si praecipua tributa eis mercibus imponantur, quae evehuntur ex regno. Sic enim non tam onerantur venditores, quam illi quibus vendunt. Nam quicquid illis imponitur, hoc ipsi ab ipsis carius sua vendendo extorquent.”

² Hiervoor bl. 293 noot 2. De eenige zinsnede, waar van *economie* wordt gesproken, komt voor p. 24, waar hij de vruchten opsomt die de studie der geschriften van wijsgeeren, staatkundigen, natuurkundigen enz. den koopman

Ten gevolge van de genoemde omstandigheden levert de Nederlandsche literatuur der zeventiende eeuw veel minder belangrijks voor de geschiedenis der staathuishoudkunde op, dan men uit de voortreffelijkheid der praktijk op dat gebied en den bloei van alle overige wetenschappen zou meenen te mogen afleiden. Zelfs blijkt het niet dat men op de uitnemende grondslagen door HUGO DE GROOT, GRASWINCKEL en PIETER DE LA COURT gelegd, voortgebouwd of hunne leerstellingen naar eisch gewaardeerd en toegepast heeft.¹ Anders ware het niet mogelijk geweest dat de Nederlandsche staathuishoudkundigen, in plaats van zich op de schouders van zulke talentvolle voorgangers tot eene elders ongekende hoogte te verheffen, in de achttiende eeuw integendeel meer en meer in de dwalingen van het protectionisme verward geraakten. Intusschen zijn de verdiensten der drie genoemde mannen inderdaad, ook in verhouding tot hetgeen in hunne dagen door buitenlandsche schrijvers geleverd werd, zoo groot, dat zij eene afzonderlijke beschouwing overwaardig zijn.

§ 2. *Hugo de Groot.*

Wanneer wij meenen in de geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland aan HUGO DE GROOT eene plaats te moeten inruimen, dan geschiedt dit geenszins omdat hij bepaaldelijk over economische onderwerpen geschreven heeft. Hoe groot zijne kennis op velerlei gebied en hoe veelzijdig zijne werkzaamheid was, als geleerde kende hij evenmin als zijne tijdgenooten eene afzonderlijke plaats voor de staathuishoudkunde in den kring der door hem beoefende wetenschappen, en als staatsman had hij te korten tijd invloed op de aangelegenheden van zijn vaderland om zich door de behandeling en oplossing van praktische vraagstukken te kunnen onderscheiden. Maar zijne ontwikkeling der beginselen van

kan opleveren. Daar wordt ook aan de *oeconomici* eene plaats toegekend. „Quis docet, in commutationibus vel rerum cum rebus, vel rerum cum pecuniis, vel pecuniae cum pecuniis rei familiaris habendam esse rationem? quis familias exhaurire, nomina facere, rem fidemque consumere vetat? Oeconomicus est.”

¹ LASPEYRES, p. 208 en 288.

het natuur- en volkenregt gaf hem eene ongezochte aanleiding om ook de grondslagen der economische wetenschap vast te stellen en tevens over enkele harer onderdeelen zijn gevoelen uit te spreken; en hij deed dat op zulk eene voortreffelijke wijze, dat het niet moeilijk zou geweest zijn op de door hem gelegde fundamenten voort te bouwen, indien men voor deze beschouwingen evenveel zin gehad en er de waarde evenzeer van erkend had, als met zijne leerstellingen op het gebied van de rechtswetenschap het geval is geweest.¹

Wat vooreerst de grondslagen der wetenschap betreft, volgens DE GROOT ontstaat de zamenleving uit menschelijke behoeften en is dus een middel om die te bevredigen.² Van daar dat het regt niet voortvloeit uit de wet, maar uit het maatschappelijk belang.³ Dat belang nu vordert privaateigendom en vrijheid van verkeer, welke laatste zich tot handelsvrijheid tusschen alle volken behoort uit te strekken.

De leer van den eigendom wordt door DE GROOT zoowel in het *Mare liberum* als in zijn werk *de jure belli et pacis* behandeld. In het eerste geschiedt dit meer uit een negatief oogpunt, daar het zijn doel was te betoogen dat er geen eigendomsregt op de opene zee kon bestaan. Reeds in de inleiding rangschikt hij onder de wetten, welke de Schepper in ieders hart heeft gegrift, opdat niemand er onkundig van zou blijven, ook deze, dat van de zaken die de natuur ten behoeve van den mensch voortbrengt, sommige voor aller gebruik bestemd moeten blijven, andere daarentegen in den bijzonderen eigendom moeten overgaan van hen, door wier vlijt en ar-

¹ Vgl. bij deze paragraaf LASPEYRES, p. 3—10. Het *parallelon rerumpublicarum*, dat mij voor de staathuishoudkunde weinig belangrijk voorkomt, heb ik gemeend hier op zijde te kunnen laten.

² De jure belli et pacis, proleg. § 16: „naturalis juris mater est ipsa humana natura, quae nos, etiamsi re nulla indigeremus, ad societatem mutuam appetendam ferret; — — naturali juri utilitas accedit: voluit enim naturae Auctor nos singulos et infirmos esse et multarum rerum ad vitam recte ducendam egentibus, quo magis ad colendam societatem raperemur.” Vgl. II. c. II. § 13 n. 5: „quominus gens quaeque cum quavis gente seposita commercium colat, impediendi nemini jus est: id enim permitti interest societatis humanae.”

³ Ibid. I. c. I. § 3. 1: „Est autem injustum, quod naturae societatis ratione attentum repugnat.” Vgl. de inleiding van het *Mare liberum*.

heid zij verkregen zijn.¹ Volgens hem is er onder de christelijke vorsten en volken niemand die niet openlijk erkent, dat ieder de vrije beschikking moet hebben over het zijne, die niet vordert dat alle burgers gelijkelijk van de openbare stroomen en plaatsen gebruik maken, die niet met al zijne krachten de vrijheid om zich te verplaatsen en handel te drijven verdedigt. Zonder de handhaving van deze beginselen kan die beperkte menschelijke zamenleving, welke wij staat noemen, niet bestaan; en zoude zij dan niet onmisbaar zijn tot instandhouding der zamenleving van geheel het menschelijk geslacht? In het vijfde hoofdstuk komt hij op het begrip en den oorsprong van den eigendom terug. Aanvankelijk was er geen privaateigendom. 't Geen de natuur opleverde, werd door allen gemeenschappelijk gebruikt. Maar de natuur zelve bragt allengs hierin verandering.² Sommige zaken toch, gelijk spijs en drank, kunnen niet gebruikt worden zonder tevens verbruikt te worden. Die voedsel had bijeenvergaard, maakte derhalve aanspraak op het uitsluitend genot. Andere zaken, gelijk kleederen, kunnen slechts voor één persoon dienen, zoodat het gebruik van den een het gebruik van den ander uitsluit. Zoo ontstond de privaateigendom, die langzamerhand om dezelfde redenen ook op onroerende goederen werd uitgestrekt; want hoewel deze niet door het gebruik te niet gaan, dienen zij toch om verbruikbare zaken voort te brengen: de akkers voedsel voor den mensch, de weiden voedsel voor het vee, met welks huiden en wol de mensch zich kleedt. Toen eenmaal langs dezen weg de privaateigendom ontstaan was, heeft de wetgeving de regels bekrachtigd, die de natuur zelve reeds had aangegeven.³ Zij heeft den grondslag van den eigendom gezocht in de inbezitneming, zoodat men zeggen kan dat hij het loon is der

1 „Sicut autem in ipso homine alia sunt, quae habet cum omnibus communia, alia quibus ab altero quisque distinguitur: ita earum rerum quas in usum hominis produxisset natura, alias eam manere communes, alias *cujusque industria ac labore proprias* fieri voluisse.” Vgl. *de jure belli et pacis* I. c. 2 § 1 n. 5: „Societas eo tendit ut suum cuique salvum sit communi ope ac conspiratione.”

2 „Initium moustrante natura.”

3 „Repertae proprietati lex posita est, quae naturam imitaretur.”

inspanning welke, hetgeen voor allen ontstaat, aan de behoeften van een bepaald persoon dienstbaar maakt.¹

In het tweede hoofdstuk van het tweede boek *de jure belli et pacis*, waarin gehandeld wordt over de regten van den mensch, wier uitoefening niet zonder onrecht belet kan worden, vinden wij dezelfde denkbeelden weder. Wel ziet DE GROOT, even als een eeuw vroeger ERASMUS,² niet zonder weemoed terug op de oorspronkelijke gemeenschap van goederen, die bestaan bleef zoolang er nog eenvoud en onschuld heerschten, en schrijft hij den overgang tot privaateigendom aan het gemis van regtvaardigheid en liefde en dus aan den invloed der zonde toe, maar hij erkent tevens het onafscheidelijke verband tusschen de ontwikkeling der maatschappij en de ontwikkeling van den eigendom. Toen de menschen er niet meer mede tevreden waren zich met vruchten te voeden, hollen te bewonen en zich met boomschors of dierenhuiden te kleeden, toen werd het noodig dat ieder zich meer toelegde op de bewerking der grondstoffen, die de natuur hem aanbood; en de afstand tusschen de verschillende plaatsen, welke bij de uitbreiding van het menschedom achtereenvolgens bewoond werden, maakte het reeds op zich zelve onmogelijk om de vruchten van ieders arbeid als gemeenschappelijk eigendom te behandelen.³ De dien ten gevolge toenemende privaateigendom sluit uit den aard der zaak het regt van vervreemding, ook voor het geval van overlijden, en de erfopvolging bij versterf, overeenkomstig den veronderstelden wil des erfflatters, in.⁴

¹ „Hinc Quinctilianus dicit, quod omnibus nascitur, industriae esse praemium.”

² WISKEMANN, t. a. p. 10.

³ II. c. II. § 2 n. 4: „Hinc discimus, quae fuerit causa, ob quam a primaeva communione rerum primo mobilium, deinde et immobilium discessum est: nimirum quod, cum non contenti homines vesci sponte natis, antra habitare, corpore aut nudo agere, aut corticibus arborum ferarumve pellibus vestito, vitae genus exquisitius delegissent, industria opus fuit, quam singuli rebus singulis adhiberent. Quo minus autem fructus in commune conferrentur, primum obstetit locorum, in quae homines discesserunt, distantia, deinde justitiae et amoris defectus, per quem fiebat, ut nec in labore, nec in consumptione fructuum, quae debebat, aequalitas servaretur.”

⁴ II. c. VII. § 3.

Wij zien derhalve dat volgens DE GROOT de grondslagen van den eigendom in *behoefte* en *arbeid* bestaan. De privaateigendom behoort zich dan ook volgens hem niet verder uit te strekken dan tot die zaken, die hare bestemming tot voorziening in menschelijke behoeften niet kunnen vervullen zonder geëigend te worden, en het is inzonderheid op dezen grond dat hij de toepassing van het begrip van eigendom op de opene zee ontkent.¹ Waar de oorspronkelijke gemeenschap van goederen door privaateigendom vervangen is, behoudt de maatschappij overigens haar regt in zooverre, dat zij onteigening tegen schadevergoeding vorderen kan.²

De noodwendigheid van privaateigendom, ook met betrekking tot den grond, is op het voetspoor van DE GROOT door de overige Nederlandsche juristen, bepaaldelijk door VINNIUS,³ NOODT⁴ en HUBER,⁵ herhaaldelijk in het licht gesteld. De laatste wees daarbij nog op de omstandigheid, dat er aan geen duurzame inrigtingen tot verbetering van den grond gedacht kan worden, voordat het eigendomsregt erkend is. Alleen bij SPINOZA vinden wij, in strijd met al zijne tijdgenooten, het onpraktische voorstel om den grondeigendom uitsluitend aan den staat toe te kennen, die de onderscheidene huizen en landerijen aan de burgers zou verhuren. De aanzienlijke opbrengst daarvan zou alle overige belastingen, althans in tijd van vrede, overbodig maken.⁶

Niet minder juist en scherpzinnig is DE GROOT's ontwikkeling der vrijheid van verkeer. Wij vinden die in hetzelfde hoofdstuk, zoodat die vrijheid tot een regt verheven wordt

¹ II. c. II. § 3: „Est enim tanta maris magnitudo, ut ad quemvis usum omnibus populis sufficiat, ad aquam bauriendam, ad piscatum, ad navigationem.”

² II. c. II. § 6 en 7.

³ Instit. l. II. tit. I; bij LASPEYRES, p. 25.

⁴ Probabil. juris civilis l. I. c. VIII. Comment. Dig. I. c. VIII; bij LASPEYRES, p. 26.

⁵ Praelect. juris romani l. I. c. II. § 1, 12, 13; l. II. c. X. § 2. De jure civitatis, l. II. Sect. IV. c. 2 § 30: „mare — — neque recipit opera permanentis industriae, quae auctores sibi solis vindicare debeant.” Zie LASPEYRES, p. 28.

⁶ Tract. pol. VI. § 12 (bij LASPEYRES, p. 23): „Agri et omne solum, et si fieri potest domus etiam publici juris sint, nempe ejus, qui Jus Civitatis habet, a quo annuo pretio civibus sive urbanis sive agricolis locentur; et praeterea omnes ab omni exactione tempore pacis liberi sive immunes sint.”

waarop geen inbreuk mag worden gemaakt, zoo men geen wettige reden tot oorlog wil doen ontstaan. Men heeft namelijk recht tot alle handelingen, door welke men verkrijgt wat tot onderhoud en gemak van het leven noodig is.¹ In deze uitspraak ligt reeds het beginsel der *vrijheid van arbeid* in den ruimsten omvang opgesloten; doch DE GROOT vergenoegt zich, er de vrijheid van verkeer uit af te leiden. Het blijkt namelijk uit het volgende dat hij uitsluitend aan koopen dacht en dus slechts den handel op het oog had. Die vrijheid om te koopen hetgeen men behoeft, mag echter noch door wetten noch door zamenspanningen belemmerd worden. Alleen wanneer men de begeerde koopwaren zelf behoeft, hetgeen onder anderen met graan het geval kan zijn, mag men den verkoop verbieden; doch zelfs onder zulke omstandigheden mag men de vreemde koopers niet uit het land zetten. Daarentegen is niemand verplicht van anderen te koopen. DE GROOT leidt hieruit af dat elke staat gerechtigd is den invoer van sommige waren te verbieden.² De landen en stroomden en gedeelten der zee, die in het bezit van eenig volk zijn, moeten daarentegen openstaan voor hen die om eene wettige reden den doortogt behoeven; bij voorbeeld omdat zij handel willen drijven met een volk welks gebied aan de andere zijde gelegen is.³ Niet alleen aan de personen, ook aan de goederen moet dus doortogt verleend worden; immers mag niemand verhinderen dat het eene volk met het andere handel drijft. De maatschappij heeft daarbij belang en niemand schade: want al zou het volk, dat den doorvoer toelaat, daardoor van eenige winst, waarop het gehoopt had, beroofd worden, zoo is dat geenszins met verlies gelijk te stellen.⁴ Mag nu van de doorgevoerde waren belasting

¹ II. c. II. § 18: „Simpliciter datur hoc jus ad actus tales, quibus ea comparantur, sine quibus vita commode duci nequit.”

² § 20: „cui libet liberum est statuere, quid velit acquirere aut non. Ita vinum et alias merces exoticas olim non recipiebant Belgae. Et de Arabibus Nabathaeis Strabo, *importare merces quasdam licet, quasdam non item.*”

³ § 13 n. 1.

⁴ Ibid. n. 5: „Neque vero personis tantum sed et mercibus transitus debetur. Nam quominus gens quaeque cum quavis gente seposita commercium colat, im-

geheven worden? Zeker niet, wanneer daartoe geen billijke reden bestaat. Maar wanneer ter wille van die waren, tot bevordering van de veiligheid der kooplieden of het gerief des handels, onkosten geleden worden, dan is tot hare bestrijding zulk eene belasting geoorloofd, mits zij tot geen hooger bedrag worde opgevoerd dan noodig is.¹ Voorts moet aan de doortrekkende kooplieden vergunning worden gegeven om eenigen tijd te vertoeven, wanneer hun belang dat vordert, en om voor hunne waren op het strand of elders bergplaatsen op te slaan.² Aan vreemdelingen, die zich in het land willen vestigen, moet de vergunning daartoe niet onthouden worden, evenmin als men de ingezetenen verhinderen moet zich elders neder te zetten, wanneer zij dit althans niet doen om zich aan de betaling hunner schulden of aan de pligten, die een oorlog of beleg hun oplegt, te onttrekken.³

Wanneer wij met deze belangrijke uitspraken de reeds vroeger aangehaalde⁴ plaats uit het *Mare liberum* vergelijken, waarin verklaard wordt dat de koophandel niet ten voordeele van enkelen maar in het algemeen belang is uitgevonden, opdat de overvloed van den een aan het gebrek van den ander te gemoet zou komen, en daarbij niet vergeten dat aan het gansche betoog van dat werk „de onbetwifelbare regel van het volkenregt *dat het aan elk volk vrijstaat met elk ander volk te verkeeren en handel te drijven*” tot grondslag ligt,⁵ dan zijn wij voorzeker gerechtigd tot de vraag of

pediendi nemini jus est: id enim permitti interest societatis humanae; nec cuiquam damno id est: nam etiam si cui lucrum speratum, sed non debitum, decedat, id damni vice reputari non debet.”

1 § 14 n. 1: „Certe quaecunque onera ad illas merces nullum habent respectum, ea mercibus istis imponi nulla aequitas patitur. Sic nec capitatio, civibus imposita ad sustentanda reipublicae onera, ab exteris transeuntibus exigi potest. 2. Sed si aut ad praestandam securitatem mercibus, aut inter caetera etiam ob hoc onera sustententur, ad ea compensanda vectigal aliquod imponi mercibus potest, dum modus causae non excedatur.”

2 § 15.

3 § 16, c. V. § 24.

4 Bl. 238.

5 Cap. I: „Fundamentum struemus hanc juris gentium, quod primum vocant, regulam certissimam, cujus perspicua atque immutabilis est ratio: *licere cuivis genti quamvis alteram adire cumque ea negotiari.*”

het beginsel van handelsvrijheid in de eerste helft der zeventiende eeuw door eenig ander schrijver in een helderder licht gesteld en beter verdedigd is.¹ Gelijk de zoo even aangehaalde woorden bewijzen, zag DE GROOT zelfs niet voorbij hoezeer de verdeeling van arbeid tusschen de volken door handelsvrijheid bevorderd wordt; en het lijdt dan ook geen twijfel of de uitmuntende Memorie, in 1670 door zijnen zoon, destijds gezant in Frankrijk, tot opheffing der aldaar bestaande handelsbelemmeringen aan LODEWIJK XIV ingediend, droeg niet slechts de sporen van des vaders geest maar was tevens de vrucht van diens lessen. Het verband tusschen welvaart en nijverheid, tusschen arbeid en handel, tusschen invoer en uitvoer, benevens de stoffelijke en zedelijke voordeelen der handelsvrijheid worden in dat vertoog zoo helder en juist uiteengezet, dat het zelfs in onze dagen een staathuishoudkundig handboek niet zou ontsieren.²

¹ Dit punt wordt ook nog aangestipt in *de jure belli et pacis*, proleg. § 22: „nulla est tam valida civitas quae non aliquando aliorum extra se ope indigere possit, *vel ad commercia*, vel etiam ad arcendas multarum externarum gentium junctas in se vires.”

² MIGNET, négociations relatives à la succession d'Espagne, III. p. 622: „Il est très-certain, Sire, que la félicité des peuples consiste principalement en la facilité de leur subsistance, et qu'on peut dire avec raison qu'une personne qui vit commodément vit heureusement; que cette commodité a pour sa première cause le travail et l'industrie de l'homme, et pour la seconde, le débit du revenu de ce travail, et pour la finale, l'acquisition de ce qui lui défaut en échange de ce qu'il a de trop; que la première de ces causes étant très-défectueuse sans les deux autres, et que ces deux-là dépendant absolument du commerce, ou plutôt le faisant elles-mêmes, il est facile à colliger qu'il n'y a rien de plus utile, pour rendre la vie de l'homme agréable et commode, que d'en faciliter les voies.

Si à cela nous ajoutons que Dieu, par sa providence toute divine, ne voulant pas seulement donner tout ce qui pourrait servir à la félicité de sa créature, mais le lui voulant encore donner par un moyen qui peut établir une amitié et une société universelle par toutes les parties du monde, a de telle sorte diversifié la nature des terres et des climats, que chaque pays portant quelque chose de particulier et qui n'est pas commun aux autres, et voulant débiter ce qu'il a de superflu en échange de ce qui lui manque, il eût besoin de cette correspondance universelle et de ce débit mutuel que nous appelons commerce; il est facile à comprendre que ceux qui facilitent ledit commerce facilitent aussi les moyens qui rendent les peuples heureux et contents, et qu'au contraire, ceux qui le rendent difficile, en lui bouchant les entrées par des impositions si excessives qu'elles en défendent le débit, empêchent leurs sujets de jouir nonseule-

Het verdient hier vermeld te worden dat ongeveer terzelfder tijd, waarop de noodzakelijkheid en de voordeelen der verdeeling van arbeid door den zoon van DE GROOT in het belang der handelsvrijheid uiteen werden gezet, SPINOZA hetzelfde onderwerp op uitstekende wijze in het licht stelde.¹ Hij had daarbij echter minder den buitenlandschen handel dan het binnenlandsche verkeer op het oog. De geordende samenleving is volgens hem niet alleen noodig om in veiligheid te leven, maar bovenal nuttig omdat zij de menschen in de gelegenheid stelt elkander wederkeerig van dienst te zijn. Niet ieder is evenzeer tot elken arbeid geschikt. Wanneer ieder voor zich zelf alle werkzaamheden verrigten moest die tot voorziening in zijne verschillende behoeften onmisbaar zijn, dan zou het hem dikwerf aan tijd en kracht voor het noodigste ontbreken, en van de beoefening van kunsten en wetenschappen, zoo onmisbaar tot volmaking der menschelijke natuur, zou in het geheel geen sprake kunnen zijn. Hoezeer in deze woorden van SPINOZA evenmin als in de Memorie van PIETER DE GROOT uitdrukkelijk van de vermeerdering der productie gewaagd wordt, welke de belangrijkste vrucht der verdeeling van arbeid is, ligt dit denkbeeld echter zoozeer aan beider beschouwingen ten grondslag, dat zij het ongetwijfeld zouden hebben uitgesproken, wanneer zij hunne ge-

de ce qui croît ailleurs, mais encore de pouvoir revendre en échange ce qu'ils ont chez eux, et par une même action contraignent leurs peuples à demeurer chargés de ce qu'ils ont de trop et à ne pouvoir acquérir ce qu'ils ont de besoin."

¹ LASPEYRES, p. 22, geeft een der belangrijkste plaatsen van SPINOZA vertaald weder. Het oorspronkelijke luidt als volgt: „Societas non tantum ad secure ab hostibus vivendum, sed etiam ad multarum rerum compendium faciendum, perutilis est, et maxime etiam necessaria; nam, nisi homines invicem operam mutuam dare velint, ipsis et ars, et tempus deficeret, ad se, quoad ejus fieri potest, sustentandum et conservandum. Non enim omnes ad omnia aequè apti sunt, nec unusquisque potis esset, ad ea comparandum, quibus solus maxime indiget. Vires et tempus, inquam, unicuique deficerent, si solus deberet arare, seminare, metere, molere, coquere, texere, suere et alia per plurima, ad vitam sustentandam efficere, ut jam taceam artes, et scientias, quae etiam ad perfectionem humanae naturae, ejusque beatitudinem sunt summe necessariae. Videmus enim eos, qui barbaramente sine politia vivunt, vitam miseram, et pene brutalem agere, nec tamen pauca illa, misera et impolitica, quae habent, sine mutua opera, qualis qualis ea sit, sibi comparant." Tract. theol. pol. c. V. (in de *Opera omnia* ed. GFROEBER, Stuttg. 1830, p. 128).

dachten in de staathuishoudkundige terminologie onzer dagen hadden kunnen kleeden.

HUGO DE GROOT was echter te veel een kind van zijnen tijd, nog zoo verre van de door hem gepredikte onbegrensde handelsvrijheid verwijderd, om zich tegen alle inconsequentiën te kunnen vrijwaren. Wij merkten dat reeds op, waar hij een verbod van invoer van vreemde koopwaren wettigt, hoogst waarschijnlijk met het oog op de bevordering der binnenlandsche industrie. In denzelfden geest beantwoordt hij de vraag ¹ of het aan eenig volk vrijstaat van een ander volk te bedingen, dat het eene bepaalde soort van vruchten, die elders niet groeijen, uitsluitend aan het eerste zal verkoopen. De vraag was voor de Vereenigde Gewesten zeer praktisch met het oog op de Oost-Indische Compagnie, die gewoon was met de Indische vorsten diergelijke overeenkomsten te sluiten. DE GROOT acht het beding geoorloofd, daar het voor de andere volken onverschillig is van wien zij koopen hetgeen zij behoeven, en het ieder vrijstaat om een ander de loef af te steken, inzonderheid wanneer daarvoor eene billijke aanleiding bestaat, gelijk het geval is wanneer het volk, dat zich in het bezit van het monopolie heeft gesteld, het andere volk onder zijne voogdij heeft genomen en zich daarvoor uitgaven getroosten moet. Hij maakt echter eene zeer gewigtige voorwaarde. Het monopolie is alleen geoorloofd wanneer er geen misbruik van gemaakt wordt tot buitensporige prijsverhooving. De prijs moet billijk blijven. ² Elders, waar hij over koop en verkoop handelt, ³ komt hij op de monopoliën en op die billijkheid terug. Niet alle monopoliën strijden volgens hem met het natuurregt, want zij kunnen nu en dan door de regering worden toegelaten om eene wettige reden en met prijsbepaling, gelijk onder JOZEF geschied is, toen deze onderkoning in Egypte was. Ook particulieren kunnen monopoliën bezitten, mits

¹ De jure b. et p. II. c. II. § 24. Vgl. echter hiervoor bl. 237, waar DE GROOT het monopolie der Portugezen bestrijdt.

² „Licere censeo, si is, qui emit populus paratus sit aliis vendere aequo pretio.”

³ L. II. c. XII. § 16.

zij zich met eene redelijke winst vergenoegen. Maar zij die er toe zamenspannen om den prijs der goederen te doen rijzen boven hetgeen zij onder gewone omstandigheden hoogstens gelden, of die door geweld of bedrog den invoer stuiten, of de waren opkoopten ten einde die tot een onbillijken prijs te kunnen verkoopen, plegen onregt en zijn verplicht dat te herstellen. Andere praktijken om den invoer tegen te houden of eenvoudige opkoopeerij in gemeenschap met anderen om invloed op den prijs uit te oefenen, zijn, mits de prijs op het tijdstip van den verkoop niet onbillijk zij, wel met de beginselen der christelijke liefde in strijd maar kwetsen de regten der koopers niet.

Alles hangt dus af van de vraag of de prijs billijk blijft, en de gevolgtrekking ligt voor de hand dat de regering door prijsbepaling daarvoor te zorgen heeft:¹ een zeer juist en hoogst gewichtig beginsel, dat overal behoort te worden toegepast, waar de regering zelve een monopolie verleent, gelijk onder anderen met concessiën tot aanleg van wegen en kanalen dikwijls het geval is. Het blijkt niet dat DE GROOT overigens met prijsbepalingen was ingenomen. Maar wat verstond hij door een billijken prijs? Die vraag leidt ons tot zijne beschouwingen over de waarde, het geld en den intrest, welke niet minder onze belangstelling verdienen.

De maatstaf der waarde van eenige zaak is volgens hem inzonderheid de natuurlijke behoefte, die daaraan bestaat.²

¹ *Monopolia non omnia cum jure naturae pugnant: nam possunt interdum a summa potestate permitti justa de causa et pretio constituto.*"

² II. c. XII. § 14 n. 1: „*Mensura ejus quod res quaeque valeat maxime est naturalis indigentia — —: quod in permutationibus rerum apud barbaros populos maxime spectatur. Non tamen haec unica est mensura. Nam hominum voluntas, quae rerum domina est, multas res magis desiderat quam sunt necessariae. — — Et contra evenit ut res maxime necessariae minoris sint propter copiam. — — Hinc fit ut res tanti aestimetur, quantum pro ea communiter offerri aut dari solet, quod vix est ut non aliquam latitudinem habeat, intra quam plus minusve dari aut exigi possit, nisi ubi lex certum rebus pretium — — constituit.* 2. In communi autem illo pretio ratio haberi solet laborum et expensarum, quas mercatores faciunt: soletque subito quoque mutari ex copia et inopia eumentium, pecuniae, mercium. Caeterum possunt et quaedam esse rei accidentia aestimabilia, ob quae res licite supra aut infra commune pretium ematur vendaturve, puta ob damnum consequens, lucrum cessans, affectum pe-

In den ruilhandel met onbeschaafde volken doet deze zich bijna uitsluitend gelden. Maar zij is niet de eenige maatstaf. Naast de objectieve behoefte oefent de subjectieve wil grooten invloed uit. Vele zaken toch, gelijk paarden, worden veel sterker begeerd dan zij noodig zijn en klimmen dien ten gevolge in prijs. Aan den anderen kant gebeurt het niet zelden dat onmisbare zaken goedkoop worden wegens haar overvloed. Ten gevolge van deze onderscheidene omstandigheden wordt elke zaak zoo hoog geschat als de som, die er gewoonlijk voor geboden of gegeven wordt en die binnen zekere grenzen nu eens wat hooger en dan eens wat lager kan zijn, tenzij de wet haar op een bepaald bedrag hebbe vastgesteld.

Wij vinden in deze woorden niet slechts de leer der samenwerking van vraag en aanbod tot vorming van den marktprijs, maar ook reeds eene goed geslaagde poging om de vraag in hare voornaamste elementen te ontleden. Dat de nuttigheid in economischen zin veel meer een subjectief dan objectief begrip is, was DE GROOT volkomen helder.¹ Bovendien ontging het hem niet, dat de marktprijs er naar streeft om eene volkomene vergoeding te geven voor alle productiekosten. Bij de bepaling van dien prijs, zegt hij, worden de moeiten en uitgaven der verkoopers in het oog gehouden. Deze uitspraak behoeft slechts eene geringe en voor de hand liggende ontwikkeling om tot eene juiste theorie van den invloed der productiekosten te leiden.

De daarop volgende aanstipping der omstandigheden, die den prijs boven het gewone peil kunnen doen klimmen of daar beneden doen dalen, gelijk het snelle toe- of afnemen der hoeveelheid koopers, geld of waren, de meerdere of

culiarem, aut si in gratiam alterius res vendatur ematurve, alioqui non emenda aut vendenda; quae ipsa accidentia ei cum quo agitur indicanda sunt. Ejus quoque damni aut lucri cessantis ratio haberi potest, quod ex pretii solutione dilata aut anticipata nascitur.”

¹ Dat de oorsprong der waarde in de *begeerte* ligt, leert ook BOXHORN (commentariolus p. 82), waar hij vermeldt dat in Oost-Indië geringe Hollandsche waren somtijds tegen zeer kostbare Indische producten werden verruild: „certo argumento pretium rebus non naturam, sed unius cujusque populi aliam atque aliam libidinem posuisse.”

mindere mogelijkheid om met de gekochte waren winst te behalen, de tijd waarop de betaling moet plaats grijpen, de gehechtheid aan eenige zaak of de genegenheid voor een bepaald persoon, — bewijst ten overvloede hoe naauwkeurig DE GROOT dit onderwerp had bestudeerd en doet het dubbel betreuren dat hij het slechts ter loops heeft aangeroerd.

Intusschen geven de medegedeelde beschouwingen nog geen voldoende antwoord op de vraag, wanneer de prijs eener zaak hooger is dan met de billijkheid overeenkomt. DE GROOT laat zich daarover niet verder uit, en inderdaad maakte de erkenning der waarheid, dat op de markt van zelve een billijke prijs tot stand komt, haar vrij overbodig. Wij vinden daarentegen bij HUBER¹ de stellige uitspraak dat er geen handel mogelijk zou zijn, wanneer de koopman voor geen zaak meer mogt vorderen, dan hij er voor gegeven heeft, en dat prijsbepalingen derhalve met de eischen van het verkeer in strijd zijn.

Over het geld vinden wij in het werk *de jure belli et pacis* slechts enkele doch zeer merkwaardige zinsneden.² Het geld is volgens DE GROOT niet zoozeer op zich zelf nuttig, maar vervult meer eene algemeene rol in het verkeer, namelijk om vergeleken te worden met de overige zaken, die daarin voorkomen. Het dient dus als maat der waarde van andere zaken. Zulk eene maat behoort eene bestendige waarde te hebben, en inderdaad voldoen goud, zilver en koper het best aan dat vereischte, want zij zijn bijna overal en altijd evenveel waard. Gelijk echter de overige zaken, waaraan

¹ De jure civitatis l. II. Sect. VI. c. IV. § 9, p. 450: „In Emptione Venditione scrupulum movet, quod usus et vita ejus consistit in licentia rem pluris quam comparata est, distrahendi; — — — cui (sc. pretio) varietas indigentiae et affectionis hominum certos poni limites non patitur.” De door LASPEYRES p. 29 n. 155 aangehaalde plaats heb ik in mijne editie niet kunnen vinden.

² II. c. XII. § 17: „De pecunia sciendum, eam naturaliter functionem recipere, non in materia sola, nec in speciali appellatione aut forma, sed in genere magis communi, qua scilicet comparatur ad res, aut omnes, aut maxime necessarias. — — Quicquid adhibetur in hoc ut mensura sit rerum aliarum, debet esse tale, ut per se minime flectatur. talia autem sunt in genere aestimabilia, aurum, argentum, aes. per se ferme tantundem ubique et semper valent: sed prout res aliae, quibus indigent homines, copiosae sunt aut rariae, ita eadem pecunia ex eadem facta materia, eodem pondere, nunc plus nunc minus valet.”

de menschen behoefte hebben, overvloedig of schaarsch zijn, is hetzelfde geld, uit dezelfde stof gemaakt en even zwaar, nu eens meer dan eens minder waard. Wanneer wij de juiste denkebeelden dat het geld ruilmiddel is, dat het vastheid van eigen waarde behoort te hebben, dat de edele metalen het best aan deze voorwaarde voldoen, maar dat zij niettemin even als alle andere zaken aan waardeverandering onderhevig zijn, zamenvatten, dan moeten wij erkennen dat het DE GROOT aan eene heldere voorstelling der natuur van het geld niet ontbrak. Wij vinden echter eene veel bredere ontvouwing daarvan bij zijnen tijdgenoot, den Leidschen hoogleeraar SALMASIUS, die in zijne onderscheidene geschriften over in-trest en woeker¹ veel gunstiger aanleiding en ruimer plaats vond om den oorsprong en de rol van het geld uiteen te zetten. Vóór men het geld had uitgevonden, bestonden er volgens hem reeds rijkdom en weelde en was er reeds groote ongelijkheid van bezittingen, zoodat men deze geenszins aan die uitvinding kan toeschrijven. Er ontstonden echter allengs grootere bezwaren in den ruilhandel, die oorspronkelijk in de behoeften der verschillende personen en volken voorzag. Het was dikwijls moeilijk de betrekkelijke waarde van eenig voorwerp te bepalen, soms onmogelijk om de waren, die geruild moesten worden, in juiste hoeveelheid tegen elkander af te meten. Van daar dat men overal naar eenige waar zocht, welke door ieder evenzeer begeerd werd en dus als algemeen ruilmiddel dienen kon. Aanvankelijk gebruikte men daarvoor zeer onderscheidene zaken, doch de deelbaarheid zonder vermindering van waarde gepaard met den gemakkelijken overdracht van eigendom deed de algemeene voorkeur weldra op de metalen en bepaaldelijk op de edele metalen vallen. Door daaraan een bepaalden vorm en een stempel

¹ Zie hierachter eene opgave dier geschriften bij den aanvang van § 4. LASEPEYRES betreurt het (p. 284), dat hij het *Hauptwerk* van SALMASIUS, n. *de re nummaria*, niet is magtig geworden. Het is mij niet gebleken dat de beroemde geleerde ooit een werk *de re nummaria* uitgegeven heeft, niettegenstaande hij zelf zegt (*de usuris* p. 462): „Verum de intrinseca et extrinseca, ut loquuntur, nummi bonitate, et aliis ad hanc rem pertinentibus, in nostro de re Nummaria commentatio plura.” Wellicht heeft hij slechts het voornemen gehad zulk een werk te schrijven.

te geven, als waarborg van zuiverheid en gewigt, maakte men het gebruik daarvan nog gemakkelijker en algemeener. Daar de metalen intusschen reeds eene bepaalde waarde hadden, voordat zij als geld gebruikt werden, is de regering niet bij magte om aan de muntstukken eene willekeurige waarde toe te kennen. Zij kan bij hare bepalingen slechts de reeds bestaande verhouding van den prijs der metalen tot dien der overige waren volgen. Er is in dit opzigt volstrekt geen onderscheid tusschen goud en zilver en alle overige waren; de prijs der eersten wordt volkomen door dezelfde wetten beheerscht waarvan de prijs der laatsten afhangt.¹

De juistheid dezer inzigten² heeft zonder twijfel zoowel op de praktijk als op de theorie grooten invloed uitgeoefend. Bij de volgende schrijvers vinden wij in den regel vrij heldere voorstellingen omtrent de rol, die het geld te vervullen heeft,³ en wij hebben reeds gezien dat het muntwezen dien ten gevolge in de Vereenigde Gewesten op uitnemende wijze geregeld was. Omtrent het ongeoorloofde en schadelijke van muntverzwakking bestond bij de geleerden volkomene eenstemmigheid. BOXHORN waarschuwde zelfs dat de munt uit den aard der zaak werd uitgevoerd, wanneer haar wettelijke koers beneden de waarde van het metaal was gesteld.⁴

¹ LASPEYRES, p. 284 v. SALMASIUS keurt het goed dat de muntkosten door den staat gedragen worden. *De usuris* p. 461: „Sunt qui censent, impensas cusionis de publico fieri oportere. Quod forte aequius foret. — — In hujusmodi igitur nummis, quales formari oportere in bene morata republica judicamus, aestimatio, quae fit e materia, eadem est cum metalli, unde cusi sunt, aestimatione.” VAN DER OUDERMEULEN (*recherches sur le commerce*, Amst. 1778, I. p. 512), koesterde later dezelfde meening, terwijl PESTEL (*comment. I. p. 512*) tegenover de door den laatsten geprezene Engelsche praktijk de Nederlandsche in bescherming nam, volgens welke de muntkosten door hen gedragen werden, die in hun eigen belang geld lieten aanmunten. Vgl. LASPEYRES, p. 289.

² Volgens LASPEYRES, p. 286 heeft SALMASIUS een en andermaal de fout begaan van metaalgeld te verwarren met de waardelooze ruilmiddelen, als leder en papier, waaraan door de overheid wettige koers kan worden gegeven. Hij haalt ten bewijze aan p. 462 en 468 *de usuris*, doch daaruit blijkt mijns inziens juist dat het onderscheid hem volkomen helder was.

³ Zie ten bewijze daarvan bij LASPEYRES, p. 285 vv. de voornaamste denkbeelden en zinsneden, door hem in onderscheidene geschriften aangetroffen.

⁴ *Inst. pol. I. c. 10*, p. 153: „Non nimia materia respectu pretii esse debet,

Mogen wij derhalve, niettegenstaande de verdiensten van SALMASIUS, aan DE GROOT de eer niet ontzeggen, de grondslagen eener juiste leer van het geld gelegd te hebben: met betrekking tot de leer van den intrest verdient hij insgelijks onder de eerste wetenschappelijke verdedigers dier in zijne dagen nog hevig bestredene¹ belooning der spaarzaamheid geteld te worden. Men heeft met betrekking tot dit punt gewoonlijk aangenomen dat DE GROOT aanvankelijk op grond van het verbod, voorkomende in de wetgeving van Mozes,² het nemen van intrest in den regel voor ongeoorloofd hield, en eerst later, welligt ten gevolge van den invloed van SALMASIUS, tot helderder inzicht gekomen is.³ Met deze opvatting is echter geheel in strijd dat men reeds in de *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*, door DE GROOT tijdens zijne gevangenschap op het slot Loevestein geschreven, dezelfde juiste en onbekrompene inzichten aantreft, welke hij

ne eam nimis expetant caeteri exteri: non etiam nimis modica, ne eam importatis ex patria nummis justo magis exteri perdant. Quae vitia civilibus his bellicis in Germania obtinent, et dum ibi crescit moneta aurea, ex his oris et aliis invehitur, quia tanto majoris exponi potest; dum justo minus crescit argentea, ex imperio exportatur." Vgl. HORNIUS, *ibid.* p. 164. VOËT, *comment. ad Pand. l. XVIII. c. 1*, bij LASPEYRES, p. 27. F. VAN MIERIS, *Beschrijving der bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht*, Leyden, 1726, bl. 46—62. (VAN DER OUDERMEULEN), *Recherches sur le commerce*, I. p. 15 vv. Bij VAN MIERIS, t. a. p. vindt men naast zeer juiste inzichten grove dwalingen. Hij betoogt (bl. 25) dat het goud tegenover het zilver de strekking heeft om voortdurend in waarde te stijgen, daar het eerste in geringere hoeveelheid voortgebracht en tevens in groote hoeveelheid tot vergulden verbruikt wordt. Daarentegen acht hij (bl. 60) zoowel den uitvoer als het verbruik van geldstukken zeer schadelijk. „Het eerste is een opeweg van veel gevolg, waar langs de voornaamste deelen van den staat geduurig uitloopen, die ongevoelig verzwakt en niet alleen de magt tot de uitvoering van gewigtige aanslagen beneemt, maar zelf van zich behoorlyk te kunnen verweeren. Het onnut gebruik der munten door goudsmiden, kloppers, draadtrekkers, vergulders en diergelyke werkbaazen, is van geen mindere aangelegenheid en te gevaarlyker, dewyl het een inwendig kwaad en minder bekend is." Vgl. LASPEYRES, p. 286.

¹ Tot de krachtigste tegenstanders behoorde DOMINIUS BAUDIUS in zijn *Commentariolus de foenore* van 1615. LASPEYRES, p. 258, noot 1113.

² Deuteron. XV: 6.

³ Zie de aantekeningen van SCHORER op de *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid*, III. 10 § 9, en van GRONOVIVS op het *Jus belli et pacis*, II. c. XII § 20 n. 3.

later in een brief aan SALMASIUS en nog uitvoeriger in zijne in 1641 verschenen *Annotationes ad libros evangeliorum* ontwikkeld heeft. Alleen in het werk *de jure belli et pacis*, tusschen die twee tijdstippen geschreven en uitgegeven, schijnt hij het voorschrift van het Oude Testament te letterlijk te hebben opgevat, om den aard en de billijkheid van den intrest volkomen in te zien. Dit is intusschen inderdaad slechts schijn. Wanneer men in het oog houdt dat DE GROOT het voortdurend in strijd met de pligten van den christen heeft geacht, om tot eigen voordeel van eens anders nood partij te trekken,¹ doch dat hij tevens de eischen der liefde nimmer met die des regts heeft verward, dan is het niet moeilijk om de verschillende plaatsen uit zijne werken, die over intrest handelen, met elkander in overeenstemming te brengen.

In de *Inleiding* betoogt hij² dat het zeer geoorloofd is bij het uitleenen van geld iets meer dan de teruggave der som te bedingen, namelijk „als de nood niet perst, maar die iets te leen ontfangt machtig is om zonder ongemak zoo veel en meer wederom te geven.” Immers zou de uitleener met zijn geld winst hebben kunnen behalen. Hij zou er land voor hebben kunnen koopen, dat hem vruchten zou hebben opgebracht, of een huis, waarvan hij huurpenningen zou hebben genoten. Doch de aanwijzing dier winstderving is volgens DE GROOT niet eens noodig om het nemen van intrest te regtvaardigen. „Dat ik iemand,” zegt hij, „dat geryf doe, dat hy iets kan winnen 't welk ik hadde kunnen winnen, is redens genoeg, om iets daarvoor te bedingen.” Wegens het misbruik dat uit de vrijheid, om zooveel intrest te vorderen als men wil, kan voortvloeijen, acht hij het echter noodig dat door de

¹ *Inleiding* III. 10 § 9: „de een overvloed hebbende, behoort den ander in zijn gebrek te baat te komen. Maar in zulken gevalle, na dat de nood groot is, behoort men zulks te doen, niet alleen zonder iets buiten het geleende te verwachten, maar ook al wist men, dat men het geleende niet zoude weder bekomen.” Vgl. *Annotationes ad libros evang.* p. 686 (ad Luc. VI: 35): „si egenti danda est pecunia mutua, nulla spe compensationis, sane danda etiam est sine usura, cum alioqui non beneficium sit futurum sed veneficium potius.”

² T. a. p. § 9, 10.

overheid een maximum bepaald worde, hetwelk voor „kooplieden, alwaar de winste meerder valt, en overzulks ook de ontbering hooger schatbaar is,” hooger dan voor gewone burgers moet zijn.

Schijnbaar in strijd met deze beginselen wordt in het werk *de jure belli et pacis*,¹ na eene beknopte weerlegging der dwaling dat geld uit zijnen aard onvruchtbaar zou zijn, op den voorgrond gesteld dat het nemen van intrest ongeoorloofd is. Immers mogen de Christenen, die tot nog hooger deugdsbetrachting geroepen zijn dan de Joden, zich niet van een zedelijk voorschrift ontslagen rekenen dat aan de laatsten gegeven is. Intusschen blijkt uit het volgende dat hij ook hier weder geen andere dan die gevallen bedoeld heeft, waarbij van den hulpbehoevenden toestand der armen misbruik wordt gemaakt. Hij doet namelijk opmerken dat er verschillende overeenkomsten bestaan, waarbij woeker schijnt wat inderdaad van een geheel anderen aard is; bij voorbeeld wanneer iemand, die aan een ander geld leent, eene vergoeding vordert voor het nadeel, dat het langdurige gemis van dat geld hem berokkent, of voor de winstderving die daarvan het gevolg is, mits in het laatste geval de onzekerheid dier winst en het wegvallen der daarvoor te nemen moeite in aanmerking worden genomen. Zoo kan men het ook geen woeker noemen, wanneer iemand, die gewoon is aan velen te leenen en daarvoor geld in gereedheid houdt, voor zijne moeite en onkosten intrest vraagt; en evenmin wanneer dit geschiedt omdat de geldschieter gevaar loopt het uitgeleende te verliezen wegens gemis van voldoende waarborgen. Wij vinden in deze bijna letterlijk overgenomen woorden de verschillende elementen van den intrest, namelijk de vergoeding voor het gemis van het kapitaal,

¹ II. c. 12 § 20—22: „Observandum tamen est, esse quaedam quae ad usurae speciem accedunt ac vulgo usurae esse videntur, cum tamen pacta sint generis alterius: ut de repensando damno, quod facit qui pecuniam dat mutuam, eo quod diu pecunia careat: item de luero ob mutui dationem cessante, deducto scilicet incerto spei et labore qui subeundus fuerat. Sic etiam pro impensis ejus, qui multis dat mutuam pecuniam et in hoc paratam habet: et pro periculo amitendae sortis, ubi idonee non cavetur, si quid exigitur, usura vere non est.”

het loon voor de bemoeijingen van den geldschieter en de verzekeringspremie reeds zoo juist aangegeven, dat de latere wetenschap er niets meer heeft kunnen bijvoegen.

In den brief aan SALMASIUS,¹ in Mei 1638 te Parijs geschreven, vinden wij denzelfden gedachtengang terug. Het uitvoerigst wordt het vraagstuk echter door DE GROOT in zijne aantekening op LUCAS VI vs. 35 behandeld. Het kan volgens hem uit vier oogpunten beschouwd worden, naarmate men het natuurregt, de wet van Mozes, de voorschriften van Christus of de zeden der eerste Christenen als maatstaf aanneemt. Op grond van het eerste had men niet zelden beweerd dat geld, uit zijnen aard onvruchtbaar zijnde, geen vruchten kon afwerpen; maar een huis kon dit evenmin en bragt toch huurpenningen op, zonder dat iemand daarin onregt zag. Anderen, die het geld niet voor onvruchtbaar hielden, bestreden niettemin het vorderen van intrest met de bedenking, dat de vruchten den eigenaar moeten toebehooren en dus dengenen, in wiens eigendom de geleende som is overgegaan, niet mogen ontnomen worden. Deze gansche redenering is echter volgens DE GROOT niet dan eene juridische spitsvindigheid. De eigendomsovergang is slechts schijnbaar, daar de leener na verloop van zekeren tijd de geldsom terug moet geven; en daar niemand er eenige onbillijkheid in ziet dat men vooraf reeds intrest bedingt voor het geval van nalatigheid in de terugbetaling, zoo volgt daaruit dat men volkomen gerechtigd is reeds van den aanvang intrest te bedingen. De grond toch is in beide gevallen dezelfde, namelijk het gemis van het voordeel, dat men met de uitgeleende geldsom zelf zou kunnen behalen. De eenige beperking, die uit het natuurregt kan worden afgeleid, is deze, dat de intrest niet evenredig moet zijn aan hetgeen de leener wint maar aan hetgeen de geldschieter

¹ H. GROTIJ *epistolae quotquot reperiri potuerunt*, Amst. 1687, epist. 953, p. 424: „Pecunia mea opus quis habet; erat autem ea si mihi mansisset, mihi futura non inutilis, empto agro aut domo fructum datura. Quod ergo ipsius in gratiam eo commodo cariturus sum, id ipsi imputabo. Accedat aliquantulum pro periculo, quod et ipsum aestimari solet in contractu suscepti periculi. Qui multos nummos perpetuo in alienos usus expositos habent, multorumque in id ministerio utuntur, etiam aliquid sinantur addere pro operarum mercede.”

had kunnen winnen, als hij het geld in zijne eigene zaken gestoken had.¹ Het verbod der Mozaische wetgeving verklaart DE GROOT uit de omstandigheid dat de Joden bestemd waren om zich hoofdzakelijk op landbouw en veeteelt toe te leggen,² zoodat het volgens hem op andere toestanden bij andere volken niet toepasselijk is. Christus heeft zelf niets omtrent den intrest bepaald; derhalve moeten de algemeene voorschriften der christelijke zedeleer hier beslissen, en deze gaan niet verder dan te verbieden meer intrest te vorderen dan noodig is tot vergoeding van alle schade en winstder-
ving. Daar het voorts niet blijkt dat men in de eerste eeuwen der christenheid in het nemen van matigen intrest eenig bezwaar heeft gezien, zoo komt DE GROOT tot deze slotsom, dat daarin ook inderdaad niets verkeerds gelegen is, mits men vooreerst geen bovenmatigen intrest vordere en ten anderen rentelooze voorschotten geve aan hen, die niet in staat zijn intrest te betalen.³

Wij zien derhalve dat DE GROOT niet alleen de voornaamste bedenkingen tegen het nemen van intrest op uitstekende wijze weerlegd heeft, maar zich ook volkomen gelijk is gebleven.

¹ T. a. p. 685: „Ut autem sciatur quantum recepi acquitas permittat, non est spectandum, ut quidam censent, quantum lucri faciat qui pecuniam sumsit, sed quantum ei absit qui alteri pecuniam numeravit: sicut in emtione quoque et in aliis contractibus numquam aestimatio facienda est ex eo quod intersit accipientis, sed ex eo quod absit danti. Abest autem tantum, quantum quisque pro vitae suae genere ex pecunia compendifacere potest ac solet: puta ex agris, ex domibus, ex mercatura, detracta aestimatione periculi, quod in aliis rebus majus, in aliis minus est, ita ut fieri inter mercatores solet in contractu aversi periculi quem assecurationis vocant.”

² Ibid. p. 686: „Nam et aliorum populorum legibus odiosissimum est foenus quod in agricolas exercetur.”

³ Ibid. p. 687: „Caeteros quod attinet (namelijk hen die niet bereid zijn voor niets aan anderen geld te leenen), primum cavere debent ne usurarum nomine plus aequo exigant, quod quia non positum est ἐν στιγμή, sed πλάτος aliquod habet pro regionum ac populorum diversitate, legibus civilibus definicandum est: ita tamen ut pii meminerint, saepe citra id quod leges permittunt consistendum. Ad multa enim leges connivent, quia corrupti mores remedium non ferunt. Deinde etiam intra hanc aequalitatis mensuram non exercendum foenus in egen-tes, aut eos quos credibile sit foenore in egestatem prolapsos. Nam talibus aut pecunia neganda est, si ea opus non habent, aut donanda si id possumus, certe id cavendum ne aliorum aut miseria aut imprudentia in quaestum abutamur.”

Intusschen voldoet zijn betoog op drie punten nog geenszins aan de eischen eener juiste staathuishoudkundige beschouwing van dit onderwerp. Hij achtte regeringstusschenkomst onmisbaar om het vorderen van te hoogen intrest te voorkomen en vertrouwde dus te veel op de kracht van wettelijke voorschriften en te weinig op den invloed der vrije mededinging. Hij wilde de winstderving van den geldschieder tot maatstaf van den intrest verheffen, en schijnt dus noch de verhouding tusschen vraag en aanbod als den waren maatstaf gekend ¹ noch hare weldadige gevolgen voor de huishouding der maatschappij erkend te hebben. Uit medelijden met het lot der armen trachtte hij hen van het bezwaar van den intrest te verlossen, zonder te begrijpen dat hij hen daardoor tevens van de voordeelen van het credit beroofde. Op al deze punten is hij door SALMASIUS overtroffen, wiens denkbeelden wij weldra zullen leeren kennen bij de beschouwing van den strijd, die eerlang over het geoorloofde van den intrest der banken van leening uitbarstte en de geleerde wereld der Vereenigde Gewesten in rep en roer bragt.

§ 3. *Graswinckel.*

Als beoefenaar van het wijsgeerig staatsregt staat Mr. DIRK GRASWINCKEL, heer van Holy, bij velen niet zeer hoog aangeschreven. ² Immers ontwikkelde hij in zijn werk *de jure majestatis*, in 1642 uitgegeven en aan de koningin van Zweden opgedragen, dezelfde leer betrekkelijk het onbeperkt opper gezag der regering en de uit godsdienstige beginselen voort-

¹ Vgl. de volgende plaats uit zijne *Vergelijking der gemeenebesten*, uitgeg. door Mr. J. MEERMAN, Haarlem 1801, II. p. 9: „Nunc non mirum crevisse usuras, crescente pecuniae fructu commerciorum frequentia.” Aan de reeks: 1. meer handel, 2. grooter winst, 3. toenemende vraag naar kapitaal, 4. hooger intrest, — ontbreekt hier de derde term.

² De volgende bijzonderheden omtrent GRASWINCKEL zijn geput uit BAYLE'S *dictionnaire historique et critique* in voce en SAXE'S *Onomasticon literarium*, IV. p. 406. Zijn portret *en profil*, op een gedenkpenning, ter zijner eere geslagen, is te vinden bij G. VAN LOON, historische gedenkpenningen, II. bl. 234, die insgelijks een en ander omtrent zijn leven mededeelt.

spruitende onvoorwaardelijke gehoorzaamheid der onderdanen, die destijds in Engeland met zulk een ongunstigen uitslag voor het aldaar regerende vorstenhuis in toepassing werd gebracht en ten eenenmale in strijd was met de geschiedenis van het Nederlandsche volk. Wij mogen echter niet voorbijzien dat hij zelfs op dien dwaalweg het vrijheidlievende karakter zijner natie niet geheel verloochende¹ en dat hij zoowel door zijne veelomvattende kennis als door zijne onvermoeide werkzaamheid eene plaats onder de verdienstelijkste geleerden der zeventiende eeuw waardig is. Zijne geliefkoosde zinspreuk: *nemo ignavia factus immortalis*, werd inderdaad door hem behartigd. Na reeds door onderscheidene geschriften naam te hebben gemaakt, stelde hij in 1639 zulk een uitstekend vertoog tot verdediging van de vrijheid der zee tegen den Engelschen geleerde SELDEN op, dat de Staten van Holland hem op voorslag der Staten-Generaal onder den titel van *Voorspraak des Lands* een jaargeld van vijfhonderd gulden toekenden, totdat hij eene andere bediening zou gekregen hebben. In 1644 benoemde de Venetiaansche republiek hem tot ridder van St. Marcus wegens de uitstekende wijze, waarop hij in een Latijnsch geschrift haar regt van voorzitting tegenover den hertog van Savoye gehandhaafd had. In het volgend jaar werd hij advocaat-fiscaal der Grafelijkheids domeinen van Holland en later nog griffier der Chambre mi-partie van de zijde der Staten-Generaal. Behalve onderscheidene juridische en philologische werken gaf hij ook eene vertaling in verzen van de psalmen en van de *imitatio Christi* van THOMAS A KEMPIS benevens eene verhandeling over de kunst om wel te leven in het licht. Hij stierf in 1666 te Mechelen en werd in de groote kerk te 's Gravenhage begraven.

Ik heb gemeend deze bijzonderheden niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan, omdat GRASWINCKEL, welk oordeel ook over zijne verdiensten op ander gebied geveld moge

¹ Hij betoogt, in strijd met zijne theorie, de onschendbaarheid der *fundamentele wetten*. Zie *Nasporinge van het recht van de opperste macht* enz. Rotterdam 1667, bl. 404, 443, 447 vv.

worden, ongetwijfeld tot de uitstekendste staathuishoudkundigen der zeventiende eeuw behoort. In de onderscheidene geschriften, door hem tusschen 1652 en 1654 tot verdediging van de vrije vaart naar Indië en de vischvangst op de Engelsche kust achtereenvolgens in het licht gegeven, betoogde hij op het voetspoor van HUGO DE GROOT op onwederlegbare wijze de economische noodzakelijkheid van den eigendom, en stelde daarbij inzonderheid de verwaarloozing van goederen, die in gemeenschap bezeten worden, en de zorg van ieder voor zijne eigene aangelegenheden in het licht.¹ Zijn hoofdverdienste bestaat echter in de beschouwingen over den graanhandel, waartoe zijne uitgave eener verzameling der daarover uitgevaardigde verordeningen, onder den titel van *Placcaet-boeck op 't Stuck van de Lijftocht* in 1651 te Leiden verschenen, hem van zelve aanleiding gaf. De daarachter gevoegde *Aenmerckingen ende betrachtighen* bevatten menige bladzijde, wier inhoud de geschriften van TURGOT of ADAM SMITH niet ontsierd zou hebben. Tot eene juiste kennis zijner inzichten zou het echter onvoldoende zijn slechts eenige der meest merkwaardige zinsneden over te nemen, weshalve wij zijne *Aenmerckingen* liever in haar geheel willen doorloopen.

Na zich in het *Eerste Boeck* in eenige historische en staatsregtelijke beschouwingen verdiept te hebben, welke met betrekking tot ons onderwerp zonder belang zijn, gaat hij er in het *Tweede* toe over de in zijn *Placcaet-boeck* vervatte verordeningen aan eene naauwkeurige kritiek te onderwerpen. Allereerst gaf het plakkaat van FILIPS den Schoone van 3 Februarij 1501, waarbij op verzoek der Amsterdammers het verbod om graan uit te voeren in zooverre werd opgeheven, dat de vreemde kooplieden weder mogten uitvoeren hetgeen zij ingevoerd doch niet verkocht hadden, hem aanleiding tot de vraag, of het volkenregt toelaat om zonder voorafgaande waarschuwing aan vreemdelingen te verbieden hunne waren weder uit te voeren. Hij antwoordt dat zulk een verbod geoorloofd is in geval van hongersnood. Zoolang

¹ LASPEYRES, p. 12, 121 n. 465.

de vreemdelingen op het grondgebied van den staat vertoeven, zijn zij evenzeer onderworpen aan de wetten, als de ingezetenen. Evenwel moet zulk een verbod van uitvoer terstond ophouden, wanneer de oorzaak wegvalt: want „'t gunt schijn van rechtvaardicheyt door de noodperse bekoomen heeft, en kan de selve niet behouden buyten des noodts aenpers.”¹

Zoolang de uiterste nood niet dringt, mag men echter tot geen verbod van uitvoer van het over zee ingevoerde graan overgaan „ten zij men verwachten wil, dat de selve, omme daer in niet te vervallen, in Holland niet ghebracht en souden werden, maer elders gesoldert werden: om onverhindert haer koers te mogen setten nae alsulcke plaetsen, daer voordeel te doen soude zijn.”² Veel geringer acht GRASWINCKEL de bezwaren, verbonden aan het verbod van uitvoer van het over land ingevoerde en het binnenlands gewassen graan. Met betrekking tot het eerste beweert hij dat het toch in den regel niet wordt uitgevoerd³ en dat de invoer door het verbod niet gestuit zal worden, daar het overschot van den oogst onzer naburen „tot gelt ghebracht moet werden, 't zy veel oft weynich, oft soude by haer een oorsaek geven van de intermissie der Lant-bouwerije.” Met betrekking tot het binnenlandsche graan acht hij het niet meer dan billijk, dat het allereerst strekke om in de behoeften der inwoners te voorzien. Uit het verschil van taal tusschen de volken en de afscheiding der landen door bergen, woestijnen of zeeën leidt hij af,⁴ „dat d'intentie der naturen is, dat elck Landt sich behelpen moet met de vruchten die daer vallen ende geen hoope hebben, op 't geen in andere Landen te vinden is. Veel sal hier tegen gheseyt kunnen werden, niet-te-min derve ick rondt uyt seggen: dat dit de originele intentie der naturen gheweest zy, ende dien-volgens, dat men daer

¹ Bl. 67.

² Bl. 100.

³ Zoo meen ik de eenigzins duistere woorden op bl. 164 te moeten verstaan: „Namentlick, dat geen pericule en is, dat dese in andere Landen voeren sullen. Alsoo in Zee niet komen en kunnen, als door Hollant.”

⁴ Bl. 97.

van soo niet af-wijken en moet, ofte men behoude altijd dese gront-regel, dat de Vruchten die 't Aertrijck geeft, voor eerst toebehooren d' Inwoonderen respectivelijck van elck Landt, om daer van te leven. Ende dat vreemde Landen uyt den overvloed gheholpen moghen werden. Maer geensints te lijden is, dat eenich Landt in ghebreck vervalle, door 't uyt-voeren der Vruchten naar vreemde Landen." Dat GRASWINCKEL in de eerste helft der zeventiende eeuw, toen de aanvoer van graan veel onzekerder en moeilijker en het verschil in de prijzen op onderscheidene plaatsen veel grooter en duurzamer was dan thans, nog geen helder inzicht schijnt gehad te hebben in de wijze, waarop de nadeelen eener prijsverhooging ten gevolge van uitvoer allengs meer dan vergoed worden, mag hem voorzeker niet als een grove fout worden aangerekend. Bovendien zullen wij weldra zien dat hij, verre van een verbod van uitvoer aan te prijzen, dit bij buitengewone duurte voor overbodig en in alle overige gevallen voor zeer schadelijk hield. Overigens was hij verre van in den geest der protectionisten eene economische onafhankelijkheid der verschillende landen te prediken. Elders lezen wij: ¹ „weynich Landen brenghen alle behoeften voort. Ick derff seggen: gene; (doch ghenoomen 't waer soo) moste noch daer by komen, dat geen gelt oyt van doen en hadden, ende of sulcx zijn konde, soo moste noch gheseyt kunnen werden, dat niemandts hulpe, niemandts vriendschap, oyt van doen souden hebben;" eene plaats die ons herinnert aan hetgeen HUGO DE GROOT daaromtrent in de inleiding van zijn werk over het regt van oorlog en vrede had aangestipt. ²

Na eene uitweiding over den duren pligt der regenten om voor voldoende en goedkoop voedsel zorg te dragen, door eene menigte aanhalingen uit Grieksche en Latijnsche schrijvers gestaafd, komt vervolgens de vraag ter sprake of men aan de opkoozers gebieden mag hun graan op eene bepaalde wijze en voor een bepaalden prijs te verkoopen. GRASWINCKEL

¹ Bl. 126.

² Hiervoor bl. 311 noot 1. Vgl. bl. 238.

verdedigt dat in een tijd van nood, op grond van hetgeen in een schip of in eene belegerde stad gebeurt, wanneer de levensmiddelen beginnen te ontbreken. Men mag echter niet dwingen tot verkoop voor een prijs waarbij verloren zou worden, dan „wanneer ten opsichte so van de Waere, als van den Prijs, het Ghemeene-besten even-seer beanghsticht is.”¹ Dit leidt hem tot eene beschouwing van het bedrijf der koornkoopers, tegen welke het Romeinsche regt, indien zij de wetten overtraden, veel strengere straffen inhield dan het Hollandsche. „’t Welck soo yemandt mochte vraghen waer uyt dat het by ghekoomen zy? ick antwoorde te ghelooven, van onser zijde veroorsaect te zijn, om dat ons Landt ghegront-vest zijnde op den Handel, als gheseyt is, wy gaerne alle mooghelijcke middelen aen-wenden, om de selve soo veel het immers mooghelijck is, op ’t alderminste te beswaeren.”² Dat GRASWINCKEL overigens van de in zijne dagen zoo algemeene vooringenomenheid tegen de opkoopers geheel bevrijd was, bewijst zijne bewering dat voor een monopolie des te minder vrees bestaat naarmate het getal uitoefenaars van eenig bedrijf grooter is, en dus allermint met betrekking tot het graan „daer ’t Kooren koopen in duysent handen bestaet, die van malkanderen niet en dependeren.”³ Bovendien zijn de opkoopers onmisbaar. „Koorenkoopers moet men toe-laten datter zijn, want dese soo noodich zijn, als de Backers, ofte de Boeren, die ’t Kooren eerst verkoopen. Indien het alle de Werelt ghelegen quam voort geheele Jaer haere provisie te koopen, soo waren moghelijk geen Voorkoopers noodich. Maer nadien de Huys-luyden noodichlijck verkoopen moeten, ende datelijck geldt trecken: de Ghemeene-luyden daer-en-tegen, niet en vermoghen te trecken haere provisie, als voor korten tijt, jae weeckelijckx, jae daegelijckx. Soo moetender andere ghevonden werden, die de Boeren gelt, en de Behoeftighe noot-drufft schaffen.

¹ Bl. 92.

² Bl. 94.

³ Bl. 146. Vgl. bl. 158: „Voor monopolie is minder te vresen indien sterck in ’t ghetal zijn. Aldermeest, indien weynich.” Vgl. het betoog van JAN DE LA COURT, hiervoor bl. 299.

Staet dan te besien, hoemen verhinderen sal dat dese Koorenkoopers geen Kooren-byters en werden. Indien blijcken kan dat de selve een verdrach onder malkanderen ghemaect hebben van seeckeren Prijs, daer beneden zy-luyden niet soudē verkoopen; zijn dan in crimine bevonden ende mitsdien strafbaar.¹ Maar soudē qualijck van soodanighe intelligentie achterhaelt werden: Konnen mede sonder sulckx een stil-swijgende intelligentie hebben, alsoo zy-luyden sonder haer met stipulatie te verbinden, van malkanderen ghenoech verseeckert zijn, dat tot het steygeren elck devoir doen sal: ende tot haer gemeene Interest, de gemeene hand aen-houden sullen. Wat remedien dan? Salmen verbieden dat zy de ghekochte Greynen niet sullen vermoghen onder haer te houden? Dit is niet practicabel. — — — Ende wat isser onredelijcker als te verbieden Kooren onder sich te houden? Want alsoo dit Kooren strecken moet tot de Nootdruft van een gheheel Jaer, dat mede de Ghemeene-man niet koopen en sal, dan voor daghelijcksche behoefte, soo moet het onder yemandt te vinden wesen 't gheheele Jaer door; is dan het koopen vry, jae nootsaeckelijck, soo moet mede het houden onder sich vry zijn. Niemandt sal groote quantiteyt koopen, als voor langhen tijt. — — Wat isser redelijcker: als dat yemandt zijn eyghen Ghewas op 't hazardt van een apparente rijsinge, (indien van geen collusie en consteert) behouden mach soo lange hij wil. Die 't zijn behout op 't hazardt van rijsinge, is geen oorsaeck van de rijsinge, maer d' aanstaende rijsinge is oorsaeck dat hy 't zijn noch behout."²

Het is volkomen in overeenstemming met deze voortreffelijke uiteenzetting der onmisbaarheid van het bestaan en de vrijheid der opkooers, dat GRASWINCKEL de menigvuldige belemmeringen van den graanhandel afkeurt, welke onder de regering van KAREL V en inzonderheid van FILIPS II waren uitgevaardigd.³ Het verbod van verkoop van den toekomstigen oogst acht hij noch in het belang der landbouwers

¹ Namelijk volgens de l. 6 D. de extraord. crim.

² Bl. 115 vv.

³ Hiervoor bl. 215 v.

noch in het belang van het algemeen. De eersten getroosten zich veel arbeid en onkosten, zonder zeker te zijn dat de oogst hunne opofferingen vergoeden zal. Het moet hun derhalve vrijstaan om zich des verkiezende door voorkoop tegen mogelijk verlies te waarborgen. Ook is het geval denkbaar dat zij zich alleen daardoor de middelen kunnen verschaffen om hun land te bebouwen, dat anders braak zou blijven liggen. „Want ghelijck in 't doen van Koopmanschap ter Zee, door 't beneficie van assurantie veel traffijcx ghedaen wert, die sonder dat niet ghedaan konde werden: Alsoo inde agriculture, moet veel onghedaen blijven bij de gene die 't hazardt niet uyt-staen konnen, als mede bij degene die geen finantie weten te vinden, als op de verwachtinge der Vruchten.”¹ Evenzoo verklaart hij zich tegen het verbod van verkoop zonder onmiddellijke levering. Door verkoop op tijd, die eenigermate met vermeerdering van het aanbod gelijk kan worden gesteld, kan de prijs wel gedrukt maar niet verhoogd worden, „soo dat sonder vrucht den Vrijhandel verhindert wert.”² Voorts hebben in 't algemeen alle belemmeringen der vrijheid van koopen en verkoopen een nadeeligen invloed op den invoer en daardoor op den prijs; want „daer men altijts of en aen kan koomen, daer sal de toe-voer te williger koomen, ende dien volgens abundantie ende af-slach volgen.”³

Aan zulk een geregelden en ruimen toevoer van graan over zee werd door GRASWINCKEL inderdaad het grootste gewigt gehecht. Sedert het laatst der zestiende eeuw had men in de Vereenigde Gewesten geen buitengewone duurte van graan gekend. Hij schrijft dat boven alles toe aan de aanmerkelijke uitbreiding der scheepvaart, die wel „tienmaal meerder” geworden is. Want daar er nooit tegelijker tijd schaarschte over de geheele wereld is, maar altijd slechts op bepaalde plaatsen, zoo behoeft een land, dat aan zee ligt, nooit voor gebrek te vreezen.⁴

¹ Bl. 113.

² Bl. 144.

³ Bl. 143.

⁴ Bl. 163.

Het schijnt eenigermate in strijd met deze waardering van den invoer, dat GRASWINCKEL in inkomende regten op de granen volstrekt geen bezwaar en integendeel een uitnemend middel ziet om de schatkist te stijven en de landbouwers te begunstigen. Het graan van de kusten der Oostzee, zegt hij,¹ is zeer laag in prijs, omdat de grond en de arbeid er goedkoop en de belastingen gering zijn. In ons land daarentegen is zoowel de grond als de arbeid duur en drukt de verponding zwaar. Van daar dat de Sondtol en de vracht niet voldoende zijn om het verschil in prijs te vereffenen.² „Soo is het te verwonderen dat de Regierders van Hollandt haer oogen niet en openen, ende tot verbeteringe haerder inkomende middelen, ende verschooninghe haerder Landen, beswaeren de Greynen die van buyten inkoomen.” Er zal toch evenveel graan worden aangebragt, daar de Oosterlingen zich liever met minder winst zullen tevreden stellen dan hunne landen verlaten. Ook behoeven wij niet te vreezen „dat hier daerom het Magazijn soude werden verleyt, ende het Kooren daerom te minder in Hollandt komen soude, indien 't inbrenghen van dien, met eenighe ongelden beswaert werde, alsoo geen Landt ter Werelt en is, daer gelijcke ghelegentheyd is, ofte geappropriert kan werden.” Tijdelijke verhooging der tollin in de Oostzee heeft nog nimmer den aanvoer van graan herwaarts tegengehouden. GRASWINCKEL raadt evenzeer aan om inkomende regten te leggen op het zuivel³ en het vette vee, en hij kan niet begrijpen waarom men wel de uitheemsche bieren met een hoogerin impost bezwaart dan de inlandsche, maar met de producten van den buitenlandschen landbouw een anderen regel volgt. „Is dan aen de neeringhe van de Brouwers meer ghelegen, dan aen de waerdye onser Landen?” Hij meent dan ook „dat geen dienstiger saecke voor 't Landt van Hollandt te beden-

¹ Bl. 100 vv.

² Wij zien hieruit dat LASPEYRES (p. 199) den bloei van onzen landbouw in de zeventiende eeuw ten onregte toeschrijft aan „der bei Korn so natürliche Schutz durch die Nothwendigkeit theurer Zufuhren aus fernen Gegenden.”

³ Bl. 102: „'t geen met groote quantiteyt uyt Engelandt in Hollandt ghebracht wert, als mede uyt andere Quartieren.”

ken en waere," dan inkomende regten op de granen. Dat deze daardoor in prijs stijgen zouden, is van geen overwegend belang. „Yemandt sal seggen: dat het Ghemeene-besten daer aen ghelegen is, dat Greynen ende alle noot-druft goede koop zy. Maer dit is twijffel, offer meer zijn die door de vije Prijs van 't Suyvel schaede lijden, of die daer voordeel bij hebben, van ghelijcken van de Vette Beesten te seggen." Deze op het eerste gezigt eenigzins vreemde twijfel wordt nader toegelicht op eene andere plaats, waar GRASWINCKEL zijne meening omtrent de wenschelijkheid van hooge graan-prijzen in het licht stelt.¹ De welvaart van een land blijkt volgens hem het meest uit de hooge waarde der landerijen. Nu hangt deze niet alleen af van hare vruchtbaarheid maar ook van den prijs harer voortbrengselen. „Indien men de hooghe Prijsen kan te weghe brengen: Waerom salmen 't niet doen? Seytmen: om Goede koop Lijff-tocht in 't Landt te brengen. Ter contrarien: is niet schadelijker voor 't Landt, als Goede Koop over de Vruchten des Lants. Niet beter als Dierte in abundantie. Wel is waer, als Dierte uyt ghebreck en schaarsheyt ontstaet, als dan met reden een Dierentijt ghenoot wert, ende van Hongers-noot niet en verscheelt. Maer hooghe Prijs met abundantie, is de Zeghen aller Landen. Wel verstaende in 't geen 't Landt op-brenght. Gheleijck het voorspoedelijck voor dit Landt is, dat den Haringh in overvloet ghevanghen, ende wel geldich is. Sonder dat men regardt neemt dat 't merendeel der Inghesetenen beter ghedient waren met de Goede Koop van den Haringh. 't Selve wert over alle 't Suyvel gheseyt, ende dat met soo veel meerder redenen alser meerder door gheinteresseert zijn, dan met den Haringhvangh. De selve reden heeft plaetse over 't Zaet ende de Greynen. Ende ghegeneralijck isset dienstich dat alle 't geen uyt het Landt komt geldich blijve, aldermeest 't geen mede nae andere Landen ghevoert wert. Daerenteghen is Goede Koop dienstich, in alle 't geen van buyten inkomt. Voor 't Inlandsch telmen mede Haringh, ghedroogde en ghesoute Visch, Oost-indische waeren. Voor 't Uytlandsch

¹ Bl. 122 v.

allerley Wijnen, Hout, Sout, IJser, Koolen, Spaensche vruchten, Rijs en dier-ghelijcken. Men laet tusschen beyden: Laeckenen ende Lijnwaet. Ende om generalijck van andere Landen mede te spreekken, is elck vorderlick dat het geldich is, 't geen elck uyt zijn Landt treckt. Sonder te letten dat het Ghemeene Volck die inde Landen geen partagie en hebben, met de Goede Koop beter ghedient waren. Doch tot faveur vande selve, komt dit. Dat indien de Lijff-tocht dier is, niet door schaersheyt, maer in volheyt, soo wert den arbeyt mede dierder, ghelijck het loon van arbeyt goed koop is, daar de Lijff-tocht goed koop is."

Wanneer wij in het oog houden dat Holland in de eerste helft der zeventiende eeuw nog het middelpunt van den handel tusschen het Noorden en het Zuiden en de koornschuur van Westelijk Europa was en dat het wegens de talrijkheid zijner koopvaardijvloot, de bekwaamheid zijner zeelieden en de laagte zijner vrachten nog weinig van vreemde mededinging te duchten had, dan valt onze bevreemding weg over het voorstel tot heffing van inkomende regten op de granen, dat wij overigens van zulk een voorstander der handelsvrijheid als GRASWINCKEL niet verwacht zouden hebben. Matige regten konden destijds inderdaad aan den handel slechts weinig afbreuk doen. De landlieden zouden daardoor gebaat worden, de landerijen in waarde stijgen, terwijl het nadeel der onvermijdelijke prijsverhooging althans voor de arbeidende standen door den noodwendigen invloed van den prijs der levensmiddelen op de arbeidsloozen allengs zou worden weggenomen. Even scherpzinnig als deze laatste opmerking is de erkenning van het verband tusschen welvaart en duurte.¹ Dat GRASWINCKEL daarnevens, in plaats van den weldadigen invloed der vrijheid van den graanhandel op de ontwikkeling van den Hollandschen landbouw te

¹ Dat het graan in dicht bevolkte landen duurder is dan in dun bevolkte, wordt ook opgemerkt door OTTO KEYE, Beschryvinge van het heerlycke en gesegende Landt Guajana, 's Grav. (zonder jaartal maar in de Bibl. Dunc. ingebonden op het jaar 1669). Zie LASPEYRES, p. 201 n. 835. Later schreef PESTEL (comm. p. 495): „Caritas pretii rerum et operarum venalium, comes et index populi divitis.”

erkennen,¹ de nadeelen der bescherming voorbijzag en eene kunstmatige duurte ten gevolge van inkomende regten in sommige opzigten met de natuurlijke duurte, die het gevolg van rijkdom is, gelijkstelde, bewijst dat ook hij zich niet geheel kon vrijwaren van den geest der eeuw, waarin hij leefde.

Geheel vrij van dwaling is daarentegen zijn betoog, dat de uitvoer van graan moet worden vrijgelaten. Bij buitengewone duurte zou men wel tot een verbod van uitvoer gerechtigd zijn; doch de ondervinding heeft geleerd dat dit middel tot bevordering van goedkoopte even als de overige „remedien, die aengewent zijn, weynich, ende soo ick meen, niet, gheholpen hebben. Immers niet, alle die gene, die de vryheyt in de Commerciën verhindert hebben.”² De reden daarvan ligt voor de hand. „Niemand hadde eenige gedachten van uyt te voeren, soo lange de Dierte bleef,” omdat men met voordeel binnenslands verkoopen kon. „Soo dat de sterckste dwangh verbiedende den uyt-voer, is, de hooghe Prijs der Greynen; daer dese is, ist onnoodich, ende seer ydelijck ghedaen, 't uyt-voeren te verbieden. — Geen stercker Wet kander bedocht werden, om de Koop-luiden te dwinghen haer Kooren in 't Landt te laten blijven, als de rijsinge van Prijs. 't Geen hem selven verbieden sal, behoeftmen met geen odieuse Wetten te weghe te brenghen.”³ Het is derhalve verkieslijk om ook bij duurte den uitvoer vrij te laten; maar hoe dit zij, onder gewone omstandigheden mag hij nimmer belemmerd worden. De vrees dat hij door vermindering der aanwezige hoeveelheid duurte zal veroorzaken, is ijdel; want wij hebben reeds gezien dat hooge graanprijzen niet schaden, zoo zij uit deze oorzaak voortspruiten.⁴ Bovendien heft bij vrijheid de duurte zich zelve op: „Want ghelijck het Water loopt na de laghe plaetse, sonder Moolens van doen te hebben: alsoo ter contrariën, loopt het

¹ Hiervoor bl. 229 v.

² Bl. 171.

³ Bl. 133, 127.

⁴ Bl. 122. Op bl. 124 merkt GRASWINCKEL bovendien op, dat de grondbelasting des te beter betaald zal worden, naarmate de vruchten van den grond hooger in prijs zijn.

Kooren nae de Hoochste-marckt, sonder Placcaten daer toe van doen te hebben.”¹ Zal er echter geregeld en ruim worden ingevoerd, dan moet de uitvoer onbelemmerd zijn, daar de koopman zijn graan slechts daarheen brengt, waar hij er de vrije beschikking over behoudt.² Bovendien „staet te considereren, dat dit Landt in Negotien bestaet, uyt de trafijcke ende Zee-vaert haer wel-varen treckt. De trafijcke vereyscht een vrijen uyt ende in-voer van alles. Wat dienst uyt de Commerciën te verwachten is, indienmen 't voor desen niet geweten en heeft, so kanmen 't als nu aen Hollant leeren, namentlick: Wat voordeel ende force aen een Republijck uyt de commerciën, ende wat voordeel uyt de vrijheyten aen de commerciën te verwachten is. Nu so is de commercie der Greynen de notabelste: zijnde dit Lant een Magazijn van Kooren voor geheel Christen-rijck, daer noyt ontbreecken sal occasie van d' een of 't ander Quartier subventie te doen, teghen een sterijl ende onvruchtbaer Jaer. Indien dan in dit capitale stuck onsecker bleeff wanneer d' Uyt-voeringhe ghepermitteert soude zijn, soo soude dickmael Ladinge in 't heen of weder-varen mancqueren. Dese interest overweecht den interest der Ghemeenen-man, die hy uyt de Goede Koop bereekenen mochte. Wel is waer, een hoogh dringende noot overweecht alles: maer kleyne noot doet geen noot. 't Most al hoogh draven, eermen de Vryheyten der Negotianten bestaen sal te verhinderen. Zijnde dese vryheyten aende welke wij onse vryheyten schuldich zijn. Want seeckerlijck dat wij soo machtighen Vyandt verduyrt hebben, is de negotie ter Zee, die alleen ons in den adem gehouden heeft.”³

Wanneer men uit bezorgdheit voor toekomstige duurten den uitvoer, al is het ook maar alleen van het binnenlandsche graan, verbiedt, loopt men bovendien groote kans van zich het gevaar, waarvoor men vreest, moedwillig op den hals te halen. „Want het Ghemeene-Volck siende dat de Regeerders voor Hongersnoot vresen, krijgen daer door meerder apprehensie dan te vooren hadden van Dierte. Soo dat

¹ Bl. 133.

² Bl. 131.

³ Bl. 124 v.

daer door elck soecken sal wat in voor-raet te hebben. Ende is wel niet seeckerder, als dat dese al-ghemeene vrese oorsaeck van alle onredelijke steygeringe is. Zijnde de apprehensie van Dierte, de grootste oorsaeck van Dierte, ende te willen voorkomen het steygeren, is niet anders als 't selve te avanceren." ¹

De slotsom der vorige beschouwingen is hierin vervat „dat veel dinghen nae ghemeen oordeel dienstich schijnen te wesen, die by de proeve bevonden werden van kleyne dienst, andere zelfs ondienstich tegen 't steygeren der Granen. Ondertusschen alle ondienstich voor 't stuck der Commerciën." ² Wanneer dan noch een verbod van uitvoer noch eenige andere der genoemde maatregelen baten kan, wat moet de overheid, wier dure pligt het toch is op dit punt voor de onderdanen te zorgen, dan doen om duurte en gebrek te voorkomen of te bestrijden? Twee middelen worden daartoe door GRASWINCKEL aanbevolen. Vooreerst moet men trachten naauwkeurig te weten te komen hoeveel graan er voorhanden is. „Ghelijck de schrick in 't Leger ghekoomen zijnde, niet beter verwonnen kan werden als datmen de Soldaten tot een confidentie brengt, haer doende verstaen d' ydelheyt haerder vrese, haer brengende tot kennisse der saecke: Alsoo in tijden van een excessive Dierte, is niet raetsamer, dan enqueste te doen, van de quantiteyt der Granen die in 't Landt zijn. Alsoo men veel-tijts bevinden sal, dat meerder in 't Landt is, dan in twee Jaren geconsumeert soude kunnen werden, al quam geen nieuw Ghewas daer bij. 't Is mede dienstich om de monopolie ³ te bedwingen, alsoo de selve al haer kracht krijcht, door de valsche impressie, die in 't Volck ghebracht is. Daer by komt, dat die veel onder sich heeft, te eerder sal soecken quijt te werden; verstaende: dat meerder in 't Landt zy, dan hy ghemeent hadde, ende dat de valsche schrick geen meerder rijsinghe maecken en sal." ⁴ Wij vinden in deze woorden een voorgevoel der heilzame gevolgen van toenemende kennis

¹ Bl. 133.

² Bl. 172.

³ Namelijk der opkoopers.

⁴ Bl. 138.

van den toestand en den loop des handels, welke inzonderheid met behulp der statistiek door goede staten van in- en uitvoer te verkrijgen is en in onze eeuw meer en meer algemeen wordt. Als tweede middel beveelt GRASWINCKEL aan de stedelijke regeringen aan, in navolging van hetgeen te Rome en te Venetië geschiedde, in tijd van duurte graan op te koopen, om het zonder winst aan de bakkers af te staan.¹ Hij raadt echter om slechts voor zeer korten tijd, hoogstens voor ééne maand, voorraad op te doen: want anders zou men bij daling van den prijs te veel verlies lijden en bovendien zou het graan ligtelijk bederven, waarvoor in de regeringsmagazijnen veel meer gevaar is dan in de pakhuizen der particulieren. Het spreekt van zelf dat de regering in zulk een geval den prijs van het brood moet vaststellen, een maatregel die ook in gewone omstandigheden aan GRASWINCKEL zeer wenschelijk voorkwam.²

Wij zagen vroeger dat men het laatstgenoemde middel, zoowel wegens de menigvuldige daaraan verbondene bezwaren als wegens het niet voorkomen van buitengewone schaarschte in tijd van vrede, in de Vereenigde Gewesten geenszins in praktijk heeft gebragt, doch dat men zich evenmin door GRASWINCKEL'S betoog van het overtollige en schadelijke van een verbod van uitvoer tot voorkoming van duurte daarvan heeft laten terughouden: een bewijs te meer voor de stelling, dat de zuivere theorie op economisch gebied in de zeventiende eeuw zeer weinig invloed heeft uitgeoefend.

Wanneer wij vragen hoe de overige Nederlandsche geleerden over de graanpolitiek dachten, dan vinden wij slechts bij één schrijver zulk een helder inzicht in de voordeelen der vrijheid als bij GRASWINCKEL. BOXHORN beveelt eene regeringstusschenkomst in den geest der Romeinsche keizers aan, opdat het volk nimmer gebrek moge lijden.³ LAMBERTUS

1 Bl. 172 v. In 1623 had men te Amsterdam ten behoeve der armen graan ingekocht. WAGENAAR, vaderl. hist. X. bl. 486.

2 Bl. 136: „'T prijseren des Broots alle Weecken te doen, is seer dienstich om de ongheregelde steygering van 't Broot te verhinderen, ghelijck 't selve in alle wel gheregelde Steden ghedaen wert.”

3 Instit. I. c. XI. Explan. p. 171: „Curandum igitur Magistratibus, ne a

DANAEUS, die in 1581 als hoogleeraar van Genève naar Leiden beroepen werd, doch aldaar slechts één jaar bleef en later eene bloemlezing van belangrijke plaatsen over politiek en krijgskunde uit oudere en nieuwere schrijvers met aantekeningen uitgaf,¹ omhelsde op het voetspoor van LIVIUS en TACITUS hetzelfde gevoelen.² BURGERSDIJCK staat, in verhouding tot de beknoptheid van zijn leerboek, uitvoerig stil bij de maatregelen, die volgens hem tot voorkoming van duurte behooren genomen te worden. Er moeten ambtenaren worden benoemd, die voor de juistheid der maten en gewigten zorg dragen, en den prijs van het graan vaststellen. Alle belemmeringen voor den landbouw moeten weggenomen en zijne ontwikkeling door het uitloven van premiën en het vrijstellen van belasting bij ontginning bevorderd worden. In gewone omstandigheden moeten invoer en uitvoer vrij en gemakkelijk zijn; maar bij toenemende duurte moet de uitvoer verboden en aan niemand vergund worden meer graan te behouden dan hij voor zich en de zijnen behoeft, met bedreiging van strenge straffen tegen de opkoozers. Ten einde hongersnood te voorkomen, moet de regering steeds zooveel graan in voorraad hebben, als noodig is om in de behoefte van een geheel jaar te voorzien.³ Alleen bij JAN

commerciis qualibuscunque Resp. excludatur. Praecipua habenda eorum cura est, quae Reip. necessaria sunt: Inter quae sunt annonariae provinciae." I. c. XIV. Explan. p. 227; „Bene ergo Augustus et Tiberius, — — Iidem semper de annona solliciti erant, ne inopia scilicet rerum necessariorum plebs premertur." Zie ook II. c. III. Expl. p. 289. Vgl. LASPEYRES, p. 15.

¹ Aphorismi politici et militares, collecti par LAMBERTUM DANAEUM, editio novissima, Traj. ad Rhen. 1652.

² P. 306, § 23; 415, § 3: „Boni principis est, annonae publicae deficienti, infaecunditati terrarum asperis obviam ire edictis, impensis, et cura diligentibus." Vgl. LASPEYRES, p. 12.

³ P. 82: „2. Ut igitur difficultas annonae vitari possit, in Republ. constituendi sunt procuratores annonae, iisque ministri adjungendi, qui ad omnia attendant, quae vel obesse possint annonae, vel prodesse. 3. Horum procuratorum munus esto: Primo, mensurarum et ponderum rationem exigere, et explorare: eosque punire, qui iniqua mensura fuerint usi. Deinde dare operam, ut agri diligenter colantur, propositis etiam praemiis, aut immunitate a vectigalibus in aliquot annos, si qui aut paludes exhauriant, aut agros steriles subigant; utque tollantur impedimenta quibus ab operibus agricolae distrahuntur. Tertio, pretium annonae constituere, ne cui liceat illud augere suo arbitratu. 4. Quae aliunde

DE LA COURT vinden wij in weinige woorden eene verdediging van het bedrijf der opkoozers, welke naast die van GRASWINCKEL verdient gesteld te worden. Na het voortreffelijke betoog van de overbodigheid en schadelijkheid van prijsbepalingen, dat wij hiervoor¹ hebben leeren kennen, brengt hij den maatregel ter sprake, door JOZEF in Egypte genomen om zijne landgenooten tegen hongersnood te waarborgen, en laat daarop volgen:² „dus doen doorgaans de opkoozers goed, want sonder haer souden de gewassen niet genoeg teegen de gebrekkelijke tijden gespaard werden.” Dat hij overigens, wat zijne beschouwing der broodzetting betreft, boven GRASWINCKEL stond, is ons reeds gebleken.

Wij moeten thans nog even stilstaan bij een onderwerp, waaromtrent GRASWINCKEL veel helderder inzigten had dan de meesten zijner tijdgenooten. Even als elders greep in de Vereenigde Gewesten tegen het einde der zestiende en in het begin der zeventiende eeuw eene algemeene prijsverhooging plaats, die tot menigvuldige en zeer gegronde klagten, inzonderheid van de bezoldigde ambtenaren, en dien ten gevolge allengs tot eene aanmerkelijke verhooging hunner tractementen aanleiding gaf.³ De oorzaak van dit verschijnsel werd echter door de Nederlandsche schrijvers of in het geheel niet na-

advehenda sunt, princeps curare debet, ut advehantur facile ac tuto, tum etiam, ut facile exportari possint, si quae in Rep. supersunt. 5. Et ne penuria publica, aut fames metuenda sit, granaria constituantur, in quibus tantum frumenti colligatur, quantum satis esse judicabitur ad annuam necessitatem sublevandam. 6. Cum jam necessitas premit, nihil exportari frumenti debet. Nulli licere debet plus habere frumenti quam necesse est: reliquum aequo pretio vendere teneantur, vel inviti. Flagellatores frumenti severe admodum puniantur. 7. Si necessitas vehementer premat, frumentum publicum per familias dividatur, pauperibus gratis, aut vili pretio; divitibus, modico.” Vgl. LASPEYRES, p. 22.

¹ Bl. 299.

² Politike Discoursen, bl. 57.

³ Zie o. a. *Resolutiën van Holland*, 1593 bl. 25; 1596 bl. 15; 1599 bl. 564. Dat men in de Vereenigde Gewesten eerst tegen het einde der zestiende eeuw klagten over de prijsverhooging vindt, dus ten gevolge van den invoer van edel metaal uit Amerika, terwijl de prijsomwenteling in Duitschland reeds in de eerste helft dier eeuw begon, ten gevolge van het in onloop komen van het Europeische goud en zilver door snelle uitbreiding van handel en nijverheid, bewijst dat er in Holland reeds vroeg eene ontwikkelde geldcirculatie bestond. Vgl. FRUIN, tien jaren, bl. 144.

gespoord of niet begrepen,¹ niettegenstaande BODINUS reeds in 1576 in zijne *Six livres de la république* den invloed der toenemende hoeveelheid edel metaal in Europa ten gevolge van de ontdekking der nieuwe wereld in een helder licht had gesteld.² VOETIUS betoogde dat ten gevolge van de uitbreiding des handels van 1594 tot 1645 het goud een vierde en het zilver een negende in waarde gestegen was.³ Daarentegen vinden wij zeer juiste inzichten bij GRASWINCKEL. Van de aanmerkelijke prijsverhooging van het graan sedert het midden der zeventiende eeuw gewagende, zegt hij:⁴ „de veranderinghe is in de Waeren niet gekomen, maar in 't gelt. Zijnde uyt West-Indien soo grooten quantiteyt Gouts ende Silvers ghekomen, datter viermael in de Werelt meerder is, dan te vooren: soo moste nootsaekelick volghen af-slach in 't gelt, rijsinghe inde Waeren, indien 't anders rijsinghe te noemen is. Want stellende 't geld aen d'een zijde, ende prijseerende de Waeren teghen malkanderen, daer arbeys-loon mede onder te tellen is: Soo zijn alle dingen op haer vorighe prijs ghebleven, uytgesondert 't geen door weelde, of overdaet, of sotte opinie in waerdije ghekomen is.” Van daar dat hij het verbod van hét plakkaat van 5 Maart 1571, om eene pacht of opbrengst in geld in eene pacht of opbrengst in vruchten te veranderen, daar men dit uitsluitend in het belang van den schuldeischer achtte, zeer afkeurde. De schuldenaar behoefde er immers niet in toe te stemmen, als hij er nadeel in zag, en voor den schuldeischer bleef dezelfde som in geld niet voortdurend dezelfde waarde vertegenwoordigen. „Soo dat om een Rente te koopen, daer gheen verlies op en valt, 't alderseckerste is te koopen een Jaerlicsche betalinge van Kooren:” eene zeer opmerkelijke uitspraak in verband met hetgeen

¹ LASPEYRES, p. 201, 88 n. 222. In Duitschland begreep men de oorzaken der prijsverhooging evenmin en schreef die of aan de monopolien der groote handelsgezelschappen, of aan het algemeene muntbederf toe. SCHMOLLER, in het Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft, 1860, p. 506 vv.

² KAUTZ, Geschichtl. Entw. p. 270. H. BAUDRILLART, Jean Bodin et son temps, Paris 1853, p. 168 vv.

³ Comm. ad Pand. l. XII. tit. 1 bij LASPEYRES, p. 287.

⁴ Bl. 152—154.

ADAM SMITH en anderen later omtrent den middelprijs der granen als den meest onveranderlijken maatstaf der waarde in het midden hebben gebragt. Ook SALMASIUS zag helder in dat de prijs der waren van hare verhouding tot de aanwezige hoeveelheid geld afhankelijk is; ¹ doch overigens kan men niet zeggen dat dit punt zelfs in de achttiende eeuw in de Vereenigde Gewesten tot volkomene klaarheid is gebragt. ²

§ 4. *De woekerkwestie.* ³

De vraag of het geoorloofd is voor het uitleenen eener geldsom intrest te nemen, heeft waarschijnlijk nergens tot zulk een bitteren en hardnekkigen strijd aanleiding gegeven als in de Vereenigde Gewesten tusschen de jaren 1640 en 1660. Het merkwaardigste daarbij is dat hij uitbrak, terwijl althans de meeste practische vragen door de wetenschap reeds meermalen zeer juist beantwoord en de verschillende elementen van den intrest door HUGO DE GROOT in een helder licht gesteld waren.

Dat in de Nederlanden het vooroordeel tegen den intrest minder sterk was dan elders, kan ons niet bevreedden. De algemeene welvaart, de ontwikkeling van den handel en de

¹ De usuris, p. 472: „Nummi pretium non solum pendet ex raritate et copia metalli, ex qua flatur et formatur, quae res quoque interdum eum viliores, interdum cariores praestat, sed etiam ex rerum merciumque abundantia, aut penuria, cum quibus permutatur. Ubi enim inopia est rei nummariae, ceterae merces viliores sunt, pecunia ipsa magis in pretio. E contra ubi merces rariores sunt, pecunia solet esse vilior. Abundante porro pecunia ex metalli copia unde flatur, res aliae omnes carius veucunt, quia, cum pecunia sit vilis, non possunt res vaenales, praesertim si paulo rariores sint, sine magna vi pecuniae haberi.” Vgl. LASPEYRES, p. 288.

² LASPEYRES, p. 201, 287.

³ Deze paragraaf is bijna onveranderd uit LASPEYRES, p. 256—270 overgenomen, met eenige bijvoegselen betrekkelijk de geschiedenis der banken van leening en eenige wijzigingen, inzonderheid tot opheffing der eenzijdigheid, met welke hij aan de tegenstanders der inderdaad tot ergerlijke misbruiken aanleiding gevende banken niet volkomen recht laat wedervaren. In dit opzigt verdient vooral vergeleken te worden: C. J. VAN HEEL, de geschillen over de banken van leening, nu twee eeuwen geleden in Nederland gevoerd. 's Grav. 1858.

uitgebreide geldcirculatie, die aldaar reeds in het laatst der middeleeuwen werden aangetroffen, maakten er onze natie vroeger dan andere rijp voor. Wij zagen reeds dat HUGO DE GROOT onder de eerste wetenschappelijke verdedigers van den intrest behoort gesteld te worden. Zijne leerstellingen daaromtrent bleven niet zonder invloed op de denkbeelden zijner tijdgenooten. Omstreeks het jaar 1640 treffen wij eene menigte geleerde werken aan over het uitleenen van geld, over den intrest, over zijne geoorloofde hoogte. CLOPPENBURGH,¹ BOXHORN,² MARESIUS,³ GRASWINCKEL⁴ wed-ijverden in de juiste uiteenzetting der grondslagen van den intrest. Boven allen echter blinkt SALMASIUS uit. Wanneer men zijne dikke, wijdloopige, van herhalingen overvloeiende en met geleerde aanhalingen, niet alleen uit Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche maar zelfs uit Arabische schrijvers overladene boeken⁵ heeft doorgeworsteld, dan moet men erkennen dat hij bijna alle vragen betrekkelijk den intrest op volledige en uitstekende wijze beantwoord heeft. Alle voordeelen van het crediet, zoowel voor den credietnemer als voor den credietgever, zijn zeer juist uiteengezet. De plaatsen der Heilige Schrift, welke in het algemeen het nemen van intrest veroordeelen, zijn voortreffelijk uitgelegd. SALMASIUS geeft ons eene uitnuntende geschiedenis van de hoogte van den intrest en van de woekerpolitiek van vroegeren en lateren tijd. Bovendien leidt

¹ JOH. CLOPPENBURGI de foenore et usuris brevis institutio. Lugd. Bat. 1640. LASPEYRES, bibliogr. n. 110. CLOPPENBURG was eerst hoogleeraar te Harderwijk, later te Franeker.

² M. Z. BOXHORNII de trapezitis vulgo Longobardis qui in foederato Belgio mensas foenebres exercent dissertatio. Lugd. Bat. 1640. LASPEYRES, bibliogr. n. 111.

³ MARESIUS, (SAMUEL DES MARETS) was even als SALMASIUS van geboorte een Franschman. Hij promoveerde in 1625 te Leiden en werd in 1642 hoogleeraar te Groningen, tot welks roem hij veel bijdroeg. Hij werd in 1673 te Leiden beroepen, doch stierf voor hij derwaarts had kunnen gaan. BAYLE, dict. hist. *in voce*.

⁴ SAMUELIS MARESI ad JACOBUM SUERIUM dissertatio epistolica de Trapezitis cum notis THEODORI GRASWINCKELII. Lugd. Bat. 1641.

⁵ De usuris; Lugd. Bat. 1638. — De modo usurarum, Lugd. Bat. 1639. — Dissertatio de foenore trapezitico. Lugd. Bat. 1640. — De mutuo. — Zie voorts LASPEYRES, bibliogr. n°. 106, 108 en 109 en hiervoor bl. 317 noot 1.

hem het aanroeren van verschillende, tot den intrest overigens in zeer weinig betrekking staande onderwerpen, tot hoogst belangrijke beschouwingen over de wijze waarop de mensch zich in het maatschappelijk verkeer ontwikkelt, den oorsprong der waarde, de leer van het geld, de vrije mededinging, de armenzorg en andere staathuishoudkundige vraagstukken.

Terwijl de intrest aldus door de regtsgeleerde en staatkundige schrijvers in den regel in bescherming werd genomen, vond hij nog menigvuldigen tegenstand bij de theologanten, die zich inzonderheid op de uitspraak des bijbels beriepen, zonder dat men zich echter in de praktijk aan hunne vermaningen stoorde. Het nemen van intrest, zoowel van armen als van rijken, was in de Vereenigde Gewesten geoorloofd en algemeen in gebruik. Voor de rijken stonden velerlei wegen open om geld op te nemen, en de armen bragten hunne kostbaarheden in de stedelijke of partikuliere beleenbanken. Het is tot regt verstand van het volgende niet overbodig een oogenblik bij de geschiedenis dier instellingen in ons vaderland stil te staan.

Reeds in de dertiende eeuw zijn de Lombarden ook in de Nederlanden gekomen om, onder voorwendsel van handel te drijven, geld te leenen op onroerende en roerende goederen. De privilegiën, hun door de graven geschonken, schijnen hier evenmin als elders de armen tegen de uit hun bedrijf voortvloeiende misbruiken beschermd te hebben, te minder omdat de zware recognitiën, die dikwerf van hen gevorderd werden, het nemen van hoogen intrest eenigermate wettigden.¹ Niettemin bewezen zij groote diensten aan handel en nijverheid, daar zij niet alleen geld op kleine panden voorschoten, maar ook goederen beleenden en wissels disconteerden, en dit schijnt wel de voornaame reden te zijn waarom zij in Noord-Nederland niet zooveel aanstoot gegeven en zooveel vervolgingen ondergaan hebben, als elders het geval is geweest. Zij waren de bankiers van hunnen tijd en hunne diensten werden in het nijvere Holland te zeer op prijs ge-

¹ Vgi. VAN GEUNS, toelating van vreemdelingen. bl. 88.

steld om zich daarvan vrijwillig te berooven. Naarmate echter de rijkdom der kooplieden toenam en er langs dien weg eene klasse van kapitalisten ontstond, moest hun bedrijf in aanzien verliezen en zich meer en meer tot het voorschieten van geld op pand aan behoeftigen bepalen. Van daar dat de klagten over hunne schraapzucht toenamen en de Staten van Holland zelfs in 1547 besloten aan de koningin-regentes te verzoeken „gelibereert te mogen werden van de Lombaerden, als wesende den Lande van Hollandt seer schadelijcken.” Men had hierbij inzonderheid het oog op de omstandigheid dat de Lombarden zich zeer spoedig de bij hen beleende panden toeëigenden en tevens als heeters van gestolen goederen eene voor de maatschappij zeer nadeelige rol vervulden.¹ Het was welligt een gevolg dier klagten dat eerlang door de regering een Commissaris-Generaal „over de Tafelen van Leeninge in den lande van herwaarts-over” benoemd werd, inzonderheid belast toe te zien dat de tafelhouders niet de geheele opbrengst van den verkoop der vervallen panden voor zich behouden, maar hetgeen na aftrek der geleende som met den intrest en de onkosten van den verkoop overschoot, aan de eigenaren teruggeven of in de schatkist storten zouden. Ook nog na den opstand tegen Spanje, in 1574, werd deze regeling door de benoeming van een staatsgezinden Commissaris-Generaal bekrachtigd; maar terwijl aan den eenen kant de Lombarden allengs zoozeer in verachting waren gekomen, dat de Synode der Gereformeerde kerk te Dordrecht in hetzelfde jaar besloot hen niet meer tot het avondmaal toe te laten, won aan den anderen kant de stedelijke autonomie ten gevolge van de omwenteling te veel veld om eene eenparige regeling van hun bedrijf mogelijk te maken. Bij resolutie der Staten van Holland en Zeeland van 6 November 1578 werden de banken van leening geheel aan de steden overgelaten. Vele steden, gelijk Amsterdam in 1628, Rotterdam in 1635, trokken nu bij het eindigen van de octroijen der Lombarden de banken aan zich, sommige verpachtten die, andere schonken

¹ VAN DER GOES, register II. bl. 411.

ze als eene bron van inkomsten aan liefdadige gestichten. Van daar eene zeer verschillende regeling, die echter bijna overal hiertoe leidde, dat men de armen belasting liet opbrengen ten behoeve van de armen;¹ want ook daar, waar de steden de banken aan zich gehouden of verpacht hadden, werd de opbrengst in den regel in de armenkas gestort of op eene andere wijze ten behoeve der armen aangewend. De intrest, die van het voorgeschotene geld gevorderd werd, was in den regel zeer hoog, hoewel vooral daar, waar de stedelijke regeringen behoorlijk toezigt of zelve banken hielden, het streven niet te miskennen is om dien te verlagen. Zoo daalde hij te Amsterdam van 86 percent in de eerste helft der zestiende eeuw tot $21\frac{2}{3}$ in het begin der zeventiende. In 1628 werd hij aldaar op $16\frac{3}{4}$ voor kleine, $9\frac{3}{5}$ voor middelbare (boven *f* 100) en 8 voor groote panden bepaald en in 1656 voor de beide laatste soorten tot $7\frac{1}{5}$ en 6 percent verlaagd. Op vele plaatsen werd echter in de zeventiende eeuw veel hooger intrest geheven, gewoonlijk $21\frac{2}{3}$, hier en daar zelfs meer dan 30 percent.² Geen wonder dat de hervormde geestelijkheid over het geheel zeer sterk tegen deze banken ingenomen bleef en de theologische faculteiten van alle hoogeschoolen, zoowel van Leiden en Franeker als van Utrecht en Groningen, hare woekerwinsten openlijk afkeurden.³

In 1636 wilde de zoon van een Lombard of tafelhouder, J. KRIEX, aan de juist opgerigte Utrechtsche hoogeschool in de regten promoveren. Het bedrijf zijns vaders vond aanstoot bij de juridische faculteit, die destijds op dit punt in het gevoelen der theologische deelde en, uit vrees van bij deze eerste promotie in de regten een blaam op de jeugdige

¹ Dit werd reeds destijds opgemerkt. VAN HEEL, de geschillen over de banken van leening, bl. 67 v.

² C. J. VAN HEEL, de banken van leening in Nederland, Haarlem 1858, bl. 2 vv, Jhr. Mr. A. VAN AKERLAKEN, de banken van leening in Nederland in het algemeen en de bank van leening te Hoorn in het bijzonder, 1862, bl. 7 vv. (VAN DER OUDERMEULEN) Recherches sur le commerce, Amst. 1784, II. 2e partie p. 181—204. VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 65, 77, 98.

³ VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 6, 21.

akademie te werpen, weigerde den doctorandus toe te laten. Eerst na den dood des vaders werd zijn verlangen ingewilligd, nadat hij verklaard had diens bedrijf nimmer te zullen uitoefenen. Toen echter in 1644 de zaak der banken van leening in de Vroedschap van Utrecht, de provinciale Synode en andere geestelijke ligchamen ter sprake kwam, verzamelde KRIEX al de resolutiën der regering op het stuk van den intrest en zond deze tot regtvaardiging van het bedrijf der bankhouders aan de theologische faculteit te Utrecht toe. Deze gaf daarentegen, in overeenstemming met den hoogleeraar MATTHAEUS uit de juridische en BERCKRINGER uit de literarische faculteit onder den titel: *Res judicata*, dat is: *Extracten uyt de Resolutiën der Synoden ende oordeelen der Academiën in dese vereenichde Nederlanden* in 1646 eene verzameling van eene menigte uitspraken tegen den woeker uit. KRIEX, die beweerde voor het bedrijf zijns vaders geenszins vooringenomen te zijn, antwoordde in druk met zijne *Consideratiën raeckende 't stuck van Leeninghe*, die hij insgelijks der faculteit toezond. Daar ook anderen zich in het geschil mengden, zagen in het volgende jaar nog verscheidene geschriften voor en tegen de banken van leening en den intrest het licht;¹ doch de zaak scheen daarmede een einde te zullen nemen, toen tien jaren later een ander voorval het smeulende vuur op nieuw aanblijs. In 1657 verzocht namelijk SEBASTIAAN KONINGH, tafelhouders te Leiden, aan de Synode van Zuid-Holland om aan het avondmaal, waarvan tot dusverre de Lombarden op sommige plaatsen geweerd waren, te worden toegelaten. Hij verklaarde daarbij zich geen kwaad bewust te zijn, daar hij de voorschriften, die hem door de stedelijke regering gegeven waren en die inderdaad betrekkelijk vrij goed schijnen geweest te zijn, stiptelijk opvolgde en volgens zijne verpligting geregeld jaarlijks 6110 gulden aan de armen der Duitsche en der Waalsche gemeente uitkeerde. Achtte men zijn bedrijf strijdig met Gods woord, dan was hij bereid het neder te leggen.² De classis van Leiden

¹ De titels van deze en de volgende pamfletten worden door LASPEYRES vermeld, zoowel in den tekst als in zijne Bibliographie, n°. 147-154, 192, 195-204.

² VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 46.

ondersteunde dien ten gevolge zijn verzoek in een *Gravamen* of bezwaarschrift tegen de besluiten van vroegere Synoden betrekkelijk de wering der tafelhouders van het avondmaal, terwijl de billijkheid zijner zaak bovendien in onderscheidene geschriften, waaronder inzonderheid de *Consideratiën raeckende 't stuck van Leeninge* van MARESIUS uitblonken, krachtig werd betoogd.

De tegenstanders der banken achtten het nu meer dan tijd om hun gevoelen nader te staven, en de theologische faculteit te Utrecht zond het *Tweede deel van de Res judicata over de Negotie der genoemde Lombarden* in het licht. De classis van Leiden gaf daartegen in het volgende jaar hare *Res judicanda, Saecke die noch staet te oordeelen voor de Banken van Leeningh*, uit, waarop weder eene *Res judicanda judicata ofte Apologie voor de Armen en Geringen in den Lande* verscheen, met voorkennis en goedkeuring der theologische faculteit te Utrecht opgesteld. Te gelijker tijd schreef KRIEX, door MARESIUS daartoe aangemoedigd, eene *Noodige Verantwoordingh*, en eindelijk verscheen nog van een ongenoemden een *Concept van Redres ende Accomodatie over 't Stuck van Leeninge omtrent den Armen*. Hiermede nam de pennestrijd een einde, doch de verdedigers der banken van leening kregen nog in hetzelfde jaar van hoogerhand eene officiële regtvaardiging. Het was natuurlijk dat de stedelijke regenten, die de banken of zelve hielden of verpachtten en er dus niet alleen verantwoordelijk voor waren maar ook voordeel van trokken,¹ het geenszins aangenaam vonden dat hunne handelwijze in dit opzigt, al werd de blaam in schijn slechts op de bankhouders geworpen, aan zooveel beoordeeling en berisping werd blootgesteld. Door onvoorzigtige verdedigers der bankhouders was toch reeds als een argument uit het ongerijmde aangevoerd, dat, als men meende dezen van het avondmaal te moeten weren, men dien maatregel insgelijks op de magistraten moest toepassen. Bovendien

¹ Behalve de duizenden gulden, gewoonlijk voor een octrooi van eenige jaren betaald, werd o. a. te Haarlem *f* 1800, te Gorinchem *f* 1030, te 's Gravenhage *f* 600 en na 1649 *f* 800 jaarlijks als recognitie door de bankhouders uitgekeerd. VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 7.

was de politieke overheid in die dagen zeer ijverzuchtig op de geestelijkheid, die nog steeds grooten invloed op de burgerij uitoefende, en het had haar misnoegen opgewekt dat de theologanten zich het regt schenen aan te matigen om te bepalen, hoe hoog de intrest gaan mogt zonder tot woeker over te slaan. Reeds hadden onderscheidene Synoden dit vraagstuk tot een punt van overweging gemaakt, en het scheen noodig zulk een ingrijpen op het gebied der wetgevende magt te stuiten. Van daar dat de Staten van Holland den 30sten Maart 1658 eene resolutie namen,¹ waarbij verklaard werd dat de kerkeraden of Synoden zich niet met de banken van leening te bemoeijen hadden, maar vertrouwen moesten dat de stedelijke regeringen wel behoorlijk zorg zouden dragen „dat de goede Ingezeetenen, en voornamentlijk de arme Gemeente, met geen bytenden woeker uitgemergelt werden,” weshalve zij ook de banken van leening geenszins zouden hebben aan te merken „als Neeringe van onregtvaardige woeker, maar als middelmaatige handelingen, met byvoeginge, dat haar Edele Groot Mogende niet verstaen, dat de Houders of Bedienaars van soodanige Banken, wanneer deselve haar tot contentement van haare Overigheid houden binnen de Paalen van de Reglementen en Ordres, hunlieden voorgeschreeven, uit den hoofde van soodanige Bankhoudinge in den rang van onregtvaardige Woekeraars gesteld, of bij de goede Ingezeetenen in verdagtzaamheid gebragt sullen werden.”

De gronden, door de tegenstanders van den intrest of althans van het intrest nemen van behoeftigen in de vermelde geschriften tot staving van hun gevoelen aangevoerd, zijn over het geheel meer van theologischen dan van staathuishoudkundigen aard. Als hoofdargument tegen het nemen van intrest heeft voorzeker ten allen tijde het verbod in de Heilige Schrift gegolden. Natuurlijk was dit vooral het geval, waar de strijd van de geestelijkheid uitging. Tegen het

¹ LASPEYRES schrijft deze resolutie ten onregte uitsluitend of althans hoofdzakelijk aan het heldere inzicht der Staten betreffende het geoorloofde van den intrest toe. De resolutie zelve staat in de *Resol. v. Holland*, bl. 97 en bij VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 82.

beroep op de onfeilbaarheid van de uitspraken des bijbels stellen de verdedigers der banken het betoog over, dat het verbod om intrest te nemen in het Oude Testament tot de naar tijden en plaatsen veranderlijke *politieke* instellingen der Joden en geenszins tot de *zedelijke* voorschriften behoorde, waaraan ook de Christenen gebonden zijn, terwijl het Nieuwe Testament in het geheel geen diergelijk verbod inhoudt. Over dit punt was de strijd het bitterst, en tevens het meest onvruchtbaar. De voorstanders van het kosteloos leenen hadden het voorregt der populariteit als „verdedigers der Christelijke liefde en der armen,” terwijl de voorstanders van den intrest als „omgekochte advokaten der zondige Lombarden” gebrandmerkt werden. Wat kon het daarbij den laatsten baten, dat zij de onschadelijkheid van den intrest en zelfs de schadelijkheid van het verbod van intrest in het licht stelden? Een bijna even sterk argument tegen den zoogenaamden woeker werd in de uitspraken van vrome en geleerde mannen gezocht. De theologanten bragten eene phalanx van meer dan veertig autoriteiten in het veld, onder welke echter ook schrijvers voorkwamen die wel, gelijk CLOPPENBURGH en BOXHORN,¹ de schandelijke praktijken en bovenmatige winsten der bankhouders hoogelijks afkeurden, maar desniettemin een redelijken intrest geenszins voor ongeoorloofd hielden. Van daar dat KRIEX zich niet ontzag de *Res judicata* „een mengelmoes van zamengeraapte en zamengeplakte excerpten” te noemen. De verdedigers van den intrest stellen tegen die autoriteiten minder maar gewigtiger

¹ LASPEYRES oordeelt onjuist, wanneer hij zegt (p. 16) dat volgens BOXHORN het leenen van geld altijd nadeelig is voor den leener. Op de door hem aangehaalde plaats spreekt BOXHORN van de noodzakelijkheid om bij tractaten niet alleen op het tegenwoordige, maar ook op het toekomstige voordeel of nadeel te letten, en licht dit beginsel aldus toe (*Inst. Polit.* p. 216): „Ut enim qui cum usura exponit nummos, juvare videtur in praesens illum, cui concedit, nocet tamen imposterum, quia saepe usurae supra ipsum commodatum crescunt: ita etiam” etc. Uit de door VAN HEEL, de geschillen enz. bl. 9 en 10 aangehaalde plaatsen van BOXHORN blijkt voorts dat hij evenmin een vijand van den intrest als „mit der vom Staat geschaffenen Einrichtung der privilegierten Bankhalter ganz einverstanden” was. Ook rekent LASPEYRES ten onrechte CLOPPENBURGH onder de voorstanders der banken van leening. Zie VAN HEEL, t. a. p. bl. 29, 32, 49, 125.

namen over, waaronder vooral die van HUGO DE GROOT en SALMASIUS uitblinken. In plaats van den laatsten te wederleggen, hetgeen voorzeker niet gemakkelijk zou zijn geweest, vergenoegde de tegenpartij zich hem zijn geleerden toestel tegen te werpen, waarmede men zulke vraagstukken niet op kon lossen. Volgens de theologanten had men er aanvankelijk niet aan gedacht om, bij het leenen van zijn eigendom aan anderen, winst te bejagen; doch de zonde had allengs tot hebzucht en dien ten gevolge tot het nemen van intrest geleid. Wanneer men de menschen verbeterde, zouden zij ook weder willen uitleenen, zonder op winst te rekenen.

Ziedaar de voornaamste gronden tegen den intrest. Tot de strenge gevolgtrekking, dat niemand voor eenigerlei soort van leening intrest vorderen mag, kwamen inderdaad slechts weinigen; maar men verlangde dat voor het uitleenen van geld geen intrest genomen zou worden, inzonderheid niet van de armen. Tegen den intrest voerde men de onvruchtbaarheid van het geld aan, dat uit zich zelf niets voortbrengt. Wie een ander geld geeft, kan niets meer verlangen, dan het ter bestemder tijd terug te krijgen. Voor vermindering in waarde kan de uitleener niets vorderen, want het geld verslijt niet: derhalve is elke vordering van intrest ongeoorloofd.¹ Niettemin mogt volgens dezelfde schrijvers intrest in rekening worden gebragt, wanneer de geldsom niet op den bepaalden tijd werd teruggegeven, dewijl de schuldeischer daardoor benadeeld of althans van de gelegenheid verstoken werd om met zijn geld winst te behalen. Zij maakten dien ten gevolge een onderscheid tusschen *usurae* of intrest wegens vertraagde terugbetaling en *foenus* of woeker. Daarmede sloegen zij echter hun eigen stelsel den bodem in en de tegenpartij verzuimde niet dat in het licht te stellen. Met regt kon zij zeggen: wanneer het geld onvruchtbaar is, waarom kunt gij het dan niet voor altijd zonder terugvor-

¹ De onhoudbaarheid van een ander argument, dat men geen prijs kan vorderen voor den eigendom van een ander, namelijk de geldsom (*quod ex meo tuum fit*), stelde SALMASIUS zeer goed in het licht door te doen opmerken dat de prijs juist betaald wordt voor het *ex meo tuum fieri*. Zie de *usuris*, p. 220-223.

dering uitleenen? Wanneer er daarentegen na de teruggave winst mede behaald kan worden, zoodat gij eene vergoeding vordert voor vertraging in de teruggave, waarom zou men dan ook geen vergoeding mogen vorderen voor den tijd, gedurende welke men zich vrijwillig ten voordeele van een ander het gebruik ontzegt? De door u veroordeelde intrest is niets anders dan eene vergoeding voor de *onthouding*.¹ Er kan bij geld niet meer sprake van onvruchtbaarheid zijn dan bij alle andere goederen welke men uitleent, want wanneer men waren niet uitleent maar bewaart, landerijen niet bebouwt maar braak laat liggen, huizen niet verhuurt maar ledig laat staan, brengen zij ook geen vruchten voort. Het geld verschaft ons op de gemakkelijkste wijze het bezit van vruchtdragende grondstukken en wordt daardoor zelf vruchtdragend. Dien ten gevolge moet het ook, als het uitgeleend wordt, vruchten kunnen dragen. Wanneer de eigenaar zijn geld zelf gebruikt, heeft hij alleen er voordeel van; wanneer hij het uitleent, zoowel zijn schuldenaar als hij. Het leenen van geld is volkomen gelijk aan het leenen van alle andere zaken, alleen is het veel gemakkelijker.² Wanneer men bij het verhuren van waren zich niet slechts het verbruik maar ook het gebruik laat betalen, zoo mag men zich ook het gebruik van geld laten vergoeden. Is het laatste ongeoorloofd, dan moet zeker ook het eerste verboden worden, doch daarmede zouden handel en nijverheid onmogelijk kunnen bestaan en de vooruitgang der menschheid derhalve gestuit worden.

De vergelijking van het uitleenen van geld met het gewone koopmansbedrijf gaat volgens de Utrechtsche theologen natuurlijk niet op, daar de bijbel naar hunne zienswijze wel het koopen en verkoopen aan armen toelaat maar

¹ SALMASIUS, de usuris p. 197: „Sed nec pro usu tantum usurae accipiunter verum etiam pro eo quod interest creditoris non carere sua pecunia qua in gratiam debitoris caret.” Op deze woorden volgen niet de door LASPEYRES p. 263 aangehaalde, maar deze: „Etiam si autem non in gratiam accipientis hoc semper fiat, sed etiam pro compendio et quaestu dantis, non tamen ad accepturum it foenerator, sed ad foeneratorem debitor futurus, ut, quod opus habet, ab eo sumat mutuum. Sic rem suam uterque agit.”

² SALMASIUS de usuris p. 193: „Docuimus — — inter *commodatum* et *locatum* non esse majus discrimen, quam inter *mutuum* et *foenus*.”

niet vergunt van hen intrest te nemen. Intusschen zagen zij zich huns ondanks verplicht om van dit standpunt van gezag, waarop zij zich het gemakkelijkst konden handhaven, tot economische beschouwingen af te dalen. Immers moest men wel volkomen blind zijn, om in de Vereenigde Gewesten te durven volhouden dat het geld onvruchtbaar is. Van daar dat zij, op het voetspoor van CALVIJN,¹ verklaarden het nemen van intrest op zich zelf niet onbepaald te willen veroordeelen, wanneer namelijk de geldopnemer met het hem voorgeschotene winst behaalde. Bij de armen was dat echter volgens hen geenszins het geval en derhalve mogt althans van deze geen intrest gevorderd worden. Zij wezen daarbij op de *montes pietatis* of bergen van barmhartigheid, die sedert het laatst der vijftiende eeuw als reactie tegen de woekerwinsten der Lombarden in Italië, in Frankrijk en zelfs in de zuidelijke Nederlanden waren opgericht, en waarbij de armen kosteloos of tegen eene zeer geringe vergoeding van de administratiekosten geld op pand te leen konden krijgen. Door zulke instellingen, tot dusverre in de Vereenigde Gewesten onbekend, zouden de armen niet uitgezogen maar werkelijk gebaat worden. Men kon dan daarnaast andere banken laten bestaan voor hen, die terstond van eene gunstige gelegenheid om winst te behalen gebruik wilden maken en van wie men dus ook met regt zelfs een hooger en intrest kon vorderen, dan gewoonlijk voor geleend geld gegeven werd.²

¹ WISKEMANN, t. a. p. bl. 80 v. Daar CALVIJN wel den intrest goedkeurde, maar niettemin het voor ongeoorloofd hield dien van armen en hulpbehoevenden te vragen, werd hij, even als CLOPPENBURGH en BOXHORN, door beide partijen als een bondgenoot beschouwd en aangehaald.

² Res judicata judicanda, bl. 57: „Indien men na de wijze deser bergen, tafelen van Leeninge hier in ons Nederlant oprichten wilde, men moste alvorens overwegen datter tweederley slagh van volk is, die yet te leen zoeken. 1. Armen en geringeu, die de noot des onderhouds daar toe dringt. 2. Andere rijcker die de gelegentheyte van koophandel, of winst, daar toe aanlokt. En soo moghtmen twee huysen van leeningh stellen, een daar men *om niet*, een daar men *om yet* leende.” Voor het laatste worden deze regels aanbevolen: 1°. het moest een verschillend gebouw zijn; 2°. de bankhouders en hunne bedienden moesten een vast inkomen genieten en niet de winst voor zich houden; 3°. men moest er niet kunnen leenen beneden een bepaald bedrag van 12, 16, 24 of 30 gulden

De verdedigers der banken van leening trachtten dien ten gevolge te bewijzen dat zoowel de armen als de rijken met het geleende geld winst behaalden, want zonder dat bewijs zouden inderdaad niet alleen de noodwendigheid en nuttigheid van den intrest maar ook het regt om dien te eischen op losse schroeven staan. Voor handelszaken was het bewijs ligt te geven; immers erkende daarbij zoowel de geldschieder als de geldopnemer, dat hij van de overeenkomst voordeel trok. Het is hier, zegt SALMASIUS, als bij koop en verkoop en alle andere overeenkomsten, waarbij beide partijen winnen. Moeijelijker was het bewijs, dat de armen uit het hun geleende geld meer voordeel trokken, dan het nadeel van den buitensporigen intrest bedroeg. Behalve het beroep op den verkoop uit nood met het daarbij onvermijdelijke verlies werd bovenal in het licht gesteld, dat de geringe lieden door de hun geleende geldsommen in staat gesteld werden, op de weekmarkten een genoegzamen voorraad op te doen, ten einde niet verplicht te zijn met veel grooter opoffering dan de intrest voor het opgenomen geld bij kleinhandelaars te koopen. De theologanten trachtten dit afdoende argument te wederleggen door te ontkennen dat men voor zoo kleine sommen, als gewoonlijk in de bank van leening werden opgenomen, uit de eerste hand koopen kon, of door te beweren dat het bezwaarlijk als een bewijs der regtmatigheid van den intrest kon gelden, dat de kleinhandelaars door de arme lieden uit te zuigen nog grooter onregt pleegden. Was dat het geval, dan moest men dit misbruik door gestrengte straffen te keer gaan, in plaats van het tot eene

4°. „Dat hier een paal wiert gesteld voor de winst, en die vry een weynigh hoger dan gewone renten. Want dewijl dees bank eygentlijk soude zijn voor die gene, dewelk eenige bysondere gelegentheynt sagen, om met het geleende bysonder voordeel te doen, soo is niet ongeoorloft van haar wel meer dan ghewone rente te nemen. Te meer wanneer t' overschot tot eens particuliers profijt niet en quam, maar van d'Achtbare Magistraat daar 't nodigh was toe geïmplojeert wiert.” De schrijver van het *Concept van Redres* neemt het voorstel tot de onderscheiding van twee soorten van banken, voor meer en minvermogenden, over, doch acht het niet onbillijk dat ook door de laatsten iets gegeven wordt „tot noodig onderhout ende onkosten van de banck, als 't anders niet en kan gevonden worden.”

regtvaardiging aan te voeren van een bedrijf dat, hoe men het ook beschouwen wilde, met de conscientie in strijd was.

De voordeelen, voor de arbeidende standen aan de mogelijkheid om geld op te nemen verbonden, vielen echter te zeer in het oog, dan dat het mogelijk geweest zoude zijn die hardnekkig te blijven loochenen. De Utrechtsche theologanten, op alle punten geslagen, zagen zich dan ook ten slotte verplicht in eene verschansing terug te trekken, waaruit zij veel moeilijker konden verdreven worden. Wanneer men dan toch intrest wilde nemen, moest die ten minste niet zoo buitensporig, en althans niet hooger zijn dan noodig was, om aan de bankhouders eene billijke winst te bezorgen. Deze eisch bragt een ander vraagstuk, het onderzoek naar de omstandigheden, waarvan de hoogte van de gewone ondernemerswinst en bepaaldelijk van den intrest afhankelijk is, aan de orde.

Over beide punten had men in de Vereenigde Gewesten nog weinig nagedacht; en inderdaad kan ons dat niet bevreemden, wanneer wij den buitengewonen toestand in aanmerking nemen, waarin handel en nijverheid aldaar in de zeventiende eeuw verkeerden. Duurzaamheid en regelmaat, in vaste verhoudingen klimmende of dalende winsten, behoorden nog tot de uitzonderingen. Levendige opgewektheid om nieuwe, dikwerf gewaagde en avontuurlijke ondernemingen op touw te zetten, minder door de verliezen van enkelen afschrikt dan door de buitengewone winsten van velen aangevuurd, paarde zich met groote wisselvalligheid in de meeste takken van bestaan. Het uitbarsten of eindigen van een oorlog, het wijzigen van de tarieven en scheepvaartwetten in andere staten, het sluiten van voordeelige handelsverdragen, het ontdekken van nieuwe uitwegen, bragten soms plotseling den een groote winst aan, terwijl de ander er door gedwongen werd zijn kapitaal met verlies uit eene vroeger winstgevende zaak te trekken. De vaart op Amerika had nog in de zeventiende eeuw meer het karakter van togten op avontuur dan van regelmatigen handel. De vaart op Azië was door het monopolie der Oost-Indische compagnie aan de gewone regelen van winst en verlies onttrokken. Boven-

dien leverde de handel op verschillende streken zeer onderscheiden voordeel op. Van daar dat men over het geheel nog geen denkbeeld had van een gemiddelde ondernemerswinst, maar integendeel aan duurzame verscheidenheid van winst in de verschillende nijverheidstakken geloofde en ook bij elken tak afzonderlijk te veel afwisseling bespeurde, om aan het heen en weder slingeren om een evenwigtstand te kunnen denken. De berekeningen der winst van een bepaald bedrijf, die inzonderheid met betrekking tot de Oostindische compagnie bij enkele schrijvers worden aangetroffen, zijn dan ook uit een staathuishoudkundig oogpunt van te weinig gewigt om onze aandacht te verdienen.¹

Met betrekking tot den eigenlijken intrest was het vraagstuk eenvoudiger; want niettegenstaande de groote verscheidenheid der ondernemerswinst, bleef het getal percenten, die men voor het eenvoudige uitleenen van geldsommen bedingen kon, in gewone omstandigheden ongeveer op dezelfde hoogte. In 1540 had KAREL V het maximum van den intrest op twaalf percent gesteld; doch terwijl aan den eenen kant de stedelijke regeringen zich weinig aan die bepalingen stoorden en in bijzondere gevallen, gelijk voor beleenbanken, eigenmagtig een hooger intrest bepaalden, daalde aan den anderen kant na de vestiging der Republiek de rentestandaard allengs tot zulk een laag peil, dat de genoemde woekerwet ten eenenmale overbodig was. Na de conversie der staatsschulden in Holland van 5 op 4 percent onder het bestuur van den Raadpensionaris JOHAN DE WITT, bepaalden de Staten van dat gewest dat de intrest 4 percent zou bedragen, wanneer daaromtrent geen beding was gemaakt.² Inderdaad kon men gedurende de tweede helft der zeventiende eeuw voor drie en een half percent zooveel geld op-

¹ Zie een en ander omtrent diergelijke berekeningen bij LASPEYRES, p. 264 v.

² VAN ZURCK, Codex Batavus, in voce *renten*. H. DE GROOT, Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid, III dl. 24, § 19. In 1610 bepaalde het Hof van Holland dat de renten van penningen, die op hypotheek waren uitgezet, niet hooger zouden worden toegewezen dan tegen 6¼, en wanneer er geen hypotheek was, niet hooger dan 7 percent. Nederlandsch placaat- en rechtskundig woordenboek, Amst. 1793, in voce *Interessen*.

nemen, als men verkoos; ¹ en men verheugde zich algemeen over dat lage cijfer, daar men helder inzag hoezeer daardoor het verleenen van lang crediet aan de natiën, waarmede men handel dreef, bevorderd werd. Daar in de zeventiende eeuw nog bijna niemand uitsluitend van zijne renten leefde, ² had ieder belang bij lagen intrest, daar hij te meer kon winnen, naarmate hij goedkooper geld kon opnemen. ³ Intuschen trok de wetenschap van deze omstandigheden slechts gering voordeel. Wie zich moeite gaf de oorzaken van den lagen rentestand na te sporen, bespeurde wel dat de intrest zeer naauw met de winst samenhangt, maar bleef in den regel beiden met elkander verwarren. De groote menigte en zelfs verlichte hoofden meenden, dat de lage intrest het gevolg was van den overvloed van het omloopende geld en dat de rentestandaard zich overal daarnaar rigtte. ⁴ Hoe men ook over de zaak dacht, hierover waren allen het eens, dat de meerdere of mindere zekerheid van het uitgeschotene kapitaal terug te krijgen op de grootte der ondernemerswinst en de hoogte van den intrest een beslissenden invloed uitoefende, en men schreef ook hoofdzakelijk daaraan de zeer lage rente der Hollandsche staatsleeningen toe.

Van deze laatste waarheid, dat de intrest met de zekerheid in verband staat, trekken de tegenstanders der banken van leening op uitnemende wijze partij. Wanneer het dan inderdaad onvermijdelijk is intrest van de armen te nemen,

¹ VAN DER OUDERMEULEN, t. a. p. bl. 214.

² TEMPLE, Gedenkschriften, c. VI. DESCARTES zeide van Holland: „ubi nemo non exercet mercaturam;” bij ROSCHER, System der Volkswirthschaft, Stuttg. 1857, I. § 185, N°. 8. Vgl. ADAM SMITH, Wealth of nations I c. 9, p. 147: „It is there unfashionable not to be a man of business.” Zie bij ROSCHER, t. a. p. § 187, de voordeelen van lagen intrest in den handel met arme volken.

³ Dat men voortdurend op een lagen rentestand grooten prijs bleef stellen, blijkt o. a. uit *De Koopman*, Amst. 1776, bl. 310: „*Hoe minder Interest hoe meerder Handel*, is een Axioma van alle Commerciestaaten.” Vgl. VAN DER OUDERMEULEN, t. a. p. bl. 209, die deze meening noemt „l'opinion généralement reçue,” maar haar niet onbepaald goedkeurt.

⁴ Een juist inzicht in de oorzaken, waarvan de hoogte van den intrest afhangt, vindt men volgens LASPEYRES in de achttiende eeuw bij PH. FERMIN, tableau historique et politique de l'état ancien et actuel de la colonie de Surinam, Maestricht 1778, p. 300, 312.

laat men dan ten minste hiervoor zorgen dat hun slechts zooveel worde afgenomen als met de zekerste kapitaalbelegging overeenkomstig is. want de bankhouder is door zijn pand, waarvan hij niet eens de volle waarde heeft uitbetaald, volkomen gedekt. In plaats daarvan eischen de woekeraars een hooger en intrest dan het onzekerste bedrijf vordert, terwijl zij hoogstens denzelfden intrest mogen nemen, voor welke de stedelijke regering zelve geld te leen zou kunnen bekomen.

Tegenover deze bewering stelt de tegenpartij de verschillende omstandigheden in het licht, welke den intrest bij de banken van leening moeten doen rijzen. Vooreerst hadden de bankhouders in den regel aanzienlijke recognitiën aan de steden uit te keeren. Dan kwamen hunne onkosten in aanmerking, die wegens het getal en de onafgebrokene bezigheid hunner bedienden veel grooter waren dan de moeite van hem, die een groot kapitaal in eens in staatsschuldbrieven of op hypotheek belegde. Bovendien waren zij dikwerf genoodzaakt de sommen, die zij uitleenden, zelve op te nemen en dus intrest daarvoor te betalen. Eindelijk mogt men niet vergeten dat zij, even als scherpregters, pachters van belastingen en diergelijke lieden, meer dan de gewone winst moesten maken, omdat anders niemand hun bedrijf zou willen uitoefenen, wegens de smet die er in de publieke opinie aan kleefde. Zoo men, niettegenstaande al deze omstandigheden, de winst der bankhouders voor woëker wilde houden, waarom dacht men niet evenzoo over de veel grootere winsten der kooplieden en bepaaldelijk der Oostindische compagnie?

De Utrechtsche faculteit wijst tot antwoord op de kostbare en lujze levenswijze der bankhouders, die zelve niet arbeidden maar al het werk door hunne dienaren lieten verrigten. In elk geval verlangt zij dat men niet in dezelfde banken, waarin de armen worden uitgezogen, groote sommen aan rijke lieden voor een geringen intrest en zelfs zonder pand zou uitleenen. KRIEX licht in zijne *Noodige Verantwoordingh* dit verschil door het voorbeeld der groot-handelaars en kleinhandelaars toe en acht het bovendien nuttig van de geringe lieden een hooger en intrest te vor-

deren, ten einde hunne ligtzinnigheid niet aan te moedigen. De Leidsche classis, wegens de inrigting der Leidsche bank met hare aanzienlijke uitkeering aan de armen genegen de beschikkingen van het wereldlijk gezag goed te keuren, antwoordt aan de Utrechtsche theologanten, dat zij geen regt hebben om de stedelijke regeringen op dit punt te berispen. Willen deze voor groote sommen een lageren intrest vaststellen dan voor kleine, dan moet men hare beslissing eerbiedigen, want het is hoogst moeilijk en slechts na eene naauwkeurige overweging van alle omstandigheden mogelijk te bepalen, hoe hoog de intrest wezen mag. Zoo gij Leidenaars, antwoorden daarop de Utrechtnaars, daartoe te dom zijt, dan kunnen wij ten minste zulk een eenvoudig vraagstuk wel oplossen. Van arme lieden pand en hoogen intrest, van rijke lieden geen pand en lagen intrest te vorderen, dat is toch voorzeker eene hemeltergende onregtvaardigheid.

Ongetwijfeld hadden de tegenstanders der banken van leening volkomen regt in hunne bewering, dat de intrest, die deze vorderden, veel te hoog was. Dit ergerlijke misbruik werd inderdaad door onderscheidene verdedigers van den intrest te veel over het hoofd gezien en bleef, ten gevolge der beslissing van de Staten van Holland in 1658, gedurende de gansche Republiek en zelfs nog lang daarna eene vlek op de begroting van menige liefdadige instelling, waaraan de opbrengst der bank van leening was afgestaan. Of de winst der vroegere Lombarden of der latere stedelijke instellingen grooter is geweest, is bezwaarlijk meer uit te maken. Het kwam niemand voor den geest dat de toestand door den overgang van de concurrentie tusschen verschillende lombardhouders tot het monopolie van één bank van leening, al ware deze aan vaste prijzen gebonden, verergerd kon zijn. Zelfs BOXHORN¹ meende dat de intrest lager moest worden als er maar één bankhouder was, omdat dan niet zooveel personen van hetzelfde getal armen moesten leven. Alleen SALMASIUS maakt hier eene uitzondering, daar hij den geldhan-

¹ De foenore, p. 29.

del geheel aan de vrije mededinging wil overlaten.¹ Het gaat volgens hem met de houders van banken van leening niet anders dan met de uitoefenaars van alle overige winstgevende bedrijven. Hoe meer er komen, des te meer staan zij elkander in den weg, maar zonder daarom de nijvere lieden, die hunne diensten behoeven, te schaden. Integendeel, juist omdat hunne voordeelen door hun aantal verminderen, zullen sommigen van hen trachten meer aftrek te krijgen, door zich met eene geringere winst te vergenoegen. Evenzoo zullen er onder een zeker getal bankhouders ligtelijk gevonden worden, die tot een lageren intrest willen leenen, ten einde daardoor velen tot zich te trekken, terwijl men, als er maar één is, tot wien men zich wenden kan, aan diens willekeur is prijs gegeven. Derhalve is de vrije mededinging tusschen de bankhouders voor den staat niet schadelijker en voor de particulieren veel voordeliger dan het monopolie.

Het mag verwondering baren dat zulk een heldere uitspraak geen onverwijlde en algemeene erkenning heeft gevonden. Doch het is ook nog zelfs na ADAM SMITH het gewone lot der meest in het oog vallende staathuishoudkundige waarheden geweest, dat zij eerst na een langen en hardnekkigen strijd over vooroordeel en baatzucht hebben kunnen zegevieren.

² De usuris, p. 224 (niet 214): „Foeneratores, ubi multi sunt, ipsi sibi invicem incommodant, non agricolis aut aliis artificibus. Ubi enim plures ejusdem mercis propolae reperiuntur, quaestus eorum minor fit, qui esset uberior, si pauciores forent; ita multitudo foeneratorum viliozem reddit hanc negociationem et capturae steriliorem. Nam inter multos aliquem semper invenire est, qui levioribus usuris paratus sit pecuniam locare, ut plures ad se accurrant mutuaturi. Hoc in omnibus usu venit artibus et professionibus, quae sunt quaestuariae. Copia opificum ejusdem artis, singulorum artem minus quaestuosam magisque inopem reddit. De foeneratoribus exemplum obvium est. Cum in singulis Hollandiae urbibus singuli sint foeneratores quos vocant vulgo Lombardos, si decem essent, non plus ex privatorum facultatibus haurirent, quam unus facit. Unus quippe omnibus sufficit, qui pecuniam, quo opus habent sub pignoribus et cum usuris ingentibus coguntur sumere. Si plures forent, inter omnes hic quaestus divideretur qui unius est. Immo et ex pluribus aliqui existerent leviores usuras exigere contenti, quo magis multis foenerarentur. Ita numerus eorum non magis noceret rei publicae quam unus et privatis magis prodesset. Hoc amplius, cum pecunia rarior est, eo usuras graviore capi jus fasque est. Tum plures verisimile est hoc genus quaestus sectari, quo majus ex eo compendium speratur.”

Na 1660 keert de behandelde vraag binnen de wanden der studeerkamers terug en wordt bijna uitsluitend door de regtsgeleerden bij den titel over verbruikleening besproken. VINNIUS en BIJNKERSHOEK roeren haar in het geheel niet, HUBER¹ en VOET² slechts ter loops aan. De uitvoerigste ontwikkeling vinden wij bij NOODT,³ die den intrest den prijs van het gebruik noemt en het uitleenen van geld met het verhuren van andere zaken vergelijkt, zonder echter in eenig opzigt SALMASIUS te overtreffen. Hij neemt alleen bij bodemerij eene verzekeringspremie aan.

In de achttiende eeuw kwam de woekerkwestie slechts zelden ter sprake. Nieuw licht werd er niet over verspreid. Alleen een opstel in het tijdschrift *De Koopman*⁴ dat van 1768 tot 1776 het licht zag, verdient nog eenige vermelding. Na betoogd te hebben dat het leenen tegen intrest voor beide partijen voordeelig is en dat niemand geneigd zou zijn geld aan anderen te leenen, indien hij geen intrest vorderen mogt, komt de schrijver tot de slotsom dat de laatste in evenredigheid moet zijn met het voordeel, dat de geldopnemer met het hem geleende behalen kan. Dit leidt hem tot hetzelfde hem waarschijnlijk onbekende voorstel der Utrechtsche theologanten, om onderscheid te maken tusschen het voorschieten van geld aan nijvere lieden tot uitbreiding hunner zaken en het leenen aan mingevoeden tot voorziening in hunne meest dringende behoeften. De beleenbanken voor de nijverheid mogen niet met de pandjeshuizen voor de armen vereenigd zijn. Het blijkt niet dat men destijds veel gewigt gehecht heeft aan deze opmerking, waarvan de juistheid en de practische waarde echter door de latere wetenschap volkomen erkend zijn. VAN DER OUDERMEULEN gaf eenige jaren later⁵ eenvoudig den raad om in 't belang van

¹ Praelectiones juris romani, III, XXII, 1 en 2. Digressiones justinianeae II, I, c. 3.

² Commentarius ad Pandectas III, l. XXII, c. 2.

³ De foenore et usuris.

⁴ Deel V, 1775, bl. 305—331. De schrijver noemt zich GOTFRIED MUNICEPS. Zie voorts ook bl. 331—366, en VI. bl. 293—324.

⁵ T. a. p. bl. 203, 206, 216, 219: „Ce n'est donc pas la quantité de ces

de lagere standen den intrest der banken van leening op hoogstens zes percent te brengen en het getal bankhouders in evenredigheid te verminderen, opdat de overblijvende een redelijk bestaan zouden behouden. Overigens keurde hij alle beperkingen van het uitleenen van geld als in strijd met ieders vrije beschikking over zijn eigendom en met het algemeen belang af, en achtte de hoogte van den intrest geenszins afhankelijk van de hoeveelheid geld, die voorhanden is, maar van de behoefte aan kapitaal en de winst, die daarmede behaald kan worden.

§ 5. *Pieter de la Court.*

Onder de Nederlandsche schrijvers der zeventiende eeuw is er geen, die de voordeelen der vrijheid van arbeid en mededinging zoo helder ingezien en zoo krachtig tegen monopolieën en privilegiën op elk gebied geprotesteerd heeft, als PIETER DE LA COURT. Niet alleen verhief hij zich door de onbekrompenheid zijner inzichten en de consequentie, waarmede hij zijne beginselen doorvoerde, verre boven zijne landgenooten, maar de economische literatuur van Frankrijk en Engeland is evenmin in staat vóór het midden der achttiende eeuw geschriften aan te wijzen, die in deze opzichten met de zijne kunnen wedijveren. Van daar dat zijn leven, letterkundige werkzaamheid en verdiensten een uitvoeriger vermelding vereischen dan aan de reeds behandelde schrijvers te beurt kon vallen; want terwijl zijne werken als de kroon zetten op de betrekkelijk uitmuntende theorie en praktijk onzer voorouders, verdient zijn naam, ook wegens de algemeene verspreiding zijner denkbeelden door Fransche, Engelsche en Duitsche vertalingen, eene eereplaats in de geschiedenis der economische wetenschap.

Voorzeker is het op zijne ontwikkeling niet zonder invloed geweest, dat een deel zijner familie, die oorspronkelijk in de zuidelijke Nederlanden t' huis behoorde, zich in het laatst

métaux, qui nous vient tout les ans, mais plutôt nos besoins, et l'usage que nous faisons de l'argent, qui influe sur le cours du prêt de l'argent."

der zestiende en het begin der zeventiende eeuw te Leiden vestigde, zoowel om de vervolgingen tegen de Hervormden, tot welke zij behoorde, te ontgaan als om zich rustiger en vrijer aan de uitoefening van handel en nijverheid te kunnen toewijden. PIETER DE LA COURT werd aldaar in 1618 geboren. Zijn vader, een vermogend lakenfabriekant, leidde hem in zijn eigen vak op; doch het schijnt dat de jeugdige PIETER, even als zijn jongere broeder JAN of JOHAN, niettemin de lessen aan de Leidsche hoogeschool gevolgd en aldaar den graad van meester in de beide regten verkregen heeft. Hoe dit zij, het bleek weldra dat de studie van oudere en nieuwere schrijvers hem althans geen geringere belangstelling inboezemde dan de vervaardiging en verkoop van wollen stoffen, en dat zijne pen niet minder geschikt was voor het opstellen van politieke verhandelingen dan voor het bijhouden van koopmansboeken. Zijn heftig karakter, gepaard met onverschrokken waarheidsliefde, drong hem tot schrijven, wanneer een belangrijk onderwerp zijn hoofd of hart vervulde; en op drie punten vooral vestigde zich bij hem eene vaste overtuiging, die met de jaren toenam en waaraan hij, niettegenstaande vijandschap en vervolging, tot zijnen dood getrouw bleef. Hij was een vurig voorstander van de staatsgezinde partij, die in JOHAN DE WITT haar hoofd erkende, en achtte dien ten gevolge de herstelling van het stadhoudelijk bestuur een der grootste rampen, die Holland overkomen kon. Tevens verzette zich zijn gansche gemoed tegen de heerschzucht en de onverdraagzaamheid, waarvan de Hervormde geestelijkheid in zijne dagen zooveel blijken gaf, en die hij niet slechts uit het oogpunt der vrijheid van geweten maar ook als strijdig met de belangen van zijn vaderland ten hoogste afkeurde. Hoewel zijne geschriften ook in die beide opzigten merkwaardig zijn als een spiegel van de politieke en kerkelijke driften zijner dagen, en hij als voorstander van godsdienstvrijheid eene eervolle plaats onder de publicisten der zeventiende eeuw inneemt, zijn het echter nog andere verdiensten, die aan zijne werken een eigenaardig karakter en eene bijzondere waarde geven. Als lakenfabriekant gevoelde hij zich in menig opzicht gekneld en

belemmerd door de keuren der gilden en hallen, die te Leiden meer dan elders een uitsluitend en reglementerend karakter hadden aangenomen.¹ Zijn afkeer van allen dwang deed hem die boeijen ondragelijk vinden, terwijl zijn gezond verstand en zijne historische kennis hem een helder inzicht gaven in hare verderfelijke gevolgen. Zoo werd het allengs een der doeleinden van zijn leven om tegen zulke beperkingen der vrijheid van arbeid strijd te voeren. Het nadenken over dit onderwerp, dat met zooveel andere vraagstukken van nijverheidspolitiek in verband stond, breidde allengs den kring zijner onderzoekingen uit. Door een bij uitnemendheid gezond verstand en diepe menschenkennis niet minder dan door grondige studiën² geleid, ondernam hij de beginselen uiteen te zetten, die de regering van Leiden te volgen had, om de aan hare zorgen toevertrouwde stad tot het toppunt van welvaart op te voeren. Onwillekeurig viel het hem daarbij in het oog, dat van republikeinsche regenten, wier belangen ten naauwste aan den bloei hunner vaderstad verbonden waren, een veel werkzamer en verstandiger zorg voor handel en nijverheid te verwachten was dan van een monarchaal gezag, dat zich volgens hem blijkens de ervaring van vroegere en latere tijden meer om de uitbreiding zijner magt en de bevrediging zijner eerezucht dan om het welzijn zijner onderdanen pleegt te bekommeren. Zoo kwam er verband tusschen zijne economische en politieke beschouwingen, en *Het Welvaren der Stad Leyden*, waarin hij de uitkomsten van zijn onderzoek nederlegde, bevat dan ook een volledig za-

¹ Zie hiervoor bl. 29.

² Daarvan geeft een merkwaardig blijk een handschrift, getiteld: *Hollandse Chronyk, beschreeven door PIETER DE LA COURT, nooyt uitgegeeven*, in het bezit van Mr. P. DE LA COURT te Utrecht. Daaruit blijkt dat de schrijver het voor-nemen heeft gehad om eene geschiedenis der provincie Holland zamen te stellen en met dat doel reeds eene menigte historische aantekeningen, opmerkingen en excerpten had bijeengebragt, welke van groote belezenheid getuigen. De *Chronyk* bevat slechts een gedeelte van het handschrift. Zij loopt van 690 tot 1583 en vermeldt telkens de bronnen, welke omtrent de aangestipte feiten kunnen worden geraadpleegd. Het komt mij echter voor dat het handschrift zelf geen andere verdiensten heeft dan de vlijt en de belezenheid van DE LA COURT in het licht te stellen en geenszins, gelijk LASPEYRES (*Zeitschr. für die gesammt. Staatsw.* 1862, p. 359) vermoedt, de uitgave waard zou zijn.

menstel van al hetgeen naar zijn inzien noodig was om die stad groot en magtig en hare burgers rijk en gelukkig te maken. Hij zond zijn handschrift in September 1659 met een begeleidenden brief aan zijnen zwager JOANNES ELEMAN, die in de Leidsche vroedschap zitting had. Of deze hem heeft afgeraden, het werk ter perse te leggen, dan of andere omstandigheden hem daarvan hebben doen afzien, is onbekend.¹ Niettemin werd het de aanleiding tot nog belangrijker letterarbeid. De raadpensionaris JOHAN DE WITT, korten tijd daarna een bezoek bij ELEMAN afleggende, vond, terwijl hij op diens tehuiskomst wachtte, het handschrift op tafel liggen. De titel wekte zijne belangstelling. Hij ging aan het lezen, en terwijl onderscheidene hoofdstukken van staatkundigen inhoud uit den aard der zaak zijne sympathie moesten opwekken, ontging tevens het buitengewone talent van DE LA COURT als populair schrijver zijne aandacht niet. Van zulk een man was in den strijd tusschen de staatsgezinde en de stadhoudelijke partij, tusschen de provincie Holland en de gansche unie, veel partij te trekken. Inderdaad schijnt DE WITT hem door tusschenkomst van anderen²

¹ In zijn *Proeve uit een onuitgegeven staathuishoudkundig geschrift: Het welvaren der Stad Leyden, opgesteld in den jare 1659, door Mr. PIETER DE LA COURT*, Leyden 1845, heeft de heer B. W. WTEWAALL de belangrijkste hoofdstukken over economische onderwerpen geheel of gedeeltelijk laten afdrukken en door hoogst belangrijke aantekeningen toegelicht. Uit de vergelijking met een zeer nauwkeurig afschrift van het *Welvaren* uit de vorige eeuw, mij geschonken door Mr. P. F. HUBRECHT, wiens voorvaders sedert het midden der zeventiende eeuw in de Leidsche vroedschap zitting hebben gehad, is mij gebleken dat hij niets heeft overgenomen uit hoofdst. 5, 7, 8, 17, 18, 20, 21, 27, 32, 55 en 57—81, welke over het geheel minder belangrijk zijn, of tot het staatkundige betrekking hebben. Intusschen is het zeer te betreuren dat hij door die weglating van sommige en verplaatsing van andere gedeelten den logischen gedachtengang en de eenheid van het werk verbroken heeft, die er inderdaad, gelijk wij zien zullen, geen gering verdienste van uitmaken. LASPEYRES heeft geen handschrift ingezien maar, ook voor zijne *Mittheilungen aus PIETER DE LA COURTS Schriften* in het *Zeitschr. für die ges. Staatsw* 1862, p. 330—374, uitsluitend van WTEWAALL's proeve gebruik gemaakt, weshalve hij onvolledig en hier en daar onnaauwkeurig is.

² Uit de mededeelingen van Mr. J. HEEMSKERK BZ. in *de Gids* van 1853, II. bl. 510—520, blijkt dat er althans vóór 1662 geen verstandhouding tusschen DE WITT en DE LA COURT schijnt geweest te zijn. Ook bestaat er geen enkel bewijs tot staving der meening, dat hunne latere verhouding zich verder dan tot een paar conferentiën heeft uitgestrekt.

aangespoord te hebben om zijne krachten aan een meer omvattend onderwerp te beproeven en de regels van staatswijsheid te ontvouwen, van wier opvolging zijns inziens de bloei van het geheele gewest afhankelijk was. Natuurlijk wenschte de raadpensionaris daarbij inzonderheid in het licht gesteld te zien, dat Holland volkomen bij magte was op zich zelve te staan,¹ dat het de overige provinciën, met uitzondering welligt van het uit een strategisch oogpunt gewigtige Utrecht, volstrekt niet noodig had, en dat zijn belang ten naauwste met de handhaving der stadhouderlooze regering verbonden was. Door zulke betoogen toch moest de publieke opinie meer en meer zoowel tegen de Oranjepartij als tegen de oppositie in de Staten-Generaal worden ingenomen. Volgaarne sloeg DE LA COURT de handen aan eenen arbeid, die zoo volkomen met zijne inzigten strookte en hem tevens gelegenheid gaf om zijne economische denkbeelden op ruimer schaal toe te passen. Nu en dan deelde hij reeds voorloopig den inhoud der afgewerkte hoofdstukken aan sommige voorname regenten en vrienden van DE WITT, inzonderheid aan PIETER DE GROOT, mede, terwijl deze dan weder omtrent belangrijke punten het gevoelen van den raadpensionaris schijnen te hebben ingewonnen. Bepaaldelijk was dit het geval met het betoog van DE LA COURT, dat de provincie Holland met het oog op hare verdediging door eene breede gracht omringd moest worden. DE WITT gaf een schriftelijk antwoord, waaruit DE LA COURT eenige regels overnam.² Kortens tijd daarna zag het *Intrest*

¹ In het *Welvaren*, cap. 59, had DE LA COURT reeds betoogd dat het zeer onverstandig van Holland was, veel geld voor de verdediging der andere provinciën uit te geven, in plaats van zich zelf in staat van defensie te brengen. Vgl. WAGENAAR, *Vad. hist.* IX. bl. 69. *Mijne Verhandeling over DE LA COURT*, bl. 3—17.

² De brief van DE WITT hield het volgende in (volgens HFEMSKERK, t. a. p. bl. 516): „Op den inhoud van voorz. tweede missive soude ick met UEd. van gevoelen sijn dat het ampel-gededeuceerde ende geëxtendeerde nopende de bewuste graft behoort te werden geomitteert, en in plaetse van dien met generaele termen geseght, dat *de twee provincien in weynich tijds, ende met weynich kosten in soodanighe sterckte ende postuyr van defensie tegen alle gewelt souden connen werden ghebracht, dat het menschelijcker wijze gesproocken onmoghelijck soude sijn die door eenighe macht van buyten te overveldighen; ende soude die positie con-*

van Holland, ofte Gronden van Hollands-Welvaren, aangewezen door V. D. H. het licht, tegelijkertijd met de *Politike Discoursen*, wier schrijver op den titel door de initialen D. C. werd aangeduid. Daar deze letters, even als de vorige, een lid der familie DE LA COURT of VAN DEN HOVE als den schrijver aanwezen, was het zeer natuurlijk dat men den wegens zijne gevoelens bekenden PIETER daarvoor hield, hetgeen voor hem het onaangename gevolg had dat de kerkeraad der Hervormde gemeente te Leiden, die in beide werken en vooral in het tweede „verscheidene aanstootelijke dingen, strijdende tegen de gezonde leer, de goede zeden en het *ministerium*” meende te vinden, hem van het Avondmaal uitsloot, totdat hij zich van de hem te laste gelegde uitdrukkingen gezuiverd zou hebben. DE LA COURT verklaarde daarop dat de *Politike Discoursen* niet van zijne hand waren, hetgeen ook inderdaad het geval was, daar hij slechts een gedeelte der schriftelijke nalatenschap van zijnen broeder JOHAN in het licht had gegeven. Met betrekking tot het *Intrest* ontkende hij niet de schrijver te zijn, doch voegde er bij „dat die capittelen die de meeste aenstoot gaven, niet by hem, maer by een ander buyten syn weten daerin waeren gevoucht, dat mede het selve tractaet by seecker geval hem afhandich synde gemaect, buyten toedoen en sonder syn voorweten was gedrukt geworden.”¹ Hij deelde

nen gesterckt werden met het gevoelen van d'heer Prins Willem de Oude, die ick voor desen, off gelesen off verstaen hebbe, altijdts van dat oordeel geweest te sijn, ende oock daerop met de ervaerenste ingenieurs van die eeuwte eenighe projecten ghemaect te hebben; — andersints houde ich mede voor seecker dat een ygelyck sich aen die particuliere descriptie seer sal stooten, al waer 't maer alleen omdat die niet voortcomt off gedebiteert werdt als voortcomende van luyden, die generaelijk in die opinie sijn dat se die materie grondich verstaen: welke opinie niet kan vallen op die geene, die uit allen den verderen innehoude bespeurt werdt in politycque consideratien ende reflectien op de commercien, seer geoeffent te wesen.” De cursijf gedrukte woorden zijn door DE LA COURT in zijn *Intrest*, bl. 227, woordelijk en in zijne *Aanwysing*, bl. 363, bijna woordelijk overgenomen. In het laatste werk heeft hij niet kunnen nalaten er nog een paar woorden omtrent de wenschelijkheid eener gracht van de Zuiderzee tot de Lek, in verband met inundatiën, bij te voegen. Door de *twee provinciën* worden verstaan Holland en Utrecht, hetgeen DE LA COURT er bij heeft gevoegd.

¹ WTEWAALL, Welvaren van Leiden, bl. XIII.

deze bijzonderheden ook mondeling aan JOHAN DE WITT mede, die echter niet geneigd was om hem tegenover den kerkeraad in bescherming te nemen. Integendeel schreef hij aan PIETER DE GROOT dat DE LA COURT, wanneer die bijzonderheden met de waarheid overeenkomstig waren, voorzigtig gehandeld had door zich als auteur van zulk een werk te laten doorgaan, en dat het bovendien verkeerd was roem te willen behalen door stellingen te verkondigen, die met 's lands wetten in strijd waren.¹ Eerst een jaar later werd DE LA COURT op de verklaring, dat hij niet al hetgeen in de uitgegeven boeken voorkwam voor zijne rekening nam, van de hem opgelegde kerkelijke straf ontheven. Inmiddels maakte het *Intrest* grooten opgang. Het werd meermalen gedrukt en nagedrukt.² DE LA COURT werd daardoor bewogen om in 1669 eene nieuwe, vermeederde en gedeeltelijk omgewerkte, uitgave onder den titel van *Aanwysing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland* in het licht te zenden. Hij verklaarde thans in de *Voor-reeden* den inhoud van dit werk geheel voor zijne rekening te nemen, doch herhaalde tevens hetgeen hij vroeger omtrent de uitgave van het *Intrest*

¹ HEEMSKERK in *de Gids*, t. a. p. bl. 208: „my dunckt dat des voors. LA COURT's voorsichticheit al wat te soecken is geweest als hy voor sijn werck heeft gelieven te advoueren een boerken dat vele meynen voor 't meerendeel by sijn overleden broeder te sijn geschreven, en daer hy my selfs verklaert heeft by anderen al wat aff en aen gedaen te wesen, alsmede dat het buyten sijn toedoen ende kennisse onder de persse geraeckt was; het is, mijns oordeels, een misslach glorie te scheppen en te willen trecken uyt wercken, die niet in allen deele geconditionneert sijn volgens de placcaeten van het landt.” Uit deze woorden blijkt mijns inziens: 1°. dat DE WITT den juisten toedragt der zaken niet kende; want DE LA COURT had zich niet voor den schrijver der *Politike Discoursen* maar van het *Intrest* uitgegeven; 2°. dat, wie ook het *Intrest* gewijzigd of vermeederd had, DE WITT zelf het zeker niet had gedaan; 3°. dat er althans op dien tijd nog volstrekt geen „*viendschapsbetrekking* tusschen DE WITT en DE LA COURT bestond.

² Er bestaat o. a. eene editie die op den titel heeft: *De laatste Druk, vermeerdert en verbeterd. 't Amsterdam, bij JOAN. CYPRIANUS VAN DER GRAFT* (in plaats van VAN DER GRACHT, gelijk de oorspronkelijke editie heeft,) in 't Jaar 1662. Deze uitgave bevat niets nieuws, heeft hetzelfde getal bladzijden en onderscheidt zich alleen door eene andere spelling en fautieve paginering van bl. 201—224.

gezegd had, dat namelijk de tekst op vele plaatsen door anderen buiten zijn toedoen gewijzigd en er zelfs twee geheele hoofdstukken ¹ bijgevoegd waren. Het oordeel der „seer uitstekende Personagien,” van wier hand die bijvoeging afkomstig was, woog bij hem zoo zwaar, dat hij gemeend had die beide hoofdstukken geheel onveranderd te moeten behouden. Het bleek echter spoedig dat de bedoelde uitstekende personagiën, hoeveel of hoe weinig aandeel zij aan het *Intrest* mogten gehad hebben, volstrekt geen roeping gevoelden om voor hun papieren kind in de bres te springen. Nog was de *Aanwysing* niet geheel afgedrukt, toen de gedeputeerden der Synode van Zuid-Holland het werk reeds bij de Staten van Holland aanklaagden als behelzende verscheidene „aenstotelicke ende detestable positiven ende expressien.” Daarmede werden inzonderheid bedoeld de bewering dat de Hervormde geestelijkheid zich schuldig maakte aan heerschzucht, dwingelandij en gewetensdwang; het betoog dat het welzijn des lands vorderde aan alle secten vrijheid tot openbare uitoefening harer godsdienst te verleen; en eindelijk de machiavellistische leer dat men zich niet aan eenig traktaat behoefde te storen, wanneer men de magt bezat en het met zijn belang overeenkomstig achtte dat te verbreken. Niettegenstaande de drukker den 10^{den} December 1668 reeds van de Staten octrooi voor de uitgave gekregen had, verklaarden zij den 28sten Mei daaropvolgende van zulke maximen een afschrik te hebben, weshalve het octrooi ingetrokken, de voorhandene exemplaren verbeurd verklaard en allen die het werk drukken, verkoopen of verzenden zouden met boete bedreigd werden. Deze resolutie belette echter geenszins dat, behalve verschillende nadruk-

¹ In het *Intrest*, c. 29 en 30; in de *Aanwysing* dl. III, c. 5 en 6. De opschriften luiden: c. 5. „*Waarom de gemeene Vryheid in Holland niet meer goeds heeft veroorzaakt, seedert de dood des Princen van Oranjen, Iesten Stadhouders van Holland, ende Capitains Generaal ad vitam.* c. 6. Wat goede vrugten de *beginselen van eene vrye Regeeringe albereids gebaad hebben: sedert de Dood des laatsten Stadhouders ende Capitains Generaal tot den jare 1662.* DE LA COURT beweert in de *Voor-reeden* der *Aanwysing* dat men reeds aan den stijl dier hoofdstukken kan bespeuren, dat zij door een ander moeten geschreven zijn. Zulk een verschil in stijl bestaat echter, naar mij voorkomt, niet.

ken, reeds in 1670 eene tweede uitgave van de *Aanwysing* het licht zag.¹

Ik heb gemeend de wijze, waarop het *Intrest* en de *Aanwysing* tot stand kwamen, uitvoerig te moeten mededeelen, omdat de vraag, welk aandeel de raadpensionaris JOHAN DE WITT aan beide geschriften gehad heeft, niet alleen uit een literarisch of politisch maar ook uit een economisch oogpunt van groot gewigt is. De geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland zou een geheel ander karakter vertoonen, wanneer de werken van PIETER DE LA COURT inderdaad volkomen overeenstemden met de inzichten van een staatsman, die gedurende bijna twintig jaren zulk een overwegenden invloed op de Republiek heeft uitgeoefend. Uit het voorafgaande is echter gebleken dat van de schriftelijke medewerking van JOHAN DE WITT geen andere sporen bestaan dan de inlassching buiten zijn weten van een paar zinsneden uit zijnen brief aan PIETER DE GROOT,² terwijl de inhoud van beide werken bovendien geenszins met de bekende beginselen van den raadpensionaris overeenstemt. Uit geen zijner maatregelen of brieven is in de verte af te leiden, dat hij eveneens als DE LA COURT tegen privilegiën en monopoliën was ingenomen en vrijheid van arbeid en mededinging even onmisbaar achtte voor den bloei der nijverheid. Terwijl de heiligheid der traktaten zoowel vóór als na hem niet altijd door onze voorouders geëerbiedigd is, werd zijn geheele bestuur door hunne meest naauwgezette naleving gekenmerkt.³ Wat voorts de beide hoofdstukken

¹ Vgl. hiervoor bl. 180.

² Volgens de bewering van wijlen Prof. H. W. TYDEMAN was deze in het bezit van een handschrift, waarin de beide ingelaschte hoofdstukken met de hand van JOHAN DE WITT zelven geschreven waren. Daar genoemde hoogleeraar echter noch op de argumenten mijner *Verhandeling*, bl. 150, noch op de mededeelingen van Mr. J. HEEMSKERK in *de Gids*, geantwoord heeft en ook na zijn overlijden geen nieuw licht over deze zaak is opgegaan, acht ik mij gerechtigd het er voor te houden dat die bewering op eene vergissing steunde, en dus van voldoende grond ontbloomt is.

³ Vgl. zijne *Brieven*, VI. bl. 98: „de voorslagh om haer Hoog Mog. te doen afgaen van eenige voorige Alliantien, is, myns bedunckens, by UEd. wel te reghte met ernst gedebatteerd, ende moeten soodaenige maximen in desen staet

betreft, over wier oorsprong DE LA COURT zich zoo geheimzinnig uitliet, daarin komt een oordeel over de bemoeijingen der Staten in de aangelegenheden der Noordsche rijken voor, hetwelk geenszins met het gevoelen van DE WITT strookt, terwijl het bovendien ondenkbaar is dat deze zichzelven met MOZES vergeleken zou hebben, gelijk daarin geschiedt.¹

Het kon echter niet anders of de krachtige verdediging en aanprijzing van het stadhoudersbestuur in de werken van DE LA COURT, gepaard met diens dubbelzinnige verklaringen en de welligt aan sommigen bekende omstandigheid, dat inderdaad enkele regels uit de pen van JOHAN DE WITT in het *Intrest* en de *Aanwysing* waren opgenomen, moesten velen in den waan brengen dat DE LA COURT slechts het werktuig was geweest, waarvan de raadpensionaris zich tot aanprijzing en verspreiding zijner eigene denkbeelden bediend had. Hoe grooter bij velen het verlangen was om de beginselen zijner politiek door hem zelve uiteengezet te zien, des te gereeder vond de dwaling ingang. Weldra kwam de onbeschaamde winzucht van een gewetenloozen uitgever haar versterken en bestendigen. In 1665 waren reeds twee Duitse vertalingen van het *Intrest* verschenen, die in 1668 door eene derde gevolgd werden.² Het was te voorzien dat ook eene Fransche vertaling in het buitenland een goed debiet zou vinden, doch natuurlijk des te meer, naarmate het werk meer den schijn had door JOHAN DE WITT geschreven te zijn. Daar verschenen in 1709 de *Mémoires de Jean de Witt, grand pensionnaire de Hollande, traduits de l'original en Français, par Monsr. de A Ratisbonne, chez Erasme Kinkius*. In het *avertissement* meldt ons de vertaler: „Ces Mémoires, qui ont été faits par feu M. de Wit, m'ont été donnés par Madame de sa fille.” Maar terwijl hij op deze wijze allen meende te misleiden, die de reeds in 1669 gedrukte *Aanwysing* niet kenden, was hij onbedachtzaam genoeg om de geheele voorrede van DE LA COURT over te

nooit ingevoerd, oock, myns oordeels, soodaenige propositien niet sonder demonstratie van misnoegen aengehoordt werden.” Vgl. V. bl. 15.

¹ Zie omtrent deze bijzonderheden mijne *Verhandeling*, bl. 72—74, 144—151.

² Zie de titels dier vertalingen bij LASPEYRES, bibliogr. N°. 214.

nemen, waarin deze van zeer droevige huisselijke omstandigheden gewaagt, welke hem ongeveer tien jaren geleden er toe gebragt hadden om tot afleiding zijner smart zijne staatkundige denkbeelden op het papier te stellen, en inderdaad had deze omstreeks dien tijd zijne eerste vrouw verloren. Daar de vertaler volgens zijne eigene verklaring een Hollander was, kan er aan opzettelijke misleiding nauwelijks eenigen twijfel bestaan; doch de kunstgreep is zoo goed gelukt, dat de titel inderdaad gedurende meer dan eene eeuw alle buitenlandsche lezers misleid heeft en er in 1743 zelfs eene Engelsche vertaling¹ verschenen is, welke JOHAN DE WITT insgelijks als den schrijver vermeldt, doch overigens door grootere getrouwheid aan den Hollandschen tekst en keurigheid van stijl boven de Fransche uitmunt.

Toen de gebeurtenissen van 1672 aan het stadhouderloos bewind een einde hadden gemaakt en de broeders DE WITT vermoord waren, liep DE LA COURT, wien men in onderscheidene pamfletten als een *favoriet* of *mignon* van den raadpensionaris brandmerkte, zooveel gevaar insgelijks mishandeld te worden, dat hij het raadzaam achtte voor eenigen tijd naar Antwerpen de wijk te nemen. Hij vond daar met verscheidene andere uitgewekenen ook PIETER DE GROOT, met wien hij gemeenzaam omging. In het laatst van 1673 keerde hij in zijn vaderland terug doch vestigde zich te Amsterdam, alwaar hij in 1685 overleed terwijl zijn laatste werk, de *Sinrijke Fabulen, verklaart en toegepast tot alderley Zeede-lessen*, werd afgedrukt, zoodat het eerst na zijn overlijden het licht zag. Wijdloopig doch dikwerf met veel juistheid en scherpzinnigheid wordt hierin vooral tegen den monarchalen regeringsvorm geijverd en voorts menig on-

¹ Political Maxims of the State of Holland. Comprehending a general View of the civil Government of that Republic, and the Principles on which it is founded; the Nature, Rise, and Progress of the Commerce of its Subjects, and of their true Interest with respect to all their Neighbours. By JOHN DE WITT, Pensionary of Holland. Translated from the Dutch Original, which contains many curious Passages not to be found in any of the French Versions. To which is prefixed, Historical Memoirs of the two illustrious Brothers CORNELIUS and JOHN DE WITT. London, printed for J. NOURSE, at the Lamb, without Temple-Bar. 1743.

derwerp van politieken of staathuishoudkundigen aard toegelicht.

De hoofdbron voor de kennis der economische inzichten van DE LA COURT is echter zijn eerste werk, het *Welvaren van Leyden*, gebleven, niet alleen omdat hij daarin met de grootste uitvoerigheid en de strengste consequentie de noodzakelijkheid der vrijheid van arbeid betoogt, maar ook omdat de belangen der nijverheid daarin op den voorgrond staan. In zijne volgende geschriften wordt de staathuishoudkunde meer en meer door de politiek verdrongen, en zelfs het *Intrest* en de *Aanwysing* leveren uit een economisch oogpunt alleen in zooverre eenige nieuwe beschouwingen, als hij daarin zijne beginselen ook op de Oost-Indische compagnie toepast en de gronden van een goed belastingstelsel uiteenzet. Het zal derhalve tot de billijkste waardering zijner verdiensten leiden, zoo wij eerst den inhoud van het *Welvaren* doorloopen en vervolgens nagaan, op welke wijze hij de daarin ontwikkelde waarheden in de *Aanwysing* op het staatsbestuur der gansche provincie Holland heeft toegepast.

DE LA COURT begint met de stelling dat het welvaren van Leiden bestaat in „de conservatie en vermeerderinge der onderdanen.” Het hoofddoel der regering moet dus zijn, de stad in bevolking te doen toenemen. Daartoe ontbreken echter de voornaamste middelen, die elders tot het ontstaan van groote steden hebben geleid. Leiden is noch de residentie van een vorst, noch de zetel van aanzienlijke staatscollegiën. Door zijne ligging is het van den groot-handel, zoowel over zee als langs de rivieren, uitgesloten. Het bezit geen mijnen of groeven en de ingezetenen hebben sedert lang de uitoefening van landbouw en veeteelt aan de dorpelingen overgelaten. Bovendien is het door groote en volkrijke steden omringd, die alles wat zij behoeven gemakkelijk zelve vervaardigen of van elders ontbieden kunnen. Uit dit alles volgt dat het door de natuur zoozeer misdeelde Leiden alleen kan blijven bestaan door „der nabuuren dwaalingen ende onzer Regenten groote voorzigtigheid.” Men moet namelijk partij trekken van de gunstige omstandigheid dat de immigratie van rijke en nijvere vreemdelingen in de

meeste steden door schadelijke verordeningen wordt tegengehouden. In het buitenland is het bijna overal moeilijk en kostbaar het burgerregt te verkrijgen: Leiden moet dus aan alle ingezetenen „vrijdom en regt tot alles” verleenen. Op vele plaatsen zijn vreemdelingen, die er zich komen nederzetten, van de regering uitgesloten: zoo Leiden hun het vooruitzicht van eer en gezag laat behouden, zullen rijke renteniers er bij voorkeur komen wonen. Nijvere vreemdelingen worden niet alleen in andere landen maar ook in de overige Nederlandsche provinciën en zelfs in vele steden van Holland door ongelijkmatige belastingen of door de keuren van gilden en hallen geweerd. Hoe voordeelig zou het dus voor Leiden zijn, indien men den tegenovergestelden weg volgde en „absolute eenparige vryheid voor alle Inwoonders, eenparige lasten dragende” invoerde.¹ Bovenal zou het echter de gunstigste gevolgen hebben indien de regenten van Leiden, in plaats van de geestelijkheid in hare heerschzucht en onverdraagzaamheid te stijven, aan de ingezetenen eene grootere godsdienstvrijheid verleenden dan elders te vinden was. „Ende gelyk ieder deeser punten van Vryheid seer considerabel is om een stad te doen bloejen; soo is buyten twyffel, dat deselven alle te samen magtig zyn, een stad ontbloot van alle andere middelen van subsistentie ten hoogsten toppe van grootheidt te doen stygen. Want alle Politiken bekennen in het generaal, dat de hoogste volmaaktheid der Politie ende menschelike societeit bestaat in dit eenige point; namentlik: *dat den Onderdaanen werde gelaaten soo groote naturelike vryheid als eenigsins doenelik is.*”²

De middelen waardoor de inwoners in hun onderhoud kunnen voorzien, bepalen zich volgens DE LA COURT tot de wetenschappen en de handwerken. De roem der hoogeschool kan veel studenten aanlokken, die hunne inkomsten te Leiden

¹ Cap. 1 en 2. WTEWAALL, Welvaren, bl. 28 v.

² Cap. 3. WTEWAAL, bl. 20—22. In het handschrift, cap. 17, wordt die vrijheid nogmaals aldus gedefinieerd: „*een volkooome vryheid om alles te doen, 't gunt teegens de Politie en menschelyke Societyt niet strydig is, 't zy om God te dienen, 't zy om zonder bekreun van iemand hier de kost te mogen winnen, met hoedanige Konst, Koopmanschap ofte Arbeid het zoude mogen weezen.*”

komen verteren;¹ en de handwerkslieden kunnen velerlei waren vervaardigen, die niet alleen binnen de stad gesleten maar ook uitgevoerd en in het buitenland verkocht kunnen worden. „En zijn de *handwerken* verre boven het *Academie* te schatten, niet alleen omdat zij hier veel meer menschen doen leeven, maar omdat zij deselve aan de Stad inlijvende vast maaken.”² Wanneer zullen echter de Leidsche collegiën het meest bezocht en de Leidsche waren het meest verkocht worden? Natuurlijk wanneer beiden in den smaak der verbruikers vallen. De Leidsche regenten moeten dus geen gebruik maken van hun regt om te bepalen wat er geleerd of hoe er gearbeid moet worden, al schijnt dit eenigermate te strijden met hunne roeping om het stoffelijk en geestelijk welzijn hunner onderdanen zooveel mogelijk te behartigen; want zonder zulk eene onbepaalde vrijheid kan Leiden niet bloeijen, en de zorg voor de toename zijner bevolking is ongetwijfeld hun hoogste pligt.³

Met betrekking tot de hoogeschool vloeit hieruit voort, dat men ook de verkondiging van leerstellingen moet toelaten, die men in strijd met de waarheid acht. „*Si Mundus vult decipi decipiatur*, De wereld wil dog bedroogen zyn. Ende de contrarie weg ingaande en zoude men de vreemdelingen niet reformeren, maar na andere steden jagen, ende ons zelve ondertusschen ruineren. Indien ergens, soo blykt dit hier: het is, *apud eos qui supra vulgus sapiunt*, kennelijk dat buyten de H. Theologie, Mathesis, Historien en Talen, alle Akademie studien, soo als men die eenige hondert jaren door geheel Euroopen heeft gepleegd, in sig selven bynaa gansch onnut zyn, nergens toe dienende als om by ongeleerden een trap tot de practik te verkrygen. Alle *Magistri*, *Doctores* in de *Regten* ende *Medicinen* weeten dat, en geen ongelukkiger practisins, als die 't niet weten. Jaa dat meer is, kan er wel ietwes meer bespottelik, en bequamer om alle mensche-

¹ Cap. 4. WTTEWAALL, bl. 148.

² Handschr. Cap. 4.

³ Handschr. Cap. 5. Cap. 6, 7 en 8 zijn, voor zooverre de heer WTTEWAALL ze niet had overgenomen, afgedrukt achter mijne Verhandeling over DE LA COURT bl. 167—172.

like wysheid uytteblussen, bedagt werden, als de *Philosophic*, soo als sy door geheel Europen onderweesen is geweest, sulks de naam van *pedant* en *philosooph* den geleerden en dwasen is eygen geworden. Nogtans *il faut aller le chemin de l'école*, moet men den schoolweg ingaan, indien men den Studenten wil aanhouden, leesende ende uytleggende alles wat zy begeeren, al waar 't den *Alcoran* van *Mahomet*, sonder eenige studien af te snyden, die by den Studenten aanhang hebben. — — Want alle studien moeten te saamen gaan, of men salse op andere academien zoeken." ¹

Op de manufacturen en handwerken is volkomen hetzelfde toepasselijk. Wel behoeft men daarbij niet voor zulke grove dwalingen te vreezen, als bij de beoefening der wetenschappen; want die slechte waar verkoopt, loopt gevaar zijn debiet te verliezen. ² Nogtans leert de ondervinding dat deugdzame stoffen somtijds uit de mode geraken en voor minder soliede plaats maken, in welk geval „men de dwaalingen, die men niet corrigeren kan, moet involgen, al waare het met *offensive Waapenen*, *bospulver*, *dansschoenen*, *troeffspeelen*, *dobbelspeelen*, *Paternosters*, *Crucifixen* en *beelden* etc. te maaken." Immers zou het ten hoogste onverstandig en dus ongeoorloofd zijn, moedwillig eenig bedrijf te verbieden, dat tot vermeerdering van Leiden's welvaart zou kunnen bijdragen. „Voorwaar, voorwaar," roept DE LA COURT tot staving zijner meening uit, „die heilige Gereformeerde Stad Geneve subsisteert ten deele door het maaken van Roomsche silveren heiligdommen en het drukken van schadelijke kettersche boeken." En zou dan aan Leiden eene diergelijke handelwijze niet vrijstaan? ³

Na een hevigen inval tegen het Romeinsche regt, als van een volk afkomstig, dat geleerdheid en nijverheid minachtte en zijne grootheid uitsluitend op het geweld der wapenen grondvestte, zoodat het veel verkieslijker is kooplieden dan regtsgeleerden tot regenten te hebben, ⁴ gaat DE LA COURT

¹ Cap. 6. WTEWAALL, bl. 149, v.

² Cap. 6. WTEWAALL, bl. 35.

³ Handschr. Cap. 6, in fine.

⁴ Cap. 9. WTEWAALL, bl. 170.

er nu toe over, om uit de geschiedenis van Leiden zelve de gevolgen van de opvolging of verwaarloozing der door hem aangeprezene maximen aan te toonen. Hij geeft eene schets der verschillende maatregelen, achtereenvolgens in het laatst der middeleeuwen genomen, waardoor de toelating tot het burgerschap verzaamd, de kans om in de vroedschap gekozen te worden verminderd en de vrijheid van arbeid door hallen en gilden beperkt was, en schrijft vooral daaraan toe, dat Leiden zich niet sneller ontwikkelde en zich dikwerf in moeilijke financiële omstandigheden bevonden heeft. Na het beleg dier stad door de Spanjaarden in 1574 volgde men een korten tijd vrijzinnige beginselen en trok er de vruchten van, door snelle vermeerdering der bevolking en der welvaart; doch weldra keerde men in verschillende opzichten tot het vorige stelsel van uitsluiting en dwang terug.¹ Wel is waar nam de stad desniettemin, bepaaldelijk sedert 1618, toen ook de godsdienstvrijheid door de besluiten der Synode van Dordrecht eenigermate werd beperkt, aanmerkelijk in bloei toe; doch dit is geenszins aan de genoemde maatregelen, die nimmer gunstige gevolgen kunnen hebben, maar aan de oorlogen toe te schrijven, die sedert dat jaar in bijna alle landen gewoed en de lakennering elders op vele plaatsen te gronde gerigt hebben. Niet alleen is daardoor het debiet van Leidsch laken zeer toegenomen, maar vele fabrikanten en werklieden, door krijgsrumoer of burgeroorlog uit hun land verdreven, hebben ook binnen de muren dier stad een veilige schuilplaats gezocht, waar gelukkig nog verscheidene bedrijven van den dwang der gilden en hallen waren vrijgebleven. Zoo Leiden bloeit, is het derhalve geenszins *door* maar *niettegenstaande* de onverstandige politiek zijner regenten; en het krachtigste bewijs daarvan levert de omstandigheid, dat de nering in alle fabriekstakken, wier vrijheid belemmerd is, achteruit en alleen in de vrij geblevene vooruit is gegaan.²

DE LA COURT past nu zijn algemeenen eisch van vrijheid

¹ Cap. 10. WTTWAALL, bl. 1—7. Vgl. hiervoor bl. 29—31.

² Cap. 11. WTTWAALL, bl. 7—10. Vgl. zijne aantekeningen.

achtereenvolgens op de twee hoofdbronnen voor het onderhoud der ingezetenen, de hoogeschool en de manufacturen, toe. Met betrekking tot de eerste is zijn hoofdbeginsel: „Men moet altyds indagtig zyn dat alles bestaat in te maken dat veele *Studenten* hier willen wonen. 'T welk men verkrygen kan hun verschaffende gemak om te wonen, en middelen om op het onkostelikste en naa hun zin te leeren; namentlik aangename Professooren, Drukkers en Boekverkoopers, en moet men wel considereren, *dat alles van de Studenten, en zy van niemand dependeren*, sulcks men nooit de Professooren ende Boekverkoopers moet favoriseren tegen 't voordeel ofte inclinatie der Studenten, want daar men die heeft, en kunnen de anderen niet ontbreken.” Op dezen grond keurt hij af dat de vrijheid van doceren, oorspronkelijk aan alle te Leiden gepromoveerden toegekend, hun in 1618 ontnomen is, en dat zij in 1631 bovendien hun aandeel aan het bestuur der hoogeschool en de benoeming van den Rector verloren hebben, toen door de instelling van den Akademischen Senaat, uitsluitend uit de twaalf gewone professoren bestaande, de aristocratische regeringsvorm voor den oligarchischen heeft plaats gemaakt. Met klem ijvert hij tegen het vorderen van examen- en promotiegelden, en inzonderheid tegen het toenemende misbruik der professoren, om bij alle gelegenheden eene geldelijke vergoeding te vorderen voor hetgeen zij verplicht waren kosteloos te verrigten. Ook acht hij het zeer schadelijk, dat men allengs de vrijheid om een boekhandel op te zetten en verkooping van oude boeken te houden beperkt en daardoor aan de boekverkoopers een monopolie verleend heeft, waarvan het natuurlijk gevolg is dat men slechts zelden oude boeken bekomen kan en de nieuwe duur betalen moet, terwijl Leiden volgens hem juist in de uitmuntendste gelegenheid was geweest om zich, door handhaving van vrijheid omtrent deze zaken, tot het middelpunt van den handel in oude boeken in Europa te verheffen.¹

Veel uitvoeriger handelt DE LA COURT over de handwerken en manufacturen, die ook, gelijk wij zagen, in zijne schatting

¹ Cap. 12—15. WITTEWAALL, bl. 150--161.

voor de welvaart van Leiden van veel grooter gewigt zijn. Hij begint met aan te toonen dat het debiet der Leidsche wollen stoffen, die in veel grootere hoeveelheid uitgevoerd dan in de stad zelve en hare omstreken gesleten worden, hoofdzakelijk van de kooplieden afhangt, en dat deze op hunne beurt gebonden zijn aan de veranderlijke en grillige eischen der verbruikers. „In alle Landen zien de slyters in het koopen der waaren veel meer *op de mooden* ende costuimen van haar land als *op eenige innerlike deugd*. Deese moode, ofte gemeen gebruik, is een *Tyran*, daar niemand als een Dwaas sig teegenkant uit moedwil, ende een arm mensch uit onvermogen. — — Soo is dan klaar, *dat de Drappiers ende Konstenaars in die qualiteit sig te Leyden in het maken der werken niet moeten fondeeren op de meeste innerlike deugd derselven*, maar dat sy *van tyd tot tyd sig moeten voegen in het maken derselven naar den sin der geenen, die alhier de waaren van hun sullen ofte staan te koopen*; ende dat zyn keneliek *de kooplieden*, 't zy ingesetenen 't zij vremden. — — *De Drappiers ende konstenaars behooren (dus) absolute vrijheid te hebben, om sich allesins te kunnen voegen naar het behaagen der slyters.*” Hieruit volgt echter, dat de regering zich van het geven van voorschriften tot bevordering van de deugdzzaamheid der waaren onthouden moet; want men kan niet aannemen „dat eenige publike persoonen daar in beeter voor een ander sullen stryden, als een ieder voor sig selven; daar een yder sig selven zoekt, vind men sig best en gaat niemand verlooren. Dit is de naturelike vryheid, die de Regeerders nooit hun eige Onderdaanen behoorden te be- neemen, sonder wel overwogen te hebben of soo groot geweld omtrent soo veele der nutste ingesetenen ook sekerlik sal worden opgehaald ende gerecompenseerd door eenig toekomstend eeuwigdurend voordeel over den ganschen Staat in 't geheel geconsidereerd.”¹

Eene diergelijke vrijheid is echter op zich zelve niet voldoende. Zullen de fabrieken bloeijen, dan moet er nimmer gebrek aan goede en goedkoope grondstoffen, nimmer ver-

¹ Cap. 16. WTEWAALL, bl. 35—37.

flaauwing in den uitvoer der afgewerkte waren zijn. In beide opzigten was Leiden van den groothandel afhankelijk, „zulks onze Manufacturen van de *Negotie* ontbloot zijnde, moeten werden geconsidereerd te weezen een *uurwerk*, waarvan de *slotel* om hetzelfde op te winden, alsmede de *veer* ofte het *gewicht* is in een vreemde stad of Land; Ende dat bij gevolg ons uurwerk moet stille staan, zoo haast de vreemdelingen hetzelfde niet goed en vinden op te winden, ofte daaraan het lood te hangen.” Leiden's welvaart steunde dus op een wankelbaren grondslag, terwijl bovendien een deel der winst, die door zijne ingezetenen kon behaald worden, aan anderen te beurt viel. DE LA COURT acht het uit dien hoofde wenschelijk de tweede hand te doen wegvallen. De Leidsche burgers moeten zelve de noodige grondstoffen uit het buitenland gaan afhalen en hunne waren aldaar te koop aanbieden. Hij stelt daartoe voor de duinen door te snijden en Leiden tot eene zeehaven te maken, hetgeen ook in andere opzigten den bloei der stad aanmerkelijk bevorderen zou. Wordt dat plan, waarvan hij de mogelijkheid tracht te beoogen, echter niet goedgekeurd of ten uitvoer gelegd, dan moet men in elk geval, door verbetering der middelen van gemeenschap tot de naastbijgelegen zeehavens, de ingezetenen zooveel mogelijk in de gelegenheid stellen om aan de scheepvaart deel te nemen.¹

Na deze uitweiding keert DE LA COURT tot zijn hoofdonderwerp, de vrijheid van arbeid, terug en stelt in het breede de nadeelen der gilden en hallen in het licht. Bedoelt men met de oprigting der laatsten niets anders dan aan de fabriekanten eene geschikte plaats te bezorgen om hunne waren uit te stallen of te laten keuren, zonder iemand daartoe te dwingen, dan zijn zij onschadelijk en kunnen zelfs het vertier bevorderen;² maar de zaak verandert ge-

¹ Handschr. c. 17—21. WTEWAALL deelt alleen een gedeelte van c. 19 mede (bl. 178—180), zonder het verband tusschen het voorstel van DE LA COURT en zijne overige beschouwingen aan te toonen.

² Dat DE LA COURT volstrekt niet tegen eene onverpligte keuring was, blijkt ook uit het begin van c. 40 (handschr.), c. 42 en c. 52, bij WTEWAALL, bl. 145 en 147.

heel van aard, zoodra men dwang gaat invoeren. Dat dit intusschen bijna overal geschied is, heeft zijn grond vooreerst in de omstandigheid, dat voorschriften tot bevordering van de deugdzaamheid der waren in den aanvang meestal eene heilzame uitwerking hebben, zoodat men de toenemende nadeelen voorbijziet, die er de onvermijdelijke gevolgen van zijn; ten tweede in de zucht der regenten om het getal voordeelige of eervolle betrekkingen, waarover zij ten gunste hunner vrienden kunnen beschikken, te vermeerderen; eindelijk in de begeerte der onderdanen om tegen bedriegelijke praktijken beveiligd te worden. Wat dit laatste punt betreft, de klagt dat men in de kwaliteit der gekochte waren of in den prijs bedrogen is, spruit in den regel uit misverstand voort; „want *niemand zig zelven maar garen een ander willende beschuldigen, soo noemd men syn eige onvoorsigtigheid een ander mans bedrog*. Hoewel in koopmanschap naweliks eenig bedrog kan werden gepleegt, dan met niet te leveren of te tellen zoodanige waren ende prysen als wedersyds is verkoft ofte beloofd; want dan is warelik een van beiden, 't sy in de saaken 't sy in de omstandigheden derzelven, bedrogen. Maar vals galon voor zoodanige te verkoopen, is een dienst voor die 't zoo begeerd. En dat meer is, in de wereld is geen valsche waar, maar die sonder kennisse ende informatie deselven koopen wil van onbekende verkoopers, die maakt gemeenlik in zijn hoofd van goede valsche waar. Gelyk aan de andere zyde iemand, die ietwes voor wat anders als hetselve warelik is, opdringd, een valse of verkeerde naam geeft, waar in alle 's wereldds bedrog, in koopmanschap omgaande, bestaat.”¹ Hetgeen men slechte waar noemt,

¹ Cap. 22—24. WTEWAALL, bl. 38, 54, 55. In het vervolg van Cap. 24, niet geheel bij WTEWAALL afgedrukt, ontwikkelt DE LA COURT zijne meening dat de verkoopers dien ten gevolge volkomen geregtigd zijn om de koopers, die zelve maar moeten toezien, slechte waar op te dringen, en dat bepaaldelijk de Leidsche fabrikanten „min Voordeel als andere Verkoopers hebbende, altijd moeten tragten de Koopers in de meeste duisternisse op te queeken, op welk *Secreet* alle Koopmanschap gebouwd is.” Hij komt hierop nog terug in den aanvang van Cap. 31 (handschr.), vermanende om niet te vergeten „dat alsoowel boosaardige en dwaase, als kennis dragende en deugdzaame Koopluiden hier ter Markt komende, haare gaading zoeken.” In Cap. 32 (handschr.) toont hij aan

wordt meestal door velen gezocht, omdat het goedkooper is: en men berooft zich dus moedwillig van een gedeelte der te behalen winst, wanneer men alleen deugdzame waren afleveren wil. „In allen gevalle is het beter *twee neeringen twee winsten*, als *een* te hebben.” Ook wordt het debiet der deugdzame waren er zeer weinig door bevorderd, dat de stad die laat keuren en van een merk voorzien; want het is meestal zeer gemakkelijk die merken na te maken en de ondervinding leert dat daarvan met betrekking tot die waren, die het meest gezocht zijn, groot misbruik wordt gemaakt. Het merken heeft dus juist het tegenovergestelde gevolg van hetgeen men er mede bedoelt, want het bevordert het verdringen van de echte door de nagemaakte stoffen. „Sulks het gansch onwaaragtig is, *dat dwingende Hallen en Gildens die eenig goed verbieden, de neeringen Ewigdurende maken, ende ter contrarie seer waaragtig is, dat zy de neeringen veeleer doen verloopen.* — — Voorwaar goederen van hooge ende laage pryzen, ook van allerley breete ende langte, hoe onsterk, oncierlik, bedriegelik ende boosaardig men deselve afmale, kunnen wel te saamen gaan, als het de verkoopers en makers ofte koopers soo begeeren; Jaa de menschen moeten hetselven begeeren naar haar winste, vertier, moode, gelegenheid van beurse ende kleedingen der landen.”¹

Wanneer het gezegde waarheid bevat, hoe is het dan mogelijk dat men desniettemin tot die hallen en gilden gekomen is? Omdat, zegt DE LA COURT, de menschen zich gewoonlijk meer door den schijn dan door het wezen laten leiden, en de regenten, opgevoed in de beginselen van het Romeinsche regt, zich verbeelden dat niets goed kan gaan, als zij er zich niet mede bemoeijen. Hoe nadeelig intusschen

hoe schadelijk het is den prijs der verschillende soorten van wollen stoffen, nadat die in de hallen gekeurd zijn, vast te stellen en door prijscouranten te verspreiden; want de buitenlandsche kooplieden, die dikwerf in staat zijn van de verbruikers een veel hooger prijs te bedingen, gaan dien ten gevolge met de voornaamste winst strijken. Uit deze plaatsen blijkt dat de handelsmoraal van DE LA COURT niet hooger stond dan zijne volkenregtelijke moraal.

¹ Cap. 25, 26. WTEWAALL, bl. 39—42.

hallen en gilden zijn, zal nog beter blijken wanneer beiden aan eene afzonderlijke beschouwing worden onderworpen.¹

Daar de bestuurders en opzichters der hallen met de nijverheid, waarvoor zij dienen moeten, bekend behooren te zijn, en de groote fabriekanten en kooplieden diergelijke betrekkingen beneden zich achten, worden daartoe meeren-deels kleine industriëlen benoemd. Wegens hun beperkt debiet zijn deze onbekend met de zeer verscheidene eischen van andere gewesten of van het buitenland en zien er dus geen bezwaar in, omslagtige en belemmerende reglementen aan te bevelen en door hun invloed op de regenten, die hen verkozen hebben, te doen bekrachtigen. Daar zij bovendien des te meer verdienen, naarmate er meer waren ter keuring in de hallen worden gebragt, zoo zoeken en weten zij te verkrijgen, dat de verpligting daartoe steeds verder wordt uitgestrekt. Zoo ontstaan allengs eene menigte voorschriften, die de vrijheid der nijverheid geheel wegnemen en haar verhinderen zich naar de onderscheidene gewoonten van andere landen en naar de wisselende mode te voegen, hetgeen des te schadelijker is „*omdat gemaakte wetten ook onder de beste Regeerders niet werden veranderd, dan na menigvuldige gelede schaade.*” Soms gaat men op aandrang der kleine industriëlen, die aldus de magt in handen hebben gekregen, er bovendien toe over om het getal getouwen te bepalen, welke iemand houden mag. Niet alleen loopt men groot gevaar daardoor de rijkste fabriekanten te verdrijven, maar men berokkent zich bovendien groote schade, omdat kleine industriëlen niet, even als groote, den verkoop hunner waren tot gelegener tijd kunnen uitstellen en dus dikwerf verpligt zijn die voor zeer lage prijzen te slijten, in welk geval het hoogst moeilijk is deze later weder op te voeren. Zij worden daardoor genoopt om slechtere waren af te leveren, opdat de prijs hun nog eenige winst zou bezorgen, en daardoor gaat de nering achteruit.² Krachtig

¹ Handschr. Cap. 27.

² Handschr. Cap. 28—31, waaruit WTEWAALL het voornaamste heeft overgenomen, bl. 93—96 en 133.

werkt daartoe ook het stelsel mede om de verschillende kwaliteiten overeenkomstig hare waarde van verschillende looden merken te voorzien; want dit heeft tot noodwendig gevolg dat „sy alle moeten studeeren om het goed op sijn alderslegts te maaken, mits dat het seeker lood haalen mag;” zoodat „het ook klaar is, zoodaanige hallen niet alleen de slegste, maar ook de beste soorten beletten te maaken; daar ter contrarie in vrijheid alle goederen, zoo kostelijke als slegte, naar men die begeerd, gedrappierd werden.”¹

Op deze min of meer theoretische beschouwingen, die echter reeds voortdurend door voorbeelden zijn toegelicht, volgt nu eene breede historische schets van den loop der Leidsche lakennering, ten bewijze dat dwingende hallen inderdaad den bloei der nijverheid ondermijnen en hare bekwaamste of ijverigste beoefenaars eerst naar de voorsteden, vervolgens naar de dorpen en eindelijk naar andere steden of gewesten verjagen; „want daar men zyn kost niet mag ofte kan winnen, daar mag ofte kan men niet woonen.” Oorlogen en zware belastingen zijn op verre na zoo verderfelijk niet; want men getroost zich veel uit gehechtheid aan zyn geboortegrond, die alleen door zucht naar vrijheid overtroffen wordt.² „Voorwaar, neering is geen erf, maar een jonkvrouw (*tout par amour, rien par force*), die de rugge keerd aan alle die haar dwingen ofte hard handelen willen, ende die ter contrarie goed, lighaam ende ziele gulhartig overgeeft aan die haar meest cresseert, dient ende op-past.”³ De regenten zullen derhalve zorgvuldig moeten zijn om „haare teere schaapen voor dit doodelyk vergif ende ratte kruid te behoeden, of men sal reeden hebben haar te vergelijken met de aapen, die uit groote Liefde tot hun jongen, deselve zoo lange omarmen ende allesins drukken, tot dat zij denzelven het leeven ende de ziele hebben uitgeperst.”⁴

1 Hnndschr. Cap. 32.

2 Handschr. Cap. 37.

3 Handschr. Cap. 33—42, voor het grootste gedeelte overgenomen bij WTE-WAALL, bl. 56, 79, 87, 83, 119, 109, 113, 118, 121, 102, 144.

4 Handschr. Cap. 43.

In deze heldere uiteenzetting van de nadeelen der hallen bleef nog slechts één punt onaangeroerd: de menigvuldige ongelden, die in den vorm van eene vergoeding voor het opzigt, de keuring of de bewaring der daarin gebragte goederen van de nijvere lieden gevorderd werden. DE LA COURT weidt daarover uit in de volgende hoofdstukken ¹ en gebruikt tevens deze gelegenheid om het schadelijke van belastingen op handelswaren aan te toonen, daar zij den prijs verhoogden en dus de mededinging moeilijker maken. Ook de in- en uitgaande regten worden uit dien hoofde door hem afgekeurd. „Imposten op de consumtien ende vaste goederen, alsmede schattingen,” zijn volgens hem de beste belastingen, omdat zij de nijverheid het minst bezwaren en hare vrijheid niet aan banden leggen.

Thans komen de gilden aan de beurt, ² wier getal juist omstreeks het midden der zeventiende eeuw te Leiden aanmerkelijk vermeerderd was. DE LA COURT tast het kwaad dadelijk in den wortel aan, door in het licht te stellen dat het oprigten van een gesloten gilde aan de gildebroeders een monopolie geeft, waaronder hij verstaat „een magt door het publiek geauthoriseerd, om alleen met uitsluiting van alle andere ingesetenen, zyn dienst te verkoopen ende goederen te maken, koopen ofte verkoopen, hetwelk onder Ingesetenen die gelyke lasten dragen, stryd tegen de naturelike billikheid, en daarom door Regeerders nooit behoorde te werden gepleegd, dan om een veel grooter eeuwigdurend goed over de stad in 't geheel te bekomen.” — Want „onder dien schoonen dekmantel *Dat een ingeseten voordeel boven een vreemde behoorde te hebben*, soo berooven zy eigentlich alle hare medeingesetenen de vryheid, te mogen koopen van vreemden, ofte die te mogen gebruiken, al zouden zy veel beter ende beter koop van die werden gediend. — Wyders, onder den schoonen dekmantel *dat de goede Ingesetenen ook met goede handwerken ende dienst behoorden te werden geriefd*, soo voegen zy daar gemeenlik by: Dat niemand tot Gildebroeder sal

¹ Cap. 44 en 45. WTTEWAALL, bl. 47—51.

² Cap. 46—52. WTTEWAALL, bl. 61—75, 147. Cap. 47 is afgedrukt achter mijne Verhandeling, bl. 172—174.

werden toegelaten, dan die eenige jaren naa een, by een ofte meer basen, zyn dienst sal hebben waargenomen: Waar mede zy voor eerst alle andere ingesetenen, dien 't selven in hun jongheid niet is gebeurd ende dien 't niet voegdt in meerder ouderdom 't selven te doen, den weg tot hun gilden opdelven. — Jaa dat meer is, om die hun tydt by gildebroeders hebben uytgeleerd, soo veel mogelijk, uit hun gildens te houden, hebben zy *onnutte moejelike proefstukken* ende *examina* bedagt of veel ouder fatsoenen, nu buiten gebruik zynde, behouden; alsmede eenige sommen van penningen gesteld, die by arme gesellen hun proef willende doen, somtyds niet kunnen werden betaelt, waardoor veelen werden afgeschrikt, ende allen de Hoofdlieden te vrienden moeten houden.”

Deze belemmering der vrijheid van arbeid moest noodwendig op de bevolking der stad, aan wier vermeerdering DE LA COURT zooveel gewigt hechtte, een schadelijken invloed uitoefenen. „Voorwaar,” zegt hij, „ten hoogsten zyn de Heeren Regeerders van Leyden te prysen, *dat zy tot heeden het poorterschap genoegsaem voor een yder hebben oopen gelaten.* Maar wie ziet niet, *dat het poorter-regt in een ydele kragteloose naem zoude veranderen, als men dus metter tyd alle voordeelen, die yder poorter daer aen pleeg te mogen koppelen, daarvan zoude scheyden?*”

Een ander nadeel der gilden bestaat hierin dat zij „*onder malkanderen zoo gesmaldeeld zyn*, dat men om een beuseling by een moet hebben drie ofte vier meesters, een ieder zyn moeiten afzonderlik rekenende. — Dit heeft ook plaats in gesepareerde winkels en dienvolgende in gesepareerde waren, sulks die verscheidene waren in eene winkel niet kunnen werden gevonden.” Niet alleen is dit kostbaar en lastig voor de consumenten maar ook dikwijls zeer schadelijk voor de „kloeke, eergierige ende naarstige meesters, sig meer als op een handwerk verstaande, want sy, met een groot huishouden beswaard, of door gebrek van genoegsame callanten, met een' ambagt aan den kost niet konnende geraaken, evenwel het ander daar niet mogen bydoen, om den kost rykeliker te winnen, sonder van hetzelve ook een

proef ende het noodige gedaan te hebben. Hieruit ontstaan *die gedurige quellingen ende bekeuringen der goede Ingesetenen, alsmede het gedurig wroeten ende twisten der Gildens tegen malkanderen*, waardoor het een Gild, nu meer vrienden in de Regeering als het ander hebbende, daerop eenig voordeel krygt, ende wederom daarna hetselven van een ander lyden moet.”

Welligt zou men zich al die nadeelen nog getroosten kunnen, wanneer de gilden werkelijk hun doel bereikten, wanneer de producenten door hunne tusschenkomst welvaarend werden en de consumenten de zekerheid verkregen van op de beste wijze en door de bekwaamste werklieden bediend te worden. Dit is echter geenszins het geval. De onderzinking heeft overal geleerd dat de gildebreeders, „meenende door het uitsluiten van andere Ingesetenen, staat op hun sekere winsten te kunnen maken,” hunne „eige huis- en ambagts-saken” verzuimen. „Sulks dat voordeel tot hun eigen verderf strekt. Want door sekere winsten en weelde, werden de menschen leuy, quistig en dom; maer door vreesse van armoede ende tegenspoedt, werden zy naarstig, spaarsaam en listig. Het zyn sterke beenen die weelde dragen, en armoede zoekt list.”

Na deze heldere en uitvoerige uiteenzetting van de nadeelen der gilden, voortdurend door voorbeelden, ook uit andere landen, toegelicht, brengt DE LA COURT nog eenige onderwerpen ter sprake, die met het voorafgaande in naauw verband staan. Hij toont nogmaals aan, hoe schadelijk het is ter wille van de deugdzaamheid der waren het vervaardigen van minder soliede soorten of het gebruiken van sommige grondstoffen te verbieden, en maakt daarbij met betrekking tot goud en zilver de zeer juiste opmerking dat de vrijheid om ook voorwerpen van gering gehalte te maken en te verkoopen eene wenschelijke besparing van kapitaal ten gevolge heeft, omdat „de ingesetenen daardoor min silvers tot die cierlike en vrugteloose huisraad gebruikken.”¹ Vervolgens betoogt hij dat de manufacturen voor Leiden

¹ Cap. 53, bij WTEWAAL, bl. 134—137.

veel belangrijker zijn dan de hoogeschool, en beproeft eene rangschikking te geven van de verschillende fabrieken en handwerken, overeenkomstig hun aandeel aan de welvaart der ingezetenen. Intusschen, geen nijverheidstak, hoe gering ook, moet geweerd worden. Hetgeen echter meer en meer den toevloed van studenten en nijvere lieden, die zich te Leiden komen vestigen, dreigt te stuiten, zijn de hooge huishuren, het natuurlijke gevolg van de omstandigheid dat de stad niet ver genoeg is uitgelegd en dat de regering niettemin aan de bewoners der voorsteden de regten van ingezetenen ontzegt.¹ Voorzeker heeft zij daarin geen ongelijk, want „het is kennelijk, dat voorsteeden in vreedens-tijden alle de voordeelen der stad genietende, en geen lasten dragende, moeten worden vergeleken bij een *uitwas*, dat veel voedsel naa sig trekkende, de noodzakelijke leeden doet quijnen, terwijl het selve een lastig pak en nergens toe nut is;”² maar te gelijker tijd „*binnen geen leedige erven en buiten geen voorsteeden te willen, is een ruineuse politie,*”³ weshalve de regering moet zorgen voor zulk een ruime uitlegging der stad, dat er nimmer gebrek aan ledige erven is, waarop men huizen bouwen kan, en dat zelfs binnen hare muren landbouw en veeteelt kunnen worden uitgeoefend. Voor de verdediging in tijd van oorlog levert dit veeleer voordeel dan bezwaar op, gelijk het beleg van Leiden in 1574, toen er nog weiden en moestuinen in de stad waren, bewezen heeft. Deze opmerking brengt DE LA COURT tot eene beoordeeling van de verdedigingsmiddelen zijner vaderstad en van daar tot andere beschouwingen van politieken aard, met welke wij ons niet verder behoeven in te laten, daar zij over zijne economische denkbeelden geen nieuw licht werpen. Waar hij er intusschen gelegenheid toe vindt, verzuimt hij niet op de hallen en gilden terug te komen, om hunne nadeelen ook uit een staatkundig oogpunt in het licht te stellen.⁴

¹ Cap. 54 en 56, bij WITTEWAAL, bl. 172, 140, en handschr. c. 55.

² Handschr. Cap. 57.

³ Handschr. Cap. 56, initio.

⁴ Ten einde dit overzicht van den inhoud van *'t Welvaren der Stad Leyden* aan te vullen, laat ik hier de opschriften der laatste hoofdstukken volgen, waaruit

Ziedaar den hoofdzakelijken inhoud van een geschrift, dat in de economische literatuur der zeventiende eeuw geheel op zich zelf staat. Wanneer wij de *Discourses upon trade* van DUDLEY NORTH, die in 1691 het licht zagen en eene uitstekende verdediging der handelsvrijheid bevatten, uitzonderen, dan is er zeker vóór de achttiende eeuw noch in Nederland noch in het buitenland eenig werk te vinden, dat van zulk een helder inzicht in de eischen der volkswelvaart getuigt. DE LA COURT was diep doordrongen van de in zijnen tijd zoozeer miskende waarheid, dat regeringsvoogdij voor de nijverheid in den regel verderfelijk is en dat zoowel de producenten als de consumenten door vrijheid van arbeid en mededinging het meest gebaat worden. Doch hij was in dit opzicht in zijn vaderland den tijdgeest even ver vooruit, als DUDLEY NORTH in Engeland met betrekking tot de in de Nederlandsche Republiek reeds inheemsche handelsvrijheid; en er moest nog meer dan eene eeuw verlopen eer de ver-

WTTEWAAL niets heeft overgenomen. Cap. 57. Hoe schadelijk voorsteeden, en hoe voordeelig leedige erven binnen een Stad zijn. 58. Leydens Welvaaren in tijden van Oorlog. 59. Holland heeft zig ten oorlog te lande gantsch niet bekwaam gemaakt. 60. Of Leyden voor zijn eige defensie wel gezorgd heeft. 61. Het particulier interest der Regeerders om deeze maximen te moeten volgen, of ruineeren. 62. Fondamenten aller Regeerders. 63. Het voornaamste onderscheid tusschen een Monarchie en een Republicq. 64. Schadelijkheid der eenhoofdige Regeering. 65. Dat dwang in Religie den Regeerders zeer schadelijk is. 66. Dat een open Borgerrecht den Regeerders 't gezag altijd vermeerderd. 67. Iemand door wetten van de Regeering te secludeeren, is de Regeerders zeer schadelijk. 68. Dat het oude en vrij Senaat der Academie ook voor de Regeerders deezer Steede voordeelig was. 69. Hallen en Gildens zijn regeering in Regeering. 70. Waar en wanneer de Gildens oproeren veroorzaaken. 71. De schwakheid der Leydse Regeering. 72. Voordeelen en magt der Leydse Regeeringe. 73. Dispositie der Leydse Onderdaanen ten oproer. 74. Bewijs dat voormaals te Leyden verandering in de Regeering gekomen is door Hallen en Gildens. 75. Dat te Leyden nu meer verandering in de Regeering als van ouds behoorde te werden gevreesd. 76. Waarom de Hallen en Gildens sederd tagtig jaaren hier geen verandering in Regeering hebben gemaakt en veroorzaakt. 77. Dat in een overheerde Stad de Regeerders veel meer als de Onderdaanen werden gedrukt. 78. Dat de Regeerders van Leyden door gebrek van goede defentie ende sorge voormaals seer gedrukt zijn geworden. 79. Dat een Onderdaan moet te vreden sijn met de Regeering hoe gebreekgig die ook sij. (Afgedrukt achter mijne Verhandeling, bl. 174—176). 80. Besluit van het Werk. 81. Oogwit des Autheurs.

diensten van beide mannen naar eisch gewaardeerd en hunne inzigten tot hoofdbeginselen der nijverheidspolitiek verheven konden worden.

Er blijft ons thans nog over een blik te werpen op de *Aanwyzing der heilsame politike Gronden en Maximen van de Republike van Holland en West-Vriesland*, ten einde na te gaan in hoeverre de beschouwingen van DE LA COURT door de behandeling van een ruimer onderwerp gewijzigd of uitgebreid werden.

Na reeds terstond op den voorgrond gesteld te hebben dat Holland, als „purelik bestaande op het bloeyen der *Manufacturen, Visserijen, Navigatie en Negotien*” bij de handhaving van den republikeinschen regeringsvorm het grootste belang heeft, weerlegt DE LA COURT de bedenking dat het niet mogelijk is over het welvaren van dat gewest „als van *een land*” te schrijven, daar de verschillende steden en standen, die er in worden aangetroffen, zeer verschillende belangen hebben. Hij meent dat er sommige punten zijn waartrent aller belangen zamenvloeijen, zoowel met betrekking tot de binnenlandsche als tot de buitenlandsche politiek en den regeringsvorm, waaromtrent hij in drie afzonderlijke deelen zijne beschouwingen mededeelt. Uit een economisch oogpunt is alleen het eerste belangrijk.¹

Om te kunnen beoordeelen wat de regering tot bevordering van Holland's welvaren doen moet, is het noodzakelijk

¹ Zie over de verdiensten van DE LA COURT als staatkundig schrijver mijne Verhandeling *passim*. Niet onjuist is het oordeel van PICKFORT (Vierteljahrsschr. für Volksw. I. p. 168): „Die politischen Betrachtungen, in denen DE LA COURT sich ergeht, fordern unwillkürlich zu einer Vergleichung mit MACCHIAVELLI heraus. Sieht man nur auf die Gewandheit des Ausdrucks, so fällt diese selbstverständlich zu Gunsten des Italieners aus. Von dieser Seite betrachtet, nimmt sich „das Interesse von Holland” neben dem „Fürst” von MACCHIAVELLI nicht vortheilhafter aus, wie eine Bauernhochzeit von Ostade neben einem berühmten Gemälde von RAPHAEL. Ihrem politischen Gehalt nach sagen jedoch die Betrachtungen DE LA COURT's uns wenigstens um ebenso viel besser zu, als die Staatskunst DER ORANIER, DER OLDENBARNEVELDT und DE WITT im Vergleich mit der der FARNESE und GRANVELLA. In den Machtmitteln, die Macchiavelli seinem Fürsten insinuiert, liegt schon der Keim der Wiederauflösung; die Staatskunst, für die DE LA COURT das Wort ergreift, stützt sich auf die unversiegbare Kraft der bürgerlichen Freiheit und die Volksverständigkeit.”

te beginnen met „Hollands gelegenheid te considereren, voor sooveel die in sigselven eewigdurende is,” daar het eene groote onvoorzigtigheid zou wezen „indien men in Holland *tanquam in tabula rasa*, als op een even ende in een suiveren bequamen grond, het allerbeste saad begeerde te saayen, om soo doende eene *Engelse* ofte *Philosophise Republik*¹ te doen groeyen.” Nu is Holland ten gevolge van zijn klimaat en zijne grondgesteldheid een onvruchtbaar land. De vischvangst, de handel en het daarmede naauw verbonden fabriekwezen moeten dus in de behoeften der inwoners voorzien, en het is in dit opzigt van onberekenbaar belang geweest dat Holland zoo gunstig in het midden van Europa aan zee gelegen en door groote rivieren doorsneden is. Handel en scheepvaart zijn dien ten gevolge allengs de hoofdbronnen der nationale welvaart geworden. De Oosten West-Indische koloniën steunen beiden door haar rijken oogst van kostbare voortbrengselen. De lage renten maken het opnemen van kapitaal gemakkelijk, bevorderen daardoor den ondernemingsgeest en geven aan de Hollandsche kooplieden, die altijd gereed zijn vooruit te betalen en crediet te verleen, een groot overwigt boven andere natiën, waar het geld schaarscher en duurder is. DE LA COURT acht daarbij de digtheid der bevolking² en de gedurige splitsing der fortuinen door het erfregt zeer gunstige omstandigheden. Daardoor wordt ieder verpligt door eigen arbeid den kost te verdienen, terwijl het koude klimaat zich geenszins tegen krachtige inspanning verzet.

Zeer belangrijk is vervolgens het betoog dat Holland's in-

¹ DE LA COURT bedoelt hier de *Utopia* van THOMAS MORUS en de *Republiek* van PLATO.

² De voordeelen van de digtheid der bevolking worden zeer goed uiteengezet in de *Politike Discoursen*, bl. 36—47. Bepaaldelijk wordt daarin op de omstandigheid gewezen, dat er overvloed is van nijvere lieden, dus ruime keus van hunne producten; dat er minder gevaar is voor gebiek, wegens den levendigen handel; dat alles, wat tot gemeenschappelijk nut dient, met veel minder onkosten of bezwaar voor elk inwoner wordt tot stand gebracht; dat het land meer ontgonnen en beter bebouwd wordt, wegens den hoogen prijs der levensmiddelen; dat er aan den anderen kant toch geen duurte ontstaat, wegens den overvloedigen aanvoer langs goede wegen.

gezetenen „door een gemeen wel en qualik-vaaren wonderlik aan een gekoppeld” zijn.¹ Voor den handel zijn de visscherijen en manufacturen van groot gewigt, omdat zij de schepen, die hier aanleggen, in de gelegenheid stellen spoedig eene retourlading te bekomen. Op zijne beurt werkt de handel het fabriekwezen in de hand, door den overvloedigen aanvoer van grondstoffen. Door de visscherij en den handel beiden wordt de aanbouw van schepen zeer bevorderd, hetgeen weder voordeelig is voor de vrachtvaart. Zoo zijn dus de belangen der verschillende takken van nijverheid ten naauwste met elkander verbonden, terwijl de landlieden wegens het groot getal der ingezetenen de vruchten van landbouw en veeteelt binnen 's lands kunnen slijten, waardoor zij „een groot voordeel hebben boven andere Boeren, die meest alles buiten 's Lands moeten vertieren, ende dienvolgende de onkosten van *vragten*, en 't *Regt* van *uit* ende *in* den Lande *te gaan* ende *te komen*, alsmeede de *dubbele winsten* der Negotianten en Voorkoperen, moeten dragen.”

Deze miskenning van de productieve kracht van landbouw en veeteelt, die door DE LA COURT steeds op den achtergrond worden gesteld, moet des te meer bevreemding wekken, wanneer men overweegt dat reeds in het laatst der zestiende eeuw over meer dan een millioen gulden 's jaars aan boter en kaas werd uitgevoerd.² Zij is alleen te verklaren door het overwigt van den buitenlandschen handel, die zooveel schatten afwierp dat de opbrengst van den bodem daarbij als in het niet verzonk, gepaard met den invloed der destijds overal heerschende theorie, volgens welke de rijkdom van een land in de hoeveelheid geld bestaat, welke er voorhanden is. Dat DE LA COURT zich daarvan geenszins had weten los te maken, blijkt inzonderheid uit zijne beschouwingen betrekkelijk de belastingen, waar hij onder anderen tot regel stelt „dat alle Inwoonderen die haare winsten ende onderhoud van *buiten 's Lands* zoeken, meer begunstigd be-

¹ Bl. 38 v.

² Mr. G. WTEWAALL, Bijdragen tot de Staatk. en de Stat. I. bl. 24.

hoorden te werden als soodanige die *binnen 's Lands* op haare meede Inwoonders asen." ¹ De binnenlandsche handel brengt volgens hem slechts verplaatsing, geen vermeerdering van rijkdom mede en verdient dus geenszins de belangstelling en naauwlettende zorg, waarop de buitenlandsche handel, die geld in het land brengt, aanspraak mag maken.

Niettegenstaande den armoedigen bodem kunnen de Hollanders dus in hunne nijverheid voldoende middelen van bestaan vinden. Maar waaraan is het toe te schrijven dat handel en vrachtvaart zich bij voorkeur in Holland gevestigd hebben, waar zij noch het gunstigst klimaat, noch den rijksten bodem, noch de beste havens, noch de laagste belastingen aantreffen? Die vraag wordt volgens DE LA COURT volkomen beantwoord door de geschiedenis der nijverheid in de zuidelijke Nederlanden, waarvan hij eene uitmuntende schets geeft, die evenzeer zijne kennis als zijne scherpzinnigheid doet uitkomen. Dat bijna alle talenten en kapitalen, waarover Vlaanderen en Brabant vóór den opstand tegen Spanje konden beschikken, binnen het kleine Holland zijn bijeengevloeid, in plaats van in de zuidelijke gewesten te blijven of zich naar Frankrijk of Engeland te begeven, schrijft hij hoofdzakelijk aan de regeringsbeginselen toe, welke in die verschillende landen in tegenoverstelling van Holland hebben gegolden; en daar nu „het seeckerste middel om iets te bewaaren, is te gebruiken de selve middelen door de welken men dat heeft verkreegen, ² zoo volgt daaruit dat de grondzuilen van Holland's welvaart gezocht moeten worden in: 1° „*vryheid van allerley Religien van de Gereformeerde verscheelende;*” ³ 2° „*vryheid om den kost te mogen winnen, sonder eenig diergekocht *Borger-regt*, maar alleen uit kragte van eene *seekere woonplaats*, en gemeen regt aller *Inwoonderen*,” waarmede in verband staat de opheffing van alle „*geoctrojeerde ofte geslootene Compagnien en Gildens;*” ⁴ 3° regeling*

¹ Bl. 119. Vgl. bl. 76, 109.

² Bl. 59.

³ Bl. 60.

⁴ Bl. 67, 71.

van het belastingstelsel en het regtswezen in het belang des handels; 4° krachtige bescherming en ondersteuning der zeevaart, door het aanleggen van koloniën, het beschermen der koopvaardijochepen tegen geweld van vijanden en kapers, het bewaren van den vrede, het handhaven eener strikte neutraliteit en het sluiten van voordeelige handelsverdragen; en 5° om dat alles te handhaven, een republikeinschen regeeringsvorm, waarbij de belangen der regenten volkomen met die der onderdanen overeenstemmen.

Alleen het tweede en derde punt vereischen hier nog eenige nadere ontwikkeling. Wat de vrijheid om den kost te winnen betreft, zet hij op nieuw doch minder uitvoerig de nadeelen van dwingende hallen en besloten gilden uiteen.¹ Intusschen neemt hij thans ook de Oost-Indische compagnie in zijne beschouwingen op en toont aan dat tegen hare privilegiën volkomen dezelfde bezwaren golden, die in het algemeen tegen elk monopolie kunnen worden ingebracht. Zij sloten namelijk vele bekwame ingezetenen van den handel op Oost-Indië uit. Zij verleidden de compagnie om er naar te streven „met de *allerminste* negotie ende navigatie de *meeste* winsten te doen,” en dien ten gevolge alleen handel te drijven in zeer kostbare waren, terwijl aan de medeburgers het behalen van kleinere voordeelen werd belet. Zij maakten de waren duur en strekten dus tot nadeel van de verbruikers, op welke zij eigenlijk eene belasting legden. Zij gaven aanleiding tot opzettelijke vernietiging van producten, met het doel om door kunstmatige schaarschte de prijzen op te voeren. Bovendien noodzaakten zij tot groote onkosten, welke de voordeelen aanzienlijk verminderden. Het is zeer opmerkelijk dat DE LA COURT reeds in het midden der zeventiende eeuw voorzag, dat de Oost-Indische compagnie gevaar liep op deze klip schipbreuk te lijden. „Van soodanige Compagnien,” zegt hij, „kan niet ontkend werden, dat hoe de selve meer Landen conquesteeren, hoe de selve haar *capitaal* meer moeten gebruiken en spendeeren tot conservatie der gemelde Landen, ende hoe de selve meer te beheeren hebbende, de koop-

¹ Deel I. Cap. 15, 16, 20, 26.

manschap min kunnen behertigen en vermeenigvuldigen." Hij toont vervolgens aan hoe deze omstandigheid reeds tot het verlies van belangrijke bezittingen in Amerika, bepaaldelijk van Brazilië, aanleiding had gegeven en eindigt deze beschouwing met den uitroep: „God geeve de *Oost-Indise Compagnie* sig daaraan spiegele, eer het te laat zy." Hoe verre DE LA COURT op dit punt zijne tijdgenooten overtrof, zal ons vooral blijken, wanneer wij hunne denkbeelden over de koloniale politiek hebben leeren kennen.

De beschouwingen van DE LA COURT over het beste belastingstelsel¹ behoeven hier alleen ter sprake te komen, in zooverre zij op zijn economisch standpunt eenig nieuw licht werpen. Zij doen dat in twee opzigten. Vooreerst blijkt er uit, dat hij het overwegende belang van eene goede regeling der belastingen voor de nijverheid helder inzag; ten anderen dat hij, niettegenstaande zijn afkeer van elk monopolie, in welken vorm het zich ook vertoonde, zich niet geheel van protectionistische denkbeelden had weten vrij te houden. Wat het eerste punt betreft, leidt hij reeds dadelijk uit de omstandigheid, dat de visscherij, de manufacturen, de handel en de vrachtvaart voor Holland onmisbare nijverheidstakken zijn, den regel af „dat onse Hooge Overigheid, onder geen pretext ter Weereld, haar eigene Ingeseeten behoorde te beswaaren, om dat sy Vissers, Handelers in manufacturen, Reeders in scheepen, ofte Negotianten zijn. — — Want voorwaar hoe breed en vast de Vissery, Manufacturen, Reedery in scheepen ofte Navigatie, en Negotie sig schijnen in Holland needer geset te hebben, soo is nogtans seer klaar, dat *eën stuiver* profijt ofte schaade meer ofte min, eene geheele koopmanschap die in *aequilibrio* is, en dat gebeurd seer dikwils, (namentlik dat men naaweliks weet of de winst genoeg is om te moogen die koopmanschap continueeren) geheel doet overslaan ofte stille staan." Om deze reden moeten de lastgelden op de schepen en de inkomende en uitgaande regten zoo laag mogelijk gehouden worden. De over zee inkomende goederen moeten

¹ Deel I. Cap. 17, 21, 22, 23, 24.

minder worden belast dan die per as worden aangevoerd, omdat de zeehandel voordeliger is „als men overweegd dat de *scheepen* hier gebowd, uitgerust, met eetwaren voorzien en gemand werden; ende dat de *karren* en voerluiden van geen belang en uitheemsen zijn.” Zijn buitengewone heffingen noodig, dan moet men zich niettemin zorgvuldig wachten „*de vier suilen van onsen Staat*, naamentlik de *Manufacturen*, *Visserijen*, *Negotien* en *Reedery* in *Vragt* scheepen” door belastingen te drukken. Is dit echter onvermijdelijk, dan moeten de reeders het eerst en meest belast worden, omdat er weinig gevaar is dat zij het land zullen verlaten, zoolang wij de drie overige nijverheidstakken behouden; daarna de kooplieden; vervolgens de visschers; laatst en minst de fabriekanten, omdat zij het ligtst verhuizen.

Wij hebben bij eene andere gelegenheid reeds opgemerkt ¹ dat DE LA COURT, hoezeer hij ook voor vrijheid van arbeid en mededinging in zijn vaderland ijverde, geenszins een voorstander van handelsvrijheid was in den ruimeren zin, die thans aan dat woord gehecht wordt. Zoo hij vrijheid aanprijst, is het niet zoozeer omdat deze in het algemeen voor alle partijen voordelig is, als wel omdat hij daarin het beste middel zag om Holland te doen bloeijen en den toestand van dat gewest tegenover de omringende landen aanmerkelijk te verbeteren. Zoo men hem gevraagd had, of hij zijne beginselen ook elders toegepast wilde zien, zou hij zich ongetwijfeld met heftigheid daartegen verzet hebben. Het kan ons dan ook niet bevreemden dat hij bij de regeling van het tarief de ingezetenen boven de vreemdelingen wil bevordeelen. De hier te lande vervaardigde waren moeten volgens hem in het geheel niet worden bezwaard, maar alle vreemde fabriekwaren moeten zoowel bij het inkomen als bij het uitgaan zoo hoog belast worden, als zonder gevaar voor den handel geschieden kan. Inzonderheid moet de doorvoer op die wijze belemmerd worden, opdat onze waren in het buitenland de voorkeur mogen behouden. De vreemde natiën, die onze schepen meer dan hare

¹ Bi. 294.

eigene bezwaren, moeten bij ons op dezelfde wijze behandeld worden.¹

Deze in zijnen tijd zoozeer verklaarbare inconsequentie kan echter aan de verdiensten van DE LA COURT naauwelijks eenigen afbreuk doen. Zij ontnemt hem niets van den roem de eerste te zijn geweest, die de nadeelen van monopolien en privilegiën in een helder licht gesteld, het overbodige en schadelijke van regeringstusschenkomst tot bevordering van de deugdzaamheid der waren aangetoond en voor de nijverheid op onwederlegbare gronden onbelemmerde vrijheid gevorderd heeft. Noch buiten noch in zijn vaderland is hij in dit opzigt door één zijner tijdgenooten geëvenaard. Het Hollandsche publiek, zoowel het geletterde als het ongeletterde, beschouwde hallen en gilden als noodzakelijk of zag er althans de nadeelen niet van in,² welligt omdat zij in de meeste steden een veel minder uitsluitend en belemmerend karakter hadden, dan juist te Leiden het geval was.³ ORLERS, die twintig jaren vóór de verschijning van het *Intrest* eene belangrijke beschrijving van Leiden in het licht gaf,⁴) keurde de reglementen der hallen en gilden zeer goed en beweerde zelfs dat een gedeelte der Leidsche nijverheid te niet was gegaan „door slappe toesicht ende oochluyckinghe der Waerdeyns.” BOXHORN⁵) prees de Leidsche inrigtingen, op grond dat de uitvoerhandel alleen bloeijen kon, wanneer de vreemdelingen zeker waren van de deugdzaamheid onzer manufacturen. Alleen HUBER merkte in zijne beschouwingen over de gilden en handelscompagniën op,⁶)

¹ Vgl. hiervoor bl. 294.

² Mijne Verhandeling, bl. 75. LASPEYRES, p. 184.

³ Vgl. hiervoor, bl. 119 vv.

⁴ J. J. ORLERS, Beschrijvinge der Stadt Leyden, 1641, bl. 246, 253, 256 v.

⁵ Institutiones pol. I. c. 10, p. 154, aangehaald hiervoor, bl. 296, noot 2.

⁶ De jure civitatis, l. II. sect. III. c. II. § 11 en 12. Zie noot 3 en 4 op bl. 298. „§ 13. Sunt tamen justae causae, propter quas summa Potestas artificibus et mercatoribus collegia et universitates, cum exclusione aliorum, concedere potest; si quando aliter utile Reipubl. commercium administrari nequeat; ut in longinquis Indiarum et novi orbis navigationibus ac commercii usu compertum est.” — BURGERSDIJCK schijnt de gilden te hebben goedgekeurd. Hij leert althans in zijne *Idea politica* p. 100, § 22: „Postremo collegia in Rep. aut

dat sommigen het beter achtten aan ieder volkomen vrijheid te laten om zijn bedrijf uit te oefenen, waardoor aan de bekwaamsten en ijverigsten de grootste winst te beurt zou vallen en tevens voorkomen zou worden dat de geschiktsten door de bevoorregten werden uitgesloten. Hij meende echter dat het er veel meer bij den handel dan bij de handwerksnijverheid op aankwam, de algemeene vrijheid van alle ingezetenen zoo weinig mogelijk te belemmeren, en dat de regering volkomen bevoegd was om privilegiën en monopolien te verleenen, wanneer het belang der nijverheid dat vereischte.

Het moet aan deze geringschatting van DE LA COURT'S economische verdiensten worden toegeschreven, dat zijne werken op de ontwikkeling der Nederlandsche wetenschap zonder invloed zijn gebleven. Zij maakten bijna uitsluitend opgang door de vinnigheid, waarmede tegen de verheffing van den prins van Oranje geijverd, en de onbeschroomde taal, waarin de heerschzucht der predikanten gelaakt en ondergeschiktheid van de kerk aan den staat gepredikt werd. Zij lokten wel een vloed van tegenschriften uit, maar deze trokken bijna uitsluitend tegen de politieke en kerkelijke denkbeelden te velde en roerden de economische niet of nauwelijks aan. Van daar dat de geschriften van DE LA COURT na de zegepraal der stadhouderlijke partij in 1672 in het lot van het grootste gedeelte der staatsgezinde literatuur uit het midden der zeventiende eeuw gedeeld hebben en allengs op den achtergrond geschoven en bijkans vergeten zijn. Terwijl de vertalingen van zijne *Aanwysing* in het buitenland welligt krachtig hebben medegewekt om zuiverder beginselen van staathuishoudkunde veld te doen winnen, kende men hem in zijn vaderland slechts als den hartsogtelijken vijand van het huis van Oranje. De economische schrijvers der achttiende eeuw hebben hem niet gekend of niet begrepen. ¹⁾ Eerst de toenemende beoefening der staat-

instituenta sunt, aut permittenda, eaque vel Politicorum vel Ecclesiasticorum, vel etiam mercatorum aut opificum." Hij voegt er echter bij: „Conventicula, et clandestinae coitiones severe prohibeantur.”

¹ Mijne Verhandeling, bl. 75 v.

huishoudkunde in Nederland sedert den aanvang der negentiende eeuw heeft allengs tot de erkenning zijner verdiensten geleid en hem in de geschiedenis dier wetenschap de eervolle plaats aangewezen, welke hem als scherpzinnig voorstander der vrijheid van arbeid en mededinging toekomt.

VERBETERINGEN EN BIJVOEGSELEN.

Blz. 1, noot 1, *staat: ESQUIROZ, lees: ESQUIROS.*

 " 9, regel 5, v. b. *" coeonooten, " coernooten.*

 " 10, noot 1. Zie nog over het ontstaan van gemeenten uit polders en in het algemeen over de geschiedenis van ons dijkwezen: Dr. R. WESTERHOFF, twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen, Groningen 1864, o. a. blz. 81, 83, 85, 92 enz.

Blz. 18. Tot mijn leedwezen heb ik geen gebruik kunnen maken van de monographie van Dr. R. FRUIN, *over PHILIPS VAN LEYDEN en zijn werk: De cura reipublicae et sorte principantis*, gedrukt in de *Verslagen en mededeelingen* der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, afdeling *Letterkunde*, deel VIII, daar bij de uitgave een gedeelte van dit werk reeds was afgedrukt. Naar aanleiding van dat geschrift moet de tekst op bl. 18, te beginnen bij regel 8 v. o., aldus gewijzigd en aangevuld worden:

 "Uit een aanzienlijk geslacht te Leiden gesproten, bezocht hij tot voltooiing zijner opvoeding de hoogeschool te Orleans, werd door den graaf van Holland WILLEM V tot belangrijke staatsambten geroepen, promoveerde in 1369 te Parijs tot doctor in het kanonieke regt en bekleedde daarna de eervolle en gewigtige betrekking van Vicaris of wereldlijk plaatsvervanger van den bisschop van Utrecht ARNOUD VAN HOORN. De laatste jaren zijns levens bragt hij als ambteloos burger te Leiden door, waar hij in 1382 overleed."

Blz. 19, regel 7, v. o. *staat: WILLEM V, lees: WILLEM III.*

 " 30, r. 14, v. b. Zie over de lastige concurrentie van Duffel o. a. *Welvaren van Leiden*, ed. WTTWAALL, bl. 84, 206.

Blz. 30, regel 1, v. o. *staat: karel lees: KAREL.*

 " 32, r. 6, v. b. Te Amsterdam was b. v. alleen voor de smeden, de passament- en lintwerkers en de schoenmakers bepaald, dat

zij maar één winkel mogten houden. Het getal knechts was alleen bij de mandemakers beperkt op vijf stukwerkers, drie weekwerkers en twee jongens. Bij de hoedemakers werd het in 1625 op zes bepaald, doch HANS LEENARDESEN mogt er 24 blijven houden; in 1687 werd echter deze beperking afgeschaft. *Handvesten van Amstelredam*, III. bl. 1249, 1365, 1416; 1265, 1375.

Blz. 32, " 5, v. o. " te brouwen " te laten brouwen.

" 57, " 14, v. o. " *Comfang* " *Company*.

" 73, " 11, v. b. " etgeen " hetgeen.

" 76. DE LA COURT noemde later het stapelrecht in zijne *Aanwysing*, bl. 98, eene „ongერიjnde hardighejd.”

Blz. 82, " 7, v. b. " er, uit " er uit,

" 87, noot 1. Zie ook FRUIN, t. a. p. bl. 58.

" 87, " 4. Vgl. *ibid.* blz. 60.

" 135, noot 4. Bovendien werd in 1668 te Amsterdam bepaald dat ieder, ook zonder poorterschap te koopen, allerlei handwerken en neringen mogt opzetten, mits alleen in handen van Burgemeesteren den eed van getrouwheid aan de stad afleggende. Zie hiervoor en voor het verschil tusschen het groot poorterschap, dat bevoegdheid tot regeringsambten verleende, en het klein poorterschap, bestaande in „vrijen handel en alle winckel-neringe”: *Handvesten*, I. bl. 124, 125.

Blz. 146, r. 9, v. b. LASPEYRES noemt de tiende penning ten onregte eene *Capitalsteuer*, bl. 220.

Blz. 169, regel 11, v. b. *staat*: geen afbreuk, *lees*: afbreuk.

" 194, " 7, v. o. Zoowel DE LA COURT (*Aanwysing* bl. 194) als BOXHORN (*Instit. pol.* p. 148) prijzen uitgaande boven inkomende regten aan.

Blz. 196, regel 9, v. b. Vgl. bl. 299 en 396. De doorvoer, die inzonderheid in de eerste helft der achttiende eeuw de aandacht trok, zal in het tweede deel uitvoeriger ter sprake komen.

Blz. 273. De inrigting der posterijen, waarvan de inkomsten, deels aan bijzondere personen, deels aan stedelijke regeringen toekomende, in 1747 in Holland tegen schadevergoeding aan de Staten dier provincie werden afgestaan en eerst door het Staatsbewind, onder dezelfde voorwaarde, nationaal werden verklaard, zal in het volgende deel ter sprake komen. Hier zij het voldoende aan te stippen dat er in de zeventiende eeuw volslagen gebrek aan eenheid, groote ongelijkmatigheid in de tarieven en geringe veiligheid bestond en dat de groote steden zeer boven de kleine bevoorrecht waren, terwijl het platteland bijna geheel verwaarloosd werd. Zoo gingen de brieven van

Texel eerst naar Amsterdam, voordat zij in Noord-Holland mogten rondgedeeld worden, opdat de aanzienlijke koopstad het eerst de zee-tijdingen zou ontvangen. Zie over dit onderwerp Mr. J. C. W. LE JEUNE, het brieven-postwezen in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, Utrecht 1851; en de aankondiging van dat werk door J. P. HOFSTEDE in *de Gids*, 1852 I. bl. 229—237.

Blz. 273, regel 3, v. o. Vgl. WAGENAAR, vaderl. hist. IV. bl. 260 v. waar de handelwijze van MAXIMILIAAN uitvoerig wordt nit-eengezet.

Blz. 293, noot 2, *staat*: OASPARIS BARLAEI, *lees*: CASPARIS BARLAEI.

Blz. 311, noot 2, laatste regel, *staat*: nonseulem *lees*: nonseu-lement.

Blz. 340. Volgens PIETER DE LA COURT moest de graanhandel volstrekt niet belast worden. *Aanwysing* bl. 101.

Blz. 370, noot 2. Zoowel in zijn werk, bl. 18 en 247, als in zijne verhandeling over DE LA COURT in het *Zeitschr. für die gesammte Staatsw.* 1862, p. 353, neemt LASPEYRES nog op het gezag van Prof. H. W. TYDEMAN aan, dat DE WITT werkelijk twee hoofdstukken van het *Intrest* zelf geschreven zou hebben. Hij schijnt de mededeelingen van Mr. J. HEEMSKERK niet onder de oogen te hebben gehad.

Blz. 393, r. 2, v. b. Merkwaardig is in dit opzigt ook de volgende zinsnede der *Aanwysing*, bl. 76, waar van de gildebroeders gezegd wordt, dat zij „wel noodige, maar naa de leediggaanders, de *minst nutte Ingeseetenen* deeses Lands zyn, om dat sy van buiten 's Lands geene winsten haalen om door die de Inwoonders te doen welvaaren in Hollandt.”

NAAMREGISTER.

(De in de noten aangehaalde schrijvers zijn hier alleen vermeld, wanneer daarin hunne meeningen bestreden of bijzonderheden omtrent hen medegedeeld zijn. De cijfers beteekenen de bladzijden.)

- Aardenburg. 105 n. 2.
Adriatische (de) zee. 237 n. 1.
Albrecht (hertog). 51. 73.
Alkmaar. 47 n. 1. 55. 74. 82.
272. 400. 401.
Alva (De hertog van). 65. 118.
145.
Amerika. 236.
Amersfoort. 52.
Amsterdam. 25. 27. 31 n. 3. 32
n. 2. 41. 51. 52 n. 2. 67. 74.
91. 96. 97. 100. 102. 107.
113. 114. 115. 116. 131. 133.
135. 136. 152. 160. 161. 162.
164. 174. 176. 185. 187. 190.
191. 194. 204. 206 n. 2. 208.
209 n. 2. 211. 214. 220. 242.
243. 251. 258. 260. 267. 268.
271 n. 1. 272. 338 n. 1. 345.
346. 400. 401.
Anderson. 21 n. 1.
Antwerpen. 58. 90 n. 3. 103.
105. 152. 201. n. 1. 220.
243.
Appingadam. 65.
Arnhem. 42. 91. 124. 252.
Auberi (d'). 231.
Baco. 283 n. 3.
Barlaeus. 293. 303.
Baudius. 319 n. 1.
Berckringer. 347.
Bleyswijck (van). 279. 297.
Bodinus. 341.
Beuningen (van). 234. 288.
Bolsward. 117.
Bommel. 6. 42.
Bourgondische (de) vorsten. 27.
46 n. 3. 143. 153.
Boxhorn. 275. 292. 294. 296.
297. 302. 315. n. 1. 318. 338.
343. 350. 359. 397.
Brabant. 13. 14. 17. 24. 30. 31.
96. 122.
Breda. 124.
Bremen. 38. 54. 138. 195.
Brielle. 39. 70. 80. 96.
Brugge. 58. 103. 105.
Burgersdijck. 276. 302. 339.
397 n. 6.
Bijkershoek (van). 241. 361.
Calvijn. 215. 353.
Carolingische (de) vorsten. 34. 43.
44. 187.
Child (Josiah). XVI. 196.
Cloppenburg. 343. 350.
Colbert. 136. 137. 198. 203.
204. 205. 255.
Conring. 231.
Cromwell. 198.
Court (Jan de la). 177. 277.
299. 340. 363.

- Court (Pieter de la). 226. 277.
 283. 285. 294. 296. 362. v.
 Danaeus. 339.
 Dantzig. 25. 41.
 Delfland. 167.
 Delfshaven. 70. 175.
 Delft. 72. 115. 116. 139 n. 2.
 160 n. 2. 161. 162. 175. 179.
 267.
 Denemarken. 55. 96. 234.
 Descartes. 357 n. 2.
 Deventer. 35. 36. 39. 40. 41.
 54. 60. 77. 91. 96. 101. 120.
 124. 127. 274 n. 3.
 Diderot. 218 n. 2.
 Dirk III. 36.
 Dirk V. 38.
 Dirk VII. 46. 120.
 Doesburg. 6. 42.
 Dordrecht. 24. 25. 36. 38. 41.
 45. 48 n. 5 en 8. 54. 57. 68.
 80. 96. 100 n. 1. 105. 115.
 119. 121. 123. 124 n. 6. 160.
 162. 164.
 Dortmund. 54.
 Doulx (Jasper). 114.
 Drenthe. 7. 232.
 Duffel. 400.
 Duitsche (de) keizers. 35. 44. 45.
 Duitschland. 16. 35. 42. 49. 55.
 98. 121. 137. 213. 217. 341
 n. 1.
 Duurstede. 77.
 Edam. 41. 74. 169 n. 1. 174.
 Egmond (graaf van). 83.
 Elisabeth (koningin). 155. 236.
 239.
 Elburg. 39.
 Embden. 64.
 Engeland. 21. 24. 34. 36. 38.
 50. 55 n. 5. 57. 61. 140. 186.
 195. 197.
 Enkhuizen. 25. 67. 74. 91. 93
 n. 4. 97. 160. 174.
 Erasmus. 215. 307.
 Filips van Bourgondië. 50. 51.
 73. 209 n. 1.
 Filips de Schoone. 82. 107. 326.
 Filips II. 83. 144. 215. 216. 235.
 Floris V. 13. 24. 46. 54. 59.
 60. 69. 80. 86. 91. 92.
 Franeker. 346.
 Franken (de). 34.
 Frankrijk. 16. 49. 77. 121. 136.
 195. 197. 244. 255.
 Friesland. 5. 7. 14. 16. 18. 89.
 101 n. 1. 166. 168 n. 1. 232.
 258.
 Friezen (de). 3. 7. 12. 23. 33.
 34 n. 3.
 Geervliet. 45. 47. 70.
 Gelderland. 7. 39. 45 n. 2. 47
 n. 1. 88. 100. 124. 133 n. 2.
 232. 263.
 Generaliteitslanden (de). 191 n. 2.
 Goes. 166.
 Gorinchem. 72. 73. 74. 248 n. 1.
 Gouda. 115. 116. 161. 162.
 Gouraud. 192 n. 3.
 Graswinckel. 177. 241. 278.
 297. 324 v.
 's Gravenhage. 209 n. 2. 348
 n. 1.
 Groningen. 15. 36. 39. 63. 77.
 84. 88. 91. 96. 101 n. 1. 120.
 122 n. 2. 124. 126. 132. 232.
 267. 274 n. 3. 346.
 Groot (Hugo de) 23. 182. 218
 n. 1. 237. 239. 240. 247. 278.
 281. 286. 293. 296. 297. 304.
 343. 351.
 Groot (Pieter de). 243 n. 3.
 311. 366. 368. 372.
 Haarlem. 15. 16. 26. 52. 54.
 86. 115. 162. 163. 169. 179.
 190. 267. 271 n. 1. 272. 348
 n. 1.
 Hamburg. 38. 54. 64. 105. 195.
 197.
 Hanse (de). 28. 95 v.
 Harderwijk. 25. 39. 40. 41. 42.
 66. 96.
 Harlingen. 117. 129.
 Hasselt. 96.
 Heffter. 245 n. 2.
 's Hertogenbosch. 41. 124. 131.
 Heusden. 48 n. 1. 67.
 Hobbes. XVI.

- Holland. 6. 7. 14. 17. 24. 28.
 36. 45. 52. 79. 82. 100. 120.
 121. 151. 155. 158. 166. 221.
 229. 234.
 Holland (Staten van) 80. 107. 113.
 115. 128. 132. 148. 168. 171.
 174. 180. 214. 236. 345. 349.
 Hooft (P. C.) 286.
 Hoorn. 21. 25. 74. 91. 160. 166.
 Hoorne (graaf van). 83.
 Hornius. 269 n. 1. 276.
 Huber (U.) 276. 297. 298. 302.
 308. 316. 361. 397.
 Indise-Raven. 287 n. 1. 289.
 Jacoba van Beijeren. 273.
 Jacobus I. 239. 240.
 Jisp. 163.
 Joden (de). 34 n. 3. 250.
 Kampen. 25. 39. 40. 41. 49. 54.
 60. 91. 93 n. 4. 96. 99. 101.
 124. 127. 274 n. 3.
 Karel de Grootte. 6. 24. 43. 44. 213.
 Karel V. 16. 26. 27. 30. 32.
 75. 80 n. 1. 83. 85. 87. 106.
 107. 113. 116. 126. 130. 144.
 161. 168. 169. 182. 215. 239.
 261. 292. 356.
 Karel II van Engeland. 198.
 Katholieken (de.) 250.
 Katwijk. 35.
 Kennemerland. 13. 52 n. 2. 264.
 Keulen. 33. 34. 37. 67.
 Keye (O.) 334 n. 1.
 Kluit (A.) 89 n. 2.
 Kriex. 346. 358.
 Kuilenburg. 89 n. 1.
 Laspeyres. XIX. 94 n. 3. 134
 n. 1. 139 n. 2. 230 n. 2. 245
 n. 1. 251 n. 2. 279 n. 1. 317
 n. 1. 318 n. 2. 332 n. 2. 342
 n. 3. 349 n. 1. 350 n. 1. 364
 n. 2. 365 n. 1. 401. 402.
 Leeghwater. 230.
 Leicester (graaf van). 94 n. 3.
 123. 128 n. 1. 155.
 Leiden. 25. 28. 29 v. 50. 115.
 116. 161. 162. 170. 179. 251.
 261. 346. 347. 377.
 Leiderdorp. 170.
 Locke. XVII.
 Lombarden (de). 344.
 Londen. 33. 61 n. 3. 140.
 Lubeck. 40. 54. 102. 105. 138. 181.
 Luik. 37.
 Luther. 213. 291.
 Luzac (E). 247 n. 5.
 Maresius. 343. 348.
 Margaretha (keizerin). 71.
 Maria van Bourgondië. 80. 273.
 Matthaeus (A.) 347.
 Maurits (prins). 126. 217.
 Maximiliaan van Oostenrijk. 90.
 273.
 Medemblik. 11. 74. 82.
 Meden (Lucas van der) 138.
 Merovingische (de) vorsten. 43.
 Middelburg. 41. 54. 58. 67. 69
 n. 4. 75 n. 1. 90 n. 3. 96.
 105. 164 n. 1. 171. 179.
 Middellandsche (de) zee. 247.
 Mieris (F. van). 318 n. 4.
 Monnikendam. 74.
 Montaigne. 283 n. 3.
 Muiden. 35.
 Naarden. 25. 48 n. 1. 66. 74.
 Nederlanden (de zuidelijke). 77.
 96. 99 n. 1. 103. 104. 142.
 151. 152. 180.
 Noodt. 297. 308. 361.
 Noormannen (de). 34.
 Noorwegen. 23. 39. 206. 234.
 North (Dudley). XVII. 389.
 Nijmegen. 25. 41. 42. 77. 91.
 274 n. 3.
 Ommelanden (de). 15. 63.
 Oostenrijksche (de) vorsten. 27.
 106. 143. 153.
 Oosterwijk. 178.
 Oost-Indië. 236. 243.
 Oostzee (de). 21. 23. 25. 33. 34.
 39. 42. 54. 97. 191. 193. 194.
 234. 247.
 Orlers. 397.
 Oudermeulen (van der). 318
 n. 1. 357 n. 3. 361.
 Oudewater. 74.
 Overijssel. 7. 14 n. 3. 39. 78 n. 3.
 88. 100. 184 n. 1. 132.

- Pestel. 318 n. 1. 334 n. 3.
 Petty. XVII.
 Philippus a Leidis. 18. 128.
 259. 400.
 Pruisen. 52.
 Raleigh. 21. 195.
 Rhijn (de). 33. 35. 37. 43. 70.
 Roscher. XVI.
 Rotterdam. 70. 74. 90 n. 1. 91.
 163. 164 n. 1. 207. 208. 211.
 345.
 Rusland. 98. 102. 206. 221. 234.
 242.
 Rijnland. 162. 167.
 Saksers (de). 7.
 Salmasius. 317. 318 n. 1. 820.
 322. 324. 343. 351. 354. 359.
 Schelde (de). 36. 152. 242.
 Schiedam. 72. 74.
 Schieland. 167.
 Schonen. 40. 41.
 Schoock. 218 n. 1. 278. 281.
 282. 292. 298.
 Schoonhoven. 72.
 Sluis. 53.
 Smith (Adam). XV. 141. 156.
 157.
 Sneek. 166.
 Soest. 60.
 Sparendam. 10. 161.
 Spinoza. 277. 293. 297. 308.
 312.
 Stade. 54.
 Staten-Generaal (de). 65. 119. 131.
 154. 177. 186. 228. 233. 236.
 241. 252.
 Stavoren. 35. 36. 39. 40. 77.
 91. 96.
 Steuart. XVII.
 Temple. 157. 196.
 Tiel. 35. 36. 37. 57. 68. 77.
 91.
 Tilburg. 178.
 Tollenaer. 210 n. 3. 287.
 Trier. 38.
 Trotz. 218 n. 1.
 Utrecht. 17. 33 v. 37. 41. 45.
 47 n. 1. 57. 77. 88. 91. 96.
 105. 120. 122. 124. 126. 127.
 135 n. 4. 179. 232 n. 4. 250.
 263. 346.
 Vecht (de). 35.
 Veere. 90 n. 3.
 Velius. 218.
 Venlo. 67.
 Vinnius. 308. 361.
 Vlaanderen. 11. 17. 24. 31. 39.
 42. 45. 70. 96. 103. 122.
 Voet (J.) 290. 341. 361.
 Waal (de). 35.
 Waterland. 52 n. 2. 264.
 Westkappel. 54.
 Westzaanden en Crommenie. 260.
 Wieringen. 97.
 Willem I (graaf). 129 n. 1.
 Willem II (graaf). 10. 46. 54.
 68. 91.
 Willem III (graaf). 11. 17. 19.
 54. 70. 80.
 Willem IV (graaf). 15. 55. 70.
 Willem V (graaf). 18. 55. 71.
 Willem VI (graaf). 14. 67. 166.
 Willem I (prins). 83. 153. 154
 n. 1. 158 n. 4.
 Willem III (prins). 241.
 Witt (Johan de). 200. 210. 224.
 257. 356. 365. 370.
 Wullenwever. 102.
 Wijk bij Duurstede. 250.
 IJ (het). 93. 271.
 Zaan (de). 23. 171 n. 1. 174.
 Zeeland. 12. 16. 18 n. 2. 26.
 80. 88. 100. 120. 124. 151.
 166. 211. 221. 232. 263.
 Zierikzee. 29 n. 1. 41. 54. 69.
 80. 96. 171 n. 2.
 Zuiderzee (de). 2. 27. 92. 93.
 106. 271.
 Zutphen. 40. 41. 96. 274 n. 3.
 Zweden. 96. 234. 242.
 Zwin (het). 36. 48. 53.
 Zwol. 39. 54. 60. 67 n. 3. 96.
 124. 127. 274 n. 3.

HC Rees, Otto van
325 Geschiedenis der
R4 staathuishoudkunde in
deel 1 Nederland

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 13 22 12 013 5